

LETONIKAS
BIBLIOTĒKA

S. Cimermanis
ZVEJA
UN
ZVEJNIEKI
LATVIJĀ
19. GADSIMTĀ

APGĀDS LATVIJAS
ZINĀTŅU
AKADĒMIJAS
VĒSTIS

99-6

88

Null L
63

**LETONIKAS
BIBLIOTĒKA**

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

UDK 33 (883) + 629.3 (001)
CI 450

S. Cimermanis

**ZVEJA
UN
ZVEJNIEKI
LATVIJĀ
19. GADSIMTĀ**

**APGĀDS LATVIJAS
ZINĀTŅU
AKADĒMIJAS
VĒSTIS**

RĪGA 1998

(Faint background text, including mirrored titles and bibliographic information)

UDK-p 39 (=883) + 639.2 (091)
Ci 450

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

99-9.527
03000332.54

Saulvedis Cimermanis

FISHERY AND FISHERS IN LATVIA IN THE 19th CENTURY

Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis
Rīga 1998

In Latvian, summaries in German and Russian

Saulvedis Cimermanis

ZVEJA UN ZVEJNIEKI LATVIJĀ 19. GADSIMTĀ

Grāmata sagatavota iespēšanai
«Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstu» redakcijā,
pedaloties LZA Skaitļošanas centram.

Atbildīgā par izdevumu Inta ROZENVALDE
Māksliniece Ināra JĒGERE

Grāmatas izdošanu finansējusi Latvijas Zinātnes padome,
tās iznākšanu atbalstījusi
Valsts īpaši aizsargājamā kultūrvēsturiskā teritorija «Lībiešu krasts».

Apgāds «Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis»,
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1524. Reģistrācijas
apliecība Nr. 2-0930. Iespiesta a/s «Poligrāfists»,
K. Valdemāra ielā 6, Rīga, LV-1010.

Cimermanis S.

Ci 450 Zveja un zvejnieki Latvijā 19. gadsimtā. — Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis,
1998.— 248 lpp., il. Kopsavilkumi vācu un krievu valodā.

ISBN 9984-9024-6-3.

Grāmatas autors LZA īstenais loceklis etnogrāfs Saulvedis Cimermanis (dz. 1929) ap-
jomīgā monogrāfijā analizē zveju kā vienu no tautas tradicionālām saimnieciskās darbības
nozārēm. Ar bagātīga faktoloģiskā materiāla palīdzību tiek stāstīts par zvejas izplatību Latvijā
19. gadsimtā, zvejnieku nacionālo sastāvu, zvejvietām, zvejnieku darba organizāciju un viņu
palīgnodarbēm, par Latvijas pamatiedzīvotāju zvejas tiesībām, ūdensbaseinu apsaimniekošanu,
zvejnieku savstarpējām attiecībām un citiem ar zveju un zvejniekiem saistītiem jautājumiem.
Grāmatā daudz attēlu un statistikas tabulu.

UDK-p 39 (=883) + 639.2 (091)

SATURS

PRIEKŠVārds

APZINĀTIE AVOTI UN LITERATŪRA

APZINĀTO AVOTU UN LITERATŪRAS SAĪSINĀJUMI

Nepublicētie dokumenti un rokraksti

Publicēto dokumentu, materiālu, statistikas krājumi

Periodika

Literatūra

I nodaļa. ZVEJAS IZPLATĪBA UN RAKSTURS

II nodaļa. ZVEJAS TIESĪBAS

III nodaļa. ZVEJNIEKU PAPILDNODARBES

IV nodaļa. ZVEJU PAVADOŠĀS NODARBES

V nodaļa. DARBA ORGANIZĀCIJA

VI nodaļa. LOMU PĀRDOŠANA

NOSLĒGUMS

DIE FISCHEREI UND FISCHER IN LETTLAND IM 19. JAHRHUNDERT.

Zusammenfassung

РЫБОЛОВНЫЙ ПРОМЫСЕЛ И РЫБАКИ В ЛАТВИИ В XIX ВЕКЕ.

Резюме

papildu ienākuma avoti; 3) nepieciešamība papildināt visu iedzīvotāju slāņu uzturu.

Zvejai kā nodarbošanās nozarei, it sevišķi jūras zvejai, bija vajadzīga īpaša spēcīga un drosmīga cilvēku profesionālā izvēle, kas pasūtēja kā sabiedriskās darba daļas sastāvdaļu. Tai bija īpatna, līdz šim neizstrādāta saimnieciskā organizācijas sistēma ar citām ražošanas nozarēm, kas nodrošināja zvejniekus ar visu nepieciešamo. Viens no pamatīgākajiem aspektiem — parādīja saimnieciskās sistēmas.

Zvejnieku darbu un darbu laiku nozīmīgu bija materiālo un darbspēka kropotājam, 7

So tradīciju izstrādāšana un izstrādāšana, kad parādās

un pūcīstās

zvejnieka

skavas, Popes

kad arvien aktīvāk kļūst jauniešu ierosināmu Lat-

vijas iekārtas

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

SATURS

2	PIEKSVARDS
7	APZINÄTE AVOTI UN LIBRĀTURĀ
37	APZINĀTO AVOTU UN LIBRĀTURAS SAŠINĀJUMI
37	Nepublicētie dokumenti un teksti
38	Publicētie dokumenti, masuārkliem šķērtās kopijas
41	Periodika
41	Literatūra
51	I nodaļa. ZVĒLĀS IZPLĀTĪBA UN RAKSTURS
102	II nodaļa. ZVĒLĀS TĒSĪBAS
125	III nodaļa. ZVĒLĒNEKU PĀPILDNODĀRĒS
144	IV nodaļa. ZVĒLĒŅU PĀVAIDĒŠANĀS NODĀRĒS
170	V nodaļa. DĀRBA ORGANIZĀCIJA
190	VI nodaļa. LOMU PĀRDOŠANA
224	NOŠĒCUMS
	DIE FISCHEREI UND FISCHER
	IN LETTLAND IM 19 JAHRHUNDERT.
238	Zusammenfassung

PIBOROBHĪJĀS PĒMĪCĪBĀS UN PĒMĪCĪBĀS

B. DATBN B XIX BEKE.

PIBOROBHĪJĀS PĒMĪCĪBĀS

1929. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1930. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1931. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1932. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1933. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1934. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1935. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1936. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1937. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1938. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1939. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1940. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1941. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1942. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1943. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1944. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1945. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1946. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1947. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1948. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1949. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

1950. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.

(1951. gada 1. izdevums. 120 lpp. 1 rub. 50 k.)

Šo grāmatu veltu mana darba sekmētāju vācu etnogrāfu Ulriha Bencīna (*Ulrich Bentzien*), Reinharda Pēša (*Reinhard Peesch*) un Ulriha Šteinmaņa (*Ulrich Steinmann*) piemiņai.

PRIEKŠVārds

Daudzus gadu desmitus Eiropas zemju etnogrāfu uzmanības centrā ir bijusi tautu tradicionālo nodarbošanās nozaru kompleksa izpēte. Tāda nozare ir arī zveja — visai izplatīta nodarbe ar dziļām tradīcijām un lielu pieredzi. Kopš 19. gs. otrās puses lielu uzmanību tai veltījuši Igaunijas, Krievijas, Polijas, Somijas, Vācijas un Zviedrijas etnogrāfi un citu humanitāro nozaru pārstāvji. Latvijā paveiktais šajā jomā saistās ar A. Bilenšteina, J. Danka, Z. Ligeru un dažu citu pētnieku vārdiem. Kompleksa Latvijas zvejas vēsturiski etnogrāfiska izpēte sākās 1956. gadā Latvijas Zinātņu akadēmijas Latvijas vēstures institūtā (tolaik — Vēstures un materiālās kultūras institūts). Darba sākotnējie rezultāti atspoguļosies šajā grāmatā, kas sarakstīta, strādājot minētajā institūtā.

Arheologu atradumi stāsta, ka zvejai Latvijā ir daudzus gadu tūkstošus ilga vēsture. 19. gs. šī nodarbe jau pastāvēja kā noteikta sistēma un bija viens no izplatītākajiem iedzīvotāju rūpaliem, kurā profesionāli strādāja ap 10 000—12 000 cilvēku. Ar zveju saistīto ļaužu — lomu apstrādātāji, tīklu diegu vērpēji, tīklu un vadu audēji un lāpītāji, auklu un virvju vijēji, laivu būvētāji, murdu pinēji, dažādu zvejas piederumu izgatavotāji, zivju pārdevēji u.c. — skaits bija vairākas reizes lielāks. Nozare attīstījās pēc savām iekšējām, līdz šim vāji izziņātām likumsakarībām.

Zveja atradās nepārtrauktā lēnas attīstības un pilnveidošanās procesā. Tajā pašā laikā nodarbe līdz mūsdienām saglabājusi daudz senlaicīga, ko cilvēki bija izgudrojuši pirms nezināmiem gadsimtiem, ko bija atzinušas par labu daudzas iepriekšējās paaudzes un kas nebija zaudējis pietiekami labās lietošanas īpašības. Tāpēc rūpals bija daudzslāņaina sistēma, kurā vienlaicīgi sadzīvoja dažādu sociāli ekonomisku formāciju organizatoriskie, tiesiskie, sadzīviskie, ētiskie, materiālās kultūras un citi elementi, kam ir liela izziņas un praktiska vērtība. Zvejas pastāvēšanu 19. gs. noteica trīs galvenie faktori: 1) liels skaits zivīm bagātu ūdensbaseinu; 2) jūras, ezeru un upju krastu apdzīvotāju rīcībā bija nelieli mazauglīgas zemes gabali, tādēļ daudziem no viņiem zveja kļuva par galveno vai

papildu ienākuma avotu; 3) nepieciešamība papildināt visu iedzīvotāju slāņu uzturu.

Zvejai kā nodarbošanās nozarei, it sevišķi jūras zvejai, bija vajadzīga īpaša spēcīgu un drosmīgu cilvēku profesionalizācija, kas pastāvēja kā sabiedriskās darba dalīšanas daļa. Tai bija īpatna, līdz šim neizzināta saikņu sistēma ar citām ražošanas nozarēm, kas nodrošināja zvejniekus ar visu nepieciešamo. Viens no pētījuma aspektiem — parādīt šo saikņu sistēmu. Zvejnieku dzīvē un darbā liela nozīme bija materiālo vērtību un darbaspēka kooperācijai, saudzīgai attieksmei pret dabas bagātībām. Šo tradīciju izziņāšana un pārmantošana ir visai aktuāla mūsdienās, kad parādās mēģinājumi atdzīvināt saldūdens zveju un piekrastes zveju jūrā, atjaunot pustukšās tradicionālās zvejnieku apmetnes Ances, Dundagas, Nīcas—Rucavas, Popes un citās piekrastēs, kad arvien aktuālāks kļūst jautājums par zivju krājumu saglabāšanu un vairošanu Latvijas ūdeņos.

Latvijas 19. gs. zvejas izpēte var sekmēt vairāku tautsaimniecības, ikdienas dzīvesveida un citu vēstures problēmu izziņāšanu: 1) Latvijas un tās lokālo reģionu saimnieciski kulturālā tipa izveidošanās un saturs; 2) dažādu ražošanas nozaru savstarpējās saiknes, 3) naturālās saimniecības atmiņšana un preču un naudas saimniecības attīstība; 4) iedzīvotāju mantiskā, sociālā un profesionālā diferenciācija; 5) dažādu tautību pārstāvju saimnieciskie un kultūras kontakti; 6) darba organizācijas un materiālo resursu izmantošanas racionālās tradīcijas; 7) Latvijas iedzīvotāju materiālās kultūras un dzīvesveida attīstība; 8) latviešu etnosa un tā kultūras veidošanās.

Par Latvijas zveju kā iedzīvotāju nodarbošanās nozari līdz 20. gs. vidum kompleksu pētījumu nebija. Daži etnogrāfi, vēsturnieki un zvejas speciālisti bija aplūkojuši tikai lokālus jautājumus vai atsevišķu apvidu zveju, publicējuši faktu kopu. Visvairāk uzmanības bija veltīts nozares ekonomiskajiem, tehniskajiem un bioloģiskajiem aspektiem.

Šajā pētījumā, pamatojoties galvenokārt uz nepublicētiem vēstures arhīvu un etnogrāfu ekspedīciju datiem, mēģināts aplūkot visas svarīgākās rūpala kultūrvēsturiskās sastāvdaļas: nodarbes izplatību un raksturu, zvejnieku sociālo struktūru un etnisko sastāvu, zvejas tiesības, nodarbošanās nozares, kas saistītas ar zveju, zvejnieku darba organizāciju un lomu realizāciju, nozīmīgākos zvejas rīkus un paņēmienus, latviešu un citu etnosu kultūras kopības, kultūrvēsturisko sakaru un kultūru mijiedarbības procesa atspoguļojumu zvejas rīkos, paņēmienos un citās jomās. Visas parādības mēģināts skatīt to attīstības gaitā, iespēju robežās parādot kopīgo visai Latvijai vai savdabīgo atsevišķiem vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem, pat zvejas iecirkņiem un pagastiem. Nākamie tēmas pētnieki varēs izlasīt plašu, līdz šim nepublicētu faktu kopu, dziļāk izziņāt šo seno kultūrvēsturiski in-

terezanto un ekonomiski nozīmīgo tautas nodarbošanās nozari.

Pētījums teritoriāli aptver visu Latviju. Sīkāk aprakstīti tie apvidi, par kuriem iegūtas plašākas un dziļākas dokumentāras, ekspedīciju un literatūras ziņas, un tie ir: Rīgas līča austrumu un dienvidu piekraste, Dundagas un Pērkones—Rucavas jūrmala, Daugavas, Gaujas, Lielupes, Salacas un Ventas lejtece, Lubāna ezera apkārtnē u.c. Iespēju robežās sniegts salīdzināmais materiāls no kaimiņtautu apdzīvotām teritorijām.

Laika ziņā izvēlēts 19. gs., t.i., periods, kad Latvijas iedzīvotāju saimniecībā, dzīvesveidā un kultūrā notika lielas pārmaiņas: saira feodāli dzimtbūtnieciskā iekārta, attīstījās kapitālistiskās attiecības; no vienas puses, saglabājās svešu etnosu muižnieku un citu zemes īpašnieku feodālās zvejas privilēģijas, no otras, — no Latvijas pamattautībām veidojās zemnieku — zemes īpašnieku slānis, kas cīnījās par savām tiesībām, to skaitā par tiesībām brīvi zvejot. Zvejā joprojām saglabājās daudz no iepriekšējiem gadsimtiem pārmantota senatnīgi tradicionāla. Ienāca ne mazums jauna, kas radās Latvijā un tika pārņemts arī no citām zemēm. Būtiskas pārmaiņas notika arī visās citās ražošanas nozarēs, materiālajā un garīgajā kultūrā, sadzīvē. No 19. gs. ir saglabāties samērā daudz dokumentāro materiālu. Attīstības gaitu izgaismo arī etnogrāfu ekspedīciju vākumi un materiālās kultūras objekti. Tas dod iespēju sniegt daudzpusīgu nozares aprakstu.

Pētījums par Latvijas zvejas vēsturi iecerēts divos sējumos (daļās). Šajā — pirmajā sējumā vispirms informēsim par svarīgākajiem līdz šim apgūtajiem avotiem un literatūru. Un tūlī piebildīsim, ka dokumentu studijās dažādos arhīvos atklājas arvien jaunas ziņu grupas. Arī ikgadējās ekspedīcijas sniedz svaigas ziņas. Avotu un literatūras apskatam sekos nodaļa par nodarbes sociāli ekonomiskajiem, juridiskajiem un organizatoriskajiem jautājumiem, t.i., pētījuma daļas, kas sniedz galvenokārt vēsturisku un sociālu informāciju. Otrajā sējumā tiks aplūkota zvejas rīku un paņēmienu attīstība, to savdabība lokālos apvidos, tautu kultūru kopības, kultūras sakaru un mijiedarbības atspoguļojums zvejas rīkos un paņēmienos. Lasītāju rīcībā nonāks pārsvarā kultūrvēsturiska un etniska informācija.

Jāteic, ka tēmas vēsturiski dokumentārie avoti ir visai izkliedēti un nereti fragmentāri. Ikdienas darbā arvien atrodas jauni dokumenti, kas paplašina pētnieka zināšanas un paver jaunas analīzes iespējas. Tādēļ šī publikācija uzskatāma tikai par izzināšanas viena posma rezultātu un rosinājumu turpmākiem meklējumiem. Grāmatā izteiktas domas un secinājumi pēc jauno avotu apstrādes var tikt precizēti, papildināti un pat mainīti.

Un vēl viena būtiska piezīme: publicējamā vēsturiski etnogrāfiskā materiāla autors zvejas darbos nekad nav strādājis un daudzas aprakstītās norises nav pat redzējis. Tās atainotas pēc zvejnieku stāstījumiem, aculiecinieku publikācijām un dokumentu liecībām. Tādēļ jau iepriekš atvainojamies par tām kļūdām un neprecizitātēm, kuras nezvejnieka nezināšanas dēļ šajā grāmatā būs ieviesušās.

Grāmatas teksta pamatā ir 1990. gadā Rīgā aizstāvētā vēstures zinātņu doktora disertācija. Turpmāko gadu gaitā tā ievērojami papildināta. Darbu vērtēja un lietpratīgus padomus sniedza Igaunijas, Krievijas un Latvijas zinātnieki Aina Blinkena, Vasilijš Dorošenko, Aleksandrs Drīzulis, Maksims Duhanovs, Juhans Kahks, Ellena Karu, Mihails Kozins, Aleksandrs Miļņikovs, Ojārs Niedre, Melita Svarāne, Irēna Šneidere, Enns Tarvels, Teodors Zeids. Par to viņiem sirsnīgs paldies.

Nozīmīgi Latvijas zvejas vēstures izpētē palīdzēja 1956.—1994. gada ekspedīciju dalībnieki — arhitekti, inženieri un mākslinieki —, kas zīmēja zvejnieku darbarīkus, ēkas, mājas iedzīves priekšmetus un citu vajadzīgo: Dace Ādamsonē, Ģirts Ādminis, Valda Bērziņa, Agita Bičuka, Laila Biseniece, Armands Bisenieks, Margarita Budze, Anita Burkovska, Irīsa Dansone, Zaiga Gaile, Māris Galarovskis, Dace Gradovska, Guntis Gradovskis, Rudīte Gundega, Ināra Heinrihsone, Vizbulīte Jaunzema, Ināra Kārklīņa, Māris Kārklīšs, Daina Krieviņa, Juris Ķipēns, Lauma Lele, Larisa Liepa, Modris Liepa, Māra Matuzāne, Juris Moris, Māra Muceniece, Laila Nartiša, Arturs Neilands, Viktors Ozoliņš, Kārlis Ozols, Edīte Pakalne, Ints Pujāts, Ilmārs Romančuks, Miķelis Runcis, Andrejs Saberovs, Inta Sarkane, Ausma Skujiņa, Ieva Šmite, Rita Valtere, Uldis Viesturs, Ārija Vītiņa, Maiga Vītola, Irīsa Ziemeņa, Vilnis Zirdziņš, Austrā Žeikare.

Ziņu izrakstīšanā arhīvos un bibliotēkās piedalījās Melita Alberinga, Guna Augule, Ina Belindževa, Anete Karlsonē, Milda Kazeka, Māra Matuzāne, Dzīsis Maurītis, Maija Opse, Lilita Skadiņa, Lilita Vanaga, Austrā Žeikare.

Grāmatā ievietotās skices zīmēja Vilnis Zirdziņš, fotografēja Ilmārs Apkalns (36. att.), Valdemārs Blumbergs (46. att.) un Saulvedis Cimermanis.

Liels paldies visiem, kas sekmēja šīs grāmatas tapšanu. Sevišķa pateicība pienākas Valsts īpaši aizsargājamās kultūrvēsturiskās teritorijas «Lībiešu krasts» direktoram Edgaram Sīlim, kurš 1993.—1994. gadā nodrošināja ilgstošus meklējumus Sanktpēterburgas arhīvos, arī Latvijas Zinātnes padomei (pirmām kārtām tās bijušajam loceklim Jānim Graudonim) un «Lībiešu krastam», kas finansēja grāmatas izdošanu.

Autors

APZINĀTIE AVOTI UN LITERATŪRA

Pētījumu galvenā avotu bāze bija npublicēti vēstures arhīvu, bibliotēku rokrakstu nodaļu, zinātnisko iestāžu arhīvu, muzeju zinātnisko arhīvu un fondu materiāli, it īpaši Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) un Latvijas vēstures institūta Etnogrāfijas nodaļas zinātniskā arhīva (E) dokumenti.

LVVA 6810. fondā glabājas ārsta un novadpētnieka Oto Hūna savāktie vērtīgie dati par 19. gs. sākuma zveju Vidzemē, dažos Augšzemes, Kurzemes un Latgales apvidos, kā arī Dienvidigaunijā, Sāmsalā un Muhu salā. 1815. gadā Hūns sastādīja plašu aptaujas lapu, to nodrukāja, izsūtīja draudžu mācītājiem un lūdzta atbildēt uz jautājumiem. Daži no tiem saistījās arī ar zveju. Vairāku turpmāko gadu laikā mācītāji gatavoja savu draudžu aprakstus un nosūtīja Hūnam. Pamatojoties uz saņemtajiem materiāliem, Hūns vācu valodā sastādīja daudzus Vidzemes apriņķu un draudžu topogrāfiski statistisko aprakstu sējumus. Katra sējuma sākumā ievietots vispārīgs apriņķa apraksts, kam seko pēc vienotas shēmas izstrādāti visu draudžu apraksti. Liela daļa mācītāju iesūtītā oriģinālmateriāla ir saglabājusies. Reizumis Hūna apkopojumi un mācītāju iesūtījumi par vienu un to pašu parādību ir atšķirīgi. Sējumos raksturoti gandrīz visi ezeri, upes un upītes, zvejas apstākļi (iespējas) tajās, norādītas ūdeņos dzīvojošās parastās, retās un vērtīgākās zivju sugas, kā arī tās, ar kurām ūdensbaseins izceļas īpaši. Dažreiz minēti arī zvejnieki, it īpaši ziemās ezeros strādājošie krievi zvejnieki — iebraucēji. Vairāku draudžu aprakstos norādītas zvejas taču vietas un tajās ķertās zivju sugas. Katras draudzes aprakstā ievietota kopsavilkuma tabula ar ziņām par to, kuros ezeros, upēs un kurās vietās jūrā — dažreiz pateikts, cik vietās, — katra muiža zvejo individuāli vai kopā ar citām, cik tačus — dažreiz arī kādām zivīm — ierīko muiža. No dažiem aprakstiem uzzinām, kur zveja uzticēta zemniekiem, kur darbojas zivju uzpircēji, kur zivis maina pret labību, kādus ienākumus no zvejas gūst muiža, kā organizē un vada zivsaimniecību, kur zvejo īpaši vērtīgās zivis — lašus, nēģus, taimiņus, vimbas, zušus — un ķer vēžus. Vietumis stāstīts par tīklu audējiem un tīklu diegu vērpējām. Tiek uzskai-

tītas upes — Palsa, Tirza, Vaidava u.c. —, kurās vēl vāc pērles, stāstīts, kā ar tām tirgojas, kam Vidzemē ir visvērtīgākās vietējo pērļu rotas. Zemnieku sētu sarakstos īpaši nodalīti krasta zemnieki, kas nodarbojas ar lauksaimniecību un zvejoja jūrā.

Vairumam draudžu aprakstu pievienotas plānojuma shēmas, kurās redzams ūdensbaseinu, zemnieku (zvejnieku) viensētu un sētu grupu daļas izvietojums. Pieļikumā doti arī zemnieku sētu saraksti, kuros norādīti sētu vietējie nosaukumi. Tie satur vērtīgu etnisko informāciju.

O. Hūna atstātais mantojums sniedz priekšstatu par zvejas izplatību, raksturu, tiesībām un darba organizāciju, par tās saikni ar lauksaimniecību, par dažu specializētu zvejas veidu — tači, vēžu ķeršana, pērļu lasīšana — izvietojumu 19. gs. pirmajā ceturksnī. Viņa sakopoto un vēlāko ziņu salīdzinājums ļauj spriest par vairāku tradicionālo zvejas parādību attīstību. Nozāres etnokulturālo situāciju raksturo Hūna norādes par igauņu, krievu, lībiešu dzīvesvietām kompaktā latviešu vidē, par vēl neasimilēto Vidzemes lībiešu ciešo turēšanos pie savas valodas un tradicionālās kultūras, par igauņu dzīvošanu vairākos apvidos kopš neatminamiem laikiem. Hūns uzsver, ka krievus augsti vērtē kā zāģerus, namdarus, grāvračus un zvejniekus, nosauc daļu ezeru, kurus apzvejoja tālajā sezonas (izbraukuma, arī peļņas) zvejā braucošie krievi. Novadpētnieka rokrakstos līdz šim nav izdevies atrast norādes par zvejniekiem — vāciešiem. Vēl piezīmējams, ka O. Hūns cieši sadarbojās ar plaši pazīstamiem Baltijas novadpētniekiem — mācītāju A. Hupeļu un pedagogu J.K. Broci. Diemžēl viņa sakopotajos sējumos visu draudžu apraksti nav vienādas kvalitātes, jo arī mācītāju iesūtīto atbilžu plašums un dziļums stipri atšķiras.

Par kompleksu avotu zvejas un jebkuras citas tradicionālās saimnieciskās darbības nozares pētīšanai varētu kalpot Krievijas impērijas 1897. gada pirmās vispārējās tautas skaitīšanas sākotnējās anketas — aptaujas lapas (LVVA, 2706. f.), ja tās būtu saglabājušās pilnā mērā un būtu izpildītas precīzi un viennozīmīgi. Diemžēl kolekcijai nav ne viena, ne otra. Vispilnīgāk ir saglabājušās Latgales anketas: tās pārstāv pagastu absolūto vairākumu. No Vidzemes turpretim saglabājušās tikai apmēram 20 pagastu anketas, no Kurzemes un Zemgales — vēl mazāk. Laimīgā kārtā samērā labi vai pat pilnībā saglabājušās dažu jūras piekrastes pagastu — Pērkones, Rucavas, Skultes, Slokas, Svētiema, Vandzenes, Vecsalacas un vairāku citu pagastu anketas, kā arī to pagastu, piemēram, Bērzpils, Gai galavas, Kaunatas, Krustpils, Višķu, anketas, kuros atrodas daudz ezeru un upju. Ierakstu kvalitāte anketās ir atkarīga no iecirkņa skaitītāja sagatavotības, precizitātes un apzinīguma: viena pagasta dažādos iecirkņos aizpildīto anketu sniegto ziņu precizitāte nereti būtiski atšķiras.

Katrā anketā ir ziņas par aptaujāto personu (vienā anketā pierakstīts prasītais par visiem vienai ģimenei vai vienas sētas saimei piederīgiem cilvēkiem) galveno nodarbošanos un palīgnodarbošanos, to skaitā arī par tādām, kuras vairāk vai mazāk saistītas ar zveju, — vērpšana, tīklu aušana un lāpšana, laivu būve, darvas tecināšana, virvju vīšana, murdu pīšana u.c. Tā kā katrā saimnieka anketā ir ierakstīti visi sētā dzīvojošie ar saimnieku saistītie cilvēki, rodas iespēja kaut aptuveni noteikt sētas iemītnieku skaitu, katrā nodarbes nozarē iesaistīto ļaužu sociālo un etnisko piederību: ikvienam cilvēkam norādīts uzvārds, vārds, tēvvard, vecums, ģimenes stāvoklis un sociālais statuss, viņa saikne ar ģimenes galvu vai saimnieku — sieva, dēls, meita, brālis, māsa, māte, tēvs, sievasmāte, kalps, kalpone, gans, vaļinieks u.c. —, dzimtā valoda, dzimšanas, pierakstīšanās un pastāvīgās dzīves vieta, izglītības līmenis (šajā ailē nereti ierakstīts, tieši kādu skolu cilvēks beidzis, kādas valodas zina), konfesionālā piederība. Ierakstiem anketās nereti piemīt būtiska neprecizitāte, bieži ir likta vienlīdzības zīme starp neidentiskiem jēdzieniem «saimnieks» un «ģimenes galva». Par saimnieku ir dēvēts gan sētas īpašnieks, nomnieks, graudnieks, gan kalpa, vaļinieka, amatnieka un citas ģimenes galva, kura rīcībā nebija kaut cik nozīmīga zemes gabala. Zināmu skaidrību dažkārt ienes 1) formulējumi — «zemkopis saimnieks», «zemkopis nomnieks», «zemkopis rentnieks», «zemkopis strādnieks», «zvejnieks saimnieks», «zvejas saimnieks» u.c., 2) sociāla rakstura ierakstu sastatīšana ar ierakstiem «dzīvo savā mājā», «dzīvo svešā mājā», «dzīvo citam piederošā mājā» resp. dzīvo kā īrnieks — vaļinieks, amatnieks vai arī ir citādas piederības cilvēks — kalps, puisis, meita u.c. Anketās lasāma visai izplūdusi informācija par darba organizāciju. Ģimenes galvas — saimnieka — nodarbošanās raksturojumam (galvenā, palīgnodarbošanās, dažkārt tās ir vairākas) seko citu personu darbības formulējumi. Tomēr ieraksti bieži vien ir neprecīzi un nepārliecinoši: minēta tēva pamatnodarbe — «nomnieks-zemkopis», palīgnodarbe — «zvejnieks», vecākā dēla pamatnodarbe — «zemkopis pie tēva», otrā dēla — «zvejnieks pie tēva»; tēva pamatnodarbe — «kuģu būves strādnieks», palīgnodarbe — «zvejnieks», viena dēla pamatnodarbe — «zvejnieks pie tēva», palīgnodarbe — «kuģu būves strādnieks», otra dēla pamatnodarbe — «matrozis», trešā — «pie tēva» bez plašāka paskaidrojuma; tēva pamatnodarbe — «zvejnieks», dēla — «zvejnieks», neskaidrojot, vai strādā patstāvīgi vai pie tēva; bieži lasāmi ieraksti, ka dēls, meita strādā «pie tēva», bet trūkst skaidrojuma, ko strādā. Tas pētnieku īpaši apgrūtina gadījumos, kad tēvam pierakstītas vairākas nodarbes, piemēram: tēva pamatnodarbe — «zemkopis saimnieks», palīgnodarbe — «kuģa vadītājs», «zvejnieks», dēla pamatnodarbe — «pie tēva» u.tml. Salīdzinot ierakstus anketas ailēs par dzimšanas vietu, pierakstīšanās vietu, pastāvīgo dzīvesvietu un dzīvesvietu skaitīšanas brīdī, varam

spriest par cilvēku pārvietošanos. Varam noskaidrot zvejnieku, zivju tirgotāju, amatnieku un citu darba darītāju vecumu (dzimšanas gadu), izglītību, valodu zināšanu, līdz ar to zināmā mērā arī viņu darbības iespējas un kvalitāti. Ankešu ierakstu kopa ļauj noteikt visu nodarbju kompleksu, kurā bija iesaistījusies ģimene vai sēta, piemēram, zemkopība un zveja; zemkopība — zveja — jūrnieceība; zveja — kuģu būve — jūrnieceība — vērpšana; zveja — amatniecība; zveja — zemkopība — jūrnieceība — pludināšana; zveja — zemkopība — tirdzniecība — amatniecība — dabas produktu savākšana; zveja — zemkopība — kroģēšana — tirdzniecība; zveja — jūrnieceība un citi varianti. Labus rezultātus nodrošina anketu datu salīdzināšana ar ziņām, kas par attiecīgajām personām vai sētu iegūstamas pagasta tiesu sēžu protokolos un pagastvalžu dokumentos, kā arī zvejnieku sētu nomas un pirkšanas līgumos: rodas iespēja dziļāk aprakstīt tiesisko, darba organizācijas, mantiskā stāvokļa, sociālo attiecību, starpetnosu kontaktu un tautu kultūras sakaru jautājumus.

Kompleksas ziņas par zveju kā daudzšķautņainu, dziļi tradicionālu nodarbošanās nozari atradām pagasta tiesu protokolos un citos dokumentos LVVA fondos. Zvejnieku sētu inventāra saraksti, kas sastādīti ģimenes galvas — saimnieka — nāves vai sētas pārbaudes, mantas dalīšanas un citos gadījumos, īpašuma aprakstīšanas dokumenti, kas radušies, lai noteiktu parādu dzēšanas garantijas, ugunsgrēka radītos zaudējumus, nodotu sētu no tēva dēlam, brālim vai citai personai, saglabājuši zvejas rīku nosaukumus, daudzumu, nereti arī vērtību, lielumu, nolietojšanās pakāpi. Dokumentos ierakstīti arī mājlopi, zemkopības un citi rīki, mājas iedzīves priekšmeti un pārējās materiālās vērtības. Tas viss lielākā vai mazākā mērā ļauj noteikt saimniecības lielumu un ekonomisko jaudu, zvejas raksturu un organizāciju (zvejas piederumu sarakstos bieži parādās t.s. vīra daļas, t.i., cik zvejnieku iegādājušies kopīgu laivu, vadu, murdu, uzbūvējuši taci), salīdzināt zvejas un citu darbarīku, mājas iedzīves priekšmetu, mājlopu un pārējā inventāra vērtību.

Zvejnieku, zvejnieku un muižnieku, zvejnieku un zvejas vietu nomnieku, zvejnieku, zivju tirgotāju un uzpircēju, zvejnieku un laivinieku, zvejnieku un amatnieku, zvejnieku un zemkopju, zvejnieku un koktirgotāju un citu personu strīdu lietu izskatīšanas protokoli atspoguļo zvejas raksturu un organizāciju, kā arī zvejas saikni ar citām nozarēm (zemkopība, lopkopība, meža un transporta darbi, tirdzniecība, amatniecība u.c.), oficiālo zvejas tiesību īstenošanu dzīvē, apvidu lokālo paraduma tiesību normas, to lietošanu dzīvē un apkarošanu, zvejnieku darba organizācijas un lomu realizēšanas sistēmu — ietverot arī algo to strādnieku pieņemšanu, līguma noteikumus, paveiktā apmaksu —, zvejas laikus, rīkus un paņēmienus, to tradicionālos vietējos nosaukumus, zvejnieku sociālo un nacionālo sastāvu. Reizēm atrodami samērā deta-

lizēti un precīzi zvejas organizācijas, rīku un paņēmieni apraksti, kas ļauj kontrolēt un datēt ekspedīcijas izdarīto pierakstu un rekonstrukciju precizitāti. Šis ziņas ir visai noderīgas parādību datēšanai, zvejnieku sociālās un dažreiz pat etniskās piederības noteikšanai. Lai gan katrs tiesas protokols ir saistīts ar ārkārtēju, t.i., konflikta, situāciju, tomēr viena vai vairāku pagasta tiesu protokolu kopa, kas uzrakstīta gadu desmitu laikā, samērā objektīvi raksturo lietu patieso stāvokli. Sevišķi labi tas izdodas tajos zvejas iecirkņos, kur vienoti ilga laikposma protokoli saglabājušies no vairākiem kaimiņpagastiem. Vidzemes jūrmalā tādu situāciju veidoja Ķirbižu (Vitupes), Liepupes, Skultes, Svētciena, Tūjas (Vecmuižas) un Vecsalacas pagasta tiesas protokoli un citi dokumenti, kas aptvēra laikposmu no 19. gs. 40. gadiem līdz 20. gs. sākumam.

Pagasta tiesās noslēgtie zvejnieku sētu mantošanas, nomas vai pārdošanas līgumi, īpašuma dalīšanas, zvejas vietu nomas, strādnieku pieņemšanas un citu darījumu līgumi sniedz priekšstatu par zvejnieku sētu ekonomisko stāvokli, par zvejas nozīmi ģimenes kopējā saimnieciskajā darbībā, par rūpala organizāciju un ienākumiem no tā muižā un zemnieku sētās, par zemnieku iespējām, t.i., tiesībām, nodarboties ar zveju vispār vai izmantot atsevišķus zvejas rīkus, it īpaši tačus ar dažādām ierīcēm, laižamos tīklus, vadus, jūras murdus. Līgumos dažkārt atrodami ieraksti par produktīvākajiem zvejas rīkiem, visbiežāk par vadiem, tačiem, metamiem un laižamiem tīkliem, par darba organizāciju, strādājot ar tiem.

Par zvejas tiesībām, iespējām, apjomiem un organizāciju stāsta muižu administrācijas un lomu vietu nomnieku norādījumi un paziņojumi, kas ierakstīti tiesu protokolos un uz pastāvošās vispārējās likumdošanas pamata regulē lokāla apvidus zemnieku — zvejnieku darbību. Protokolos atspoguļojas muižas zvejas uzraugu loma un rīcība, kas viņus raksturo kā starpniekus starp muižas administrāciju, ūdeņu nomniekiem un zvejniekiem. Samērā reti protokolos atrasti izsmēloši ieraksti par zivju cenām un dažādu darbu apmaksu.

Protokolos un citos dokumentos bieži aprakstītas zvejnieku dzīvojamās un saimniecības ēkas, to skaitā zivju klētis un pagrabi, tīklu būdas, dūmnami. Apraksti paver iespēju spriest par attiecīgās sētas saimnieciskās darbības raksturu un plašumu, par iemītņieku dažādo sociālo slāņu — saimnieka, graudnieku, nomnieku, kalpu, vaļinieku, amatnieku ģimeņu, neprecēto puīšu un meitu — dzīves apstākļiem un savstarpējām attiecībām.

Dažkārt protokolos atrodam ierakstus par zivju tirgotājiem un zemniekiem, kas atbraukuši pie lomu vietām, lai iepirktu zivis, par apvidiem, no kuriem viņi ieradusies pēc zivīm, par krogiem, kur zvejnieki pārdeva zivis un krodzinieki tās tirgoja. Ir arī protokoli, kuros norādītas vietas, pa kurām zvejnieki paši izva-

dāja svaigas, sālītas vai kūpinātas zivis. Diezgan bieži lasāmi ieraksti par nezemnieciskas kārtas zvejniekiem un vīra daļu turētājiem — krodziniekiem, tirgotājiem, dzirnavniekiem, zivju uzpircējiem —, kas algoja zvejas puīšus, par viņu attiecībām ar tradicionālajiem zvejniekiem.

Tiesu protokolos atrodamo ziņu plašums, precizitāte un ticamība lielā mērā atkarīga no sekretāra kvalifikācijas un apzinīguma.

Vitebskas guberņas latviešu apdzīvoto aprīņķu — Latgales zemes iecirkņu priekšnieku, muižnieku aizbildniecības, aprīņķu un miertiesu dokumentos (LVVA, 680., 682., 685., 713., 721., 760. f.), kā arī Kurzemes un Vidzemes guberņu draudžu un pilskungu tiesu lietās (LVVA, 784., 146. f.) atradām ziņas par ezeru īpašniekiem, nomniekiem un nomas noteikumiem, par zemniekiem — zvejniekiem un ebrejiem — zvejas uzņēmējiem, par zvejas tiesību izmantošanu un par rīcību to neievērošanas gadījumos, par zvejas organizāciju, rīkiem un paņēmieniem.

Latgales vēsturnieka B. Brežgo savāktajā dokumentu kolekcijā (LVVA, 6984. f.) un muižnieku Plāteru — Broelu dzimtas arhīvā (LVVA, 4638. f.) uzgājām ziņas par Austrumlatvijas ezeru īpašniekiem, zvejas tiesībām, ezeru iznomāšanu ebrejiem, par zveju ar vadiem un par tīklu cenām.

LVVA esošajos dažādu pārvaldes iestāžu fondos — Kurzemes (96. f.) un Vidzemes (4. f.) guberņas valžu, Vidzemes gubernatora kancelejas (3. f.), Vidzemes guberņas valdes celtniecības nodaļas (10. f.) fondā — ir daudz datu par ūdeņu īpašniekiem un viņu zvejas tiesību realizēšanu, par zvejas tiesību neievērošanu un pārkāpumu iztiesāšanu, par vērtīgo zivju zvejas vietām un zvejniekiem, it īpaši par tačiem Aiviekstē, Daugavā, Gaujā, Salacā un Ventā, par zvejas un lomu pārdošanas organizāciju, par zivju krājumu saglabāšanas pasākumiem. Kompleksas ziņas par zveju — ūdeņu īpašniekiem un nomniekiem, zvejas tiesībām, zvejniekiem un viņu pienākumiem, zvejas raksturu un organizāciju, lomu realizāciju, zvejas rīkiem, paņēmieniem utt. — Rīgas patrimoniālapgabālā ir saglabājuši Rīgas pilsētas maģistrāta ārējā arhīva dokumenti (673. f.). Šo fondu atsevišķās lietās atrodami samērā precīzi nozīmīgāko zvejas rīku un piederumu apraksti un pat skices, piemēram, Ventas nēģu taču konstrukcijas izklāsts, Babītes ezera zušu murdu un katicu izvietojuma shēmas, Salacas dambju — savdabīgu nēģu zvejas taču — uzbūves apstāstījums un citi.

Par Baltijas vēsturi saglabāto dokumentu un rokrakstu kolekcijā (LVVA, 7363. f.) un Rīgas pilsētas vēstures un senlietu pētnieku biedrības materiālos (LVVA, 4038. f.) atradām ziņas par zvejniekiem, zvejas vietām, tiesībām, rīkiem, paņēmieniem un darba

organizāciju, par lomu pārdošanu un citiem jautājumiem.

Latvijas evaņģēlisko luterāņu draudžu fondā (LVVA, 235. f.) glabājamo baznīcas grāmatu ierakstos par zvejniekiemu apdzīvotāju dzimšanu, kristīšanu, iesvētīšanu, laulāšanu un miršanu atklājas: zvejnieku sētu un ciemu iemītnieku principiālais sociālais sastāvs (amatnieku, kalpu, saimnieku, vaļinieku ģimenes locekļi, puīši, meitas, pagasta nabagi u.c.); iedzīvotāju pārvietošanās no vienas apdzīvotas vietas uz citu sakarā ar laulībām un darba meklējumiem, te jāmin arī cilvēku ienākšana jūrmalā no zemkopības apvidiem (arī latviešu un Sāmsalas igauņu pakāpeniska ienākšana lībiešu ciemos); sociālā un etniskā ziņā jauktu ģimeņu dibināšana (saimnieks precas ar kalponi, kalpa vai vaļinieka meitu, lībietis precas ar igaunieti — ienācēju no Sāmsalas vai ar latvieti no zemkopju apvidus, no Sāmsalas iebraucis igaunis precas ar latvieti vai lībieti un citādi varianti); jūrmalā dzīvojušo un zvejniekus apkalpojušo amatnieku profesionālais sastāvs (audēji, darvdeģi, galdnieki, kalēji, kurpnieki, skroderi u.c.); nelaimes gadījumi ar zvejniekiem jūrā un citas norises. Ieraksti ļauj droši datēt atsevišķu parādību pastāvēšanu, piemēram: laivinieku braucieni no Dundagas lībiešu ciemiem uz Sāmsalu un laukstrādnieku vešana no turienes uz Kurzemi un mājup vismaz kopš 1749. gada; jūras transporta darbi no Dundagas jūrmalas uz Rīgu un atpakaļ kopš 1791. gada; dižlaivu lādēšana un laivinieku amata pastāvēšana Dundagas jūrmalā vismaz kopš 1772. gada; mazistabu (vaļinieku mājiņu) būve ne vēlāk kā kopš 1753. gada; roņu medības Ziemeļkurzemē vismaz kopš 1759. gada utt. Protams, šie datējumi vienmēr nav visnenākie. Vienādas nozīmes ierakstu skaits un biežums ļauj aptuveni spriest par faktu un norišu izplatību, sociālo vidi un attīstību. Baznīcu grāmatās uzzinātais dod iespēju labāk izprast zvejnieku saimniecisko darbību, etniskos un sociālos procesus jūrmalā, sniedz pavedienus atsevišķu lokālo savdabību cilmes skaidrošanai. Minētie ieraksti ir visai būtisks avots visu ģimenes dzīves jautājumu aplūkošanai.

LVVA 6999. fondā glabājas Igaunijas, Kurzemes un Vidzemes muižu saimniecību dokumenti. Tajos atrādām ziņas par zvejas organizāciju, par ienākumiem no zvejas un dīksaimniecības. Zvejnieku māju nomas un pirkšanas—pārdošanas līgumos ierakstītas muižu zvejas privilēģijas un to saglabāšanas centieni, zemniekiem — zvejniekiem dotās zvejas iespējas, pasākumi zivju krājumu saglabāšanai. Līgumos parādās zemnieku — zvejnieku saimniecību lielums, darbības raksturs, noteikumi sētas uzturēšanai kārtībā, tās iemītnieku komplektēšanās apstākļi un citas iezīmes.

Visai nozīmīgs ir līgumos lasāmais zvejnieka sētas celtnu uzskaitījums, kurā obligāti minētas dzīvojamā māja, klētis, kūtis, staļļi, rijas. Dažkārt ierakstītas arī

nenozīmīgākas būves. Bieži norādītas atsevišķi celtās kalpu un vaļinieku klētis un kūtis, atzīmēts, kādas nozīmes telpas apvienotas zem kopīga jumta. Daudzos līgumos aprakstīts ēku tehniskais stāvoklis. No līgumiem uzzinām vismaz daļu no tām sētām, kurās bija uzceltas atsevišķas vairākģimeņu dzīvojamās mājas kalpiem un vaļiniekiem, un arī tās sētas, kurās bija vienģimenes mazistabas vaļiniekiem. Ziņas par sētu apbūvi palīdz skaidrot zvejnieku saimnieciskās darbības, sociālo attiecību un sadzīves jautājumus.

Pēc Kurzemes guberņas ļaužu revīziju uzskaites lapām (LVVA, 630. f.) analizējam Dundagas pagasta zvejā un lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju 1826. gada sarakstu, salīdzinājām tā saukto jūrmalnieku (zvejnieku) un arāju (zemkopju) datus. Izdevās kaut aptuveni noteikt abu iedzīvotāju nodarbošanās grupu sociālo, profesionālo un vecuma struktūru, to pārstāvju migrācijas virzienus un intensitāti, gūt priekšstatu par darba organizāciju un darbaspēka izmantošanas principiem zvejnieku un zemkopju sētās, par atsevišķu ražotāju kategoriju — it īpaši amatnieku — izdalīšanos no pagasta pārējo iedzīvotāju masas. Diemžēl izpalika etnisko aspektu izklāsts, jo tikai pēc uzvārdiem, vārdiem un tēvvārdiem nevarēja droši pateikt, kurš pagasta iedzīvotājs bija latvietis, kurš lībietis. Līdzās lībiskiem vārdiem un tēvvārdiem zvejnieku sētu iedzīvotāju sarakstos lasāmi daudzi latviešu vai vismaz abiem etnosiem kopīgi vārdi un tēvvārdi. Pēc latviešu valodā aizpildītajām uzskaites lapām nebija iespējams noteikt arī pagastā pastāvīgi dzīvojušos vai uz laiku apmetušos igauņus.

Dundagas pagasta valdes un pagasta vecākā fondos (LVVA, 874., 5770. f.) saglabājušies 1882. gada zirgu īpašnieku saraksti un 20. gs. sākuma laivu īpašnieku saraksti. Pēdējos norādīts laivas numurs, īpašnieka uzvārds, vārds un tēvvārds, zvejnieku ciems, dažkārt pat sēta, kurai pierakstīta laiva. Salīdzinot sarakstus ar citiem dokumentiem, radās iespēja noteikt zvejnieku aptuvenu skaitu un vispārējo sociālo struktūru, atļauto zvejas apjomu, zvejnieku personālā sastāva pārmaiņas vairāku gadu gaitā, atsevišķu zvejnieku sētu sociālo sastāvu un motorlaivu parādīšanās laiku. Sarakstiem ir vairāki būtiski trūkumi: tajos nav norādīts laivas raksturs (airu, buru vai abējas dzīšanas laiva) un lietošana (piekrastes, dziļjūras zvejas, transporta vai citas nozīmes laiva), īpašnieka sociālais statuss un dzīvesvieta (sēta). Zirgu īpašnieku saraksti dod priekšstatu par zvejnieku sociālo un mantisko diferenciāciju 11 lībiešu ciemos, ļauj zināmā mērā raksturot viņu saimniecisko darbību: sarakstos norādīts katras personas uzvārds un vārds, dzīvesvieta (sēta), sociālā piederība, piederošo zirgu skaits. Sarakstu būtiskākie trūkumi: nav norādīta saimniecības zemes platība un zirgu īpašnieka precīzs sociālais stāvoklis. Šo trūkumu gan mazina zvejnieku sētu — vecsaimniecību un sīksaimniecību — mazistabu saraksti, kurus norādīta to zemes platība.

Vitebskas (LVVA, 5426. f.), Kurzemes (LVVA, 472. f.) un Vidzemes (LVVA, 77. f.) gubernas kamerālvalžu, Baltijas gubernu Zemkopības un valsts īpašumu pārvaldes (LVVA, 183. f.) fondos atradām privāto, pilsētu, valsts, baznīcu un klosteru ezeru īpašnieku sarakstus, ziņas par zvejas raksturu tajos, norādījumus par latviešu tautības zvejnieku kontaktiem ar sezonas zvejā atbraukušajiem zvejniekiem krieviem jau 16. gs. beigās, informāciju par zvejas tiesībām un to pārkāpumiem, par radušos strīdu noregulēšanu, par ebrejiem un citām personām — ezeru nomniekiem un zivju tirgotājiem, par vietējiem zemniekiem — ezeru nomniekiem un zvejniekiem, par viņu pienākumiem, zivju tirdzniecības organizāciju un citiem jautājumiem.

Vidzemes (LVVA, 28. f.) un Vitebskas (LVVA, 657. f.) gubernas statistikas komiteju dokumentos nosaukti valstij, baznīcām, klosteriem piederošie ezeri, daļa nozīmīgāko zvejas iecirkņu un lomu vietu, minēts zvejnieku un laivu skaits, norādīti tirgi un gadatirgi, kuros pārdeva zivis, ienākumi no zvejas, runāts par zvejas tiesību īstenošanu dzīvē, par ezeru nomniekiem un zemnieku piedalīšanos zvejā, par tās reālo stāvokli un par zivju krājumu samazināšanos nesaudzīgas zvejas rezultātā. Vitebskas gubernas statistikas komitejas rīcībā bijušās ziņas nereti ir pretrunīgas un virspusējas, dokumenti sagatavoti pavirši.

Visai bagāts izrādījās Latvijas Valsts statistikas pārvaldes fonds (LVVA, 1308. f.), kura dokumenti ļauj skaidrot zvejas ekonomiskos, tehniskos, sociālos un pat etniskos jautājumus. Pēc 1929. gada lauku ēku skaitīšanas anketu ierakstiem var spriest par zvejnieku sētu pamatēkām un mazsvarīgākām būvēm, sētas celtnu kopu kultūrvēsturiskiem slāņiem un daudzējādām variantiem, ieskaitot atšķirīgas nozīmes ēku un telpu apvienojumus zem kopīga jumta. Spriedumam par zvejnieku sētu saimniecisko jaudu un labklājības līmeni noder ziņas par sētā esošo ēku vecumu un būvmateriāliem. Pēc tām var secināt, kādā mērā saglabājušās 19. gs. tradicionālās būves, kas uzcelts 20. gs. dažādos gados, kā mainījušies celtniecībā lietotie būvmateriāli, kādi jauni būvju veidi ienākuši zvejnieku sētās, piemēram, mūra dzīvojamās ēkas un kūtis, leduspagrabi, kuļamšķūņi u.c. Gandrīz pusgadsimtu ilgās attīstības gaitu pamatlīnijās iespējams parādīt, salīdzinot 1929. un 1883. gada ziņas.

20. gs. 20.—30. gadu lauksaimniecības skaitīšanas sākotnējās anketās atrodam ziņas par zvejnieku vecsaimniecību, mazistabu un jaunsaimniecību zemes kopplatību, tās sadalījumu un izmantošanu, par zirgu, govju, aitu, cūku, putnu, bišu saimju skaitu, par saimniecībā lietotajiem zemkopības darbarīkiem, mašīnām, transporta līdzekļiem un citas. Anketās ierakstīts arī katras nozīmes ēku daudzums sētā, sētas iedzīvotāju kopskaits, laukstrādnieku skaits, saimnieka vārds, uzvārds un tautība. Ir norādīts sētā dzīvojušo

zvejnieku un esošo laivu, tīklu, butvadu un citu vadu skaits. Reizumis nosaukta uzskaitīto laivu izmantošana (vadu laiva, reņģu laiva, lestu, t.i., bušu, laiva, selgas laiva) un tīklu paveidi (lašu tīkli, loši, vimbukši, reņģu tīkli u.c.). Samērā bieži zvejas rīku nosaukumu saturs neskaidrs, jo viena ciema un vienas piekrastes dažādās sētās viena un tā pati parādība nosaukta atšķirīgi. Kopumā lauksaimniecības skaitīšanas sākotnējās anketas, neraugoties uz kvalitatīvām atšķirībām to saturā un aizpildījumā, ļauj spriest par zvejnieku sētu saimnieciskās darbības virzienu, apjomu, tradicionālisma saglabāšanās pakāpi, par zvejnieku sētu iemītnieku sociālo sastāvu un etnisko piederību. Etnisko procesu pētniekam nozīmīgi ir ieraksti, kas stāsta par latviešu iesakņošanos Ziemeļkurzemes lībiešu ciemos un par zvejniekiem nelatviešiem dažādos apvidos. Izanalizējot 20.—30. gadu anketas visa perioda garumā, var diezgan droši atainot zvejas kā saimniecības nozares attīstību un nozīmi laika gaitā un atsevišķos gados.

Sākotnējais ieskats Zemesgrāmatu fondā (LVVA, 2451. f.) mudina izmantot tā dokumentus zvejnieku sētu zemes kopplatības, atsevišķu gabalu lieluma, izvietojuma un lietojuma noteikšanai dažādos gados. Līdz ar to zināmā mērā priekšstatāmi atsevišķu lauksaimniecības nozaru (graudkopības, lopkopības, sakņkopības, dārzkopības) apjomi. Sētu apbūves plānos iezīmētās ēku kontūras ļauj nojaust tikai dažus apbūves pamatprincipus, jo 19. gs. plānos parasti nav norādīts, kādu ēku apzīmē katra kontūra.

Krievijas Valsts vēstures arhīvā Sanktpēterburgā (KVVA) Imperatoriskās Brīvās ekonomiskās biedrības (91. f.), Finanšu ministrijas Valsts īpašumu departamenta (379. f.), Lauku ekonomikas un lauksaimniecības statistikas nodaļas (395. f.), Centrālās statistikas komitejas (1290. f.), Iekšlietu ministrijas zemstu nodaļas (1291. f.) dokumentos atradām ziņas par zvejas saikni ar zemkopību un citām nodarbošanās nozarēm, par zvejas tiesībām un to uzturēšanu spēkā, par ūdensbaseinu iznomāšanu, sezonas zvejas zvejnieku darbību, par zvejnieku apmetnēm, zvejas un zivju tirdzniecības organizāciju, par zvejas rīkiem un paņēmieniem. Pēdējo apraksti dažkārt visai plaši un izsmērīgi, ilustrēti ar rīku izvietojuma shēmām un pat ar precīziem zīmējumiem. Vidzemes gubernas muižu 19. gs. pirmā ceturkšņa vaku grāmatas (1528. f.) deva vispārēju priekšstatu par muižu un mācītājmuižu ūdensbaseiniem, kuros zvejoja muižu ļaudis, parādīja upes un ezerus, kurus kopīgi apzvejoja vairākas muižas, arī tos, kurus iznomāja zemniekiem. Dažās vaku grāmatās muižu zveja raksturota kā «apmierinoša», «mazsvarīga» un tamlīdzīgi. Dažreiz ir norādīti muižu zivju dīķi un dzirnavu ezeri, ierakstīti zemnieku pienākumi apgādāt muižu ar diegiem tīklu aušanai vai ar zināmu daudzumu tīklu linuma.

Bez jau minētā 1290. fondā ir saglabājušās Centrālās statistikas komitejas uzdevumā 1896. gadā savāktās ziņas par visām apdzīvotajām vietām, tajā skaitā par zemnieku — zvejnieku sētām. Par katru no tām ir aizpildīta aptaujas lapa ar 12 jautājumiem. No ierakstiem lapā uzzinām sētas nosaukumu, sociālo raksturu (zemnieka, vaļinieka, atvaļināta karavīra u.c. sēta), zemes piederību (pagasta, muižas u.c. zeme), uz kuras sēta atrodas, sporta maģistrāli tās tuvumā (dzelzceļš, kuģojama upe, pasta ceļš u.c.), ūdensbaseinu, pie kāda novietojusies sēta (ezers, jūra, upe), cik sētu ir attiecīgajā grupā, cik vīriešu un cik sieviešu dzīvo sētā, kādi ražošanas (peļņas) iestādījumi tajā ierīkoti (dzirnavas, amatnieku darbnīcas, veikali u.c.). Par lielākām apdzīvotām vietām uzzinām, kur atrodas baznīcas, skolas, stacijas, krogi, labības krājumu magazīnas, veikali, rūpniecības uzņēmumi, kur un kad notiek gadatirgi (tātad informācija par iespējamām lomu pārdošanas vietām). Šīs anketas parāda zvejnieku vecsaimniecību un mazistabu daudzumu un atrašanās vietas, iedzīvotāju skaitu katrā no tām (tātad ar zveju saistīto cilvēku aptuvenu daudzumu). Par zvejnieku sētās ierīkotajām ciemu skolām, amatnieku darbnīcām, dzirnavām, veikaliem un tamlīdzīgiem iestādījumiem ieraksti nezināmu apstākļu dēļ ir nepilnīgi un bieži nesaskan ar citos dokumentos izlasāmo. Mūsu pētījumam aptaujas lapas sniedza ziņas par to cilvēku daudzumu, kas bija saistīti ar zveju, par mazistabu izvietojumu un iemītnieku skaitu, par zvejas saikni ar dažām citām ražošanas nozarēm. Diemžēl arī KVVA 1290. fondā nav saglabātas jau minētās 1897. gada vispārējās tautas skaitīšanas sākotnējās anketas, kurās ir bijuši ieraksti par katru uzskaitīto personu (dažās publikācijās kļūdaini norādīta šo anketu atrašanās KVVA). Anketas esot iznīcinātas pēc skaitļošanas darbu pabeigšanas. Ir saglabāti tikai ankešu kopsavilkumu izskaitļojumi un to koriģējumi pa skaitīšanas iecirkņiem. Tie ir šim darbam neizmantojami bezpersoniski un neanotēti skaitļi.

1290. fondā glabājas arī 1859. gadā sastādītie draudzņu apdzīvoto vietu saraksti, kuru ieraksti par visām draudzēm nav vienvērtīgi. Dažās draudzēs norādītas visas apdzīvotās vietas (arī zemnieku — zvejnieku sētas), citās — vienīgi tās, kas izvietojušās gar lielākajiem ceļiem (tiek norādīts konkrētais ceļš). Katrai sētai dots attālums līdz muižai, ūdensbaseins, pie kura tā atrodas, dzīvojošo vīriešu un sieviešu skaits. Šie saraksti parāda, ka Pērkones—Nīcas—Rucavas novadā jau 1859. gadā pastāv vairums no vēlāk zināmajām mazistabām, t.s. *buteļiem* un *nameļiem*. Salīdzinot 1859. un 1896. gada ierakstus, gūstam ieskatu par to, kā 19. gs. otrās puses 37 gados mainījies sētu iedzīvotāju skaits.

Gubernatoru atskaišu fondos (KVVA, 1263. un 1281. f.) saglabātajos gubernatoru pārskatos par laiku no 1804. līdz 1916. gadam tiešu liecību par zveju ir maz. Tomēr tajos atrodamās vispārinātās ziņas par ie-

dzīvotāju nodarbošanos, zemniecības stāvokli, laukaugu ražām, tautas uzturu, kļaušām, pāreju no kļaušu saimniecības uz preču un naudas saimniecību, māju izpirkšanu par dzimtu un citiem jautājumiem ļāva labāk izprast zvejnieku saimnieciskās darbības raksturu un zvejas nozīmi iedzīvotāju nodrošināšanā ar pārtiku.

KVVA bibliotēkas fondā glabājas daļa no Kurzemes un Vidzemes gubernatoru iespiestajiem pārskatiem, kas uzrakstīti no 1895. līdz 1907. gadam. Tajos lasāmi augstākās vietējās administrācijas viedokļi par dažādām tautsaimnieciskām, sabiedriski politiskām, sociālām, kultūras un etniskām norisēm, par to regulēšanas nepieciešamību vai lietderību. Uzzinām par zemnieku neapmierinātību dažādās situācijās un protesta akcijām, par latviešu inteliģences centieniem, darbību un citiem jautājumiem. No šiem pārskatiem kļūva skaidrāks, kāpēc gubernu administrācija sekmēja sīkzemnieku sētu, to skaitā zvejnieku mazistabu veidošanu un kāda bija tās gaita: nodrošinot bezzemniekus ar maziem zemes gabaliņiem, valdošie slāņi cerēja vājināt sabiedrisko spriedzi.

Zemkopības un valsts īpašumu ministrijas Zemkopības departamenta fondā (KVVA, 398. f.) saglabāts daudz dokumentu par zveju dažādās Krievijas impērijas gubernās un apgabalos. Latvijas zvejas vēstures pētniekam tie sniedz salīdzināmas ziņas. Vistuvākās no tām attiecas uz Krievijas ziemeļrietumu daļas ezeriem, to vidū Ladogas, Oņegas, Peipusa, Pleskavas, Seligera ezeru, uz Lugu, Narvu, Nevu, Nemunu, Veļikaju, Vislu un citām upēm, uz Somu līci. Samērā daudz ziņu uzkrāts par dažādās upēs ierīkotajiem zvejas aizsprostiem (tačiem). Par zveju Latvijā ziņu tur maz.

1900. gada pavasarī Zemkopības un valsts īpašumu ministrijas Lauku ekonomikas un lauksaimniecības statistikas nodaļa mums pagaidām nezināmiem adresātiem izsūtīja aptaujas lapu «Tekošanas ziņas par zveju». Ar tās palīdzību cerēja iegūt ziņas par pavasara zveju, bet īstenībā saņēma daudz plašākas. Aptaujas lapā bija deviņi jautājumi. Atbildēm vajadzēja atspoguļot: zvejas nozīmi (galvenā nodarbe, palīgnodarbe, zvejo tikai savai vajadzībai); principus, pēc kādiem vietējie iedzīvotāji piedalās zvejā (patstāvīgi zvejnieki, strādā arteļos, t.i., īpaši organizētās grupās, strādnieki par algu naudā vai par zināmu loma daļu u.c.); rūpala sākuma un beigu laiku; zvejas saimnieku un strādnieku skaitu; zvejas laivu skaitu un veidu; vadu, tīklu un citu zvejas rīku daudzumu; dažādu zivju sugu nozvejas lielumu; zivju produktu veidus un pārdošanas vietas; svaigu zivju cenas nozvejas vietās. Respondentus lūdzta sniegt arī brīvi izvēlētas ziņas par zvejas (arī par vēžu ķeršanas) stāvokli attiecīgajā apvidū, par to, kas būtu darāms, lai zivis pasargātu no nesaudzīgas zvejas un iznīcināšanas, par jaunievedumiem zvejas paņē-

mienos, zivju apstrādē un pārdošanā. Atbildētājam vajadzēja norādīt, uz kādu apvidu vai apdzīvotu vietu attiecas sniegtās ziņas, kāda ir viņa nodarbošanās (sociālais stāvoklis). Ir saglabājušās 49 aizpildītas anketas no Igaunijas un Vidzemes guberņas, tostarp arī no Igaunijas lielajām salām, kuras iesūtījuši cilvēki ar dažādu sociālo stāvokli, saimniecisko darbību un interesēm: muižu nomnieki, pagasta rakstveži, skolotāji, tirgotāji, zemnieki — igauņi un latvieši, muižu nomnieki, pārvaldnieki un īpašnieki — vācieši. Ieraksti atspoguļo muižnieku stingru turēšanos pie feodālajām zvejas privilēģijām, zemnieku cenšanos iegūt zvejas tiesības, parāda zvejas izplatību, raksturu un organizāciju, lomu apstrādē un pārdošanas sistēmu, vietējo iedzīvotāju un no tālienes atbraukušo sezonas zvejnieku darbību, zivju cenas u.c. norises. Aptaujas lapu ierakstos minēti vairāki apvidi, kuros strādāja mūsu ekspedīcijas un par kuriem vēsta citu vēstures arhīvu dokumenti (Auguliena, Drabeži, Ikšķile, Ļaudona, Odziena, Palsmane, Smiltene, Vecpiebalga). Vērtīgas izrādījās divas anketas no Sāmsalas Serves pussalas, kuras deva iespēju salīdzināt norises tajā ar norisēm Ziemeļkurzemes lībiešu ciemos. Aptaujas lapu, citu arhīvu dokumentu un etnogrāfu ekspedīciju ziņu kopa atklāj zvejas stāvokļa kopainu 19.—20. gs. mijā, t.i., pētītā perioda beigās. Aptaujas lapu devums zvejas vēstures pētniekam būtu vēl lielāks, ja respondentu atbilžu kvalitāte būtu vienādi augsta: līdzās diezgan izsmelšiem lasām izteikti formālus un nekonkrētus rakstījumus.

1908. gadā Zemkopības departaments izsūtīja muižām aptaujas lapu «Ziņas par zivsaimniecību» ar nolūku konstatēt zivju audzēšanas tālaika stāvokli. Anketas 22 jautājumi skaidroja muižas atrašanās vietu, zivsaimniecības vadītāja personību, zivju audzēšanas ūdensbaseinus (dīķi, dzirnezeri, ezeri, upes), zivju dīķu daudzumu, lielumu un kvalitāti, zivsaimniecības ilgumu un ekonomisko stāvokli, zivju audzēšanas iekārtas, lomu pārdošanas organizāciju, apjomus un vietas, zivsaimniecībā nodarbināto skaitu, zivju audzēšanas paplašināšanai un uzlabošanai darāmo. 398. fondā ir saglabātas Kurzemes un Vidzemes guberņu muižās dažādā izziņas pakāpē aizpildītas 30 anketas, kas sniedz atšķirīgas kvalitātes ziņas ne vien par zivju audzēšanu, bet arī par zveju, tās organizāciju un lomu realizēšanu. Ir lasāmi priekšlikumi zivsaimniecības uzlabošanai (pilsētās ierīkojami zivju tirgi ar piemērotiem baseiniem; uzlabojama zivju aizsardzības likumdošana un uzraudzība pār likumu izpildi; vajadzīgi zivsaimniecības konsultanti, kas izplatītu nepieciešamās zināšanas; paplašināmi un uzlabojami zivju dīķi; uzlabojamas dzīvu zivju transportēšanas iespējas). Būtiski ir tas, ka līdzās muižām, kas jau no citiem avotiem un samērā sen pazīstamas ar savām zivju audzētavām (Apriķi, Carnikava, Kazdanga, Lesene, Remte, Strutele, Vecsalaca u.c.), anketās parā-

dās jaunas muižas ar zivju audzētavām (Apukalns, Ādama muiža, Jaunbrenģuļi, Vecpiebalga u.c.). Spriežot pēc tā, ka aizpildītas aptaujas lapas iesūtījuši tikai muižnieki, zemnieku sētās zivju audzēšanu joprojām nepraktizēja. Zemnieki muižu zivsaimniecībās darbojās kā pastāvīgi vai sezonas strādnieki un zvejnieki. Viņu darbu organizēja un vadīja muižas zvejas (zivsaimniecības) pārzinis.

Igaunijas Valsts vēstures arhīvā (IVVA) Baltijas ģenerālgubernatora (291. f.) un Vidzemes vispārnode-rīgās un ekonomiskās biedrības (1185. f.) fondos atradās ziņas par zvejas vispārējo stāvokli un tās centriem Baltijā, par krievu zvejnieku — tālajā sezonas zvejā braucēju — un par muižnieciskās Imperatoriskās Krievijas zivkopības un zvejniecības biedrības Vidzemes guberņas nodaļas darbību, par lomu realizāciju, tostarp par zemnieku iespējām piedalīties zivju tirgošanā, par zivju tirgu ierīkošanu lielajās pilsētās, par muižu zivju dīķiem, zvejas vietu iznomāšanu un citiem jautājumiem.

Baltkrievijas Valsts vēstures arhīvā (BVVA) glabājas Vitebskas guberņas latviešu apdzīvoto apriņķu (Latgales) privātmuižu apraksti — t.s. inventāri (2635. f.), kas sastādīti 19. gs. 40. gadu beigās. Tajos ierakstītas samērā ticamas ziņas par ūdensbaseinu īpašniekiem, par zvejas tiesībām kā muižnieku, baznīcu, klosteru un citu zemes īpašnieku privilēģiju, par šo tiesību sargāšanu un izmantošanu — ezeru sargi, iznomāšanas sistēma, zvejas aizliegumus neievērojušo personu sodīšana, zemniekiem atļautā zveja un citas norises —, par rūpala raksturu un ūdeņu īpašnieku attieksmi pret zemnieku nodarbošanos ar zveju. Ir arī nedaudz norāžu par zvejniekiem, ūdeņu nomniekiem, zvejas un lomu pārdošanas organizāciju, par muižu ienākumiem no zvejas. Visa inventāros izlasāmo ziņu kopa ļauj spriest par nodarbes stāvokli Latgalē feodāli dzimtbūtnieciskās iekārtas sairuma posmā. Vitebskas civilgubernatora kancelejas fondā (1430. f.) atradām samērā plašu informāciju par ūdensbaseinu piederību, par zvejas tiesību izmantošanu un aizsargāšanu tajos. Vitebskas guberņas statistikas komitejas (2502. f.) dokumentos bieži sastopami visai pavisai un pretrunīgi skaitliskie dati par zvejniekiem, zvejas uzņēmējiem, ūdeņu nomniekiem, par lomu lielumu un vērtību 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. Šīs ziņas komitejai iesūtīja tās uzticības personas kā atbildes uz dažādu aptaujas lapu jautājumiem. Tirgu un gadatirgu aprakstos dažkārt iekļautas ziņas par zivju pārdošanas vietām un par iztirgotu lomu aptuveno vērtību. Ir fiksēta fragmentāra informācija par zvejas tiesību izmantošanu.

Krievu ģeogrāfijas biedrības (Sanktpēterburgā) zinātniskā arhīva (KĢB) divos fondos izdevās atrast fragmentāras ziņas par zveju Latvijā: 49. fondā — par Kuldīgas apkārtnē dzīvojušo kuršu ķoniņu zvejas tie-

sībām, kuras viņiem kā nelielai privileģētai Kurzemes latviešu zemnieku grupai izņēmuma kārtā izdevās saglabāt līdz 19. gs., un 11. fondā — biedrības locekļa Jūlija Kalēja-Kuzņecova 1872.—1873. gada Latgales apceļojuma piezīmes. Viņš stāsta par ūdensbaseiniem, zvejas raksturu un organizāciju, par zvejas tiesībām kā muižnieku un citu ūdeņu īpašnieku privilēģijām, par ebreju — rūpala uzņēmēju un tirgotāju dalību zvejā un lomu realizēšanā, par zvejnieku daudzumu un arteļiem dažos pagastos. J. Kuzņecovs nosauc arī dažus zvejas rīkus.

Šos pašus Latgales zvejas vēstures jautājumus nedaudz plašāk izgaismo Viļņas universitātes Zinātniskās bibliotēkas rokrakstu nodaļā (VUB, 34. f.) esošās Krievu ģeogrāfijas biedrības aktīvistu — skolotāju, pagasta rakstvežu un citu personu — atbildes uz biedrības Dienvidrietumu nodaļas izsūtītās aptaujas lapas «Par lauksaimniecības un lauku rūpniecības stāvokli» jautājumiem. Aptaujas lapu sastādīja un izsūtīja 1872. gadā ar nolūku — iegūt vispusīgu informāciju par Krievijas impērijas dienvidrietumu daļā ietilpstošās Grodņas, Kauņas, Mogiļevas, Viļņas, Vitebskas un citu guberņu zemnieku saimniecību tikumisko un sadzīvisko stāvokli. Aptaujas lapā bija 56 jautājumi, no kuriem 5 attiecās uz zveju. Dažādas kvalitātes atbildes iesūtīja 17 Latgales pagastu aktīvistu. Viņu iesūtījumi noder rūpala kā otršķirīgas zemnieku saimnieciskās darbības nozares vispārīgai raksturošanai, tāpat arī atsevišķu nodarbes elementu, to skaitā rīku nosaukumu izplatības noteikšanai. Ziņas grupētas pa trim zemnieku sociālajiem slāņiem — turīgām, vidējām un trūcīgām saimniecībām. VUB 34. fondā glabājas arī anketas, kas iesūtītas no citām minētajām guberņām. Tās sniedz salīdzināmās ziņas un norādes par zvejas rīku tipiem un nosaukumiem visai plašās teritorijās austrumos un dienvidos no Latvijas, kur dzīvoja baltkrievi, krievi, lietuvieši un poļi. Šīs ziņas izmantojamas, skaidrojot baltkrievu, krievu, latviešu, lietuviešu un poļu zvejas rīku un paņēmienu kopīgās un atšķirīgās iezīmes, šo etnosu kultūras sakaru un kultūru mijiedarbības problēmas.

KGB 116. fondā (senāk — bibliotēkas fondā A 36) glabājas Pēterburgas māksliniķa A. Pecolda 1846. gada vasarā zīmētie 34 kultūrvēsturiski visai vērtīgie krāsainie akvareļi. Mākslinieks pavadīja akadēmiķi A.J. Šēgrēnu Krievu ģeogrāfijas biedrības organizētajā pirmajā etnogrāfiski valodnieciskajā ekspedīcijā, kuras uzdevums bija pētīt krieviņu (uz Bauskas novadu 1445. gadā pārvietoto votu pēcteču), Kurzemes un Vidzemes lībiešu palieku izvietojumu, kultūru, valodu un vēsturi. Viņi pievērsa uzmanību arī vietām, kas bija būtiski saistītas ar pētāmo etnosu dzīvi un vēsturi (Bauskas pilsdrupas, Dundagas pils, Kolkas bākas, Svētciema lībiešu upuru alas u.c.). Atbilstoši pētnieku brauciena interesēm un maršrutam zīmējumi grupējas šādās kopās: 1) Tallinas augšpilsēta (vecpilsēta) — 1 zīmējums, 2) Pērnavas—Sontaganas apvidus igauņi —

6 zīm., 3) Svētciema apkārtnē un lībieši — 7 zīm., 4) Limbažu baznīca un latvieši — 3 zīm., 5) Dundagas pils — 1 zīm., 6) Kolkas bākas un lībieši — 6 zīm., 7) Vaides lībietis — 1 zīm., 8) Irbes lībieši — 6 zīm., 9) lībiešu ķesteris no Ventspils (Jānis Princis ?) — 1 zīm., 10) Bauskas pilsdrupas un Jaunsaules krieviņi — 2 zīm. Zīmējumos centrālā vieta ierādīta cilvēku portretiem, matu kārtojumam, goda un darba tērpiem, kas attēloti visai rūpīgi. Tomēr jāpiebilst, ka mākslinieks uz vietas veidoja vairāk vai mazāk precīzas skices, kuras pēc tam izzīmēja un akvarelēja galīgajā variantā. Vairākos akvareļos ir saskatāmas sākotnējā zīmējuma pēdas. Daži darbi ir palikuši pat nepabeigti, tādēļ iespējamās novirzes no patiesi redzētā.

Ir rūpīgi jāsalīdzina KGB arhīvā esošie tur oficiāli nodotie akvareļi ar tiem (kopijām, publikātiem?), kas ar Rīgas Latviešu biedrības starpniecību ir nonākuši Rīgas muzejos un tur glabājas arī mūsdienās. Zvejas vēstures pētniekam zīmējumi parāda Dundagas, Popes un Svētciema lībiešu zvejnieku un viņu ģimenes locekļu antropoloģisko tipu, daļu no ikdienas un svētku tērpiem, dažus valguma piederumus (vabu rindas, kraķus mērķu un tauvu žāvēšanai, laivu izvietojumu krastā, tīklu būdas stūri, tīklu lāpītāja ķebli), zvejnieku istabu iekšskatus ar galdiem, soliēm, vēl citiem sadzīves priekšmetiem un krāsni, vienmasta burulāvas, jūrmalas žogus un celtnu konstruktīvās detaļas. Ir redzami un samērā labi izprotami daži zvejas rīki un to detaļas (tīklu mērķi un to pludiņi, tīklu pludiņi, mērķu karodziņš u.c.). Attēlos redzamais droši datējams ar 1846. gadu. Zīmējumu zinātnisko vērtību būtiski mazina anotāciju trūkums: no tām uzzinām tikai zīmēšanas vietu (ciemu) un parasti zīmēto personu etnisko piederību. Tikai pāris gadījumos zināms attēloto personu vārds un dzīvesvieta (sēta). Par cilvēku sociālo statusu un profesiju ziņu trūkst.

Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīvā Sanktpēterburgā (KZAA) ir akadēmiķa A.J. Šēgrēna personālais — 94. fonds. Tajā kopā ar citu veikumu glabājas daļa no materiāliem, ko viņš ieguva jau minētajā 1846. gada ekspedīcijā un otrajā braucienā uz Kurzemi 1852. gada vasarā, tāpat arī ziņas, kas piesūtītas akadēmiķim pēc ekspedīcijas. Daļa dokumentu nav datēta. To izmantošanu ļoti apgrūtina pārmērīgi sīkais Šēgrēna rokraksts un nereti visai savītrotais rakstījums. Plašākais dokuments par Latviju ir akadēmiķa pašrocīgi sastādītais pārskats par 1846. gada braucienā veikto. Tas publicēts 1849. gadā (Sjögren 1849). Starp rokrakstu un publicēto tekstu ir nelielas redakcionālas atšķirības, daži teksta gabali apmainīti vietām. Būtiskākais, ko manuskripts deva Latvijas zvejas vēstures pētīšanai: 1) nosauktas Svētciema sētas, kurās vēl 1846. gadā dzīvoja lībiski runājoši cilvēki, un Cēsu apkārtnes Līvu pagasta sētas, kurās tālā pagātnē mājājuši lībieši (kādreizējo vendu pēcteči?); 2) vairākkārt norādīts, ka lībieši tajā laikā sīkstī turējās pie

savas valodas un tradicionālās kultūras; 3) aprakstīta godājama Mazirbes lībieša — zvejnieka sēta un dzīvojamā māja; 4) konspektīvi attēlots Irbes šauruma piekrastes valgums un norādīts, ka ar zveju saistītos darbos piedalās kā vīrieši, tā sievietes; 5) konstatēts, ka no Rīgas pēc zivīm braukušas lielas burulaivas, kuras noenkurojušās Baltijas jūrā iepretim lībiešu ciemiem; 6) atspoguļots vēl samērā pasīvais latviešu un lībiešu tuvināšanās process; 7) pārstāstīts lībiešu saimnieciskās darbības komplekss. Manuskriptā un publikācijā ir daudz vērtīgu ziņu par lībiešu un krievu materiālo kultūru, sadzīves ieražām un citām dzīves jomām. Šo ziņu kopa ir būtisks avots viņu etniskās vēstures problēmu noskaidrošanai. Ir lasāmi arī Šēgrēna viedokļi par lībiešu un krievu cilmi, kādreizējām dzīvesvietām un citiem jautājumiem. To analīze neietilpst šīs grāmatas tematikā.

Fondā daļēji saglabātajos lībiešu valodas piemēros un lībiešu-vācu valodas vārdnīcas materiālos iekļauti ar zveju un zvejas rīkiem saistītu vārdu skaidrojumi. Vaides lībieša Andreja Launica latviešu un lībiešu valodā aprakstītajās gadskārtu svētku un ģimenes godu svinēšanas norisēs atrodam ar zveju saistītas rīcības vēlējumus, aizliegumus, pieļājumus, pēc kuriem zvejnieki lielākā vai mazākā mērā vadījās ikdienas darbā. Ar A. Launica uzrakstīto sasauces J. Prinča latviešu un lībiešu valodā pierakstītie lībiešu māņi (ticējumi), kas reglamentēja zvejnieku rīcību zināmās dienās un dzīves gadījumos. Vēl fondā ir saglabāti pagaidām nezināma autora lībiešu un vācu valodā pierakstīti zivju nosaukumi.

Fondā glabājas Dundagas jūrmalas 1850. gada ļaužu revīzijā atzīmēto sākotnējo Mazirbes draudzes jūrmalnieku (proti, zvejnieku — *Strandbauer*) vecsaimniecību saraksts. Tajā nosauktas posmā no Jaunciema līdz Melnsilam katrā ciemā esošās vecsaimniecības un norādīts tajās dzīvojošo latviešu un lībiešu vīriešu un sieviešu kopskaits. Starp tiem Kolkā un Vaidē pierakstīts pa vienam zemkopim (*Landbauer*), nenorādot tautību un ģimenes lielumu. Īpašā rindā uzskaitītas jaunākā laikā radušās dažādās vietās izkaisītās sētas, kuru nosaukumā nereti ir priedēklis Jaun-. Ir sniegts tajās dzīvojošo vīriešu un sieviešu kopskaits, kā arī draudzē izpirkušos rekrūšu un viņu sievu kopskaits. Šēgrēns raksta, ka minētajos 11 ciemos 1850. gadā dzīvojuši 1495 lībieši. Pārrēķinot viņa dotos skaitļus, redzam, ka iedzīvotāju kopdaudzums jūrmalas ciemos ir 1512 cilvēku. Starp tiem 18 nosaukti par latviešiem. Viņi dzīvojuši Melnsilā un Pitragā. Iznāk, ka tajā gadā jūrmalas posmā no Jaunciema līdz Melnsilam tikai 1,2% iedzīvotāju ir bijuši latvieši, kas ir maz ticams. Samazināts ir arī Dundagas jūrmalas lībiešu skaits, jo pierakstā nav iekļauti Ģipkas baznīcas (Mazirbes draudzes filiālbaznīca) apkalpotie ciemi — Ģipka, Pūrciems un Žocene, kur lībieši tajā laikā kā etniskais mazākums dzīvoja jaukti ar latviešiem. Nav norādīts neviens sāmsalietis (igaunis), kuru dzī-

vošana lībiešu ciemos ir neapšaubāma saskaņā ar jau minēto Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatu ierakstiem. Dokumentā norādīts, ka Popes—Rindas draudzē ietilpstošajos ciemos — Lielirbē, Lūžņā, Miķeļtornī — un to apkārtnē izklaidus esošajās sētās 1850. gadā dzīvojuši 348 lībieši un 340 lībietes, kopā 688 cilvēki. Tātad kopā, kā jau minēts, pēc samazinātiem datiem, Dundagas un Popes jūrmalā 1850. gadā dzīvojuši 2183 lībieši. Pēc mācītāju sniegtajām ziņām, 1852. gadā viņu skaits pieaudzis līdz 2324 cilvēkiem: Dundagas jūrmalā 1600, Popes — 724. Šie dati ļāva spriest par lībiešu zvejnieku etnosa blīvu viendabīgumu šaurajā Dundagas un Popes piekrastes joslā, apšaubīt iepriekš minētās oficiālās statistikas ziņas par lībiešu zvejnieku skaitu, izskaidrot zvejas rīku, paņēmienu un citu parādību lībiskās cilmes nosaukumu saglabāšanos līdz mūsdienām: blīvā lībiešu vidē pakāpeniski ienākošie latvieši pilnā mērā apguva un ikdienā izrunāja šos nosaukumus, tos pārmantoja arī viņu pēcteči. Tikai pieaugot latviešu skaitam un veidojoties stipri jauktam iedzīvotāju etniskajam sastāvam, lībiešu ciemos iesakņojās zvejas rīku, piederumu un paņēmienu latviskie nosaukumi, kurus lietoja paralēli lībiskajiem.

Ģipkas, Kolkas un Mazirbes baznīcu apkalpojamo sētu (Irbes—Ģipkas draudze) sarakstā, kas glabājas Šēgrēna fondā, ietvertas visas ap 1800. gadu pastāvējušās, it kā sākotnējās zvejnieku vecsaimniecības, kas zināmas jau no agrākajiem gadu desmitiem. Norādītas arī pēc 1800. gada dibinātās sētas. Sniegts īss pārskats par piekrastnieku nodarbošanos. Šajā dokumentā būtisks likās tas, ka 1) Mazirbē un Pitragā jau ap 1800. gadu bijušas dažas mazistabas (*nidare huswohner, Beywohner*), t.i., vaļiniekiem uzceltas atsevišķas dzīvojamās un saimniecības ēkas; 2) Košragā jau 1820. gadā bijusi Dundagas muižas īpašnieka barona Kārļa Ostena-Zakena dibināta skola ar pirmo skolotāju Danielu Kranbēnu (?) un 1826. gadā — īpaša skolas ēka: tātad nelielai daļai lībiešu zvejnieku bērnu ir bijusi iespēja iegūt tālāka zemnieku sākotnējo oficiālo izglītību; 3) Ģipkā ieskaitītas Ģipkas un Pūrciema zvejnieku vecsaimniecības (to iemītnieku tautība nav norādīta), kā arī zemkopju sētas, kuras apdzīvojuši *latvieši* (izcēlums mans. — S.C.); 4) piekrastē posmā no Jaunciema līdz Žocenei 1834. gadā dzīvojuši 1804 cilvēki — 871 vīrietis un 933 sievietes.

Sakarā ar Dundagas un Popes jūrmalas zvejniekiem aprakstīšanu Lielirbes lībietis Dambergs 1846. vai 1847. gadā nodeva vai nosūtīja Šēgrēnam to ciemu sarakstu, kuros tolaik runāja lībiski. Viņš rakstīja, ka runāšana lībiešu valodā sākas no Melnsila un beidzas Lūžņā. Būtiskākais šajā rakstījumā ir Kurzemes lībiešu līdz šim it kā nezināmā pašnosaukuma *lībieši* vairākkārtēja lietošana atšķirīgās vārdkopās — *Liebeshi, Liebeschu walloda, Liebeschu zeemi*. Līdz ar to apšaubāms kļūst zinātniskajā un populārzinātniskajā literatūrā izplatītais uzskats, ka Kurzemes lībiešu paš-

nosaukumi bijuši tikai *jūrmalnieki*, *zvejnieki*, *zvejas vīri*, kā arī to tulkojumi lībiešu valodā. Nepamatots izrādās arī žurnālistu un citu pirmavotus pietiekami nezinošu cilvēku pēdējos gados bieži izteiktais viedoklis, ka *līvs*, *līvi* esot lībiešu pašnosaukumi. Šos vārdus pēdējos gados bieži dzirdam un lasām masu saziņas līdzekļos. Pašnosaukuma *lībieši* atrašana rakstītajā dokumentā ir visai nozīmīgs arguments etnisko procesu, tātad arī zvejnieku etniskās apziņas skaidrošanā.

Ir saglabāta lībiešu skolotāja Nika Polmaņa akadēmiskim A.J. Šēgrēnam 1847. gada 20. februārī rakstītā vēstule, kurā minēti vairāki desmiti lībiešu ticējumu. Daži no tiem regulē zvejnieku rīcību jūrā un gatavojot tīklus.

A.J. Šēgrēna 1852. gada 8. oktobra ziņojumā Zinātņu akadēmijai par 1852. gada vasaras braucieni pie Kurzemes lībiešiem lasāmi vairāki mūsu tēmai nozīmīgi fakti: 1) par Roņu salas zviedru zemnieku — zvejnieku burājumiem uz Rīgu un uz Dundagas piekrasti; 2) par Dundagas ārstu Bāru, kurš apkalpojis visas Dundagas lībiešu piekrastes ģimenes un kā peldviesis kopā ar ģimeni veselu mēnesi dzīvojis Košragā skolotāja N. Polmaņa mājā (varbūt lībiešu ciemos, vismaz Ģipkā, Kolkā, Mazirbē un Miķeļtornī, kur bija tālaka lauku viesnīca — krogi, analogiski kā Plieņciemā un citur uzturējās arī citi peldviesi?); 3) rietumlībiešu dialekts (tātad arī ar zveju saistītie nosaukumi), ko runāja Lielirbē, Lūžņā un Miķeļtornī, ir saglabājies tīrāks nekā austrumlībiešu dialekts; 4) 1846. gadā *latviešu ciemos* Ģipkā un Žocenē izklaidus dzīvojuši nedaudzki vecāki lībieši, kuri, pēc mācītāja Kupfera ziņām, miruši jau pirms 1852. gada (pēc mūsu ekspedīciju ziņām tomēr iznāk, ka atsevišķi lībieši abos ciemos dzīvojuši pat vēl 20. gs. sākumā); 5) lībieši dzīvojuši ne vien 14 jūrmalas zvejniekciemās no Lūžņas līdz Mēlnsilam, bet arī daudzās starp ciemiem izklīdētās viensētās, kuras bijušas parasta dzīvesvieta kaimiņiem latviešiem; 6) Dundagas piekrastes lībieši sajaukušies ar latviešiem vairāk nekā Popes piekrastes lībieši (tātad latviešu un lībiešu kultūru mijiedarbības process abu piekrastu zvejas rīkos un pārējā materiālajā kultūrā varētu atspoguļoties atšķirīgi); 7) lībieši senāk bijuši skaitliski lielāka tauta, kas dzīvojuši daudz tālāk uz dienvidiem; latvieši laika gaitā tos pakāpeniski atspieduši uz ziemeļiem un paši daļēji sajaukušies ar lībiešiem; lībiešu pēdas palikušas Rietumkurzemes vietvārdos un citās dzīves jomās; šo domu Šēgrēns 1852. gadā izteica daudz noteiktāk nekā iepriekšminētajā pārskatā par 1846. gada braucieni un 1849. gada publikācijā.

Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīvā akadēmiķa Pētera Kepena personālajā fondā (KZAA, 30. f.) glabājas 1857. gadā sastādītie Igaunijas, Kurzemes un Vidzemes guberņu draudžu apdzīvotu vietu saraksti. Tajos norādīts apdzīvotās vietas (muižas, pusmuižas,

kroga, ciema, viensētas u.c.) nosaukums, ūdensbaseins, pie kura atrodas apdzīvotā vieta, iedzīvotāju kopskaits, konfesionālā piederība un tautība. Saraksti deva iespēju labāk izprast dažādas etniskās piederības zvejnieku izvietojumu Latvijā. Diemžēl ierakstu kvalitāte sarakstos ir atšķirīga. Daļai sarakstu dublikāti glabājas jau minētajā KVVA 1290. fondā.

Viens no tēmas risinājuma pamatavotiem bija etnogrāfu ekspedīciju vākums. Tajā ietilpst zvejnieku brīvi stāstījumi, viņu atbildes uz viņu vācēja jautājumiem, pētnieka novērojumu pieraksti, zvejas paņēmieni, zvejnieku saimniecības, darba un dzīves reāliju — darbarīku, celtnu, mājas iedzīves priekšmetu u.c. — apraksti, zīmējumi, fotouzņēmumi, dokumenti par zvejnieku saimniecību, darbu, tiesībām utt., kas kopumā lielākā vai mazākā mērā raksturo visu rūpālu. Īpaši jāizceļ zvejnieku sētās atrastie dokumenti, kas regulēja dažādus ar rūpālu saistītus jautājumus. Zvejnieku māju nomas un pirkšanas līgumos parasti ierakstīti galvenokārt vispārīgie noteikumi — zvejas aizliegumi vai pieļautās iespējas, ēku uzturēšana kārtībā, atļautais sētas iemītņieku sastāvs u.tml. Speciālajos zvejas līgumos iekļauti nosacījumi par apzvejojamo ūdensbaseinu vai tā daļu, pieļaujamiem rīkiem, darba organizāciju, lomu realizēšanu, ūdeņu uzturēšanu kārtībā, zvejas laiku, maksājumiem vai nodevām ūdeņu īpašniekam u.c. Līgumi ir precīzi datēti, atspoguļo zvejnieku sociālo statusu, darbības raksturu un citas rūpāla iezīmes. Dažkārt tajos diezgan precīzi aprakstīti arī lietošanai atļautie tīkli, vadi, tači un murdi. Materiālu vākšanas gaitā lielu uzmanību veltījām nodarbes valodnieciskajai pusei — darbarīku, to detaļu, paņēmieni, celtnu un citiem nosaukumiem, kas sniedz nopietnu kultūrvēsturisku un etnisku informāciju. Mūsaprāt, zinātniski nozīmīgi bija arī dati, kurus ieguvām, salīdzinot zvejas elementus ar citu tradicionālo nodarbošanās nozaru elementiem. Visi ekspedīcijās iegūtie materiāli glabājas Latvijas vēstures institūta Etnogrāfijas nodaļas zinātniskajā arhīvā (E). Salīdzinājumā ar citu avotu izmantojamību ekspedīciju vākumi īpaši noderīgi zvejnieku darbarīku, paņēmieni, celtnu un citu materiālās kultūras objektu raksturošanai, jo tajos fiksētas tādas parādības un to detaļas, kuras vēstures dokumenti reizēm tikai piemin, bet visbiežāk par tām klusē. Pēc veco zvejnieku stāstījumiem, zīmētām shēmām un izveidotiem maketiņiem mums izdevās vairāk vai mazāk ticami rekonstruēt samērā daudzus sen izzudušus zvejas rīkus, it īpaši tačus lašu, nēģu un zušu zvejai.

Laikā no 1956. līdz 1995. gadam ekspedīcijās un individuālos braucienos pēc vienotas programmas lielākā vai mazākā mērā apsekojam visus Latvijas rajonus. Iztaujājām ap 300 zvejnieku, kas dzimuši no 1870. līdz 1930. gadam. Viņi sniedza ticamas ziņas par periodu no 1885. gada līdz mūsdienām: zvejnieku dēli no 14—16 gadu vecuma jau gāja zvejā, no tēviem un pārējiem zvejniekiem pakāpeniski ieguva visas vaja-

dzīgās zināšanas un darba iemaņas. Tāpēc viņi varēja sniegt drošas ziņas par to laikposmu, kurā aktīvi zvejoja un veica citus ar zveju saistītus darbus. Vairākās vietās, kur tas bija iespējams, par vieniem un tiem pašiem jautājumiem izvaicājām 2—3 zvejniekus. Viņu atbildes precizēja un papildināja cita citu. Senāku vēstures periodu mūsu stāstītāji atainoja pēc tā, ko viņi atcerējās no savu vecāku un citu apvidus seniedzīvotāju izteikumiem. Viņi stāstīja arī, kādus senlaiku zvejas rīkus, piederumus un paņēmienu redzējuši savā dzīvē, kā šie senatnes liecinieki aizstāti ar jaunākiem un labākiem.

Dažu zvejas vēstures jautājumu skaidrošanai nodēra samērā fragmentārie un nereti gadījuma rakstura pieraksti, kas dažādos pagastos bija izdarīti Pieminekļu valdes 20. gs. 20.—40. gadu ekspedīcijās. Ar savu plašumu un pilnīgumu no tiem atšķiras 1943. gada Dundagas ekspedīcijas vākumi Ģipkā, Kolkā, Košragā, Pitragā, Pūrciemā, Saunagā, Vaidē, Žocenē un citur. Tur atrodam zvejas organizācijas, paņēmienu, rīku, piederumu aprakstus un skicējumus, arī ziņas par laivām un to būvi. Skicēts samērā daudz senlaicīgu zvejnieku ēku un citu materiālās kultūras objektu. No tiem ievērojama daļa pēdējos gadu desmitos pazudusi bez pēdām. Diemžēl visai nepilnīgi ir ēku konstruktīvo detaļu skicējumi, būvju tehniskie apraksti un ziņas par to izmantošanu. Vākumā līdzās pierakstiem par zveju ir ziņas par pārējām nodarbošanās nozarēm, arī par amatniekiem, kas apkalpojuši zvejniekus. Visai būtiski, ka ekspedīcijas dalībnieki uzmērojuši ne vien latviešu un lībiešu zvejnieku, bet arī Dundagas novada latviešu zemkopju celtnes, arī citus materiālās kultūras objektus. Tas dod iespēju gūt zināmu priekšstatu par atšķirībām latviešu zemkopju, latviešu un lībiešu zvejnieku materiālajā kultūrā un dzīvesveidā. Viss Pieminekļu valdes 20.—40. gadu ekspedīciju vākums ļāva papildināt mūsu braucienos iegūtās ziņas galvenokārt par zvejnieku sētu izkārtojumu, atsevišķām ēkām un to izmantošanu, par zvejas rīku tipu un variantu izplatību. Īpaši vērtīgi bija sen izzudušu arhaisku parādību apraksti. Pieminekļu valdes darbinieku pieraksti, zīmējumi, fotoattēli glabājas Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas zinātniskajā arhīvā (LVME), negatīvi — muzeja negatīvu fondā (LVMN), priekšmeti — eksponātu fondā (CVVM).

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja fondos (BDM) un zinātniskajā arhīvā (BDM ZM) glabājas ēkas, priekšmeti, ziņu pieraksti, dažādu objektu apraksti, zīmējumi un fotoattēli, kas iegūti, veidojot muzejā 19. gs. Kurzemes latviešu zvejnieku sētu kopu (ciemu), Vidzemes latviešu zvejnieka sētu un Ziemeļkurzemes lībiešu zvejnieka sētu. Šajā sakarā 50.—70. gados apsekoja gandrīz visu Latvijas jūrmalu, bet vispamatīgāk Carnikavas—Skultes, Vandzenes—Kolkas, Kolkas—Ventpils un Pērkones—Rucavas piekrastes. Interesantas ziņas ieguva arī par saldūdens zveju,

it īpaši par norisēm Daugavā ap Doles salu. Brīvdabas muzeja dotumi sniedza visplašāko informāciju par zvejnieku sētu izvietojumu, dzīvojamām un saimniecības ēkām, to iekārtojumu. Būtiski svarīgi ir tas, ka muzeja ekspedīcijas jūrmalā strādāja laikā, kad vēl nebija iznīcinātas daudzas arhaiskas zvejnieku dzīvojamās un saimniecības būves, it īpaši bijušās PSRS rietumu robežzonā. Aprakstu vērtību nereti mazina to vispārīgums, ziņu trūkums par objektu detaļām un izmantošanu. Zīmējumu vērtību savukārt mazina skičveida raksturs, nepietiekami parādītās konstruktīvās detaļas.

Kā viena, tā otra muzeja materiālu kopa attiecas uz laiku no 18. gs. vidus līdz tam 20. gs. brīdim, kurā tie iegūti. Šos materiālus varējām izmantot galvenokārt zvejnieku materiālās kultūras — sētu izkārtojuma, celtnu, darbarīku, mājas iedzīves priekšmetu, zivju aprārdes, glabāšanas un realizēšanas piederumu — tipu, variantu izveidojuma, attīstības gaitas un izplatības skaidrošanai. Muzejos glabātos pierakstus salīdzinājām un kontrolējām ar mūsu ekspedīciju vākumiem, bet visus ekspedīciju dotumus — ar vēstures arhīvu dokumentu sniegtajām ziņām.

Materiālu vākšanas ekspedīcijās sastapāmies ar vairākām grūtībām: 1) zvejas rīku un piederumu absolūtais vairākums sakarā ar ilgstošu atrašanos ūdenī saglabājas samērā īsu laiku; 2) daļa teicēju uz mūsu jautājumiem atbildēja visai atturīgi, pat nelabprāt, jo zveja daudzām iedzīvotāju kategorijām ilgu laiku bija aizliegta vai stipri ierobežota; tas pats sakāms arī par vairāku tradicionālo zvejas rīku lietošanu, piemēram, zivju duršanu ar žebērklīem, taču būvi u.c.; 3) daudzās vietās zveja kā nodarbošanās nozare nepastāvēja jau 20—50 gadu, un aktīvie zvejnieki tur vairs nedzīvoja. Tādēļ ziņas bieži nācās iegūt no ļoti veciem zvejniekiem un no cilvēkiem, kuri paši nebija zvejojuši, nācās neredzamas lietas un rīcības aprakstīt pēc kādreizējo zvejnieku un zvejas aculiecinieku stāstījuma. Tādējādi palielinājās varbūtība izdarīt neprecīzus un pat kļūdainus pierakstus. Lai izvairītos no kļūdām, iespēju robežās par vienu jautājumu iztaujājām vairākus teicējus, salīdzinājām latviešu zvejas parādības ar radniecīgām kaimiņtautu rūpala parādībām.

Sākotnējo salīdzināmo materiālu ieguvām zinātniskajās un praktiskajās — zvejas tehnisko un citādu stāvokli izzinošajās — publikācijās. Darbs turpinājās muzeju fondos un arhīvos. Izrādījās, ka tikai Igaunijas Tautas muzejā (ITM) Tartu glabājas materiāli, kas savākti pēc mūsu mērķiem atbilstošas metodikas. Nedaudz datu ieguvām arī Lietuvas Vēstures un etnogrāfijas muzejā (LVEM) Viļņā. Lai gūtu kaut nelielu pašu vāktu salīdzināmo materiālu, izbraucām ekspedīcijās uz Klaipēdas, Kretingas un Šilutes rajonu Rietumlietuvā, Ļoznas, Osvejas, Verhņedvinskas un Vitebskas rajonu Ziemeļbaltkrievijā, Belogojes, Kuņjas, Ļihoslavļas, Lokņas, Neveles, Ostaškovas, Peno, Por-

hovas, Pustoškas, Sebežas, Staricas, Toropecas, Toržokas, Tveras, Višņijvoločekas rajonu Krievijas Federācijas Novgorodas, Pleskavas un Tveras apgabalā, Kuresāres, Pelvas un Veru rajonu Igaunijā.

Ekspedīcijās savākto ziņu kopa būtiski paplašināja un padziļināja pētījuma avotu bāzi, deva iespēju aplūkot daudzas tādas vispārējas un lokālas parādības, par kurām, it īpaši to niansēs, klusēja arhīvu dokumenti, 19. gs. notikumu aculiecinieki un iepriekšējo autoru publikācijas, piemēram, zvejnieku ģimeņu vispārējā saimnieciskā darbība, zvejnieku darba un sadzīves detaļas, sociālās struktūras variācijas, dažādu tautību zvejnieku kontakti, zvejnieku sociālās un lietišķās attiecības, materiālo un darba resursu kooperācija, ģimenes darbaspēka racionāla izmantošana u.c. Īpaši jāizceļ ekspedīciju vākumu nozīme rūpalu lokālo variantu un savdabību noskaidrošanā un jau esošo priekšstatu paplašināšanā. Ekspedīciju pieraksti, zīmējumi un fotoattēli kļuva par visbūtiskāko avotu zvejas darbarīku, piederumu, zvejnieku celtņu un citu materiālās kultūras objektu izpētei, to nosaukumu noskaidrošanai, t.i., tās kultūrvēsturiskās un etniskās informācijas iegūšanai, kuru spēj sniegt visas ar zveju saistītās dzīves, darba un sociālās parādības.

Par seniem ekspedīciju materiāliem var uzskatīt arī samērā precīzos zvejvietu, rīku un paņēmienu, zvejnieku sētu, ēku un citu objektu aprakstus, zīmējumus un skices, ko mums no saviem braucieniem atstājis plaši pazīstamais novadpētnieks un pedagogs Johans Kristofs Broce. Viņa devums attiecas uz 18. gs. beigām un 19. gs. sākumu un sakopots rokrakstu un zīmējumu 10 sējumos, kas pazīstami ar saīsinātu nosaukumu «Monumente...». Tie glabājas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā Rīgā. Kā dažus zīmējumu un aprakstu paraugus minēsim lašu taci un vimbu taci Daugavā ap Doles salu, nēģu taci Salacā pie Vecsalacas, līvi (viens no brišanas zvejas rīkiem) un zveju ar to Trikātā, zveju ar vasaras vadu Juglas ezerā, zvejnieku darbarīku kopu Podragā, zvejnieka sētu, katicas izgatavošanu un nešanu Straupciemā pie Babītes ezera.

J.K. Broces apraksti, zīmējumi un skicējumi sniedz atšķirīgas vērtības ziņas. Tajos sastopam gan ļoti precīzi izzīmētus zvejas rīkus un paņēmienu (piemēram, līvis un zveja ar to Trikātā), gan shematiskus skicējumus, kuri nesniedz detalizētu informāciju (piemēram, uz zvejas laivas uzliktais līvis Daugavgrīvā). Ir tik skaidri apraksti un skicējumi, ka no tiem labi izprotama zvejas rīka vai kompleksa uzbūve un zvejas paņēmiens (piemēram, lašu taci Daugavas lejtecē pie Doles salas, zvejnieka sēta un katica Straupciemā pie Babītes ezera, mурdi Podragā u.c.), un ir arī tik shematiski uzmetumi, kuri izprotami vienīgi tad, ja tajos redzamo salīdzina ar etnogrāfu ekspedīcijās iegūtajiem attiecīgo objektu aprakstiem un zīmējumiem (piemēram, lašu vai nēģu taci Salacā pie Vecsalacas

muižas, lašu taci Daugavā pie Berkavas u.c.). Ir arī tādi zīmējumi, kuros J.K. Broce pieļāvis būtiskas nepareizības (piemēram, vimbu taci Daugavas lejtecē pie Doles salas trijkāju balsta *āža* vietā uzzīmēts divkāju balsts ar akmeņu lādiņu, kurš attēlotajā veidā nevar noturēties taci; toties krastā tača tiešā tuvumā uzzīmēts visumā pareizs trijkāju balsts *āzis* ar pareizi izvietotām kārtiņām *šūtrām* akmeņu lādiņa balstīšanai) un sīkas neprecizitātes. Lai nekļūdītos, J.K. Broces zīmējumi rūpīgi jāsalīdzina ar etnogrāfu ekspedīciju, vēstures dokumentu un viņa laikabiedru atstātiem dotumiem vai arī ar vēl mūsdienās lietotām attiecīgām reālijām. Strādājot ar tādu metodi, novadpētnieka atstātie apraksti un zīmējumi kļūst visai vērtīgs avots dažādu zvejas parādību tipu un variantu uzbūves, kā arī izplatības noteikšanai un datēšanai, tāpat to attīstības gaitas skaidrošanai. Zinātniskās precizitātes labad būtu visai vērtīgi izziņāt J.K. Broces, O. Hūna un A.V. Hupela varbūtējo sadarbību.

No publicētajiem avotiem vispirms minams likumu krājums «Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes privāttiesības» (PR), kura 1011.—1056. pantā formulētas muižnieku un citu zemes un ūdeņu īpašnieku tiesības un privilēģijas uz zveju un citādu ūdensbaseinu izmantošanu. Ir paredzēti ierobežojumi zemākajām sociālajām grupām piederīgo ļaužu darbībai, kā arī zemes un ūdeņu īpašnieku rīcības ierobežojumi viņiem kopīgas piederības ūdeņos, taču būvē, vairāku citu zvejas rīku izmantošanā un pārējos gadījumos. Īpaša uzmanība ir veltīta dažādām taču ierīkošanas situācijām, jo tās bija daudzu konfliktu cēlonis. Pēc šā izdevuma ir iespējams skaidrot zvejas tiesību attīstību, jo tajā norādīti atsevišķo noteikumu (pantu) sākotnējie un grozījumu dati.

Baltijas vācu jurista Frīdriha Georga Bunges izdotajos Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes 1093.—1510. gada dokumentos (LUB) atrodami norādījumi par Baltijas pamatiedzīvotāju senajām paraduma tiesībām, redzamas tām uzslāņotās no svešzemēm pārņemtās viduslaiku feodālās zvejas tiesības un privilēģijas, to realizācijas mehānisms. Dokumenti ļauj datēt daudzu zvejnieku apmetņu un lomu vietu pastāvēšanas laiku, pierāda igauņu, latviešu un lībiešu zvejas dziļo tradicionālismu.

Igaunijas bruņniecības sekretāra M. Brandisa sagatavotajā dokumentu publikācijā (Brandis 1842, 145., 178., 179., 188. un 189. u.c. lpp.) gūstam priekšstatu par 13. gs. feodālajām zvejas tiesībām un apliecinājumu par dažu zvejas rīku un paņēmienu (tači, vadi, metamie tīkli) lietošanu jau tajā senajā laikā. Zvejnieku kā īpašas profesijas pastāvēšanu Daugavas lejtecē jau 1201. gadā apliecina Indriķa Livonijas hronika (ILH III, 5., 4. §).

Baltijas vācu jurists un vēsturnieks A. Bulmerinks sastādīja plašu krājumu ar 17. un 18. gs. sākuma dokumentiem par to Rīgas patrimoniālapgabala muižu

saimniecisko darbību, kuras atradās pie Daugavas un Lielupes lejtecēs, kā arī ap Babītes ezeru (Bulmerincq 1931). Rīgas pilsētas un Kurzemes hercogistes noslēgtajos līgumos par zveju Lielupes lejtecē un Babītes ezerā, līgumu izpildes un līgumslēdzēju reālās darbības pārbaudes komisiju aktos, amatvīru iecelšanas dokumentos, muižu nomas līgumos un vaku grāmatās, amatpersonu saimnieciskajos norēķinos, baznīcu vizitācijas komisiju protokolos un citos dokumentos atspoguļojas šādi jautājumi: feodālo zvejas tiesību un zvejas līgumu raksturs, virzība, īstenošana, pārkāpumi un to apkarošana; zemnieku praktizētās zvejas izplatība un raksturs, lomu sastāvs; muižu ienākumi no zvejas; zemnieku — zvejnieku pienākumi pret muižu, klausas, naturālās un naudas nodevas, darbības iespējas, vispārējais saimnieciskais stāvoklis; zvejas saikne ar lauksaimniecību un citām nodarbošanās nozarēm, ūdensbaseinu un lomu novērošana — zvejas uzraugu statuss un pienākumi; zvejas un lomu realizācijas organizēšana un reglamentēšana. Dokumentos pieminēti galvenie zvejas rīki — katicas, murdi, tīkli, vadi — un paņēmieni, to lokālie nosaukumi. Tomēr dažkārt lasāmi arī diezgan detalizēti rīku un paņēmienu apraksti. Samērā daudz uzmanības veltīts zvejas reglamentēšanai: ir noteikts atļautais zvejas laiks, zvejas rīku un tīklu acu lielums, rīku lietojuma kārtība, pieļaujama daudzums. Bulmerinka publicēto datu kopa atspoguļo to bāzi, uz kuras attīstījās 18.—19. gs. zveja.

Krājumā atrodami vērtīgie fakti tomēr pilnā mērā ierunājas, tikai tos salīdzinot un papildinot ar ziņām, ko sniedz 1) jau minētajā LVVA 673. fondā (Rīgas pilsētas maģistrāta ārējais arhīvs) atrodami dokumenti, to skaitā zvejas rīku izvietojuma skices, 2) etnogrāfu ekspedīcijās pierakstītie vecākās paaudzes zvejnieku stāstījumi, 3) ikdienā lietoto zvejas rīku un paņēmienu fotoattēli un zīmējumi.

Vidzemes guberņas valdes 18.—19. gs. rīkojumi vai patentes (Patente 1. ...) valdošo slāņu un guberņas tautsaimniecības interesēs reglamentēja dažādu zvejas rīku un paņēmienu lietošanu, it īpaši taču būvi, un lietojamo zvejas ierīču izveidojumu un izvietojumu koplietošanas (kuģojamās, plostojamās, pludināmās) upēs. Šajos dokumentos un to nosacījumu izpildes pārbaudes aktos atspoguļojas zvejas rīku izgatavošanas (taču būves) materiāli, konstrukcijas, zvejnieku darba paņēmieni, zvejas tiesības, organizācija un citas parādības, tradicionālo un zvejniekiem administratīvi uzspiesto elementu līdzāspastāvēšana un mijiedarbība. Rīkojumi paver zināmas iespējas zvejas rīku un paņēmienu attīstības izzināšanai un pat atsevišķu elementu etniskās cilmes vai vismaz kādreizējās etniskās piederības noskaidrošanai. Patentes izrādījās nozīmīgi dokumenti dažādu ar zveju saistītu parādību datēšanai. Līdzīga rakstura informāciju gūstam arī no Kurzemes guberņas valdes rīkojumiem.

Latvijas vēstures avotu 5. sējumā (LVA 1939) publicēti Dundagas muižas administrācijas ziņojumi pārvaldes un tiesu iestādēm sakarā ar lībiešu zvejnieku pretošanos nodevu un kļaušu paaugstināšanai, dažādu iestāžu sarakste šajā jautājumā. Dundagas pagasta jūras zvejnieku sūdzības Baltijas ģenerālgubernatoram un Krievijas caram parāda zvejnieku grūto saimniecisko stāvokli 19. gs. 50.—60. gados, viņu centienus turpināt saimniekošanu savās sētās, lībiešu nepaklausības apspiešanu, ko daļēji realizēja, daudzus zvejniekus izliekot no mājām (57.—103., 226.—238., 253., 254., 360., 361. lpp.). Dokumentos atspoguļojas arī citas zvejnieku dzīves un darba sastāvdaļas.

Diemžēl grāmatā nav publicēti visi dokumenti, kas saistīti ar minēto pretošanās kustību un saglabājušies līdz mūsdienām. Sējumā ievietoto dokumentu būtība un pati lībiešu pretošanās kustība kļūst saprotamāka, ja publicētos tekstus lasām, ievērojot 1) zvejnieku sētu nomas līgumos ierakstītos nosacījumus, 2) Kurzemes guberņas pārvaldes iestāžu atziņas par lauksaimniecisko ražošanu zemnieku sētās, nodokļiem, parādiem, neražām un citu ar viņu darbību saistīto, 3) npublicētos dokumentus, kas stāsta tieši par lībiešu pretošanās kustības un tās apspiešanas norisēm. Liela daļa no uzskaitītajām liecībām glabājas LVVA 412. fondā (Kurzemes gubernatora kanceleja). Visa minēto dokumentu kopa izrādījās nozīmīga šādu jautājumu skaidrošanai: 1) zvejas raksturs un nozīme Dundagas jūrmalā; 2) latviešu ieplūšana un iesakņošanās uz pastāvīgu dzīvi lībiešu ciemos pēc vismaz 38 vecsaimnieku izlikšanas no viņu sētām; 3) saimnieciski un sabiedriski aktīvākie jūrmalas zemnieki — zvejnieki un amatnieki — zvejnieki; 4) lībiešu asimilēšanos veicinošie saimnieciskie un etniskie (demogrāfiskie) apstākļi.

Senatora N. Manaseina ziņojumā par viņa vadītās revidentu grupas 1882.—1883. gada darba rezultātiem Kurzemes un Vidzemes guberņās (Manaseins 1949) atradās vērtīgas norādes, kas ļāva dziļāk izprast 1) Kurzemes, Vidzemes un Zemgales zemnieku — zvejnieku tiesisko stāvokli un saimnieciskās darbības (ietverot zveju un citus rūpalus) iespējas un ierobežojumus dažādos 19. gs. posmos; 2) muižnieku sīkstos centienus saglabāt savas feodālās privilēģijas, to skaitā zvejas tiesības; 3) zemnieku — zvejnieku sociālo struktūru un atsevišķo sociālo slāņu, sevišķi bezzemnieku stāvokli; 4) bezzemnieku un sīkzemnieku dažādu sociālo grupu — *butelnieku, kalpu, mazistabnieku, nameļnieku, pirtnieku, zaldātu* (atvaļinātu cariskās armijas kareivju, kas nokalpojuši 15 un vairāk gadus) un citu — izveidošanos un saimniecisko darbību (vienu un to pašu sociālo grupu dažādos apvidos nereti dēvēja atšķirīgi); 5) jūrmalnieku līdzdalību un ieinteresētību avarējušo kuģu kravas glābšanā un saglabāšanā; 6) bezzemnieku došanos peļņā uz pilsētām, citiem apvidiem un pat guberņām.

Ieskatu tik plašā jautājumu lokā Manaseina ziņojums varēja sniegt tādēļ, ka pārbaudes uzdevums bija nodrošināt valdībai vispusīgu priekšstatu par saimniecisko, politisko un kultūras stāvokli Dienvidigauņijā un Latvijas lielākajā daļā, kur ar katru gadu desmitu auga sabiedriskā spriedze. Ziņojuma tekstu papildina statistikas dati. Senatora apkopotās ziņas ir visai ticamas. Tās balstās 1) uz rūpīgām dokumentu studijām, kas veiktas, pārvarot vietējās vācu administrācijas atklātu un slēptu pretestību, 2) uz pārbaudītāju izbraucienos iegūtiem dotumiem, 3) uz vairāk nekā 20 000 igauņu un latviešu zemnieku un viņu grupu iesniegumos atrasto un iespēju robežās pārbaudīto informāciju.

Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca (Langijs 1936) ir visai būtisks avots daudzu zvejas rīku, paņēmienu un tradicionālo lokālo nosaukumu lietošanas drošai datēšanai vismaz ar 17. gs. pēdējo ceturksni: vārdnīcā nosaukti šie rīki, to detaļas un dažkārt visai konspektīvi aprakstīti lietošanas paņēmieni. Ieraksti vārdnīcā reizumis dod iespēju skaidrot arī rīku un paņēmienu attīstības gaitu: salīdzinot Langija ierakstus ar 19.—20. gs. rīku un paņēmienu aprakstiem, varam noteikt vienkāršākās 17. gs. formas. Diemžēl Langija pieraksti neder parādību izplatības noteikšanai, jo nav zināmas vārdu noklausīšanās vietas. Droši varam teikt, ka Langija vārdnīcā iekļauti vairāki Dienvidrietumkurzemē un Rietumlietuvā izplatīti zvejas rīku lokāli nosaukumi, iespējams, seni kursismi.

Pēc zinātniskās nozīmes un izmantojamības analoģiskas ziņas sniedz arī K. Milenbaha un J. Endzelīna latviešu valodas vārdnīcas četri sējumi (ME), kas iznāca 1923.—1932. gadā, kā arī J. Endzelīna un E. Hauzenbergas divsējumu papildinājumi un labojumi šai vārdnīcai (EH), kurus izdeva 1934.—1946. gadā. Izdevumos minētajiem vārdiem parasti norādīti lietošanas apvidi un avoti, no kuriem smeltas ziņas. Nereti izteikti arī vārdu cilmes skaidrojumi. Sējumi labi izmantojami zvejas rīku un paņēmienu, arī to nosaukumu izplatības noteikšanai. Pilnīgas ziņas par Ziemeļvidzemē, Igaunijas pierobežā, runātās Ērģemes izloknes zvejas rīku un paņēmienu nosaukumiem, kā arī konspektīvu informāciju par rīku uzbūvi un lietošanu sniedz E. Kagaines un S. Raģes sagatavotā trīssējumu «Ērģemes izloknes vārdnīca», kas iznāca 1977.—1983. gadā (Kagaine, Raģe 197..., Kagaine 1983).

Pēterburgas akadēmiķu A.J. Šēgrēna un F.J. Videmaņa sagatavotā lībiski-vāciskā un vāciski-lībiskā vārdnīca (Sjögren 1861) deva iespēju spriest par latviešiem un lībiešiem kopīgajiem zvejas rīku, paņēmienu un citu ar zveju saistītu parādību nosaukumiem, kā arī par abu etnosu kultūru mijiedarbību zvejas jomā. Vārdnīca noder dažādu parādību datēšanai. Analoģisku informāciju sniedz arī somu valodnieka L. Ke-

tunena izstrādātā lībiešu valodas vārdnīca (Kettunen 1938). Skaidrojot vārdu nozīmes, abu vārdnīcu autori nereti sniedz tipoloģiskas ziņas par dažādiem materiālās kultūras elementiem, to skaitā par zvejas rīkiem un paņēmienu. Etniskās vēstures un kultūras sakaru vēstures jautājumu izpētē nozīmīgas ir Ketunena uzrādītās paralēles latviešu, lībiešu, igauņu, somu un vācu valodā. Vārdnīcas priekšvārdā autors īsi pieskaņas atsevišķiem jautājumiem, kas saistās ar zvejas vēstures pētīšanu: viņš iezīmē dažas līnijas lībiešu senākajā etniskajā vēsturē, stāsta par Kurzemes lībiešu pašnosaukumu, par viņu dzīvesvietām un lībiski runājošiem ļaudīm, par apstākļiem, kas sekmēja lībiešu saplūšanu ar latviešiem, lībiešu valodas lietojuma mainīšanos. Mūsu tēmai īpaši nozīmīgi bija Ketunena minētie fakti par sāmsaliešu amatnieku un zvejnieku darbību Ziemeļkurzemē.

Etnisko procesu skaidrošanai Ziemeļkurzemē nozīmīgus datus par latviešu un lībiešu valodas mijiedarbību publicējis somu valodnieks S. Suhonens grāmatā «No latviešu valodas aizgūtie jaunie vārdi lībiešu valodā» (Suhonen 1973). Nododot lasītāju rīcībā 2534 no latviešu valodas aizgūtus vārdus, viņš min, ka 5% ar zveju un celtniecību saistīto lībiešu valodas lietvārdu ir aizgūti no latviešu valodas. Daudziem vārdiem viņš norāda arī aizgūšanas ceļu, piemēram: kāds no vācu valodas dialektiem → latviešu valoda → lībiešu valoda. Minot vārdus, Suhonens nereti sniedz ziņas par attiecīgu priekšmetu lietošanu un atsevišķiem priekšmetiem — pat norādes par to tipoloģiju.

Bagātīgus datus latviešu un krievu zvejnieku zvejas darbarīku un paņēmienu kopību un aizgūvumu skaidrošanai sniedza Pleskavas apgabala vārdnīcas (ПЛОС) un krievu tautas izlokšņu vārdnīcas (СРПН) sējumi. Tajos līdzās lietu nosaukumiem nereti atradām vielu par attiecīgo priekšmetu uzbūvi, lietošanu, izplatību. Vārdnīcu avotu norādēs bieži lasāmas to autoriem zināmās senākās ziņas un datējumi par attiecīgo rīku un paņēmienu lietošanu. Ar abām universālajām krievu valodas vārdnīcām sasauca I. Kuņņecova sastādītā visai plašā Pleskavas novada zvejniecības terminu vārdnīca (Кузнецов 1915), kas balstīta uz 1912.—1913. gada speciālas zinātniskas ekspedīcijas vākumiem. Visu triju krievu vārdnīcu devums palīdzēja izprast baltu un slāvu tautu kultūru mijiedarbības sarežģīto procesu Austrumbaltijā.

Rietumlatvijas un Rietumlietuvās zvejas kopību un atšķirību skaidrošanai būtiska izrādījās Kuršu kāpās vēl nesen dzīvojušo kuršu valodas labu zinātāju — Klaipēdas pedagoga Paula Kvaukas un Nidas iedzīvotāja Riharda Piča — sastādītā «Kuršu vārdnīca» (Kvauka, Pietsch 1977). Tajā atradām daudzus zvejas rīku, paņēmienu un citu parādību, piemēram, zvejnieku piestātņu, zvejvietu, vēju nosaukumus, kurus lietoja Kuršu jomas krastos, Nīcā, Pērkonē, Rucavā un citos Baltijas jūras Kurzemes piekrastes novados dzi-

vojušie zvejnieki. Ne mazums vārdnīcā lasāmo nosaukumu, domājams, ir seni kursismi. Publikācija kopumā palīdzēja skaidrot latviešu, lībiešu, lietuviešu un vāciešu kultūras kopības, sakaru un mijiedarbības jautājumus, Kurzemes un Rietumlietuvās zvejas savdabības. Vārdnīcā ir fiksēti atsevišķi visai seni zvejas elementi, kas bija iekonservējušies nomaļus esošajās Kuršu kāpās.

Visai būtisku faktu materiālu sniedza R. Piča sastādītā grāmata «Zvejnieku dzīve Kuršu kāpās» (Pietsch 1982), kurā kuršu valodā un tās vācu tulkojumā pirmo reizi publicēti vairāk nekā 20 kursiski runājušo kāpnieku stāstījumi par kāpu un tajās esošo apdzīvoto vietu vēsturi, par iedzīvotāju nodarbošanos, mājojumiem, apģērbu, uzturu, zivju kūpināšanu, lopkopību, lopbarības sagatavošanu u.c. jautājumiem. Īpaši bagāti ir pašu zvejnieku sagatavotie ikdienas dzīves un darba apraksti, to skaitā par laivu būvi un rotāšanu, auklu un virvju vīšanu, zvejas tiesībām, organizāciju, rīkiem un paņēmieniem, svētkiem, ieražām, ticējumiem, bērnu audzināšanu, kuršu zvejnieku kontaktiem ar tuvāku un tālāku kaimiņtautu zvejniekiem u.c. norisēm un reālijām. Ir parādītas zvejas atšķirības Baltijas jūrā un Kuršu jomā. Tekstus papildina celtnu, mājas iekārtas priekšmetu, zvejas un citu nozaru darbarīku, darba paņēmieni, laivu shematiski zīmējumi, kā arī apdzīvotu vietu plānu shēmas. Publicēts ļoti bagātīgs kuršu valodas izteicienu, lietu un norišu nosaukumu klāsts. Grāmata dod iespēju skaidrot dažādu zvejas parādību attīstības gaitu, izplatību, latviešu, lietuviešu un vāciešu kultūrvēsturiskos kontaktus, Rietumlietuvās un Dienvidkurzemes savdabības gandrīz visās ar zveju saistītajās jomās, tāpat arī abu teritoriju dziļās kopības izpausmes un to cēloņus. Grāmata ir mums zināmais pirmais tematiski tik daudzpusīgu un kultūrvēsturiski tik bagātīgu kuršu valodas tekstu publicējums. Tā uzskatāma par savdabīgu kuršu valodas vārdnīcu, kura sniedz vispusīgu ainu par Rietumlietuvās kuršu tradicionālo dzīvesveidu, materiālo un garīgo kultūru. R. Pičs arī pats neilgu laiku ir zvejojis Baltijas jūrā un Kuršu jomā.

Minēto un citu vārdnīcu dati kopumā pavēra iespējas skaidrot latviešu un kaimiņtautu kopīgos un atšķirīgos elementus zvejas organizācijā, rīkos un paņēmienos, kā arī latviešu un citu etnosu kultūras sakaru un kultūras mijiedarbības jautājumus.

Latvijas zvejnieku izvietojums, skaitliskais un etniskais sastāvs sistemātiski netika pētīts. Tādēļ 19. gs. publicētajiem statistiskajiem datiem nereti ir gadījuma raksturs, to ticamība ir pat apšaubāma. Vispārēju sistematizētu un precīzu datu trūkst. Vienīgais 19. gs. statistikas materiāls, kas aptver visu Latviju un savāks pēc vienotas, diemžēl ne vienmēr izpildītas programmas, ir Krievijas impērijas 1897. gada pirmās vispārējās tautas skaitīšanas publicētie kopsavilkuma dati (Перепись V3, Перепись XIX, Перепись XXI).

Neraugoties uz neprecizitātēm, pretrunām un pārējiem trūkumiem, tie tomēr sniedz vispārēju priekšstatu par zvejnieku izvietojumu un etnisko sastāvu apriņķos un pagastos, kurš vairākos rādītājos atbilst informācijai, kādu gūstam no citiem avotiem, sevišķi no ekspedīciju pierakstiem.

Skaitīšanas datu publikācijā zveja iedalīta jūras un upju rūpalā. Tomēr pēc ierakstiem LVVA saglabātajās skaitīšanas sākotnējās anketās (2706. f.) nav iespējams atrast atsevišķus datus par jūras un upju zvejniekiem, jo anketās attiecīga jautājuma nav un tādējādi nav arī atbildes, t.i., ieraksta. Zvejas vietu varētu noteikt tikai tad, ja būtu norādīta katra zvejnieka dzīvesvieta upes vai jūras tuvumā. Skaitīšanas datu publikācijā Ventspils apriņķī minēti 134 zvejnieki lietuvieši un 316 viņu ģimenes locekļi. Nav norādīts neviens lībietis, kaut gan tie, kā vispārzināms, tajā laikā kompakti dzīvoja 12 Ances (toreiz — Popes) un Dundagas pagasta apmetnēs no Lūžņas līdz Melnsilam. Neviens no mums līdz šim zināmajiem avotiem Ventspils apriņķī nemin lietuviešus, tādēļ lietuviešu pierakstīšanu Ventspils apriņķim uzskatām par kļūdu un šos 134 zvejniekus pieskaitām lībiešiem, kuru īstenībā tur bija apmēram trīsreiz vairāk. Nav skaidra arī Grobiņas (vēlākajā Liepājas) apriņķī uzrādīto žmuģu (жмудь) tautība. Atrastajās skaitīšanas sākotnējās anketās, kas aizpildītas latviešu un krievu valodā (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l.), nav nevienas personas, kuras valoda vai tautība būtu apzīmēta ar vārdu «žmuģis». Šo vārdu var skaidrot divējādi: 1) tie bija rietumlietuvieši — žemaiši, kas kopā ar latviešiem dzīvoja Rucavas pagasta dienvidos, Palangas un Sventājas apkārtnē; 2) visticamāk latvieši — seno kuršu tradīciju glabātāji, kas dēvēja sevi par kuršiem, runāja īpatnā, Latvijas latvietim grūti saprotamā valodā un dzīvoja kopā ar lietuviešiem jau minētajā apvidū un arī Kuršu kāpās.

1897. gada tautas skaitīšana notika ziemā un neaptvēra visus Ziemeļkurzemes zvejā nodarbinātos igauņus: daudzi igauņi brauca no Sāmsalas darbā uz Kurzemi tikai pavasarī un rudenī devās mājup. Tautas skaitīšanas datu publikācijā norādītais zvejnieku skaits daudzos apvidos ir pretrunā ar citu avotu ziņām un šķiet ievērojami samazināts. Atrastajās skaitīšanas sākotnējās anketās zvejnieki nav atzīmēti daudzās apdzīvotās vietās, kurās to darbība zināma no ekspedīciju pierakstiem. Pretrunas, neatbilstības un paviršības atrodamas arī citos publicētajos statistikas datos: laikposmā no 1854. līdz 1897. gadam zvejnieku skaits tikai vienā Vitebskas guberņas apriņķī palielinās vai samazinās no trim līdz trīsdesmit reizēm; nav pieskaitīti visi zvejnieki; dažādi autori — P. Borisovs, B. Heine-manis, J. Kalējs-Kuzņecovs, A. Oranovskis — publicē visai atšķirīgus skaitļus.

Vidzemes guberņas varas iestādes uzskatīja, ka saimnieciskajā dzīvē zvejai ir niecīga loma. Tāpēc tai kopumā veltīja pavisam maz uzmanības. Publicētajos

gubernas 1909. un 1911. gada pārskatos nosaukti tikai lielākie ezeri un kuģojamās upes, atzīmēts, ka «ezeri ir bagāti ar zivīm un sniedz vietējiem iedzīvotājiem labu atbalstu» (Обзор 1909, 2. lpp.; Обзор 1911, 2. lpp.).

Kurzemes gubernā uz nozari lūkojās citādi. Grāmatā «Kurzemes gubernas statistika», kas publicēta ap 1900. gadu, zveja raksturota kā visumā vāji attīstīta nozare. Izņēmums esot Ventspils piekraste. Kā galvenie zvejas centri nosaukti 15 pagasti un 26 apdzīvotas vietas. Īsi aprakstīts lomu sastāvs un realizācija, minot zivju uzpircēju darbību, zvejnieku apmetnes, darba organizāciju, lomu solidāras dalīšanas principus, t.i., lai par vienādu materiālu un darbaspēka ieguldījumu saņemtu vienādu atalgojumu. Norādītas arī zivju cenas. Grāmatā publicēti ticami dati par zvejnieku skaitu gubernā — ap 8000 cilvēku. Rakstīts, ka Ventspils piekrastē par zvejniekiem strādā 1320 vīriešu, kuriem zivju tīrīšanā un sāļīšanā palīdz ap 2000 sievietes un bērnu. Krājumā ievietots gubernā esošo zivju audzētavu saraksts un dati par to darbību, norādīti daži Kurzemes zvejas attīstības mezglapunkti (CKG, 94.—96. lpp.). Ir izlasāmas ziņas par meliorāciju Rucavas mežniecībā, kuras rezultātā uzlabojās Nidā un Papes Ūņos dzīvojošo jūras zvejnieku lauksaimnieciskā situācija (108. lpp.).

Analoģiski, bet plašāki dati publicēti Kurzemes gubernas 1899. gada pārskatā — gubernatora atskaites pielikumā. Salīdzinājumā ar iepriekšējo šajā izdevumā atrodas šādi būtiskākie papildinājumi: norādes par brētliņu zvejas aktivizēšanu un ķilavu (brētliņu konservu) izgatavošanas sākumu Kurzemē, ziņas par zvejnieku un ķilavu fabrikantu kontaktiem, par zvejas uzņēmēja — zivju uzpircēja Sēļa darbību un par jaunām lašu zvejas metodēm Ventspilī (Обзор 1899, 58.—62. lpp.). Tomēr kopumā statistikas ziņu publikācijās par Kurzemi ir visai maz norāžu, kas saistītas ar zveju. Tā, piemēram, J. Ludmēra plašajā grāmatā «Kurzemes gubernā» (Людмер 1888) zveja gandrīz nav pieminēta, izdevumā varējām iegūt tikai dažas ziņas par jūras piekrastes iedzīvotāju sociālo sastāvu, kuras nācās salīdzināt ar ekspedīciju vākumiem un citu avotu datiem.

Mums pagaidām zināms tikai viens speciāli visas Latvijas zvejai veltīts sistemātisku statistikas datu krājums — Latvijas Zemkopības ministrijas Lauksaimniecības pārvaldes Zvejniecības un zivkopības nodaļas vadītāja V. Mieža sakopotais ikgadējais izdevums «Latvijas jūras zvejniecība 19.. gadā» (Miezis 19..). Tas aptvēra laikposmu no 1924. līdz 1938. gadam un iznāca no 1925. līdz 1939. gadam latviešu un franču valodā. Zinot zvejas kā tautas nodarbošanās nozares dziļo tradicionālismu, dažus šā kopojuuma skaitļus par zvejnieku, zvejas laivu un zvejas rīku daudzumu ar zināmu piesardzību varam attiecināt uz 19.—20. gs. miju un varbūt pat uz agrāku laiku. Krājums pārlicinoši parāda motorlaivu samērā vēlu ienākšanu un

strauju nostiprināšanos Latvijas jūras zvejā. Visa Latvijas jūrmala tika sadalīta zvejniecības statistikas rajonos — zvejas iecirkņos, kuros darbojās nodaļas korespondenti — galvenokārt paši zvejnieki. Viņi savāca programmā paredzētās ziņas un iesūtīja Zvejniecības un zivkopības nodaļai, kura krājumā tās sakārtoja pa iecirkņiem. Grāmatiņas ar katru gadu kļuva daudzpusīgākas. Tajās publicēto datu ticamība ir augsta. Tomēr ir teicēju — zvejnieku norādes par to, ka korespondenti reizumis iesūtījuši pazeminātus skaitļus par zvejnieku un rīku daudzumu, bet īpaši par nozveju. Izdevumos atrodami šādi zvejas vēsturei svarīgi dati: lomu lielums, sastāvs un vērtība, zvejnieku arodnieku, kam zveja ir pamatnodarbe, un tādu, kam rūpals ir papildu nodarbe, skaits, zvejas laivu skaits un vērtība, atsevišķu zvejas rīku — murdu, tīklu, vadu — skaits un vērtība. Visi nosauktie krājumi ir neaizstājams avots Latvijas jūras zvejas attīstības skaidrošanai 20. gs. pirmajos trīs gadu desmitos.

Svarīga publicēto avotu kopa ir 19. gs. un 20. gs. sākuma latviešu periodika — laikraksti «Balss» (B; 1878—1907), «Balss» Tirdzniecības un kuģniecības pielikumums (Balss TKP; 1897—1906), «Baltijas Vēstnesis» (BV; 1868—1906), «Baltijas Zemkopis» (BZ; 1875—1885), «Dienas Lapa» (DL; 1886—1905), «Jūrnieks» (1906—1915), «Latviešu Avīzes» (LA; 1822—1915), «Mājas Viesis» (MV; 1856—1910), «Pēterburgas Avīzes» (PA; 1862—1865; 1901—1905), «Rīgas Avīze» (RA; 1902—1915), «Tēvija» (T; 1884—1914) u.c. Korespondencēs vai ziņojumos no dažādām apdzīvotām vietām, pagastiem, draudzēm ir informācija par zvejas tiesībām, raksturu, darba organizāciju, par zvejnieku palīgnodarbēm, darba un sadzīves tradīcijām, darbarīkiem un paņēmieniem, par tālo zveju, lomu realizāciju, ieskaitot zivju uzpircēju un tirgotāju darbību, par zivju krājumu mazināšanos smalkacainu tīklu un citu videi nelabvēlīgu zvejas rīku lietošanas rezultātā un par daudz ko citu. Kopumā gūstam samērā izsmeļošu priekšstatu par Latvijas zvejas kopīgām un lokālām parādībām, par vispārējo saimniecisko situāciju, par zvejā un citos rūpalos strādājošo cilvēku darba un sadzīves attiecībām un daudz ko citu.

Reizumis ir publicēti atsevišķi samērā plaši raksti vai pat to sērijas, kas veltītas kādam zvejas veidam vai paņēmienam, zvejai kopumā kādā apvidū vai apdzīvotā vietā, kādam tajā brīdī aktuālam jautājumam u.tml.

Daži piemēri. Labs Latvijas apstākļu pazinējs Birzgaļes un Lindes draudzes (Daugavas kreisajā krastā iepretim Lielvārdei) mācītājs Konrāds Šulcs «Latviešu Avīzēs» 1823. gada 16. un 23. augustā sīki aprakstīja pie Daugavas kreisā krasta starp Lindi un Lielvārdes salu ierīkoto lielo muižas zušu taci: būves un zvejas organizāciju, zvejas tiesības, tača konstrukciju, lielumus, materiālu, minot daudzus tā detaļu lokālos nosaukumus, kuros ietverta būtiska kultūrvēsturiska un

etniska informācija. Tača detaļām 19. gs. sākumā bija saglabājušies daži somiskas (lībiskas?) cilmes nosaukumi, kādus ievērojamā daudzumā vēl 20. gs. 60. gados lietoja Doles salas lašu un nēģu taču būvētāji un apzvejotāji (*sulgi, sulkārts, tāres, tāri, tāriņi, vastala* u.c.).

Laikraksts «Baltijas Zemkopis» 1882. gada 24. martā publicēja Carnikavas zvejnieku jūras vada uzbūves un vilkšanas plašu aprakstu, kurā labi atspoguļota darba organizācija un lomu realizēšana, sieviešu līdzdalība zvejā ar vadu u.c. Rakstā minēti daudzi vada detaļu carnikaviskie nosaukumi, kas, šķiet, stāsta par seno Gaujas lībiešu kultūras iezīmēm. «Baltijas Vēstnesis» 1879. gada aprīlī nodeva atklātībai rakstu sēriju par zvejas tiesībām Baltijas civillikumos. Šis jautājums tajā laikā kļuva visai aktuāls: zemnieki izpirka mājas par dzimtu un cīnījās par zvejas tiesību iegūšanu, bet muižas joprojām centās tās saglabāt kā senu privilēģiju.

Laikraksts «Balss» 1906. gada jūnijā un jūlijā septiņos numuros publicēja muižniecības privilēģiju aizstāvja vācu vēsturnieka A. Tobīna un latviešu zemnieku tiesību aizstāvju diskusiju dažādos zvejas tiesību jautājumos. «Dienas Lapa» 1887. gada 5., 6. un 19. maijā ievietoja aprakstu sēriju «Par zveju Baltijā» un «Par zveju Daugavā». Tika aprakstīti vairāki ezeri un upes, zvejas tiesības, raksturs un organizācija, ūdeņu īpašnieku ienākumi no zvejas, no citiem apvidiem atbraukušo sezonas zvejnieku darbība, atsevišķi zvejas rīki un citas parādības. 1891.—1894. gadā «Dienas Lapa» publicēja arī četrus pielikuma «Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem» sējumus, kuros atrodam dažu zvejas rīku un paņēmienu aprakstus. Tie sniedz nelielu ieskatu zvejnieku darba organizācijā, rīku lokālajos nosaukumos un citos jautājumos (EZ 1892, 7. nr.; 1893, 6. nr.). «Tēvija» 1902. gada oktobrī iespieda jau minētās 1900. gada aptaujas ļoti nepilnīgo datu vispārīgumu par zveju Kurzemē. Tajā atrodam ziņas par zvejnieku skaitu, zvejas organizāciju, lomu realizāciju u.c. jautājumiem.

19. gs. otrajā pusē, īpaši kopš 80. gadiem, sakarā ar rūpniecības attīstību strauji palielinājās pilsētu iedzīvotāju skaits. Auga zivju produktu pieprasījums. Bieži bija dzirdamas balsis par zivju krājumu samazināšanos. Tajā laikā visā Krievijas impērijā aktivizējās interese par zveju un zivkopību. Zemkopības un valsts īpašumu ministrijas uzdevumā sāka pievērst uzmanību arī zvejai Baltijā. Rūpala aprakstīšanā un izpētē aktīvi iesaistījās Krievijas Imperatoriskās Zivkopības un zvejniecības biedrības muižnieciskās Baltijas guberņu nodaļas. Biedrības Vidzemes guberņas nodaļa nodibinājās 1885. gada 21. janvārī. Kurzemes guberņas nodaļas dibināšanas precīzu laiku nav izdevies noskaidrot.

Muižniecības intereses izklāstīja un aizstāvēja vācu prese, galvenokārt nedēļas izdevumi «Das Inland...»

(Inland) un «Baltische Wochenschrift...» (BW), kuros ievietotajiem materiāliem bija gan avota, gan apcerējuma raksturs, jo daudzi informācijas izejas dati dažādu iemeslu dēļ mums vairs nebija pieejami. Kopš 19. gs. 50. gadiem abos izdevumos parādījās diezgan daudz rakstu, kuru autori analizēja dažādus zvejas jautājumus. Sevišķu uzmanību veltīja rūpalam lielākajos saldūdens baseinos — Peipusā un Pleskavas ezerā.

Kā vēsturisku ieskatu nesēnā pagātnē «Das Inland» 1856. gada 26. numurā publicēja saturīgu rakstu «Pērļu zveja» (C.R. 1856), kurā sniedza izsmeltošas ziņas par šo 18.—19. gs. mijā apsikušo Vidzemes iedzīvotāju rūpali. 1856.—1857. gadā «Das Inland» trijos turpinājumos iespieda A. Tidebēla daudzpusīgo rakstu «Peipusa ezera zveja un zvejnieki» (Tideböhle 1856, 1857), kas bija žurnālā «Русский вестник» nodrukātā sacerējuma tulkojums. Tajā galvenā uzmanība veltīta zvejas rīkiem, paņēmienu un organizācijai. Tomēr nav aizmirsta arī zvejas tiesiskā, etniskā un sadzīvīskā puse. 1857. gada 46. numurā lasāms samērā sīks apraksts par reņģēm un to zveju Ziemeļkurzemes piekrastē (Kawall 1857), bet 1858. gada 34. un 35. numurā — Kurzemes un Vidzemes guberņas zivju apraksts un norādes par to zvejas vietu vienu daļu.

1885. gada aprīļa sākumā Krievijas Imperatoriskās Zivkopības un zvejniecības biedrības Vidzemes guberņas nodaļa izsūtīja visu — ap 1000 — muižu administrācijām aptaujas lapu, kurā vajadzēja ierakstīt ziņas par zvejas stāvokli. Atbildes lūdza nosūtīt nodaļai līdz 30. aprīlim. Tomēr biedrība saņēma atpakaļ tikai daļu anketu ar visai atšķirīgu atbilžu kvalitāti. Aptaujas lapu oriģinālu līdz šim nav izdevies atrast. Biedrības Vidzemes guberņas nodaļas sekretārs M. Brauns apkopoja iesūtītās ziņas, un «Baltische Wochenschrift» piecos turpinājumos 1885. gadā publicēja īsus, nereti virspusējus Dienvidigaunijas un Valmieras apriņķa ziemeļrietumdaļas ezeru, upju un to apzvejas aprakstus.

Aprakstos aplūkotas šādas jautājumu grupas: zvejas tiesības un to izmantošanas negatīvās sekas (lomu vietu iznomāšana ļaudīm, kas nav ieinteresēti zivju krājumu saglabāšanā, zivju daudzuma samazināšanās nesaudzīgas zvejas rezultātā), zvejojāmās zivis un ienākumi no zvejas, zvejnieki, to skaitā arī iebrucēji no citiem apvidiem, zvejas raksturs un rīki, to lietošanas nelabvēlīgais iespaids, muižu veiktie pasākumi, lai novērstu zivju krājumu mazināšanās cēloņus (aizliegums zvejot ar smalkacainiem tīkliem un tačiem, kā arī zvejot zivju nārsta laikā, mērcēt linus upēs un ezeros), u.c. Fakti ir grupēti pa ūdensbaseiniem, ziņu pilnīgums visai dažāds (Braun 1885). Pēc M. Brauna aizbraukšanas no Tartu uz Vāciju viņa darbu minētajā izdevumā pēc iesāktās shēmas turpināja A. Brutans (Bruttan 1887). Viņš aprakstīja Vidzemes un Dienvidaustrumigaunijas upes un ezerus. Apraksti ir ievē-

rojami izsmelošāki par M. Brauna tekstiem. It īpaši tas sakāms par zvejniekiem, zvejas raksturu, organizāciju un rīkiem, zvejas tiesību un lomu izmantošanu, ienākumiem no rūpala. Aprakstu noslēgumā lasāmi secinājumi par lomu mazināšanās cēloņiem (zivju mazuļu izķeršana, nesaudzīga zveja ar dažādiem rīkiem, linu mērcēšana upēs un ezeros, upju aizsprostošana ar tačiem un dzirnavu slūžām, kokmateriālu pludināšana un tvaikoņu kustība). Apraksti deva iespēju raksturot un datēt daudzus rūpala elementus, noteikt to izplatību.

J. Klinge «Baltische Wochenschrift» lappusēs aprakstīja Dienvidaustrumīgaunijas upju aizsērēšanu un ar to sagādāja labu Igaunijas salīdzināmo materiālu par zvejas raksturu, tačiem un par negatīvajām parādībām, kas radās sakarā ar iedarbīgu zvejas likumu trūkumu (Klinge 1885₁, 1885₂). Biedrības Vidzemes guberņas nodaļas valdes loceklis E. Midendorfs 1887. gadā turpat publicēja informāciju par zvejas apstākļu pētišanu Pērnavas līcī un tajā ieplūstošajās upēs, kas bija viens no visizdevīgākajiem zvejas rajoniem Austrumbaltijā. Viņš izteica vairākus priekšlikumus, kuru īstenošana varētu atrisināt jautājumu par zivju krājumu saglabāšanu: noteikt vadu acu izmērus un pārdozāmo zivju mazāko lielumu, ierīkot zivīm īpašus nārsta laukumus u.c. (Middendorff 1887). Turpinādam viņa darbu, nodaļas sekretārs M. fon cur Milens 1903. gadā «Baltische Wochenschrift» publicēja rakstu sēriju par zvejas apstākļiem Kurzemes un Vidzemes guberņās un Sāmsalas piekrastē, īsi aprakstīja lašu un vimbu ķeršanu Ventas rumbā pie Kuldīgas (Mühlen 1903₁, 1903₂, 1903₃). Viņa apskati balstījās uz fragmentāriem datiem, kas bija gūti autora personiskajos novērojumos, lomu vietu īpašnieku atkārtotā aptaujā un sarakstē ar ieinteresētām personām. Par svarīgāko uzdevumu Milens uzskatīja tādu iedarbīgu zvejas likumu izstrādi, kuri spētu sekmēt zivju krājumu saglabāšanu. Viņš domāja, ka zivju krājumi un ienākumi samazinās nesaudzīgas zvejas rezultātā, ko veic zivju nārsta laikā ar jūras murdiem, vadiem, žebērķiem un citiem rīkiem; sava loma arī neattīrītiem rūpniecības notekūdeņiem, kurus ieplūdina upēs un ezeros. Milens materiālu izklāsta pa muižām pēc šādas shēmas: piekrastes ģeogrāfiskais raksturojums, zivis, zvejas rīku veids un daudzums, zvejnieku un laivu skaits, lomu lielums. Vispārējās frāzēs minētas muižnieku zvejas privilēģijas, to iznomāšanas sistēma un pārdošana zemniekiem dažās valsts muižās. Tiek nosaukti vissvarīgākie zvejas rīki un pašās vispārīgākajās līnijās raksturota lašu un nēģu zveja upēs. Visplašākās ziņas Milenam bija par Igauniju un Sāmsalu, ierobežotākas — par Vidzemi un pavisam skopas — par Kurzemes piekrasti. Viņa publikācijas mums sniedza virspusēju priekšstatu par jūras zveju 19. un 20. gs. mijā, dažus skaitļus par atsevišķu apvidu zveju un zvejniekiem. 1903. gadā «Baltische Wochenschrift» publicēja arī biedrības Igaunijas guberņas nodaļas

biedru Hoiningena-Hīnes un Šneidera pārdomas un priekšlikumus, kuri aizstāvēja muižnieku zvejas privilēģijas un vērsās pret nesaudzīgo zveju (Hoyningen 1903; Schneider 1903). Lai cīnītos pret zivju mazuļu izķeršanu un samazinātu nesaudzīgās zvejas apjomus, biedrības Vidzemes guberņas nodaļa uzstājās pret ūdensbaseinu iznomāšanu zemniekiem (Jahresbericht 1887, 43. lpp.).

Minēto «Baltische Wochenschrift» rakstu autoru vairākums bija muižnieku privilēģiju aizstāvji. Viņi uzskatīja, ka nesaudzīgo zveju piekopj galvenokārt zemnieki, un, būdami zināmā pretrunā ar sevi, vienlaicīgi publicēja datus par to, ka zivju krājumiem vislielāko postu nodara sezonas zvejā atbraukušie krievu zvejnieki; tie nomāja muižu ūdeņus, kuros zvejoja ar smalkacainajiem, ostaškoviešu izgatavotajiem vadiem un tīkliem. Ostaškovas apkārtnē Valdaja augstienē ap Seligera ezeru bija ievērojamākais tīklu un vadu izgatavošanas centrs Ziemeļaustrumeiropā.

Par publicētiem avotiem un literatūru vienlaicīgi uzskatāmi vairāki apcerējumi, kas atrodami sērijveida izdevumos un periodiskajā presē. Tie uzrakstīti, pamatojoties uz dokumentiem un autoru personiskiem novērojumiem, kuri citādā formā pagaidām nav zināmi.

Vidzemes guberņas 19. gs. vidus zvejas vispārīgām raksturojumam un salīdzinājumam ar zveju Igaunijas guberņā noder akadēmiķa Kārļa Bēra 1851.—1852. gada atskaites. Tās publicētas izdevumu sērijās «Pētījumi par zvejas stāvokli Krievijā» pirmajā sējumā (Бэр 1860). 19. gs. 40. gados daudzas ieinteresētas personas sūdzējās, ka Peipusā un Baltijas jūras piekrastē pastāvīgi samazinās lomi. Pēc Vidzemes gubernatora lūguma 1851. gadā stāvokļa izziņāšanai nodibināja valsts komisiju. Par tās vadītāju iecēla K. Bēru. Komisija pētīja zvejas stāvokli Pleskavas un Peipusa ezerā, kā arī Igaunijas un Vidzemes guberņai pieguļošajā Baltijas jūras daļā. Atskaišu galvenais avots bija pašā akadēmiķa novērojumi Igaunijas guberņas piekrastē, Hijumā salā un abos minētajos ezeros. Tāpēc viņa izteikumi uz Latviju attiecināmi visai piesardzīgi. K. Bērs uzskatīja, ka zivju krājumu pakāpeniska samazināšanās ir cilvēku saimnieciskās darbības likumsakarīgas sekas. Galvenie cēloņi — rūpniecības attīstība un nesaudzīga zveja. Viņš atzina, ka esošie likumi nespēj aizsargāt zivju krājumus, plašu vērienu guvusi nesaudzīgā zveja ar smalkacu tīkliem, nav nokārtota zivju tirdzniecība. Akadēmiķis aprakstīja krievu zvejnieku darbību, īpašu uzmanību veltot uz sezonas zveju atbraukušajiem. Mums nozīmīgākie apraksta aspekti: krievu zvejnieku darba organizācija, rīki un paņēmieni, ietekme uz citu tautu zveju. Te būtiski minēt, ka Bērs veltīja uzmanību dažām atšķirībām igauņu, krievu, zviedru un vāciešu zvejas rīkos, pārlicinoši parādīja krievu zvejas rīku un paņēmieni priekšrocības, slikti atsaucās par iebrāukušo sezonas zvejnieku rīcību. Viņš rakstīja: «...ja krievus nevar ne-

atzīt par visnenogurdināmākajiem zivju zvejā, tad viņi, kā man šķiet, mazāk nekā pārējie domā par nākotni, ievērojami mazāk nekā citas tautas» (15. lpp.). Visai būtiska ir Bēra atziņa: stintu (ezera salaku) zvejai Seligerā piemērotie smalkacu tīkli un vadi no Ostaškovas apkārtnes mehāniski tiek pārnesti uz citiem ūdensbaseiniem, ieskaitot jūru, kur to lietošana nav mērķtiecīga un noved pie zivju mazuļu iznīcināšanas.

Izdevumu sērijas «Pētījumi par zvejas stāvokli Krievijā» pārējos sējumos aplūkots zvejas stāvoklis dažādu no Latvijas tālāku Krievijas impērijas apvidu ūdensbaseinos 19. gs. trešajā ceturksnī. Tie sniedza vērtīgu salīdzināmo materiālu par zvejas vispārējo stāvokli, raksturu, organizāciju, rīkiem, paņēmieniem un citu. Mums vistuvākais izrādījās A. Daņilevska darbs «Zvejas apraksts ziemeļrietumu ezeros», kas publicēts sērijas 9. sējumā (Данилевский 1875). Kā sējumu pielikumus publicēja albumus, kuros redzami melnbalti un krāsaini zvejas rīku un to detaļu, kā arī zvejas paņēmieni zīmējumi. Tie izveidoti visai rūpīgi, labi uztverami un izprotami. Albumus vieno kopējs nosaukums «Zīmējumi zvejas pētīšanai.» (norādīts konkrēts ūdensbaseins; Рисунки 18.). Sērija mēģināja atbildēt uz jautājumu, kāpēc visā impērijā daudz raksta un runā par zivju krājumu un lomu mazināšanos.

B. Heinemanis uzrakstīja pirmo vispusīgo un dziļo ģeogrāfisko, ekonomisko un tehnisko pētījumu par zvejas vispārējo stāvokli Baltijas jūrā un dažu lielo upju lejtecēs Igaunijas, Kurzemes un Vidzemes guberņā (Гейнман 1904). Viņš veltīja lielu uzmanību arī rūpala tiesiskajiem, sociālajiem un organizatoriskajiem jautājumiem. Pamatojoties uz dokumentiem un personiskajiem novērojumiem, autors skaidroja šādu zvejas parādību un savdabību attīstības gaitu: 1) nozares izplatība un raksturs — pamatnodarbe, papildnodarbe, peļņa gājēju sezonas zveja; 2) vispārējās zvejas tiesības un to īpatnības guberņās; 3) zvejnieku skaits, sociālais sastāvs, darba organizācija un ienākumi — aplūkotajā teritorijā ir 30 750 zvejnieku, neskaitot sievas un bērnus, zvejnieka gada vidējais ienākums — ap 250 rubļu. Baltijas jūras lomu kopvērtība — ap 7 687 500 rubļu; 4) zivis un to dzīves īpatnības; 5) zvejas iecirkņi, laiki, organizācija, rīki un paņēmieni; 6) lomu apstrāde un realizācija — zivju maiņa pret lauksaimniecības produktiem, izvadāšana, zivju tirgotāju, uzpircēju, pārpirceju, konservu fabrikantu uzticības personu un citu ļaužu darbība; 7) zivju cenas, konservu izgatavošana, zivju produktu izvešana ārpus Baltijas guberņām; 8) zvejas tīklu un vadu izgatavošana, darvošana un citāda konservēšana; 9) Ostaškovas krievu zvejnieku un tīklu izgatavotāju darbība; 10) dzintara lasīšana un apstrāde. Heinemanis parādības nereti aprakstīja visai detalizēti, centās atainot to attīstības gaitu un lokālās īpatnības. Viņa publicētās ziņas kopumā aptver laikposmu no 1880. līdz 1904. gadam. Heinemanis bieži min darbības, kas mazina zivju krājumus: mazuļu izķeršana ar smalkacu

tīkliem un vadiem, nesaudzīga zveja zivju nārsta laikā, pārāk blīva upju aizsprostošana ar tačiem, dzirnavu slūžām un citādi, neattīrītu rūpniecības notekūdeņu ielaišana upēs, jebkura lieluma zivju neierobežota pārdošana, zušu duršana zem ledu ar žebērķļiem u.c. Viņa publikāciju bagātina kartoshēmas, kurās parādīta dažādu zivju sugu sastopamība, dažu zvejas rīku un paņēmieni shematiski zīmējumi, tīklu un jūras murdu izvietojuma shēmas, zvejnieku piestātņu un to iekārtojuma fotoattēli. Heinemaņa darbs mums vislabāk papildināja 19. un 20. gs. mijas dokumentu sniegtās liecības.

P. Borisovs Krievijas Imperatoriskās Zivkopības un zvejniecības biedrības Vidzemes guberņas nodaļas izdevumā 1912. gadā pētīja zvejas ekonomiskos jautājumus Rīgas apriņķī, kas bija Latvijas visaktīvākās, visplašākās un visdaudzpusīgākās zvejas rajons. Tomēr viņa redzesloks bija ievērojami plašāks par izvirzīto uzdevumu. Tāpēc pētnieks pievērsās arī nodarbes tiesiskajiem, sociālajiem, tehniskajiem un dažkārt pat sadzīviskajiem jautājumiem. Viņš analizēja dokumentus, apbraukāja zvejas vietas un zvejnieku apmetnes, runāja ar zvejniekiem, savāca plašu un ticamu, diemžēl nereti lokālu materiālu par šādām jautājumu grupām: zvejas tiesības, izplatība, raksturs, ienesīgums, lomu lielums un sastāvs, zvejnieku darba organizācija, rīki — sevišķi tīkli, vadi, tači, saldūdens un jūras murdi — un paņēmieni, zvejnieku skaits un sociālais sastāvs, zvejas laivu un dažādu rīku skaits, zivju produktu izgatavošana — sāļšana, kūpināšana, cepšana, konservu ražošana u.c., lomu realizācijas formas, zivju un zivju produktu, it īpaši konservu, cenas. Viņa darba rezultāti publicēti labi ilustrētā grāmatā, kura ietilpst otrajā izdevumu sērijā «Materiāli krievu zvejas izziņai» (Борисов 1913). Tajā ievietotas daudzas statistikas datu tabulas un priekšlikumi zvejas stāvokļa uzlabošanai. Borisova materiāli attiecas uz laiku no 1875. līdz 1912. gadam un sniedz labu kopainu par zveju vairākos apvidos, it īpaši Doles un Carnikavas muižu valdījumos. Autors detalizēti neaplūkoja juridisko, tehnisko un organizatorisko jautājumu vairumu, jo to iepriekš minētajā publikācijā jau bija izdarījis B. Heinemanis. Daudzi Borisova publicētie statistiskie dati mūsdienās ir pirmavoti. Kā Borisovs, tā Heinemanis atzīmēja zvejai veltīto oficiālās statistikas ziņu fragmentārismu.

Pārējie sērijas «Materiāli krievu zvejas izziņai» sējumi sniedza plašu salīdzināmo materiālu par zveju daudzos Latvijai tuvākos un tālākos Krievijas impērijas ūdensbaseinos. Sērijas kopuzdevums bija apkopot ziņas par zvejas kā tautsaimniecības nozares ekonomisko un tehnisko stāvokli valstī 20. gs. sākumā.

L. Sloka «Kurzemes draudžu hroniku» otrajā daļā (Sloka 1930) publicēja izvilikumus no jau minētajā LVVA 235. fondā glabājamo Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatu 1. sējuma. Tie datēti ar laiku no

1811. līdz 1857. gadam un sakārtoti gadu secībā, t.i., katrs notikums vai parādība viegli datējami. Grāmatā publicētais dod pieturas punktus zvejnieku saimnieciskās darbības kopuma un atsevišķu nozaru raksturošanai Dundagas lībiešu piekrastē, apstiprina vairāku citos avotos minētu parādību pastāvēšanu, sniedz ziņas par jaunu zvejnieku saimniecību dibināšanu, par daudzu mazistabu pastāvēšanu, kā arī par citiem jaunumiem un norisēm Dundagas jūrmalā. Mūsu darbam īpaši noderēja šādi publikācijā lasāmie fakti: 1) ragavu ceļa pastāvēšana aukstās ziemās starp Irbes šauruma piekrasti un Sāmsalu jau 19. gs. 20. gados; 2) mežu izciršana kopš 19. gs. 20.—30. gadiem un mežu ugunsgrēki 1834. gadā, kam sekoja zemnieku — zvejnieku jaunu sētu ierīkošana izcirtumos un izdegumos; šādu sētu nosaukumiem raksturīgs piedēklis Jaun-; 3) vairāk vai mazāk regulāra jaunu paugstinātu klaušu un nodevu noteikšana zvejnieku sētām, samērā biežas neražas un neveiksmīga zveja, kā rezultātā zvejnieku nabadzība kļuva arvien redzamāka un 1859. gadā izraisīja jau minēto lībiešu pretošanās kustību; 4) zemnieku un zvejnieku līdzdalība uz Rīgu sūtāmās malkas izvešanā no mežiem, balķu un planku transportēšanā uz Ventspili, malkas vešanā ar dižlaivām uz Rīgu un Sāmsalu; 5) māju naudas nomas sākums Baltijas jūras Dundagas piekrastē 1847. gadā, kad Košraga Tilmaču saimnieks Fricis Fleitners ņēma naudas nomā kaimiņos esošo Kine Dīķu sētu; naudas nomas ieviešana Ģipkas un Kolkas zvejnieku sētās 1852. gadā; 6) zvejnieku, it īpaši bezzemes atraitņu, kalpu un vaļinieku, labklājības līmeņa un iztikas cieša atkarība no sekmēm zvejā; 7) zvejnieku īslaicīgā peļņa bāku un citu ēku būvdarbos; 8) burinieku būves un attiecīgu amatniecisku peļņu sākums Dundagas piekrastē 1849.—1850. gadā; 9) ciemu skolu pastāvēšana Ģipkā, Kolkā, Košragā, Žocenē kopš 1844. un turpmākajiem gadiem; 10) uzvārdu saraksts daļai zvejnieku — kalpiem, saimniekiem un vaļiniekiem —, kas atvieglo citos avotos minēto personu sociālā statusa noteikšanu; 11) zvejnieku vecsaimniecībās 1857. gadā bijušo 47 vaļinieku mazistabu un to saimnieku saraksts; 12) no 1811. līdz 1856. gadam Dundagas piekrastē avarējušo kuģu saraksts, kas sniedz zināmu priekšstatu par glābšanas darbiem, kuros nācās piedalīties zvejniekiem.

Atsevišķu avotu, vienlaicīgi arī literatūras kopu veido 16.—19. gs. autoru — publicistu, novadpētnieku, ceļotāju, amatpersonu un citu — apraksti un zīmējumi. Tie pasniegti kā personiski novērojumi, ceļa piezīmes, iegūto ziņu vispārinājumi un tamlīdzīgi.

Zviedru vēsturnieks, kartogrāfs un garīdznieks Olavs Magnuss 1555. gadā izdeva savu «Ziemeļu tautu vēsturi», kurā ievietoja plašu nodaļu par zveju. Tajā aplūkotas dažādas zivis un zvejas paņēmieni. Aprakstiem pievienoti shematiski, nereti fantastiski zīmējumi. Materiāli derīgi salīdzināšanai ar Latvijas zvejas norisēm, principiālo koplīniju un datējumu fiksēša-

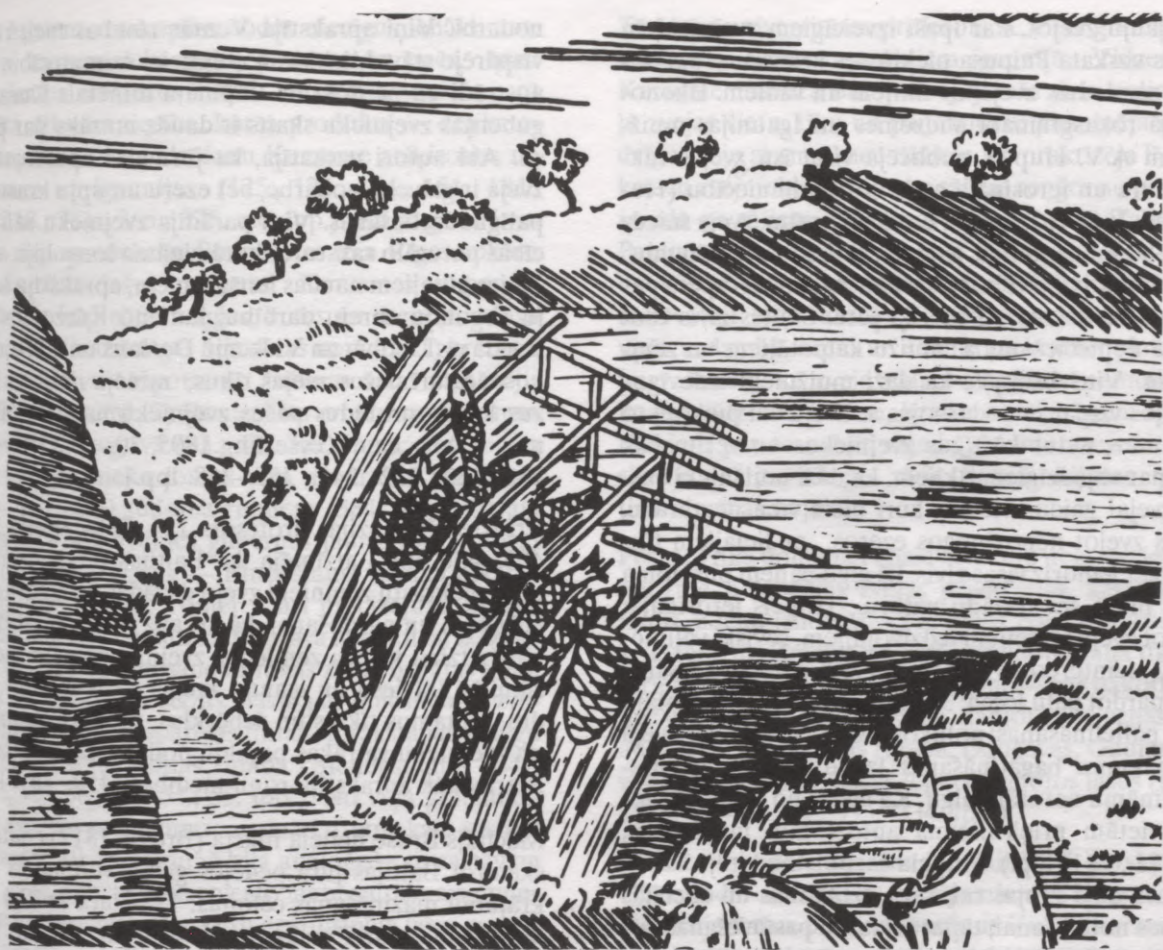
nai — lašu un citu zivju duršana ar žebērķiem dienā un dūlēšana pie uguns gaismas naktī, zemledus zveja ar vadu un attiecīgie piederumi, zivju smelšana ar ķeseli, zem ledus guļošo zivju apdullināšana u.c. (Magnus 1976, 163. un sek. lpp.). Dažos zīmējumos ir attēlotas tādas detaļas, par kādām mūsu ekspedīcijās stāstīja Latvijas zvejnieki.

Suntažu mācītāja Solomona Guberta daudzpusīgajā lauksaimniecības rokasgrāmatā — pamācību sakopojumā — ievietoti arī norādījumi par ūdenskrātuvju, t.i., zivju dīķu, ierīkošanu dažādās augsnēs, par dambju uzbūvi un aizsardzību pret izskalošanu, par zivju audzēšanu, barošanu, pievilināšanu un zveju. Kā zvejas rīkus un paņēmienus viņš min murdus, vadus, zivju ķeršanu ar rokām. Darbs atspoguļo 17. gs. uzskatus par dažādu zivju sugu un vēžu derīgumu, kaitīgumu un lietošanu (Guberti 1688, 107.—113. lpp.), kuri nereti vairs nesaskan ar mūsdienu vērtējumiem.

J.H. Neidenburga 1661. gadā uzrakstītajā Vidzemes lauksaimniekiem domātajā rokasgrāmatā teikts, ka tīklu diegi jāvērpj vienādā resnumā un ne pārāk grodi, un norādīts, kā jāšuj zvejas vads un jātaisa metamie tīkli. Uzsvērts, ka tīkli jāšak taisīt tad, kad pūš zvejai labvēlīgais dienvidaustrumu vējš, un, pūšot šim vējam, jāšak ar jauno tīklu arī zvejojot. Ir pieminēti vada spārni, āmis, cieta koka pludiņi. Nodaļā par zveju viņš apraksta zušu šņores, līdaku ūdas un zvejas paņēmienus ar tām (Neidenburg 1695, 72.—78. lpp.).

Tornas (Toruņas) ģimnāzijas profesors M.K. Hartknohs publicēja ziņas par 17. gs. zveju un zīmējumus, kuros redzami Austrumprūsijā — kādreizējā senprūšu zemē — lietotie zvejas rīki. Materiāli noderēja parādību eksistences datēšanai un izplatības noteikšanai (Hartknoch 1684).

Dobeles novada ārsts Rozins Lentilijs 1677.—1680. gada atmiņās par Kurzemi minēja zivju lielo bagātību dīķos, ezeros, jūrā un upēs, karūsu audzēšanu dīķos, garšīgu lašu zveju Daugavā, foreļu un vēžu ķeršanu strautos, vimbu ielēkšanu Ventas rumbā uzstādītajos klūgu muros, par delikatesēm uzskatīto bušu zveju pie Rīgas. Viņš rakstīja arī par dzintara lasīšanu un apstrādi Baltijas jūras Kurzemes piekrastē (Lentilijs 1924, 38., 40., 48. lpp.). Lentilija sniegtā konspektīvā un ticamā informācija noderēja vēsturisko ekskursu uzrakstīšanai un parādību datēšanai. J. Cedlers 1735. gadā universālleksikonā (Zedler 1735, 1020., 1021. sl.) aprakstīja jau minētā Ventas rumbas tača konstrukciju un būves organizāciju, kā arī neparasto zveju tajā — uz nārsta vietām peldošie laši un vimbas cenšas pārlēkt pāri ūdenskritumam; daļa to nespēj, krit atpakaļ un iekļūst kritumā pakārtajos muros. Kurzemes arhitekts J.H. Barnikels 1747. gada hercogistes kartes apmalē iezīmēja rumbas tača shēmu, kurā ietilpst visi R. Lentilija un J. Cedlera minētie aizsprosta elementi (1. att.).

1. att. Lašu un vimbu tača skice Ventas rumbā pie Kuldīgas 1747. gadā (pēc J.H. Barnikela kartes «Ducatus Curlandie...») (Karte glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. – Inv. R^{KIL-2}/₁₈.)

Vācu vēsturnieks, valodnieks, novadpētnieks un pedagogs E. Hennigs (Hennig 1809, 41.–46. lpp.) sīki aprakstīja Ventas rumbu, tās iznīcināšanas mēģinājumus, tača būves un zvejas organizāciju, lomu sadali un zvejas tiesību pārbaudi. Nenorādot avotu, viņš apgalvoja, ka rumbas tacis ierīkots saskaņā ar Kurzemes hercoga Jēkaba ierosinājumu. Pēdējo apgalvojumu atkārtoja O. Mirbahs, kurš bija savācis plašas ziņas par hercoga saimniecisko darbību (Mirbach 1844, 2. daļa, 297. lpp.).

Kurzemes guberņas valdes amatpersona U. Šlipenbahs savās ceļojuma piezīmēs vispārējos vilcienos aprakstīja rumbas tača uzbūvi un zvejnieku dzīvesvietu, attēloja sezonas zvejnieku apmetni jūrmalā, viņu īslaicīgo mājokli, darba organizāciju, lomu apstrādi un citas dzīves norises (Schlippenbach 1809, 202.–204., 213., 271., 272. u.c. lpp.). Skolotāja J. Arnta Livonijas hronikā (Arndt 1753, 16., 17. lpp.) samērā sīki aprakstīta pie Doles salas bijušā lašu tača uzbūve un zveja ar to, atzīmēti aizsprosta detaļu lokālie nosaukumi, kuri sniedz svarīgu etnisku informāciju par Baltijas somiem.

Mācītājs un novadpētnieks Augusts Vilhelms Hupels trīsējumu darbā «Topogrāfiskas ziņas par Vidzemi un Igauniju» (Hupel 1774, 1777, 1782), kritizēdams citus autorus, vairākkārt min zivju bagātību, no kuras pārtiek dažādu apvidu iedzīvotāji, uzsver, ka piekrastē atrodas daudzas apdzīvotas vietas. Viņš nosauc Vidzemes un Igaunijas zivju sugas, zvejas vietas un laiku, atsevišķus rīkus un paņēmienus — tačus, murdus, metamos tīklus, vadus, līvi, dūlēšanu —, kā arī dažu zivju sugu apstrādes metodes. Tāpat kā ne viens vien tālaika autors, arī Hupels min vairākas upes — Melnupi, Palsu, Pededzi —, kurās atrada pērles ar vērtīgajām pērlēm. Kā vērtīgākās un iecienītākās zivis viņš nosauc Daugavas un Salacas lašus, Daugavas nēģus, Alūksnes ezera repšus un līdakas, Burtnieka plaužus, Juglas ezera zušus, jūras reņģes u.c., norādot, ka reņģu lomi kļūst mazāki. Hupels apraksta muižnieku feodālās zvejas privilēģijas un stāsta, ka apvidos ar mazauglīgu augsni — Rīgas apkārtnē un lielo ūdensbaseinu piekrastē — zveja muižniekiem un sīkzemniekiem dod labus ienākumus. Kā lomu realizēšanas formas novadpētnieks min zivju izvadāšanu, maiņu pret lauksaimniecības produktiem, pārdošanu par naudu un nodošanu ūdeņu īpašniekiem kā naturālu atlīdzību

par atļauju zvejot. Par īpaši izveicīgiem zvejniekiem Hupels uzskata Peipusa piekrastes krievus — speciālistus zemledus zvejā ar tīkliem un vadiem. Ekonomiskajā rokasgrāmatā Vidzemes un Igaunijas muižniekiem A.V. Hupels publicēja visai īsu zvejas raksturojumu un ierosināja attīstīt diķsaimniecību (Hupel 1796, 161., 162. lpp.). Pēc viņa domām, zveja sniedz īpašus labumus kungu galdam, palielina ienākumus. Tas sakāms par zveju ar lašiem bagātajās upēs, par zveju dažos ezeros un sevišķi jūrā. Sālītas zivis esot galvenā nepieciešamība muižu kalpotājiem un zemniekiem. Viņš brīnījās, ka daži muižnieki izdevīgos apstākļos vispār nenodarbojas ar zveju vai piekopj to pārāk maz, netur kārtīgus zvejniekus un vēl mazāk domā par vajadzīgiem tīkliem, ka daži muižnieki ezeru apzvejai gaida krievus, kuri bieži vien neatbrauc, atsakās zvejot nenozīmīgos ezeros, ar lielajiem tīkliem izķer gandrīz visas zivis, kā algu paņēmusi loma un vēl prasa sev dažādu uzturu. Hupels ierosināja: 1) uzdot zveju vietējiem iedzīvotājiem, sevišķi vaļiniekiem; 2) ieinteresēt viņus zivju zvejā un vēžu ķeršanā, atļaut pārdot daļu loma; 3) muižas novada iedzīvotāju skaita palielināšanas nolūkos iesaistīt cilvēkus zvejā un ienākumu bagātināšanas labad maksāt zvejniekiem zināmu naturālu algu. Kā vienu no lomu pārdošanas vietām priekšlikuma autors min muižu (96., 112., 122., 261. lpp.). Hupela sacītais noderēja kā izejas datu daļa zvejas rakstura, izplatības un sociālās nokrāsas noteikšanai, tāpat arī faktu pastāvēšanas laika un izplatības izzināšanai 18. un 19. gs. mijā.

Rīgas Domskolas bijušais rektors M.K.F.M. Snells «Baltijas jūras krievu provinču aprakstā» akcentēja muižnieku feodālās zvejas privilēģijas un to saglabāšanas centienus, ārkārtīgi smago pārtikas situāciju tiem latviešu un igauņu zemniekiem, kuriem bija mazauglīga zeme. No tā izrietot viņu nepieciešamība nodarboties ar zveju. Kā piemēru minēdams Boldeņrāju, kur zemnieki dzīvoja neauglīgā, smilšainā apvidū, viņš pamatoja to pievēršanos zvejai. Snells rakstīja, ka Rīgai, jūrai, Gaujai un ezeriem tuvu dzīvojošie smilšainās Ādažu draudzes zemnieki nodrošina sevi ar bagātiem zivju lomiem un apgādā arī pilsētniekus. Vidzemes guberņā esot daudz zivīm bagātu ezeru un upju, bet ezeri vairs neesot tik bagāti ar zivīm kā senāk. Tā cēloņi esot zveja nārsta laikā un ezeru iznomāšana krievu zvejniekiem, kuri nodarbojoties ar nesaudzīgu zveju. Tās dēļ muižnieki sākuši pārtraukt līgumu slēgšanu ar krieviem. Mazajās upēs un strautos lasot pērles, bet rūpals apstokot neizdevīguma dēļ (Snell 1794, 102., 103., 111., 141., 172. u.c. lpp.). Snella grāmata palīdzēja labāk izprast apstākļus, kuros Latvijas zveja attīstījās 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā.

Kurzemes guberņas amatpersonas E. Deršaus un P. Keizerlings teritorijas daudzpusīgajā apskatā raksturoja ūdensbaseinus un nosauca atsevišķās tajos zvejājamo zivju sugas, aplūkoja feodālās zvejas tiesības, pieminēja postu laišanu kā zvejnieku papildu

nodarbi. Viņi aprakstīja Ventas rumbas taci, rūpala vispārējo stāvokli, lībiešu zvejnieku saimniecību, zivju apstrādi un pārdošanu. Grāmatā minētais Kurzemes guberņas zvejnieku skaits ir daudz mazāks par patieso. Abi autori uzskatīja, ka jūrmalas apdzīvotājiem zveja ir galvenā nodarbe, bet ezeru un upju krastos — palīgnodarbošanās. Viņi parādīja zvejnieku saimniecības naturālo raksturu, kurā zināma loma bija arī no zvejas gūtajiem naudas ienākumiem, aprakstīja to zivju tirgotāju ebreju darbību, kuri no Kurzemes zivis izveda uz Lietuvu un Vidzemi. Deršaus un Keizerlings nosauca arī dažus zvejas rīkus, minēja neticami mazus lomus un tādus pašus zvejnieku naudas ienākumus (Derschau, Keyserling 1805, 30.–45., 151.–155., 182.–188., 222., 345., 355.–358. lpp.).

Erfurtes ģimnāzijas profesors J.H. Petri (Petri 1809, 455., 456. lpp.) atzīmēja, ka Baltijas jūras, ezeru un upju piekrastu zemnieki zvejo dažādas zivis savām vajadzībām un pārdošanai, kā arī auž pārdošanai tīklus. Viņš atzina krievu zemledus zvejnieku izcilo meistarību, kā latviešu un igauņu zvejas rīkus minēja mirdus, metamos tīklus un žebērķļus, nosauca zemnieku un zvejnieku vairākas papildu nodarbošanās nozares. Petri sīkāk aprakstīja roņu medības (459.–461. lpp.).

Mācītājs Brose nelielā rakstā (Brosse 1817) centās izskaidrot Baltijas jūrā pēdējos gados vērojamas zivju krājumu mazināšanās cēloņus: 1) sakarā ar 230 upju ieplūšanu un ar Zunda aizsērēšanu jūras ūdens kļūstot saldāks; 2) krastu apdzīvotāji iznīcinot nārstojošās zivis; 3) spēcīgie krasta vēji traucējot zivīm nokļūt nārsta vietās; 4) nesaudzīga zveja ar smalkacu tīkliem (vajadzīgi zvejas likumi un zvejas policija, jānovēro zivju nārsts), zveja ar tīkliem un vadiem; 5) jūras kuģniecības paplašināšanās un biežākas jūras kaujas karu laikā; 6) roņu un plēsīgo putnu skaita palielināšanās; 7) intensīva ezera apzveja; 8) jūras straumju pārmaiņas. Brose domāja, ka nākotnē situācija uzlabosies.

H. Bīnenštams Baltijas guberņu ģeogrāfiskajā aprakstā (Bienenstamm 1826) atzīmēja zivju bagātību un to, ka garšīgās zivis Baltijā esot viens no galvenajiem pārtikas produktiem (125., 126., 144., 184. lpp.). Kā sevišķi vērtīgas zivis viņš minēja Daugavas, Gaujas un Salacas lašus, Cēsu apriņķa upju foreles, Salacas, citu upju un ezeru līdakas, Daugavas un Ventas nēģus, Liepājas ezera zušus, Vidzemes guberņas ezeru repšus, Rīgas līča piekrastes nelielās butes, Cieceres ezera plaužus, Liepājas piekrastes mencas. Svarīgākās zvejas vietas bijušas Rīgas apkārtnē, Daugavas krastu muižas, Sloka, Liepājas un Usmas ezers, Ventas rumba. Jūras zveju Vidzemē un Igaunijas salās viņš uzskatīja par svarīgāku nekā saldūdens zveju, piekrastes zveju un roņu medības — par jūrmalnieku un salinieku pamatnodarbošanos, kas cilvēkus nodrošina labāk nekā zemkopība. Zveja un tirgošanās ar svaigām, kūpinātām un sālītām reņģēm, butēm un mencām esot galvenā nodarbošanās tiem piekrastes kurzemie-

kiem, kuriem zemkopība dodot niecīgus ienākumus. Daudzi kurzemnieki zvejojot ezeros un upēs, īpaši pievēršoties zemledus zvejai. Kurzemes muižās esot attīstīta dīksaimniecība, kuras produkts — delikateses karpas. Ar to audzēšanu Kurzeme atšķiroties no Vidzemes un Igaunijas (125., 126., 144., 151., 184., 185., 218., 361., 365., 375. u.c. lpp.). Kā augstas kvalitātes zivju produkciju Bīnenštams min Rīgas apkārtnes kūpinātos lašus un butes, Kurzemes guberņas svaigās un kūpinātās reņģes, butes un mencas. Mūsu darbam īpaši nozīmīgas bija divas norādes: 1) brētliņu zveja un ķilavu eksports no Tallinas ostas pastāvējis jau 19. gs. sākumā; 2) Roņu salas zviedri savus lomus pārdevuši Salacgrīvā (33., 43., 352. lpp.). Kurzemes guberņas zvejnieku lomus viņš novērtējis pārāk zemu — par 8000 sudraba rubļiem (384. lpp.). Otrajā grāmatā — «Kurzemes guberņas jaunais ģeogrāfiski statistiskais apraksts» — Bīnenštams visumā atkārtoti jau minētās domas. Tomēr ir arī precizējumi un papildinājumi: viņš norāda, ka Daugavā noķerot ap 2000 lašu un daudz nēģu; nosauc vairākas zivīm bagātas lomu vietas un ūdeņus; precīzāk stāsta par lībiešiem — zvejas saimniekiem; vispārējās līnijās apraksta lašu, nēģu un vimbu zveju Ventas rumbā (Bienenstamm 1841, 6.–15., 18., 36., 38., 54., 55. lpp.). No viņa grāmatām izriet svarīgs secinājums: zvejnieku etniskais sastāvs Augšzemē 19. gs. sākumā bija analogisks to sastāvam 1897. gadā. Bīnenštama sniegto faktu vairākums mums derēja kā izejmateriāls, kuru apstiprināja citos avotos atrodamais.

Mācītājs J. Brants Engures draudzes hronikā 18. un 19. gs. mijā rakstīja par zvejas saikni ar citām nodarbošanās nozarēm, par zvejnieku darba organizāciju un došanos tālajā sezonas zvejā, par lomu realizāciju un uzpircēju darbību, par jūras transportu un tirgošanas ar malku kā zvejnieku palīgnodarbēm, sniedza daudz datu par zvejnieku sociālo struktūru un citām dzīves pusēm (Brandt 1836, 7., 9., 12., 14. u.c. lpp.). 19. gs. 20. gados laikrakstā «Latviešu Avīzes» Brants publicēja daudzas informācijas par Rīgas līča piekrastes rietumu daļas zvejnieku dzīvi, darbu un saimniecību.

Kurzemes literatūras un mākslas biedrības korespondētājloceklis J.G. Kols Baltijas apceļojuma piezīmju pirmajā sējumā īsi aprakstīja Baltijas jūras piekrastes dabas apstākļus, ķilavu konservu gatavošanu, realizēšanu un izlietošanu, dzintara lasīšanu, lašu un vimbu zveju Ventas rumbā, dūlēšanu Kurzemē, Roņu salas zviedru zvejnieku un roņu mednieku darbību, zivju bagātību un daudzveidību Baltijas ūdeņos, vietējo iedzīvotāju un krievu zvejnieku — tālajā sezonas zvejā braucēju — zvejas rīkus un paņēmienu, dēvēja krievus par visizveicīgākajiem zvejniekiem (Kohl 1841, 19., 20., 51.–53., 69.–71., 202.–208., 365., 444. lpp.). Piezīmju otrajā sējumā viņš norādīja, ka zvejas un medību prasmē igauņi pārspējot latviešus (283., 284. lpp.).

Tērbatas universitātes profesors A. Hīks grāmatā par lauksaimniecības apstākļiem Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē nosauca Baltijā zvejojamās zivis, nelielu daļu zvejas vietu, rīku un paņēmienu; pieminēja nesaudzīgo zveju ar smalkacu tīkliem, ko praktizēja Peipusa krievu zvejnieki; stāstīja, ka sālītas reņģes no jūrmalas izvadā pa tāliem iekšzemes apvidiem, ka Tallinā un Paldiskos ražotās ķilavas esot visas valsts delikatese, bet kūpinātās Kolkas butes iecienījuši kaimiņu apvidu iedzīvotāji. Viņš rakstīja, ka līdaku zvejas tači mazajās upēs uzdambē ūdeni un sekmē piekrastes pļavu pārpurvošanos, ka zveja paliks atpalikusi saimniecības nozare līdz tam brīdim, kamēr neatkarīgiem sīkpašniekiem par to nebūs vajadzīgās intereses. Hīks uzskatīja, ka jau 13. gs. zivis Baltijā bijušas maiņas tirdzniecības objekts.

Pēc A. Hīka domām, rūpala attīstību negatīvi ietekmē muižnieku feodālās zvejas privilēģijas, kārtības trūkums, ūdeņu iznomāšana sezonas zvejā braucošajiem krieviem, muižnieku un zvejnieku domāšana tikai par ātriem ienākumiem un nepavisam — par nākotni. Tāpēc visur mazinoties nozveja, kāpjot zivju cenas. Hīks augstu vērtēja Ventas rumbā, Daugavas, Gaujas, Narvas, Pērnavas un Salacas lejtecē zvejotos lašus (Hueck 1845, 54.–56., 59., 333., 334. lpp.).

Akadēmiķis A.J. Šēgrēns jau minētajā pārskatā par 1846. gadā veiktajiem pētījumiem (Sjögren 1849) publicēja dažus pieturas punktus Ziemeļkurzemes lībiešu nodarbošanās nozaru, to skaitā zvejas, viņu dzīvesveida, kultūras un etniskās vēstures pētīšanai. Plašāk par šai grāmatai derīgo sk. 14.–16. lpp.

A.J. Šēgrēna darba turpinātājs akadēmiķis F. Vīdemānis kā pētnieks un notikumu aculiecinieks vispārējās līnijās aprakstīja Ziemeļkurzemes lībiešu zvejnieku saimniecisko darbību un dzīvesveidu 19. gs. 50. gadu beigās, publicēja zvejnieka sētas nomas līgumu, kurš atspoguļo Dundagas muižnieka feodālās zvejas privilēģijas, zemnieku zvejas iespēju ierobežojumus un rūpes par zivju krājumu saglabāšanu — katrā zvejnieka sētā drīkstēja būt tikai atļautais laivu skaits, laivas drīkstēja piederēt tikai saimniekiem, tīkliem noteica acu lielumu. Viņš vēl uzsvēra zvejas sīkzemniecisko raksturu, aprakstīja lomu realizēšanas formas — izvadāšanu, maiņu pret lauksaimniecības produktiem, uzpircēju darbību (Wiedemann 1861, LXVII–LXX, LXXII–LXXIII lpp.). Tos pašus datus viņš atkārtoti publicēja grāmatā par lībiešu vēsturi (Видеман 1870). Etniskā procesa pētīšanai nozīmīgus datus sniedz arī viņa sastādītā igauņu-vācu vārdnīca (Wiedemann 1923).

Vītebskas guberņas statistikas komitejas sekretārs A. Sementovskis publicēja divus vispārinošus rakstus (Семетовский 1865, 1878), kuros parādīja: 1) kā ebreji — zivju uzpircēji un zvejas uzņēmēji saņem savas rokās ezeru nomu un zivju pārdošanu; 2) kāda nekārtība valda šajā zvejā un tirdzniecībā; 3) kā uz-

pirceji kavē zemnieku rūpalu attīstību. Sementovska rakstos redzams zvejas patiesais stāvoklis Latgalē un visā Vitebskas guberņā.

Vairāku zinātnisko biedrību un Vitebskas guberņas statistikas komitejas loceklis A. Sapunovs uzrakstīja plašu vēsturiski ģeogrāfisku apskatu par Daugavu. Viņš sniedza mums noderīgas ziņas par upes krācēm, sēkliem un salām, kas nereti bija saistītas ar aizsprosta jeb taču zveju. Grāmatas 7. nodaļā «Daugavas zivis; to zveja» (Сapunов 1893, 208.–262. lpp.), kas ilustrēta ar dažu zvejas rīku un paņēmieni zīmējumiem, norādīts, ka upē samazinājušies zivju krājumi un zveja attīstīta samērā vāji. Ir aprakstītas zivju sugas, dažām norādīts zvejas laiks, vietas, rīki un paņēmieni, apstrādes un realizēšanas metodes. Uzrādīti daži Vidzemes guberņā izdotie taču būves noteikumi. Grāmata kopumā sniedz ziņas tradicionālās zvejas tehnikas salīdzinošiem pētījumiem.

Īpašu grupu veido militārpersonu publikācijas, kurām vajadzēja noskaidrot armijas daļu iespējamās apgādes jautājumus. Ģenerālštāba apakšpulkvedis A. Oranovskis uzrakstīja plašu ģeogrāfiski statistisku pārskatu par Kurzemes guberņu (Орановский 1862). Tajā raksturota mazauglīgā jūras piekraste, upju krāces, ezeru bagātība, kas ļauj spriest par iespējamām zvejvietām. Nosauktas dažas zvejvietas, lomu sastāvs, apstrāde, realizācijas vietas un metodes, kā arī vairākas zvejnieku apmetnes pie Engures ezera. Viņš rakstīja par muižnieku zvejas privilēģijām, apstiprināja citu avotu sniegtās ziņas par loču dienestu Daugavā un par upes transportu, kuros strādāja arī zvejnieki (62., 64., 86., 90., 141., 142., 284. lpp.). Guberņas zvejas vispārējā aprakstā (283.–285. lpp.) viņš secināja: 1) jūrmalas mazauglīgo apvidu iedzīvotājiem zveja ir viena no pamatnodarbēm, bet guberņas iekšienē zemnieki zvejo galvenokārt no citiem darbiem brīvajā laikā un savām vajadzībām; tikai nelielu loma daļu pārdod pilsētās un krogos; 2) zvejas tiesības guberņas ūdeņos pieder muižniekiem, kas tās iznomā galvenokārt krievu zvejniekiem, kuri zvejo nesaudzīgi; izņēmums ir tikai seši brīvezeri, kuros zveja atļauta visiem iedzīvotājiem; 3) daļu lomu pārdod uz vietas Kurzemē, daļu — Rīgā un Kauņas guberņā; 4) zivju krājumi pakāpeniski samazinās. Oranovska publicētie skaitļi par zvejnieku daudzumu un nozveju šķiet mazāki par patiesajiem. Nedaudz raksturotas zveju apkalpojošās nozares: stāstīts par 53 oficiāli reģistrētiem darvas cepliem, kuros strādā 71 deģis, un par daudziem maziem cepliem, ko izmanto tikai īpašnieku vajadzībām (290., 291., 307. lpp.). Lībiešu apmetnēs zveja esot pamatnodarbe, kurā piedaloties arī sievietes. Nelielos vienmasta kuģos viņi vedot zivis pat uz Pēterburgu. Muižai kalpojamo klausu dienu vietā viņi dodot zivis vai naudu (391., 392. lpp.). Sniegts arī visai vispārīgā apraksts par lašu zveju Ventas rumbā (459., 460. lpp.).

Ģenerālštāba štābkapteinis fon Burzi aizguva no Oranovska dažas ziņas par zvejas raksturu un lomu rea-

lizāciju lībiešu apmetnēs. Tomēr viņa pārstāstījums vairāk noderēja, lai izprastu vācu muižnieku pieķeršanos feodālajām privilēģijām, raksturotu zvejnieku sociālo noslāņojumu un noteiktu krievu vecticībnieku (no tiem nāca vairākums tālās sezonas zvejas vīru) izvietojumu Kurzemes guberņas austrumdaļā — Augšzemē (Бурзи 1863, 310., 323., 324. u.c. lpp.).

Ģenerālštāba pulkvedis F. Veimarns publicēja plašu Vidzemes guberņas ģeogrāfisku un statistisku aprakstu, kurā sniedza visai vispārīgākas ziņas par zveju, it īpaši ezeros — lielajā Peipusā un Vertsjervā (Virczers), kā arī pie Sāmsalas. Ir minētas arī dažas citas visnozīmīgākās zvejas vietas jūrmalā, pie ezeriem un upēm (Веймарн 1864, 141., 144., 167., 406.–410. lpp.). Viņš raksta, ka 1) zivis ir būtiska iedzīvotāju uztura daļa; 2) muižas izmanto savas zvejas tiesības — vietas — pašas vai arī iznomā zvejniekiem, galvenokārt krieviem — tālajā sezonas zvejā braucējiem, kuri bieži zvejo nesaudzīgi. Īsi aprakstīts lomu sastāvs un apstrāde, zvejas rīki — metamie un laižamie tīkli, tači, vadi u.c. Visai svarīga bija Veimarna norāde par Vidzemes guberņas krievu zvejnieku kontaktiem ar Ostaškovas novada zvejniekiem un tīklu izgatavotājiem. Viņš atzīmēja, ka jau 19. gs. 60. gadu sākumā samazinājās zivju krājumi un zvejas izdevīgums, atzina krievu zvejnieku izcilo meistarību un zvejas prasmes pārākumu pār igauņu zvejnieku prasmi.

Latvijas sabiedrisko zinātņu pārstāvji zvejas vēsturei veltījuši maz uzmanības. Jūrniecības darbinieks un publicists A. Bandrevičs, raksturodams ar burām dzenamo koka kuģu būvi Latvijā, sniedz zvejnieku saimnieciskās darbības pētniekam noderīgas ziņas par zvejnieku iesaistīšanos kuģu būvē un jūrniecībā (Bandrevičs 1918). Viņš norāda katrā zvejniekciemā no 1857. līdz 1913. gadam uzbūvēto latviešu un lībiešu burinieku būvgadus, lielumus, nosaukumus un īpašniekus. Šo cilvēku sarakstā redzam ne mazumu jūrmalā pazīstamu laivinieku — zvejnieku, kuru vārdi izlasāmi dažādos dokumentos. Par aktīvākām kuģu būvīvietām atzīti Rīgas līča piekrastes posmi Ķesterciems — Roja, Skulte — Ainaži. Baltijas jūras krastā rosīgākie būvētāji bijuši Lielirbē un Mazirbē. Zinot, ka burinieku būvēja līdz 30 cilvēku liela amatnieku grupa, ka darbi ilga 1—2 gadus, ka minētajā laikā uzbūvēti 532 kuģi, varam kaut aptuveni nojaust jūrmalas amatnieku, zemnieku un zvejnieku peļņas darbu iespējas būvmateriālu sagādes un būves darbos, kā arī jūrniecībā. Daudzpusīgas ziņas par burinieku būvi un jūrniecību Latvijas piekrastē sniedz arī periodiskā publicētie A. Bandreviča raksti.

Risinot tēmu par burinieku būvi Latvijā, A. Pope populārzinātniskā grāmatā (Pope 1989) vispārējās līnijās parāda ciešo saikni starp zvejnieku, laivinieku, loču, pārcēlāju un piekrastes kuģotāju darbu, no kura esot izaugusi tālbraucēju jūrniecība. Tajā raduši iztiku daudzi zvejnieku ģimeņu locekļi. Dzimtbūšanas atce-

šana esot pavērusi ceļu latviešu un lībiešu jūrniecības attīstībai. Grūti ticēt A. Popes apgalvojumam, ka 1840. gadā Kurzemes guberņas piekrastes iedzīvotājiem piederējušas tikai 20, bet Vidzemes guberņas iedzīvotājiem — 40 dižlaivas. Viņš min akmeņus, ģipsi, kaļķus, ķieģeļus, kokmateriālus, labību, malku, kartupeļus, saknes, sviestu, medu, sālītas un žāvētas zivis un citas preces, ko laivnieki un kuģinieki 19. gs. otrajā pusē veduši uz Pēterburgu un citām lielajām pilsētām. Kurzemes lībieši esot darbojušies kā tirdzniecības starpnieki, devuši izcilu ieguldījumu Latvijas jūrniecības attīstībā un palīdzējuši radīt labvēlīgus apstākļus latviešu jūrnieku kontaktiem ar kuģu būves meistariem — igauņiem. Autors visai konspektīvi apraksta kuģu būves gaitu un meistarū amata gudrības, norāda ārzemju ostas, kuras apmeklējuši latviešu un lībiešu jūrnieki. Grāmatā minēto faktu izmantošanu un ticamības kontroli aprūstina tas, ka autors tikai retos gadījumos norāda savus avotus. A. Bandreviča un A. Popes sniegtos datus izmantojām zvejnieku saimnieciskās darbības raksturošanai.

Baltvācu vēsturnieks L. Arbužovs kopā ar citām norādēm publicēja vienas no senākajām (16. gs. otrā puse) fragmentārājam ziņām par Dundagas un Pērkones piekrastes zvejnieku apmetnēm un daudznozaru saimniecisko darbību, ko apliecina naturālo nodevu kopas saturs: graudi, medus, sviests, zivis un cits (Arbusov 1924). 1582. gadā uzskaitītas 215 Dundagas piekrastes zemnieku — zvejas saimnieku sētas posmā no Miķeļtorņa līdz Rojai, kā arī 35 tādas sētas un 30 vaļinieki (varbūt iedzīvotāju grupa, ko 19. gs. dēvēja par *nameļniekiem*?) Pērkones piekrastē. Starp šīm sētām ir dažas tādas, kas kā apdzīvotas vietas ar tiem pašiem nosaukumiem turpina pastāvēt vēl mūsdienās, piemēram, Ģipkas Bātes un Muļķi, Pitraga Zumberi, Pūrciemā Kurpnieki, Sikraga Kojas un Lorumi. Tomēr vairumam tajos laikos fiksēto sētu nosaukumu ciemos kopš 18. gs. vairs nav analogu. Kopumā L. Arbužova publikācija parāda apmetnes, kurās 16. gs. pēdējā ceturksnī dzīvoja zvejnieki, un ļauj spriest par nodarbes pārmantojamību (dziļo tradicionālismu) tajās vietās.

Ekonomista E. Baloža grāmatas par kooperāciju Latvijā 19. gs. otrajā pusē palīdzēja labāk izprast to zvejnieku bezcerīgo stāvokli, kuri bija nonākuši atkarībā no augļotājiem, tirgotājiem un uzpircējiem, tāpat akūto nepieciešamību dibināt zvejnieku kredīta un patērētāju kooperāciju jau 19. gs. otrās puses sākumā (Balodis 1928, 1935). Tomēr, neraugoties uz Latvijas zvejnieku ģimeņu un sētu materiālo resursu un darbaspēka apvienošanas dziļajām tradīcijām, zvejnieku kooperatīvās biedrības sāka veidoties tikai 19. un 20. gs. mijā, kad bija jau uzkrāta lauksaimniecības un kultūras biedrību darba pieredze. Šajās biedrībās darbojās arī zemnieki — zvejnieki. Zvejnieku kooperācijas veidošanos kavēja viņu sabiedriskā neorganizētība, nošķirtība un nozares vispārējais otršķirīgums

salīdzinājumā ar tā laika lauksaimniecību un rūpniecību.

Statistiķa M. Skujenieka darbā par Latviju un tās iedzīvotājiem (Skujenieks 1927) par zveju runāts it kā garāmejojot. Toties tajā atradās vērtīgas ziņas par iedzīvotāju etniskā sastāva veidošanos, tās palīdzēja labāk izprast zvejnieku etnisko sastāvu un atsevišķu etnisko grupu zvejnieku izvietojumu (253.–328. lpp.).

Novadpētnieks M. Sams jaunatnei paredzētajā populārzinātniskajā aprakstā «Latviešu jūras zvejnieki» (Sams 1932) publicēja savus 20. gs. 20. un 30. gadu mijā izdarītos vērojumus jūrmalas ciemos. Grāmatīņa satur ziņas par jūras piekrastes vēsturi, par zvejnieku skaitu, nacionālo un sociālo sastāvu, par zvejas rajoniem un lomu saturu, tajā stāstīts par zvejnieku papildu nodarbēm un tādās sezonas zvejas vietām. Zinātniska nozīme ir autora konspektīvajiem vērojumiem par zvejas raksturu, tradicionālo organizāciju, zvejnieku pienākumu sadali, lomu sadali un realizēšanu, par zvejas oficiālajām un paraduma tiesībām. M. Sams īsi aprakstīja daļu zvejas rīku un paņēmienu, dažreiz jaunumus, kas parādījās 19. un 20. gs. mijā, — fabrikās austie tīklu linumi, jūras murdi u.c. M. Sama minētie fakti mūsu publikācijā izmantoti, lai precizētu sociālo un kultūrvēsturisko parādību izplatību.

Ap 1858. gadu dzimušais Bigauņciema zvejnieka dēls J. Stūlis (dažās publikācijās nepareizi dēvēts par Štūli) grāmatā «Bigauņciema un apkārtnes zvejnieki» (Stūlis 1937) literārā formā stāsta savas atmiņas un no seniedzīvotājiem dzirdēto par Bigauņciema, Kaugurciema, Lapmežciema un Ragaciema zvejnieku darbu un dzīvi. Publikācijā ir nosauktas viņu sētas, lomu vietas, orientieri, vēji, laivas, zvejas rīki un paņēmieni, stāstīts par tīklu laivas un vada laivas kolektīvu un darba organizāciju, par tīklu diegu vērpšanu, tīklu aušanu, auklu un virvju vīšanu, reņģu kūpināšanu un lomu realizēšanu, pieminot to, kā darbojās no Lietuvas iebraukušie zivju uzpircēji. J. Stūlis apraksta vairākus senlaicīgus zvejas paņēmienus — zem ledus guļošo līdaku apdullināšanu, zveju ar zivju baru kustības novērošanu, roņu ķeršanu jūrā iebūvētā īpašā ierīcē. Viņš stāsta arī par zvejnieku papildu peļņām — par jūras transportu, tirgošanos ar Dundagas piekrastes butēm un peldviesu apkalpošanu. Apraksta arī zvejas vīru ticējumus un izdarības, kam vajadzēja sekmēt zveju, Vastlāvi kā ievērojamāko zvejnieku svinamdienu un citas norises. J. Stūļa literārais stāstījums nereti ievērojami bagātina vēstures dokumentu palaikam skopās ziņas par zvejnieku ikdienas darbu un sadzīves norisēm, informē par dažādu faktu izplatību.

Literāts un publicists V. Veldre 1937.—1938. gadā apceļoja visas Latvijas jūras piekrastes zvejnieku apmetnes, sarunājās ar iedzīvotājiem, pierakstīja viņu stāstījumus un savus vērojumus, pat izbrauca kopā ar zvejniekiem jūrā, lai vērotu un aprakstītu viņu darbu.

Rezultātā radās divsējumu publikācija (Veldre 1938, 1939). Tajā aprakstīts zvejniekiem izvietojums, daba, zvejas un vispār saimniecību un saimnieciskās darbības raksturs, zvejas organizācija, darbarīki un paņēmieni, lomu realizēšana, dzīvojamās un saimniecības ēkas, valgumi ar apkurināmām un neapkurināmām tīklu būdām — Islaicīgiem mājokļiem un daudz kas cits. Aprakstos nereti atrodam zvejas rīku, piederumu un to detaļu, lomu vietu, vēju un citu parādību lokālos nosaukumus. Reizumis autors sniedz ziņas par ciemu, atsevišķu sētu un ģimeņu vēsturi. Rāda pozitīvās pārmaiņas zvejnieku ciemos neatkarīgās Latvijas gados — plaukstošo kooperāciju un ļaužu daļas piesardzīgo attieksmi pret to, molu un zvejas ostu būvi, jaunu un labāku ēku celšanu u.c. Ar fotoattēliem ilustrētās V. Veldres grāmatas bagātina no dokumentiem un ekspedīciju pierakstiem gūtos priekšstatus par zvejnieku dzīvi un darbu, paplašina ziņas par dažādu parādību izplatību, sniedz arī jaunu, līdz šim neatrastu informāciju. Reālistiskais 30. gadu beigu ciemos redzētā attēlojums nereti sniedz pētniekam vērtīgas ziņas par daudz senākiem laikposmiem: te vēlreiz uzskatāmi atspoguļojas Latvijas zvejas dziļais tradicionālisms.

Vēsturnieks P. Belte, aprakstīdams jūrmalas apkārtni, min dažas ziņas par feodālo zemes īpašnieku zvejas tiesībām un zemnieku — zvejnieku pienākumiem 13.—19. gs., par zvejas reglamentāciju un zivju krājumu saglabāšanas pasākumiem Lielupē un Babītes ezerā. Viņš nosauc daļu zvejas rīku un paņemienu — katicas, murdi, tīkli, vadi, dūlēšana —, sīki apraksta «upes kāzas» — suveksu, t.i., īpatnu kolektīvas zvejas veidu ar metamiem tīkliem, nosprostojojot upi un dzenot zivis tīklos, stāsta par zvejas raksturu un zivju bagātībām, par zvejnieku papildu nodarbēm 19. gs. — tirgošanās ar labību, dārzeniņiem, juntu jumšanai vajadzīgo niedru sagatavošana, preču pārvadāšana, sakņkopība u.c. —, parāda rūpala pārmentošanu no paaudzes paaudzē un lomu realizācijas formas kopš 1800. gada — izvadāšana pa Lielupes krastmalām, iznēsāšana pa kūrtortu, kūpināšana un pārdošana uz vietas, vietējo un Lietuvas zivju uzpircēju darbība, kas zināma jau ap 1800. gadu (Belte 1935, 31., 46., 53.–56., 160.–162., 252.–256., 274., 275. lpp.).

Vēsturnieks B. Ābers grāmatā par Vidzemes zemnieku stāvokli 19. gs. pirmajā pusē rakstīja par zvejas tiesībām kā par vienu no muižnieku feodālajām privilēģijām, ar Dreiliņu muižas sīkzemnieku — zvejnieku piemēru parādīja, ka zvejnieku vidē preču un naudas attiecības attīstījās ātrāk nekā tīrā zemkopju vidē: 1802. gadā zvejnieki par savu sētu muižas palīgdarbos atstrādāja zināmu dienu skaitu, maksāja zināmu zemes un zivju naudu; 1832. gadā viņi vairs atstrādāja tikai pusi no paredzētajām klaušām, bet par otru klausu pusi, naturālajām nodevām un zvejas tiesībām maksāja naudu. Tīrie zemkopji tajā pašā laikā atstrādāja visas klausu dienas, bet naudu maksāja tikai na-

turālo nodevu vietā (Ābers 1936, 168., 169, 308., 310., 311. lpp.).

Arheologs K. Apinis iepazīstināja ar arheoloģiskajos izrakumos Rīgā iegūtajiem zvejas rīku un piederumu fragmentiem, dodams iespēju aptuveni datēt atsevišķu zvejas veidu, rīku un paņemienu senumu Daugavas lejtecē, spriest par materiāliem, no kādiem tālā senatnē izgatavoja zvejas rīkus un piederumus (Apinis 1939). Analogiskus senākos datus par citiem Latvijas apvidiem publicējuši arheologi Ē. Mugurēvičs (1977), A. Stubavs (1976), E. Šnore un A. Zariņa (1980; Шнопе 1961), I. Zagorska (1970, 1972, 1974; Загорска 1983), F. Zagorskis (1987), L. Vankina (Ванкина 1970), J. Graudonis (Граудонис 1967), I. Loze (Лозе 1979, 1988). E. Šnore publicēja arī rakstu par lībiešiem (Šnore 1935), kurā stāstīts par etniskā procesa norisi Ziemeļkurzemē.

Inženiera J. Siliņa nelielajā apcerējumā atrodamas nozīmīgas ziņas par pērļu zveju Latvijā vairākos gadsimtos (Siliņš 1937).

Vēsturnieks J. Danks rakstā «Rīgas un apkārtnes zvejnieki un zveja 17. gs.», pamatodamies uz vēstures arhīva dokumentiem, parādīja zvejas kā Rīgas brīvo zvejnieku un pilsētas apkārtnes dzimtzemnieku — zvejnieku saimnieciskās darbības nozares vispārējo stāvokli un raksturu. Mums būtiski bija zvejnieku darbaspēka un materiālo vērtību senās kooperācijas raksturojumi un datējumi — tīklu, vadu, to daļu un citu rīku kopīga izgatavošana un lietošana, laivu kolektīvu darba organizācija un rīcība u.c. —, atziņa, ka sociālā plāksnē zvejnieki bija sīkzemnieki, etniskā — latvieši. Viņš aprakstīja zvejas saikni ar zemkopību, lopkopību, tirdzniecību un citām nodarbošanās nozarēm, stāstīja par nodarbes aizliegumiem, ierobežojumiem, tiesībām un pārvaldīšanu, par zvejnieku naturālajām nodevām un maksājumiem. Danks minēja arī galvenos zvejas rīkus — katicas, klūgu un tīkla murdus, tīklus, vadus, stāstīja par lomu saturu (Danks 1940). Pētnieka minēto faktu salīdzinājums ar 19. un 20. gs. faktiem parāda visu zvejas jomu dziļo tradicionālismu: 19. gs. un 20. gs. sākuma zvejas parādību absolūtais vairākums bija zināms jau 17. gadsimtā.

Latgales vēsturnieka B. Brežgo grāmatā publicēti fakti, kas ļauj labāk izprast šā vēsturiski etnogrāfiskā apgabala zemnieku smago stāvokli 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā un centienus pievērsties dažādiem rūpaliem (Brežgo 1954).

Vēsturnieks M. Kozins, aprakstot feodāli dzimtbūtnieciskās sistēmas sabrukumu un šķiru cīņas saasināšanos Latvijas laukos, vispārējās līnijās aplūkoja Dundagas pagasta lībiešu zvejnieku tiesisko un ekonomisko stāvokli un viņu nemiera izpausmes 19. gs. 50. un 60. gadu mijā. Lībiešu aktivitātes cēlonis bija klausu un nodevu pārmērīga palielināšana (Kozins 1958, 82., 90. lpp.).

Vēsturnieks V. Dorošenko rūpīgas dokumentu analīzes gaitā konstatēja, ka zveja bija tā nodarbošanās nozare, kurā visagrāk notika specializācija, un jau daļu 16. gs. zemnieku pieskaitīja zvejniekiem. Viņš parādīja, ka labākās zvejvietas jau 15. gs. bija pasludinātas par muižas īpašumu un zvejnieki tajās nedrīkstēja darboties. No viņa grāmatas izriet, ka 16. gs. lietoja tādus pašus zvejas pamatriekus — tačus, tīklus, vadus — kā 19. gs. un 20. gs. sākumā, nozīmēja muižu zivsaimniecības vadītājus «fišmeisterus», citu vidū izcēlās tie paši zvejas apvidi, kas turpmākajos gadsimtos, — Daugavas lejtece, Latgales centrālā un dienviddaļa, Baltijas jūras Dundagas un Liepājas piekraste. Zvejas organizācijā pastāvēja principi, pēc kuriem plaši vadījās vēl 19. gs. un 20. gs. sākumā, — zvejas rīki piederēja ūdeņu īpašniekiem vai nomniekiem, zvejā nodarbināja kļaušniekus vai algotus zvejniekus u.c. (Дорошенко 1960, 180., 183., 226. lpp.).

Vēsturniece Dz. Liepiņa publicēja uz plašām 17.—18. gs. arhīvu dokumentu studijām balstītu monogrāfiju. Tā pārliecinoši apstiprina domu par Latvijas zvejas senumu un dziļo tradicionālismu. Visā 17.—19. gs. plūdmā principiālās līnijās saskan zvejas raksturs — kopumā tā ir palīdzotā, kas cieši saistīta ar lauksaimniecību; ar zveju nodarbojās galvenokārt sīkzemnieki un tie, kam bija mazauglīga zeme; no zvejnieku vidus nodalījās zivju uzpirceji; zvejnieku darba organizācija: individuālā zveja ar nelieliem rīkiem, kolektīvā — ar lielajiem; zvejnieku kolektīva locekļu sadarbība uz vienlīdzīgiem pamatiem, izgatavojot zvejas rīkus, zvejā un lomu sadalē; tradicionālo zvejas rīku un paņēmienu pārmantošana no paaudzes paaudzē — katicas, klūgu un tīkla murdi, metamie tīkli, vadi, žebērķļi u.c.; muižnieku feodālais ūdeņu īpašums un zvejas tiesības; zvejnieku papildu nodarbošanās nozares — kravu pārvadāšana, dažādu preču uzpirkšana, pārvadāšana un pārdošana. Svarīgs ir Dz. Liepiņas secinājums, ka preču un naudas saimniecība straujāk attīstījās zvejnieku nekā tīrā zemkopju vidē (Liepiņa 1962, 10., 24.—29., 37., 38., 58., 59., 69., 75., 79., 80., 83., 84., 131. lpp.).

Vēsturnieks H. Strods publicēja rakstu par dažiem Latvijas zvejas vēstures jautājumiem 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē (Strods 1971). Tā avoti — dokumenti, kas pamanīti, pētot dažādus lauksaimniecības vēstures jautājumus, un vairāku tālāka notikumu aculiecinieku publicējumi. Autors norāda nepieciešamību noskaidrot rūpala saimniecisko nozīmi. Viņš atkārtoti 18.—19. gs. autoru izteiktos vērojumus par lomu samazināšanos sakarā ar smalkacu tīklu lietošanu, atkārtoti piemin zvejas tiesību feodālo raksturu un zveju ierobežojošos juridiskos aktus, sniedz dažus faktus par zvejnieku mantisko un sociālo noslāņošanu, par krievu zvejniekiem, to skaitā par tālajā sezonas zvejā braucējiem, par tačiem Daugavā, Gaujā, Ventā, par zvejnieku kolektīviem, zvejnieku skaitu, lomu vērtību un realizēšanu, par zvejas saikni ar zemkopī-

bu, tirdzniecību un citām nodarbēm. H. Strods, sekojot B. Ābera, Dz. Liepiņas un citu pētnieku domām, secina, ka zvejnieku vidē jau 18. gs. otrajā pusē attīstās tirdznieciskā zveja un preču un naudas attiecības, ka tirdznieciskā zveja sekmē feodāli dzimtbūtniecisko attiecību sairšanu un iekšējā tirgus attīstību. Viņš publicēja arī populārzinātnisku rakstu par pērļu zveju zviedru iekarotajā Vidzemē. Tajā stāstīja par zviedru valdības centieniem pārņemt ienesīgo nodarbi valsts pārziņā, par zvejas organizāciju, apjomiem un pērļu cenām 17. gs beigās. Minēja arī dažus faktus par pērļu zvejas norietu 18. gs. pēc Ziemeļu kara un par Krievijas galma interesēm šajā rūpalā (Strods 1957; šajā rakstā autors minēts kā A. Strods).

Vēsturnieks T. Zeids publicēja mācību grāmatu vēstures studentiem (Zeids 1992), kurā vērtēja Latvijas vēstures avotu svarīgākās publicētās un nublicētās grupas un pat atsevišķus dokumentus, norādīja literatūru, kura par šiem avotiem var sniegt pamatīgāku informāciju, minēja pētniekus, kas analizējuši aplūkotos avotus. Autors centās parādīt dažādu dokumentu un to grupu radīšanas cēloņus (nolūkus), procedūru, īpatnības, ticamību un trūkumus, līdzšinējo izmantošanu un tās nākotnes iespējas. Daļā T. Zeida aprakstīto avotu ir sniegtas ziņas arī par zveju, un tās ir izmantotas mūsu grāmatā. Viņa darbs palīdzēja dziļāk izprast šos avotus un meklēt pieejas, kā iegūt no tiem iespējami plašāku informāciju. Viens no ceļiem izrādījās vēstures dokumentu sniegto nereti skopo (fragmentāro) ziņu salīdzināšana ar etnogrāfu ekspedīciju un notikumu aculiecinieku dotumiem. Mūs īpaši interesēja T. Zeida vērtējumi par J.A. Branda, J.K. Broces, P. Einhorna, S. Guberta, R. Lentilija, G. Manceļa un citu dažādu periodu laikabiedru atstāto mantojumu, kam liela nozīme kultūrvēsturiskos pētījumos.

Zvejas vēstures juridisko, organizatorisko, etnisko, tehnisko un kultūrvēsturisko aspektu izziņāšanā lielu ieguldījumu ir devuši juristi un etnogrāfi. Juridisko zinātņu students J. Ansberģis uz plaša lokālā materiāla bāzes rakstīja par paražām un paraduma tiesībām saimnieku un laukstrādnieku dzīvē Ēveles draudzē Ziemeļrietumvidzemē. Viņš parādīja laukstrādnieku sociālo iedalījumu un pienākumu sadali pēc dzimuma, vecuma, darbības jomām, līguma noteikumiem (Ansberģis 1893). Publicētais materiāls noderēja salīdzinājumam ar datiem par zvejnieku sociālo struktūru un pienākumu sadali.

Publicists V. Plute (V. Olavs) 1896. gada latviešu etnogrāfiskās izstādes katalogā sniedza visai vispārīgu zvejas raksturojumu: pieminēja nodarbes plašumu, arvien mazumā esošos zivju un vēžu krājumus. Par nozīmīgākajām Latvijas zivju sugām viņš uzskatīja brētliņas, butes, lašus, nēģus, reņģes, vimbas, zušus, gada lomu kopvērtību Kurzemē un Vidzemē pielīdzināja apmēram diviem miljoniem rubļu. Zveju Latvijā V. Plu-

te klasificēja trijās daļās: 1) zveja mazajās upēs un ezeros; 2) zveja Daugavā; 3) zveja jūrā. Pirmā notiekot vairāk priekā pēc, t.i., savai vajadzībai, nekā peļņai; izņēmums esot Lielupes lejtece, kur zveja vienlaicīgi ar zemkopību esot peļņas avots (Plutte 1896, 103.–106. lpp.).

Etnogrāfa, folklorista, valodnieka un mācītāja A. Bilenšteina grāmata «Latviešu etnosa un latviešu valodas robežas tagadnē un 13. gs.» palīdzēja izprast Latvijas zvejnieku etniskā sastāva veidošanos, noteikt zvejnieku apmetņu vecumu un atsevišķu etnisku grupu — igauņu, krievu, poļu u.c. — izvietojanos (Bielenstein 1892). A. Bilenšteins bija Latvijas zvejas vēstures datu zinātniskās vēsturiski etnogrāfiskās apstrādes uzsācējs. Grāmatā par latviešu koka celtnēm un rīkiem viņš ievietoja ar zīmējumiem ilustrētas nodaļas par jūras un saldūdens zvejnieku laivām un dažiem zvejas rīkiem, kā arī Daugavas krāču — iespējamo aizsprosta zvejas vietu — sarakstu (Bielenstein 1918, 604.–682. lpp.). Viņa pārskatu galvenie avoti bija 13. gs. un vēlāko gadsimtu hronikas, 17.—19. gs. autoru — notikumu aculiecinieku apraksti, atsevišķi publicēti vēstures dokumenti, folkloras un valodas dotumi, muzeju eksponāti un paša pētnieka braucienos izdarītie pieraksti, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas ekspedīciju vākumi, korespondentu — mācītāju, skolotāju u.c. personu — iesūtījumi. Diemžēl Bilenšteina bagātais personiskais arhīvs tika iznīcināts, kad 1905. gada nemiernieki nodedzināja Dobeles mācītāja māju — viņa pastāvīgo dzīvesvietu. Viņa darba galvenais aspekts — mēģinājums sniegt latviešu un lībiešu 19. gs. laivu un atsevišķu zvejas rīku tipoloģisku un valodniecisku aprakstu. Pētnieks apraksta vadus, metamos un laižamos tīklus, āķus un ūdas, tīklu žāvēšanu un glabāšanu, dūmnamus — zivju kūpinātavas, grozus zivju pārvešanai, zivju tīrīšanu, sāļīšanu, kūpināšanu, trejbrīdi, klūgu un tīkla murdus, vienkāršākos tačus, slotiņas nēģu ķeršanai, žebērķļus, maksķeres un vēžu ķeseles. Ir pieminēti upēs laižamais tīkls — rīze un dažī sarežģīto taču varianti. No pēdējiem tiek aprakstīti vienīgi savdabīgais lašu un vimbu tacis Ventas rumbā. Bilenšteins centās parādīt arī aprakstīto rīku izgatavošanu, attīstību un lietošanu, salīdzināt latviešu zvejnieku rīkus un to nosaukumus ar tādas pašas nozīmes rīkiem un to nosaukumiem lībiešiem, lietuviešiem, igauņiem, krieviem, vāciešiem u.c. etnosiem. Par zvejas raksturu un izplatību Latvijā viņš raksta vispārīgās frāzēs. Svarīgs ir autora novērtējums, ka latvieši zvejai pievērsās mazāk nekā Latgales krievi (640. lpp.). Darba organizāciju, zvejnieku sociālo un etnisko sastāvu, viņu vispārējo saimniecisko darbību, zvejas tiesības, lomu realizāciju un citus sociālus jautājumus viņš vispār neaplūko vai arī piemin tikai garāmejojot. Neapskata arī daudzus svarīgus zvejas rīkus un paņēmienus, kas nesociālu, kultūrvēsturisku un etnisku informāciju. Neraugoties uz to, ka Bilenšteina rīcībā esošais fakto materiāls nā-

ca tikai no samērā nedaudziem Latvijas apvidiem — galvenokārt Apšuciems, Bigaunciems, Daugavgrīva, Engure, Mangaļi, Salacgrīva Rīgas līča krastā, Ance, Kuršu kāpas, Lielirbe, Liepājas jūrmala, Pāvilosta, Pope Baltijas jūras krastā, Apukalns, Cirgaļi, Dzērbene, daži Augšzemes un Zemgales apvidi, Kuldīga, Lubāna, Sātiķi, Talsi, Usma pie saldūdeņiem —, viņa grāmata veidoja sākotnējo bāzi rūpala plašākai vēsturiski etnogrāfiskai izpētei, iekļaujot tajā arī Ziemeļaustrumeiropā dzīvojošo etnosu kultūras sakaru izziņāšanu.

Zivsaimniecības speciālisti V. Miežis, O. Reinvalds un citi "Latviešu konversācijas vārdnīcas" sējumos (LKV) publicēja daudzus īsus, faktiem bagātus rakstus par Latvijas zvejas apvidiem (iecirķņiem), zvejas veidiem, raksturu, izplatību, organizāciju, rīkiem, paņēmieniem un citām parādībām. Materiāls labi nodereja fakto izplatības noteikšanai.

Zvejas inspektors V. Mansfelds populārajā apcerē «Senais daiņu zvejnieks» (Mansfelds 1928) aprakstīja latviešu tautasdziesmās minētās astoņas jūras un saldūdens zivju sugas, nosauca dažas to zvejvietas, nelielu daļu primitīvo zvejas rīku, paņēmieni un to lokālo nosaukumu. Viņš stāstīja par vada zvejnieku kolektīva organizāciju, pieminēja Pleskavas un Vitebskas guberņas krievu zvejniekus — tālajā sezonas zvejā braucējus. Pēc Mansfelda domām, latviešu zemnieki nepievērsa zvejai pietiekamu uzmanību, raudzījās uz to kā uz papildu ienākumu avotu. Viņš sniedz dažus skaitļus par vairāku zivju sugu īpatsvāru zvejnieku lomos. Mansfelda secinājumi ir šādi: 1) tautasdziesmu rašanās periodā medībām bija daudz lielāka loma nekā zvejai; 2) zveja, sevišķi jūrā, bija lībiešu nodarbe; latvieši bija zemkopji un mednieki.

Igaunijas Tautas muzeja direktors F. Leinboks (pēc uzvārda maiņas — Linnuss) 1927.—1928. gadā trīs reizes ieradās pie Kurzemes lībiešiem un vāca dažādas ziņas par viņu nodarbošanos un materiālo kultūru. Rezultātā radās plašs un saturīgs raksts (Leinbock 1929). Tajā īsi analizēta lībiešu saimniecība un zveja kā viena no pamatnodarbēm, aprakstīta zvejas organizācija, rīki un paņēmieni, rīku izgatavošana, lomu sadale un lībiešu paraduma tiesības. Visā rakstā autors centās atspoguļot rūpala attīstības gaitu.

Māksliniece, etnogrāfe un Pieminekļu valdes ekspedīciju dalībniece K. Pāvuliņa publicēja populāru vēsturiski etnogrāfisku pārskatu par Krustpils novadu, uzsverot, ka Aiviekstē, Daugavā un ezeros zveja pastāvēja kā palīgnodarbe. Tekstā vispārējās līnijās aprakstītas laivas un neliela daļa otršķirīgu zvejas rīku un paņēmieni, norādīti to lokālie nosaukumi (Pāvuliņa1, 96.—101. lpp.). Ļaudonas apkārtnes aprakstā viņa minēja, ka Aiviekstes krastu apdzīvotājiem zveja ir otršķirīga nodarbošanās nozare, un nosauca tikai dažus zvejas rīkus (Pāvuliņa2, 11. lpp.). Apcerējumi

noderēja zvejas rīku tipu, darba paņēmieni un lokālo nosaukumu izplatības skaidrošanai.

Zviedru etnogrāfs D. Trocigs neilgu laiku strādāja Latvijā un publicēja rakstu «Katica — sens zvejniecības veids» (Trocigs 1940). Tajā parādīta visai senlaicīgā zvejas aizsprosta uzbūve un lietošana Babītes ezerā, Lielupē un Bērzē, kā arī tā izplatība dažādās Eiropas un Āzijas zemēs. Analizējot zveju ar katicu, autors skaidroja arī dažus feodālo zvejas tiesību jautājumus.

Arhitekts un etnogrāfs J. Jaunzems publicēja atsevišķus datus par Kurzemes zvejnieku sētām, ēkām, saimniecisko darbību (Jaunzems 1943).

Atsevišķu tradicionālo zvejas rīku, paņēmieni un to lokālo nosaukumu attīstības un izplatības skaidrošanai noderēja bagāti ilustrētie etnogrāfa Z. Ligerā apcerējumi par zivju sišanu jeb apdullināšanu zem ledus, dūlēšanu — duršanu ar žebērkli naktī pie uguns gaismas —, par katicām, klūgu un tīkla murdiem, par zivju ķeršanu ar cilpu, naktsāķiem, par zveju ar vienbrīdi, tinu (tina — metamais tīkls ar liekačiem), upes vadu Lielupē Kalnciema apkārtnē un Babītes ezerā. Apcerējumi ievietoti grāmatā «Latviešu tautas kultūra» (Ligers 1942₁, 7.–74. lpp.). Nedaudz paplašināts un bagātāk ilustrēts šis materiāls publicēts arī vācu valodā (Ligers 1942₂, 9.–109. lpp.). Zvejas pētniekam visai vērtīga ir bagāti ilustrētā grāmata — nodarbes vēstures dokumentu un to komentāru, kā arī lietisko materiālu publikācija — par aizsprosta zveju Latvijā un kaimiņu zemēs (Ligers 1944, 17.–160. lpp.). Tajā aprakstīta lašu un nēģu taču uzbūve un apzveja Daugavā Aizkraukles, Doles, Ikšķiles, Kokneses un Pļaviņu apkārtnē, Gaujā pie Carnikavas, Ventā pie Kuldīgas. Publicētas daudzas 13.–19. gs. notikumu aculiecinieku atstātās liecības, kas ataino zvejas tiesību, rakstura, darba organizācijas un tehnikas attīstību, kā arī nodarbes sociālās jomas. Z. Ligerā publikācijas kopumā sniedz zināmu ainu par individuāli strādājoša zvejnieka un neliela kolektīva darba organizāciju lokālos apvidos, iepazīstina ar aizsprosta zveju pie citām tautām, sevišķi somugriem. Minētajās Ligerā un Bilēšteinā publikācijās ievietoto materiālu atkārtojums un papildinājums ar valodniecības dotumiem atrodams Ligerā grāmatas «Latviešu etnogrāfija» nodaļā «Zveja» (Ligers 1954, 71.–183. lpp., III–XXXVI tab.). Jaunpublicētie zvejas piederumu un to detaļu lokālie nosakumi noder salīdzinošiem kultūrvēsturiskiem pētījumiem.

Ventspils vēstures muzeja bijušais direktors A. Šulcs publicēja divus bagāti ilustrētus rakstus, kuros aprakstīja Ziemeļkurzemes lībiešu darbu un dzīvesveidu (Šulcs 1960, 1961). Pirmajā no tiem viņš īsi stāstīja par lībiešu zvejnieku sētas apbūves izkārtojumu, mājokļu plānojuma, konstruktīvo elementu, apkures ierīču un sētas iemītnieku sadzīves attīstību 18.–19. gs., parādīja dažus mājas iedzīves priekšmetus. Faktu lie-

lais vairums ņemts no Lielirbes un Miķeļtorņa, t.i., no rietumlībiešu sētām, un it kā savākts 1947.—1954. gada ekspedīcijās. Šos vākus Ventspils muzejā neizdevās atrast. Otrajā rakstā sniegts vispārējs priekšstats par lībiešu nodarbošanās nozarēm, it īpaši zveju jūrā, par saimniecisko situāciju un darba organizāciju 19. gs. otrajā pusē. Sīkāk aprakstīta tīklu aušana, iesiešana, tīklu veidi, zvejas paņēmieni un organizācija. Sniegts nedaudz ziņu par roņu medībām. Ieskicēta arī zvejas rīku un paņēmieni attīstība. Pret A. Šulca rakstos minētajiem faktiem nācās izturēties visai piesardzīgi, jo viņa uzrādītās literatūras, mūsu ekspedīciju un vēstures arhīvu dokumentu dotumu salīdzināšana ar publicēto atklāja daudzas pretrunas.

Etnogrāfe I. Priedīte publicēja rakstu par lībiešu apmetņu veidošanos Baltijas jūras Kurzemes piekrastē (Priedīte 1979). Tas balstīts uz nopietnām daudzpusīgu pirmavotu studijām. Mūsu grāmatai noderīgas bija autores publicētās norādes 1) par lībiešu zvejniekiem, tātad arī lomu vietu pastāvēšanas senumu (tradicionālismu) un par atsevišķu zvejnieku sētu rašanās iespējamo laiku; 2) par sētu iemītnieku skaitu, ģimenisko un sociālo sastāvu; 3) par ciemu etniskā sastāva veidošanos, t.i., par latviešu un Sāmsalas igauņu ienākšanu un iesakņošanos lībiešu vidē. Ievērtību pelna rakstā norādītie citu autoru kļūdainie spriedumi par lībiešu ciemu vecumu, lībiešu etniskās vēstures atsevišķām norisēm un citu, liekot pretim objektīvas avotu ziņas. I. Priedīte pēc npublicētiem pirmavotiem ir detalizēti skaidrojusi lībiešu zvejnieku apdzīvoto apmetņu — Jaunciema un Pitraga — kopvēsturi un atsevišķu sētu vēsturi (Priedīte 1993, 1994). Rakstos sniegtas īsas ziņas par katra ciema un katras sētas vēsturi kopš to rašanās laika, par sētu iemītņiem laikā no 1741. līdz 1923. gadam. Mums noderīgas bija liecības par sētu iedzīvotāju nodarbošanos, ietverot amatus un zveju, par ģimenisko, sociālo un etnisko sastāvu, bet īpaši 1) par Sāmsalas igauņu un dažādu apvidu latviešu ienākšanu un palikšanu uz pastāvīgu dzīvi lībiešu vidū; 2) par sociālā un etniskā ziņā jauktu ģimeņu dibināšanos un par etniskā ziņā jauktu ciemu un sētu iedzīvotāju sastāva veidošanos; 3) par cilvēku pārvietošanos no viena ciema uz citu, nereti visai atālu, sakarā ar darba meklējumiem, ģimenes dibināšanu un citiem apstākļiem; 4) par atsevišķu vaļinieku sētu (mazistabu? — S.C.) pastāvēšanu vismaz kopš 18. gs. 40. gadiem; 5) par sētām, kuru saimniekus pēc lībiešu pretošanās kustības apspiešanas Dundagas muižas administrācija izlika no mājām. Abas pēdējās publikācijas sniedz reālu ainu par jauktu etnisko vidi, kurā noritēja aktīva igauņu, latviešu un lībiešu kultūru mijiedarbība un savstarpēja bagātināšanās.

Poļu etnogrāfs K. Petkēvičs grāmatā «Latvijas etnogrāfija» (Pietkiewicz 1967) ievietojis nelielu nodaļu par zveju. Balstoties uz viņam pieejamo literatūru, nodaļā vispārējās līnijās aprakstītas visas svarīgākās

rūpala jomas. Salīdzinošā aspektā aplūkota neliela daļa tradicionālo zvejas rīku un paņēmienu.

Valodnieces B. Laumanes grāmatas par zivju nosaukumiem latviešu valodā un par zvejvietu nosaukumiem Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē sniedz ziņas gan nodarbes vēstures izziņai, gan etniskā procesa skaidrošanai. Sevišķi noderīgi bija viņas pētījumi par dažādu parādību nosaukumu izplatību un atziņas par aizguvumiem no Baltijas somu, ģermāņu un slāvu valodām (Laumane 1973, 1987, 1996).

S. Cimermaņa rakstos aplūkots viss Latvijas 19. gs. un 20. gs. sākuma tradicionālās zvejas jautājumu komplekss. Galvenais avots — līdz tam neizmantoji arhīvu dokumenti un etnogrāfu ekspedīciju materiāli. Iespēju robežās izmantota arī atrastā literatūra. Pamatuzmanība veltīta rūpala raksturam, izplatībai, oficiālajām un paraduma tiesībām, darbarīku, paņēmienu un organizācijas attīstībai un lomu realizēšanai. Viena no publikāciju vadlīnijām bija mēģinājums skaidrot nodarbes attīstības iekšējās likumsakarības, parādīt visā Latvijā kopīgo un lokālajos apvidos savdabīgo, izziņāt kopīgos un atšķirīgos rūpala elementus latviešiem un kaimiņtautām (Cimermanis 1959—1998; Цимерманис 1970—1990).

Zvejā konstatēto parādību salīdzināšanai ar citās Latvijas iedzīvotāju palīgnodarbēs notiekošo izmantotas etnogrāfu A. Alsupes, Dz. Feldmanes un V. Kroņa publikācijas (Alsupe 1973, 1982; Feldmane 1962; Feldmane-Cimermane 1963; Kronis 1979). Etnogrāfu L. Jefremovas un A. Zavarinas grāmatas pavēra iespēju labāk izprast Latgales latviešu un krievu zemnieku saimniecisko darbību un stāvokli (Ефремова 1982; Заварина 1986).

Salīdzinot Latvijas un citu Eiropas zemju zvejā notiekošās norises un reālijas, izmantoti šādu autoru darbi:

par Igauniju rakstījuši — A. Lutss, I. Manninens, A. Moora, G. Renks, K. Tihaze, A. Viress (Luts 1960, 1964, 1976, 1980, 1984; Manninen 1931; Moora 1950; Moora 1964; Ränk, 1931, 1934, 1934; Viires 1980; Тихазе 1964), par Krieviju — I. Averkovs, V. Aļejevs, A. Aleksandrov, F. Baranovs, T. Bernštama, K. Bērs, N. Daņilevskis, B. Heinemanis, R. Jākobsons, I. Kuzņecovs, N. Ponomarjevs, L. Sabaņejevs, A. Šulcs, D. Zeļeņins (Zelenin 1927; Аверков 1916, 1916; Алеев 1914, 1914, 1916; Александров 1912-4; Баранов 1912, 1912, 1913, 1913; Бернштам 1978; Бэр 1860; Гейнеман 1900; Данилевский 1860, 1862, 1875; Кузнецов 1913; Пономарев 1889; Сабанеев 1911; Шульц 1861, 1863; Якобсон 1914, 1914, 1916), par Komi — N. Konakovs (Konakov 1983), par Baltkrieviju — I. Braims (Braim 1976), par Lietuvu un Poliju — B. Beneke un M. Znamerovska-Priferova (Benecke 1880, 1881; Prüfferowa 1930, 1932, 1957, 1976, 1984, 1988), par Poliju — Z. Klodņickis, J. Kuharska, L. Maļickis, K. Možiņskis (Kłodnicki 1974, 1976; Kucharska 1968, 1976; Malicki 1968, 1972, 1976; Moszyński 1929), par Vāciju — B. Beneke, M. Borne, A. Brants, E. Krauze, V. Micka, R. Pēšs, A. Seligo (Benecke 1880, 1881; Borne 1885; Brandt 1976, 1984; Krause 1904; Mitzka 1940; Peesch 1961, 1965; Seligo 1925), par Austriju — K. Gāls (Gaál 1976), par Čehoslovākiju — J. Mjartans (Mjartan 1967), par Ungāriju — B. Gunda, O. Hermanis, J. Janko, E. Solimoss (Gunda 1966, 1979; Herman 1887, 1980; Jankó 1900; Solymos 1965, 1980, 1984), par Zviedriju — Dž. Granlunds, U. Hāgbergs un O. Olofsons (Granlund 1958; Hagberg 1962; Olofsson 1922), par Somiju — U. Sireliuss, N. Stora, T. Švints, K. Vilkuņa, T. Vuorela (Sirelius 1906, 1906, 1907, 1908, 1934; Storå 1993; Schvindt 1905; Vilkuņa 1968, 1975, 1984; Вилкуна 1956; Vuorela 1975).

APZINĀTO AVOTU UN LITERATŪRAS SAĪSINĀJUMI

NEPUBLICĒTIE DOKUMENTI UN ROKRAKSTI

Latvijas Valsts vēstures arhivs (LVVA)

3. fonds. Vidzemes gubernatora kanceleja.
4. " Vidzemes guberņas valde.
10. " Vidzemes guberņas valdes celtniecības nodaļa.
28. " Vidzemes guberņas statistikas komiteja.
77. " Vidzemes kamerālvalde.
96. " Kurzemes guberņas valde.
146. " Ceturtā Rīgas draudzes tiesa.
183. " Baltijas guberņu Zemkopības un valsts īpašumu pārvalde.
235. " Latvijas evaņģēliskās luterāņu draudzes.
412. " Kurzemes gubernatora kanceleja.
416. " Kurzemes guberņas statistikas komiteja.
472. " Kurzemes kamerālvalde.
554. " Kurzemes zemes arhīvs.
630. " Kurzemes guberņas ļaužu revīzijas.
657. " Vitebskas guberņas statistikas komiteja.
673. " Rīgas pilsētas maģistrāta ārējais arhīvs.
680. " Daugavpils apriņķa 3. iecirkņa zemes priekšnieks.
682. " Daugavpils apriņķa 5. iecirkņa zemes priekšnieks.
685. " Ludzas apriņķa 2. iecirkņa zemes priekšnieks.
713. " Ludzas apriņķa tiesa.
721. " Ludzas apgabala miertiesnesis.
760. " Daugavpils muižnieku aizbildniecība.
784. " Kandavas pilskunga tiesa.
837. " Bilskas pagasta tiesa.
842. " Burtnieku pagasta tiesa.
874. " Dundagas pagasta valde.
894. " Dundagas pagasta tiesa.
909. " Durbes pagasta tiesa.
913. " Ikšķiles pagasta tiesa.
933. " Grobiņas pagasta tiesa.
969. " Katlakalna pagasta tiesa.
976. " Kokneses pagasta tiesa.
1042. " Lielvārdes pagasta tiesa.
1092. " Kaunatas pagasta tiesa.
1116. fonds. Liepupes pagasta tiesa.
1129. " Pabažu pagasta tiesa.
1134. " Lāzberģa pagasta tiesa.
1156. " Priekuļu pagasta tiesa.
1181. " Nogales pagasta tiesa.
1184. " Vecsalacas pagasta tiesa.
1230. " Sventas pagasta tiesa.
1264. " Vandzenes pagasta tiesa.
1270. " Vecpiebalgas pagasta tiesa.
1286. " Višķu pagasta tiesa.
1287. " Ķirbižu (Vitrupes) pagasta tiesa.
1294. " Lubezeres pagasta tiesa.
1298. " Ziemupes pagasta tiesa.
1308. " Latvijas Valsts statistikas pārvalde.
1473. " Latvijas Kara ministrijas tipogrāfija.
1737. " Medzes pagasta tiesa.
1779. " Svētciema pagasta tiesa.
2451. " Ventspils apriņķa zemesgrāmatas.
2527. " Zūru pagasta tiesa.
2606. " Valgundes pagasta tiesa.
2706. " Krievijas impērijas 1895. gada pirmās vispārējās tautas skaitīšanas materiāli.
3325. " Piltenes pagasta tiesa.
3338. " Sēlpils pagasta tiesa.
3342. " Kolberģa pagasta tiesa.
3345. " Skultes pagasta tiesa.
3347. " Slokas pagasta tiesa.
3358. " Smiltenes pagasta tiesa.
3374. " Vecmuižas (Tūjas) pagasta tiesa.
3398. " Zlēku pagasta tiesa.
3810. " Andrupenes pagasta tiesa.
4038. " Rīgas pilsētas vēstures un senlietu pētnieku biedrība.
4529. " Vitrupes pagasta tiesa.
4551. " Bērzaunes pagasta tiesa.
4638. " Plāteru—Broelu dzimtas arhīvs.
4921. " Maltas pagasta tiesa.
5426. " Vitebskas kamerālvalde.
5770. " Dundagas pagasta vecākais.
5890. " Jaunpiebalgas pagasta tiesa.
6086. " Ķeižu pagasta tiesa.
6111. " Rendas pagasta tiesa.
6263. " Engures pagasta tiesa.
6810. " Ārsta un novadpētnieka O. Hūna personālais fonds.
6984. " B. Brežgo personālais fonds.
6999. " Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas muižas.
7363. " Baltijas vēstures materiālu rokrakstu kolekcija.

Krievijas Valsts vēstures arhīvs (KVVA)

- Bibliotēka. Kurzemes un Vidzemes gubernatoru pārskati.
91. fonds. Imperatoriskā Brīvā ekonomiskā biedrība.
379. " Finanšu ministrijas Valsts īpašumu departaments.

395. fonds. Lauku ekonomikas un lauksaimniecības statistikas nodaļa.
398. " Zemkopības un valsts īpašumu ministrijas Zemkopības departaments.
1263. " Gubernatoru atskaites.
1281. " Gubernatoru atskaites.
1290. " Centrālā statistikas komiteja.
1291. " Iekšlietu ministrijas zemstu nodaļa.
1528. " Vidzemes lietu izskatīšanas komiteja.
- Baltkrievijas Valsts vēstures arhīvs (BVVA)**
1430. fonds. Vitebskas civilgubernatora kanceleja.
2502. " Vitebskas guberņas statistikas komiteja.
2514. " Vitebskas guberņas valsts īpašumu pārvalde.
2635. " Vitebskas guberņas privātmuižu inventāru sastādīšanas un izskatīšanas komiteja.
- Igaunijas Valsts vēstures arhīvs (IVVA)**
291. fonds. Baltijas ģenerālgubernators.
1185. " Vidzemes vispārnodrīgā un ekonomiskā biedrība.
- Krievu ģeogrāfijas biedrības zinātniskais arhīvs (Krievu ģeogrāfijas biedrība; KĢB)**
11. fonds. Dažādi Krievu ģeogrāfijas biedrības materiāli.
49. " Akadēmiķa A.J. Šēgrēna un citu materiāli.
116. " A. Pecolda akvareļi.
- Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīvs Sanktpēterburgā (KZAA)**
30. fonds. Akadēmiķa P. Kepena materiāli.
94. " Akadēmiķa A.J. Šēgrēna materiāli.
- Latvijas vēstures institūta Etnogrāfijas nodaļas zinātniskais arhīvs (E)**
- Viļņas universitātes Zinātniskās bibliotēkas rokrakstu nodaļa (VUB)**
34. fonds. Atbildes uz Imperatoriskās Krievu ģeogrāfijas biedrības Dienvidrietumu nodaļas 1872. gadā izsūtītās aptaujas lapas «Par lauksaimniecības un lauku rūpniecības stāvokli» jautājumiem.
- Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa**
- Monumente — *Brotze J.Ch.* Sammlung verschiedener Lief-ländischen Monumente etc. — Bd. 1–10.
- Muzeju fondi un zinātniskie arhīvi**
- BDM — Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja fondi.
- BDM ZM — Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātniskais arhīvs.
- CVVM — Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas fondi.
- LVME — Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas zinātniskais arhīvs.
- LVMN — Latvijas Vēstures muzeja negatīvu fonds.
- ITM — Igaunijas Tautas muzejs Tartu.
- LVEM — Lietuvas Vēstures un etnogrāfijas muzejs Viļņā.
- PI — Pictura itineris legatorum S.C.M. Leopoldi M. Augustini de Mayern et Wilhelmi Calvucci ad Russorum Imperatorem Alexium Michaelowitz, iussu Dom. de Mayern a pictore aulica studio confecta. Unicum in orbe exemplar (Sākotnējā atrašanās vieta Saksijas zemes bibliotēkā Drēzdenē; kopš 1946. gada — Maskavas vēstures un rekonstrukcijas muzejā).
- PUBLICĒTO DOKUMENTU, MATERIĀLU, STATISTIKAS KRĀJUMI**
- Arndt 1753 — *Der Liefländische Chronik andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern, welche die alte Geschichte des Ordens und der benachbarten Völker erläutert.* — Halle im Magdeburgischen: Johann Justinus Gebauer, 1753. — 364 S.
- Brandis 1842 — *Brandis M.* Chronik, oder älteste Livländische Geschichte und Collectanea, oder die Ritter-Rechte des Fürstenthums Ehsten // *Monumenta Livoniae antiquae.* Bd 3. — Riga; Leipzig: Verl. Expedition der Monumenta Livoniae antiquae, 1842. — 537 S.
- Braun 1885 — Braun M. Die Fischereiverhältnisse in Livland auf Grund der durch Fragebogen von den Gutsverwaltungen erhaltenen Angaben zusammengestellt // *Baltische Wochenschrift.* — 1885. — N 25. — S. 317–319; N 30. — S. 329–331; N 32. — S. 361–363; N 33. — S. 373–375; N 35. — S. 397–400.
- Bruttan 1887 — *Bruttan A.* Die Fischereiverhältnisse in Livland auf Grund der durch Fragebogen von den Gutsverwaltungen erhaltenen Angaben // *Baltische Wochenschrift.* — 1887. — N 15. — S. 169–175; N 16. — S. 181–184; N 17. — S. 193–195; N 18. — S. 201–204; N 19. — S. 209–212; N 20. — S. 217–219.
- Bulmerincq 1931 — *Bulmerincq A.* Vier Bücher der Landvogtei der Stadt Riga: Ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte. Bd 3: 1604–1710. — Riga: Kommissionsverl. von A. Gulbis, 1931. — 1045 S.
- C.R. 1856 — *C.R.* Perlenfischerei // *Das Inland.* — 1856. — N 26. — Sp. 409–416.
- EH — *Endzelīns J., Hauzenberga E.* Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai. 1. sēj.—

- Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1934–1938. — 841 lpp.; 2. sēj. — Rīga: VAPP, 1946. — 827 lpp.
- Guberti 1688 — *Guberti S.* Stratagema Oeconomicum oder Akker-Student. . — Rīga: Georg Matthias Nöllern, 1688. — 224 S.
- Hartknoch 1684 — *Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien. Zwey Theile. / Mit sonderbahrem Fleise zusammengetragen durch M. Christophorum Hartknoch dess Thornischen Gymnasii Professorem. — Franckfurt; Leipzig: In Verlegung Martin Hallervorden, Buchhändlern in Königsberg, Druckts Johann Andrece, 1684. — 728 S.*
- Hennig 1809 — *Geschichte der Stadt Goldingen in Kurland, von Ernst Hennig // Kurländische Sammlungen / Hrsg. von Ernst Hennig. Bd 1, T. 1. — Mitau: J.F. Steffenhagen und Sohn, 1809. — XXXII, 384 S.*
- Hoyningen 1903 — *Hoyningen-Huene.* Zur Raubfischerei an den Küsten Est- und Livlands // *Baltische Wochenschrift.* — 1903. — N 3. — S. 28–30.
- Hupel 1774 — *Hupel A.W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Bd 1. — Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, 1774. — 590, 87 S., 3 Karten.
- Hupel 1777 — *Hupel A.W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Bd 2. — Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, 1777. — 16, 544, 89 S.
- Hupel 1782 — *Hupel A.W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Bd 3. — Nebst vollständigen Register über alle drey Bände. — Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, 1782. — 768 S.
- Hupel 1796 — *Hupel A.W.* Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehistländische Guthsherren, wie auch für deren Disponenten: darinn zugleich Ergänzungen zu Fischers Landwirthschaftsbuche geliefert, auch für auswärtige Liebhaber die Liefländischen Verfahrensarten hinlänglich dargestellt werden. T. 1. — Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, 1796. — XVI, 316 S.
- ILH — *Indriķa Livonijas chronika / Tulk. J. Kripēns. — Rīga: Valtera un Rapas a/s apgāds, 1936. — 231 lpp.*
- Jahresbericht 1887 — *Zweiter Jahresbericht der Livländischen Abtheilung der Russischen Gesellschaft für Fischzucht und Fischfang // Baltische Wochenschrift. — 1887. — N 5. — S. 42–44.*
- Kagaine, Raģe 1977, 1978 — *Kagaine E., Raģe S.* Ērgemes izloksnes vārdnīca. 1. sēj. — Rīga: Zinātne, 1977. — 536 lpp.; 2. sēj. — Rīga: Zinātne, 1978. — 591 lpp.
- Kagaine 1983 — *Kagaine E.* Ērgemes izloksnes vārdnīca. 3. sēj. — Rīga: Zinātne, 1983. — 800 lpp.
- Kawall 1857 — *Kawall H.* Der Strömling und sein Fang an der nördlichen Küste von Kurland // *Das Inland.* — 1857. — N 46. — Sp. 757–760.
- Kelch 1695 — *Kelch Ch.* Liefländische Historia, oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friedensgeschichte Esth- Lief- und Lettlandes.. — Reval: Verlegts Johann Mehner, Buchhändler, 1695. — 6, 639 S.
- Kettunen 1938 — *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung von Lauri Kettunen. — Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1938. — 648 S.*
- Klinge 18851 — *Klinge J.* Fischwehren // *Baltische Wochenschrift.* — 1885. — N 3. — S. 25–27; N 4. — S. 34, 35.
- Klinge 18852 — *Klinge J.* Hindernisse der Flussfahrt und andere Ungehörigkeiten des Embachs // *Baltische Wochenschrift.* — 1885. — N 45. — S. 497–501.
- Kwauka, Pietsch 1977 — *Kwauka P., Pietsch R.* Kurisches Wörterbuch / Mit einer Einführung von Prof. Dr. Erich Hofmann. — Berlin: Verl. Ulrich Camen, 1977. — 86 S., 1 Zeichn., 1 farbige Karte.
- Langijs 1936 — *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciska vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku / Izd. E. Blesse. — Rīga: Latvijas Universitāte, 1936. — 577 lpp.*
- Lentilijs 1924 — *Lentilijs R.* Curlandiae quaedam notabilia // *Latvijas Universitātes Raksti.* 11. sēj. — Rīga, 1924. — 6.–73. lpp.
- LUB — *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hrsg. von F.G. von Bunge. Bd. 1–6. — Reval; Riga, 1853–1873.*
- LVA 1939 — *Latvijas vēstures avoti. 5. sēj.: Dokumenti par tautas atmodas laikmetu, 1856.–1867. g. / Red. A. Tentelis, sakārt. A. Altements. — Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1939. — 635 lpp.*
- Magnus 1976 — *Magnus O.* Historia om de nordiska folken. Fjärde delen / Kommentar John Granlund. — Stockholm: Gidlunds förl., 1976.
- Manaseins 1949 — *Manaseina revīzija: Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam // Materiāli Latvijas PSR vēstures pētīšanai / Red. A. Drīzulis. — Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1949. — 505 lpp.*
- ME — *Mülenbachs K.* Latviešu valodas vārdnīca / Red., papild., turpin. J. Endze-

- lins. 1.-4. sēj. — Rīga: Izglītības ministrija (Kultūras fonds), 1923-1932.
- Middendorff 1887 — *Middendorff E.* Bericht über Untersuchung der Fischerei-Verhältnisse im Pernauschen Meerbusen und seinen Zuflüssen // *Baltische Wochenschrift.* — 1887. — N 6. — S. 59-61.
- Miezis 1925...1939 — *Miezis V.* Latvijas jūras zvejniecība, 1924-1938. — Rīga: Lauksaimniecības pārvalde, 1925-1939.
- Mirbach 1844 — *Mirbach O.* Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jakob: Mit Rückblicken in die Vorzeit. — Mitau: Verl. von Friedrich Lucas, 1844. — T. 1. — 333 S.; T. 2. — 313 S.
- Mühlen 1903₁ — *Mühlen M., von zur.* Die Fischereiverhältnisse Livlands und Oesels an der Ostsee-Küste // *Baltische Wochenschrift.* — 1903. — N 45. — S. 458-460; N 46. — S. 468-473; N 47. — S. 484, 485; N 48. — S. 489-493.
- Mühlen 1903₂ — *Mühlen M., von zur.* Fischereiverhältnisse an der Kurländischen Ostsee-Küste // *Baltische Wochenschrift.* — 1903. — N 53. — S. 541-543.
- Mühlen 1903₃ — *Mühlen M., von zur.* Der Fischfang in der Luft // *Baltische Wochenschrift.* — 1903. — N 35. — S. 351.
- Neidenburg 1695 — *Neidenburg J.H., von.* Liefpländischer Landmann. — Riga: Georg Matthias Nöller, 1695. — 104 S.
- Patente 1733...1914 — Livländische Gouvernements Regierung. Patente... für die Jahre 1733-1888. — Riga: Druck der Livländischen Gouvernements Typ., 1733-188.; 1891-1913. — Riga: Druck von Haecker, 1893-1914.
- Pietsch 1982 — *Pietsch R.* Fischerleben auf der Kurischen Nehrung / Dargestellt in kurischer und deutscher Sprache mit einer Einleitung von Prof. Dr. Friedrich Scholz und mit 24 Zeichnungen des Verfassers. — Berlin: Verl. Ulrich Camen, 1982. — 336 S.
- PR — Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. — St. Petersburg, 1864. — XXVIII, 776 S., Verzeichnis der Quellen... 172 S.
- Schlippenbach 1809 — *Malerische Wanderungen durch Kurland von Ulrich Freyherrn von Schlippenbach.* — Riga; Leipzig: C.J.G. Hartmann, 1809. — VIII, 440 S.
- Schneider 1903 — *Schneider G.* Strandbesitz und Fischereiberechtigung in Estland // *Baltische Wochenschrift.* — 1903. — N 5. — S. 43.
- Sjögren 1861 — Joh. Andreas Sjögren's livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch / Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann // *Gesammelte Schriften.* Bd 2, T. 2. — St. Petersburg, 1861. — CIV, 480 S.
- Sloka 1930 — *Sloka L.* Kurzemes draudžu hronikas. 2. daļa // *Valsts arhīva raksti.* 9. laid. — Rīga: Valsts arhīva izdevums, 1930. — 336 lpp.
- Suhonen 1973 — *Suhonen S.* Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen. — Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1973. — 250 S.
- Tidebühl 1856, 1857 — *Tidebühl A.* Der Fischfang und die Fischer des Peipus-See's // *Das Inland.* — 1856. — N 48. — Sp. 769-766; 1857. — N 22. — Sp. 357-364; N 23. — Sp. 373-382.
- Zedler 1735 — *Grosses Volleständiges Universal-Lexicon.* — Bd 9. — Halle: Verl. J.H. Zedler, 1735. — Sp. 1020, 1021.
- Атлас 1757 — Атлас всего Балтийского моря. — Спб., 1757.
- Борисов 1913 — *Борисов П.* Рыбный промысел в Рижском уезде Лифляндской губернии // *Материалы к познанию русского рыболовства.* 1913 г. Т. 2, вып. 12. — Спб., 1913. — 72 с., 7 табл., 13 графиков.
- Бэр 1860 — *Бэр К.М.* Исследования о состоянии рыболовства в России. Изданы Министерством государственных имуществ. Т. 1: Рыболовство в Чудском и Псковском озерах и в Балтийском море. — Спб., 1860. — 97 с., карта.
- Гейнеман 1904 — *Гейнеман Б.* Рыболовство на Балтийском море у русских берегов // *Вестник рыбопромышленности.* — Спб., 1904. — N 7-9. — С. 421-438, 501-604.
- Кузнецов 1915 — *Кузнецов И.* Рыбопромышленный словарь: По материалам, собранным участниками Псковской промыслово-научной экспедиции 1912 — 1913 гг. — Петроград, 1915.
- Лудмер 1888 — Курляндская губерния: Свод статистических данных. Ч. 1 / Разработал секретарь Курляндского Губернского Статистического комитета Я.И. Лудмер. XVI издание Курляндского Статистического Комитета. — Митава, 1888. — XV, 483 с.
- Обзор 1899 — Обзор Курляндской губернии за 1899 год: Приложение к всеподданнейшему отчету Курляндского Губернатора. — [Б. м., б. г.].
- Обзор 1905 — Обзор Витебской губернии за 1905 год. — Витебск, 1906.

- Обзор 1909 — Обзор Лифляндской губернии за 1909 год. — Рига, [б.г.]. — 39 с., 19 табл.
- Обзор 1911 — Обзор Лифляндской губернии за 1911 год. — Рига, [б.г.]. — 40 с., 18 табл.
- Перепись V₃ — Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. Под ред. Н.А.Тройницкого. V. Витебская губерния, Тетр. 3. — Спб., 1903. — 283 с.
- Перепись XIX — Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. Под ред. Н.А.Тройницкого. XIX. Курляндская губерния. — Спб., 1905. — 229 с.
- Перепись XXI — Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. Под ред. Н.А.Тройницкого. XXI. Лифляндская губерния. — Спб., 1905. — 229 с.
- ПОС — Псковский областной словарь с историческими данными. — Вып. 1. — ... Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1967 — ...
- СКГ — Статистика Курляндской губернии. — [Б. м., б. г.]. — 428 с.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров. Вып. 1. — ... — М.—Л.: Наука, 1965 — ...

PERIODIKA

- B — Balss. — Rīga, 1878–1907.
- Balss ТКР — «Balss» Tirdzniecības un kuģniecības pielikums. — Rīga, 1897–1906.
- BV — Baltijas Vēstnesis. — Rīga, 1868–1906.
- BW — Baltische Wochenschrift für Landwirtschaft, Gewerbeleiß und Handel herausgegeben von der Kaiserlichen, Livländischen Gemeinnützigen und Oekonomischen Sozietät. — Jurjew, 1863–1915.
- BZ — Baltijas Zemkopis. — Jelgava, 1875–1885.
- DL — Dienas Lapa. — Rīga, 1886–1905.
- EZ — Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem // «Dienas Lapas» pielikums. 1.–4. sēj. — Rīga: P. Bisnieka drukātava, 1891–1894.
- Inland — Das Inland; Eine Wochenschrift für Liv-, Est- und Kurlands Geschichte,

- Geographie, Statistik und Litteratur. — Dorpat, 1836–1863.
- Jūrnieks — Jūrnieks. — Rīga, 1906–1915.
- LA — Latviešu Avīzes. — Jelgava, 1822–1915.
- MV — Mājas Viesis. — Rīga, 1856–1910.
- PA — Pēterburgas Avīzes. — Pēterburga, 1862–1865; 1901–1905.
- RA — Rīgas Avīze. — Rīga, 1902–1915.
- T — Tēvija. — Rīga, 1884–1914.

LITERATŪRA

- Ābers 1936 — *Ābers B.* Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. — Rīga: A. Gulbis, 1936. — 365 lpp.
- Alsupe 1973 — *Alsupe A.* Amatniecības nozares Latgalē 19. gs. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga: Zinātne, 1973. — 10. laid. — 81.–113. lpp.
- Alsupe 1982 — *Alsupe A.* Audēji Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. — Rīga: Zinātne, 1982. — 255 lpp., 24 lpp. krāsu il.
- Ansberģis 1893 — *Ansberģis J.* Paradumi un paradumu tiesības saimnieku un gājēju satiksmē // Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem: «Dienas Lapas» pielikums. 3. sēj. — Rīga: P. Bisnieka drukātava, 1893. — Nr. 1, 5, 6, 8, 9–11.
- Apinis 1939 — *Apinis K.* Zvejniecības piederumu atradumi Rīgā // Senatne un Māksla. — 1939. — Nr. 1. — 124.–134. lpp.
- Arbusow 1924 — *Arbusow L.* Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland, 1582/1583 // Latvijas Universitātes raksti. — Rīga, 1924. — 10. sēj. — 163.–286. lpp.
- Ārends 1937 — *Ārends P.* Sluju darvas ceplis: Kurzes darvas ceplis Brīvdabas muzejā // Senatne un Māksla. — 1937. — Nr. 1. — 55.–60. lpp.
- Balodis 1928 — *Balodis E.* Kooperācija Latvijā XIX g.s. piecdesmitajos, sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados. — Rīga: Latvijas Kooperatīvu izdevniecības savienība, 1928. — 208 lpp.
- Balodis 1935 — *Balodis E.* Latviešu sabiedriski saimnieciskie veidojumi tautiskās atmodas laikmetā. — Rīga: Latvijas Kooperatīvu izdevniecības savienība, 1935. — 368 lpp.
- Bandrevičs 1918 — *Bandrevičs A.* Latviešu kuģniecības stāvoklis bēgļu laikmetā // Baltijas Latviešu bēgļu apgādāšanas komitejas «Zvejnieku bēgļu un jūrnieku sekcijas» izdevums. — Rīga, 1918. — 64 lpp.
- Belte 1935 — *Belte P.* Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni: Vēsturisks

- apskats. — Rīgas Jūrmala: P. Belte, 1935. — 299 lpp.
- Benecke 1880 — *Benecke B.* Beiträge zur Geschichte der Fischerei in Ost- und Westpreussen // *Altpreussische Monatsschrift*, neue Folge. Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter, vierte Folge / Hrsg. von Rudolf Reicke und Ernst Wichert. Bd 17. Der Provinzial-Blätter. Bd 83. — Königsberg in Pr.: Ferd. Beyers Verl. 1880. — S. 300–332, 385–416.
- Benecke 1881 — *Benecke B.* Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. — Königsberg in Pr., 1881.
- Beuningen 1893 — *Beuningen F.* Das lettische Haus // *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch-Litterarischen Gesellschaft. — Bd 19. — St. 2. — Mitau: Gedruckt bei J.F. Steffenhagen und Sohn, 1893. — S. 36–54.
- Bielenstein 1892 — *Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands. — St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1892. — 548 S. Beilage: Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des praehistorischen Lettenlandes mit 6 Karten.
- Bielenstein 1918 — *Bielenstein A.* Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten: Ein Beitrag zur Ethnographie, Kulturgeschichte und Archaeologie der Völker Russlands im Westgebiet. T. 2. Die Holzgeräte der Letten. — Petrograd: 1918. — S. I–XX, 225–341.
- Bienenstamm 1826 — *Bienenstamm H.* Geographischer Abriss der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russlands, oder der Gouvernements Ehst-, Liv- und Kurland. — Riga: Bei Deubner, 1826. — XXIV, 507 S.
- Bienenstamm 1841 — *Bienenstamm H.* Neue geographisch-statistische Beschreibung des kaiserlich-russischen Gouvernements Kurland, oder der ehemaligen Herzogthümer Kurland und Semgallen, mit dem Stifte Pilten. — Mitau; Leipzig: Verl. von G.A. Neuher, 1841. — 183 S.
- Borne 1885 — *Handbuch der Fischzucht und Fischerei / Unter Mitwirkung von B. Benecke und E. Dallmer, hrsg. von Max von dem Borne.* — Berlin, 1885.
- Bornhaupt 1855 — *Bornhaupt C.* Entwurf einer geographisch-statistisch-historischen Beschreibung Liv-, Ehst- und Kurlands, nebst einer Wandkarte. — Riga: Wilhelm Ferdinand Häcker, 1855. — S. 84, 30, 42.
- Brandt 1836 — [*Brandt J.P.*] *Angernsche Chronik* vom Jahr 1790 bis zum Jahr 1800. T. 1., Decennium 1. Riga: Wilh. Ferdinand Häcker, 1836. — 36 S.
- Brandt 1976 — *Brandt A.* Zur Fischereilichen Fangtechnik // *Studien zur Europäischen traditionellen Fischerei.* — Baja, 1976. — S. 35–43.
- Brandt 1984 — *Brandt A.* Klassifizierung der Fischereilichen Fangmethoden // *The fishing culture of the world: Studies in ethnology, cultural ecology and folklore / Ed. by Béla Gunda. Vol. 1.* — Budapest: Akadémiai kiadó, 1984. — P. 27–48.
- Brežgo 1954 — *Brežgo B.* Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atceļšanas, 1861–1914. — Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1954. — 125 lpp.
- Brosse 1817 — *Pastor Brosse.* Ueber die Ursachen der Abnahme der Fischerei in der Ostsee, im Vergleich gegen die ältern Zeiten: Ein Beitrag für eine künftige ausführlichere Ausarbeitung // *Neueres ökonomisches Repertorium für Livland.* Bd 5, St. 2. — Dorpat: auf Kosten der livländischen ökon. Gesellschaft, 1817. — S. 209–216.
- Cimermanis 1959 — *Cimermanis S.* Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gadsimta otrajā pusē. — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1959. — 236 lpp.
- Cimermanis 1962 — *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // *Arheoloģija un etnogrāfija.* — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1962. — 4. laid. — 167.–181. lpp.
- Cimermanis 1963 — *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. // *Arheoloģija un etnogrāfija.* — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1963. — 5. laid. — 77.–114. lpp.
- Cimermanis 1964 — *Cimermanis S.* Nēģu zveja Carnikavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // *Arheoloģija un etnogrāfija.* — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1964. — 6. laid. — 161.–180. lpp.
- Cimermanis 1968 — *Cimermanis S.* Lettische Binnenfischereigeräte als Gegenstand interethnischer Forschung // *Kolloquium Balticum Ethnographicum 1966.* — Berlin: Akademie-Verl., 1968. — S. 25–38.
- Cimermanis 1969 — *Cimermanis S.* Latviešu tautas dzīves pieminekļi: Celtnes un to iekārta. — Rīga: Zinātne, 1969. — 153 lpp., 208 att.
- Cimermanis 1970 — *Cimermanis S.* Fischsperrren in Vidzeme und Latgale (Lettische SSR) am Ende des 19. und zu Beginn des

20. Jahrhunderts // Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig. Bd 27. — Berlin: Akademie-Verl., 1970. — S. 99–133, Taf. VII–XII.
- Cimermanis 1973 — *Cimermanis S.* Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga: Zinātne, 1973. — 10. laid. — 115.–139. lpp.
- Cimermanis 1975 — *Cimermanis S.* Daži Rīgas patrimoniālapgabala ūdeņu īpašnieku XVII–XVIII gs. strīdu dokumenti kā Latvijas zvejniecības vēstures pētīšanas avoti // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1975. — Nr. 8. — 29.–35. lpp.
- Cimermanis 1980 — *Cimermanis S.* Organisation und Methoden der Lachsfischerei in den Flüssen Lettlands vom Ausgang des 18. bis zum Beginn des 20. Jh. // Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum Turku 20.–27. VIII, 1980. Pars 4. — Turku: Soumen Kielen Seura, 1980. — S. 9–18.
- Cimermanis 1984 — *Cimermanis S.* Zemnieku un zvejnieku celtnes Kuldīgas un Ventspils rajonos 19. gs. un 20. gs. sākumā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1981. un 1982. gada pētījumu rezultātiem: Etnogrāfija. — Rīga: Zinātne, 1984. — 9.–39. lpp.
- Cimermanis 1986 — *Cimermanis S.* Die Bedeutung ökologischer, sozialökonomischer und ethnischer Faktoren für die Entwicklung der traditionellen Fischereigeräte der Letten // Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte. Bd 29. — Berlin: Akademie-Verl., 1986. — S. 120–129.
- Cimermanis 1988 — *Cimermanis S.* Zemnieku un zvejnieku celtnes Dienvidkurzemē 19. gs. un 20. gs. sākumā // Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi: Aizsardzība un izmantošana. — Rīga: Zinātne, 1988. — 62.–132. lpp., 14 lpp. krāsu il.
- Cimermanis 1992 — *Cimermanis S.* Tradicionālās zvejas galvenās iezīmes Latvijā 19. gadsimtā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — 1992. — Nr. 2. — 74.–88. lpp.
- Cimermanis 1992–1994 — *Cimermanis S.* Zveja un zvejnieki Latvijā 19. gadsimtā: Apzinātie avoti un literatūra // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — 1992. — Nr. 3. — 66.–83. lpp.; 1993. — Nr. 4. — 79.–98. lpp.; 1994. — Nr. 1. — 49.–75. lpp.
- Cimermanis 1994–1998 — *Cimermanis S.* Būves un to izmantošana lībiešu ciemos // Līvli. — 1994. — Nr. 8; 1998. — Nr. 3.
- Danks 1940 — *Danks J.* Rīgas un apkārtnes zvejnieki un zveja 17. gs. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — 1940. — Nr. 1. — 63.–88. lpp.
- Derschau, Keyserling 1805 — *Derschau E., Keyserling P.* Beschreibung der Provinz Kurland. — Mitau: J.F. Steffenhagen und Sohn, 1805. — 375 S., 2 Tab.
- Feldmane 1962 — *Feldmane Dz.* Podniecība Lejasciemā // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1962. — 4. laid. — 149.–166. lpp.
- Feldmane-Cimermane 1963 — *Feldmane-Cimermane Dz.* Podniecība Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1963. — 5. laid. — 115.–137. lpp.
- Fischer 1791 — Versuch einer Naturgeschichte von Livland, entworfen von J.B. Fischer / Zwote vermehrte und verbesserte Auflage. Mit Kupfern. — Königsberg: bey Friedrich Nicolovius, 1791. — XXIV, 826 S., 4 Tab.
- Gaál 1976 — *Gaál K.* Der Stand und die Zielsetzung der Fischerei-Forschung in Österreich // Studien zur Europäischen traditionellen Fischerei. — Baja, 1976. — S. 95–102.
- Granlund 1958 — *Granlund J.* Alfiskena i Mörrumsån // Hyltén Cavalliusföreningen för hembygds-kunskap och hembygds-vård: Årsbok 1957. Kronobergsbogen 1957. — Växjö: Växjöbladets boktryckeri A-B, 1958. — 143 S.
- Gunda 1966 — *Gunda B.* A mérgező és szigonyos halászat Erdély nyugati hegyvidékén // Ethnographica-Carpathica. — Budapest: Akadémiai kiadó, 1966. — P. 65–135.
- Gunda 1979 — *Gunda B.* Beziehungen zwischen den naturbedingten Faktoren und der Fischerei in den Karpaten // Ethnographica Carpatho-Balcanica. — Budapest: Akadémiai kiadó, 1979. — S. 171–184.
- Hagberg 1962 — *Hagberg U.E.* Fiskekatsan idag och för 3500 år sedan // Tor: Meddelanden från Institutionen för nordisk fornkunskap vid Uppsala universitet. — Uppsala, 1962. — S. 229–243.
- Herman 1887 — *Herman O.* A magyar halászat könyve. — Budapest, 1887. — T. 1–2.
- Herman 1980 — *Herman O.* Halászélet, pásztorokodás: Válogatott néprajzi tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a bevezetést de a jegyzeteket írta Kósa László // A magyar néprajz klasszikusai. — Budapest: Gondolat, 1980. — 455 l.
- Hueck 1845 — *Hueck A.* Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland. — Leipzig: Verl. von Otto Wigand, 1845. — XXVIII, 340 S., Karte.
- Jankó 1900 — *Jankó J.* Herkunft der magyarischen Fischerei // Dritte Asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy.

- Bd 1, Hälften 1–2. — Budapest; Leipzig: Victor Hornyánszky, Karl W. Hiersemann, 1900. — 635 S.
- Jaunzems 1943 — *Jaunzems J.* Kurzemes sēta: Etnogrāfisks apcerējums. — Rīga: V. Teffers, 1943. — 56 lpp., 60 il.
- Kłodnicki 1974 — *Kłodnicki Z.* Rybołówstwo ludowe w pracach Polskiego Atlasu Etnograficznego // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — 1974. — N 1. — S. 190–194.
- Kłodnicki 1976 — *Kłodnicki Z.* Zum Stand der kartographischen Forschungen zur volkstümlichen Fischerei in Polen // Studien zur Europäischen traditionellen Fischerei. — Baja, 1976. — S. 53–57.
- Kohl 1841 — *Kohl J.G.* Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland. — Dresden; Leipzig: Arnoldische Buchhandlung, 1841. — T. 1. — 452 S., 3 Taf., Karte; T. 2. — 456 S., 4 Taf.
- Kozins 1958 — *Kozins M.* Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados. — Rīga: Latvijas Valsts izdevn., 1958. — 270 lpp.
- Krastiņa 1959 — *Krastiņa A.* Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības saīršanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1959. — 183 lpp.
- Krause 1904 — *Krause E.* Vorgeschichtliche Fischereigeräte und neuere Vergleichsstücke // Zeitschrift für Fischerei und deren Hilfswissenschaften. — Berlin, 1904. — N 11, H. 3/4. — S. 133–300.
- Kronis 1979 — *Kronis V.* Namdari Latgalē 19. gs. beigās // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga: Zinātne, 1979. — 13. laid. — 91.–100. lpp.
- Kucharska 1968 — *Kucharska J.* Die Dorfgemeinschaft des Stranddorfes Karwia im Wandlungsprozesse der letzten zwanzig Jahre // Kolloquium Balticum Ethnographicum, 1966. — Berlin: Akademie-Verl., 1968. — S. 55–57.
- Kucharska 1976 — *Kucharska J.* Zur Problematik der Fischergesellschaft im Ostseeraum: Einige Bemerkungen zur Vergleichenden Forschung über die ökonomisch-soziale Position der Fischer // Studien zur Europäischen traditionellen Fischerei. — Baja, 1976. — S. 131–142.
- Kundziņš 1934 — *Kundziņš P.* Dzīvojamā rija Latvijā // Latvijas Universitātes raksti. Arhitektūras fakultātes sēr. 1, 7. — Rīga: Valstspapīru spiestuve, 1934. — 375.–624. lpp.
- KV — Konversācijas vārdnīca. — Rīga; Jelgava: G. Landsbergs, 1906–1921. — 1.–4. sēj.
- Laumane 1973 — *Laumane B.* Zivju nosaukumi latviešu valodā. — Rīga: Zinātne, 1973. — 307 lpp.
- Laumane 1987 — *Laumane B.* Zvejietu nosaukumi Latvijas PSR piekrastē. — Rīga: Zinātne, 1987. — 171 lpp.
- Laumane 1996 — *Laumane B.* Zeme, jūra, zvejietas: Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē. — Rīga: Zinātne, 1996. — 399 lpp., 16 lpp. krāsu il.
- Leinbock 1929 — *Leinbock F.* Liivlaste kalastusest ja vähipütügist // Eesti Rahva muuseumi aastaraamat. — Tartu, 1929. — K. 4. — Lk. 109–154.
- Lentilijs 1924 — *Lentilijs R.* Curlandiae quaedam notabilia // Latvijas Universitātes raksti. — Rīga, 1924. — 11. sēj. — 6.–73. lpp.
- Liepiņa 1962 — *Liepiņa Dz.* Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā (17.–18. gs.). — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1962. — 175 lpp.
- Ligers 1942₁ — *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra: Etnogrāfiski pētījumi. — Rīga, 1942. — 1. laid. — 224 lpp.
- Ligers 1942₂ — *Ligers Z.* Die Volkskultur der Letten: Ethnographische Forschungen. — Rīga, 1942. — Vol. 1.— 381 S.
- Ligers 1944 — *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra: Etnogrāfiski pētījumi. — Rīga: Aufbau-Verl., 1944. — 160 lpp., 35 il.
- Ligers 1954 — *Ligers Z.* Ethnographie Lettone. — Bāle: Société Suisse des Traditions Populaires, 1954. — Vol. 1. — 622 p.
- LKV — Latviešu konversācijas vārdnīca / Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. — Rīga: A. Gulbis, 1927–1940. — 1.–21. sēj.
- LME — Latvijas PSR mazā enciklopēdija 3 sēj. / Galv. red. V. Samsons. — Rīga: Zinātne, 1967–1970. — 1.–3. sēj.
- Lūsis 1987 — *Lūsis S.* Zemnieku telpu apgaismojums. — Rīga: Avots, 1987. — 60 lpp.
- Luts 1960 — *Luts A.* Rāndpütügist Eesti merekalastuses // Etnograafia muuseumi aastaraamat. — Tartu, 1960. — K. 17. — Lk. 129–168.
- Luts 1964 — *Luts A.* Fischerei // Abriss der estnischen Volkskunde. — Tallinn: Estnisches Staatsverl., 1964. — S. 89–100.
- Luts 1976 — *Luts A.* Über die Erforschung des volkstümlichen Fischfangs in Estland // Studien zur Europäischen traditionellen Fischerei. — Baja, 1976. — S. 103–113.
- Luts 1980 — *Luts A.* Über die Formen der Fanggeräte der Seefischerei in Estland und über die sie bestimmenden Faktoren // Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum Turku 20.–27. VIII, 1980. Pars 4. — Turku: Suomen Kieilen Seura, 1980. — S. 19–28.

- Luts 1984 — *Luts A.* Provisorische Unterkünfte der estnischen Meeresfischer // The fishing culture of the world: Studies in ethnology, cultural ecology and folklore / Ed. by Béla Gunda. — Budapest: Akadémiai kiadó, 1984. — Vol. 1. — P. 297–314.
- Malicki 1968 — *Malicki L.* Störspiese aus dem Weichselmündungsgebiet // Kolloquium Balticum Ethnographicum, 1966. — Berlin: Akademie-Verl., 1968. — S. 85–90.
- Malicki 1972 — *Malicki L.* Pożywienie rybne kaszubów wdzydzkich. — Gdańsk: Muzeum Pomorskie w Gdańsku, 1972. — 44 s.
- Malicki 1976 — *Malicki L.* Fischereigeräte in den Museen zu Gdansk // Studien zur Europäischen traditionellen Fischerei. — Baja, 1976. — S. 115–129.
- Manninen 1931 — *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. — Tartu: Õpetatud eesti selts, 1931. — Bd 1. — 276 S.
- Mansfelds 1928 — *Mansfelds V.* Senais daiņu zvejnieks // Latvju tautas daiņas: Ilustrēts izdevums ar variantiem un zinātniskiem apcerējumiem / Red. prof. J. Endzeliņš, sakārt. R. Klaustiņš. — Rīga: Literatūra, 1928. — 1. sēj. — 389.–394. lpp.
- Mitzka 1940 — *Mitzka W.* Deutsche Fischervolkskunde. — Neumünster: Karl Wachholtz Verl., 1940. — 126 S.
- Mjartan 1967 — *Mjartan J.* L'udové rybárstvo na Československom Pomoravi // Kultura a tradice. — Uherské Hradiště, 1967. — Roč. 7. — 117 s.
- Moora 1964 — *Moora A.* Peipsimaa etnilisest ajalost: Ajaloolis-etnograafiline uurimus eesti-vene suhetest. — Tallinn: Eesti Riiklik kirjast., 1964. — 368 lk.
- Moszyński 1929 — *Moszyński K.* Kultura ludowa słowian. Wol. 1: Kultura materjalna. — Kraków, 1929.
- Mugurēvičs 1977 — *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.—15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. — Rīga: Zinātne, 1977. — 142 lpp., LIV tab.
- Olofsson 1922 — *Olofsson O.* Sötvattenfiske I: Fiske-sätt och fiskeredskap // Svenska jordbrukets bok: Sötvattenfiske och fiskeodling. — Stockholm, 1922.
- Pāvuliņa₁ — *Pāvuliņa K.* Krustpils // Latvju raksti. — Rīga, [b.g.]. — 2. sēj. — 4.–171. lpp.
- Pāvuliņa₂ — *Pāvuliņa K.* Ļaudona // Latvju raksti. — Rīga, [b.g.]. — 2. sēj. — 1.–39. lpp.
- Peesch 1961 — *Peesch R.* Die Fischerkommünen auf Rügen und Hiddensee / Mit einem Beitrag über die Boote der Gewässer um Rügen von Wolfgang Rudolph und einem Beitrag über die Hausmar-ken auf Hiddensee von Karl Ebbinghaus. — Berlin: Akademie-Verl., 1961. — 367 S.
- Peesch 1965 — *Peesch R.* Ein altslavisches Relikt der materiellen Kultur im Gebiet zwischen Elbe und Oder // Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. — Berlin: Akademie-Verl., 1965. — Bd 2, T. 1. — S. 137–155.
- Petri 1809 — *Petri J. Ch.* Neuestes Gemählde von Lief- und Ebstland, unter Katharina II. und Alexander I. in historischer, statistischer, politischer und merkantillischer Ansicht. — Leipzig: Dak'sche Buchhandlung, 1809. — Bd 1. — 546 S.
- Pietkiewicz 1967 — *Pietkiewicz K.* Etnografia Lotwy: Kultura materialna. — Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1967. — S. 49–58.
- Plutte 1896 — *Plutte V.* Katalogs Latviešu etnogrāfiskai izstādei pa X arheoloģiskā kongresa laiku Rīgā, 1896. g. — Rīga, 1896. — 112 lpp.
- Pope 1989 — *Pope A.* Burinieku gadsimts Latvijā: Pa latviešu jūrniecības vēstures lappusēm. — Rīga: Zinātne, 1989. — 148 lpp., 8 lpp. krāsu il.
- Priedīte 1979 — *Priedīte Ī.* Lībiešu apmetņu veidošanās Baltijas jūras Kurzemes piekrastē // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga: Zinātne, 1979. — 13. laid. — 20.–29. lpp.
- Priedīte 1993 — *Priedīte Ī.* Materiāli Ziemeļkurzemes lībiešu vēsturei // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — 1993. — Nr. 1. — 131.–157. lpp.
- Priedīte 1994 — *Priedīte Ī.* No Pitraga vēstures // Lībieši: Rakstu krāj. — Rīga: Zinātne, 1994. — 71.–117. lpp.
- Prüfferowa 1930 — *Znamierowska-Prüfferowa M.* Rybołówstwo jezior Trockich: Rys etnograficzny. — Wilno, 1930. — 107 s., XXXVII tab.
- Prüfferowa 1932 — *Znamierowska-Prüfferowa M.* Przyczynek do rybołówstwa na Bugu: Przykład wdrówki wytworu kulturowego. — 1932. — Ziemia. — N 10–12.
- Prüfferowa 1957 — *Znamierowska-Prüfferowa M.* Rybackie narzędzia kolne w Polsce i w krajach sąsiednich. — Toruń, 1957. — 326 s., 52 tab.
- Prüfferowa 1976 — *Znamierowska-Prüfferowa M.* Bemerkungen zur traditionellen Fischerei in Polen und zu ausgewählten Problemen der Fischerei-Atlas // Studien zur Europäischen traditionellen Fischerei. — Baja, 1976. — S. 17–34.
- Prüfferowa 1984 — *Znamierowska-Prüfferowa M.* On the protection of traditional products of fishing culture with respect to open-air museums // The fishing culture of the

- world: Studies in ethnology, cultural ecology and folklore / Ed. by Béla Gunda. — Budapest: Akadémiai kiadó, 1984. — Vol. 1. — P. 61–76.
- Prüfferowa 1988 — *Znamierowska-Prüfferowa M.* Tradycyjne rybołówstwo ludowe w Polsce na tle zbiorów i badań terenowych Muzeum Etnograficznego w Toruniu. — Toruń: Muzeum Etnograficzne w Toruniu, 1988. — 175. s.
- Ränk 1931 — *Ränk G.* Haruldane kalapüünis // Eesti Rahva muuseumi aastaraamat. — Tartu, 1931. — K. 6. — Lk. 81–87.
- Ränk 1934₁ — *Ränk G.* Paar algelist kalapüünist Narva jõelt // Eesti Rahva muuseumi aastaraamat. — Tartu, 1934. — K. 8.
- Ränk 1934₂ — *Ränk G.* Peipsi kalastusest // Õpetatud Eesti seltsi kirjad. — Tartu: Õpetatud Eesti selts, 1934. — K. 2. — 316 lk.
- Sahm 1917 — *Sahm W.* Heimatkunde von Kurland. — Breslau: Hirt, 1917. — 48 S.
- Sams 1932 — *Sams M.* Latviešu jūras zvejnieki // Jaunais Zinātnieks. — Rīga: A/s Valters un Rapa, 1932. — Nr. 13. — 91 lpp.
- Schvindt 1905 — *Schvindt T.* Soumalainen kansatieteellinen kuvasto I: Metsänkäynti ja kalastus. — Helsingfors, 1905.
- Seligo 1925 — *Seligo A.* Die Fischerei in Flüssen, Seen und Strandgewässern Mitteleuropas // Handbuch der Binnenfischerei Mitteleuropas / Hrsg. von R. Demoll und H. Maier. — Stuttgart, 1925. — Bd 5.
- Siliņš 1937 — *Siliņš J.* Pērļu zveja Latvijā // Latviešu konversācijas vārdnīca. — Rīga: A. Gulbis, 1937–1938. — 16. sēj. — 31662., 31663. sl.
- Sirelius 1906₁ — *Sirelius U.T.* Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern: Eine vergleichende ethnographische Untersuchung. — Helsingfors: Druckerei der Finnischen Literatur-Gesellschaft, 1906. — 486 S.
- Sirelius 1906₂ — *Sirelius U.T.* Suomalaisten kalastus. Osa 1. — Helsingissä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1906. — 121 s.
- Sirelius 1907 — *Sirelius U.T.* Suomalaisten kalastus. Osa 2. — Helsingissä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1907. — VI, 121–257 s.
- Sirelius 1908 — *Sirelius U.T.* Suomalaisten kalastus. Osa 3. — Helsingissä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1908. — VII, 259–459 s.
- Sirelius 1934 — *Sirelius U.T.* Die Volkskultur Finnlands. Bd 1: Jagd und Fischerei in Finnland. — Berlin; Leipzig: Walter de Gruyter u. Co, 1934. — 151 S., 67 Taf.
- Sjögren 1849 — *Sjögren A.* Reise nach Livland und Kurland zur genauen Untersuchung der Reste der Liven und Krewingen. — [Weimar, 1849]. — 155 S.
- Skujenieks 1927 — *Skujenieks M.* Latvija: Zeme un iedzīvotāji. 3. pārstr. un papild. izd. — Rīga: A. Gulbja apgādniecība, 1927. — 752 lpp.
- Sloka 1970 — *Sloka J.* Bronzas laikmeta zivis senajā Daugavā // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1970. — Nr. 11. — 33.–39. lpp.
- Sloka 1977 — *Sloka J.* Rīgas XIII–XIV gs. kultūras slāni atrastās zivis // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1977. — Nr. 6. — 100.–107. lpp.
- Sloka 1979 — *Sloka J.* Zivis senajās X–XIV gs. apmetnēs Daugavas krastos // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1979. — Nr. 9. — 51.–70. lpp.
- Sloka 1984 — *Sloka J.* Zivis neolīta laikmeta Sārnatē purva mītnēs un Siliņupes apmetnē // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1984. — Nr. 6. — 74.–76. lpp.
- Sloka 1985 — *Sloka J.* Akmens laikmetā zvejojās zivis Zvejnieku II apmetnē (8.–6. g.t. p.m.ē.) // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1985. — Nr. 7. — 110.–115. lpp.
- Sloka 1986 — *Sloka J.* Zivis Tērvetes pilskalnā (X–XIII gs.) un Mežotnes pilskalnā (XI–XII gs.) // Latvijas PSR ZA Vēstis. 1986. — Nr. 9. — 131.–135. lpp.
- Snell 1794 — *Snell M.K.Ph.M.* Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee. — Jena: Akademische Buchhandlung, 1794. — 16, 366 S.
- Solymos 1965 — *Solymos E.* Dunai halászat: Népi halászat a magyar Dunán. — Budapest: Akadémiai kiadó, 1965. — 313 l.
- Solymos 1980 — *Solymos E.* Über den Ursprung und die Verbreitung der Rutenreuse // Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum Turku 20.–27. VIII, 1980. Pars 4. — Turku: Suomen Kie-len Seura, 1980. — S. 37–53.
- Solymos 1984 — *Solymos E.* Angaben zu der Frage von der Verbreitung des Schleppnetzes // The fishing culture of the world: Studies in ethnology, cultural ecology and folklore / Ed. by Béla Gunda. — Budapest: Akadémiai kiadó, 1984. — Vol. 1. — P. 387–406.
- Storå 1993 — Resurser, strategier, miljör: Etnologiska uppsatser av Nils Storå. — Åbo: Åbo akademi, 1993. — 347 s.
- Straubergs 1937 — *Straubergs J.* Pirmās latviešu brālības un amatnieki Rīgā // Senatne un Māksla. — 1937. — Nr. 1. — 5.–12. lpp.
- Strods 1957 — *Strods A.* Pērļu zveja Vidzemē // Zvaigzne. — 1957. — Nr. 11. — 17. lpp.
- Strods 1971 — *Strods H.* No Latvijas zvejas vēstures XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1971. — Nr. 12. — 69.–80. lpp.

- Stubavs 1976 — *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. — Rīga: Zinātne, 1976. — 144 lpp., XVI tab.
- Stūlis 1937 — *Stūlis J.* Bigauņciema un apkārtnes zvejnieki. — Rīga: Zemnieka domas, 1937. — 134 lpp.
- Šnore 1935 — *Šnore E.* Lībji // Latviešu konversācijas vārdnīca. — Rīga: A. Gulbis, 1935. — 12. sēj. — 23274.–23294. sl.
- Šnore, Zariņa 1980 — *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — Rīga: Zinātne, 1980. — 236 lpp.
- Šulcs 1960 — *Šulcs A.* Lībiešu dzīvojamā māja Ziemeļkurzemē (19. gs.—20. gs. sākums) // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1960. — 2. laid. — 97.–110. lpp.
- Šulcs 1961 — *Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga: Latvijas PSR ZA izdevn., 1961. — 3. laid. — 157.–168. lpp.
- Trocigs 1940 — *Trocigs D.* Katica — sens zvejniecības veids // Senatne un Māksla. — 1940. — Nr. 1. — 119.–126. lpp.
- Veldre 1938 — *Veldre V.* Dzīve pie jūras: Vērojumi Latvijas jūrmalas zvejniekciemos. 1. grām.: No Nidas ciema līdz Kolkai. — Jelgava: Zemnieka domas, 1938. — 197 lpp.
- Veldre 1939 — *Veldre V.* Dzīve pie jūras: Vērojumi Latvijas jūrmalas zvejniekciemos. 2. grām.: No Kolkas līdz Ainažiem. — Rīga: Zemnieka domas, 1939. — 220 lpp.
- Viires 1980 — *Viires A.* Über einige alte Fischfangsmethoden auf den Südostestnischen Seen // Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum Turku 20.–27. VIII, 1980. Pars 4. — Turku: Suomen Kielen Seura, 1980. — S. 55–65.
- Vilkuna 1968 — *Vilkuna K.* Formen und Organisation einer alten saisonmässigen Fischereisiedlung an der Küste des Bottnischen Meerbusens // Kolloquium Balticum Ethnographicum, 1966. — Berlin: Akademie-Verl., 1968. — S. 209–221.
- Vilkuna 1975 — *Vilkuna K.* Unternehmen Lachsfang: Die Geschichte der Lachsfischerei im Kemijoki // Studia Fennica. — Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 1975. — N 19. — 453 S.
- Vilkuna 1984 — *Vilkuna K.* Die Fischfanggeräte und das Verhalten des Fisches // The fishing culture of the world: Studies in ethnology, cultural ecology and folklore / Ed. by Béla Gunda. — Budapest: Akadémiai kiadó, 1984. — Vol. 1. — P. 447–453.
- Vuorela 1975 — *Vuorela T.* Suomalainen kansankulttuuri. — Porvoo; Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö, 1975. — 776 s.
- Wiedemann 1861 — Einleitung // Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben / Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. — St. Petersburg, 1861. — S. IX–CIV.
- Wiedemann 1923 — *Wiedemann F.J.* Estnisch-deutsches Wörterbuch / Dritter unveränderter Druck nach der zweiten, von Dr. Jakob Hurt redigierten Auflage. Mit einer Einleitung versehen von Albert Saareste. — Dorpat: Verl. der Estnischen Literaturgesellschaft, 1923. — XXVII, XII, 1406, CLXIV S.
- Zagorska 1970 — *Zagorska I.* Zvejas un medību rīki akmens laikmeta apmetnē un kapulaukā Zvejniekos // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1970. — Nr. 12. — 51.–63. lpp.
- Zagorska 1972 — *Zagorska I.* Akmens laikmeta harpūnas Latvijā // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1972. — Nr. 8. — 80.–98. lpp.
- Zagorska 1974 — *Zagorska I.* Vidējā akmens laikmeta zivju šķēpi Latvijā // Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga: Zinātne, 1974. — 11. laid. — 25.–38. lpp.
- Zagorskis 1987 — *Zagorskis F.* Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. — Rīga: Zinātne, 1987. — 132 lpp., 3 piel., XXXII tab.
- Zeids 1992 — *Zeids T.* Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam: Mācību līdzeklis vēstures specialitātes studentiem. — Rīga: Zvaigzne, 1992. — 216 lpp.
- Zelenin 1927 — Russische (Ostslavische) Volkskunde. Von Dmitrij Zelenin // Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte / Hrsg. von Reinhold Trautmann und Max Vasmer. — Berlin; Leipzig: Walter de Gruyter u. Co, 1927. — 424 S., 5 Taf., Karte.
- Аверков 1916₁ — *Аверков И.* Рыболовные орудия и суда во 2-ом смотрительском участке бассейна реки Волги // Материалы к познанию русского рыболовства. 1916 г. Т. 5, вып. 2. — Спб., 1916. — 32 с., 18 рис.
- Аверков 1916₂ — *Аверков И.* Кустарные промыслы Нижегородской губернии, обслуживающие рыбную промышленность // Там же. Вып. 6. — Спб., 1916. — 19 с., 10 табл., карта.
- Алеев 1914₁ — *Алеев В.* Промысел наваги и сельди по Онежскому и Кемскому берегам Белого моря зимою 1912 г. // Там же. 1914 г. — Т. 3, вып. 9. — Спб., 1914. — 22 с., 3 табл.

- Алеев 1914₂ — *Алеев В.* Поездка на р. р. Поной и Варзугу в 1912 г. // Там же. — С. 23–53, табл. 4–9.
- Алеев 1916 — *Алеев В.* Поездка на реке Мезень и Кулой с Сояней в 1913 г. // Там же. 1916 г. Т. 5, вып. 5. — Спб., 1916. — 51 с., 5 табл., карта.
- Александров 1912₁ — *Александров А.* Подледный зимний лов на озере Селигере // Материалы к познанию русского рыболовства. 1912. г. Т. 1, вып. 1. — Спб., 1912. — С. 7–17.
- Александров 1912₂ — *Александров А.* Рыболовство на озерах острова Хачина // Там же. — С. 18–20.
- Александров 1912₃ — *Александров А.* Рыболовство на озерах Сиг, Каменном и Сонском // Там же. — С. 21, 22.
- Александров 1912₄ — *Александров А.* Рыболовство на озере Сабро // Там же. — С. 23–25.
- Баранов 1912₁ — *Баранов Ф.* Техника лова ставными и плавными сетями в дельте р. Волги и сев. части Каспийского моря // Материалы к познанию русского рыболовства. 1912 г. Т. 1, вып. 2. — Спб., 1912. — 56 с., 11 табл.
- Баранов 1912₂ — *Баранов Ф.* Закол для лова ряпушки на Средней Невке в СПБ // Там же. — С. 57–79, 5 табл.
- Баранов 1913₁ — *Баранов Ф.* Техника неводного лова // Там же. 1913 г. Т. 2, вып. 4. — Спб., 1913. — 40 с., 11 табл.
- Баранов 1913₂ — *Баранов Ф.* Техника лова крючковыми красноловными снастями // Там же. — С. 41–65, табл. 12–23.
- Бернштам 1978 — *Бернштам Т.* Поморы: Формирование группы и система хозяйства. — Л.: Наука, 1978. — 176 с.
- Браім 1976 — *Браім І.* Рыбалоуства у Беларусі: Гісторыка-этнаграфічны нарыс. — Мінск: Навука і эахніка, 1976. — 136 с.
- Бурзи 1863 — Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами генерального штаба: Военное обозрение Курляндской губернии / Сост. штабс-капитан фон Бурзи. — Спб., 1863. — 493 с., 41 ведомость и карта.
- Бэр 1860₁ — *Бэр К.* Рыболовство в Каспийском море и в его притоках: Общие отчеты и предложения // Исследования о состоянии рыболовства в России. Изданы Министерством государственных имуществ. — Спб., 1860. — Т. 2. — 216 с., 2 карты.
- Банкина 1970 — *Банкина Л.* Торфяниковая стоянка Сарнате. — Рига: Зинатне, 1970. — 268 с.
- Веймарн 1864 — *Веймарн Ф.* Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба: Лифляндская губерния. — Спб., 1864. — 707 с., карта.
- Видеман 1870 — *Видеман Ф.И.* Обзор прежней судьбы и нынешнего состояния ливов. — Спб., 1870. — 140 с.
- Вилкуна 1956 — *Вилкуна К.* Этнографическое изучение промысла лосося в Финляндии // Советская этнография. — 1956. — № 4. — С. 68–72.
- Гейнеман 1900 — *Гейнеман Б.* Исследование озер Опочецкого уезда Псковской губернии в рыболовном отношении // Вестник рыбопромышленности: Орган Императорского Российского Общества рыбоводства и рыболовства. — Спб., 1900. — № 4.
- Граудонис 1967 — *Граудонис Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа: Начало разложения первобытно-общинного строя. — Рига: Зинатне, 1967. — 165 с., 75 рис., XLII таб.
- Данилевский 1860 — *Данилевский Н.* Описание Уральского рыболовства // Исследования о состоянии рыболовства в России. Изданы Министерством государственных имуществ. — Спб., 1860. — Т. 3. — 107 с., I схема.
- Данилевский 1862 — *Данилевский Н.* Рыбные и звериные промыслы в Белом и Ледовитом морях // Там же. — Спб., 1862. — Т. 6. — 257 с., 2 карты.
- Данилевский 1875 — *Данилевский Н.* Описание рыболовства в северозападных озерах // Там же. — Спб., 1875. — Т. 9. — 151 с.
- Дорошенко 1960 — *Дорошенко В.* Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. — Рига: Изд-во АН ЛатвССР, 1960. — 326 с.
- Ефремова 1982 — *Ефремова Л.* Латышская крестьянская семья в Латгале 1860 — 1939. — Рига: Зинатне, 1982. — 272 с.
- Заварина 1986 — *Заварина А.* Русское население Восточной Латвии во второй половине XIX — начале XX века: Историко-этнографический очерк. — Рига: Зинатне, 1986. — 247 с.
- Загорска 1983 — *Загорска И.* Костяные орудия охоты и рыболовства каменного века на территории Латвии: Дис. .. канд. ист. наук. — Вильнюс, 1983. — 24 с.
- Конаков 1983 — *Конаков Н.* Коми охотники и рыболовы во второй половине XIX —

- начале XX в.: Культура промыслового населения таежной зоны Европейского Северо—Востока. — М.: Наука, 1983. — 248 с.
- Кузнецов 1913 — *Кузнецов И.* Зимнее рыболовство на Псковском водоеме в начале 1912 года // Труды Промышленно-научной экспедиции по изучению Псковского водоема. Отд. 1, вып. 3. — Псков, 1913.
- Лозе 1979 — *Лозе И.* Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. — Рига: Зинатне, 1979. — 204 с.
- Лозе 1988 — *Лозе И.* Поселения каменного века Лубанской низины: Мезолит, ранний и средний неолит. — Рига: Зинатне, 1988. — 211 с.
- Моора 1950 — *Моора А.* Эстонско-русские отношения в XVIII—XX вв. по данным этнографии // Краткие сообщения Института этнографии. — М.: Изд-во АН СССР, 1950. — Вып. 12. — С. 45—54.
- Орановский 1862 — *Орановский А.* Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба: Курляндская губерния. — Спб., 1862. — 485 с., 44 табл.
- Пономарев 1889 — *Пономарев Н.* Рыболовные снаряды и другие принадлежности рыбного лова, употребляемые в России // Вестник рыбопромышленности: Орган Императорского Российского Общества рыбоводства и рыболовства. — Спб., 1889.
- Рисунки 1861 — Рисунки к исследованию Каспийского рыболовства. — Спб.: Изданы Министерством государственных имуществ, 1861. — 4 л. — 89 л. рисунков.
- Рисунки 1863 — Рисунки к исследованию рыбных и звериных промыслов на Белом и Ледовитом морях. — Спб.: Изданы Министерством государственных имуществ, 1863. — 3 л. — 53 л. рисунков.
- Рисунки 1871 — Рисунки к исследованию рыболовства на Черном и Азовском морях. — Спб.: Издание Министерства государственных имуществ, 1871. — 2 л. — 35 л. рисунков.
- Рисунки 1876 — Рисунки к исследованию рыболовства в северо—западных озерах. — Спб.: Издание Министерства государственных имуществ, 1876. — 1 л. — 10 л. рисунков.
- Сабанеев 1911 — *Сабанеев Л.* Рыбы России: Жизнь и ловля пресноводных рыб. — М., 1911.
- Сапунов 1893 — *Сапунов А.* Река Западная Двина: Историко-географический обзор. — Витебск, 1893. — 514 с. — Примеч. LXIX с. Карты и планы.
- Сементовский 1865 — *Сементовский А.* Витебск: Статистический очерк // Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. — Витебск, 1865.
- Сементовский 1878 — *Сементовский А.* Озера и торговля рыбой в Витебской губернии // Памятная книжка Витебской губернии на 1878 г. — Витебск, 1878.
- Тихазе 1964 — *Тихазе К.* Народное зодчество Эстонии. — Ленинград: Изд-во литературы по строительству, 1964. — 164 с.
- Цимерманис 1970 — *Цимерманис С.* Общие элементы орудий пресноводного рыболовства у латышей и западных финнов в Видземе и Латгале // Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. — Рига: Зинатне, 1970. — С. 39—85.
- Цимерманис 1971 — *Цимерманис С.* Против культуртрегерской концепции в этнографических публикациях Августа Биленштейна // Известия АН ЛатвССР. — 1971. — № 10. — С. 81—93.
- Цимерманис, Моркунас 1980 — *Цимерманис С., Моркунас В.* Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве во второй половине XIX в. // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. — Рига: Зинатне, 1980. — С. 9—45.
- Цимерманис 1989 — *Цимерманис С.* Изучение быта и культуры рыбаков — ливов в Советской Латвии в 70—80-ые годы: Краткий обзор экспедиций и литературы // Etnograafiamuseumi Aastaraamat. — К. 37: Etilised suhted kontaktialadel. — Tallinn: Valgus, 1989. — Lk. 77—103. — Foto 1, 2.
- Цимерманис 1990 — *Цимерманис С.* Рыболовный промысел и рыбаки в Латвии в XIX в.: Дис. .. д-ра ист. наук. — Рига, 1990. — 63 с.
- Шноре 1961 — *Шноре Э.* Асотское городище. — Рига: Изд-во АН ЛатвССР, 1961. — 232 с. (Соавт. А. Расиньш и др.)
- Шульц 1861 — *Шульц А.* Техническое описание Каспийского рыболовства // Исследования о состоянии рыболовства в России. Изданы Министерством государственных имуществ. — Спб., 1861. — Т. 4. — 145 с.

I nodaļa

ZVEJAS IZPLATĪBA UN RAKSTURS

Zvejai kā iedzīvotāju tradicionālai nodarbošanās nozarei Latvijā ir gadu tūkstošiem ilga attīstības vēsture. Tāda pati aina vērojama visā Ziemeļaustrumeiropā. Šo faktu apstiprina zvejas rīku vai to fragmentu, kā arī dažādu zivju kaulu un asaku atradumi Latvijas senāko iedzīvotāju mezolīta un neolīta periodu dzīvesvietās, vēlāko vēstures posmu nocietinātajos pilskalnās un apmetnēs pie tiem. Atradumi analizēti Latvijas arheologu un vēsturnieku K. Apiņa (Apinis 1939), J. Graudoņa (Граудонис 1967, 122.–124. lpp.), I. Lozes (Лозе 1979, 126.–127. lpp.; Лозе 1988, 38.–41., 117.–119. lpp.), Ē. Mugurēviča (Mugurēvičs 1977, 90. lpp.), A. Stubava (Stubavs 1976, 86.–88. lpp.), E. Šnores, A. Zariņas (Šnore, Zariņa 1980, 170. lpp.; Шноре 1961, 94.–96. lpp.), L. Vankinas (Ванкина 1970, 92.–95. lpp.), I. Zagorskas (Zagorska 1970, 1972, 1974; Загорска 1983), F. Zagorska (Zagorskis 1987, 64.–65. lpp.) un citu autoru darbos. Nozīmīgu darbu veicis arī hidrobiologs J. Sloka (Sloka 1970, 1977, 1979, 1984, 1985, 1986).

Minēsim tikai dažus svarīgākos zvejas dziļa tradicionālisma piemērus. L. Vankinas grāmatā «Sārnaties purva apmetne» (Ванкина 1970, 92.–95. lpp.) (apmetne apdzīvota no 3. g.t. p.m.ē. pirmās puses līdz 2. g.t. p.m.ē. pirmajai pusei) aprakstītas no apses vai papeles un ozola stumbra izdobtas laivas — vienkoces, kuras darinātas ne vēlāk kā 1. g.t. p.m.ē. un kurām rūpīgi izveidota pludlīnija. Tām radniecīgas vienkoces (2. att.) vēl 20. gs. sākumā doba, sautēja un izlieca Lubāna ezera apkaimē un citās Austrumlatvijas vietās (E 1956.–1968. g. materiāli; Cimermanis 1973, 118. lpp.). Šīs laivas nodereja zvejai ar āķiem, metamiem tīkliem un murdiem. Tāpat tās apliecina pievilināšanas, apņemšanas un aizsprosta zvejas pastāvēšanu jau neolītā. To pašu stāsta arī seši Sārnaties purva mītnē atrastie no priedes skaliem darinātie, pat līdz 2,5 m garie konusveida murdi, kuru skali sapīti ar lūkiem. Viens murds pieder garastes, t.i., beziedzirkņa, murdu tipam, ko 18.—20. gs. lika straujā ūdenī ar muti pret strautu, lai ķertu leju ejošās zivis. Vienam murdam, šķiet, bijis iedzirknis: šo murdu varēja likt gan stāvošā ūdenī, gan upē augšup un lejup ejošām

zivīm. Secinām, ka senie sārnatieši ir pazinuši vismaz trīs vēlākajos gadsimtos praktizētos aizsprosta zvejas variantus. Viņi ir pratuši arī zveju ar apņemšanu (ar tīkliem un vadiem), ar dzīšanu un ar citiem tīklu zvejas paņēmieniem. To apstiprina izrakumos atrastās vada spārnu galos iesienamās nūjas, daudzveidīgas formas, lieluma un piestiprināšanas veida pludiņi no priedes mizas, bērza tāss un koka plāksnītes, dažādie tīklu gremdi — plakani caurumoti jūras akmentiņi, bērza tāss ievīstīti akmeņi un ar auklu aptīti akmeņi. Gremdus tīklu apakšējai virai piesēja ar auklu vai ar lūka sloksnīti. Atrastas arī ar mezgliem austa tīkla paliekas. Daudzu Sārnatē iegūto zvejas piederumu formas, konstruktīvie elementi un lietošanas paņēmieni analogiski vai tuvi tiem, kādus zinām no Latvijas 19.—20. gs. zvejas.

I. Lozes atradumi Lubāna ezera apkaimēs agrā un vidējā neolīta apmetnēs atkārtoti apstiprina faktu par zvejas vadu, tīklu un murdu visai senu lietošanu Austrumlatvijā. Mūsu pētījumam būtisks arheoloģes atradums ir zivju baidāmā koka — *dukura* (saukts arī par *bulstekli, dalbu, purgu* un citādi) uzgaļi, kas neapšaubāmi pierāda prasmi iedzīt lomu tīklos. Šim atradumam ir paralēles 18.—20. gs. dukuros. Tomēr pats svarīgākais ir visnenāk datējamā tāda zvejas tača atradums pie Zvidzes ezera (starp divām zemē iedzītām mietu rindām saliktas kārtiņas un zari, atstājot starp tiem ejas murdu ielikšanai), kura paralēles zināmas no Bērzpils Salas, Lubānas un Meirāniem 20. gs. sākumā (3. att.) (E 17, 5502, Lubāna; 5503, Meirāni; E 27, 9200, Bērzpils). Būtisks I. Lozes atradums ir arī tāds murds, kuram ir skalu apvalks un klūdziņu iedzirknis un kuru var likt jebkurā saldūdens tilpnē (Лозе 1988, 38.–41. lpp.).

K. Apinis Daugavā pie Rīgas daudz jaunākā periodā (10.—15. gs.) konstatēja aktīvu zveju un zvejas rīku izgatavošanu, ko apliecina Daugavmalā atrastā laivas riba, zvejas āķis, tīklu aušanai lietota egles koka saiva, tīklu lāpīšanai paredzēta kaula adata, kadiķa, priedes, egles un bērza irbuļi, no alvas, māla un plienakmens darināti tīklu gremdi, no priežu mizas izgriezti tīklu pludiņi. Šie atradumi ir pievilināšanas un tīklu (aizsprosta un apņemšanas) zvejas piederumi. Daļa priekšmetu pēc formas ir līdzīga attiecīgas nozīmes zvejas lietām 19. un 20. gadsimtā.

J. Slokas pētījumi rāda, ka jau tālā pagātnē Latvijā zvejotas tādas pašas zivju sugas kā 18.—20. gs., tikai to zvejas rajoni bijuši ievērojami plašāki. Tā, piemēram, lašu asakas atrastas Tērvetes pilskalnā (Sloka 1986).

Zvejas kā nodarbošanās nozares iespējas Latvijā no teica labvēlīgi dabas apstākļi: jūras piekrastes garums ap 500 km, teritorijā atrodas ap 3200 ezeru un ezeriņu, plūst ap 12 500 dažāda garuma un rakstura upju un upīšu (LME, 1. sēj., 491. lpp.; 3. sēj., 586. lpp.).

2. att. No apses bluķa izdabta un izliekta laiva — apses laiva, vienkoce Balvu raj. Bērzpils pagasta Salā 1963. gadā. Atrasta Akļa ezerā ap 1950. gadu (E 1108. filma, 8.–31. neg.).

Latvijas ūdensbaseinos kopš senatnes bija tīrs ūdens un zivju bagātība: ne mazums vērtīgo zivju sugu — laši, nēģi, taimiņi, vimbas, zuši un citas, netrūka arī ālantu, brētliņu, bušu, līdaku, plaužu, reņģu un citu zivju. Tāpēc ūdensbaseinu krastos un to tuvumā izsenis izveidojās zvejnieku apmetnes, kuru iedzīvotāji rūpāli pārmantoja no paaudzes paaudzē. Piemēram, Kolkasrags jau ap 1040. gadu minēts kādā rūnu akmens ierakstā Nedervallē Vidusviedrijā (LKV, 3. sēj., 6046. sl.), Irbes upe ar zvejvietām — 1290. gadā, Saunags, iespējams, 1310. gadā, Kolka, Lielirbe — 1384. gadā, Ģipka, Mazirbe, Roja, Sīkrags — 1387. gadā (LUB, 1. sēj., DXXXIV nr., 665. sl.; 2. sēj., nr. DCXXIX, 47. sl.; 3. sēj., 1423. nr., 429. sl.; 1478. nr., 508., 513., 531., 532. sl.). Zvejnieki kā īpaša profesija jau 1201. un 1210. gadā minēti Daugavas lejtecē pie Rumbulas un Rīgas (ILH, V, 4. §; XIV, 5. §). Pēc J. Strauberga atzinuma, Rīgas zvejnieku amata brālības sākumi meklējami jau 1220. gadā (Straubergs 1937, 5. lpp.). (Šajā nodaļā par Latvijas zvejas vēsturi neanalizēsim Rīgas zvejnieku brālībā strādājušo darbību, jo tās izpētei daudzus darba gadus veltīja Rīgas

vēstures izzinātāja M. Taube (1914—1995). Viņa gatavoja arī attiecīgu publikāciju.)

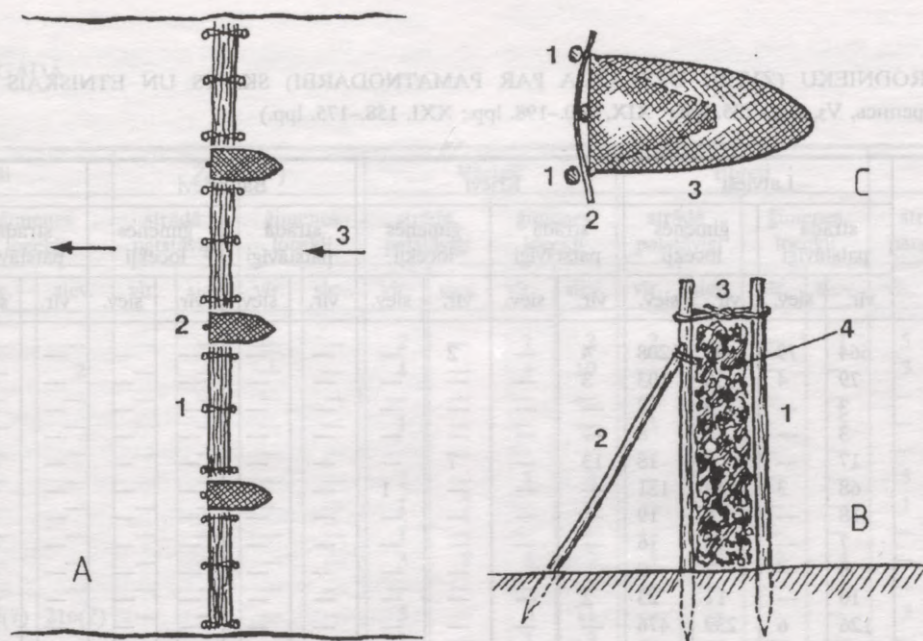
Senajās kartēs un citos dokumentos lasāms, ka pašreizējo vairāk vai mazāk blīvi apbūvēto jūrmalas zvejniekiem vietā dažkārt bijušas vairākas izklaidus stāvošas zvejnieku sētas, no kurām daļa uzcelta pat krievni tālu no jūras. Spilgts piemērs šajā sakarā ir trīssetu apmetne Ābragciems Rīgas līča rietumu krastā: Ābragi un Ječi atradās apmēram 2 km no jūras, bet pašā līča krastā stāvēja tikai viensēta Jāsiņi, kas iezīmēta arī 1757. gadā Pēterburgā izdotajā «Visas Baltijas jūras atlantā» (Атлас). Ap Jāsiņiem 20. gs. sākumā izauga blīvi sabūvēta apmetne. Piebilstams, ka zveju, vismaz kopš zemnieku pārvēršanas dzimtļaudīs 16. gs., ierobežoja dažādi aizliegumi un ar to nedrīkstēja nodarboties visi Latvijas iedzīvotāji. Tas samazināja zvejnieku skaitu.

Latvijā jūras piekrastē nav zivju koncentrācijai un zvejai tik izdevīgu līču un jomu, kādas lielā daudzumā atrodas pie Igaunijas cietzemes un salu krastiem. Mums nav arī tāda milzīga ar jūru saistīta ūdensbaseina kā Kuršu mare (joma) pie Rietumlietuvu krastiem. Latvijai nav arī tik lielu ezeru kā Peipuss un Pleskavas ezers uz Igaunijas un Krievijas robežas vai arī kā ezeri Baltkrievijā un Krievijas ziemeļrietumos.

Neraugoties uz to, Latvijas jūrmalā, pie upēm un ezeriem 19. gadsimtā un 20. gs. sākumā zvejoja tūkstošiem cilvēku. Vieniem zveja bija pamatnodarbe, citiem — papildu nodarbošanās, vēl citi zvejoja vienīgi ģimenes vajadzībām. Diemžēl Latvijas zvejnieku izvietojšanās, skaitliskais, etniskais un sociālais sastāvs iepriekšējos gadsimtos netika zinātniski apzināts un analizēts. Vairumam statistikas datu ir gadījuma raksturs, tie ne vienmēr ticami. Sistemātisku ziņu par atsevišķiem apvidiem parasti vispār nav.

Vienīgie 19. gs. statistikas materiāli, kas attiecas uz visu Latviju un vākti pēc vienotas programmas, ir Krievijas impērijas 1897. gada pirmās vispārējās tautas skaitīšanas publicētie kopsavilkumu dati. Diemžēl aptaujas programma nav izpildīta pilnā mērā. Kaut arī publikācijā ir daudzas neprecizitātes, pretrunas un citi trūkumi (Cimermanis 1992, 70., 71. lpp.), tā sniedz vispārēju priekšstatu par zvejnieku izvietojanos un etnisko sastāvu Latvijā (1. tab.). Skaitīšanas dati vairākos gadījumos saskan ar priekšstatiem, kas gūti no citiem avotiem, it īpaši no etnogrāfu ekspedīciju pierakstiem.

1. tabulā sakopotas ziņas par tiem apriņķos un pilsetās dzīvojošiem un patstāvīgi strādājošiem dažādu tautību zvejniekiem, kuri uzskatīja zveju par galveno nodarbošanās nozari, kā arī par viņu ģimenes locekļiem, kuri it kā zvejojuši. Tomēr vairākās arodnieku ailēs un it īpaši ailēs, kurās ierakstītas ziņas par zvejniekiem — ģimenes locekļiem (zvejā nodarbināto sieviešu lielais daudzums, vīriešu un sieviešu īpatsvars,

3. att. Mītu tača shēma Ičā, Balvu raj. Bērzpils pagasta Salā, 20. gs. pirmajā pusē. Zīmēta pēc 1899. gadā dzimušā Jāņa Ziemeļa stāstījuma 1963. gadā (E 27, 9173).

A — tača plāns: 1 — aizsprosts; 2 — murds — venters; 3 — straumes virziens.

B — aizsprosta šķērsriezums: 1 — mīts; 2 — balsts — stute; 3 — mītu augšgalu sasējums ar klūgu; 4 — skuju un zaru pildījums starp mītu rindām.

C — murda iestiprinājums tači: 1 — tača mīti; 2 — starp mītiem un murda turamkoku (aili) aizbāztā klūga; 3 — murds ar iedzirkni.

ebreju un vācu zvejnieces — arodnieces un tikai viena lietuviete [lībiete. — S.C.] — arodniece u.c.), ir daudz neloģiska, kas ir pretrunā ar vispārpieņemtajiem zvejnieku darba dalīšanas principiem. Daudzas ziņas neatbilst tām, kuras izdevās atrast skaitīšanas sākotnējās anketās. Domājams, ka publicētajos datos vienā ailē ierakstītas visu vecumu personas — gan tās, kas tiešām strādāja zvejā, gan tās, kas veica tikai krastā darāmos darbus. Nav arī skaidrs, vai patstāvīgi strādājošajos ieskaitīti tikai zvejas saimnieki un saimnieces vai arī viņu dēli, meitas, zvejas puīši, puszvejnieki un citas ļaužu grupas. Šim apstāklim pievēršam lasītāju uzmanību tādēļ, ka pirmavota — skaitīšanas sākotnējā anketu — saglabātības pakāpe neļauj pārskatīt visus iegūtos datus un sniegt par tiem iespējami precīzu kopainu. Tāpēc neanalizējam datus par ģimenes locekļiem, jo tie šķiet maz ticami; tos izmantojam tikai dažu hipotēžu izteikšanai. Tabulā parādīta arī vīriešu un sieviešu aptuvena loma zvejā, tāpat profesionālu zvejnieku — arodnieku etniskais sastāvs apriņķos un pilsētās.

2. tabulā pa apriņķiem apkopoti dati par cilvēkiem, kas 1897. gadā zveju uzskatīja par nodarbošanās palīgozari. Tāpat kā 1. tabulā, te ietverti patstāvīgie zvejnieki un viņu ģimenes locekļi, bet rūpals atbilstoši publicētajiem tautas skaitīšanas datiem iedalīts jūras un upes zvejā. Summējot datus tabulām, šis iedalījums ievērots. Tomēr jāpiebilst, ka pēc ierakstiem skaitīšanas sākotnējās anketās nevar atsevišķi nodalīt

jūras un saldūdens zvejas zvejniekus, to skaitā arī upju zvejniekus. Tas būtu iespējams tikai tad, ja vēl papildus tiktu noskaidrots visu anketās minēto zvejnieku dzīvesvietu ģeogrāfiskais izvietojums: sākotnējās anketās nav jautājuma par apzvejojamo ūdensbaseinu — ezeru, jūru, upi —, un arī atbildēs tādu ierakstu nesam atraduši.

Pieredze darbā ar pirmavotu un uz tā bāzes sagatavotajām publikācijām vedina domāt, ka pētniekam ir riskanti izdarīt secinājumus, balstoties tikai uz publicētajām tautas skaitīšanas ziņām. Kaut arī sākotnējās anketas nav saglabājušās no visas Latvijas, ir lietderīgi strādāt ar esošajām un iespēju robežās kontrolēt publicētajos materiālos (Перепись, V3, XIX, XXI) atrodamo informāciju.

Summējot abu tabulu datus, redzams, ka 1897. gada skaitīšana Latvijā fiksējusi 2477 zvejniekus — arodniekus, kas zveju uzskatīja par pamatnodarbi, un 6521 viņu ģimenes locekli, kas it kā nodarbojies ar zveju. 2189 cilvēki zveju uzskatīja par palīgnodarbi, tāpat arī 451 viņu ģimenes locekli. Kopā skaitījās 4666 zvejnieki — arodnieki un 6972 viņu ģimenes locekļi. Kā zvejnieces — arodnieces strādāja 161 sieviete jeb 3,5% no zvejnieku — arodnieku kopskaita.

Pēc zvejnieku kopskaita pirmās vietas ieņēma apriņķi, kuriem bija gara jūras piekraste, lieli jūrmalas ezeri un zivīm bagātas upju lejteces. Tie kārtojās šādā secī-

ZVEJNIEKU — ARODNIEKU (ZVEJU UZSKATĪJA PAR PAMATNODARBI) SKAITS UN ETNISKAIS SASTĀVS
(Aprēķināts pēc Перепись, V3, 206.–235. lpp.; XIX, 160.–198. lpp.; XXI, 158.–175. lpp.)

Apriņķis, pilsēta	Latvieši				Krievi				Baltkrievi				Poļi			
	strādā patstāvīgi		ģimenes locekļi		strādā patstāvīgi		ģimenes locekļi		strādā patstāvīgi		ģimenes locekļi		strādā patstāvīgi		ģimenes locekļi	
	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.
Rīgas apr.	664	79	693	1208	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rīga	79	4	50	103	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sloka	3	—	3	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Valkas apr.	3	—	2	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cēsu apr.	17	—	6	18	13	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Valmieras apr.	68	3	48	121	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dobeles apr.	18	—	6	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jelgava	7	—	10	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bauskas apr.	6	—	3	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bauska	10	—	11	23	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ventspils apr.	126	6	239	476	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ventspils	42	—	23	64	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Aizputes apr.	26	1	29	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kuldīgas apr.	6	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kuldīga	4	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Grobiņas apr.	372	11	453	701	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Liepāja	115	—	94	96	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	2
Ilūkstes apr.	3	—	—	—	12	—	6	6	10	—	10	18	4	—	—	3
Ilūkste	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Talsu apr.	261	3	224	424	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Tukuma apr.	101	—	140	225	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jaujēlavas apr.	24	—	2	4	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jaunjelgava	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Daugavpils apr.	6	—	3	109	12	—	3	9	2	—	5	5	8	—	4	9
Daugavpils	—	—	—	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Ludzas apr.	2	—	—	40	2	—	1	—	8	—	6	10	1	—	1	—
Ludza	—	—	—	—	1	—	3	6	1	—	—	3	1	—	3	2
Rēzeknes apr.	4	—	—	—	23	—	19	29	—	—	—	—	2	—	3	6
Rēzekne	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kopā	1968	107	2038	3723	93	—	41	57	18	—	21	36	18	—	12	22

bā: 1) Rīgas apriņķis (Rīgas līcis, Daugavas, Gaujas, Lielupes lejteces, Babītes ezers, Baltezeri, Dūņezers, Dzirnezers, Juglas ezers, Ķīšezers, Lilastes ezers un citi) — 1166 zvejnieki; 2) Grobiņas apriņķis (Baltijas jūra, Liepājas un Papes ezeri, Bārta) — 913 zvejnieki; 3) Ventspils apriņķis (Baltijas jūra, Rīgas līcis, Irbes, Rojas, Ventas lejteces, Puzes un Usmas ezeri) — 636 zvejnieki; 4) Talsu apriņķis (Rīgas līcis, Engures un Sasmakas ezeri) — 393 zvejnieki; 5) Valmieras apriņķis (Rīgas līcis, Salaca, Svētupe, Āsteres ezers, Augstrozes Lielezers, Burtnieks, Lādes ezers, Limbažu Lielezers un citi) — 235 zvejnieki; 6) Tukuma apriņķis (Rīgas līcis, Engures un Kaņiera ezeri) — 112 zvejnieki. Šī secība šķiet ticama: 1926. gadā, uzskaitot tikai reģistrētos jūras zvejniekus, seši aktīvākie zvejas apriņķi virknējās gandrīz tādā pašā secībā: Liepājas apriņķis — 1218 zvejnieki, Ventspils — 1085, Rīgas — 1010, Talsu — 257, Valmieras — 243 un

Tukuma apriņķis — 217 zvejnieki (izskaitļots pēc: Miežis 1927, 22.–24. lpp.). Šāds virknējums varētu būt pastāvējis arī 19. un 20. gs. mijā: tā domāt mudina jau vairākkārt minētais dziļais zvejas tradicionālisms.

Ar upēm un ezeriem visbagātākie iekšzemes apriņķi pēc zvejnieku skaita rindojās šādi: 1) Rēzeknes apriņķis (Ežezers, Feimaņu, Losu, Lubāna, Rēznas, Rušona ezeri un vēl daudzi Latgales augstienes ezeri) — 165 zvejnieki; 2) Daugavpils apriņķis (Aiviekste, Daugava, Dubna, Aulejas, Cirīša, Dagdas, Dridža, Luknas, Sīvera, Višķu u.c. ezeri) — 98 zvejnieki; 3) Jaunjelgavas apriņķis (Daugava, Piksteres, Saukas, Viesītes u.c. ezeri) — 84 zvejnieki; 4) Dobeles apriņķis (Auce, Bērze, Lielupe, Apguldes, Zebrus u.c. ezeri) — 74 zvejnieki; 5) Ilūkstes apriņķis (Daugava, Meduma, Riča, Sila, Subatas, Sventas u.c. ezeri) — 62 zvejnieki; 6) Cēsu apriņķis (Aiviekste, Arona, Gauja, Alauksta, Ineša, Jumurdas, Kālu, Lubāna, Nedža, Rustēga un

1. tabula

LATVIJĀ 1897. GADĀ

Lietuvieši				Žmuži (?)				Vācieši				Ebreji				Igaunī			
strādā patstāvīgi		ģimenes locekļi		strādā patstāvīgi		ģimenes locekļi		strādā patstāvīgi		ģimenes locekļi		strādā patstāvīgi		ģimenes locekļi		strādā patstāvīgi		ģimenes locekļi	
vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.
—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	2	2	—	—	1	5	—	—	—
1	—	—	2	—	—	—	—	4	—	4	10	—	—	—	3	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	5	—	—	—	—
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	3	—	—	—	—	5	—	2	7
—	—	—	—	—	—	—	—	1	7	—	6	—	1	—	—	1	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	3	7	3	7	1	2	2	4	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
133(?)	1(?)	100(?)	216(?)	—	—	—	—	5	—	6	11	—	—	—	—	3	—	—	2
—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
8	—	1	20	10	1	3	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	1	2	—	—	—	—	10	—	6	10	3	—	3	6	—	—	—	—
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	7	8	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	3	3	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	5	—	5	8	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	14	26	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	6	8	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	5	10	—	—	—	—
146	1	102	240	10	1	3	11	37	14	24	56	44	3	45	79	17	—	2	9

daudzi citi Vidzemes Centrālās augstienes ezeri) — 61 zvejnieks.

Bija arī citi apvidi, kuros zvejnieki koncentrējās ap zvejai izdevīgiem ezeriem un upēm. Ziemeļvidzemes augstienē — ap Alūksnes, Augulienas, Ludzas un Sudala ezeru, ap Cirgaļu ezeriem — Salaini, Vadaini, Vēderi, ap Kornetu ezeriem; Latgales austrumdaļā — ap Cirmas, Kurmas, Lielo Ludzas, Nirzas, Pildas, Zvirgzdenes u.c. Ludzas apkārtnes ezeriem; Kurzemes vidus- un dienviddaļā — ap Cieceres, Durbes, Remtes, Vilgales, Zvārdes u.c. ezeriem. No upēm jāmin Abavas un Aģes lejtece, Bērzaune, Brasla, Feimanka, Gaujas vidustece, Iecava, Kuja, Malta, Mēmele, Mūsa, Ogre, Palsa, Rēzekne, Seda, Susēja, Tartaka, Vaidava, Ventas vidustece no Abavas grīvas līdz Skrundai, Veseta, Vitrupes lejtece.

19. gs. beigās sastādītajā Kurzemes guberņas statistiskajā pārskatā par nozīmīgākajiem zvejas pagastiem

Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē nosaukti Dundagas, Engures, Lubezeres, Medzes, Nīcas, Nogales, Pērkones, Pilsberģes (Jūrkalne), Popes, Rucavas, Sarkanmuižas, Ulmales, Vandzenes, Ziemupes un Ziru pagasti. Kā ievērojamākās zvejnieku apmetnes minētas Apšuciems, Ģipka, Irbe, Klalkanciems, Kolka, Košrags, Ķūļciems, Lībciems, Licentmuiža, Liepene, Lūžņa, Melnsils, Oviži, Pitrags, Piza (Mikeļtornis), Puiziķi, Pūrciems, Rekši, Roja, Sārnate, Saunags, Sikrags, Staldzene, Užava, Vārve un Venzava. Būtiski ir tas, ka par svarīgākajām zvejnieku apmetnēm nosaukti arī visi Ziemeļkurzemes lībiešu ciemi. Izņēmums ir vienīgi mazais Jaunciems un izstieptā Vaide, kuras daļu dokumentos dažreiz pieskaita Saunagam, bet daļu — Kolkai. No zvejnieku apmetnēm, kas atradās pie upēm un ezeriem, 19. gs. beigās minētas Ķūļciems, Vārve, Venzava, Vimbu krogs, no pagastiem — Griķi, Planica—Vilgale, Renda (CKΓ, 94., 95. lpp.).

2. tabula

LATVIJAS ZVEJNIEKI, KURI 1897. GADĀ
UZSKATĪJA ZVEJU PAR PALĪGNODARBI
(Aprēķināts pēc Перепись, V3, 240.–243. lpp.;
XIX, 202.–203. lpp.; XXI, 196.–199. lpp.)

Apriņķis ar pilsētām	Zvejas raksturs							
	jūras zveja				upes zveja			
	patstāvīgi strādājošie		ģimenes lo- cekļi		patstāvīgi strādājošie		ģimenes lo- cekļi	
	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.
Rīgas	147	6	12	1	247	10	64	13
Valkas	—	—	—	—	20	—	2	—
Cēsu	4	—	2	—	26	—	11	—
Valmieras	33	1	3	—	120	3	14	1
Dobeles	2	—	—	—	44	—	5	—
Bauskas	—	—	—	—	31	—	5	—
Ventspils	51	1	10	—	309	1	32	—
Aizputes	8	—	—	—	165	—	11	—
Kuldīgas	12	—	2	—	—	—	2	—
Grobiņas	200	2	22	—	301	8	75	25
Ilūkstes	10	—	2	—	20	—	5	—
Talsu	36	—	2	—	89	2	10	—
Tukuma	1	—	—	1	9	1	2	1
Jaunjelgavas	—	—	—	—	39	—	8	2
Daugavpils	—	—	—	—	65	—	29	—
Ludzas	—	—	—	—	33	—	14	—
Rēzeknes	—	—	—	—	132	—	62	—
Kopā	504	10	55	2	1650	25	351	42

1926. gadā Kurzemes piekrastē kā zvejā aktīvākās (pēc zvejnieku skaita) minamas 26 apmetnes (dažos gadījumos — zvejas iecirkņi): Apšuciems, Bernāti — Pērkone, Bērziems, Engure, Ģipka, Jūrkalne — Ulmale, Jūrmalciems, Kaltene, Kolka, Lejniki (Nīcā), Lielirbe, Liepene, Lūžņa, Mazirbe, Melsils, Mērsrags, Miķeltornis, Nīda, Pape, Pāvilosta — Akmeņrags, Pitrags, Roja, Sikrags, Staldzene, Upesgrīva (Mieziš 1927, 22.–24. lpp.). Redzam, ka vismaz puse no 19. gs. beigu zvejnieku apmetnēm saglabājušas savu zvejas aktivitātes pakāpi.

Vidzemes guberņas statistikas komiteja par visievērojamākajiem zvejas centriem 1873. gadā atzina Ādažus, Ainažus, Asarus, Bīriņus, Bolderāju, Buldurus, Buļļus, Carnikavu, Doli, Dubultus, Dunti, Jaundubultus, Kaugurus, Ķirbižus (Vitrupi), Krēmera muižu, Lapmežciemu, Liepupi, Majorus, Mangaļus, Mellužus, Pabažus, Ragaciemu, Rīnūžus, Salaspili, Skulti, Svētiemu, Vecmuižu un Vecsalacu (LVVA, 28. f., 1. apr., 378. l., 4., 5., 16.–18. lp.). No šiem jūrmalas centriem 1926. gadā pēc zvejnieku skaita nozīmīgākie joprojām bija Ainaži, Asari, Bolderāja, Bulduri, Buļļi, Carnikava, Dunte, Lapmežciems, Liepupe, Mangaļi, Melluži, Pabaži, Ragaciems, Skulte, Vecsalaca (Mieziš 1927, 22. lpp.).

Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem (sk. 1., 3. tab.), starp Latvijas 2477 zvejniekiem — arodniekiem, kuri

zveju uzskatīja par pamatnodarbi, bija 10 etnosu pārstāvji. Pēc īpatsvara tie izkārtojās šādi: 1) latvieši — 83,8% (2075 zvejnieki); 2) lībieši — 5,4% (134 zvejnieki); publicētajos skaitīšanas kopsavilkuma datos (Перепись, XIX, 168. lpp.) Ventspils apriņķī skaitās 134 zvejnieki — arodnieki lietuvieši un 316 viņu ģimenes locekļi, bet nav lībiešu. Pēdējie, kā zināms, tolaik kompakti dzīvoja 12 piekrastes apmetnēs no Lūžņas līdz Melsilam, bet izklaidus arī Ģipkā, Ovīžos, Zocenē un dažās citās apdzīvotās vietās. Nevieni no mums zināmajiem avotiem, ietverot Ventspils apriņķī strādājušo ekspedīciju pierakstus, tur neuzrāda lietuviešus. Tādēļ minētos 134 zvejniekus mēs pieskaitām lībiešiem, vienlaikus piebilstot, ka skaitlis ir ievērojami mazāks par patieso lībiešu zvejnieku skaitu (sk. 1., 3. tab.). Diemžēl Ventspils apriņķa iedzīvotāju skaitīšanas sākotnējās anketas nav izdevies atrast un nav iespējams konstatēt, kā publicētajos materiālos iekļūvis vārds «lietuvieši»; 3) krievi — 3,7% (93 zvejnieki); 4) vācieši — 2% (51 zvejnieks); 5) ebreji — 1,9% (47 zvejnieki); 6) baltkrievi — 0,8% (18 zvejnieki); 7) poļi — 0,8% (18 zvejnieki); 8) igauņi — 0,7% (17 zvejnieki); 9) lietuvieši — 0,5% (13 zvejnieki); 10) žmuži (жмудь) — 0,4% (11 zvejnieki).

Nav saprotams, ko skaitīšanas materiālu publicētāji Grobiņas apriņķī apzīmēja ar vārdu *žmuži*. Varbūt šie zvejnieki bija žemaiši, t.i., Lietuvas rietumdaļas — Žemaitijas iedzīvotāji lietuvieši, kas pārcēlušies uz Grobiņas apriņķi? Tā domāt vedina senais krievu valodā lietotais žemaišu apzīmējums жмудь. Varbūt tie bija latvieši, kuri no paaudzes paaudzē dzīvoja tajā Palangas apvidus daļā, kas reizēm ietilpa Rietumlietuvā, reizēm — Grobiņas apriņķa Rucavas pagastā, un sauca sevi par kuršiem? Bet varbūt tie bija seno kuršu pēcteči, kas vēl bija saglabājuši savu etnisko apziņu līdzīgi Kuršu kāpu iemītniekiem? Atrastajās skaitīšanas sākotnējās anketās (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l.) ir ierakstīti vairāki lietuvieši, kas no Rietumlietuvās iebrāukuši Grobiņas apriņķa piekrastes zvejnieku apmetnēs. Tomēr starp viņiem nav neviena, kas būtu dēvēts vārdā *žmužis*. Vēl 1981. gada ekspedīcijā Palangas apvidū iztaujājām latviešus, kas runāja nejauktā latviešu valodā un sauca sevi par *kuršiem*.

L a t v i e š i kā vienīgie zvejnieki (Aizputē un Tukuma apriņķī, Jaunjelgavā un Slokā) vai kā zvejnieku absolūtais etniskais vairākums strādāja visā Latvijas vidus- un rietumdaļā (Kurzemē, Vidzemē, Zemgalē). Viens izņēmums bija Ventspils apriņķis, kurā latviešu bija tikai 48,2% no zvejnieku kopskaita: tur zvejnieku vairums bija lībieši (48,9%). Otrs izņēmums bija Bauskas apriņķis, kurā 31,6% latviešu zvejnieku palika mazākumā pret vāciešu (52,6%) un ebreju (15,8%) kopu. Latvijas austrumdaļā (Augšzemē un Latgalē), t.i., Daugavpils, Ilūkstes, Ludzas un Rēzeknes apriņķos, latviešu zvejnieki bija mazākumā (attiecīgi 18,2;

3. tabula

ATSEVIŠĶU ETNOSU ZVEJNIEKU — ARODNIEKU (ZVEJU UZSKATĪJA PAR PAMATNODARBI) ĪPATSVARS LATVIJAS APRIŅĶOS UN PILSĒTĀS 1897. GADĀ

(Aprēķināts pēc Перепись, V3, 206.–235. lpp.; XIX, 160.–198. lpp.; XXI, 158.–175. lpp.)

Apriņķis, pilsēta	Etnosi									
	latvieši	lībieši	krievi	vācieši	ebreji	baltkrievi	poļi	igauni	lietuvieši	žmuģi (?)
Rīgas apr.	98,1	—	0,5	0,3	0,3	—	0,1	0,7	—	—
Rīga	88,3	—	3,2	4,3	—	—	—	3,2	1,0	—
Sloka	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Valkas apr.	60,0	—	—	20,0	20,0	—	—	—	—	—
Cēsu apr.	54,8	—	42,0	—	—	—	—	—	3,2	—
Valmieras apr.	91,0	—	—	2,6	—	—	—	6,4	—	—
Dobeles apr.	64,2	—	—	28,6	3,6	—	—	3,6	—	—
Jelgava	87,5	—	—	12,5	—	—	—	—	—	—
Bauskas apr.	31,6	—	—	52,6	15,8	—	—	—	—	—
Bauska	83,3	—	16,7	—	—	—	—	—	—	—
Ventspils apr.	48,2	48,9	—	1,8	—	—	—	1,1	—	—
Ventspils	91,3	—	2,2	6,5	—	—	—	—	—	—
Aizputes apr.	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kuldīgas apr.	75,0	—	—	25,0	—	—	—	—	—	—
Kuldīga	66,6	—	—	16,7	16,7	—	—	—	—	—
Grobiņas apr.	95,3	—	—	—	—	—	—	—	2,0	2,7
Liepāja	87,1	—	0,8	7,5	2,3	—	0,8	—	2,5	—
Ilūkstes apr.	9,4	—	37,5	—	15,6	21,9	12,5	—	3,1	—
Ilūkste	—	—	—	—	100,0	—	—	—	—	—
Talsu apr.	99,2	—	0,4	0,4	—	—	—	—	—	—
Tukuma apr.	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jaunjelgavas apr.	53,3	—	40,0	—	6,7	—	—	—	—	—
Jaunjelgava	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Daugavpils apr.	18,2	—	36,4	—	15,1	6,1	24,2	—	—	—
Daugavpils	—	—	—	—	100,0	—	—	—	—	—
Ludzas apr.	14,3	—	14,3	7,1	—	57,2	7,1	—	—	—
Ludza	—	—	33,3	—	—	33,3	33,3	—	—	—
Rēzeknes apr.	12,1	—	69,7	—	12,1	—	6,1	—	—	—
Rēzekne	—	—	—	—	100,0	—	—	—	—	—
Latvijā vidēji	83,8	5,4	3,7	2,0	1,9	0,8	0,8	0,7	0,5	0,4
Vidzemē	95,1	—	2,1	0,9	0,3	—	0,1	1,3	0,2	—
Zemgalē	84,5	—	1,2	11,3	2,4	—	—	0,6	—	—
Kurzemē	83,8	11,6	0,3	1,9	0,4	—	0,1	0,3	0,7	0,9
Latgalē	11,9	—	37,6	1,0	26,7	10,9	11,9	—	—	—
Augšzemē	35,4	—	38,0	—	11,4	8,9	5,1	—	1,2	—

9,4; 14,3 un 12,1%). Viņu īpatsvars atpalika gan no krievu, baltkrievu, poļu, ebreju un citu svešautiešu kopīpatsvara, gan dažādos apriņķos katras minēto etnosu zvejnieku kopas. Daugavpilī, Ilūkstē, Ludzā un Rēzeknē latviešu zvejnieki vispār nebija atzīmēti. Te piebilstams, ka Ludzas apriņķa ziemeļdaļā un Rēzeknes apriņķa ziemeļrietumos ap Lubāna ezeru un gar tajā ietekošo upju — Ičas, Maltas, Rēzeknes u.c. lejtecēm dzīvojošo zvejnieku vairums tomēr bija latvieši, taču visā Latgalē viņu izrādījās mazāk nekā cittautiešu. Latvieši darbojās kā patstāvīgi zvejnieki, zvejas strādnieki muižās vai pie zvejas saimniekiem, arī kā zvejas vietu nomnieki, uzraugi, zivju tirgotāji un citādi.

Lībiešu zvejnieki, kā jau minēts, kompakti dzīvoja 12 apmetnēs Baltijas jūras Irbes šauruma un Rīgas

liča piekrastē (Lūžņā, Miķeļtornī, Lielirbē, Jaunciemā, Sikragā, Mazirbē, Košragā, Pitragā, Saunagā, Vaidē, Kolkā, Melnsilā). Šīs apmetnes ietilpa Ventspils apriņķa Popes un Dundagas pagastos. Izklaidus, jaukti ar latviešiem viņi dzīvoja Ģipkā, Ovīžos, Rojā, Žocenē un dažās citās piekrastes apmetnēs, kuras senāk skaitījās izteikti lībiskas. Lībieši veidoja Ventspils apriņķa zvejnieku vairumu — 48,9%. Faktiski viņu tur bija daudz vairāk, nekā uzskaitīts 1. tabulā. To pārliecinoši parāda zvejas laivu skaits tikai deviņās lībiešu apmetnēs (4. tab.): var secināt, ka vienam īpašniekam vidēji piederēja 1,4 laivas, jo minētajās deviņās apmetnēs dzīvoja ap 350 laivu īpašnieku. Laivas komandā vidēji ietilpa 3 zvejnieki, jo piekrastes laivai pietika ar 2 cilvēkiem, bet dziļjūras laivās brauca 4,

reizumis pat 5 vīri. Visas laivas nebrauca jūrā vienlaikus. Izbraukušo skaits bija atkarīgs no zvejas sezonas. Pieņemot, ka jūrā vienlaikus strādāja divas trešdaļas laivu (ap 300), iznāk, ka zvejnieku kopskaits svārstījās ap 1000 cilvēkiem. Pieņemot, ka tikai puse, pat divas trešdaļas no viņiem bija latvieši un igauņi, lībiešu zvejnieku skaits iznāk apmēram trīs reizes lielāks, nekā to rāda skaitīšanas dati (350—550 zvejnieku 9 apmetnēs). Domājams, ka uzskaitveži daļu lībiešu pierakstīja latviešiem, jo lībiešu vairums tajā laikā pilnīgi pārvaldīja latviešu valodu. Tomēr mūsu 1973.—1996. gada ekspedīcijās pierakstīts daudz stāstījumu arī par to, ka, veicot ar zveju saistītos darbus, vēl 20. gs. 20. gados piekrastē runājuši galvenokārt lībiski, jo vairums zvejnieku bijuši lībieši. Pēc 1929. gada Latvijas tautas skaitīšanas datiem, Ziemeļkurzemes piekrastē dzīvoja 1425 lībieši, no kuriem 291 bija zvejnieks (LKV, 12. sēj., 23298. sl.). Salīdzinājumam norādīsim, ka 1926. gadā 14 lībiešu ciemos strādāja 551 zvejnieks, no tiem 434 zveju atzina par galveno, 117 — par palīgnodarbi (Mieziņš 1927, 22.—24. lpp.). Protams, ievērojama daļa šo zvejnieku bija latvieši. Viss autora rīcībā esošais datu komplekss par lībiešiem un etnisko procesu Ziemeļkurzemē neļauj īpaši uzticēties 1929. gada tautas skaitīšanas datiem, jo daļa lībiešu dažādu apsvērumu dēļ pierakstījās latviešos.

Vidzemes lībiešu pēcteči dzīvoja Valmieras apriņķa Svētciema un Vecsalacas pagastos, un tikai retais vairs zināja lībiešu valodu. 1897. gada skaitīšanā viņi bija atzīmēti kā latvieši vai igauņi. Piebilstams, ka pēc ierakstiem šis skaitīšanas sākotnējās anketās zināmā mērā var izsekot, kāds tālākais liktenis bija daļai cilvēku, kurus A.J. Šēgrēns 1846. gadā atzina par lībiešiem (Sjögren 1849, 467.—470. lpp.; LVVA, 2706. f., 1. apr., 227., 228. l.). Lībieši darbojās kā patstāvīgi zvejnieki, zvejas strādnieki un zivju tirgotāji.

Krievu zvejnieku absolūtais vairums (87,1%) dzīvoja Austrumlatvijā — Augšzemē, Dienvidlatgalē un tajā Cēsu apriņķa daļā, kura robežojās ar Latgali, t.i., apvidos, uz kuriem jau gadsimtiem ilgi plūda izceļotāji no dažādiem Krievijas apgabaliem (par šo procesu plašāk sk. Заварина 1986). Kā etniski dominējoša zvejnieku grupa viņi dzīvoja gan Augšzemē un Latgalē kopumā, gan Daugavpils (36,4%), Ilūkstes (37,5%) un Rēzeknes (69,7%) apriņķos, bet kā līdzsvarota ar baltkrieviem un poļiem — Ludzā. Liels krievu zvejnieku īpatsvars bija Jaunjelgavas (40,0%) un Cēsu (42,0%) apriņķī. Pārējos Latvijas apvidos viņi veidoja visai nenozīmīgu zvejnieku daļu. Krievu zvejnieku kopā dominēja vecticībnieki, kas dzīvoja kompaktos etniski viendabīgos ciemos, piemēram, Čornajā, Dūkstīgalā, Kaunatas Ragā, Viškeros pie Rēznes ezera, Dudaros, Kondrašovā, Petrovkā pie Rušona, Ismeros, Losos, Tiskados, Ūdriņā pie tādu pašu nosaukumu ezeriem un citur. Viņi mīta arī dažos ciemos ar jauktu — latviešu un krievu — etnisko sastāvu, piemēram, Ļo-

dānos pie Lubāna ezera, Silenē pie Silenes jeb Sila ezera un citur (E 29, 22, 31; E 30, 2021, 2057—2059; E 31, 4585 u.c.). Dundagas pagastā pagaidām zināmi divi gadījumi, kad atvaļināti krievu tautības robežsargi apprecējās ar Mazirbes un Pitraga iedzīvotājiem (LVVA, 874.f., 1. apr., 11. l., 10. lpp.). Austrumlatvijas krievu zvejnieki darbojās arī tālu no savām pastāvīgām dzīvesvietām, jo ziemas zvejā braucošie apzvejoja daudzus ezerus pārējos Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos, it īpaši Vidzemē. Krievi darbojās kā patstāvīgi zvejnieki, ūdensbaseinu nomnieki, arī kā algoti strādnieki pie uzņēmējiem — zvejas vietu nomniekiem, to skaitā zivju tirgotājiem, krodzniekiem un citiem uzņēmīgiem ļaudīm. Vēl jāpiebilst, ka Latvijā strādājušo krievu zvejnieku skaits bija lielāks, nekā uzrādīts skaitīšanas datos: skaitīšana neregistrēja tos Peipusa, Pleskavas un citu ezeru krievus, kuri ziemās nāca uz Latvijas ezeriem zvejojot ar vadiem zem ledus.

Nelielā vācu tautības zvejnieku grupa (2,0%, pavisam 51 cilvēks) izklaidus dzīvoja pusē no tiem apriņķiem un pilsētām, kuros vispār atzīmēti zvejnieki. Būtiski, ka Austrumlatvijā reģistrēti tikai viens šīs profesijas pārstāvis — vācietis. Pilsētu un apriņķu vairumā vācu zvejnieki dzīvoja kā atsevišķas personas. Vienīgi Bauskas un Dobeles apriņķos un Liepājā viņiem bija kaut cik nozīmīgs īpatsvars (attiecīgi 10 personas jeb 52,6%; 8 personas jeb 28,6%; 10 personas jeb 7,5%). Vācu zvejnieku īpatsvars ir ievērojams arī tajos apriņķos un pilsētās, kuros vispār dzīvoja maz zvejnieku: Valkas apriņķī 20,0%, Kuldīgas apriņķī 25,0%, Kuldīgā 16,7%. Starp vāciešiem īstu zvejnieku bija maz. Bet varbūt tādu vispār nebija? Mūsu ekspedīciju pierakstos nav norāžu par vāciešiem — profesionāliem zvejniekiem. Tādas ziņas neesmu atradis arī arhīvu dokumentos. Tajos minētie vācieši ir bijuši tādu krodznieku ģimenes locekļi, kuri vadījuši muižas zveju un dīkšsaimniecību, nomājuši zvejvietas, ir nodarbojušies ar zivju mākslīgu audzēšanu Carnikavas, Cīravas, Gramzdas, Kalētu, Kazdangas, Lielezeres, Liellāņu, Pelču, Piņķu, Salas, Skrundas, Svētciema, Vecauces un Vecsalacas muižās, nomājuši zvejvietas Babītes ezerā, Daugavā, Lielupē, Salacā, Ventā un citur, ir strādājuši dažādās muižās kā zvejas uzraugi un citādi (LVVA, 1779. f., 1. apr., 17. l., 177. lpp.; 2706. f., 1. apr., 227. l., 221., 222., 1400., 1401. lpp.; CKI, 95. lpp.; Обз«р 1899, 61., 62. lpp.; E 21, 4083, Dole u.c.).

1897. gada tautas skaitīšanā kā zvejniekus fiksēja 47 ebrejus (1,9%). To absolūtais vairums — 36 (76,6%) — dzīvoja Augšzemē un Latgalē, galvenokārt Daugavpilī, Ilūkstē, Rēzeknē un to apriņķos. Pēc pašreizējiem ekspedīciju un arhīvu datiem, ar zveju saistītie ebreji iedalāmi trijās grupās: 1) zvejas uzņēmēji — ūdensbaseinu nomnieki, kas zvejas darbiem līga profesionālus zvejniekus; 2) zivju tirgotāji — ūdeņu nomnieki, kas tāpat kā iepriekšējā grupa darbam līga profesionālus zvejniekus; 3) zivju tirgotāji, kas ar da-

4. tabula

ZVEJAS LAIVU SKAITS VENTSPILS APRIŅĶA
DUNDAGAS PAGASTA LĪBIEŠU APMETNĒS
1910.—1915. GADĀ (LVVA, 874. f., 1. apr., 35. l., 3.—66. lp.,
1910.—1912. g.; 7. l., 4.—18. lp., 1915. g.)

Apmetne	Laivu skaits			
	1910	1911	1912	1915
Jaunciems	20	22	25	19
Sīkrags	60	68	67	53
Mazirbe	48	55	58	39
Košrags	21	21	24	18
Pitragš	67	62	66	41
Saunags	46	41	39	45
Vaide	27	23	24	27
Kolka	126	109	118	105
Melnšils	76	80	86	90
Kopā	491	481	507	437

žādiem paņēmiem sagādāja savu preci (KĢB, 11. f., 1. apr., 4. l., 5. lp., Višķi; 9. lp., Balvi; LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 91. lp.; E 29, 9, Losi; E 30, 431, Cirma; 2022, Gaigalava; 3014, Daugavpils; E 31, 4584, Sīvers u.c.). Autora rīcībā pašlaik nav norāžu, ka ebreji būtu strādājuši tieši par zvejniekiem.

Baltkrievi (18 cilvēku, 0,8%) un poļi (18 cilvēku, 0,8%) kā ezeru un upju zvejnieki dzīvoja izklaidus vienīgi pie Augšzemes un Latgales ūdensbaseiniem, it īpaši ar Baltkrieviju un Austrumlietuvu kaimiņos esošajos Daugavpils, Ilūkstes un Ludzas apriņķos. Viņi tur strādāja kā patstāvīgi vai muižas zvejnieki, kā algoti zvejnieki pie krievu vecticībniekiem un ezeru nomniekiem.

Skaitīšanā reģistrētie 17 igauņu zvejnieki (0,7%) izklaidus dzīvoja Baltijas jūras un Rīgas līča zvejnieku sētās Rīgas, Valmieras, Ventpils apriņķos un Rīgā. Viņi zvejoja jūrā patstāvīgi, līga darbā kā zvejnieki pie jūrmalas saimniekiem vai muižās. Igaunu vairums Latvijā bija iebraukuši no Rietumigaunijas, galvenokārt no Pērnavas apriņķa, kā arī no Dago (Hijumā), Muhu un Sāmsalas. Daļa no viņiem bija Latvijā jau senāk ieceļojušo igauņu pēcteči. Spriežot pēc Irbes—Ģipkas baznīcas grāmatu ierakstiem un ekspedīciju pierakstiem, vismaz Ventpils apriņķī zvejojušo igauņu skaits bija ievērojami lielāks par to, kuru parāda publicētie skaitīšanas dati. Skaitīšana notika ziemā, bet daudzi igauņi ieradās Dundagas piekrastē no Sāmsalas tikai ap Jurgiem (23. aprīlī). Ziemeļkurzemes un Sāmsalas zvejnieku laivās viņi pavasaros pārcēlās pāri Irbes šaurumam. Košragā, Mazirbē, Pitragā, Saunagā, Sīkragā viņus sagaidīja darba piedāvātāji — saimnieki, salīga un aizveda uz savām mājām. Ierašanās dienā nesalīgušie uzturējās zvejnieku sētās, līdz atrada darbu. Piekrastes iedzīvotāji igauņiem labprāt deva naktmājas: daudzi atbraucēji bija pazīstami jau

no iepriekšējiem gadiem. Igauņi salīga pie zvejniekiem un zempkopjiem sezonas darbā un rudenī, sākot ar Miķeļiem (29. septembri), pamazām devās atpakaļ uz Sāmsalu. Pavisam neliela igauņu daļa palika Kurzemē pa ziemu vai uz pastāvīgu dzīvi. 1897. gada tautas skaitītāji pierēģistrēja tikai palikušos (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l.; 2706. f., 1. apr., 227. l., 273., 274., 291., 292., 1200., 1201. lp.; 228. l., 551., 552. lp.; E 53, 1973.—1996. gada ekspedīciju pieraksti Kolkā, Košragā, Lielirbē, Lūžņā, Mazirbē, Melnsilā, Miķeltornī, Pitragā, Saunagā, Sīkragā, Vaidē). Sezonas darbos strādājušie igauņi netika reģistrēti.

Nedaudzie lietuvieši (13 cilvēki, 0,5%) bija ieceļojuši no Lietuvas ziemeļrietumu daļas apriņķiem un izklaidus dzīvoja galvenokārt (76,9%) dzimtenei tuvējā Grobiņas apriņķī un Liepājā, kur, domājams, zvejoja kopā ar latviešiem Baltijas jūrā, Liepājas un Papes ezerā. Tomēr jāteic, ka līdz šim atrastajās Nīcas, Pērkones un Rucavas pagastu iedzīvotāju 1897. gada skaitīšanas sākotnējās anketās zvejnieku sētās dzīvojušie lietuvieši ierakstīti tikai kā amatnieki un lauksaimniecības darbu strādnieki (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 125., 126., 456.—458., 471.—474. lp.).

1897. gada tautas skaitīšanas publicētajos materiālos norādītais zvejnieku skaits daudzos apvidos ir pret-runā ar citos avotos atrastām ziņām un šķiet ievērojami samazināts. Fakta cēloņi pagaidām nav zināmi. Piemēram, A. Oranovskis Kurzemes guberņas aprakstā stāstīja, ka tikai Lielupē ar zveju nodarbojas ap 50 zemnieku sētu iemītnieki un pelna līdz 1000 rubļu. Visā guberņā 1852. gadā zvejojuši 2000—3000 cilvēku, kam piederējušas 1800 laivas. Viņi kopā pelnījuši ap 12 000 rubļu (Орановский 1862, 285. lpp.). Skaitīšanas dati vēsta, ka Bauskas un Dobeles apriņķos, Bauskā un Jelgavā, t.i., apvidos un apdzīvotās vietās, kas atradās pie Lielupes, vispār bijuši tikai 144 zvejnieki. Bet atcerēsimies, ka Lielupē stāvēja daudzi nēģu un vimbu tači. Pie Lielupes netālu no Kalnciema atradās liels zvejniekciems Kaigi.

Pēc 1897. gada tautas skaitīšanā publicētajiem datiem, zvejnieku kopskaits Ventpils apriņķī un Ventpīlī — 1862 cilvēki (zvejnieki, kas zveju uzskatīja par galveno nodarbi un palīgnodarbi, un viņu ģimenes locekļi, kas it kā bijuši saistīti ar zveju). Turpretim oficiālajā Kurzemes guberņas statistikas datu krājumā, kas izdots ap 1900. gadu, par zveju apriņķī lasām: «Nav ziņu par to, tieši cik cilvēku dzīvo no šā rūpala. Bet pirms gadiem 25 Ventpils piekrastē ar zveju nodarbojās 1320 vīru, kuriem zivju tīrīšanā un sāļīšanā palīdzēja ap 2000 sieviešu un bērnu» (CKГ, 95. lpp.). Šos skaitļus Kurzemes guberņas 1899. gada pārskatā sniedza arī gubernators (Обзор 1899, 60. lpp.)

Analoģiskas pretrunas un neatbilstības atklājas arī Vitebskas guberņas statistikas ziņās. Analizēsim visticamākās no tām (5. tab.).

5. tabula

ZVEJNIEKU SKAITS VITEBSKAS GUBERNĀ

1854.—1900. GADĀ (dati par 1854. g. pēc BVVA, 2502. f., 1. apr. 7. l., 51. lp.; par 1896.—1900. g. pēc BVVA, 2502. f., 1. apr., 564. l., 2. lp.; par 1897. g. pēc Перепись, V₃, 164.—171. lpp. Iekavās summētas personas, kas zveju uzskatīja gan par galveno nodarbi, gan par palīgnodarbi)

Apriņķis	Zvejnieku skaits		
	1854	1896—1900	1897
Daugavpils	40	37	36 (101)
Drisas	12	40	30
Gorodokas	15	315	61
Lepeles	2500	93	43
Ludzas	—	68	17 (50)
Neveļas	200	390	30
Polockas	10	11	25
Rēzeknes	11	121	36 (168)
Sebežas	30	54	36
Suražas	10	—	—
Veļižas	25	768	23
Vitebskas	53	18	36
Kopā	2906	1915	373 (603)

Tabulas skaitļu gadījuma raksturs un mazticamība acīm redzama: laikposmā, kas mazāks par 50 gadiem, nav iespējama zvejnieku skaita palielināšanās un samazināšanās vienā apriņķī no trim līdz trīsdesmit reizēm. Turklāt Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes novados pēc ekspedīciju pierakstiem mums ir zināmi ciemi, kuros zvejnieki dzīvoja no paaudzes paaudzē, un viņu skaits tur būtiski nemainījās. Lūk, daži piemēri: Dirvaniene, Ūdeņi, Kvāpāni, Ļodāni, Saksmale, Sala, Zvejsala pie Lubāna ezera, Losi pie Losu ezera, Ismeri pie Ismeru ezera, Čornaja, Dūkstigals, Kaunatas rags, Ļipuški, Rabskava, Škrabi, Uškāni, Viškeri pie Rēznas ezera, Kapiņi pie Bižas ezera, Goliševa pie Cirmas ezera, Dudari, Kondrašova, Petrovka pie Rušona, Ezergailiši pie Feimaņu ezera, Ūdrija pie Ūdrijas ezera, Ostrova un Višķi pie Višķu ezera, Braslava pie Sīvera, Ostrovļāni pie Ežezera, Kursieši, Nīdermuiža, Pastari, Pēternieki, Pūgaiņi, Stradišķi, Vanagi pie Dubnas, Kaplava, Oglenieki, Ribaki, Rudziši, Sandariški, Slutiški, Tilti, Veiguri pie Daugavas un daudzi citi ciemi. Runājot par skaitļiem 5. tabulas pirmajās divās ailēs, jāteic, ka mums nav zināmi ne to izvēles kritēriji, ne kopsavilkuma datu sastādīšanas principi. 1900. gada 23. decembrī izdevuma «Finansu, rūpniecības un tirdzniecības ziņotājs» redakcija rakstīja Vitebskas gubernatoram: «Finansu ministrijas gadagrāmatas vajadzībām jūtam galēju nepieciešamību iegūt dažas ziņas par zivju nozveju Jūsu ekselencei uzticētajā gubernā. Man ir gods pazemīgi lūgt Jūs neatteikt no Jums atkarīgu rīkojumu par to, lai man tiktu paziņoti sekoši dati par pēdējiem 5 gadiem: 1. Zvejnieku skaits. 2. Gada nozvejas lielums.. 5. Gada no-

zvejas kopvērtība..» (BVVA, 2502. f., 1. apr., 564. l., 1. lp.).

Divi pēdējie jautājumi pieļauj divnozīmīgas atbildes — vai nu piecgades vidējās ziņas par katra gada nozvejas lielumu un vērtību, vai arī ikgadējās konkrētās ziņas par to pašu. Turpretim pirmais jautājums atstāja atbildētājam sniegto ziņu izvēles brīvību: viņš varēja norādīt zvejnieku ikgadējo, piecgades vidējo vai summēto zvejnieku skaitu; varēja minēt tikai patieso zvejnieku skaitu vai arī vienīgi tos, kas zvejoja kopā ar zvejas vietu nomniekiem vai pēdējo uzdevumā; varēja būt arī citas variācijas. Apriņķu pilnvaroto personu atbildes uz šādi ievirzītiem jautājumiem saturēja nesalīdzināmus vai arī grūti salīdzināmus datus. Daži piemēri. Ludzas apriņķa policijas priekšnieks rakstīja: «.. man uzticētajā apriņķī pēdējos 5 gados ar zveju ik gadus vidēji nodarbojas 8 rūpnieki [zvejas vietu nomnieki; zivju tirgotāji; vada zvejnieku grupu vadītāji? — S.C.] ar 60 strādniekiem» (turpat, 19. lp.). Veļižas apriņķa policijas priekšnieks ziņoja, ka Veļižā ir 30 zvejnieki, bet apriņķī — 738 (turpat, 8. lp.). Lepeles apriņķa policijas priekšnieks saskaitīja 8 zvejniekus un 84 strādniekus (turpat, 17., 18. lp.). Gubernas statistikas komitejas kopsavilkumu tabulā visas dažāda rakstura ziņas summētas kopējā ailē «Zvejnieks» (turpat, 2. lp.).

Ticamāki šķiet 1897. gada iedzīvotāju skaitīšanas dati, kaut arī tajos nav reģistrēts viss zvejnieku daudzums. Piemēram, tautskaites sākotnējās anketās nav ierakstīti Bērzpils pagasta Salā, Krustpils pagasta Auzānos, Ogleniekos, Rudzišos un citur dzīvojušie zvejnieki. Ievērojot šos skaitļus un etnogrāfu ekspedīciju pierakstus, uzskatām par iespējamu izteikt domu par to, ka Latgalē ik gadu strādāja 500—550 zvejnieku — arodnieku un ka šis daudzums bija gandrīz nemainīgs laikā no 19. gs. vidus līdz 20. gs. 20. gadiem. Izteikt šādu hipotēzi mudina zvejas tradicionālisms, ko etnogrāfu materiāli ļauj saskatīt visās rūpala jomās: zvejnieku dzīvesvietās, darba organizācijā, rīkos, paņēmienu un citur. Tā domāt rosina arī Latgales zvejnieku skaita samērā lielā stabilitāte, ko fiksējusi 1896.—1900. g. oficiālā statistika (6. tab.).

Lai parādītu Vitebskas gubernas statistikas pavisību un apšaubāmo ticamību zvejas jomā, papildus jau teiktajam minēsim vēl trīs piemērus, kas atspoguļo zvejnieku skaita neticamu svārstīšanos 10 gadu laikā. No 1896. līdz 1900. gadam gubernā vidēji skaitījās 1895 zvejnieki gadā, 1897. gadā — 1525, bet 1905. gadā tikai 689 (BVVA, 2502. f., 1. apr., 564. l., 2. lp.; Перепись, V₃, 164., 240.—243. lpp.; Обзор 1905, 15. lpp.). Tādas pašas svārstības redzamas arī skaitļos par Latgali: pēc Vitebskas gubernas statistikas komitejas uzskaites anketām, 1896. gadā Latgalē esot bijuši 234 zvejnieki (LVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 306., 307., 318., 322., 327. lp.), pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem — 319 (Перепись, V₃, 167., 169., 170., 240.—

6. tabula

ZVEJNIĒKU SKAITA DINAMIKA LATGALĒ

1896.—1900. GADĀ

(BVVA, 2502. f., 1. apr., 564. l., 13., 14., 19., 22. lp.)

Gads	Zvejnieku skaits apriņķos			Zvejnieku skaits visā Latgalē
	Daugavpils	Ludzas	Rēzeknes	
1896	26	68	115	209
1897	32	68	120	220
1898	31	68	120	219
1899	39	68	125	232
1900	55	68	125	246

243. lpp.), bet 1905. gadā — tikai 141 zvejnieks (Обзор 1905, 6. un 7. saraksts). J. Kalējs-Kuzņecovs, kurš Krievu ģeogrāfijas biedrības uzdevumā 1872.—1873. gadā Latgalē vāca etnogrāfijas materiālus, par zveju ezeriem visai bagātajā Andrupenes pagastā rakstīja: «Ezeru daudz. Zvejo partijās [zvejnieku grupās. — S.C.], ar to nodarbojas līdz 300 roku [zvejnieku. — S.C.]. Nomā vecicībnieki, pieredzējušiem zvejniekiem palīgā nāk vietējo zemnieku puīši» (KGB, 11. f., 1. apr., 4. l., 14. lp.).

Visticamākos, kaut arī teritoriāli lokālus statistikas datus par zvejnieku skaitu sniedz P. Borisova grāmata. Diemžēl tajā ir ziņas tikai par Rīgas apriņķa vienas daļas zvejniekiem — Rīgas līča piekrastē, Daugavas, Gaujas, Lielupes lejtecē un jūrmalas ezeros. Neuzticēdamies viņam pieejamiem oficiālās statistikas materiāliem un sastapdams dažu muižnieku un varas iestāžu ierēdņu pretdarbību, Borisovs pats apbrauca visas viņam aizsniedzamās zvejnieku apmetnes, savāca iecerētās ziņas un tās kritiski novērtēja. Pētnieks rakstīja: «Zemāk lasāmos skaitļus par zvejnieku, zvejas kuģu, zivju kūpinātavu, tauku kausētavu un zvejas rīku daudzumu esmu savācis pats uz vietām, un es ceru, ka šie cipari zināmā mērā pārstāv reālus lielumus, ja var paļauties uz zvejnieku liecību patiesumu, lai gan viņi bailēs no aplikšanas ar nodokļiem laiku pa laikam samazināja patiesos datus. Ziņas par tādiem rīkiem kā tīkli, venterī [murdi ar koka stīpām, kas pārvilkas ar tīklu, ar spārniem vai bez tiem. — S.C.] un murdi [pīti no klūgām. — S.C.] nevar pretendēt uz lielu precizitāti, jo ir visai grūti uzskaitīt visu viņu daudzumu; galveno zvejas rīku, kā jūras murdi un vadi, tāpat arī telpu, kā tauku kausētavas un zivju kūpinātavas, izskaitļojumā nepieļāuju kļūdu desmitos. Pievienotajā Rīgas līča zvejnieku statistikas tabulā ietilpa tikai zvejnieki — saimnieki, runājot par algotiem strādniekiem, jāteic, ka nav iespējams precīzi uzskaitīt viņu daudzumu. Būs visticamāk, ja pieņemsim, ka uz katru zvejnieku — saimnieku iznāk $1\frac{1}{2}$ strādnieka. Par upēm un ezeriem jāatzīmē, ka zemāk minētie skaitļi ietver sevī kā zvejniekus — saimniekus, tā arī algotos strādniekus» (Борисов 1913, 33., 34. lpp.).

Balstoties uz P. Borisova datiem, publicējam 7. tabulu par zvejnieku un zvejas piederumu aptuvenu daudzumu tajās Rīgas apriņķa vietās, kas atradās Rīgas līča piekrastē. Tabulā sniegti pareizi to zvejnieku apmetņu un apvidu nosaukumi, kuri Borisova grāmatā nodrukāti kļūdaini. Salīdzinot 1897. gada tautas skaitīšanā Rīgas apriņķī iegūtos datus ar P. Borisova savāktajiem, redzam: pēc skaitīšanas ziņām visā Rīgas apriņķī strādāja 1166 zvejnieki, bet pēc Borisova skaitļojuma tikai vienā apriņķa daļā — 2304, t.i., 1,8 reizes vairāk. Vēl piebilstam: pēc Vidzemes gubernas statistikas komitejas 1873. gada ziņām, Rīgas apriņķī Rīgas līča piekrastes posmā no Ragaciema līdz Skultei un Daugavas lejtecē līdz Salaspilij zvejoja 1327 cilvēki.

Ir pamats domāt, ka visu Latvijas jūras, ezeru un upju zvejnieku kopskaits 19.—20. gs. mijā svārstījās ap 10 000—12 000 cilvēku, t.i., bija 2—2,5 reizes lielāks, nekā konstatēja 1897. gada pirmā vispārējā tautas skaitīšana. Šajā skaitā ietilpa visi tie, kas zveju uzskatīja par galveno nodarbi vai palīgnodarbi. Zvejnieku sievas un bērņus, kas pastāvīgi piedalījās zivju tīrīšanā, apstrādē un pārdošanā, šajos skaitļos neiekļāvām. Visticamāk, ka tāds zvejnieku skaits pastāvēja visu 19. gs., jo tālaika dokumenti pietiekami daudz runā par attīstītu zveju. Visai autoritatīvais zvejas stāvokļa pētnieks B. Heinemanis pat domāja, ka «ar zveju Baltijas jūrā krievu robežās nodarbojas 30 750 cilvēku, neskaitot viņu sievas un bērņus, kuri tāpat palīdz krastā zivju izņemšanā no tīkliem un zvejas sagatavošanas darbos (piemēram, tīklu lāpīšana, ēsmas uzlikšana uz āķiem u.c.), kā arī zivju krājumu sagatavošanā» (Гейнemann 1904, 7. nr., 428. lpp.). Šajā sakarā ievērtību pelna arī fakts, ka Latvijas Zemkopības ministrijas Lauksaimniecības pārvaldes Zvejniecības un zivkopības nodaļas rūpīgi savāktie zvejnieku uzskaites dati 1920.—1930. gadā jūras zvejā vien ik gadu reģistrēja ap 4000 cilvēku (8. tab.).

Zvejnieku skaits atsevišķos gados svārstījās gan visā Latvijā, gan lokālajos zvejas rajonos. Svārstījās arī skaitliskie lielumi pēc nodarbes rakstura (pamatnodarbe vai palīgnodarbe). Šie skaitļi atspoguļo vēl vienu būtisku tendenci, kura manāma jau 19. gs. otrajā pusē: attīstoties intensīvai lauksaimniecībai un citām ražošanas nozarēm, uzlabojoties zvejas tehnikai un mazinoties zivju krājumiem, lēnām saruka to zvejnieku skaits, kuriem zveja bija pamatnodarbe, un pieauga to daudzums, kuri zveju uzskatīja par palīgnodarbi.

Zveja kā iedzīvotāju daļas galvenā nodarbe un palīgnodarbe bija izplatīta visos Latvijas apvidos, kuros atradās rūpalam piemēroti ūdensbaseini. Vislielākā zvejnieku koncentrācija bija lielo pilsētu — zivju pieprasītāju apkārtnē un pie ūdensbaseiniem, kuros mita vērtīgākās zivju sugas.

Skultes pagasttiesas 1878.—1879. gada protokolos saglabājušies 42 pārbaudīto zemnieku saimniecību inventāra saraksti. Tajos ir ziņas par apmēram 40% no

APTUVENS ZVEJNIEKU UN ZVEJAS PIEDERUMU DAUDZUMS
RĪGAS LĪCIM TUVĒJOS RĪGAS APRIŅĶA APVIDOS 1913. GADĀ

(Борисов 1913, 34.-36. lpp.) (e — murds nostiprināts ar enkuriem, k — ar mietiem)

Zvejnieku apmetne vai apvidus	Zvejnieki		Zvejas piederumi													
	zvejas saimnieki	algoti zvejnieki	buru un airu laivas	motorlaivas	zivju kūpinātavas	tauku kausētavas	reņģu vadi	lašu un citi vadi	bušu vadi	jūras murdi	reņģu un brētliņu tīkli	citu zivju tīkli	ezeru un upju vadi	ezeru un upju tīkli	stīpu murdi	klūģu murdi
Ragaciems	78	117	129	—	35	—	—	—	20	12e	644	—	—	—	—	—
Lapmežciems	79	119	120	—	36	—	—	—	65	5e	948	—	—	—	—	—
Bigauņciems	41	62	59	—	13	—	—	—	10	—	615	—	—	—	—	—
Kauguri	38	57	58	1	10	—	6	—	20	1e	450	—	—	—	—	—
Asari	21	32	28	1	12	—	2	—	6	—	160	—	—	—	—	—
Melluži	26	39	31	2	19	—	3	—	7	—	20	—	—	—	—	—
Dubulti	9	13	14	—	8	—	2	—	—	—	90	40	—	—	—	—
Majori	8	12	11	—	—	—	1	—	—	—	40	80	—	—	—	—
Bulduri	10	15	15	—	3	5	1	—	6	—	120	100	—	—	—	—
Bulji	48	72	36	—	14	6	5	1	16	—	21	16	—	—	—	—
Vārna	12	18	10	—	5	—	—	—	12	—	20	—	—	—	—	—
Bullumiža	102	153	60	—	14	8	10	—	20	—	60	136	—	—	—	—
Daugavgrīva	42	63	30	—	7	3	2	2	10	—	67	86	—	—	—	—
Bolderāja	35	53	33	—	8	3	3	3	5	—	14	15	—	—	—	—
Mangaļsala	84	126	120	—	5	2	5	2	—	—	190	214	—	—	—	—
Vecāķi	34	51	14	—	1	—	3	3	5	—	65	—	—	—	—	—
Lilaste	6	9	4	—	1	—	1	—	—	—	72	—	—	—	—	—
Bātciems	20	30	10	—	3	—	2	—	—	1m	240	—	—	—	—	—
Carnikava	22	33	39	—	5	—	3	3	—	1m	264	—	—	—	—	—
Pabaži	25	37	37	—	30	—	7	2	37	3m	345	300	—	—	—	—
Saulkrasti	17	25	25	—	2	—	—	—	4	1m	204	119	—	—	—	—
Skulte	69	103	95	—	8	—	—	—	60	11m	828	483	—	—	—	—
Juglas ezers	25	—	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	75	1500	—
Ķīšezers	25	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1500	—
Gubernemente	8	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	15	20	—
Krēmermuiža	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	20	20
Daugava	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	60
(Podrags)																
(Voleri)																
Vējaķsala	6	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	15	40	—
Kundziņsala	10	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	100	—
Dole	90	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1800
Lielupe	25	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	50	100	—
(Valteri)																
(Priedaine)																
Spuņņciems	8	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	50	960	—
Spuņņupe	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	240	—
(Perciems)																
(Straupciems)																
Žagarciems	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	200	—
Carnikava	26	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	415	415
(Gaujas lejtece)																
Kopā	1065	1239	1096	4	239	27	56	19	303	35	5477	1619	26	293	5890	2295

Pavisam kopā: 2304 zvejnieki, 1100 zvejas laivas, 239 zivju kūpinātavas, 27 tauku kausētavas, 101 vads (to skaitā 75 jūras vadi), 303 bušu vadi, 35 jūras murdi, 7389 tīkli (to skaitā 7096 jūras tīkli), 5890 stīpu murdi, 2295 klūģu murdi. Tabulā izlabotas matemātiskās kļūdas, kas nodrukātas P. Borisova grāmatā.

tolai pagastā bijušajām saimniecībām. Starp pārbaudītajām sētām bija arī 17 zvejnieku saimniecības resp. apmēram 42% no tām Skultes sētām, kurās tajos

gados dzīvoja zvejnieki. Pārbaudīto saimniecību lauksaimnieciskās ražošanas iespējas vispārīgā veidā atspoguļo 9. tabula.

8. tabula

JŪRAS ZVEJNIEKU SKAITS LATVIJĀ 1926.—1937. GADĀ
(Miezis 1927, 22.—24. lpp.; 1932, 30.—32. lpp.; 1938, 32.—34. lpp.)

Gads	Zvejnieku skaits pēc zvejas rakstura		Kopā
	pamatnodarbe	palīgnodarbe	
1926	3244	975	4219
1931	2683	1273	3956
1937	2546	1349	3895

9. tabula

LAUKSAIMNIECISKĀS RAŽOŠANAS IESPĒJAS
PĀRBAUDĪTAJĀS RĪGAS APRINĶA SKULTES PAGASTA
ZEMNIEKU SAIMNIECĪBĀS 1878.—1879. GADĀ
(LVVA, 3345. f., 1. apr., 40. l., 107., 108., 258. lp.)

Saimniecību skaits		Mājlopu daudzums		Sēklu krājums pūros
abs. sk.	%	zirgi	liellopi	
1	2,4	1	4	10
9	21,4	2	3—8	10—30
10	23,8	3	6—12	20—50
13	31,0	4	10—15	20—75
6	14,3	5	12—20	60—100
2	4,7	6	15	60—100
1	2,4	8	20	60

Aplūkojamo saimniecību kopā pārsvarā ir četrzirgu sētas (31%), tām seko trīszirgu (23,8%) un divzirgu (21,4%) sētas. Tabula rāda, ka Skultes pagastā vairākumā bija vidējas, t.i., trīs- un četrzirgu, sētas (54,8%). Otro vietu ieņēma sīkās vien- un divzirgu saimniecības (23,8%), bet trešo — lielsaimniecības (21,4%), kas turēja 5—8 zirgus.

Saimniecību šķirošana pēc turēto liellopu skaita ir grūtāka un nedrošāka, jo šo mājdzīvnieku skaits bija atkarīgs no dažādiem apstākļiem un pretim vienādam zirgu skaitam inventāra sarakstos redzams dažāds govju un teļu daudzums. Tas pats bilstams arī par sēklu krājuma lielumu.

10. tabula sniedz priekšstatu par pārbaudīto sētu līdzdalību zvejā kā Rīgas līča austrumu krasta apdzīvotāju saimnieciskās darbības palīgnodarē.

Zvejnieku māju kopā pārsvars ir sīkajām vien- un divzirgu saimniecībām (47,1%), kurām seko vidējās četrzirgu (29,4%) un trīszirgu (17,6%) sētas. Lielsaimniecības ir tikai 5,9% no zvejnieku māju kopskaita. Piebilstam, ka tabulā ar krustiņu (+) atzīmētās sētas 1815. gadā Skultes draudzes zemnieku māju sarakstā kopā ar 10 citām Skultes pagasta saimniecībām (Aģes krogs, Braši, Briedis, Brūveļi, Kalpiņi, Kluģi, Lielčorkas, Mazčorkas, Mežgriezes, Silanši) ierakstītas kā piekrastes zemnieki (*Strandbauern*) (LVVA, 6810. f.,

1. apr., 15. l., 241., 244. lpp.). Tas nozīmē, ka šīs mājas tradicionāli skaitījās zvejnieku sētas. To nomniekus un pēc izpirkšanas — īpašniekus nereti dēvēja arī par zvejas zemniekiem (*Fischerbauern*) vai zvejas saimniekiem (*Fischerwirthe*).

Līdzīgu ainu par Rīgas līča Vidzemes (austrumu) piekrasti 1867. gadā sniedz arī Valmieras apriņķa Vecsalacas pagasta zvejnieku saimniecības (sk. 18. tab.). Tajā gadā tur bija zināmas 48 zvejnieku sētas. Ziņas ir saglabājušās par 40 sētām (83,3%). Viņu kopā pirmo vietu ieņēma sīkās divzirgu saimniecības (42,5%), otro — vienzirga sētas (22,5%), trešo un ceturto vietu šajā pagastā dalīja vidējās un lielās trīs- un četrzirgu saimniecības (katra grupa 17,5%).

Baltijas jūras un Rīgas līča Ziemeļkurzemes piekrastes iedzīvotāju lauksaimnieciskās ražošanas iespējas raksturojam ar 1882. gada ziņām par zirgu skaitu Ventspils apriņķa Dundagas pagasta 70 zvejnieku saimniecībās (tur pavisam bija 73 zvejnieku sētas, bet trijās no tām 1882. gadā dzīvoja vienīgi vaļinieki): zvejnieku — saimnieku vairums (54,3%) turēja divus zirgus; otrajā vietā bija trīszirgu sētas (24,3%), trešajā — vienzirga saimniecības (18,6%). Vienīgi divas vecsaimniecības (2,8%) — Košraga Žoki un Pitraga Nitēji — turēja četrus zirgus (LVVA, 874. f., 1. apr., 10. l., 27.—31., 82.—89. lp.). Tajā pašā gadā Dundagas pagasta zemkopju saimniecības pārsvarā turēja 5 un vairāk (pat 10) zirgus. Piemēram, zvejnieku ciemiem tuvējās Slīteres mazās muižas apkārtnē tikai 27,8% zemkopju bija no 2 līdz 4 zirgiem, bet 72,2% — no 5 līdz 10 zirgiem (LVVA, 874. f., 1. apr., 10. l., 79.—82. u.c. lp.).

10. tabula

LAUKSAIMNIECISKĀS RAŽOŠANAS IESPĒJAS
PĀRBAUDĪTAJĀS RĪGAS APRINĶA SKULTES
PAGASTA ZVEJNIEKU SĒTĀS 1878.—1879. GADĀ
(LVVA, 3345. f., 1. apr., 40. l., 107., 108., 258. lp.)

Sētas nosaukums	Mājlopu daudzums		Sēklu krājums pūros
	zirgi	liellopi	
Caurais (+)	2	8	30
Dūči	3	8	30
Gauši	4	14	30
Jaupeļi	3	12	30
Kaņepji (+)	2	6	10
Krastiņi (+)	2	5	15
Ķērne (+)	1	4	10
Laiciema Kursieši	3	11	30
Mandagi	4	10	50
Migliņi (+)	2	4	8
Nagliņi (+)	2	5	10
Platkāji (+)	4	10	20
Pučpāvuli (+)	2	3	12
Sviņķi	4	12	22
Timmaji (+)	2	6	12
Varigši	6	15	100
Zivarti	4	12	44

No minētajiem skaitļiem izriet, ka pastāvīgi zvejoja galvenokārt tie siko un vidējo saimniecību nomnieki un īpašnieki, kuri nespēja iztikt no zemkopības un lopkopības ienākumiem. Lielāku saimniecību turētāji parasti zvejoja, lai gūtu papildu ienākumus. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā kā drošākas un cerīgākas saimnieciskās darbības nozares vairumā apvidu attīstījās racionālā zemkopība un lopkopība, un atsevišķos zvejas rajonos ar auglīgāku zemi mazinājās vecsaimnieku — zvejnieku daudzums. Piemēram, Vecsalacas pagastā 1867. gadā zvejnieki dzīvoja 47 sētās, bet 1897. gadā vairs tikai 33. Pēdējā gadā zvejnieki minēti arī vairākās tādās saimniecībās, kurās 1867. gadā viņus nenorādīja (sk. 18. tab.). Jāpiebilst, ka pagaidām nav pilnīgas drošības par to, ka 1867. gada uzskaites dokumentos ierakstītas visas saimniecības, kurās dzīvoja zvejnieki. 1979. un 1985. gada vākumi Salacgrīvas apkārtnē radīja pārlicību, ka saglabātajās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās nav ierakstīti visu Vecsalacas pagasta tālaika zvejnieku vārdi, it īpaši to, kuri zvejoja vienīgi Salacas tačos.

Līdzīgs stāvoklis bija pie visiem Latvijas nozīmīgākajiem ūdensbaseiniem — Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē, plašo ezeru apkaimē un zivīm bagāto upju krastos. Uz vienu vai otru pusi varēja svārstīties tikai zvejnieku atsevišķo sociālo grupu īpatsvars. Svārstības saistījās galvenokārt ar attiecīgās piekrastes augšņu auglību, t. i., ar iespēju attīstīt zemkopību un lopkopību, iegūt no tām iztikai vajadzīgos produktus, tālākai saimniekošanai un dzīvei nepieciešamo naudu. Zināma nozīme bija arī apvidum, kas ļāva cilvēkiem vairāk vai mazāk sistemātiski iesaistīties citās saimnieciskās darbības nozarēs, kuras varēja dot papildu peļņu, piemēram, dažādu kokmateriālu sagatavošana mežā un izvešana no tā, kokmateriālu ielādēšana dižlaivās un kuģos, plostos sasieta un vaļēju koku pludināšana, amatniecība, kuģu būve, tirdzniecība, jūrniecība u. tml.

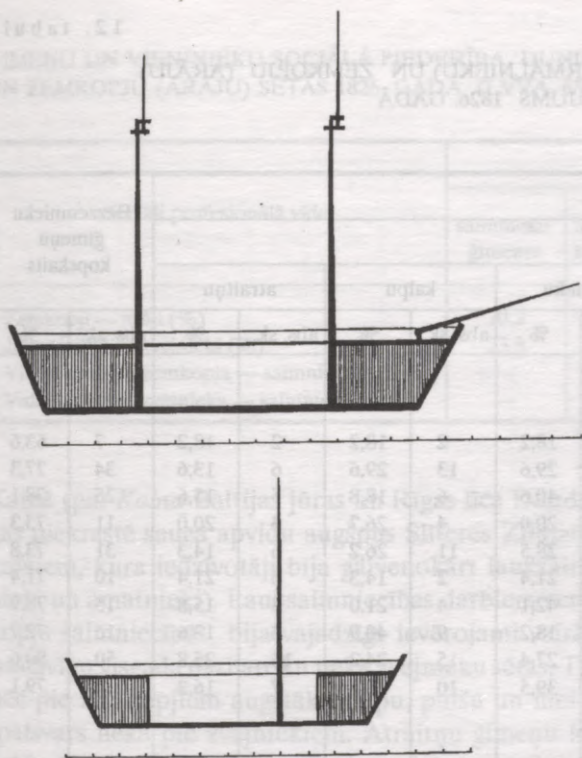
Runājot par minētajām un citām detaļām, paturams vērā, ka 19. gs. nebija viendabīgs vēstures posms. Tā pirmajā pusē Kurzemes un Vidzemes gubernās sabruka feodāli dzimtbūtnieciskā kļaušu iekārta, attīstījās preču un naudas saimniecība, zemnieki un zvejnieki ieguva ierobežotu personīgo brīvību. Vitebskas gubernas latviešu apdzīvotajos apriņķos (Latgalē) tas notika tikai pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā. 60. gadu reformas deva zemniekiem tiesības iepirkt mājas par dzimtu, brīvi izvēlēties dzīvesvietu un nodarbošanās nozari. Tomēr turpināja pastāvēt daži noteikumi, kas šīs tiesības ierobežoja. 19. gs. otrajā pusē strauji attīstījās rūpniecība. Auga pilsētas. Laukos veidojās zemnieku un zvejnieku — privātpašnieku slānis un plašas bezzemnieku masas. Daudzi cilvēki mainīja dzīves un darba vietu. Līdz ar pilsētu augšanu un sabiedrības sociālās diferencēšanās pastiprināšanos būtiski mainījās pieprasījums pēc pārtikas produktiem, arī pēc zivīm un to izstrādājumiem. Šie un

citi apstākļi, kuru iedarbības analīzei nepieciešami īpaši pētījumi, ir jāievēro, cenšoties labāk izprast Latvijas zvejnieku saimnieciskajā darbībā un dzīvē notikumu. Īpaša uzmanība pievēršama norisēm atsevišķos apvidos, jo visā 19. gs. un 20. gs. sākumā turpināja pastāvēt muižnieku feodālās zvejas privilēģijas. To ievērošanas līmenis (stingrums) jūtami ietekmēja zemnieku — zvejnieku rīcības spējas, zvejas raksturu un izplatību.

Daudzās vietās Rīgas līča Vidzemes piekrastē (Ainažos, Skultē, Svētcimē, Tūjā, Vitrupē un citur) vairāk vai mazāk auglīga aramzeme un pļavas sniedzās līdz pašam jūras krastam. Vietumis tas vērojams arī Baltijas jūras un Rīgas līča Kurzemes piekrastē (Jūrkalne, Lubezere, Medze, Nogale, Vandzene, Vērgale). Tur zvejnieku kopās liels īpatsvars bija jūras tuvumā dzīvojošiem vidējo un lielo saimniecību nomniekiem un īpašniekiem. Apvidos ar smilšainiem krastiem (Ance, Dundaga, Nīca, Pabaži, Pērkone, Rucava, Sarkanmuiža, Sloka u. c.) jūrmalā izvietojās galvenokārt sīksaimniecības, kuru iemītnieki nodarbojās ar zveju. Viņu saimnieciskajā darbībā tai parasti bija pamatloma (sk. 9., 10. un citas tab.).

Visā pētītajā laikposmā zvejnieki nebija sociāli viendabīga Latvijas lauku iedzīvotāju daļa. Apgalvojuma ilustrēšanai analizēsim Dundagas pagasta iedzīvotāju pārbaudes 1826. gada uzskaites lapu ierakstus un salīdzināsim novada abu iedzīvotāju grupu sociālo sastāvu. Pirmajā grupā ietilpst piekrastē dzīvojušie zvejnieki — dokumentos dēvēti par *jūrmalniekiem*. Viņi dzīvoja 71 sētā, gandrīz visi zvejoja jūrā un iespēju robežās audzēja labību, turēja lopus resp. nodarbojās ar lauksaimniecību. Otrajā grupā ietilpa 238 sētās dzīvojušie zemkopji, dokumentos saukti par *arājiem*. Viņi strādāja laukkopībā, lopkopībā un amatos, kuri apkalpoja gan arājus, gan jūrmalniekus.

Amatnieku sakarā piebilstams, ka 11 zvejnieku ciemos jūrmalas posmā no Jaunciema līdz Ģipkai 71 sētā reģistrēti tikai četri amatnieki — kalēji (Stkraga Ķeļķos, Mazirbes Taizeļos un Ģipkas (precīzāk — Pūrciema) Silos). Visi četri pierakstīti kā vaļinieki. 238 arāju sētās toties minēti 55 amatnieki. Šie skaitļi šķiet maz ticami, jo zinām, ka jūrmalā vismaz kopš 18. gs. beigām būvēja lielas vien- un divmastu transporta laivas (4. att.), ar kurām devās tālos braucienos. Jūrmalas iedzīvotāju minētā gada uzskaites lapās kā īpaša profesija ir ierakstīti samērā daudzi laivinieki. Regulāri būvēja piekrastes un dziļjūras zvejas laivas un veica citus darbus, kam bija nepieciešama amata prasme. Diemžēl līdz šim nav izdevies atrast vienreizējas uzskaites dokumentus, kuros par amatniekiem būtu doti citādi skaitļi. Par 1826. gadā jūrmalā minēto amatnieku daudzumu liek nopietni šaubīties arī Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatās dažādos gados izdarītie ieraksti, kuri nosauc amatniekus (audējus, galdniekus, kalējus, kurpniekus, namdarus u. c.),

4. att. Dundagas piekrastes zvejnieku vienmasta un divmastu burulaivu (dižlaivu?) principiālās shēmas. Oriģināli skicēti ap 1860. gadu. (LVVA, 412. f., 2. apr., 874. l., 82a. lp.). Skiču paskaidrojumi pagaidām nav atrasti.

kas dzīvoja zvejnieku mājās. Visu Dundagas novada zemkopju sētās 1826. gadā uzskaitīto amatnieku sociāli profesionālais raksturojums sniegts 11. tabulā.

Tabula rāda, ka amati bija saistīti ar saimnieciskās darbības jomām, kas apkalpoja novada galvenās nodarbošanās nozares — lauksaimniecību un zveju. Amatos strādāja galvenokārt bezzemnieki — vaļinieki un kalpi. Tikai 10,9% amatnieku bija saimnieki vai viņu ģimenes locekļi. Tāda pati amatnieku sociāli profesionālā situācija pastāvēja līdz 19. gs. beigām un uzskatāmi atspoguļojās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējo anketu ierakstos.

12. tabulas skaitļi pārlicina par to, ka jau 19. gs. pirmajos gadu desmitos Latvijas lauku iedzīvotāji, to skaitā arī zvejnieki, bija sociāli dziļi noslāņojušies. Zvejnieku diferenciācija kopumā maz atšķīrās no zemkopju diferenciācijas, tomēr atsevišķās ļaužu sociālajās grupās starp zvejniekiem un zemkopjiem vērojamas diezgan manāmas atšķirības.

Dundagas pagasta zemkopju un zvejnieku ģimeņu kopumā vidēji tikai 20,8% bija māju saimnieku — nomnieku ģimenes. Pie tām ar zināmu piesardzību var vēl pieskaitīt saimnieku brāļu ģimenes, kuras veidoja 2,3% no pagasta ģimeņu kopskaita un dzīvoja galvenokārt kā vaļinieki vecākā brāļa apsaimniekotajā sētā. Ģimeņu pārlicinošs vairums (76,9%) bija bezzemnieki: vaļinieki — 29,4%, kalpi — 33,3%, atraitnes,

kuras lielākoties dzīvoja kā vaļinieces vai laukstrādnieces, — 14,2%. Bez tam pagastā vēl mita 398 neprecēti laukstrādnieki — puīši un 466 neprecētas laukstrādnieces — meitas. Nedaudzām neprecētajām laukstrādniecēm bija bērni. Uz vienu pagasta saimniecību vidēji iznāca 1,4 vaļinieku ģimenes, 1,6 kalpu ģimenes, 1,3 neprecētu puīšu un 1,5 neprecētas laukstrādnieces.

Jūrmalnieku — zvejnieku un zemkopju — arāju ģimeņu salīdzinājums rāda, ka augstāks sociālās noslāņošanās līmenis bija zemkopju vidē. Tas uzskatāmi redzams 13. tabulā, kurā kā sociāli neskaidra grupa nav iekļautas saimnieku brāļu ģimenes.

Sociālā diferencēšanās izpaužas mazākā mērā, ja analizējam visu pagasta iedzīvotāju kopumu (14. tab.). Saimnieku ģimenēm vidēji pieskaitāmi 30,0% pagasta iedzīvotāju, bet bezzemnieku ģimenēm un vieniniekiem — 70,0%. Saimnieku ģimenēs kā visumā materiāli labāk nodrošinātās bija vairāk locekļu nekā bezzemnieku ģimenēs. Tā, saimnieka ģimenē vidēji skaitījās 5,8 cilvēki, bet vaļinieka ģimenē tikai 2,7, kalpa — 3,5, atraitnes — 1,5 un saimnieka brāļa ģimenē — 3,3 cilvēki. No šiem skaitļiem izriet, ka laukos vismazāk nodrošināti bija vaļinieki.

14. tabula stāsta, ka arī pagasta iedzīvotāju kopuma analizē zvejnieki izrādās sociāli mazāk noslāņoti. Tas atspoguļojas šādās iezīmēs: 1) saimnieku — zemkopju ģimenēs skaitījās 28% arāju, t.i., vienīgi lauksaimniecībā vai nedaudz amatniecībā nodarbinātu cilvēku, bet saimnieku — zvejnieku ģimenēs ietilpa jau 37,2% jūrmalas apdzīvotāju (vidējais vienas saimniekģimenes locekļu skaits pie zemkopjiem — 5,6, pie

11. tabula

VENTSPILS APRINĶA DUNDAGAS PAGASTA ZEMKOPJU SĒTĀS DZĪVOJUŠO AMATNIEKU SKAITS UN SOCIĀLI PROFESIONĀLAIS SASTĀVS 1826. GADĀ (LVVA, 630. f., 1. apr., 157. l., 1.–654. lpp.)

Amats	Amatnieku sociālais stāvoklis					
	saimnieks, viņa ģimenes loceklis		vaļinieks, viņa ģimenes loceklis		kalps, viņa ģimenes loceklis	
	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%
Skroderis	3	15	15	75	2	10
Kalējs	—	—	11	100	—	—
Audējs	2	33,3	4	66,7	—	—
Mūrnieks	—	—	6	100	—	—
Kurpnieks	1	20	3	60	1	20
Sedlinieks	—	—	3	100	—	—
Namdaris	—	—	2	100	—	—
Galdnieks	—	—	1	100	—	—
Kokgriezējs	—	—	1	100	—	—
Kopā	6	10,9	46	83,6	3	5,5

VENTSPILS APRIŅĀ DUNDAGAS PAGASTA ZVEJNIEKU (JŪRMALNIEKU) UN ZEMKOPJU (ARĀJU) ĢIMEŅU SKAITS UN SOCIĀLI DEMOGRĀFISKAIS RAKSTUROJUMS 1826. GADĀ (LVVA, 630. f., 1. apr., 157. l., 1.-654. lpp.)

Apdzīvotā vieta (apvidus)	Ģimenes										Bezzemnieku ģimeņu kopskaits		
	kopā	to skaitā											
		saimnieku		saimnieku brāļu		vaļinieku		kalpu		atraitņu		abs. sk.	%
abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%
Jūrmalnieku (zvejnieku) ciemi													
Jaunciems	11	4	36,3	1	9,1	2	18,2	2	18,2	2	18,2	7	63,6
Sīkrags	44	10	22,7	2	4,5	13	29,6	13	29,6	6	13,6	34	77,3
Mazirbe	32	7	21,9	1	3,1	13	40,6	6	18,8	5	15,6	25	78,1
Košrags	15	4	26,7	1	6,6	3	20,0	4	26,7	3	20,0	11	73,3
Pitrags	42	11	26,2	2	4,8	12	28,5	11	26,2	6	14,3	31	73,8
Saunags	14	4	28,6	2	14,3	3	21,4	2	14,3	3	21,4	10	71,4
Vaide	19	4	21,1	—	—	8	42,1	4	21,0	3	15,8	15	78,9
Kolka	22	6	27,3	—	—	4	18,2	9	40,9	3	13,6	16	72,7
Kruste*	62	12	19,4	2	3,2	17	27,4	15	24,2	16	25,8	50	80,6
Ģipka**	43	9	20,9	—	—	17	39,5	10	23,3	7	16,3	34	79,1
Muižas (arāji)***													
Dundaga	344	67	19,5	5	1,5	113	32,8	120	34,9	39	11,3	277	80,5
Kārļamuiža	138	28	20,3	1	0,7	44	31,9	48	34,8	17	12,3	110	79,7
Laukmuiža	43	8	18,6	—	—	14	32,6	18	41,8	3	7,0	35	81,2
Vecmuiža	38	8	21,1	—	—	10	26,3	16	42,1	4	10,5	30	78,9
Sude	50	10	20,0	1	2,0	18	36,0	18	36,0	3	6,0	40	80,0
Jaunmuiža	89	17	19,1	4	4,5	28	31,5	25	28,1	15	16,8	72	80,9
Āži	91	16	17,6	1	1,1	30	33,0	29	31,9	15	16,4	75	82,4
Kaļķi	139	24	17,3	3	2,1	41	29,5	46	33,1	25	18,0	115	82,7
Valpene	115	31	26,9	2	1,7	21	18,2	47	40,9	14	12,3	84	73,0
Ģibzde	73	17	23,3	5	6,9	16	21,9	26	35,6	9	12,3	56	76,7
Ģipka	57	12	21,1	1	1,8	8	14,0	24	42,1	12	21,0	45	78,9
Kopā pie zvejniekiem	304	71	23,3	11	3,6	92	30,3	76	25,0	54	17,8	233	76,6
Kopā pie arājiem	1177	238	20,2	23	2,0	343	29,1	417	35,4	156	13,3	939	79,8
Kopā (vidēji) pagastā	1481	309	20,8	34	2,3	435	29,4	493	33,3	210	14,2	1172	79,1

* Ar nosaukumu Kruste dokumentā apvienotas trīs nelielas apdzīvotas vietas — Krusti, Uši un Ēvaži, kā arī liels zvejnieku ciems Melnsils un pāris kilometru ārpus tā esošā plašā viensēta Aizklāņi.

** Ģipkā iekļauts arī tai līdzās esošais Pūrciemss.

*** Aprēķinā nav iekļautas Mazirbes mācītājmuižai piederošās 4 zemkopju sētas, kurās dzīvoja tāds pats iemītnieku sastāvs kā pārējās Dundagas pagasta arāju saimniecībās (turpat, 655., 666. lpp.).

zvejniekiem — 6,6 cilvēki); 2) vaļinieku īpatsvars abās nodarbinātības grupās gandrīz vienāds: zemkopjiem — 19,5%, zvejniekiem — 19,1%; 3) kalpu ģimeņu locekļu īpatsvars ievērojami augstāks pie zemkopjiem (30,8%) nekā pie zvejniekiem (21,6%); 4) pie zemkopjiem nedaudz augstāks arī neprecēto laukstrādnieku — puīšu (7,2%) un neprecēto laukstrādnieču — meitu (8%) īpatsvars (pie zvejniekiem abi rādītāji ir zemāki — puīši 5,1%, meitas — 7,6%); 5) pie zemkopjiem ir zemāks atraitņu ģimeņu locekļu (4,9%) un saimnieku brāļu ģimeņu locekļu (1,6%) īpatsvars (jūrmalā tas ir 6,5 un 2,9%). Piebilstams, ka vaļinieku,

kalpu un atraitņu ģimeņu vidējais lielums zemkopju un zvejnieku vidē ir gandrīz vienāds: ģimeņu vidējo lielumu atšķirības svārstās no 0,05 līdz 0,12 cilvēkiem.

Zemkopju un zvejnieku sociālajā struktūrā atklātās atšķirības sakņojas dabas un sociāli ekonomiskajos apstākļos. Kaut gan zvejnieki zvejas sezonas rakstura un samērā neauglīgās piekrastes zemes dēļ bija slīktāk nodrošināti ar iztikas līdzekļiem nekā zemkopji, viņiem saimnieku ģimenes bija lielākas nekā zemkopjiem. No jau minētajiem 1826. gada ierakstiem var secināt, ka bērnu mirstība jūrmalā bija biežāka nekā

13. tabula

ĢIMEŅU UN VIENINIEKU SOCIĀLĀ PIEDERĪBA DUNDAGAS PAGASTA ZVEJNIEKU (JŪRMALNIEKU) UN ZEMKOPJU (ARĀJU) SĒTĀS 1826. GADĀ (LVVA, 630. f., 1. apr. 157. l., 1.–654. lpp.)

Sociāli profesionālā vide	Ģimeņu un vieninieku sociālā piederība						
	saimnieku ģimenes	bezzemnieku ģimenes	vaļinieku ģimenes	kalpu ģimenes	atraitņu ģimenes	neprecētie laukstrādnieki	neprecētās laukstrādnieces
Zemkopji — arāji (%)	20,2	79,8	29,1	35,4	13,3	7,2	8,0
Jūrmalnieki — zvejnieki (%)	23,3	76,6	30,3	25,0	17,8	5,1	7,6
Vidēji uz vienu zemkopja — saimnieka ģimeni	—	—	1,44	1,75	0,65	1,4	1,56
Vidēji uz vienu zvejnieka — saimnieka ģimeni	—	—	1,29	1,1	0,76	0,9	1,32

Kalnā (par *Kalnu* Baltijas jūras un Rīgas līča Dundagas piekrastē sauca apvidu augšpus Slīteres Zilajiem kalniem, kura iedzīvotāji bija galvenokārt lauksaimnieki un amatnieki). Lauksaimniecības darbiem zemkopju saimniecībās bija vajadzīgs ievērojami vairāk pastāvīgu visgada darbaroku nekā zvejnieku sētās. Tāpēc pie zemkopjiem augstāks kalpu, puīšu un meitu īpatsvars nekā pie zvejniekiem. Atraitņu ģimeņu locekļu īpatsvars jūrmalā augstāks tādēļ, ka zvejnieki jūrā gāja bojā biežāk nekā vaļinieki — laukstrādnieki un amatnieki dažādos nelaiemes gadījumos. Par to, tāpat kā par atšķirībām bērnu mirstībā, viegli pārliecināties, analizējot ierakstus Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatās (sk. arī Priedīte 1993, 1994).

Zvejnieku tāpat kā zemkopju saimniecībās (plašāk sk. Cimermanis 1959, 35. un turpm. lpp.) vismaz kopš 19. gs. sākuma pastāvēja darbaspējīgo iemītnieku savdabīgs profesionālais iedalījums, kurš ne vienmēr atbilda sociālajam noslāņojumam. Zemkopju vidē cilvēka sociālo statusu noteica galvenokārt viņa saimniecības komplekss: zemes gabala lielums un auglība, lopu skaits un ražība, saimniecībā iegūto ražojumu vērtība, dzīvojamo un saimniecības ēku lielums un saņemtība. Sava loma, protams, bija arī cilvēka radošajai darbībai. Zvejnieku vidē tam visam bija nozīme tādā mērā, kādā zveja bija saistīta ar lauksaimniecību, un vajadzēja salīdzināt dažādus saimniekus, saimniekus un nomniekus, saimniekus un vaļiniekus (īrniekus) u.tml. Tomēr situācijās, kur runa bija vienīgi par zveju, cilvēka sociālā statusa, t.i., zvejas saimnieka, noteikšanai galvenais rādītājs bija laivas īpašums, jo tā bija dārgs, ilgi izmantojams un viens no galvenajiem zvejas piederumiem. Turklāt laiva ne vienmēr piederēja sētas nomniekam vai īpašniekam. Ciemos dzīvoja gan sētu saimnieki — laivas īpašnieki, gan saimnieki, kuriem nepiederēja laiva. Tajā pašā laikā zvejnieku ciemos un sētās dzīvoja daudzi bezzemnieki, kuriem piederēja laiva. Gan vieni, gan otri sabiedrībā skaitījās zvejas saimnieki, kas veidoja (līga) savu laivu komandas (zvejas kolektīvus). Tajās ietilpa kā saimnieki, tā bezzemnieki. Šajos gadījumos ļoti augstu vērtēja zvejas saimnieka cilvēciskās īpašības — jūras pazīšanu,

zivju dzīvesveida zināšanu, spēju izvēlēties izdevīgu loma vietu un laiku, prasmi vadīt laivu, ar ko lielā mērā saistījās ne vien nozvejas un ienākumu lielums, bet arī cilvēku dzīvības drošība. Tāpēc darbā uz jūras ļaužu mantiskā labklājība palika otrajā plānā. Priekšplānā izvirzījās viņu profesionālās un personiskās īpašības. Bezzemnieka — prasmīga laivas īpašnieka (zvejas saimnieka) — darba kolektīvā par tā locekli varēja strādāt piekrastes sētas nomnieks vai īpašnieks, kurš pēc sabiedrības vērtējuma oficiālās tradīcijas atradās augstākā sociālā statusā nekā laivas īpašnieks — bezzemnieks (E 30, 1973.—1996. gada ekspedīciju pieraksti). Šo domu ilustrējam ar Baltijas jūras Dundagas piekrastes 1910. gada datiem par laivu un to īpašnieku skaitu (15. tab.).

15. tabula rāda, ka laivu ir 4,9 reizes vairāk nekā sētu saimnieku un 1,4 reizes vairāk nekā laivu īpašnieku. Tādu skaitlisko attiecību starp laivu un to īpašnieku daudzumiem zināmā mērā izveidoja Dundagas muižas administrācija, kura noteica, ar cik laivām drīkst zvejot katrs saimnieks. Tā, piemēram, 19. gs. 90. gados slēgto māju nomas līgumu 3. pantā noteikts, ka saimnieku lielais vairums līgumā paredzētajos 12 gados drīkst zvejot ar divām laivām, bet Jaunciema Nābeļu saimniekam atļāva zvejot tikai ar vienu laivu (LVVA, 6999. f., 13. apr., 330., 332. l.).

Zvejnieku absolūtajam vairumam (66%) piederēja tikai viena laiva, un viņi varēja nodarboties ar vienu vai diviem zvejas veidiem no trim iespējamiem. Jūras zvejniekiem bija trejādas laivas: mazās piekrastes zvejai, vada laivas zvejai ar vadiem un tīkliem vidējos dziļumos un lielās selgas laivas zvejai ar dziļjūras tīkliem. Otrai zvejnieku grupai (28,2%) bija divas laivas. Tikai trešajai, vismazākajai un, domājams, visturīgākajai zvejnieku grupai (5,8%) bija trīs laivas. Tas nozīmē, ka tikai neliela zvejnieku (zvejas saimnieku) daļa varēja nokomplektēt savu komandu un patstāvīgi nodarboties ar visiem trim iespējamiem zvejas veidiem.

Piekrastes ļaužu lielākajai daļai laivu iegādei vajadzēja apvienot vairāku zvejnieku spēkus un katram iegūt

VENTSPILS APRIŅĀ DUNDAGAS PAGASTA ZVEJNIEKU (JŪRMALNIEKU) UN ZEMKOPJU (ARĀJU) SKAITS UN SOCIĀLI DEMOGRĀFISKAIS RAKSTUROJUMS 1826. GADĀ (LVVA, 630. f., 1. apr., 157. l., 1.–654. lpp.)

Apdzīvotā vieta (apvidus)	Iedzīvotāju skaits																
	kopā	to skaitā ģimenēs										neprecētie lauk- strādnieki		neprecētās lauk- strādnieces		kopā bez- zemnieku ģimenēs	
		saimnieku		saimnieku brāļu		vaļinieku		kalpu		atraitņu		abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%
	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	
Jūrmalnieku (zvejnieku) ciemi																	
Jaunciems	54	26	48,1	3	5,6	5	9,2	11	25,9	2	3,7	3	5,6	4	7,4	28	51,9
Sīkrags	174	71	40,8	5	2,9	30	17,2	45	25,9	6	3,4	7	4,0	10	5,8	103	59,2
Mazirbe	146	49	33,6	3	2,0	43	29,5	24	16,4	9	6,2	5	3,4	13	8,9	97	66,4
Košrags	78	30	38,5	5	6,4	11	14,1	18	23,1	4	5,1	5	6,4	5	6,4	48	61,5
Pitrags	190	81	42,6	5	2,6	28	14,8	39	20,5	16	8,4	7	3,7	14	7,4	109	57,4
Saunags	66	22	33,3	8	12,1	11	16,7	10	15,2	3	4,5	6	9,1	6	9,1	44	66,7
Vaide	76	24	31,6	2	—	19	25,0	16	21,1	3	3,9	5	6,6	9	11,8	52	68,4
Kolka	92	35	38,1	—	—	8	8,7	28	30,4	6	6,5	6	6,5	9	9,8	57	61,9
Kruste*	238	81	34,0	8	3,4	44	18,5	53	22,3	26	10,9	8	3,4	18	7,6	157	66,0
Ģipka**	152	52	34,2	—	—	43	28,3	30	19,7	7	4,6	12	7,9	8	5,3	100	65,8
Muižas (arāji)***																	
Dundaga	1345	374	27,8	15	1,1	279	20,7	423	31,6	53	3,9	96	7,1	105	7,8	971	72,2
Kārļamuiža	584	175	29,9	3	0,5	138	23,6	168	28,8	22	3,8	35	6,0	43	7,4	409	70,1
Laukmuiža	173	44	25,4	—	—	41	23,7	60	34,7	4	2,3	10	5,8	14	8,1	129	74,6
Vecmuiža	166	47	28,3	—	—	27	16,3	63	38,0	5	3,0	10	6,0	14	8,4	119	71,7
Sude	203	60	29,5	3	1,5	45	22,2	65	32,0	3	1,5	12	5,9	15	7,4	143	70,5
Jaunmuiža	365	96	26,3	12	3,3	86	23,5	89	24,4	24	6,6	31	8,5	27	7,4	269	73,7
Āži	345	79	22,9	2	0,6	82	23,8	107	31,0	24	6,9	26	7,5	25	7,3	266	77,1
Kaļķi	505	110	21,8	17	3,4	119	23,5	148	29,3	36	7,1	37	7,4	38	7,5	395	78,2
Valpene	487	163	33,5	4	0,8	43	8,8	154	31,6	27	5,6	44	9,0	52	10,7	324	66,5
Ģibzde	309	104	33,7	18	5,8	39	12,6	89	28,8	17	5,5	19	6,2	23	7,4	205	66,3
Ģipka	234	69	29,5	2	0,8	20	8,6	87	37,2	16	6,8	17	7,3	23	9,8	165	70,5
Kopā pie zvejnie- kiem	1266	471	37,2	37	2,9	242	19,1	274	21,6	82	6,5	64	5,1	96	7,6	795	62,8
Kopā pie arājiem	4716	1321	28,0	76	1,6	919	19,5	1453	30,8	231	4,9	337	7,2	379	8,0	3395	72,0
Kopā (vidēji) pagastā	5982	1792	30,0	113	1,9	1161	19,4	1727	28,9	313	5,2	401	6,7	475	7,9	4190	70,0

* Ar nosaukumu Kruste dokumentā apvienotas trīs nelielas apdzīvotas vietas — Krusti, Uši un Ēvaži, kā arī liels zvejnieku ciems Melnsils un pāris kilometru ārpus tā esošā plašā viensēta Aizklāņi.

** Ģipkā iekļauts arī tai līdzās esošais Pūrciems.

*** Aprēķinā nav iekļautas Mazirbes mācītājmuižai piederošās 4 zemkopju sētas, kurās dzīvoja tāds pats iemītnieku sastāvs kā pārējās Dundagas pagasta arāju saimniecībās (turpat, 655.–666. lpp.).

tikai laivas pusi, trešo vai kādu citu daļu. Skultes pagasta Senkuļu māju īpašniekam 1868. gadā piederēja zvejas laivas viena sestdaļa, bet Blusu un Lielvēveru saimniekiem — katram puslaiva. Skultes pagasta Brūveļu saimniekam 1870. gadā piederēja divas zvejas laivas, Svētciema pagasta Postes māju saimniekam 1871. gadā — viena laiva, Skultes Dūču saimniekam — laivas trešdaļa, bet Lielmiršu veikala uzraugam — laivas divas trešdaļas (LVVA, 3345. f., 1. apr., 37. l., 1., 8. lp.; 38. l., 1., 165. lp.; 1779. f., 1. apr., 9. l., 15. lp.). Līdzīga aina Latvijā bija vērojama visā Baltijas jūras un Rīgas

liča piekrastē (E 30, 1973.—1994. gada ekspedīcijas pieraksti; LVVA, 1184. f., 3. apr., 35.–45. l.; 894. f., 1. apr., 1. l.).

Zvejnieku sētās dzīvojušie bezzemnieki (laukstrādnieki) dalījās pēc darba līguma noteikumiem, pēc veicamajiem pienākumiem un pēc vecuma. Tā precētie kalpi dalījās *pāriniekos* (ja saimniekam strādāja kā vīrs, tā sieva) un *puspāriniekos* (ja darba devējam strādāja tikai vīrs) (LVVA, 1184. f., 3. apr., 37. l., 67. lp., Vecsalaca, 1866. gads; 1779. f., 1. apr., 14. l., 39. lp.,

15. tabula

MĀJU SAIMNIEKU, LAIVU UN TO ĪPAŠNIEKU SKAITS
BALTIJAS JŪRAS DUNDAGAS PIEKRASTĒ 1910. GADĀ
(LVVA, 874. f., 1. apr., 35. l., 10. –13., 19.–23. lp.)

Zvejniekiems	Saimnieki	Laivu īpašnieki	Laivas
Jaunciems	8	14	20
Sikrags	11	43	60
Mazirbe	10	37	48
Košrags	6	16	21
Pitrags	12	46	67
Saunags	6	28	46
Vaide	6	22	27
Kopā	59	206	289

Svētciems, 1880. gads; 3345. f., 1. apr., 38. l., 215., 216. lp., Skulte, 1871. gads; 39. l., 149. lp., Skulte, 1873. gads; 44. l., 314. lp., Skulte, 1885. gads; 894. f., 1. apr., 1. l., Dundaga, 1876.—1878. gads). Viņiem nācās veikt visus lauksaimniecības un zvejas darbus. Tomēr ir zināmi arī gadījumi, kad kalpam par līdzdalību zvejā īpaši piemaksāja pie apkārtnē parastās laukstrādnieka algas (LVVA, 3345. f., 1. apr., 37. l., 93., 94. lp., Skulte, 1868. gads, piemaksa 3 sudraba rubļi gadā).

Pēc vēstures arhīvu dokumentu un ekspedīciju ziņām varam spriest par to, ka samērā bieži līga kalpus un puīšus, kuriem zveja bija galvenā nodarbe. Minēsim dažus droši dokumentētus piemērus no Vecsalacas pagasta 1897. gadā. Sofienlustes saimniekam zveja skaitījās papildu nodarbe, bet pamatdarbs bija zemkopība. Lauksaimniecības darbiem viņš salīga kalpa ģimeni, kura zvejā nepiedalījās. Kā zvejnieks bija pieņēmts otrs kalps, kuram zveja skaitījās pamatdarbs (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 192.–197. lp.). Arī Sīlmalas saimnieks uzskatīja zveju par papildnodarbi, bet zemkopību par galveno. Zvejai viņš salīga divus kalpus: vienu — Pērnavas apriņķa igauņi, otru — paša dēlu, kurš dzīvoja kā atsevišķa ģimene. Skaitīšanas anketā zveja abiem kalpiem ierakstīta kā galvenā nodarbošanās (turpat, 202.–207. lp.). Tāpat kā abi minētie vecsalacieši, arī Priediņu saimnieks pierakstīja sev zveju kā palīgnodarbi. Viņš salīga trīs kalpus — zvejniekus, kuriem zvejošana atzīmēta kā pamatnodarbe. Kā laukstrādniece sētā vēl dzīvoja atraitne un viņas meita pusaudze. Atraitne no lauksaimniecības darbiem brīvajā laikā piepelnījās ar vērpsanu, kas viņai pierakstīta kā papildu nodarbe (turpat, 210.–218. lp.).

Lāču saimnieci un viņas dēlam kā zemkopjiem zveja deva papildu ienākumus. Par zvejas strādniekiem bija salīgta kalpa ģimene: tās galva — tēvs un viņa dēls zveju atzina par galveno nodarbi. Līdz ar viņiem kā lauksaimniecības darbu strādnieki bija salīgta vēl viena kalpa ģimene, kas nezvejoja (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 237.–242. lp.).

Kalpu un puīšu — zvejnieku līgšana dažādos variantos zināma arī citos piekrastes posmos. Minēsim vēl dažus droši dokumentētus 1897. gada piemērus no Grobiņas apriņķa Pērkones pagasta (tagad — Liepājas raj. Nīcas pag.). Ķestu saimnieks skaitījās zemkopis, kas papildus lauksaimniecībai arī zvejoja. Par strādnieku, kam zveja kļuva pamatnodarbe, viņš pieņēma savas māsas vīru. Jūrmalas Jakuļu īpašniekam zveja pierakstīta kā papildu nodarbe, kas bagātināja no lauksaimniecības gūtos ienākumus. Viņš bija salīdzis puīsi, kuram zveja bija galvenais darbs. Klabju īpašniekam zveja bija pamatnodarbe. Kā viņa strādnieks skaitījās znots, arī tam zveja bija pierakstīta kā galvenais peļņas avots. Šalles māju saimnieks zveju atzina par savu galveno nodarbošanos, bet zemkopību par papildnozari. Sievas māsa strādāja pie saimnieka kā zvejniece, un zveja viņai skaitījās galvenā saimnieciskās darbības nozare. Novadu saimniekam zveja bija pamatnodarbošanās, bet zemkopība papildu darbs. Kā strādniekus, kam zveja kļuva par galveno darbu, viņš salīga kalpu un tā sievu. Veršku saimnieks par pamatnodarbi atzina zemkopību, bet par papildnozari zveju. Kā strādniekus, kas darbojās galvenokārt zvejā, viņš salīga kalpu un kalpa sievu. Kalpam palīgnodarbe skaitījās zemkopība, kalpa sievai — vērpsana (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 95.–98., 103., 104., 191., 192., 378., 379., 390., 391., 1151.–1154. lp.).

Baltijas jūras un Rīgas līča Dundagas un Popes piekrastes zvejnieku sētās līdzās iepriekš minētajiem vietējo zvejas strādnieku līgšanas variantiem visai izplatīta bija no Sāmsalas atbraukušo igauņu puīšu iesaistīšana zvejas darbos. Dokumentos tā minēta maz, jo darba līgumus slēdza mutiski, un tikai konfliktsituācijas atspoguļojas pagasta tiesas vai citos dokumentos. Par igauņu zvejnieku līgšanu pamatavots ir mūsu ekspedīciju pieraksti.

Visai parasta bija vaļinieku izmantošana par zvejas strādniekiem, kuriem tā skaitījās galvenā nodarbošanās nozare. Viņi zvejoja gan dienās, kuras vajadzēja nokalpot saimniekam par mājokli un dārza gabaliņu, gan pārējā laikā, kad vaļinieks pelnīja iztiku savai ģimenei (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 268.–273., 278.–283., 366.–371., 394.–399., 1139., 1140. lp., Pērkone; 23.–26., 1010.–1015., 1024.–1030. lp., Nīca).

Neprecētie strādnieki — *puīši* pēc vecuma un darba spējām dalījās *lielajos puīšos*, kurus sarunu valodā sauca vienkārši par *puīšiem*, un *mazajos puīšos* jeb *pustu puīšos*. Pēdējie bija pusaudži, kuru vecums nepārsniedza 16—17 gadus un kuri vēl nespēja veikt visus pieaugušu vīru darbus. Zemkopju saimniecībās, kurās līga vairākus laukstrādniekus, nereti vēl izdalījās pieredzējušākais un veiklākais gājējs — *priekšpuīsis*. Viņš visos darbos bija saimnieka uzticības persona, saņēma lielāku algu nekā pārējie strādnieki un vajadzības gadījumos sētā aizstāja saimnieku.

ZVEJAS UN ZVEJNIEKU SOCIĀLI PROFESIONĀLAIS RAKSTUROJUMS RĪGAS APRINĶA SKULTES PAGASTĀ PĒC 1897. GADA TAUTSKAITES SĀKOTNĒJO ANKETU IERAKSTIEM, absolūtos skaitļos (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 1.-1210. lp.)

	Zvejas raksturs								Citu nodarbošanās nozaru raksturs	
	pamatnodarbe				papildnodarbe				pamatnodarbes	papildnodarbes
	zvejnieku sociālais stāvoklis				zvejnieku sociālais stāvoklis					
	saimnieks, viņa ģimenes loceklis	nomnieks, viņa ģimenes loceklis	īrnieks, viņa ģimenes loceklis	kalps, viņa ģimenes loceklis	saimnieks, viņa ģimenes loceklis	nomnieks, viņa ģimenes loceklis	īrnieks, viņa ģimenes loceklis	kalps, viņa ģimenes loceklis		
	7	1	8	—	2	—	—	—	—	Zemkopība
	—	—	—	—	42	11	2	3	Zemkopība	—
	—	—	—	—	6	—	—	—	Jūrniecība	—
	—	—	—	—	2	—	—	—	—	Jūrniecība
	—	—	1	—	—	—	—	—	—	Vērpšana
	—	—	—	—	1	—	—	—	Krodzniecība	—
	—	—	—	—	—	—	1	—	Zivju tirdzniecība	—
	—	—	—	—	1	—	—	—	Kalēja amats	—
	—	—	—	—	1	—	—	—	Kuģu būve	—
	1	—	—	—	—	—	—	—	—	Kuģu būve
	—	—	1	—	—	—	—	—	—	Zāģēšana
	—	—	—	—	1	—	—	—	Tīklu aušana	—
	—	—	—	—	—	—	1	—	Tīklu lāpšana	—
	—	—	—	—	1	—	1	—	Galdniecība	—
	—	—	—	—	—	—	1	—	Laivu būve	—
	—	—	—	—	—	—	1	—	Mucinieks	—
KOPĀ	8	1	10	—	57	11	7	3		

Ja zvejnieka sētā dzīvoja vairākas neprecētas strādnieces, viņas tāpat kā puīši nereti dalījās pēc vecuma un darba spējām. 13—17 gadus vecas pusaudzes sauca par *mazajām meitām* jeb *sētas meitām*. Viņas parasti strādāja mājas darbus un vieglākos darbus uz lauka, pļavā un citur. Dažādu veselības traucējumu (darba spēju zuduma) dēļ mazajām meitām pieskaitīja arī vecākas sievietes. 17 gadus vecas un vecākas strādnieces sauca par *darbu meitām* un *lauku meitām*. Viņas darīja sētā visus sieviešu darbus. Sētās, kurās dzīvoja vairākas ģimenes ar maziem, vienmēr uzraugāmiem bērniem, viņu apkopšanai un uzmanīšanai algoja īpašas strādnieces, ko dokumenti dēvē par *bērnu meitām* jeb *bērnu auklēm*. Līdz ar to darbspējīgie bērnu vecāki atbrīvojās no daudziem mājas ikdienas pienākumiem (LVVA, 630. f., 1. apr., 157. l., 509.–654. lpp.). Tāds pats laukstrādnieku sociāli profesionālais un vecuma iedalījums pastāvēja arī zemkopības apvidos, vienīgi tur tas bija izteiktāks nekā pie zvejniekiem (plašāk sk. Ansberģis 1893; Cimermanis 1959, 35. un turpm. lpp.; dokumentāli precīzi to atspoguļo LVVA, 630. f., 1. apr., 157. l., 2.–508. lpp. un saglabātās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketas, kas atrodamas jau minētajā LVVA 2706. fondā).

Zvejnieku sociālo struktūru visā Latvijas piekrastē pamatos veidoja vienas un tās pašas grupas: 1) sētas

saimnieks (nomnieks, graudnieks, pēc māju izpiršanas par dzimtu 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā — arī īpašnieks); 2) vaļinieks (bezzemnieks, kurš no saimnieka vai muižas par zināmu atlīdzību nomāja mitekli un mazu dārza zemes gabaliņu; kā vaļinieki nereti dzīvoja saimnieka brāļi un māsas, jaunākie dēli un meitas, kā arī citi radinieki, kam nebija tiesību mantot tēva zemi); 3) kalps (bezzemnieks, kuru saimnieks vai muiža uz zināmu laiku — parasti uz gadu vai pusgadu — algoja saimniecības visu vai īpaši norunātu darbu veikšanai; kā kalpi nereti līga arī saimnieka tuvāki un tālāki radinieki, kas dzīvoja sētā kā atsevišķa ģimene); 4) puisis vai meita — neprecēts strādnieks vai strādniece, kuru tāpat kā kalpu algoja visu vai īpaši norunātu darbu veikšanai; 5) gans — bērns vai pusaudzis, retāk pieaudzis cilvēks, kuru līga vasaras periodam.

Katras minētās lielās sociālās grupas īpatsvars visos apvidos nebija vienāds un svārstījās dažādu apstākļu dēļ. Galvenais svārstību cēlonis bija dabas apstākļi, kas noteica nodarbošanās (peļņas) nozaru kopas izvēles iespējas. Piemēram, zemkopības, lopkopības, zvejas, meža un transporta darbi, to skaitā kokmateriālu izvešana un pludināšana, jūrniecība, dažādi amati, kas apmierināja tās vai citas nodarbes vajadzības, izgatavoja cilvēku dzīvei nepieciešamo u.tml. 16.—21. tabula atspoguļo dažus reālās situācijas variantus. Tajās

17. tabula

ZVEJAS UN ZVEJNIEKU SOCIĀLI PROFESIONĀLAIS RAKSTUROJUMS VALMIERAS APRIŅĀ
VECSALACAS PAGASTĀ PĒC 1897. GADA TAUTAS SKAITĪŠANAS SĀKOTNĒJO ANKETU IERAKSTIEM, absolūtos skaitļos
(LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 1.–1864. lp.)

Zvejas raksturs								Citu nodarbošanās nozaru raksturs	
pamatnodarbe				papildnodarbe				pamatnodarbes	papildnodarbes
zvejnieku sociālais stāvoklis				zvejnieku sociālais stāvoklis					
saimnieks, viņa ģimenes loceklis	nomnieks, viņa ģimenes loceklis	īrnieks, viņa ģimenes loceklis	kalps, viņa ģimenes loceklis	saimnieks, viņa ģimenes loceklis	nomnieks, viņa ģimenes loceklis	īrnieks, viņa ģimenes loceklis	kalps, viņa ģimenes loceklis		
1	—	16	8	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	24	—	2	1	Zemkopība	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	Jūrniecība
—	—	—	—	—	—	1	—	Jūrniecība	—
—	—	—	—	1	—	—	—	Krodzniecība	—
1	—	—	—	—	—	—	—	—	Krodzniecība
—	—	—	—	—	—	1	—	Zivju tirdzniecība	—
—	—	—	—	—	—	1	—	Kalēja amats	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	Kalēja amats
—	—	2	—	—	—	—	—	Zāģēšana	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	Zāģēšana
1	—	—	—	—	—	—	—	—	Tiklu aušana
—	—	2	—	—	—	—	—	—	Ratniecība
—	—	1	—	—	—	—	—	—	Pludināšana
—	—	1	—	—	—	—	—	—	Galdniecība
—	—	—	—	—	—	3	—	Skrodera amats	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	Skrodera amats, zemkopība
—	—	1	—	—	—	—	—	—	Kurpnieks
—	—	—	—	1	—	—	—	Kaprācis	—
KOPĀ	3	—	27	8	26	—	8	1	

apkopoti 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējo anketu ieraksti par Skultes un Vecsalacas pagastu zvejnieku nodarbošanās veidu izvēli Rīgas līča austrumu krasta samērā auglīgajos lauksaimnieciskajos apvidos. Savukārt 21., 22. tabulā apkopoti minētās skaitīšanas sākotnējo anketu dati par Baltijas jūras Kurzemes piekrastes smilšaino un neauglīgo Pērkonēs pagastu un par Rucavas pagasta Papes un Papes Ķoņu ciemu daļu. Visās tabulās atspoguļojas vietējo dabas apstākļu ietekme uz zvejnieku sociālās struktūras savdabību.

Pēc vēstures arhīvu, etnogrāfu ekspedīciju un literatūras norādēm, zveju Skultes pagastā 19. gs. beigās raksturoja šādi apstākļi. Svarīgākā zvejvieta bija Rīgas līcis, kas veidoja visu pagasta rietumu robežu. Zvejoja arī vairākās līcī ieplūstošajās upītēs. Lielākā no tām bija Aģe, kurā Skultes muižas krogus krodzinieka Grēves ģimene no paaudzes paaudzē vismaz kopš 1850. gada būvēja nēģu zvejas aizsprostu — *taci* (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 22.–23. lp.; 2706. f., 1. apr., 37. l., 702., 703. lp.). 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās pagastā atzīmētas 124 apdzī-

votas vietas. No tām 113 (91,1%) bija zemnieku sētas, 40 apdzīvotajās vietās (32,3%) dzīvoja zvejnieki. Pagastā bija reģistrētas 425 saimes. Ar vārdu *saimē* šajā grāmatā tāpat kā minētajās anketās saprotam ļaužu kopu (kolektīvu), kas dzīvoja un strādāja saimnieka — saimes galvas vadībā. Saimē ietilpa gan saimnieka ģimenes locekļi, gan citi radinieki, kuri dzīvoja kopā ar viņu. Tajā ietilpa arī strādnieki, īrnieki un citas saimniekam pakļautas personas. Nereti tām bija sava ģimene. Šādā saimē kā lielā ģimenē visi parasti strādāja sētai kopīgos darbus un, šķiet, ēda pie kopīga galda. Ja kāda saimnieka brāļa, vaļinieka (īrnieka), kalpa vai citāda sētā dzīvojoša ģimene saimniekoja atsevišķi un ēda pie cita galda, tad to uzskaitīja par citu saimi. Arī tajā saimē varēja ietilpt attālāki radinieki un pat svešas personas. Šie ieraksti dažkārt ir grūti izprotami. Visās 425 saimēs ietilpa 2347 cilvēki. No minētajām saimēm 71 (16,7%) bija zvejnieku saime. Te piebilstams, ka Skultes pagastā šīs zvejnieku saimes izvietojās diezgan kompakti: 21 sētā dzīvoja tikai viena saime, 12 sētās — divas, 5 sētās — trīs, 1 sētā — četras un 1 — piecas saimes. Tādu zvejnieku izvieto-

5. att. Zveja ar līvi Trikātā 18. gs. beigās (Monumente VIII, 25. lpp.). Priekšplānā vīri ar dukuriem dzen zivis līvi.

šanos stiprā mērā noteica kopdarba nepieciešamība, zvejas un zivju apstrādes organizācija.

No visiem Skultes pagasta iedzīvotājiem zvejā strādāja 97 (4,1 %). Tas ļauj secināt, ka zvejai kā iedzīvotāju tradicionālās saimnieciskās darbības nozarei tur bija otršķirīga loma. Galvenās nozares pagastā skaitījās zemkopība un lopkopība (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 1.–1210. lp.). To pilnā mērā apliecina arī 16. tabulas skaitļi.

Īpašu uzmanību pelna fakts, ka no 97 zvejā nodarbinātiem cilvēkiem tikai 19 (19,6%) to uzskatīja par pamatnodarbi. No šiem 19 zvejniekiem 17 (89,5%) par svarīgāko papilddarbu uzdeva zemkopību un tikai 2 cilvēki (10,5%) norādīja citas papildnodarbes (vērpšanu un zāģēšanu). No 97 zvejniekiem 58 (59,8%) par savas saimnieciskās darbības pamatnozari uzskatīja zemkopību, 6 (6,2%) — jūrniecību, bet 10 (10,3%) — desmit dažādas profesijas, to skaitā ar zveju un zivju apstrādi saistītās zivju tirdzniecību, tīklu aušanu un lāpīšanu, laivu būvi un mucinieka amatu. Divi zvejnieki (2,1%), kam zveja skaitījās papildnodarbe, par otru papildnodarbi minēja zemkopību un vēl 2 (2,1%) — jūrniecību.

16. tabulas skaitļi rāda, ka sociālā plāksnē Skultes pagasta zvejnieku lielākā daļa bija saimnieki un viņu ģimenes locekļi — 65 (67%) no 97. Viņiem sekoja īrnieki, to skaitā vaļinieki — 17 cilvēki (17,5%), māju nomnieki un graudnieki — 12 (12,4%). Pēdējā vietā atradās 3 kalpi (3,1%). Salīdzinot skaitļus par zveju kā pamat- un papildnodarbi, redzam, ka zveju kā pamatnodarbi visvairāk pārstāvēja bezzemnieki (vaļi-

nieki) — 10 gadījumos (52,6%) no 19, viņiem sekoja 8 saimnieki vai to ģimenes locekļi (42,1%) un tikai viens nomnieka ģimenes loceklis (5,3%). Starp kalpiem nav atzīmēts neviens cilvēks, kas zveju būtu uzskatījis par pamatnodarbi.

Skultes pagastā zveju par palīgnodarbi, kā jau minēts, uzskatīja 78 cilvēki (80,4% no visiem zvejniekiem). No tiem absolūtais vairums — 57 (73,1%) bija saimnieki vai viņu ģimenes locekļi. Tiem sekoja 11 (14,1%) nomnieki vai graudnieki un viņu ģimenes locekļi, 7 (9%) īrnieki (vaļinieki) vai viņu ģimenes locekļi un 3 (3,8%) kalpi vai viņu ģimenes locekļi.

No teiktā izriet, ka Skultes pagastā zveja kā iedzīvotāju nelielas daļas (0,8%) pamatnodarbe pastāvēja galvenokārt Rīgas līča piekrastē. Turpat tā pastāvēja arī kā palīgnodarbe, aptverot apmēram četrreiz lielāku iedzīvotāju skaitu (3,3%). Tādu situāciju izraisīja lauksaimniecībā izmantojamās augsnes izvietojums: Skultes pagastā tāpat kā vairumā Rīgas līča austrumu krasta pagastu samērā auglīga aramzeme un pļavas nereti sniedzās līdz pašam jūras krastam, bet smilšainās kāpas, ja tādas vispār bija, aizņēma šauru piekrastes joslu. Tāpēc pat piekrastes apdzīvotāji galveno uzmanību varēja veltīt zemkopībai un lopkopībai.

Tādu pašu raksturojumu varētu dot zvejai visā Rīgas līča austrumu krastā posmā no Carnikavas līdz Ainažiem, kā arī zvejai daudzos līča un Baltijas jūras Kurzemes piekrastes iecirkņos. Tomēr gandrīz katrā pagastā (zvejas iecirknī) bija savas augsnes un lomu vietu savdabības, kuru ietekmē katrs apvidus zvejas kopainā ieguva savas lokālās iezīmes. Spilgts piemērs

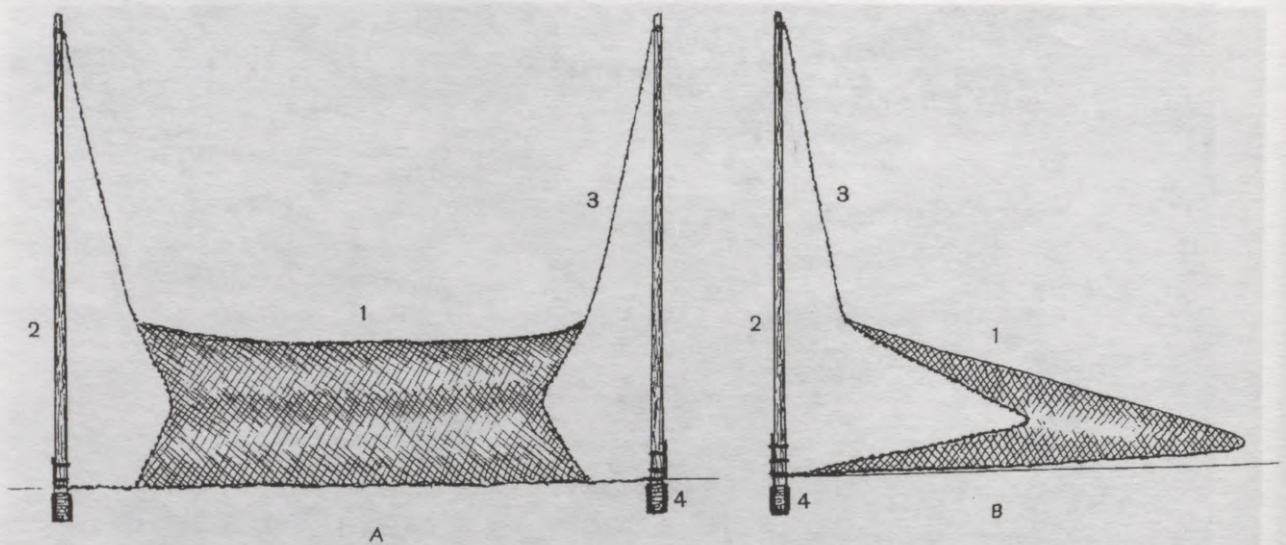
6. att. Zveja ar kabeni, trejbrīdi u.c. Liksnas upītē 1962. gadā.

teiktajam ir Valmieras apriņķa Vecsalacas pagasts, kas izvietojās Vidzemes pašā ziemeļrietumu stūrī (17. tab.).

Vecsalaciešiem tāpat kā skultiešiem galvenā zvejvieta bija Rīgas līcis. Tomēr būtiski nozīmīgs ūdensbaseins, kas paplašināja zvejas iespējas pagastā, bija zivīm bagātā Salaca — Vecsalacas pagastā ietilpa apmēram 25 km garais upes lejteces posms. Salacā dzīvoja visas parastās Latvijas upju zivis — asari, līdakas, raudas, sapali un citas. Tomēr lielākā bagātība bija vērtīgās ceļojošās zivis — laši, nēģi, taimiņi un vimbas, kas no jūras gāja augšup pa upi. Savukārt no lielā Burtnieku ezera pa upi lejup uz jūru devās zuši. Upes platuma, dziļuma, straumes un gultnes rakstura dažādība ļāva tajā zvejot ar visdažādākajiem rīkiem un paņēmieniem: sākot no sīkajiem bridņiem *līvjiem*, *kabenēm* un citiem (5., 6. att.), metamiem un laižamiem tīkliem, t.sk. *rīzēm* (7.att.), un beidzot ar upes vadiem un daudziem lieliem tačiem (8. att.) (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 79., 141., 167., 201., 208., 209. lpp.; 1184. f., 3. apr., 35.–45. l.; E 30, 1979.—1987. gada vākumi). Tādā situācijā zvejnieki dzīvoja gan Rīgas līča piekrastē, gan Salacas krastos (18. tab.). Zveja zināmā mērā zaudēja sezonas raksturu: daļa cilvēku, kas zvejoja gan līcī, gan upē, pēdējā darbojās gandrīz visu gadu, jo vimbu zveja tačos sākās pavasarī, ap Jāņiem (24. jūniju) tai sekoja lašu zveja, rudenī nēģu zveja, kuru turpināja līdz martam un dažkārt pat līdz aprīļa sākumam (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 208., 209. lpp.).

Vecsalacas pagastā salīdzinājumā ar Skulti bija vairāk arī citu saimnieciskās darbības dažādošanas iespēju. Vidzemes ziemeļrietumu daļas mežu masīvos gatavojama malku un dažādus kokmateriālus, kurus no cirmām vajadzēja izvest uz līča piekrastē vai Salacas krastos ierīkotajām krautuvēm. No līča krastu krautuvēm kokmateriālus vajadzēja salādēt īpašās transportlaivās (liellaivās) vai buriniekos un aizvest uz Rīgu. Zināmi arī citi jūras transporta darbi, kuros aktīvi piedalījās zvejnieki. Zvejnieku un citu piekrastes iedzīvotāju konkurenti šajos darbos bija specializējušies burinieku lādētāji, mežacirtēji un citi strādnieki, kas dzīvoja Salacgrīvā un tās apkārtnē (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 489., 490., 493., 494., 500.–509. u.c. lp.). Salacas krastu krautuvēs izvestos kokmateriālus vajadzēja sagatavot pludināšanai, aizpludināt līdz Salacgrīvai un tur pārlādēt liellaivās vai buriniekos.

Vecsalacas pagastā Rīgas līča krastā atradās divas tam laikam diezgan lielas apdzīvotas vietas: 1) neliela osta, tirdzniecības un amatniecības centrs Salacgrīva; 2) kuģu būves un tirdzniecības centrs Ainaži. Salacgrīva kā osta minēta jau 14. gs., bet kā saimnieciskās dzīves centrs kopš 19. gs. 60. gadiem. Ainaži no nomaļa zvejniekiem 19. gs. otrajā pusē izauga par nozīmīgāko burinieku būvvietai Latvijā, 1869. gadā ieguva miesta tiesības, un 1903. gadā tur izbūvēja jūras ostu. Abās vietās līdzās zemniekiem — zvejniekiem koncentrējās tirgotāji, to skaitā arī zivju tirgotāji, zvejas uzņēmēji, mežizstrādes un transporta darbu uzņēmēji un strādnieki, kuģu būves meistari un strādnieki, dažādu

7. att. Laižamais tīkls rīze, rīža Limbažu raj Salacas pagasta Lindēs 1970. gadā.

A — pretskats. B — sānskats. 1 — maisveida tīkls ar šķēlumu sānos; 2 — egles kārtiņas tīkla vadīšanai (turēšanai); 3 — signālaукlas — jautri; 4 — metāla caurulītes kārtiņu galos (E 30, 1970. gada ekspedīcijas materiāli).

specialitāšu amatnieki un citas, nereti visai darbīgas personas. Rezultātā Ainažu—Vecsalacas piekrastē rosīgāk nekā Skultes krastmalā kopš 19. gs. vidus izvērsās koka burinieku būve (73 pret 30) un jūrniecība, kurā aktīvi iesaistījās Vecsalacas pagasta iedzīvotāji, to skaitā arī zvejnieki (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35.–45. l.; 2706. f., 1. apr., 227. l., 1.–1859. lp.; 6810. f., 1. apr., 15. l., 211.–213. lpp.; Bandrevičs 1918, 47.–59. lpp.).

Neraugoties uz saimnieciskās darbības nozaru izvēles plašākām iespējām, Vecsalacas pagastā vērojama tikai nedaudz lielāka dažādība zvejas apvienojumā ar citām nodarbēm, nekā tas bija Skultē. Toties Vecsalacā salīdzinājumā ar Skulti ir daudz izteiktāka zvejnieku sociālā polarizēšanās, ko uzskatāmi atspoguļo 17. tabula.

1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās Vecsalacas pagastā atzīmētas 246 apdzīvotas vietas, starp tām 221 zemnieku sēta. No visām apdzīvotajām vietām 37 (15%) dzīvoja zvejnieki. Skaitītāji reģistrēja 671 saimi, kurās kopā ierakstīti 4027 cilvēki. No minētās 671 saimes 64 (9,5%) bija zvejnieku saimes. No pagasta iedzīvotāju kopskaita — 4027 cilvēkiem — 73 (1,8%) zvejoja.

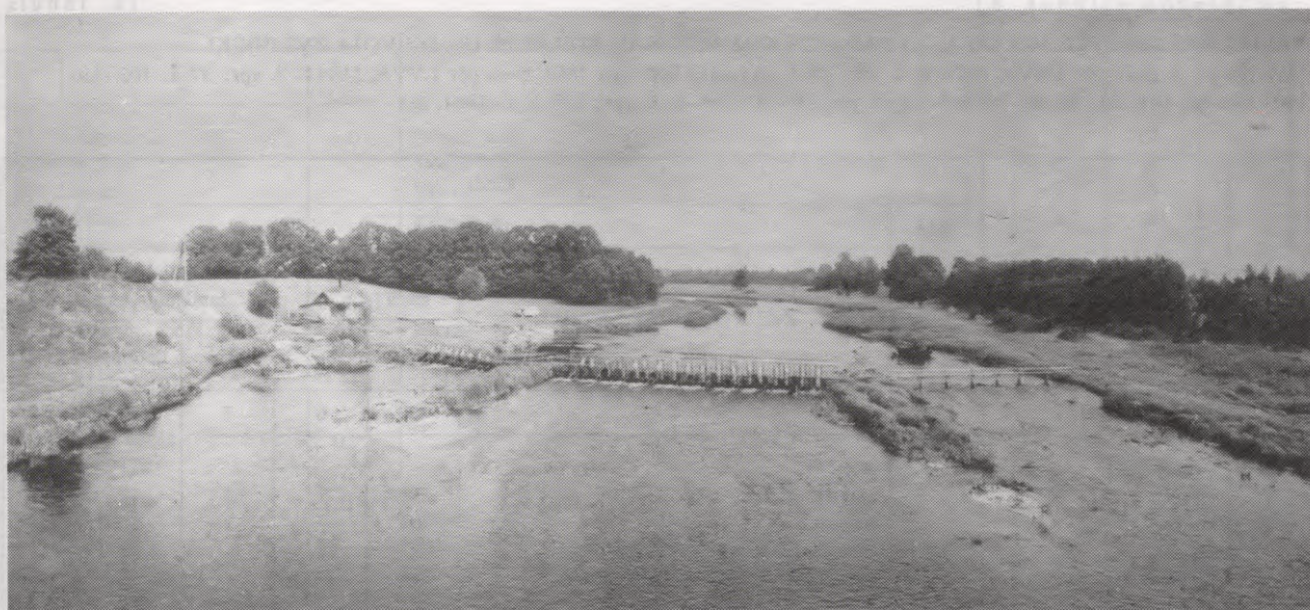
Šie skaitļi liecina, ka zvejas pakārtotā nozīme Vecsalacā bija izteiktāka nekā Skultē, kur zvejoja 4,1% pagasta iedzīvotāju. Tajā pašā laikā zvejnieku specializēšanās Vecsalacā bija dziļāka nekā Skultē: no 73 zvejniekiem 38 (52,1%) zveju uzskatīja par pamatnodarbi (Skultē tādu bija tikai 19,6%), turklāt 25 (65,8%) no viņiem sev nenosauca nekādas papildnodarbes (Skultē tādu zvejnieku vispār nebija). Vecsalacas 13 profesionālie zvejnieki norādīja 11 dažādas papildnodarbes (Skultē tikai četras), bet neviens no viņiem nenodar-

bojās ar zemkopību, kā tas visparastāk notika Skultē. Secināms, ka 19. gs. beigās zvejas atdalīšanās no lauksaimniecības dažādos apvidos bija sasniegusi atšķirīgu pakāpi (te atkārtoti jāpiebilst, ka līdz šim izziņātais statistikas datu stāvoklis nedod iespēju raksturot visu Latviju ar vidējiem skaitļiem: 1897. gada tautskaites sākotnējās anketas pagaidām atrastas tikai par daļu no Latvijas piejūras pagastiem un pilsētām).

No 35 Vecsalacas pagasta iedzīvotājiem, kas zveju atzina par palīgnodarbi, 27 (77,1%; Skultē 74,4%) par savas saimnieciskās darbības pamatnozari uzskatīja zemkopību. Atlikušie 8 kā pamatnodarbi reģistrēja 6 citas profesijas: 4 zvejniekiem katram bija sava specifiska galvenā nodarbe, 3 zvejnieki strādāja par skroderiem, viens kā pamatnodarbi norādīja kalēja amatu.

Sociālā plāksnē Vecsalacas pagasta zvejnieku absolūtais vairums — 35 (47,9%) no 73 (Skultē tikai 17,5%) bija vaļinieki. Tiem sekoja 29 (39,7%; Skultē — 67%) saimnieki vai viņu ģimenes locekļi un 9 (12,3%; Skultē — 3,1%) kalpi.

Salīdzinot skaitļus par zveju kā pamatnodarbi un papildnodarbi, pārliecināties par to, ka Vecsalacā tāpat kā Skultē rūpālu par pamatprofesiju uzskatīja galvenokārt bezzemnieki (Vecsalacā 79,5% no zvejnieku — bezzemnieku skaita; Skultē — 50%). No Vecsalacas zvejniekiem — saimniekiem vai viņu ģimenes locekļiem zveju par papildnodarbi savukārt atzina 89,6% (Skultē — 87,7%). Redzam, ka Rīgas līča austrumu piekrastē zvejai bija izteikti bezzemniecisks un sīkzemniecisks raksturs. Šo tēzi apstiprina arī 18. tabulas dati. Nebūdami pilnīgi, tie tomēr kaut kādā pakāpē atspoguļo Vecsalacas pagasta zvejnieku sētu lauksaimniecisko jaudu 1867. gadā un stāsta, ka zvej-

8. att. Nēģu tača (*taču dambja*) kopskati Salacas lejtecē pie Vecsalacas 1979. gadā.

A u g š ā — Salacā leļpus Vecsalacas pāri upei iebūvēts tacis ar brīvteci — attēla labajā pusē; centrā — upes gultnē no akmeņiem sakrautās saliņas — *dambji*; kreisajā pusē — tača uzraugu mītne. A p a k š ā — tača konstrukciju kopskats. Murdus ielaiž ūdeni pretī spraugām. Spēcīga straume ierauj murdos nēģus, kuri cenšas tikt cauri tacim.

nieku pamatmasu Vecsalacā tāpat kā Skultē veidoja sīksaimnieki, kam bija viens (22,5%) vai divi (42,5%) zirgi. Vidējās un lielās trīs- un četrzirgu zvejnieku saimniecības Vecsalacas pagastā ieņēma trešo un ceturto vietu (katra grupa 17,5%) un kopā aptvēra tikai 35% no zemnieku — zvejnieku sētu kopskaita. Pievērstoties 18. tabulas avotu nepilnībām, jāteic: 1) 1815. gada apdzīvoto vietu sarakstā kā zvejnieku mājas nosauktas tikai 12 jūrmalas sētas; tas izraisa nopietnas šaubas, jo zvejoja arī daudzi gar Salacu dzīvojošie; 2) nav atrasti visu 1867. gadā noslēgto zemnieku — zvejnieku un zvejnieku māju jauno nomas

līgumu pilni teksti; 3) dokumentos nav norādīts zirgu un liellopu skaits visās minētajās sētās.

18. tabula zināmā mērā atspoguļo tās pārmaiņas, kas Vecsalacas pagasta zvejā norisinājās 19. gadsimtā. No 80 nosauktajām zvejnieku sētām un jūrmalas krogiem visu 19. gs. neapšaubāmi zvejoja 11 saimniecības (13,7%). No 1815. līdz 1867. gadam zvejoja 26 sētās (32,5%), bet 1867. gadā — 48 (60%). No tām zvejnieku mājām, kurās zvejoja 1815. un 1867. gadā, 1897. gadā rūpals bija pārtraukts 40 sētās. Toties 1897. gadā bija parādījušās 23 jaunas zvejnieku saimniecības. Vislielākais zvejnieku sētu skaits (48) bija 1867. gadā, t.i., pe-

VALMIERAS APRIŅĀ VECSALACAS PAGASTA SAIMNIECĪBAS, KURĀS 19. GS. DZĪVOJA ZVEJNIEKI

(dati par 1815. gadu pēc LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 211.–213. lpp.; par 1867. gadu pēc LVVA, 1184.f., 3. apr., 37. l., 105.–110., 130.–134. lp.; 40.l., 24., 25. lp.; par 1897. gadu pēc LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 1.–1864. lp.)

Nr. p.k.	Sētas nosaukums	Gadi						1897	
		1815	1867				1897		
			Zvejas vieta, apjoms, veids	Nomaks maksā gadā (rubļos)		Mājlopu daudzums			
				kopā	par zve- ju	zirgi			liellopi
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	Ainažkrogs	☐	—						
2	Apiņi		Salaca	30	1	1	4		
3	Branti		Salaca	18	2	1	1		
4	Brēdiķi	☐	Jūra pie Salacas grīvas reņģu zvejai	145	15			+	
5	Dreimači	☐	Jūra, 1/2 vads lomu vietā Pakaļrava	150					
6	Dzeņi	☐						+	
7	Grandi		Jūra, 1/4 vads lomu vietā Pakaļrava	120,8		2	4		
8	Jaundzeņi	o						+	
9	Jaunliepiņi		Salaca, tacis						
10	Jaunzāģmežs		Salaca, tacis	49	1	2	5		
11	Jēcēni	o	Salaca, pustacis	196	5	3	12		
12	Jemekļi		Salaca	135	2	4	12		
13	Jespari	o	Salaca	85	10	2	6	+	
14	Kanniši	o	Salaca	212	2	3	15		
15	Kapsētkalniņi							+	
16	Karateri		Salaca	36	1	1	4		
17	Kensbergi		Salaca	72	2	2	6		
18	Klāviņi	o	Salaca, tacis	157	2	4	15		
19	Koki	☐	Jūra pie Salacas grīvas	125	15	2	8	+	
20	Košķi	o	Salaca, tacis	170	2	4	16		
21	Kraukļi	☐	Jūra pie Salacas grīvas	120	15	2	6	+	
22	Krieperi							+	
23	Kriši	☐	Jūra pie Salacas grīvas reņģu zvejai	135	15	2	10	+	
24	Kuivižkrogs							+	
25	Ķesteri	o	Salaca, tacis	186	2	3	15		
26	Ķikupi	☐						+	
27	Ķiri							+	
28	Lagaste							+	
29	Lāči							+	
30	Ļekungi	o	Salaca, tacis	104	5	3	8	+	
31	Lielupmaļi							+	
32	Linurga		Salaca, tacis						
33	Lužas		Salaca		2				
34	Madliņi							+	
35	Meieri							+	
36	Mellurga	o	Salaca, tacis	65	2	2	7		
37	Mežgaiļi							+	
38	Mežmeinieki	o	Salaca	85	3	2	10		
39	Norēnkrogs							+	
40	Olkas	o	Jūra, 1/4 vads lomu vietā Pakaļrava	65		3	6		
41	Pāžekalni		Salaca, tacis	80	2	2	8		
42	Peci	o	Salaca	160	2	2	10		
43	Pelmi	☐							
44	Perci	o	Sētu pārdod. Ziņas nepierakstītas					+	
45	Piete	o	Salaca	134	2	2	14		
46	Pīplauži		Jūra, 1/4 vads lomu vietā Pakaļrava	20,8		1	3		
47	Pīteņi	☐	Jūra, 1/2 vads lomu vietā Pakaļrava	150		3	6		
48	Pļavsargi							+	
49	Priediņi							+	
50	Ramāni		Jūra, 1/4 vads lomu vietā Pakaļrava	45		1	3		

18. tabulas nobeigums

1	2	3	4	5	6	7	8	9
51	Rāmnieki	o	Salaca, tacin	160		4	10	
52	Ridaji		Salaca	40	1	2	5	
53	Rosti		Salaca	35	2	1	4	
54	Ruņģi		Salaca	185,5	2	4	20	
55	Salacgrīvas amatnieku māja							+
56	Sapati	□						
57	Silanči		Salaca	43	1	2	5	
58	Sildzeņi							+
59	Siliņi							+
60	Silmala							+
61	Sofienluste							+
62	Strandiņi							+
63	Strausi							+
64	Sviguļi		Salaca	50	1	2	5	
65	Šteinhaus		Salaca		2			
66	Tačgals		Salaca	24	2	1	2	
67	Tikmači	o	Salaca	176	3	4	8	
68	Timermaņi	o	Salaca	30	3	1	4	
69	Tirummeinieki	o	Salaca, tacin	120	2	3	10	
70	Toperi							+
71	Tuiskas							+
72	Untes		Jūra, 1/4 vads lomu vietā Pakaļrava	45		2	3	
73	Upes Kadagi	o						
74	Upes Kickiņi	o	Salaca	85	20	2	5	
75	Upītes							+
76	Veckalēji	o						+
77	Veckuiviži	□						
78	Vecnacki	o	Salaca, tacin					
79	Vecvieta	o	Salaca	187,5	1	4	15	
80	Veczāgmežs		Salaca, tacin	40	1	1	5	

Apzīmējumi: □ — 1815. gadā nosauktas par piekrastes zemnieku sētām (*Strandbauren*); o — 1815. gadā minēta vienīgi sētas pastāvēšana; + — 1897. gadā sētā dzīvoja viena vai vairākas zvejnieku ģimenes (ārpus nosauktajām zvejnieku sētām un jūrmalas krogiem zvejnieki vēl dzīvoja Vecsalacas un Lagastes muižās, kā arī Vecsalacas mācītājmuižā).

riodā, kad pēc 60. gadu reformām zemnieki — zvejnieki iepirka mājas par dzimtas īpašumu un viņiem ļoti bija vajadzīga nauda. Minētie skaitļi, no vienas puses, stāsta par zvejas dziļo tradicionālismu (pārmantošanu), vienai dzimtai no paaudzes paaudzē dzīvojot savā no tēviem pārņemtajā sētā, no otras puses, tie parāda, ka, mainoties māju saimniekam, nereti mainījās arī sētas saimnieciskās darbības nozares. Bez tam 1897. gada dati apliecina jaunu zvejnieku saimniecību parādīšanos mežu izcirtumos un uz citām zemēm. Tāds process Latvijā norisinājās visā jūras piekrastē.

Turpinot aplūkot zvejas raksturu, jāpiebilst, ka Baltijas jūras Kurzemes piekrastē, it īpaši tās dienvidrietumu daļā, uz valsts zemēm jau tālā pagātnē veidojās lielas zvejnieku apmetnes, piemēram, Jūrmalciems, Kairu ciems, Lejniki—Klampji Nīcas pagastā, Nida, Pape, Papes Ķoni Rucavas pagastā, visa Pērkones piekraste un citas. Daudzas no tām stiepās vairāku kilometru garumā. Tomēr nav jāaizmirst, ka šādas garas zvejnieku apmetnes veidojās arī uz privātmuižu ze-

mēm, piemēram, Lielirbe, Lūžņa un Miķeļtornis Popes robežās, Kolka un Vaide Dundagas piekrastē, Kaltene Rīgas līča krastā Lubezeres, Nogales un Vandzenes zemē. Vairākas apmetnes vietējie iedzīvotāji dalīja sīkāk. Katrai daļai bija savs nosaukums un savs apbūves blīvums. Parasti katrai ciema sākotnējai daļai bija samērā blīva apbūve, laika gaitā, sētas no centra pārceļot uz citu vietu, tās reizēm izretinājās, reizēm sablīvējās, ja sētas dalījās vai uz to zemes būvēja mazistabas. Ikdienas realitātē bija vērojami daudzi lokāli varianti, kuru izveidošanās un attīstības gaita gaida savus izziņātājus.

Sīkāk aplūkosim tikai vienu piemēru. Nida, kas, pēc Viļņa Pāvulāna datiem, vēstures dokumentos minēta jau 1561. gadā, Kurzemes kartē atzīmēta tikai kopš 18. gs. 90. gadiem. Ciems bija apmēram 5 km garš. Tā centrālo, diezgan cieši sabūvēto sētu grupu sauca par Nidu jeb Nidas ciemu. Dienvidu gals ar izkļiedētāku apbūvi bija Boži jeb Božu ciems. Cieši sabūvētais ziemeļu gals saucās Brustī jeb Brustu ciems. Apmetnes vecākā daļa, šķiet, bija Nida, kur atradās vairums vec-

9. att. Ap 1907. gadu uz Dundagas muižas zemes ierikoto sīkzemnieku — zvejnieku sētu rindas daļa Talsu raj. Kolkas pagasta Kolkā, t.s. Kolkas zvejnieku ciemā jeb Kristgalā 1987. gadā (E 1987. gada ekspedīcijas foto).

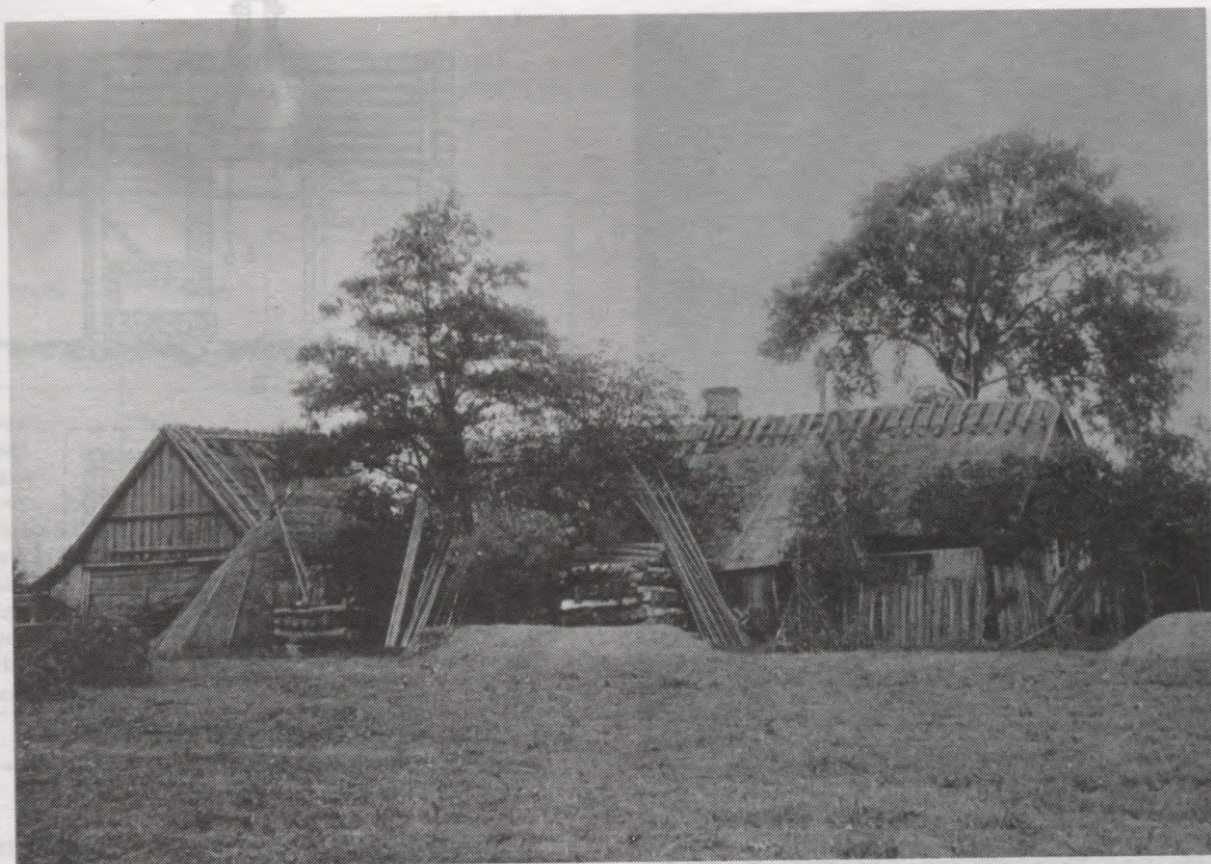
saimniecību. Turpretim Brustos stāvēja galvenokārt bezzemnieku — *mazo buteļu* mājiņas. Vairums sīkzemnieku — *lielo buteļu* — sabūvējušies Božos.

Starp visām trim ciema daļām bijuši nelieli tukši klajumi un mazas upītes — Vilku upīte un Ķepju upīte. Līdzīgi Nidai, Papē vietējie iedzīvotāji nodalīja četras apbūves grupas — Priediengalu ziemeļos, Papi centrā, Papes Ķoņus dienvidos un Trumpeniekus Papes ezera dienvidu galā.

Katrā Dienvidkurzemes zvejnieku apmetnē bija nedaudzas vecsaimniecības ar vairākus desmitus hektāru lielu zemes kopplatību un desmitiem bezzemnieku mājiņu, kuras izvietojās galvenokārt kāpu joslā un kuras sauca par *nameļiem*, *buteļiem*, *būdām*. Šo mājiņu iemītniekus dēvēja par *nameļniekiem*, *butelniekiem*, *būdeļniekiem*. Viņu pastāvēšana droši datējama jau ar 1582./1583. gadā sastādīto Piltenes novada vaku reģistru (Arbusow 1924). Precizējot tikko sacīto, jāpiebilst, ka ap šīm mājiņām esošā smilšainās zemes platība nepārsniedza pūrvietu (2500 m^2) resp. bija tik liela, lai varētu uzcelt istabu, labākajā gadījumā arī kūtiņu un iekārtot mazu dārziņu kartupeļu un cita visnepieciešamākā audzēšanai. Pastāvēja arī sīkzemnieku — kādreizējo vaļinieku sēta, viņu rīcībā bija plašāks (3 pūrvietas līdz 10 desetīnas (desetīna — 1,09 ha) liels) zemes gabals. Šīs sētas sauca par *lielajiem nameļiem* un *lielajiem buteļiem*. Trešā par nameļniekiem un butelniekiem nosauktu faktiski bezzemnieku sētu grupa pēc senas tradīcijas veidojās uz

valsts muižu zemnieku zemēm tad, kad saimnieka jaunākajiem dēliem un meitām tēva zemes gabala nomalēs ierādīja apmēram pūrvietu zemes mājiņas uzcelšanai un dārziņa ierīkošanai. Šie cilvēki tajā laikā nevarēja mantot tēva zemi. To parasti saņēma vecākais dēls, bet ģimenēs, kurām dēlu nebija, — vecākā meita (E 30, 1980.—1988. gada ekspedīciju pieraksti). Visā Kurzemes guberņā 1881. gadā jau bija nodalīti 6210 šādi vaļinieku un sīkzemnieku zemes gabaliņi. Katras saimniecības vidējais lielums guberņas mērogā skaitījās 3,66 desetīnas (Людмер 1888, 228., 233. lpp.). Tomēr šo zemes gabaliņu vidējais lielums dažādos apvidos svārstījās visai ievērojami: Grobiņas apriņķa Pērkones muižā to vidējais lielums bija 1,1 desetīna, Nīcas muižā — 4,9 des., Papes un Rucavas muižā — 6,8 des., Aizputes apriņķa Pilsberģes muižā — 4,6 des. (Людмер 1888, 267., 269., 271. lpp.).

Jūras zvejnieku savdabīgais sociāli profesionālais sastāvs (samērā neliels vecsaimnieku īpatsvars un milzīgs bezzemes zvejnieku — *būdnieku*, *butelnieku*, *mazistabnieku*, *nameļnieku* u.tml. — daudzums) Kurzemes piekrastes posmā no Palangas līdz Ancei vistīcamāk sāka pastiprināti veidoties laikā no 1830. līdz 1836. gadam. Nolūkā nostiprināt Kurzemes piekrastes plūstošās smiltis un pasargāt no tām Liepājas un Ventpils ostas varas iestādes 1830. gadā nolēma noņemt valsts muižu smilšainajā piekrastes joslā brīvus zemniekus (dzimtbūšana Kurzemes guberņā bija atcelta 1817. gadā), kuri vēlētos tur celt māju, apstrā-

10. att. Viens no daudzajiem Liepājas raj. Nīcas pagasta namejiem (vaļinieku—sīkzemnieku sētām) — Rumbasgala Tupešu namelis Liepājas ezera dienvidu piekrastē 1953. gadā. Centrā — dzīvojamā ēka, kreisajā pusē — kūts ar šķūni zem kopēja jumta. (Negatīvs glabājas BDM.)

dāt un apstādīt saņemto zemi. Laikraksta «Latviešu Avīzes» 1836. gada 26. marta numurā ievietoja sludinājumu par zemes gabalu saņemšanas un apbūves noteikumiem: 1) zemes saņēmēji pirmajos sešos gados atbrīvoti no klaušām un nodevām; 2) valsts muižas par brīvu izsniedz kokmateriālus ēku un žogu būvei, kā arī bērzu, kārklu, vītolu un citu koku dēstus kāpu apstādīšanai; 3) katra topošā sēta pirmajos 12 gados saņem par brīvu kurināmo malku; 4) tiem, kuri apņemas 6 gadu laikā uzcelt piekrastē jebkādu dzīvojamo māju un citas nepieciešamās ēkas, tiek izmaksāti 150 rubļi papīra naudā, palīdzēšanas kārtā tiek pievesta vajadzīgā malka un uzceltas ēkas. Piekrastes visvecākie iedzīvotāji vēl 20. gs. astoņdesmitajos gados stāstīja, ka lieli buteļi esot ierīkoti cariskās Krievijas laikā kaut kad sen atpakaļ, bet mazie buteļi būvējušies valstij piederošajā neapbūvētajā kāpu joslā pat vēl viņu vecāku un pašu dzīves laikā.

19. gs. 70.—80. gados daudzu Kurzemes valsts muižu zemēs, to skaitā Baltijas jūras piekrastē mežu izcirtumos un mazauglīgās vietās atvaļinātajiem cariskās Krievijas armijas kareivjiem, ilggadējiem kalpiem un vaļiniekiem ierādīja 1—5 desetīnas lielus zemes gaba-

lus. Tos izkārtoja lielākās vai mazākās grupās, nereti stingri ievērojot ielas (rindas) principu (9. att.). Uz zemes gabala parasti uzcēla dzīvojamo māju un saimniecības ēku, kurā zem kopēja jumta apvienoja kūti, lopbarības novietni, klēti, dažkārt vēl kādas telpas (10. att.). Tādā saimniecībā varēja būt arī citas ēkas, piemēram, pirts, rija, labības šķūnis, amatnieka darbnīca, vasaras virtuve (11., 12. att.). Visā Kurzemes guberņā 1881. gadā bija iedalīti 1280 bijušo karavīru zemes gabali, to vidējā platība bija 1,27 des. (Людмер 1888, 267., 269., 271. lpp.). Arī šo zemes gabalu lielums dažādos apvidos svārstījās, bet ne tik būtiski kā Grobiņas apriņķī: Papes muižā — 1,04 des., Pilsberģes un Nīcas muižā — 1,08 des., Rucavas muižā — 1,14 des. (turpat). Tādi karavīru, kalpu un vaļinieku zemes gabali Baltijas jūras Kurzemes piekrastē bez jau minētajiem pagaidām zināmi Jūrkalnē, Sārnatē, Ulmalē un Užavā (E 30, 1979.—1988. gada ekspedīciju pieraksti). Sārnatē tā izveidojās vesela zvejnieku apmetne, kuru sauca Sārnates zvejnieku ciems. Astoņdesmitajos gados no tā vairs bija redzamas tikai dažu sētu paliekas.

Zināmu priekšstatu par vecsaimniecību, karavīru un kalpu (vaļinieku) zemes gabalu daudzumu un to īpat-

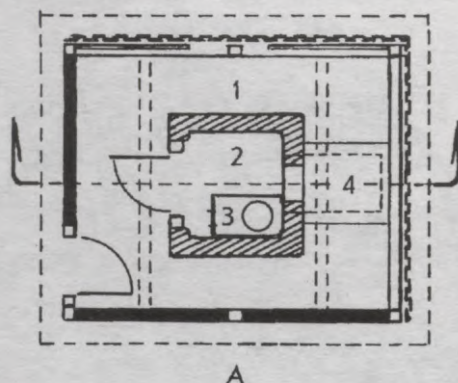
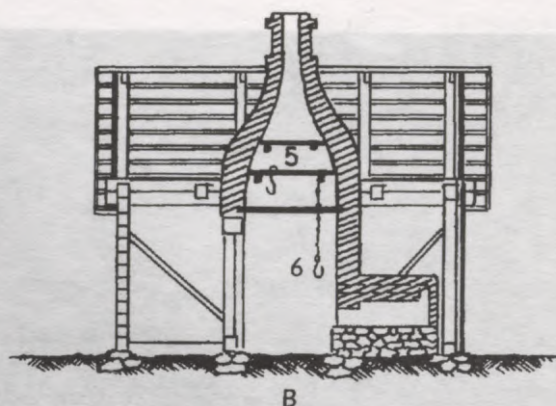

11. att. Lībiešu zvejnieka vasaras virtuve — *dūmnams*, kas uzliets no pārzāģētas zvejaivas pusēm, Talsu raj. Kolkas pagasta Mazirbes Kalšos 1965. gadā (E 1442. filma, 30.–32. neg.).

svaru Baltijas jūras Kurzemes piekrastes valsts muižās sniedz 19. tabula.

Iznāk, ka pieminētajās 11 muižās, kuras atradās Rīgas līča un Baltijas jūras Kurzemes piekrastē, bijušajiem karavīriem ierādīto zemes gabalu daudzums atbilst 19,9% no vecsaimniecību skaita. Kalpiem un vaļiniekiem iedalīto sētu kopskaits 2,3 reizes pārsniedz vecsaimniecību daudzumu. Turpretim visa karavīru, kalpu un vaļinieku sētu kopa izrādās 2,5 reizes lielāka par vecsaimniecību kopu. Iespējams, ka J. Ludmera sniegtie dati nav visai precīzi: saglabātajās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās izdevās uzzināt, ka Pērkones pagasta Lielskatres ciemā skaitījās 10 bijušo karavīru sētas (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 117.–152. lp.). Bet līdz mūdienām ir nonākusi tikai neliela daļa no Kurzemes piekrastē aizpildītajām minētās tautas skaitīšanas anketām.

Niecīgo zemes gabaliņu ierādīšana bezzemniekiem bija valsts pasākums, kuram Latvijas laukos vajadzēja

12. att. 19. gs. beigās vai 20. gs. sākumā celtās sīkzemnieka vasaras virtuves shēmas Ventspils raj. Jūrkalnes pagasta Kviešos 1981. gadā.

A — plāns. B — garengriezums. 1 — brīvītelpa; 2 — apvalkdūmenis; 3 — plīts; 4 — maizes krāsns; 5 — ārdi; 6 — katla ķēde (E 1981. gada ekspedīcijas materiāli).

novērst draudošo sociālo sprādzienu vai vismaz mazināt tā tuvošanos. Jautājuma izziņāšanā vēl daudz neskaidra, un attiecīgās vielas detalizēts izklāsts izietu ārpus grāmatas tematikas. Tādēļ citēsim tikai divu dokumentu izvilkumus, kas jautājumā ievieš principiālu skaidrību. Senators N. Manaseins pēc 15,5 mēnešus ilgušās revīzijas Kurzemes un Vidzemes guberņās savā reālistiskajā ziņojumā Krievijas caram starp citu rakstīja:

«.. Baltijas guberņās līdzās nelielam skaitam prāvu un dažreiz visai turīgu saimnieku 75—80% lauku iedzīvotāju nav ne tikai zemes īpašuma, bet, pastāvot tagadējai kārtībai, viņiem nav pat cerību tādu iegūt.. Beidzot, kas attiecas uz *Baltijas guberņu bezzemniekiem*, tad viņu milzīgs vairākums jau tagad atrodas visai grūtā, gandrīz bezizejas stāvoklī, kas, šās iedzīvotāju daļas skaitam tālāk palielinoties, draud kļūt trauksmīgs un bīstams sabiedriskai kārtībai un mieram» (Manaseins 1949, 331., 339. lpp.). Kurzemes gubernators Kņazevs caram adresētā pārskatā par 1907. gada stāvokli vispārīnāja tikko apspiestās revolūcijas norisēs gūto mācību un rakstīja: «Valsts zemes fonda gabalu piešķiršana bezzemniekiem, kas pēc Jūsu norādījuma sākās pārskata gadā, arī zināmā mērā sekmēja novada no-

19. tabula

VECSAIMNIECĪBU, KARAVĪRU UN SĪKZEMNIEKU (KALPU, VAĻINIEKU) GABALI UZ BALTĪJAS JŪRAS UN RĪGAS LĪČA PIEKRISTES VALSTS MUIŽU ZEMĒM 1881. GADĀ (Людмер 1888, 254.–271. lpp.)

Muiža	Apriņķis	Zemes gabalu skaits		
		vec-saim-nieku	kara-vīru	sīkzem-nieku (kalpu, vaļinieku)
Valgale	Talsu	47	11	—
Uguņi	"	21	—	100
Engure	"	56	—	128
Licentmuiža	Ventspils	44	10	135
Sarkanmuiža	"	77	16	—
Užava	"	30	9	94
Pilsberģe	Aizputes	28	15	118
Nīca	Grobiņas	224	47	549
Pape	"	14	3	138
Pērkone	"	161	—	406
Rucava	"	66	42	93
KOPĀ		768	153	1761

mierināšanos. Vietējo zemnieku ievērojams vairums — 60—70% ir bezmāju bezzemnieki, kam nav ne iespēju, ne cerību iegūt savu zemes gabaliņu, vismaz tepat dzimtajā novadā ne. Ievērojot šo ļaužu samērā augsto attīstību, nevar teikt, ka viņi pārciestu savu stāvokli ar pacietību un padevību liktenim; gluži otrādi, daudzas pazīmes liek domāt, ka šajā vidē slēpjas ne mazums ļaunu jūtu pret pastāvošo iekārtu, bet pēdējo gadu notikumi parādīja, ka šī lauku šķira ir labvēlīga augšne pretvalstisku mācību izplatīšanai. Tāpēc nomierināšanas interesēs vajadzēja kaut ko izdarīt, lai nostiprinātu dzīvi šim uz rūgšanu noskaņotajam zemnieku slānim. Vienīgais risinājums šķita valsts zemju izmantošana nelielu, bet saimnieciskā ziņā dzīvesspējīgu zemes gabalu (ap 10 des.) radīšanai. Pusotra gada laikā izveidoti ap 1500 tādu zemes gabalu, bet esošais zemes fonds dotu iespēju iekārtot ap 20 [tūkstošiem. — S.C.] līdz trīsdesmit tūkstošiem kalpu ģimeņu» (KVVA bibliotēka, 1. apr., 47. l., 57., 58. lp.).

Kurzemes jūrmalas bezzemnieki un sīkzemnieki līdzās zemkopībai un dažādiem amatiem parasti nodarbojās arī ar zveju jūrā, lielajos piekrastes ezeros — Engures, Liepājas, Papes ezerā un zivīm bagātajās upēs — Bārtā, Irbē, Rojā, Užavā, Ventā u.c. —, kas ieplūda Baltijas jūrā, Rīgas līcī vai minētajos ezeros. Daudziem no viņiem zveja bija galvenā nodarbošanās nozare. Tomēr pagaidām nav iespējams sniegt precīzu statistisku ainu par visu Kurzemes piekrasti, jo trūkst pilnvērtīgu avotu: kā jau teikts, līdz šim izdevies atrast tikai niecīgu skaitu no 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējām anketām, kas aizpildītas Baltijas jūras Kur-

zemes piekrastes apdzīvotajās vietās (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 1.–20. lp. stāsta par četrām Medzes—Vērgales pag. sētām; 23.–86. un 1010.–1041. lp. — par 36 Nīcas pagasta saimniecībām; 95.–411. lp. un 1008.–1164. lp. — par 163 Pērkones pagasta mājām; 416.–492. lp. — par 34 Rucavas pagasta saimēm). Tā varam apgalvot tāpēc, ka citos statistikas avotos lasāms: 19. gs. beigās Nīcas pagastā bija ne mazāk kā 820 dažāda lieluma zemnieku un zvejnieku sētu (13. att.), Pērkones pagastā — ne mazāk kā 567 un Rucavas pagastā — ne mazāk kā 789 saimniecības (Людмер 1888, 266.–271. lpp.). Vēl norādāms, ka minētās 1897. gada anketas saglabājušās arī par dažiem citiem pagastiem. Tomēr tā ir par maz, lai precīzi raksturotu visu Kurzemes piekrasti.

Nākotnē ir jānoskaidro Baltijas jūras Kurzemes piekrastes iedzīvotāju kopuma un daudzveidīgo apdzīvoto vietu sastāva veidošanās precīzs laiks un mehānisms, jo līdz šim apstrādātie sadrumstalotie avoti uz šiem jautājumiem izsmeļošu atbildi nesniedz. Tādēļ aprakstītie fakti rada tikai vispārēju priekšstatu, kurš var mainīties detaļās un pat kopumā, ja izdosies atrast līdz šim nezināmus pilnvērtīgākus avotus.

Tomēr arī nelielā saglabāto anketu kopa zināmā pakāpē raksturo zvejas izplatību un raksturu Baltijas jūras Kurzemes piekrastē, it īpaši t.s. Lejaskurzemē.

Kā jau minēts, no Pērkones pagasta saglabājušās anketas informē par 163 sētām, kas ir apmēram 28,7% no pagasta saimniecību kopdaudzuma. No šīm 163 sētām zvejnieki dzīvoja 111 (68,1%). Aptaujāja 956 cilvēkus, no tiem kā zvejnieki darbojās 175 (18,3%). Aptaujātie cilvēki ietilpa 194 ģimenēs, no kurām zvejoja 132 (68,0%). Šo sētu un ģimeņu sociālo piederību un skaitliskās attiecības atspoguļo 20. tabula (tajā iekļautas arī ziņas par 36 neprecētiem laukstrādniekiem un neprecētām laukstrādniecēm, kuri ģimeņu kopumā nav ieskaitīti).

20. tabula rāda, ka sētu un ģimeņu pārliecinošs vairums kaut kādā mērā zvejoja tajā Lejaskurzemes smilšainajā piekrastē, kurā lielā pārsvarā bija mazauglīga augsne. Visaktīvāk zvejoja atvaļinātie karavīri, kas, kā jau redzējām, bija vissliktāk nodrošināti ar zemi, un vecsaimnieki, kuru sētas jau paaudzēm ilgi tradicionāli skaitījās par zemnieku — zvejnieku (zvejas saimnieku) saimniecībām. Gandrīz vienāds zvejnieku īpatsvars bija nameļnieku (sīkzemnieku) un vaļinieku (bezzemnieku) kopās. Kā nameļnieki, tā vaļinieki bieži vien strādāja arī kādus amatus. Salīdzinājumā ar tiem Kurzemes un Vidzemes piekrastes apvidiem, kuros zemkopība un lopkopība attīstīta labāk nekā Dienvidkurzemē, Pērkonē pierakstīts samērā maz bezzemnieku — vaļinieku un kalpu — ģimeņu, tātad arī šo sociālo grupu zvejnieku. Pērkonē kā laukstrādnieki uzskaitīti tikai 36 neprecēti puīši un neprecētas

13. att. Turīga zemnieka — zvejnieka saimniecības daļa Liepājas raj. Nīcas pagasta Šķilās 1980. gadā.

No kreisās: 1921. gadā celtā pirts, 1908. gadā mūrētais pagrabs, 1882. gadā (varbūt pat agrāk) celtā klēts, 1838. gadā celtā dzīvojamā māja (E 1980. gada ekspedīcijas foto).

kalpones, no tiem 35 anketās ierakstīti kā zemkopības strādnieki, kas piedalās zvejā.

Zvejnieku specializēšanās un atdalīšanās no lauksaimniecības Pērkonē sasniedza samērā augstu pakāpi, ko atspoguļo 21. tabula. No 175 zvejniekiem 90 (51,4%), t.i., nedaudz vairāk par pusi, uzskatīja zveju par savu pamatnodarbi, bet 85 (48,6%) — par papildnodarbi. No 175 zvejniekiem 45 (25,7%) zveja bija vienīgā nodarbošanās, ja neskaita sava piemājas dārziņa apstrādāšanu. Cilvēkiem, kas zveju uzskatīja par savas saimnieciskās darbības pamatnozari, svarīgākais papildu ienākumu avots skaitījās zemkopība. Tādi bija 41 (45,5%) no minētajiem 90 zvejniekiem. Vēl četriem (4,4%) papildienākumus deva dažādi amati.

No 85 personām, kas zveju uzskatīja par papildnodarbi, pārliecinošs vairums — 83 (97,6%) — kā pamatdarbu minēja zemkopību un tikai 2 cilvēki (2,4%) — amatus. Uzmanību saista zvejas un citu nodarbjū saiknes šaurums: pierakstīta tikai zemkopība — 124 gadījumos no 130 (95,4%) — un 4 amati — 6 gadījumos no 130 (4,6%). Turklāt saiknē ar zveju un zvejnieku dzīvi minēti viņiem visnepieciešamākie amati — namdaris, mūrnieks, kalējs, vērpēja. Tas liecina par vēl visai spēcīgas naturālās saimniecības pastāvēšanu un par vājām vietējās saimnieciskās darbības izvēles ie-

spējām Dienvidkurzemes jūrmalā 19. un 20. gs. mijā. Šajā sakarā tomēr jāuzsver, ka minēto anketu ierakstos starp zvejnieku ģimeņu locekļiem uzskaitīti diezgan daudzi dažādu amata darbu pratēji: tīklu audēji, adītājas, šuvējas, izšuvējas (starp tām kā īpaša kategorija — kreklu izšuvējas), vērpējas, mežģiņu darinātājas, akmeņkaļi, kalēji, namdari, skroderi, kurpnieki, audēji, pilsētas (domājams — Liepājas) rūpniecības uzņēmumu strādnieki. Acīmredzot liekās darbarokas no laukiem aizplūda uz tuvējo strauji augošo rūpniecības un tirdzniecības centru Liepāju.

Pērkonē vēl izteiktāk nekā citos apvidos izpaužas zvejas sociālais, t.i., bezzemnieciskais un sīkzemnieciskais raksturs. No visiem 175 zvejniekiem 127 (72,6%) bija bezzemnieki un sīkzemnieki un tikai 48 (27,4%) skaitījās vecsaimnieki vai to ģimenes locekļi, kuru rīcībā bija lielāki zemes gabali. Zvejojošie bezzemnieki un sīkzemnieki dalījās šādi: nameļnieki vai viņu ģimenes locekļi — 94 (53,7% no zvejnieku kopskaita), kalpi vai viņu ģimenes locekļi — 14 (8%), vaļinieki vai viņu ģimenes locekļi — 10 (5,7%), atvaļinātie karavīri vai viņu ģimenes locekļi — 9 (5,2%).

Zvejas sociālās iezīmes izpaužas vēl krasāk, ja to aplūkojam atsevišķi kā pamatnodarbi un kā papildu peļņas avotu. No 90 zvejniekiem, kam rūpals skaitījās

20. tabula

GROBIŅAS APRIŅĶA PĒRKONES PAGASTA ZVEJNIEKU UN NEZVEJNIEKU UZSKAITĪTO ĢIMEŅU UN VIENINIEKU SOCIĀLĀ PIEDERĪBA UN SKAITLISKĀS ATTIECĪBAS PĒC 1897. GADA TAUTAS SKAITĪŠANAS SĀKOTNĒJO ANKETU IERAKSTIEM (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 95.–411., 1008.–1164. lp.)

Ģimeņu sociālā piederība	Sētu skaits				Ģimeņu skaits			
	kopā		to skaitā zvejnieku sētas		kopā		to skaitā zvejnieku ģimenes	
	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%	abs. sk.	%
Saimnieki	43	26,4	35	81,4	41	21,1	35	85,4
Nameļnieki	110	67,5	67	60,9	107	55,2	67	62,6
Atvaļinātie karavīri	10	6,1	9	90,0	10	5,2	9	90,0
Vaļinieki	—	—	—	—	21	10,8	13	61,9
Kalpi	—	—	—	—	14	7,2	7	50,0
Neprecētie laukstrādnieki un laukstrādnieces (vieninieki)	—	—	—	—	36	100,0	1	2,8
Skolotājs	—	—	—	—	1	0,5	—	—
KOPĀ	163	100,0	111	68,1	194	100,0	132	68,0

galvenā saimnieciskās darbības nozare, tikai 6 (6,7%) bija vecsaimnieki vai viņu ģimenes locekļi, 63 (70%) — nameļnieki vai viņu ģimenes locekļi, 11 (12,2%) — kalpi vai viņu ģimenes locekļi un 10 (11,1%) — vaļinieki vai viņu ģimenes locekļi.

Pavisam citāda aina parādās pie ļaudīm, kuri zveju uzlūkoja par palīgnodarbi. No 85 tādiem zvejniekiem 42 (49,4%) nāca no vecsaimnieku ģimenēm, 31 (36,5%) — no nameļnieku ģimenēm, 9 (10,6%) — no atvaļināto karavīru ģimenēm un 3 (3,5%) — no kalpu ģimenēm.

Raksturīgi, ka Pērkones muižas robežās dzīvojušajās zvejnieku ģimenēs zvejoja vairāki, nereti pat visi pieaugušie ģimenes locekļi, arī sievietes. Tam iemesli varētu būt šādi: 1) pārliecinošs siksaimniecību vairākums, kurām zeme nenodrošināja iztiku — no 567 zemnieku sētām 406 jeb 71,6% atradās sīkzemnieku rokās (Людмер 1888, 271. lpp.); 2) apvidus dabas apstākļu ierobežotas saimnieciskās darbības izvēles iespējas. Ģimeņu saimniekošanas variantu raksturošanai 19. un 20. gs. mijā minēsim vairākus labi dokumentētus piemērus.

Hirtes māju vecsaimnieka ģimenē skaitījās 11 cilvēki. Ģimenes galva zveju uzskatīja par palīgnodarbi, bet dēls — par galveno darbu. Tēvs par pamatnodarbi dēvēja zemkopību, bet dēlam vispār nebija cita darba. Nameļnieka Balčus ģimenē bija 9 cilvēki un darba izvēle bija tāda pati kā Hirtes ģimenē. Nameļnieka Laukgaļa ģimenē ietilpa 5 cilvēki. Tēvs un divi dēli kā pamatnodarbi pierakstīja zveju un nenorādīja nekādas palīgnozares. Nameļnieka Klabja ģimene sastāvēja no 6 cilvēkiem. Ģimenes galva par pamatnodarbi norādīja zveju, par palīgnodarbi — zemkopību. Sētā dzīvojošam znotam kā vienīgā un galvenā nodarboša-

nās nozare pierakstīta zveja pie sievastēva. Nameļnieka Tidasa ģimenē ierakstīti 8 locekļi. Ģimenes galva par pamatnodarbi uzdeva mūrnieka amatu, bet par otršķirīgo darbu — zveju. Dēlam vienīgais un pamatdarbs bija zveja pie tēva. Nameļnieka Sproģa ģimenē dzīvoja 3 cilvēki. Ģimenes galva un dēls par pamatnodarbi atzina zemkopību, bet par palīgnodarbi — zveju. Nameļnieka Novada ģimenes 5 locekļi darbojās šādi: 62 gadus vecais ģimenes galva kā pamatnodarbi pieteica zveju, kā papildu ienākumu avotu — zemkopību. Zvejas darbu veikšanai viņš algoja jauna kalpa ģimeni, kurā bija 3 cilvēki. Kalpam un viņa sievai zveja atzīmēta kā pamatdarbs un vienīgā darbošanās nozare. Paises māju saimnieka ģimenē uzskaitīti 4 cilvēki. Ģimenes galvam un viņa tēvam zemkopība atzīta par pamatnodarbi, bet zveja — par palīgjomu. Nameļnieka Verbeļa ģimenes 6 locekļi strādāja dažādāk nekā citas ģimenes. Ģimenes galvam pamatnodarbe skaitījās zveja, bet papildu ienākumu avots tautas medicīnas joma — āderu ciršana (asins nolaišana). Ģimenes māte un divi dēli par pamatdarbu uzlūkoja zveju, par palīgnozari — zemkopību pie vīra un tēva. Meita kā vienīgo un pamatnodarbi pierakstīja zveju. Nameļnieka Pāvila 9 cilvēku ģimenes darbība bija vienkārša: vīram, sievai, dēlam un meitai galvenais darbs skaitījās zveja, bet palīgdarbs — zemkopība. Meža Brakšu vecsaimnieka ģimenē bija ierakstīti 10 cilvēki. Trīsdesmitgadīgajam saimniekam — ģimenes galvam — pamatnodarbe bija zemkopība, papildu ienākumus deva zveja. Tādu pašu pienākumu sadali norādīja viņa brālis, kurš saimē skaitījās strādnieks (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 99.–102., 149., 150., 159., 160., 191., 192., 209., 210., 340., 341., 390., 391., 1008., 1009., 1110., 1125., 1126., 1157., 1158. lp.). Beigās jāpieme-

ZVEJAS UN ZVEJNIEKU SOCIĀLI PROFESIONĀLAIS RAKSTUROJUMS GROBIŅAS APRINĶA PĒRKONES PAGASTĀ PĒC 1897. GADA TAUTAS SKAITĪŠANAS SĀKOTNĒJO ANKETU IERAKSTIEM, absolūtos skaitļos (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 95.-411., 1008.-1164. lp.)

Zvejas raksturs										Citu nodarbošanās nozaru raksturs	
pamatnodarbe					papildnodarbe					pamatnodarbes	papildnodarbes
zvejnieku sociālais stāvoklis					zvejnieku sociālais stāvoklis						
saimnieks, viņa ģimenes loceklis			īrnieks, viņa ģimenes loceklis	kalps, viņa ģimenes loceklis	saimnieks, viņa ģimenes loceklis			īrnieks, viņa ģimenes loceklis	kalps, viņa ģimenes loceklis		
vecsaimniecība	karavīra zeme	nameļnieks			vecsaimniecība	karavīra zeme	nameļnieks				
—	—	—	—	—	42	9	29	—	3	Zemkopība	—
2	—	37	1	1	—	—	—	—	—	—	Zemkopība
4	—	24	8	9	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	Namdaris
—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	Namdaris	—
—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	Mūrnieks	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	Āderu ciršana	—
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	Vērpšana
—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	Kalējs
6	—	63	10	11	42	9	31	—	3		

tina, ka šie un līdzīgi piemēri nav individuāli gadījumi, bet vairākas reizes atkārtojošās iezīmes.

Nidā un Papē — divos lielos un tajā laikā grūti pieejamos Rucavas pagasta zvejnieku ciemos — iespējas izvēlēties saimnieciskās darbības nozares bija vēl mazākas nekā citos Kurzemes piekrastes apvidos. Šie ciemi bija iebūvējušies uz šauras smilšainas zemes strēmeles starp jūru un Papes ezeru vai starp jūru un purvaino mežu. Abi atradās tālu no citām lielākām apdzīvotām vietām. Nidā un Papē ilgi saglabājās naturālā saimniecība, kurā zveja un zivju apstrāde ieņēma visai redzamu vietu, jo mazauglīgā zeme nepieļāva kaut cik nozīmīgas lauksaimniecības attīstīšanu. Tieši tāpēc Papes valsts muižai 1881. gadā piederēja tikai 14 zemnieku — zvejnieku vecsaimniecības. To vidējā zemes platība bija 33 desetinās. Tajā pašā gadā muižas zemes robežās skaitījās 138 zemnieku — zvejnieku sīksaimniecības (jau minētie nameļi un buteļi) (14. att.), kuru vidējā zemes platība bija 6,8 des.. Bez tam Papē vēl bija ierādīti 3 atvaļināto karavīru zemes gabali ar vidējo kopplatību 1,04 des. katram (Людмер 1888, 269. lpp.). Dati liecina, ka uz visas muižas zemes nameļu un buteļu daudzums desmitkārt pārsniedza plašāko vecsaimniecību skaitu. Līdzīga situācija bija arī Butiņģu muižai (tagad Lietuvā) piederošajā Nidā. Spriežot pēc 1980.—1988. g. ekspedīciju pierakstiem, tur nameļnieku un buteļnieku īpatsvars varētu būt bi-

jis visai ievērojams. Pēc 1912. gadā dzimušā Nidas zvejnieka Miķeļa Balčus uzskaitījuma, viņa jaunībā Nidā bijusi 61 zvejnieka — zemnieka sēta. No tām 11 bijušas vecsaimniecības, kam zemes kopplatība 30—40 ha, 9 vidējās saimniecības jeb lielie buteļi ar apmēram 10 ha zemes un 41 sīksaimniecība — mazie buteļi, kam parasti piederējis tikai apmēram 1 ha zemes.

Zināmu priekšstatu par zvejas raksturu Papē sniedz 34 līdz šim atrastās 1897. g. tautas skaitīšanas sākotnējās anketas. Tās aizpildītas ciema dienvidu daļā — Papes Ķoņos un Trumpeniekos — un aptver 21,9% no visām sētām, kuras 1881. gadā atradās uz Papes muižas zemes. Šo anketu kā avota zinātnisko vērtību mazina ierakstu virspusīgums. Piemēram, nav norādīta aptaujāto saimju sociālā piederība (vecsaimniecība, nameļis, vaļinieks, kalps, atvaļināts karavīrs vai kas cits), kā to atradām Pērkones pagastā aizpildītajās anketās. Tomēr arī tā kopaina, kuru sniedz 22. tabula, atspoguļo zvejas vadošo lomu Rucavas pagasta piekrastes iedzīvotāju saimnieciskajā darbībā. No aptaujātajām 34 saimēm 31 (91,2%) bija zvejnieka saime. Pārējās trijās skaitīšanas brīdī nebija vīriešu un nav zināms viņu trūkuma cēlonis un ilgums. 32 saimes ir atzīmētas kā saimnieku, viena kā vaļinieku un viena kā kalpa saime. 31 minētajā zvejnieku saimē ietilpa 30 saimnieku ģimenes un vienīgā vaļinieka ģimene. Ar kopīgu vārdu *saimnieks* anketās apzīmētas visas

14. att. Nameļnieka senlaicīgā ar niedrēm apšūtā dūmistaba Liepājas raj. Rucavas pagasta Papes ciema Lizniekos 1965. gadā. Celta 18. gs. vidū (E 1433. filma, 33., 34. neg.).

zemes īpašnieku vai nomnieku kategorijas. Šajā šķietamajā viendabībā kaut cik orientēties palīdz tikai mūsu ekspedīciju pieraksti.

Atrastajās 34 anketās ir ziņas par 189 Papes ciema iedzīvotājiem. No tiem 49 (25,9%) bija zvejnieki. 33 no viņiem (67,3%) zveju atzina par pamatnodarbi un tikai 16 (32,7%) — par palīgnodarbi. 21 zvejniekam (42,8%) rūpals bija vienīgais saimnieciskās darbības veids. 15 zvejnieki (30,6%) zveju uzskatīja par palīgnodarbi, bet par galveno ienākumu devēju atzina zemkopību. Turpretim 11 zvejnieki (22,5%), kam zveja skaitījās pamatnodarbe, par papildnodarbi uzskatīja zemkopību. Tādā kārtā 26 (53,1%) Papes zvejnieki bija saistīti ar zemkopību un tikai 2 (4,1%) — ar skrodera un šuvējas amatu. Zemkopībā visvairāk strādāja Trumpenieku sētu grupas vecsaimnieki, kas galveno uzmanību veltīja lauksaimniecībai.

Par zvejas lielo nozīmi Rucavas piekrastes iedzīvotāju sētās liecina arī tas, ka jūrā strādāja 14 zvejnieku sievas jeb 28,6% no anketās atzīmēto Papes zvejnieku skaita. Viņas atzina zveju par savu pamatnodarbi. Paskaita. Viņas atzina zveju par savu pamatnodarbi. Papē aptaujātos 18 algotos strādniekus (9,5% no reģistrēto cilvēku kopskaita) tāpat kā Pērkonē bija salīguši ar zemi nodrošinātākie vecsaimnieki. Viņi nodarbināja tos tikai lauksaimniecībā. Vecsaimniecībās par zvejnieku uzdots vienīgi pats saimnieks.

Nodarbinātības dažādības raksturošanai minēsim vairākus Papes piemērus. Lībēķu saimnieka — butelnieka ģimenē bija 8 cilvēki. No tiem ģimenes galva, viņa

22. tabula

ZVEJAS UN ZVEJNIEKU SOCIĀLI PROFESIONĀLAIS RAKSTUROJUMS GROBIŅAS APRIŅĶA RUCAVAS PAGASTA PAPES ZVEJNIEKCIEMA DIENVIDU DAĻĀ PĒC 1897. GADA TAUTAS SKAITĪŠANAS SĀKOTNĒJO ANKETU IERAKSTIEM, absolūtos skaitļos (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 416.–492. lp.)

Zvejas raksturs				Citu nodarbošanās nozaru raksturs	
pamatnodarbe		palīgnodarbe		pamatnodarbe	palīgnodarbe
zvejnieku sociālais stāvoklis		zvejnieku sociālais stāvoklis			
saimnieks, viņa ģimenes loceklis	īrnieks, viņa ģimenes loceklis	saimnieks, viņa ģimenes loceklis	īrnieks, viņa ģimenes loceklis		
21	—	—	—	—	—
—	—	15	—	Zemkopība	—
11	—	—	—	—	Zemkopība
1	—	—	—	—	Šuvēja
—	—	—	1	Skroderis	—
33	—	15	1		

sieva un divi dēli zveju uzrādīja par galveno un vienīgo nodarbi. Trūkšmu butelnieka ģimenē, kurā ietilpa 7 cilvēki, ģimenes galvam pamatnodarbe skaitījās zveja, bet papildu peļņas avots — zemkopība. Viņa sievai un dēlam zveja pierakstīta kā galvenā un vienīgā nodarbošanās. Vamžu saimnieks — butelnieks par pamatnodarbi nosauca zemkopību, par palīgdarbu — zveju. Kā palīdzi lauksaimniecībā viņš algoja neprecētu laukstrādnieci. Kūršu butelnieks darbojās tāpat kā Vamžu saimnieks, bet lauksaimniecības darbu veikšanai bija salīdzis trīs neprecētus puīšus. Mārtiņu saimnieka darbība atšķīrās no abām iepriekš minētajām ar to, ka lauksaimniecības darbu veikšanai viņš salīga vienu neprecētu vietējo puisi un otru — lietuvieti no Kauņas guberņas Telšu apriņķa. Arī Muitnieku vecsaimnieks par pamatnodarbi minēja zemkopību un kā atspaidu — zveju. Lauksaimniecības darbiem viņš algoja neprecētu puisi un neprecētu laukstrādnieci. Lībēķu vecsaimnieks par galveno saimnieciskās darbības jomu atzina zemkopību, bet par papildu nodarbēm zveju un mežsarga pienākumus. Lauksaimniecības darbiem viņš algoja neprecētu laukstrādnieci. Štībeļu vecsaimnieks kā pamatnodarbi pierakstīja zemkopību, bet kā palīgnodarbes — zveju un pagasta tiesas priekšsēdētāja pienākumus. Lauksaimniecības vajadzībām viņš algoja divus neprecētus puīšus un divas neprecētas laukstrādnieces (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 424., 425., 428., 429., 456.–464., 471.–476., 487.–492. lp.). Vispārinot piemērus, atkārtoti jāteic, ka saglabājušās skaitīšanas anketas attiecas uz to Papes ciema daļu, kurā bija izvietojies vairums vecsaimniecību. To iemītnieki vairāk nekā sīkzemnieki strādāja lauksaimniecībā. Nodarbošanās raksturojuma aina nākotnē var dažādoties, ja izdosies atrast un izskatīt anketu ierakstus par tām Papes ciema daļām, kurās pārliecinošā vairākumā dzīvoja nameļnieki un butelnieki.

Senators N. Manaseins jau minētajā 1883. g. ziņojumā skaidri un nepārprotami informēja Krievijas impērijas un Baltijas guberņu vadību un muižniecību par lielo sociālo spriedzi Latvijā, par draudošo sociālo sprādzienu. Viņš ierosināja iespējami pilnīgi nodrošināt ar zemi plašās un nabadzīgās bezzemnieku masas, kuru īpatsvars Kurzemes un Vidzemes guberņu dažādos apvidos svārstoties ap 75—80% (Manaseins 1949, 330.–341. lpp.).

Iespējams, ka arī privātmuižu īpašnieki jau 19. gs. pēdējā ceturksnī, sekojot valsts muižu piemēram un Manaseina brīdinājumam, sāka piešķirt ilggadējiem kalpiem un vaļiniekiem 3—9 pūrvietas lielus zemes gabaliņus mājokļu un saimniecības ēku uzcelšanai, dārzu un nelielu tīrumu iekopšanai. Tā domāt mudina 1859. gadā sastādītais Dundagas novada (dokumentā rakstīts — draudzes) apdzīvoto vietu saraksts. Tajā norādītas visas pēc citiem avotiem jau 19. gs. sākumā un arī gadsimta beigās zināmās zvejnieku — zemnieku vecsaimniecības, bet nav minēta neviena vaļinieka

sēta, ko sauca par *mazistabu* (KVVA, 1290. f., 4. apr., 92. l.). Turpretim divos 1896. gadā sastādītajos apdzīvoto vietu sarakstos Dundagas jūrmalas ciemos jau nosauktas 58 un 59 mazistabas (vienā no sarakstiem nav uzrādīta Pitraga Niteļu mazistaba) (KVVA, 1290. f., 11. apr., 1037., 1043. l.).

Visbiežāk zemi ierādīja muižām piederošos mežu izcirtumos un līdz tam neapstrādātās mazauglīgās vietās. Samērā daudz šādu zemes gabalu ir zināms jūrmalā. Īpaši aktīvi kalpiem un vaļiniekiem zemes gabalus piešķīra 1907. gadā, t.i., pēc 1905.—1907. g. revolūcijas apspiešanas. Pirmo satricinājumu Dundagas muižas administrācija piedzīvoja jau 1859.—1861. gadā, kad ar nelielas karavīru grupas palīdzību apspieda lībiešu zvejnieku pretošanās kustību un guva no tās zināmu mācību. Vēl nopietnāku satricinājumu Dundaga piedzīvoja 1905.—1907. gadā, kad agrāko situāciju izdevās saglabāt tikai ar spēcīgas karaspēka vienības iejaukšanos. Tādēļ 1907. gadā ievērojami palielināja jau agrāk uz jūrmalā esošajām muižas zemēm ierādīto apbūves gabalu un dārzu skaitu.

Te atkārtoti minam, ka jau 1896. gadā Dundagas jūrmalas posmā no Jaunciema līdz Žocenei bija uzceltas 59 mazistabas, kurās dzīvoja vaļinieku, to skaitā amatnieku, atraitņu un zvejnieku ģimenes. Mazistabu pārliecinošais vairums bija celts uz Dundagas muižas zemes. Vienīgi par dažām rodas šaubas, jo neprecīzi aizpildītajā dokumentā lasām ierakstu «uz pagasta zemes», kura saturs ir neskaidrs. Katrā mazistabā dzīvoja viena ģimene, tās locekļu skaits svārstījās no 2 līdz 14 cilvēkiem. Vienīgi Košraga Veidēs jeb Vecčokos dzīvoja 3 vaļinieku ģimenes, kopā 12 cilvēki. Pēc mazistabu skaita ciemi rindojās šādi: 1) Pūrciems — 10 mazistabas; 2) Kolka — 8 mazistabas; 3—5) Ģipka, Košrags, Sīkrags — katrā 7 mazistabas; 6—7) Mazirbe, Pitrags — katrā 5 mazistabas; 8—9) Melnsils, Uši — katrā 3 mazistabas; 10) Žocene — 2 mazistabas; 11—12) Jaunciems, Saunags — katrā 1 mazistaba (KVVA, 1290. f., 11. apr., 1037. l., 89.–96. lp.; 1043. l., 129.–288. lp.). Daudzas no šīm mazistabām jau sen aizgājušas nebūtībā. Tā kā netika atrasti pietiekami zinoši seniedzīvotāji, dažos ciemos mazistabu skaits var būt norādīts nedaudz neprecīzi. Līdzšinējās ekspedīcijās vēl neizdevās noteikt visu izzudušo mazistabu kādreizējo vietu.

1907. gadā uz Dundagas muižas platībām mazistabu zemi ierādīja veselām bezzemnieku grupām. Jūrmalas ciemos veidojās jaunas apbūves daļas, kam parasti bija ielveida (rindas) plānojums (15. att.). Zemes saņēma gan zvejniekciemā dzīvojušie bezzemes zvejnieki, amatnieki un pārējo darbu strādnieki, gan ienācēji no citām Dundagas novada un pat pārnovadu vietām. Šie cilvēki palielināja jūrmalā dzīvojušo sīkzemnieku — zvejnieku skaitu. Tā Kolkas Melnsila galā pie paša kāpas meža uzcēla astoņu zvejnieku sētu grupu (rindu), ko nosauca par *K o l k a s z v e j n i e k u c i e -*

15. att. Lībiešu ciemu mazistabu rindveida apbūves daļa — Talsu raj. Kolkas pagasta Mazirbes Stūriši 1987. gadā. Kreisajā pusē ap 1895. gadu celtā vientelpas klēts, vidū akmeņu kaudzes vietā bijusi kūts, labajā pusē — 1888. gadā celtā dzīvojamā māja. Aiz kokiem ceļa otrajā pusē rindā izvietotas vairākas mazistabas.

mu. Ģipkā virzienā no iekšzemes uz jūru izauga nedaudz liektas rindas apbūve, ko vietējie iedzīvotāji dēvē par Desu ielu. Uz Mazirbes pusi, Sīkragā galā nosprauda ielu, gar kuras abām pusēm uzcēla t.s. Jaunsīkragu jeb Sesku ciemu. Līdzīgas ielveida (rindas) apbūves ar dažādu sētu skaitu redzam Košragā, Mazirbē, Melnsilā, Pitragā, Saunagā. Dažos ciemos, piemēram, Košragā, Mazirbē, Melnsilā, Pitragā atrodam pat vairākas šādas sētu grupas (E 30, 1973.—1994. gada ekspedīciju pieraksti). Par Dundagas jūrmalas ciemu apbūves veidošanos plašāk sk. Cimermanis 1994—1998.

Vismaz kopš 19. gs. pēdējā ceturkšņa, bet īpaši kopš 20. gs. sākuma arī uz Dundagas jūrmalas zvejnieku vecsaimniecību zemēm nošķīra nelielus dārza zemes gabaliņus. Uz tiem mazistabas uzcēla saimnieku jaunākie dēli, kas gribēja dzīvot kā atsevišķa ģimene. Mazistabas uz vecsaimnieku zemes cēla arī amatnieku, vaļinieku un strādnieku nometināšanai. Tomēr šis jautājums avotu neapzinātības dēļ pagaidām vēl neskaids un pretrunīgs. Piemēram, Dundagas pagasta

valdes 1882. gada dokumentā lasām, ka zemnieku — zvejnieku mājās ir 5 mazistabas: Kalējistaba Mazirbes Tomos, Kalējistaba Košraga Žokos, Vilbongistaba Pitraga Kurgatos, Kangeristaba Pitraga Veczumberos un Apšbāka Melnsila Kilmiņos (LVVA, 874. f., 1. apr., 10. l., 27.—31. lp.). Toties iepriekš minētajā Dundagas pagasta 1896. gadā apdzīvoto vietu sarakstā šīs mazistabas norādītas gan kā uz pagasta, gan uz muižas zemes celtas (KVVA, 1290. f., 11. apr., 1043. l., 135., 157., 161., 195., 204. lp.). Apšbākas šajā sarakstā vispār nav. Arī 19. gs. 90. gados noslēgtie zvejnieku vecsaimniecību nomas līgumi nevieš skaidrību šajā jautājumā: noteikumi par mazistabām ir formulēti tā, ka nav skaidrs, kam pieder zeme, uz kuras tās celtas. Dažu vecsaimniecību un mazistabu zemes kopplatības un līdz ar to nodarbošanās iespējas atspoguļotas 23. tabulā.

Analoģisks jūras zvejai, proti, bezzemniecisks un sīkzemniecisks raksturs bija arī Latvijas saldūdens — ezeru un upju — zvejai. Tur tāpat kā jūrā zvejoja visi lauku iedzīvotāju sociālie slāņi, tomēr visvairāk zvej-

DAŽU VECSAIMNIECĪBU UN MAZISTABU ZEMES KOPPLATĪBA PŪRVIETĀS VENTSPILS APRIŅĶA DUNDAGAS PAGASTA ZVEJNIEKCIEMOS 20. GS. SĀKUMĀ (LVVA, 5770. f., 1. apr., 382. l.)

Nr.p.k.	Ciems	Vecsaimniecība	Kopplatība	Nr.p.k.	Ciems	Mazistaba	Kopplatība
1	Jaunciems	Koki	59	1	Sīkrags	Volganski	1,5
2	"	Žoki	90	2	"	Šteinbergi	2
3	Sīkrags	Santi	48	3	"	Andzenavi	3
4	Mazirbe	Taizeļi	81	4	"	Zariņi	4,5
5	"	Reini	82	5	"	Kalēji	10
6	"	Tomi	108	6	"	Lēmaņi	12
7	Košrags	Tilmači	80	7	Mazirbe	Dambergi	1
8	Pitrags	Otti	85	8	"	Celmi	6
9	"	Randi (Jūra)	85	9	"	Leitendorfi	7,5
10	Saunags	Jaunvalki	75	10	Košrags	Veides	0,5
11	"	Pauļi	96	11	"	Žoki	1
12	"	Vecvalki	105	12	"	Kandisi	1,5
13	"	Nigliņi	109	13	Pitrags	Otti	1
14	Vaide	Folmaņi	52	14	"	Otti	2
15	"	Lāži	80	15	"	Randi (Jūra)	1
16	"	Vecroči	90	16	"	Lauļi	8
17	Kolka	Krūmiņi	55	17	Saunags	Jaunvalki	1
18	"	Vecvagari	60	18	"	Nigliņi	2
				19	Kolka	Einbergi	0,5
				20	"	Launici	0,75
				21	"	Adamkoviči	1
				22	"	Frīdenbergi	1,5
				23	"	Sārnasti	2
				24	"	Birzkalni	2,5
				25	"	Sārnasti	3

nieku nāca no sīkzemnieku un vaļinieku ģimenēm. Daļa no viņiem zveju uzskatīja par galveno nodarbi, citi par palīgnodarbi. Tā ap Latvijā pagātnē vislielāko un zivīm bagāto ezeru — Lubānu (88,3 km²) 19. gs. pēdējā ceturksnī—20. gs. sākumā zvejoja desmitiem cilvēku, kas nodarbi mantoja no paaudzes paaudzē. Vidzemes krastā zvejoja vairāki samērā turīgi saimnieki. Viņu sētās dzīvoja bezzemnieki — vaļinieki, kuri pārtika galvenokārt no zvejas un dārzeņu, kuru par norunātu darbu (dienu) atstrādi saņēma no saimnieka. Ezera Latgales krasta ciemos — Dirvanienē, Īdeņos, Kvāpānos, Saksmalē, Salā, Sūļagalā, Trūpos un citos — dzīvoja galvenokārt sīkzemnieki, kas iztika no zvejas un sava zemes gabala ienākumiem un produktiem. Viņi uzskatīja, ka ezers zvejniekiem ir *trešais lauks*, t.i., dod trešo daļu no visiem ienākumiem. Latgales krastā dzīvoja arī bezzemnieki, kuri pārtika galvenokārt no zvejas un tāpēc uzskatāmi par profesionāliem zvejniekiem. Bija vēl trešais slānis — ļaudis, kas zvejoja tikai savai vajadzībai, tā ievērojami bagātinot ģimenes uzturu. Daļu dzīvei vajadzīgo līdzekļu Lubāna ezera zvejnieki nopelnīja arī meža un dažādos transporta darbos, plostu laišanā, amatos (E 27, 9182, 9209, Bērpils; E 30, 2021, Gaigalava; LVVA, 2706. f., 1. apr., 145. l., 1144.–1199. lp.). Zvejnieki — sīkzemnieki, kas zvejoja pārdošanai, dzīvoja arī pie Lubāna baseina upēm — Aiviekstes, Ičas, Maltas, Rēzeknes

u.c. un pie nelielajiem, zivīm bagātajiem klānu apkārtnes ezeriem (E 27, 9208, Daugasne).

Tāda pati aina zināma pie tradicionālajiem zvejniekiem — zemniekiem ap citiem Latgales lielajiem ezeriem. Gandrīz visi saimnieki Rušona (24,13 km²) pussalas ciemos Dudaros, Kondrašovā un Petrovkā (E 30, 2058, 2059), Rēznas ezera (53,5 km²) krasta ciemos — Čornajā, Dūkstīgalā, Kaunatas Ragā, Ļutiškos, Rabskavā, Viškeros un citos (E 29, 22), pie Cirmas ezera (12,2 km²) Dzirkaļos un Goliševā (E 30, 431), daļa saimnieku pie Losu ezera (3,86 km²) uzceltajos Losos (E 29,9), pie Sīvera (17,3 km²) esošajos Rubīnos (E 31, 4582), Ežezera (10,07 km²) pussalas Ostrovļānos, pie Luknas (4,24 km²) un Višķu (4,11 km²) ezeriem izvietotajos ciemos — Daniševkā, Ostrovā, Višķos, Zabornajā (E 30, 2113) un citur zvejoja nosauktajos un citos ezeros, gūdami no zvejas gan galvenos, gan papildu ienākumus. Vairumam šo zvejnieku bija maz zemes. Daļa no šiem ezeru zvejniekiem ziemās devās tālajā peļņas zvejā uz Augšzemes, Kurzemes un Vidzemes ezeriem, kur strādāja pašu, zivju tirgotāju vai zvejas uzņēmēju nomātos ezeros (plašāk sk. V nodaļā).

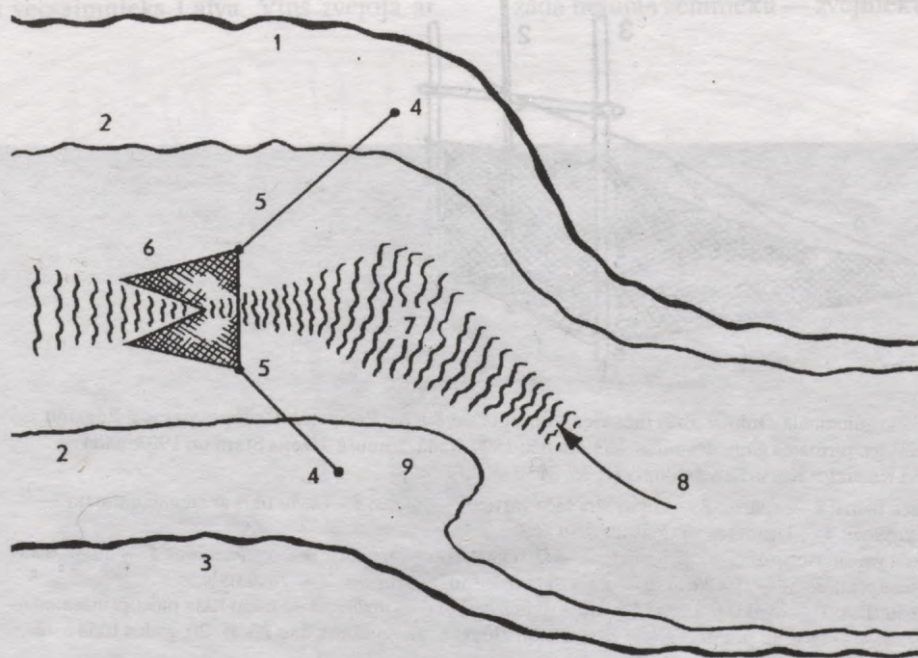
Izņēmums nebija arī zivīm bagātās Latgales upes. Daļa no tām, it īpaši Daugava, Dubna, Feimanka, Tartaka bija slavenas ar tādām vērtīgām zivju sugām kā vimbas un zuši. Arī to zvejnieku vairums nāca no sīk-

zemniekiem un bezzemniekiem. Tomēr tūlīņ jāpiebilst: gar Daugavu, it īpaši posmā no Līvāniem līdz Pļaviņām (Krustpils muižnieka Korfa īpašumos) līdzās sīkzemniekiem un bezzemniekiem zvejoja arī tādu sētu saimnieki, kuriem pēc Latgales (toreizējās Vitebskas guberņas latviešu apdzīvotās daļas) mērauklas bija lieli zemes gabali. Piemērs — Krustpils pagasta Ancānu un Rudzīšu ciemu saimnieki. Ciemi atradās Daugavas augstajā labajā krastā pie spēcīgās krāces Gļiņaukas (16. att.). Tajā, kopš vien cilvēki atceras, lielos daudzumos zvejoti zuši (E 30, 3009, 3011). Tas pats sakāms par Daugavas, tās pieteku un ezeru zvejniekiem Līvānu un Vīpes pagastos, kā arī par Dubnas zušu zvejniekiem Vārkavas pagasta robežās (17. att.) (LVVA, 2706. f., 1. apr., 115. l., 1207., 1208., 1297.—1300. lp.; E 30, 2106, 2109).

Nav viegli izskaidrot, cik liels zemes gabals izzināmajā gadā vai gadu desmitā atradās konkrēta zemnieka — zvejnieka rīcībā. No 19. gs. 40. gadu otrajā pusē sastādītajiem Latgales privātmuižu inventāriem (aprakstiem), no etnogrāfu ekspedīciju pierakstiem un citiem avotiem noskaidrojām, ka vairumam zemnieku pilna iedalītā zemes gabala lielums skaitījās ap 20 desetīnām (BVVA, 2635. f., 1. apr., 156. l., Birži, Koncepole, Ludvinova; 396. l., Geranimova; 399. l., Grāveri; 403. l., Dagda; 457. l., Rušoni; 861. l., Domopole; u.c.; E 27, 9155, Bērzpils; Brežgo 1954, 26., 63. lpp.; Ефремова 1982, 27., 52. lpp.; šajā rindkopā, salīdzini-

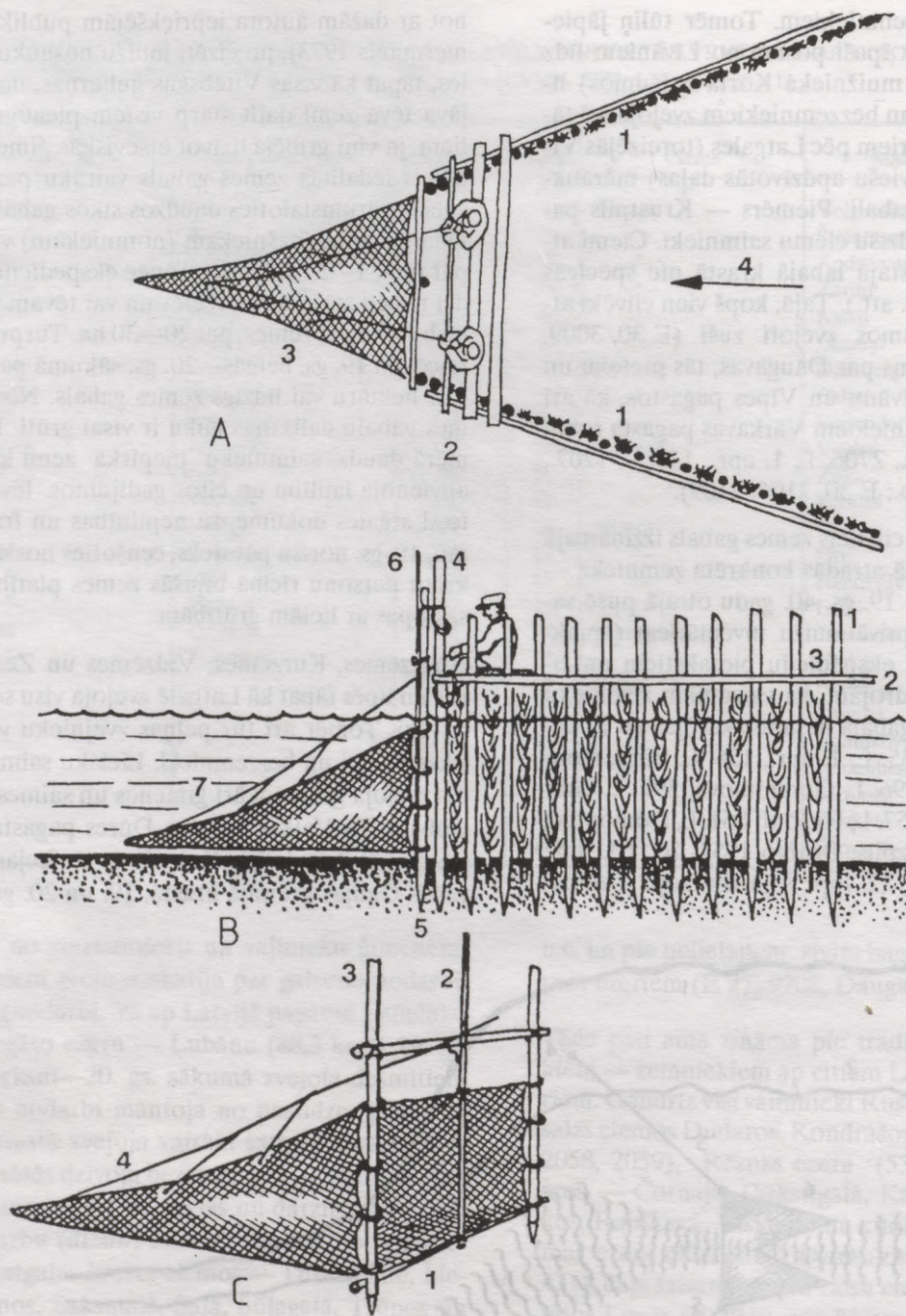
not ar dažām autora iepriekšējām publikācijām (Cimermanis 1973), precizēti muižu nosaukumi). Latgales, tāpat kā visas Vitebskas guberņas, noteikumi atļāva tēva zemi dalīt starp visiem pieaugušajiem dēliem, ja viņi gribēja dzīvot atsevišķās ģimenēs. Sākotnējais iedalītās zemes gabals vairāku paaudžu laikā spēja sadrumstaloties daudzos sīkos gabaliņos. Katra tāda gabaliņa īpašniekam (nomniekam) varēja palikt pat tikai 1—5 ha zemes. Tāpēc ekspedīciju laikā daudzi teicēji stāstīja, ka vectēvam vai tēvam viņu izpratnē bijis daudz zemes, pat 20—30 ha. Turpretim pašam teicējam 19. gs. beigās—20. gs. sākumā palicis tikai 3, 4, 5 hektāru vai līdzīgs zemes gabals. Noskaidrot zemes gabalu dalīšanas laiku ir visai grūti. Bez tam samērā daudz saimnieku piepirka zemi klāt, gabalus apvienoja laulību un citos gadījumos. Ievērojot teikto, Latgales dokumentu nepilnības un fragmentārismu, 19. gs. norišu pētnieks, cenšoties noskaidrot konkrētu personu rīcībā bijušās zemes platības lielumu, sastopas ar lielām grūtībām.

Augšzemes, Kurzemes, Vidzemes un Zemgales ezeros un upēs tāpat kā Latgalē zvejoja visu sociālo slāņu cilvēki. Tomēr arī tur peļņas zvejnieku vairums bija sīkzemnieki un bezzemnieki. Lielāku saimniecību ļaudis zvejoja galvenokārt ģimenes un saimes galda vajadzībām. Tā Valkas apriņķa Dūres pagasta Līvēs (Līvesciemā), kas dalījās Kalnalīvēs un Lejaslīvēs un atradās Gaujas kreisajā krastā, 19. un 20. gs. mijā no 6

16. att. Daugavas krāces Gļiņaukas daļa Jēkabpils raj. Krustpils pagastā — sena tradicionāla zušu zvejas vieta. Krācē strādāja Krustpils muižas un Ābeļmuižas zvejnieki. 1967. gada skicējums (E 30, 3025—3026).

1 — Daugavas labais stāvais un augstais krasts; 2 — parastais ūdens līmenis; 3 — Ābeļu salas labais krasts; 4 — krastā iedzīti dzelzs stieņi zušu murda troses piestiprināšanai; 5 — zušu murda troses; 6 — krācē ielaists zušu murds; 7 — straujā krācē; 8 — straumes virziens; 9 — nīdrēm apaudzis sēklis. Zuši dodas lejup pa straumi.

17. att. Tradicionālā Dubnas zušu tača viena varianta shēma pie Preiļu raj. Rožupes pagasta Pūgaiņu ciema 20. gs. pirmajos gadu desmitos. Zīmēta pēc 1890. gadā dzimušā Jāzepa Stara un 1903. gadā dzimušā Kazimira Kursieša stāstījuma (E 30, 3030–3033).

A — tača plāns: 1 — spārni; 2 — laipas virs tača vārtiem — *loktas*; 3 — zušu tīkls ar signālaukliņām — *jautru diegiem*; 4 — straumes virziens un zušu ceļš.

B — tača garengriezums: 1 — tača mieti; 2 — tača kārts; 3 — zaru kūļi; 4 — vārtu miets; 5 — miets zušu tīkla piestiprināšanai — *pokuļeņa*; 6 — nūja tīkla izcelšanai — *mylins*; 7 — zušu tīkls.

C — zušu tīkls: 1 — apakšējā kārts; 2 — nūja tīkla izcelšanai — *mylins*; 3 — mieti tīkla piestiprināšanai — *pokuļeņas*; 4 — tīkls ar *jautru diegiem* virspusē un klūgas riņķiem sānos. Jau 20. gs. 20. gados tīkla astē bija ierīkots iedzirknis ar trim klūgas stipām.

zvejniekiem 3 bija saimnieki un 3 sīkzemnieki — mazmājnieki (E 30, 5734). Rīgas apriņķa Salas pagastā ap Babītes ezeru (23,59 km²) dzīvoja zemnieki — zvejnieki, kuru vairums rīkojās ar 1014 ha zemes, bet

kādiem 10–12 zvejniekiem zemes vispār nebija. Tikai daži zvejnieki — vecsaimnieki apstrādāja 30 un vairāk hektāru (E 30, 6010). Šajā sakarā kāds laikabiedrs rakstīja: «Zemes pie mums saimniekam caurmērā ir

ap 36 pūrvietām, 14 pūrvietas aramas zemes un pārējās pļavas un ganības. Labības izaudzina tikai pašu tiesu» (DL, 1892, 27. martā). Arī Antiņciemā un Čaukiemā pie Kaņiera ezera (11 km²) zvejnieku pārliecinātais vairums bija bezzemnieki un sīkzemnieki. Tāda pati aina dokumentēta Rīgas apriņķa Slokas pagasta Bāžciemā, Braņķuciemā un Līkumciemā, kur Lielupes kreisajā krastā dzīvoja upes lejteces zvejnieki. Vairāku lielu sētu (vecsaimniecību) saimnieki, kas zvejoja Lielupē, tāpat kā jau minētie jūrmalas vecsaimnieki, zvejai algoja kalpus un vaļiniekus (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 855.–858., 863., 864., 1607., 1608. lp.). Vecpiebalgas pagasta ezeros — Alaukstā (7,47 km²), Inesī (5,12 km²), Taunā (0,68 km²) — 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā kā vairāk vai mazāk profesionāli zvejnieki strādāja galvenokārt vaļinieki Austriņš, Kārlis Bakmanis, brāļi Kuķādami, Veckalniņš un citi. Daļa no viņiem nomāja ezerus (E 30, 4720, 4727, 4766). Vecpiebalgas skolotājs Pēteris Skaidrais pavasara zveju Vecpiebalgā 1900. gadā raksturoja šādi: «Zvejo tikai pašu patēriņam; nelielos daudzumos pārdod. Vietējie iedzīvotāji zvejā piedalās kā strādnieki par maksu vai saņemot daļu loma, kā nu nolīgts. Svaigas zivis pārdod pagastā» (KVVA, 398. f., 75. apr. 239. l., 36. lp.).

Līdzīga aina zināma arī no Augulienas, Beļavas un Lejasciema apkārtnes ezeriem. Tur kā ezeru nomnieks un zvejas uzņēmējs 19.—20. gs. mijā darbojās Zeltiņu pagasta vecsaimnieks Laiva. Viņš zvejoja ar

ziemas vadu un līga strādniekus. Augulienas skolotājs Otto Ābols par minēto apkārtni 1900. gadā rakstīja: «Zvejo mājas patēriņam un daļēji pārdošanai, visvairāk vietējiem iedzīvotājiem, bet zveja nav īpašs rūpals. Iedzīvotāji zvejā nepiedalās, bet ziemā viens zemnieks zvejo ezeros, līgstot strādniekus. Muižnieks ņem sev pusi loma par to, ka atļāvis zvejot. Strādnieki saņem dienas algu un garnicu zivju no katra loma. Kopā ar saimnieku zvejā piedalās ap 15 strādnieku ar 3 zirgiem. Vasarā katrs krastu apdzīvotājs zvejo savām vajadzībām no laivas, kas izcirsta no resna koka stumbra vai sanaglota no dēļiem (18. att.). Zivju pārpalikumu katrs pārdod vietējiem iedzīvotājiem, bet ziemā — uz pircējiem» (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 1. lp.). Līdzīgi stāstīja arī 1879. gadā dzimušais lejasciemietis Kārlis Balbārdis. Rīgas apriņķa Kokneses un Viskaļu pagastu robežās esošajā Lobes ezerā (5,18 km²) zvejoja kā krastus apdzīvojušie saimnieki, tā vaļinieki (E 30, 4959).

Stāstot par Pērkones un Rucavas pagastu zvejniekiem, minējām, ka viņi zvejoja kā jūrā, tā lielajos Liepājas (37,12 km²) un Papes (12,34 km²) ezeros. Vēl piebūsim, ka arī šo ezeru austrumu krastos dzīvojušo zvejnieku vairums bija sīkzemnieki, kam zveja deva galvenos ienākumus (E 18, 4177, Nīca). Līdzīga situācija zināma arī ap citiem Kurzemes ezeriem un upēm.

Visapkārt Usmas brīvezera (38,3 km²) izvietojās dažāda lieluma zemnieku — zvejnieku sētas un sētu gru-

18. att. No bluķa izcirsta laiva ar spārniem Gulbenes raj. Beļavas pagasta Movešu ezerā 1956. gadā (E 328. filma, 14.—24. neg.).

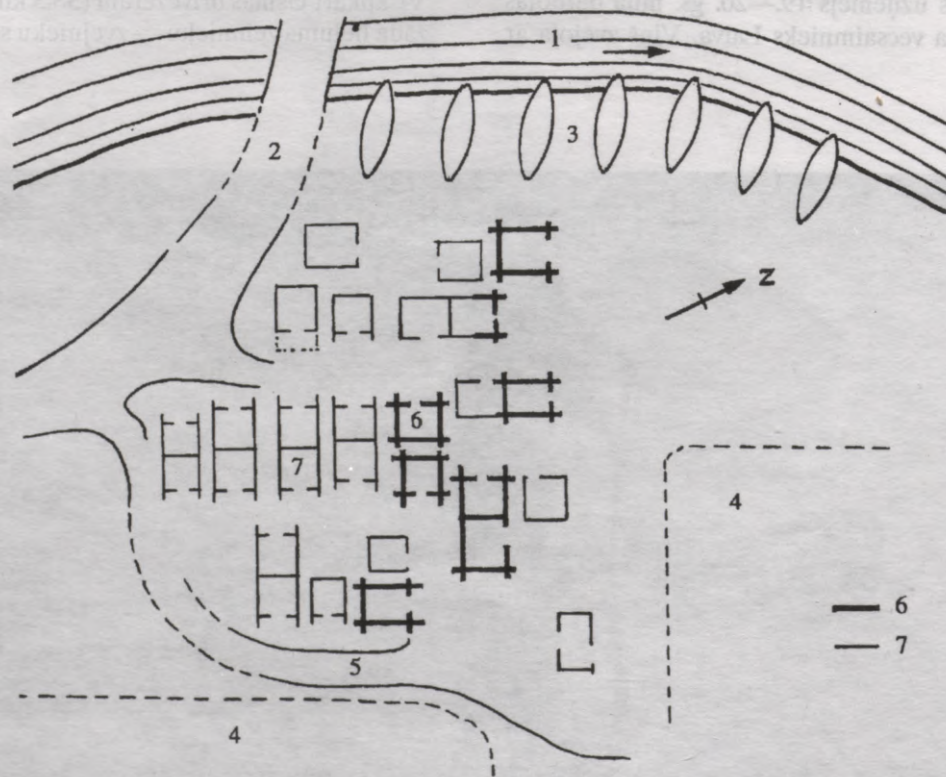
pas. Tajās zveja pārgāja no paaudzes paaudzē. Viņu zemes platības bija visai dažādas. Ievērojamākā un tradicionālākā zvejnieku apmetne, šķiet, bija Āmjūdžciems, kurā jau 16.—17. gs. dzīvoja un strādāja Kurzemes hercoga zvejnieki. Par viņiem daudz ziņu saglabāties Kurzemes zemes arhīvā (LVVA, 554. f.). Ap ezeru dzīvoja arī daudz zvejnieku — vaļinieku un kalpu. 20. gs. sākumā pie ezera izvietoto piecu diezgan lielu māju vecsaimniekiem bija garie ziemas zemledus zvejas vadi. Darbam ar vadu katrs saimnieks salīga strādniekus — ap 10 Rendas, Spāres un Usmas pagastu bezzemniekus un sīkzemniekus. Bija arī sestais, tā sauktais *puišu vads*, kuru ziemas zemledus zvejai kopīgi gatavojuši Usmas muižas apkārtnē dzīvojušie laukstrādnieki un vaļinieki. Arī vecsaimniekiem piederējušo jau minēto vadu daļai bijuši vairāki īpašnieki. Viens tāds kopvads piederējis Tumšu māju saimniekam un Āpu dzirnavniekam. Kopīpašumu saukuši par *Tumšvadu* (E 30, 1979. g. ekspedīcijas pieraksti).

Kāds aculiecinieks 1885. gadā aprakstīja zvejas raksturu Usmas ezerā: «Šoziem daži dižvadu [ziemas vadu. — S.C.] zvejnieki sazvejojuši pārkāp par seši simti rubuļu, tas ir vairāk ne kā 1200 rbļ. par vadu (2 zvejnieku saimnieki mēdz turēt kopā 1 vadu). Tikai nav jādomā, ka tā ir zvejas skaidrā peļņa. No tiem jāatšķina dažādas izdošanas par tīklu izlāpījumiem, zveju puišu algām un citām vajadzībām. Īstie zvejnieki ir pie

ezera dzīvodamie Kroņa-Usmas saimnieki. Pa vasaru zvejo gandrīz katrs, kas tik vien var sasniegt ezeru un tā tad daudzi atrod savu uzturu un peļņu vienīgi uz ezera, tas ir viņu lauks, tas viņu dārzs» (Balss, 1885, 22. maijā).

Te piebilstams, ka lielu skaitu zvejai būtisku vietu — sedumus (valgumus), lomu vietas, vadu malā vilkšanas vietas u.c., kā arī daudzus vissvarīgākos lielos rīkus — jūras murdus, laivas, tačus, vadus u.c. parasti nosauca īpašnieka māju, tuvāko māju, galvenā īpašnieka māju vārdā vai uzvārdā, piemēram, Dēliņsedums Lūžņā, Aizklāņsedums Melnsila Aizklāņos, Dižsaunaga sedums pret Saunaga centru, Vadlomsedums Svētcieņā, Žulnieku sedums Kaltenē, Klambara un Stāvūžkaula tači Daugavā pie Doles, Ļekungu tacis Salacā, Sālijumtacis Ventā un daudzi citi (E, 1956.—1994. g. ekspedīciju pieraksti) (19. att.).

Ventas lejtecē Piltenes, Vārves, Zlēku, Zūru un citu pagastu robežās 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā vairums profesionālo zvejnieku nāca no bezzemniekiem un sīkzemniekiem, kas dzīvoja upes tuvumā zemnieku mājās vai arī savās mazistabās. Aktīvi zvejoja arī vecsaimnieki. Galvenais peļņas avots viņiem bija nēģu zveja individuāli un kolektīvi būvētos tačos (20. att.), kā arī ar slotiņām (21. att.). Par zvejas apjomu stāsta tas, ka apmēram 50 km garā Ventas posmā no Kuldīgas līdz Lečiem 19. gs. būvēja vairāk nekā

19. att. Rojas seduma plāna shēma 20. gs. 30. gados. Zīmēta pēc arhitekta Ksavera Andermaņa skices.

1 — Rojas upe; 2 — Rojas—Kolkas ceļš; 3 — Rojas krastā uzvilktās zvejaļavas; 4 — vabu laukumi tīklu žāvēšanai; 5 — seduma ceļš; 6 — senlaicīgās no guļbaļķiem celtās tīklu būdas; 7 — jaunlaiku tīklu būdas ar stabu karkasu un dēļu sienām.

50 nēģu taču (E 30, 6204, 6205, 6209; LVVA, 96. f., 4. apr., 17308. l., 15., 22.–27. lp.).

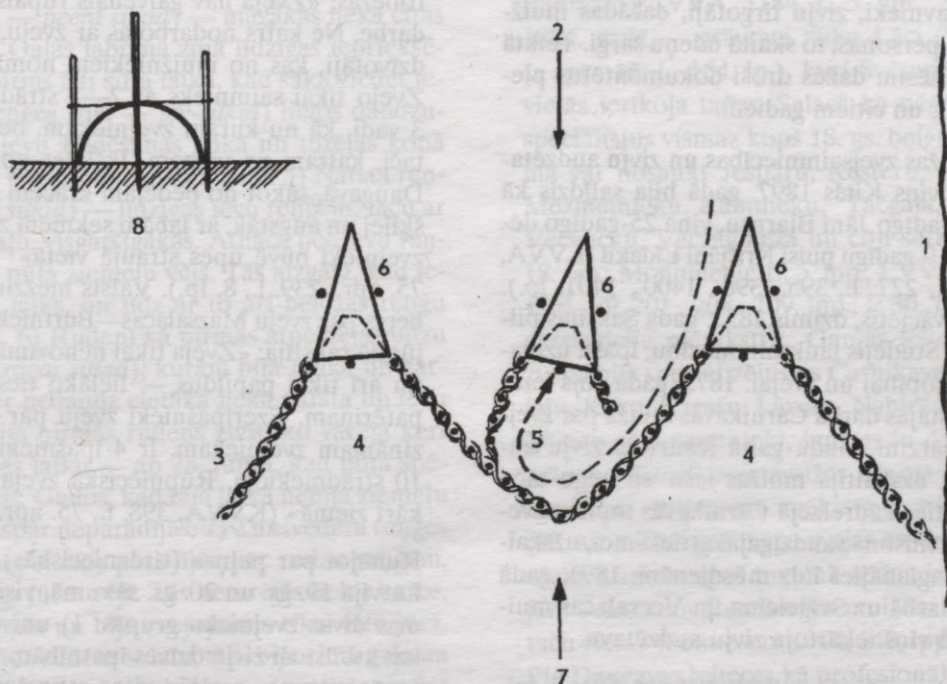
Ventas ūdenskritumā — Rumbā pie Kuldīgas — lašus, nēģus un vimbas zvejoja septiņu vecsaimniecību (Augšzvejas, Lejaszvejas, Rumbas Freimaņi, Rumbas Kiršteini, Upesosti (divas sētas) un Zelģi) nomnieki un īpašnieki. Sētas sākotnēji piederējušas Kuldīgas pils muižai — Kalnamuižai, no neatminamiem laikiem skaitījušās zvejnieku sētas un tautā sauktas par *zvejas mājām*. Tām ierādītais zvejas posms sācies dažus kilometrus augšpus Kuldīgas, sniedzies līdz Abavas ietekai Ventā un aptvēris arī Abavas lejteci. Zvejojuši gan minēto māju saimnieki, gan viņu kalpi un vaļinieki saskaņā ar darba devēja norādījumiem. Arī Ventas Rumbas apzveja ir visai sena un tradicionāla. Literatūrā tā nereti aprakstīta kā leģendāra zivju ķeršana gaisā. Īstenībā tā bija paaudžu gaitā izprastas zivju rīcības racionāla izmantošana cilvēku labā. Laši un vimbas, ejot uz nārsta vietām Ventas augštecē, piepeldēja pie ūdenskrituma un centās tam pārlēkt (pārpeldēt), šim nolūkam izmantojot krītošās ūdens tērces (strūklas). Daļai zivju tas izdevās. Daļa atkrita atpakaļ un lēca atkārtoti. To izpratuši, zvejnieki virs ūdenskrituma nostiprināja trijkājus, kuriem piekāra no klūgām pītus platus murdus. Tie karājās apmēram pusūdenskrituma augstumā un uztvēra atpakaļ krītošās zivis. Nēģu ievilināšanai kritumā upes sāngultnes klintīs izcirta un izmūrēja īpašas slīpas rievas — ūdens teknes, ko sauca par *rennēm*. Tajās uzstādīja nēģu mur-

dus (E 30, 1975. g. pieraksti). Ventas Rumbas tača pastāvēšana iespējama jau 13. gs., kad dokumentos pieminēts tacis pie Kuldīgas (Ligers 1944, 115. lpp.). Tača uzbūvi un zvejas organizāciju tajā diezgan izsmēloši jau 1735. gadā aprakstīja J. Cedlers un 1809. gadā — E. Hennigs (Zedler 1735, 1020.–1021. sl.; Hennig 1809, 41.–46. lpp.). Līdz šim senāko tača skici (sk. 1. att.) 1747. gadā savas kartes ilustrācijai sniedza Kurzemes arhitekts J.H. Barnikels.

Lielupes tecējumā no Vecsvirlaukas līdz Bauskai, bet īpaši posmā no Vimbukroga līdz Salgalei sīkzemnieki un bezzemnieki, kā arī atsevišķi vecsaimnieki ierīkoja tačus nēģu un vimbu zvejai. Mēmelē pie Bauskas nēģus aktīvi zvejojuši arī pilsētā dzīvojušie zvejnieki (CKĢ 94. lpp.; E 30, 1971. un 1988. g. ekspedīciju pieraksti).

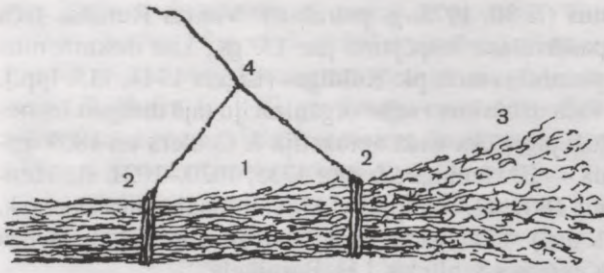
Stipri līdzīgs stāstījums par zvejas raksturu un izplatību iznāktu, ja detalizēti runātu par Gaujas, Ogres un Salacas lejteci, par Daugavu posmā no Doles līdz Pļaviņām, par Aivieksti, Roju un citām upēm. Mainītos zvejas vietu un zvejnieku māju nosaukumi, vīru vārdi un uzvārdi, bet norišu sociālais raksturs būtu pamatos nemainīgs.

Šajā grāmatā autors neraksta par zveju Daugavas lejtecē no Doles līdz grīvai un Pierīgas ezeros, kur zvejoja Rīgas zvejnieku amata locekļi. Par viņiem, kā jau minēts, ilgus gadus vāca ziņas vēsturniece M. Taube (1914—1995). Viņa gatavoja arī attiecīgu monogrāfi-

20. att. Vimbu tača viena posma shēma Gaujā pie Līvēm (bij. Dūres pagastā) 20. gs. sākumā. Zīmēta pēc 1902. gadā dzimušā Roberta Jakuba stāstījuma 1970. gadā (E 30, 5745).

1 — Gaujas kreisais krasts; 2 — straumes virziens; 3 — tača sēta; 4 — tača piltuves; 5 — grieziens — straume, kurai sekojot lejupejošās vimbas iepeld murdā; 6 — ar mietiem nostiprināti murdi; 7 — pret straumi ejošo zivju ceļš; 8 — murda nostiprinājums tacī. Atkarībā no loma vietas platuma skicētajam tača posmam upes labā krasta virzienā varēja būt turpinājums — viens vai vairāki tādi paši posmi.

21. att. Slotiņa nēģu zvejai Ventā Ventspils raj. Tārgales pagasta Sālijumos 20. gs. sākumā. Zīmēta pēc 1904. gadā dzimušā Andreja Meistersa stāstījuma 1979. gadā (E 30, 1979. g. ekspedīcijas pieraksti).

1 — slotiņas kāts; 2 — pārsējumi no kārkla klūgām;

3 — izspūrušais gals, kurš upē stāvēja lejup pa straumi, pa to nēģi ielīda slotiņā; 4 — aukla, ar kuru slotiņu piesēja upei pāri pārstieptai *tauvai*, pitai no kārklu klūgām.

Slotiņas sameta upē visā tās platumā citu no citas 2,5—3 m attālumā.

ju. Avoti par minētajiem zvejniekiem ir bagāti un zināmi, bet diviem autoriem nebija lietderīgi risināt vienu tēmu, vadoties pēc kopīgiem avotiem. M. Taubes veikuma turpmākais liktenis ir neskaidrs.

No visa izklāstītā un autora rīcībā esošā materiāla izriet, ka Latvijas zvejnieku pamatmasu 19. gs. un 20. gs. sākumā veidoja laukos dzīvojušie sīkzemnieki un bezzemnieki, kas zvejoja gan patstāvīgi, gan kā kļaušinieki vai algoti strādnieki saimnieku, muižas administrācijas vai zvejas pārziņu, zvejas uzņēmēju un citu personu uzdevumā. Starp pēdējiem minami krodzinieki, dzirnavnieki, zivju tirgotāji, dažādas muižnieku uzticības personas, to skaitā ūdeņu sargi. Teiktā ilustrēšanai minēsim dažus droši dokumentētus piemērus par 1897. un citiem gadiem.

Vecsalacas muižas zvejsaimniecības un zivju audzētavas pārzinis Alvinš Kiršs 1897. gadā bija salīdzināms kā zvejniekus 53-gadīgo Jāni Bjarnsu, viņa 25-gadīgo dēlu Eduardu un 19-gadīgu puisi Krišjāni Līdaku (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 395., 396., 1400., 1401. lp.). Pats Kiršs bija vācietis, dzimis 1853. gadā Saksijas pilsētā Glauhavā. Studējis lauksaimniecību, īpašu uzmanību veltot zivkopībai un zvejai. 1875. gadā viņš ieradās Latvijā un stājās darbā Carnikavas muižā par zvejsaimniecības pārzini. Gadu gaitā iekārtoja zivju audzētavu, rūpīgi uzskaitīja muižas lašu un nēģu taču lomu. Pateicoties kādreizējā Carnikavas muižas zvejas pārzīņa Martinsona saudzīgajai attieksmei, uzskaites žurnāls ir saglabājies līdz mūsdienām. 1891. gadā Kiršs pārgāja darbā uz Svētciema un Vecsalacas muižām. Vecsalacā viņš iekārtoja zivju audzētavu.

Salacgrīvas Percu māju un alkoholisko dzērienu veikala īpašnieks Gustavs Bērziņš 1897. gadā kā zvejnieku algoja savu vectēvu Mārtiņu Bērziņu (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 516., 517. lp.). Vecsalacas pagasta Strausu māju saimniekam un krodziniekam Tomam Kvantam 1897. gadā kā lauksaimniecības un zve-

jas darbu strādnieks kalpoja Krišjānis Celmiņš (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 344., 345. lp.). Vecsalacas pagasta Kuivižkroga nomnieks un zvejnieks Ludvigs Fenske par savu zvejas strādnieku 1897. gadā uzdeva dēlu Teodoru (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 221., 222. lp.). Rīgas jūrmalas Dubultu traktiera saimnieks Kārlis Knohs savā mājā salīga trīs zvejniekus, kas bija atbraukuši no Tukuma apriņķa Cērkstenes un Sēmes pagastiem (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 221.–225. lp.). Rīgas apriņķa Slokas pagasta Bigauņciema zivju tirgotājs un zvejnieks Miķelis Ķīsis savās Ķīšu mājās par zvejas strādnieku 1897. gadā pierakstīja dēlu Jāni (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 1327., 1328. lp.). Rīgas apriņķa Aizkraukles pagasta Rikas kroga nomnieks Aleksandrs Miķelsons aptuveni no 1895. līdz 1914. gadam organizēja lašu un nēģu zveju Daugavā. Tiešajiem zvejas darbiem viņš līga strādniekus. Rikas krogs atradās Daugavmalā pie Pungu pārceltnes, kur vienmēr bija aktīva satiksme starp abiem upes krastiem (E 21, 3535, 3536; ieraksti krodzinieka saimniecības grāmatā). Slokas pagasta Braņkuciēmā esošā Bērzkroga saimnieks Jānis Pāvuls 1897. gadā par savu pamatnodarbi atzina krodzniecību, par palīgnodarbi — zveju. Zvejas darbiem viņš algoja kalpa Sīmaņa Tenisona ģimeni: ģimenes galva un dēls Eduards kā pamatnodarbi pieteica zveju, bet sieva — zemkopību. Sievas palīgnodarbe skaitījās tiklu aušana (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 1649., 1650. lp.).

Iksšķiles muižas pārvaldnieks Bertards Brēze 1900. gada jūnijā raksturoja zveju Daugavā Iksšķiles pagasta robežās: «Zveja nav galvenais rūpals, bet ir tikai nodarbe. Ne katrs nodarbojas ar zveju, bet tikai reti iedzīvotāji, kas no muižniekiem nomā zvejas tiesības. Zvejo tikai saimnieks ar 2—3 strādniekiem. Ir 2—3 vadi, kā nu kuram zvejniekam, bet lielāko tiesu ir tači, katram pa vienam. Iksšķiles apkārtnē kā vispār Daugavā, sākot no pēdējām krācēm Daugavā līdz Iksšķilei un augstāk, ar labām sekmēm zvejo tačos, kurus zvejnieki būvē upes straujā vietā» (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 8. lp.). Valsts mežzinis Heinrihs Elbergs par zveju Mazsalacas—Burtņieku apvidū 1900. g. jūnijā rakstīja: «Zveja tikai nenozīmīgā mērā ir rūpals un arī tikai papildus — lielāko tiesu zivis ķer pašu patēriņam. Ezerīpašnieki zveju par loma daļu izdod zināmam zvejniekam. Ir 4 īpašnieki, 1 zvejnieks ar 10 strādniekiem. Rūpnieciskā zveja notiek galvenokārt ziemā» (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 44. lp.).

Runājot par peļņas (tirdznieciskās) zvejas raksturu Latvijā 19. gs. un 20. gs. sākumā, visai būtiski izšķiramas divas zvejnieku grupas: 1) universālie zvejnieki, kas atbilstoši zivju dzīves īpatnībām un zvejas sezonai (gadalaikam) zvejoja visas attiecīgajā ūdensbaseinā esošās zivis; 2) zvejnieki, kas specializējās vienas vai dažu viņu ūdensbaseinā dzīvojošo zivju sugu zvejai. Zvejojot savas ģimenes vajadzībām, abas zvejnieku grupas ķēra visu, ko varēja dabūt. Ko nevarēja patērēt pašī, to pārdeva. Līdzīgi rīkojās arī tie ļaudis, kas mērķ-

tiecīgi zvejoja tikai savas ģimenes vajadzībām. Ja noķēra vairāk, nekā spēja izlietot, daļu loma pārdeva tuvākās apkārtnes iedzīvotājiem. Tāda attieksme parliecināši dokumentēta jau minētajos 1900. gada pārskatos par zveju Vidzemes guberņā (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 1.–46. lp.).

Pie pirmās grupas pieskaitāmi gandrīz visi jūras un ezeru zvejnieki, kā arī tie upju zvejnieki, kuri strādāja ar dažādiem laižamiem, metamiem un velkamiem tīkliem, ar vairāku veidu murdiem, ar āķiem un žebērķļiem. Daļa šo zvejnieku pavasara palu nedēļās un citā zvejai izdevīgā laikā strautos, upēs, ezeros un pārplūdušajās pļavās lika tačus un murdus visu tur dzīvojošo zivju ķeršanai (E, 1956.—1994. g. ekspedīciju pieraksti). Lai gūtu pietiekami lielus lomus, viņiem vajadzēja labi pazīt zivju dzīvesveidu un uzvedību dažādos laika un ūdens apstākļos.

Tā Ziemeļkurzemes piekrastes lībiešu zvejnieki daudz paaudžu pieredzes gaitā 19. gs. vidū bija ievērojuši 9 reņģu pasugas, kas atšķīrās ar ārējo izskatu, garšu un parādīšanās laiku. 1) Lielgalvainās reņģes (līb. — *booga pād, jeddal-tul silk*; lībiešu valodā lietotos reņģu nosaukumus sniedzam H. Kavalla rakstībā) — visai liesas, negaršīgas, ar lielu galvu un plānu asti. Parādījās krasta tuvumā agrā pavasarī pirmās, tad, kad pūta dienvidu vējš. Pazuda līdz ar rietumu vēja atnākšanu. 2) Ledus reņģes (līb. — *jei silkid*) — pašas lielākās reņģu pārstāves. Tās zvejoja agros pavasaros tālu jūrā pie ledus. Bija sastopamas tik ilgi, kamēr turējās auksts laiks. Tām bija cieta gaļa. 3) Sīkās reņģes (līb. — *peent silkid*) — mazākas nekā citas reņģu pasugas. Gaļas labuma ziņā līdzīgas iepriekšējām. Uzradās pirms īsti silta laika, kad sāka ziedēt ievas. 4) Ievu reņģes (līb. — *iev-silkid*) lielos daudzumos parādījās ievu ziedēšanas laikā un turējās kopā milzu baros, ar mīkstu un garšīgu gaļu. 5) Nārsta reņģes (līb. — *kud silkid*) — līdzīgas ievu reņģēm, taču ar vēl mīkstāku gaļu, visgaršīgākās. Atnāca pēc ievu reņģēm, kad atkal pūta ziemeļu vējš. Tās aizgāja, kad iestājās ļoti silts laiks, un līdz ar to arī beidzās reņģu pavasara zveja. 6) Rudenī kā pirmās atpeldēja rudzu reņģes (līb. — *rugai silkid*), kurām bija tauka un garšīga gaļa, tomēr nedaudz cietāka nekā nārsta un ievu reņģēm. Tās bija pirmās rudens zivis, ko varēja ķert uz rudzu pļaujas laiku — ap 25. jūliju, kad pūta spēcīgs ziemeļu vējš. Gados, kad tajā laikā nebija ziemeļu vēja, šīs zivis vispār neparādījās. 7) Tukšvēdera reņģes (līb. — *tūja mag silkid*) parādījās pēc rudzu reņģēm, kad pūta spēcīgs jūras vējš. Tās neturējās lielos baros, netuvojās krastam un bija zvejojamas tikai tālu jūrā. Varēja zvejot līdz rudens salam, tām bija cieta gaļa un viduvēja garša. 8) Auksta laika — rudens reņģes (līb. — *kūlma aiga silkid*) uzradās vienlaikus ar spēcīgiem jūras vējiem, turējās blīvos baros un bija sastopamas līdz pat stipram salam, kad jūra sāka aizsālt. Tās bija taukas un ļoti garšīgas. 9) Mazās dzeltenās reņģes (līb. — *lūūnag tul silkid*) atnāca vēlā rudenī,

kad pūta spēcīgs ziemeļu vējš, kurš pēkšņi pārvērtās mierīgā krasta vējā, un nāca mīksts sniegs. Tās bija retas zivis, kas bieži vien uzradās tikai pēc daudziem gadiem (Kawall 1857, 757.—759. sl.). Par tādu reņģu iedalījumu vecie zvejnieki stāstīja vēl 1973.—1994. g. ekspedīcijās. Atbilstoši katras reņģu pasugas uzvedībai izveidojās labākie zvejas paņēmieni, kurus zvejnieki izstrādāja ilggadējās pieredzes gaitā.

Otrajai grupai vispirms pieskaitāmi tie upju zvejnieki, kas specializējās lašu, nēģu, vimbu un zušu zvejai Aģē, Aiviekstē, Bārtā, Daugavā, Dubnā, Gaujā, Irbē, Lielupē, Mēmelē, Ogrē, Rojā, Salacā, Svētupē un citās, mazsvarīgākās upēs. Kā piemērus minēsim Skultes krodzinieku — zvejnieku Grēvi, kura dzimta Aģē kopš 19. gs. 50. gadiem turēja nēģu taci (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 22., 23. lp.), zušu zvejniekus, kas dzīvoja Aiviekstes krastos posmā no Jaunkalsnavas līdz Jaunlubānai (LVVA, 6810. f., 1. apr., 16. l., 305., 321. lpp.; 4. f., 10. apr., 7563. l., 2. lp.; KVVA, 1528. f., 1. apr., 123. l., 410. lp.; E 17, 5493, Lubāna; 5495, Meirāni; 5496, Prauliena, Saikava; 5497, 5501, Mētriena; 5771, Sāviena), lašu zvejniekus, kas dzīvoja Aiviekstes lejteces krastos Glāzniekos, Grīvniekos un Vēžos (E 30, 3024), zušu zvejniekus, kas mita Dubnas krastu ciemos Kalvānos, Kursiešos, Nīdermuižā, Ostrovā, Pūgaiņos, Randaukā, Stradiškos, Vanagos, Vārkavā, Višķos un citur (E 30, 2162, 2166–2168, 3030–3033, 3035–3039; E 35, 2578 u.c.). Svētcimā kā nēģu zvejnieku 1853. gadā zinām Pūrnavu māju saimnieku Jēkabu Bahmani (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 34. lp.) un 1884. gadā — grāvraci Niku Lāci (LVVA, 1779. f., 1. apr., 16. l., 154. lp.), kuri Svētupē nomātās zvejas vietās ierīkoja tačus. Salacā kā nēģu un zušu zvejas speciālistus vismaz kopš 18. gs. beigām—19. gs. sākuma var nosaukt Jesparu, Ķesteru, Košku, Ļekungu, Mežmeinieku, Rāmnieku, Tačgala, Tīrummeinieku, Vecnacku, Veczāģmeža un citu sētu saimniekus (sk. 18. tab.; Monumente II, 5. lpp.; LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 79, 201., 208., 209. lpp.; E 30, 1979.—1988. gada ekspedīciju pieraksti). Gaujas lejtece lašu un nēģu zvejai bija specializējušies Carnikavas Augšnieku, Cēlāju, Kaķu, Karašu, Laveru, Nabiešu, Silzemnieku un 18 citu sētu saimnieki, kuri gadu desmitiem ilgi nomāja no Carnikavas muižas trīs zvejas vietas un pāri visai upei kopīgiem spēkiem uzbūvēja garus tačus (22. att.). Tādi paši nēģu zvejas arodnieki bija tie saimnieki, kuri no upes tuvumā nedaudz augstāk stāvošajām Ādažu un Remberģes muižām nomāja trīs citas taču vietas (Гейнеман 1904, 540. lpp.; E 30, 642, 643). Pie Daugavas lejteces kā profesionāli lašu, nēģu, vimbu un zušu zvejnieki vismaz kopš 18. gs. vidus darbojās daudzi Doles salas iedzīvotāji, augstāk — to sētu saimnieki, kas dzīvoja pie krācēm Ķeguma, Lielvārdes un Aizkraukles apkaimē, vēl augstāk — Bebrulejas, Priezu, Oglenieku, Ancānu, Rudzišu, Veiguru, Jersi-

22. att. Kombinētais tradicionālais nēģu—lašu tacis — *Nabiešu tacis* Gaujas lejtecē pie Carnikavas 1961. gadā (E 877. filma, 18. neg.).

kas ciemu, Līvānu miesta iemītnieki un citi ļaudis (Arndt 1753, 16., 17. lpp.; Monumente II, 8.–10. lpp.; VI, 16. lpp.; LA, 1823, 16. un 23. aug., 20. sept.; LVVA, 4. f., 10. apr., 5975. l., 1.–9. lp.; 3. f., 1. apr., 1347. l.; 96. f., 13. apr., 7954. l., 2.–9. lp.; E 21, 3953, 3955, 3959, 4081, Dole; E 30, 2150–2152, 3010, 3012, 3019–3021, 3023, Krustpils; 3028–3029, Līvāni; 2159–2160, Jersika u.c.; Борисов 1913).

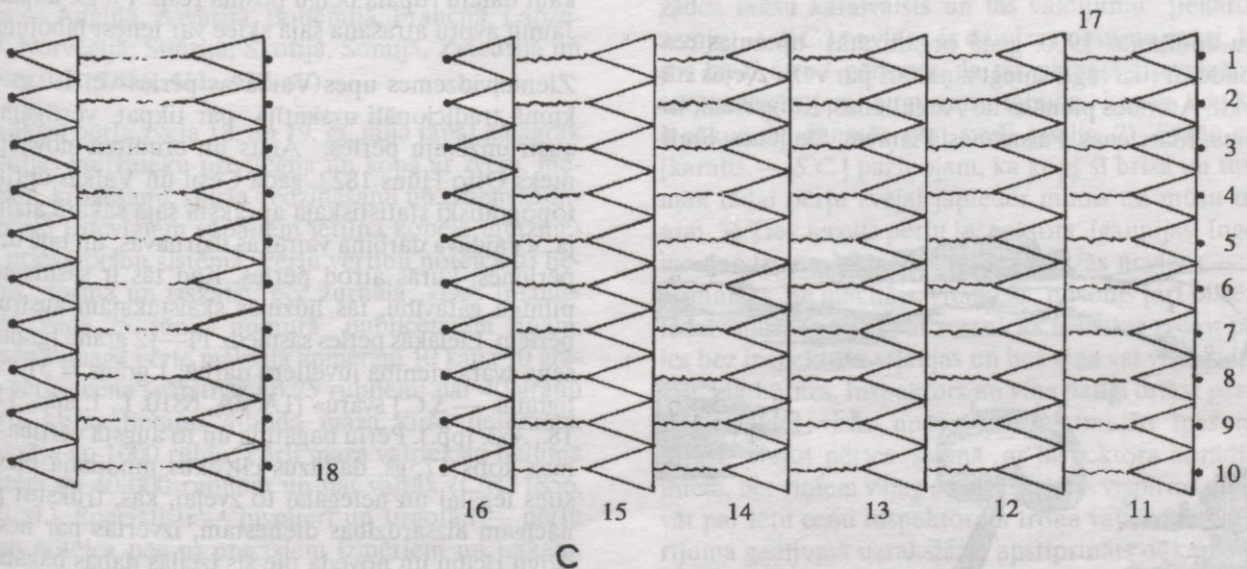
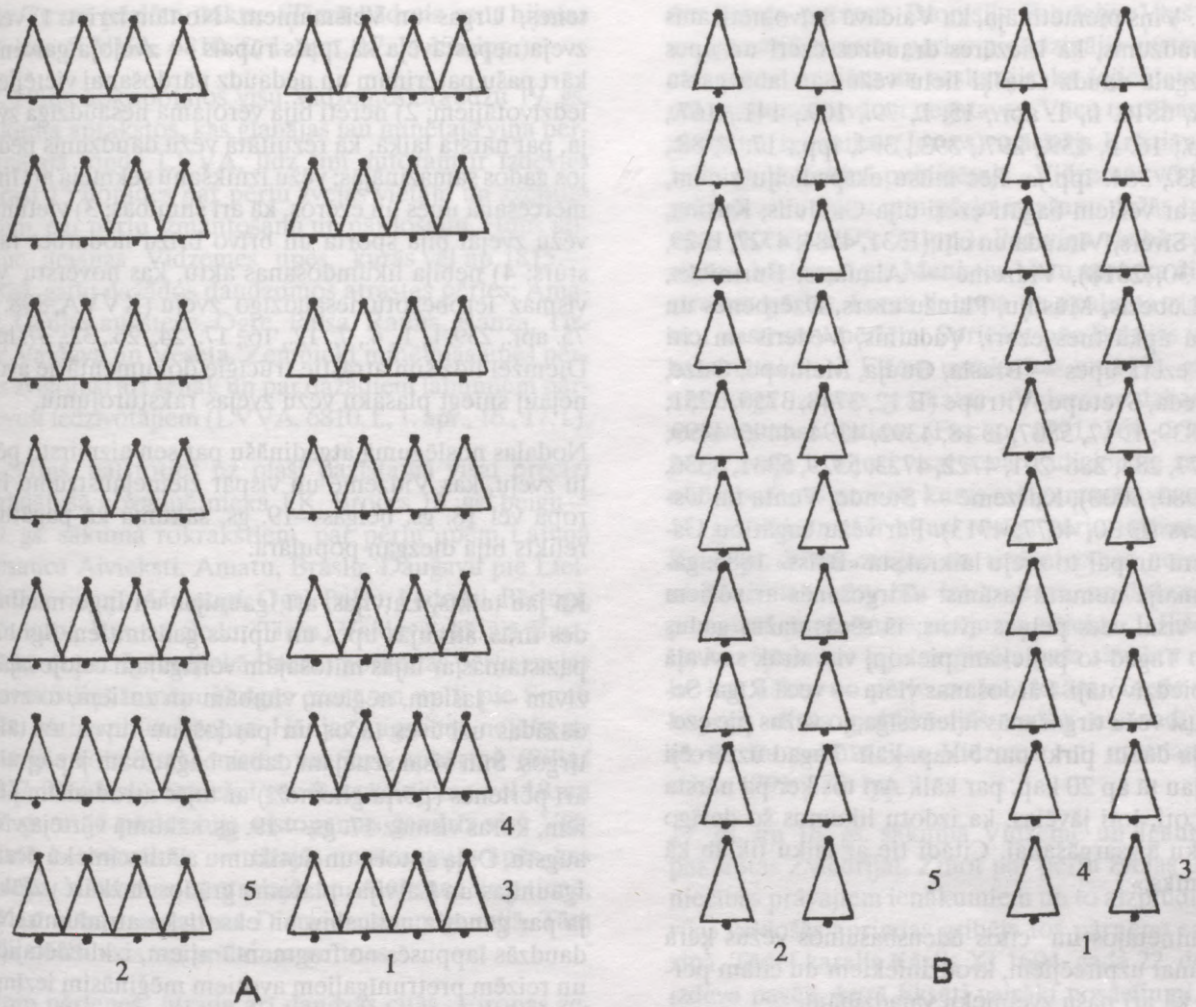
Pie Lielupes šai grupai piederēja posmā no Vecsvirlaukas līdz Bauskai esošo piekrastes sētu saimnieki un vaļinieki, kas tačos zvejoja nēģus un vimbas, kā arī tie ļaudis, kas zvejoja nēģus Mēmeles tačos pie Bauskas (E 30, 1971. un 1988. g. ekspedīciju pieraksti).

Babītes ezerā īpatnēji izliktās zušu murdu grupās (23. att.) ne vēlāk kā kopš 17. gs. sākuma zvejoja Gārciema, Pērnciema, Spuņņciema, Straupciema, Varkaļciema un citu Piebabītes apdzīvoto vietu iemītnieki (LVVA, 673. f., 1. apr., 146. l.; Bulmerincq 1931, 33. un turpm. lpp.; E 30, 6036–6038). Kā jau minēts, Ventas Rumbā pie Kuldīgas specializējušies zvejnieki vismaz kopš 17. gs. vidus zvejoja lašus, nēģus un vimbas (Lentilijs 1924, 39., 41. lpp.; Zedler 1735, 1020.,

1021. sl.; Hennig 1809, 41.–46. lpp.; LA 1822, 13. apr.; E 30, 1975. g. brauciena pieraksti). Ventas posmā no Kuldīgas līdz Tārgalei, kā jau minēts, uzstādīja desmitiem taču nēģu zvejai (LVVA, 96. f., 4. apr., 17308. l., 1.–27. lp.; E 30, 6221).

Tomēr precizitātes labad jāpiebilst, ka daļa minēto un pārējo specializējušos zvejnieku atšķirīgu zvejas sezonu laikā strādāja arī ar citiem rīkiem. Piemēram, carnīkavieši ziemā apkārtējos ezeros zvejoja ar zemledus vadiem, bet pavasaros jūrā ar reņģu vadiem. Daugavas, Lielupes, Salacas un Ventas zvejnieki izdevīgā laikā papildus tačiem strādāja ar metamiem un laižamiem tīkliem. Babītes zvejnieki ezerā izlika tīklus un visai senlaicīgās katicas (24. att.).

Par nelielos apmēros vērojamu savdabīgu specializāciju varam dēvēt arī vēžu zveju, kura tīrās upēs un ezeros 19. gs. un 20. gs. sākumā bija diezgan populāra. Par vēžiem bagātiem ūdensbaseiniem O. Hūns jau 19. gs. sākumā nosauca Burtnieku un Līderes ezeru, upes — Aivieksti, Aišatu, Amatu, Aronu, Bērzauni, Gauju, Kuju, Lielupi, Melnupi, Ogri, Pērsi, Pliexsni, Rūju, Salacu, Sedu, Taleju, Tirzu, Vaidavu, Vesetu,

23. att. Zušu murda — kāru grupu izvietojuma dažu variantu shēmas Babītes ezerā 19. gs. otrajā pusē—20. gs. sākumā. Zīmētas pēc 1903. gadā dzimušā Dāvida Alkšņa stāstījuma 1970. gadā (E 30, 6037—6039).

A un B — kāulu kāru likšanas shēmas: 1—2 — murdu grupas — strīpas, kuru skaits atkarīgs no loma vietas plašuma;

3 — murdu rindas — kārtas; 4 — spraugas starp murdu rindām; 5 — spraugas starp murdu strīpām.

C — jēdu kāru likšanas shēma: 1—10 — murdu rindas — jēdas; 11—16 — murdu rindas — kārtas; 17 — spraugas starp murdu kārtām;

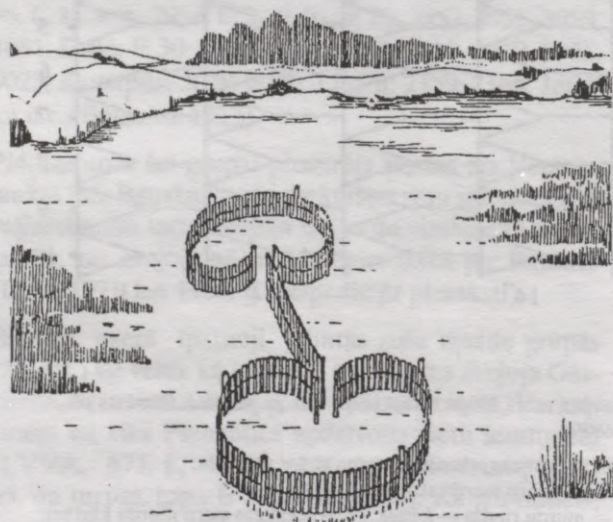
18 — sprauga starp murdu grupām — strīpām, to daudzums atkarīgs no loma vietas plašuma.

Zušu murdu izvietošana grupās Babītes ezerā pagaidām zināma kopš 17. gs. Murdus ezerā nostiprināja ar mietiem, kurus piesprauda pie murda vai murdu rindas astes un mutes (rindas sākuma).

Vitrupi. Viņš piemetināja, ka Vaidavā dzīvo neticams vēžu daudzums, ka Liezēres draudzes ezeri un upes dod bezgala daudz sevišķi lielu vēžu ar labu garšu (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 79., 109., 141., 167., 223. lpp.; 16. l., 139., 297., 393., 394. lpp.; 17. l., 88., 311., 363., 364. lpp.). Pēc mūsu ekspedīciju ziņām, Latgalē ar vēžiem bagāti ezeri bija Gaidulis, Kurma, Lubāns, Sīvers, Virauda un citi (E 31, 4584, 4727; E 29, 124; E 30, 2018), Vidzemē — Alauksts, Burtnieks, Inesis, Lubezis, Mūsiņu, Plaužu ezers, Dzērbenes un Kornetu apkārtnes ezeri, Vadainis, Vēderis un citi Cirgaļu ezeri, upes — Brasla, Gauja, Melnupe, Odze, Ogre, Seda, Svētupe, Vitrupe (E 12, 3748, 3750, 3751; E 13, 3839; E 17, 5807; E 18, 4392, 4394, 4496–4499; E 30, 277, 284, 286–291, 4722, 4723, 5329, 5331, 5336, 5344, 5980, 6000), Kurzemē — Stende, Venta un Usmas ezers (E 30, 4677, 4713). Par vēžu bagātību Usmas ezerā un par to zveju laikraksta «Bals» 1885. gada 22. maija numurā lasāms: «Tirgošanās ar vēžiem nav vēl visai vecs peļņas avots; tā sākās dažus gadus atpakaļ. Tagad to paliekam piekoptj visvairāk savvaļā esošie piedzīvotāji. Pārdošanas vieta — vecā Rīga. Senāk bijusi vēžu tirgošanās it ienesīga, jo vēžus pie ezera varēja dabūt pirkt par 5 kap. kāli. Tagad uzpircēji maksā jau tā ap 20 kap. par kāli. Arī tos ķer pa nārsta laiku. Ļoti, ļoti jāvēlas, ka izdotu likumus šo derīgo dzīvnieku aizsargāšanai. Citādi tie ar laiku tiklab kā gluži iznīks.»

Visos minētajos un citos ūdensbaseinos vēžus ķēra pārdošanai uzpircējiem, krodziniekiem un citām personām, kā arī pašu zvejnieku vajadzībām.

Jau aplūkotās 1900. gadā organizētās aptaujas respondenti tika lūgti sniegt ziņas arī par vēžu zvejas stāvokli. Atbildes pienāca no Augulienas, Katvariem, Lizuma, Mārcienas, Palsmanes, Plāņiem, Skujenes, Smil-

24. att. Katica Babītes ezerā. Zīmēta pēc D. Trociga rekonstrukcijas (Trocigs 1940, 120. lpp.)

tenes, Urgas un Veismaņiem. No tām izriet: 1) vēžu zveja nepastāvēja kā īpašs rūpals — zvejoja galvenokārt pašu patēriņam un nedaudz pārdošanai vietējiem iedzīvotājiem; 2) nereti bija vērojama nesaudzīga zveja, pat nārsta laikā, kā rezultātā vēžu daudzums pēdējos gados samazinājās; vēžu iznīkšanu sekmēja arī linu mērcēšana upēs un ezeros, kā arī slimības; 3) vietumis vēžu zvejai bija sporta un brīvo brīžu nodarbes raksturs; 4) nebija likumdošanas aktu, kas novērstu vai vismaz ierobežotu nesaudzīgo zveju (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 1., 4., 7., 12., 16., 17., 24., 26., 32., 37. l.). Diemžēl līdz šim atrastie trūcīgie dokumentārie avoti neļauj sniegt plašāku vēžu zvejas raksturojumu.

Nodaļas noslēgumā atgādināšu par sen aizmirsto pērļu zveju, kas Vidzemē un vispār ziemeļaustrumu Eiropā vēl 18. gs. beigās—19. gs. sākumā kā pagātnes relikts bija diezgan populāra.

Kā jau teikts, Latvijas, arī Igaunijas un Ingermanlandes tīrās, straujās upes un upītes gadsimtiem ilgi bija pazīstamas ar tajās mītošajām vērtīgajām ceļojošajām zivīm — lašiem, nēģiem, vimbām un zušiem, to zveju dažādas uzbūves tačos un pārdošanu tuvos un tālos tirgos. Šīm visai senajām dabas bagātībām jāpiepulcē arī pērles (pērļu gliemeži) ar tajās atrodamām pērlēm, kuras vismaz 17. gs.—19. gs. sākumā vērtēja visai augstu. Daļa autoru un notikumu aculiecinieku pērles Igaunijas un Latvijas platuma grādos dažkārt uzlūkoja par gandrīz neticamu un eksotisku atradumu. Nedaudzās lappusēs no fragmentārajiem, izkliedētajiem un reizēm pretrunīgajiem avotiem mēģināsim iezīmēt kaut daļēju rūpala beigu posma resp. 19. gs. kopainu. Jaunu avotu atrašana šajā skicē var ienest labojumus.

Ziemeļvidzemes upes Vaidavas pērles vēl 19. gs. sākumā tradicionāli uzskatīja par tikpat vērtīgām kā austrumzemju pērles. Ārsts un erudītais novadpētnieks Otto Hūns 1822. gadā Cēsu un Valkas apriņķu topogrāfiski statistiskajā aprakstā šajā sakarā atzīmēja: «Vaidava darbina vairākas dzirnavas, un tajā dzīvo pērles, kurās atrod pērles. Kad tās ir sasniegušas pilnīgu gatavību, tās līdzinās skaistākajām austrumu pērlēm. Lielākās pērles sasniedz 11—12 grānu [grāns — sena svara vienība juvelieru darbā; 1 grāns = 51,8 miligrami. — S.C.] svaru» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 18., 363. lpp.). Pērļu bagātība un to augstā vērtība vismaz kopš 17. gs. daudzus cilvēkus mudināja pievērsties legālai un nelegālai to zvejai, kas, trūkstot pienācīgam aizsardzības dienestam, izvērtās par nesaudzīgu rīcību un noveda pie šīs izcilās dabas bagātības iznīcināšanas. O. Hūna 1822. gadā sakopotajā Apukalna draudzes aprakstā par Vaidavas pērlēm lasām: «Senāk te esot varējuši atrast pērles, bet tagad tas notiek ļoti reti» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 311. lpp.). Tā paša gada Gaujienas draudzes aprakstā par Gaujas pērlēm lasām: «Bez parastajām zivīm Gaujā ir arī laši un, kaut gan reti, izskalo pērles» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 18., 397. lpp.). Tirzas draudzes aprakstā

par Tirzas pērlēm teikts: «Tirzā kādreiz esot bijušas pērles» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 199.lpp.).

O. Hūna apkopotajos visu Vidzemes draudžu 19. gs. sākuma aprakstos, kas glabājas jau minētajā viņa personālajā fondā LVVA, līdz šim autoram ir izdevies atrast 15 norādes par pērļu zvejas vietām un zvejniekiem, par pērļu izmantošanu un pārdošanu. Hūns nosauc deviņas Vidzemes upes, kurās vēl ap 1815.—1820. gadu dažādos daudzumos atrastas pērles: Amata, Gaujas augštece, Ogre, Palsa, Rauna, Rauza, Tirza, Vaidava un Veseta. Zemnieki minētajās upēs pērles zvejojuši arī senāk un par dažādiem labumiem pārdevuši iedzīvotājiem (LVVA, 6810. f., 1. apr., 16., 17. l.).

J. Siliņš, balstoties uz plaši pazīstamā visai precīzi strādājušā novadpētnieka J.K. Broces 18. gs. beigū — 19. gs. sākuma rokrakstiem, par pērļu upēm Latvijā nosauca Aivieksti, Amatu, Braslu, Daugavu pie Lielvārdes, Gauju, Melnupi, Ogri, Palsu, Pededzi, Pērļupi, Pēterupi, Rauzu, Sedu, Tirzu, Vaidavu, kā arī Burtnieku ezeru. Igaunijā kā Broces norādītas pērļu zvejas vietas Siliņš minēja Kolgas ezeru un upīti pie Somu liča, Melnupi un Pērļupi Hānjas augstienē netālu no Latvijas robežas Menistes un Saru apkārtnē (Siliņš 1937, 31663. sl.). Spriežot pēc šī uzskaitījuma, vēl 18. un 19. gs. mijā pērles bija sastopamas gandrīz visā Vidzemē, bet visvairāk — tīrajās un straujajās upēs, kas izcēlās Vidzemes centrālajā un Alūksnes augstienē, kā arī Hānjas augstienē Dienvidaustrumigaunijā. Tām bija smilšainas vai mālainas gultnes.

Upju pērleņes atrada arī daudzās citās Eiropas zemēs — Anglijā, Bavārijā, Bohēmijā, Francijā, Lapzemē, Norvēģijā, Silēzijā, Skotijā, Somijā, Zviedrijā un citur (C.R. 1856, 411., 412. sl.).

Apsikusi pērļu zveja 18. un 19. gs. mijā tāpat kā agrāk skaitījās muižnieku privilēģija un kopā ar zveju, medībām, kroģēšanu, spirta dedzināšanu un citiem saimnieciski izdevīgiem rūpaliem ietilpa kopējā muižnieku priekšrocību sistēmā. Pērļu vērtību noteica to lielums, forma un izskats: pēc žurnāla «Das Inland» 1856. gada 25. jūnija numurā publicētajām ziņām, 1 grānu smaga pērle maksāja apmēram 10 kap.; 10 grānu pērles cena svārstījās ap 25 rubļiem; par 40 grānu pērli, kuras lielums atbilda maza ķirša lielumam, maksāja ap 1000 rubļu. Pērli maza valrieksta lielumā vērtēja ap 40 000 rubļiem un pat vairāk (C.R. 1856, 410. sl.). Speciālisti — juvelieri un tirgotāji — pērļu cenu noteica pēc to precīziem izmēriem un izskata. Zemnieki drīkstēja zvejot tikai ar muižas vai valsts varas iestāžu pilnvarotu personu atļauju.

Mēs vēl nezinām, kad īsti Latvijā sākās pērļu zveja. Droši vien nav atrasti arī visi ar jautājumu saistītie dokumenti. Tādēļ viela izklāstīta visumā tādā secībā, kādā to sniedza apstrādātie avoti un literatūra. Pašlaik uzietās senākās ziņas par pērļu zveju savā «Līvoniņas hronikā» ap 1612. gadu esot ierakstījis Vilan-

des katoļu prāvests Dionisijs Fabrīcijs. Viņš Latvijā un Igaunijā atrastās pērles pielīdzinājis austrumu zemēs iegūstamajām un uzskatījis, ka šejienesietes vairumā gadījumu savācot negatavas. Vācu tautības vēsturnieks un Igaunijas (Jerves) mācītājs Kristiāns Kelhs 1695. gadā Tallinā publicētajā «Vidzemes vēsturē» kā grūti ticamu faktu min pērļu atrašanu dažās Igaunijas upēs (Kelch 1695, 7. lpp.). Pēc viņa rīcībā esošajām ziņām, Melnupē pie Menistes Veru apriņķa dienvidos atrastas pērles, kuras lieluma un apaļuma ziņā atbilstot austrumu pērlēm. Spriežot pēc Baltijas vācu dabaszinātnieka J. Fišera uzrakstītās un 1791. gadā Kēnigsbergā izdotās grāmatas «Vidzemes dabas zinību mēģinājums» datiem (Fischer 1791, 369.–379. lpp.), pērļu zveja ir bijusi visai sena tradicionāla zemnieku nodarbošanās nozare, kuras ražīguma dēļ vismaz kopš 17. gs. Vidzemei ir bijusi rosīga pērļu tirdzniecība ar Krieviju. Pērļu zvejas un tirdzniecības neizzinātais mehānisms varētu būt interesanta, uz dokumentiem pamatota paplašināta pētījuma objekts. J. Fišers stāsta, ka viņam nav bijis oriģinālu paša savāktu materiālu, kas nāktu no pērļu zvejas vietām. Tāpēc viņš apkopojis divās publikācijās esošo un vadījies pēc tā, ka šīs publikācijas Vidzemē reti atrodamas (Fischer 1791, 370. lpp.).

17. gs. un 18. gs. sākumā Vidzeme un Igaunija bija pakļautas Zviedrijai. Zinot par pērļu zvejas un tirdzniecības prāvjiem ienākumiem un to aizplūdi, Zviedrijas valdošās aprindas gribēja tos pārņemt savā pārziņā. Tādēļ karalis Kārlis XI 1694. gada 22. decembrī izdeva pavēli, kurā fiksēti vairāki nosacījumi. 1) Dažādos mūsu karaļvalsts un tās valdījumu [iekaroto zemju. — S.C.] apvidos ir daudzas upes un ezeri, kuros bieži atrod pērleņes. Ja tās pienācīgi izmantotu, varētu ievērojami augt mūsu labums, kamēr līdz šim ienākumus vienmēr gūst sveši ļaudis. 2) Tāpēc mēs [karalis. — S.C.] paziņojam, ka kopš šī brīža un turpmāk tādai pērļu zvejai jāpieder mums un mūsu tronim. 3) Tiek iecelts pērļu inspektors. Igaunijas, Ingermanlandes un Vidzemes valsts muižās neviens — ne nomnieks, ne mācītājs, virsnieks, pilsonis [arī pilsētas iedzīvotājs. — S.C.] vai zemnieks nedrīkst zvejot pērles bez inspektora atļaujas un bez viņa vai viņa kalpotāju klātbūtnes. Inspektors un viņa palīgi drīkst pērles brīvi meklēt visās upēs. 4) Privātmuižu īpašnieki drīkst zvejot pērles saziņā ar inspektora norādījumiem, bet viņiem vajag atrastās pērles vispirms piedāvāt par lētu cenu inspektoram troņa vajadzībām. Darījuma gadījumā uzrakstāms apstiprināts dokuments, norādot tajā, no kā pērles pirktas un cik par tām samaksāts. Ja inspektors tās nepieņem, muižnieki pērles var pārdot pēc savas patikas (Fischer 1791, 378. lpp.; C.R. 1856, 412., 413. sl.).

1700. gadā Rīgā uzturējās Zviedrijas ieceltais pērļu zvejas inspektors Kreijs. Spriežot pēc viņa stāstījuma, pērles tajā laikā zvejotas vienīgi mazajās upēs un strautes. Senāk pērļu zveja bijusi pazīstama tikai zem-

niekiem. Tie zvejojuši slepus un visas pārles iztirgojuši uz Maskavas valsti. Pēc Zviedrijas karaļa rīkojuma izsludināšanas zemniekiem vajadzējis zvejot pārles un par zināmu cenu nodot tās karaļa ierēdņiem. Pērļu pārdošana uz Krieviju noliegta. Tomēr arī karaļa ierēdņiem nodots maz pērļu un gandrīz neviena vairs neesot aizvesta uz Maskavu. Pērļu zveja nonākusi gandrīz strupceļā. Zviedrijas ierēdņi ar lielām grūtībām atraduši ļaudis, kuri zinājuši pērļu atrašanas vietas un pratuši tās zvejot. Zemnieki bijuši izmanīgākie pērļu zvejnieki. Viņi zinājuši, ka pērles var atrast tikai avotainās tīrūdeņu upēs un strautos, it īpaši tajās, kurās dzīvojušas foreles un šmerliņi. Pērles gulējušas cieši cita virs citas, ierakušās smilšainās un grantainās dziļās ieplakās. Tās varējuši zvejot vienīgi laikā no jūlija vidus līdz augusta vidum, jo pārles ātrāk nenogatavojušās. Katrā pērleņē bijušas četras cita par citu lielākas pārles. Pieredzējušie zvejnieki pēc ārējā izskata un aptaustīšanas spējuši noteikt pērles dzimumu, visai izveicīgi pieklūt sievišķajām pērleņēm un viegli izņemt pārles, nesabojājot pašu pērli un atstājot to iepriekšējā vietā, lai tā arī nākamgad ražotu pārles. Tas ticis izdarīts, pirms pērle pamanījusi tuvojošos zvejnieku un paspējusi aizvērties. Vīrišķās pērles viņi nav atvēruši un nolikuši atpakaļ vietā. Samazinoties pērļu daudzumam, sākuši raudzīties uz to, lai atvērtu tikai pieaugušas, ar sūnām pārklājušās pērles. Tomēr pieredzējušie zvejnieki arī bez atvēršanas spējuši pateikt, vai atrastajās pērleņēs ir pārles (Fischer 1791, 370.–372. lpp.).

Acīmredzot nesaudzīgās zvejas dēļ Zviedrijas troņa gūvums no pērļu zvejas ap 1700. gadu bija kļuvis niecīgs. Tāpēc Ziemeļu kara laikā tā vairs nepastāvēja kā Zviedrijas troņa priekšrocība. Ziemeļu kara gaitā Krievija iekaroja Vidzemi un Igauniju. Ieraudzījis Kolgas upītes pērļu bagātību, cars Pēteris I mēģināja atjaunot pērļu zveju. Līdz šim nav izdevies atrast tuvākas ziņas par pasākuma norisi un sekmēm. Pagaidām ir zināms, ka pērļu zveja atjaunota ap 1745. gadu. F. Jetca 1749. gada rakstījums — «Pielikums par Vidzemē zvejojamajām pērļēm» sniedz šādas būtiskākās norādes. 1) Lai gan par augstvērtīgu pērļu atrašanos Vidzemē bijis zināms jau agrāk, tomēr tikai ķeizariene Elizabete ap 1746. gadu izšķīrusies par to zveju un lielu līdzekļu izdošanu šim mērķim. 1746. gadā viņa kopā ar daļu galma apmeklējusi Igauniju, kur tai pasniegtas vairākas nesen atrastas izcili lielas pārles, ko Elizabete apbrīnojusi un augstu novērtējusi. 2) Pasākumu ierosinājis zviedrs Hedenbergs, kurš apmeklējis Austrumindiju un pazinis turienes pārles. Viņš pārliecinājis Krievijas impērijas senātu par to, ka Vidzemes un Igaunijas ezeros un upēs spētu sazvejot augstvērtīgas un dārgas pārles, ja vien saņemtu pasākumam nepieciešamās pilnvaras un līdzekļus. 3) Hedenbergam dotas valsts pilnvaras, nauda un arī zināms skaits karavīru, kuri laika gaitā pārmeklējuši visas pērļu upes un ezerus, darbu sākot pērļēm visai bagātajos

Kolgas ezerā un upītē. Viņi tur atraduši vairākas skaitas un dārgas pārles, kuras nosūtītas ķeizarienei. 4) Kā Elizabetes atzinību Hedenbergs saņēmis algas pielikumumu 300 rubļu apmērā. Vietās, kur manītas pērles ar pērļēm, novietoti karavīri — to zvejnieki. 5) Muižu īpašniekiem, kuriem piederušajos ūdeņos atrastas pārles, ķeizariene nodrošinājusi atlīdzību — 60 rubļu par pirmā lieluma pērļu loti un 30 rubļu par mazāka lieluma pērļu loti [lote — senlaicīga svara vienība, kuras lielums dažādos laikposmos nedaudz svārstījās; Latvijā tā līdzinājās aptuveni 12,5 gramiem. — S.C.]. Muižniekiem pašiem vajadzējis atturēties no pērļu zvejas un atļaut karavīriem nodarboties arī ar zivju zveju. 6) Zvejnieki [no teksta izriet, ka svešie karavīri. — S.C.] nav pratuši atšķirt pērles ar nobriedušajām pērļēm no citām, atvēruši visas atrastās čaulas un iznīcinājuši milzīgu pērļu daudzumu, negūstot nekādu ražu. 7) Mēģinot saglabāt ražotspējīgās pērles, ticis visur paziņots, ka labu atalgojumu saņems tie, kas iemācīsies pēc ārējā apveida noteikt pērles — nobriedušas un nenobriedušas pērļu nesējas. Tomēr rezultāti izpalikuši. Jēcs raksta, ka Igaunijā un Vidzemē pārles zvejojot 45 upēs, strautos un ezeros. Pie tam Vidzemē nodarbe esot attīstītāka nekā Igaunijā. Zveja izmaksājot daudz, bet ienākumi tomēr pārsniedzot izdevumus (plašāk sk. Fischer 1791, 372.–377. lpp.; C.R. 1856, 413.–416. sl.).

No pašreiz apzinātajiem avotiem izriet, ka nesaudzīgā pērļu zveja drīz vien izšķīda šo dabas bagātību. Pērļu atradumi kļuva arvien retāki un to kvalitāte zemāka. Jau 18. gs. pēdējā ceturksnī zvejas ierobežojumi attiecās vairs vienīgi uz zemniekiem, bet muižniekiem vajadzēja tikai informēt pārvaldes orgānus par nozīmīgākajām pērļu atrašanas vietām. Plaši pazīstamais mācītājs, novadpētnieks un publicists Augusts Vilhelms Hupels grāmatas «Topogrāfiskas ziņas par Vidzemi un Igauniju» otrajā sējumā 1777. gadā šajā sakarā rakstīja: «Ne tikai Latvijā, sevišķi Melnupē, bet arī Igaunijā, starp citām, pie Kolgas un Mārdu muižām atrod jaukas pārles. Tāpēc, ka neviens necenšas pēc pienācīgas zināšanas, tiek izzvejotas daudzas nenobriedušas, un tāda strauta īpašnieki neveiksmīgu mēģinājumu dēļ tiek atbaidīti no tālākiem pasākumiem [pērļu zvejas. — S.C.]. Pirms vairākiem gadiem pērļu zvejniekus te turēja kronis; tas drīz izbeidzās. Tagad pērļu zveja ir brīva [tā skaitījās muižnieku privilēģija. — S.C.], vajag tikai norādīt nozīmīgākās atrašanas vietas» (Hupel 1777, 461. lpp.). Minētā darba pirmajā sējumā 1774. gadā Hupels norādīja, ka 40 upēs un ezeros atrod pārles un ka vairumā no tām tikko atmaksājas zvejai veltītās pūles. Dažās upēs, it īpaši Melnupē, reizēm atrodot lieliskas pārles zirņa lielumā. Diemžēl vairums no tām esot nenobriedušas. Hupels nosauc arī dažas citas pērļu upes, pirmām kārtām Gaujas pieteku Pērļupi Dienvidigaunijā, Amatu un Tirzu Vidzemē. Viņš min arī Pērļukrogu, kurš atradās pie Tirzas

upes Druvienas, Liezēres un Kraukļu pagastu robežu sadurā. Šo Druvienai piederošo, ceļu krustojumā esošo krogu kopš neatminamiem laikiem saukuši par Pērļukrogu (Hupel 1774, 134., 242. lpp.). Tautā to dēvēja arī vienkāršāk — Pērļis. Nosaukums acīmredzot stāsta par to, ka šajā apkārtnē bija viens no pērļu zvejas un tirdzniecības centriem. Krogā ilgu laiku esot dzīvojis Hedenbergs, no turienes vadīdams pērļu zveju. Izcili skaistas, varavīksnes krāsās zaigojošas nelielas, parasti vienos sānos nedaudz iespiestas pērles atraduši Palsā Palsmanes apkārtnē. Pērles atrodot arī Aiviekstes pietiekās Pededzē un Vesetā. Tomēr guvums visur esot pārāk niecīgs. Analoģiskas ziņas 1791. gadā publicēja arī J. Fišers; dažādos laikos arī citi autori: Tirza kādreiz esot bijusi slavēta ar pērļu gliemežiem, kurus tagad atrodot reti; Palsā senāk atraduši lieliskas gatavas pērles, bet tagad tikai dažas nobriedušas; Melnupe senāk bijusi visslavenākā starp pērļēm bagātajām upēm; Vaidavā senāk atrastas pērles, bet tagad tās nākot priekšā ārkārtīgi reti; dažkārt pērles atrodot arī Pededzē (Fischer 1791, 369.–379. lpp.; C.R. 1856, 410.–416. sl.).

Pērļu zvejas izskaņu 19. gs. sākumā atspoguļo jau minētie O. Hūna sakopotie Vidzemes draudžu apraksti. Tirzas draudzes apskatam viņš pievienoja tās shematisku plānu, kurā pie pašas upes iezīmēts krogs «Perle». Palsmanes draudzes aprakstā viņš atzīmēja: «Palsā zemnieki šad un tad atrod nobriedušas un neno-

briedušas pērles, kuras īpaši pārdod Annas tirgū par 15 līdz 30 kapeikām gabalā» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 174. lpp.). Apukalna draudzei veltītajā tekstā lasām: «1807. un 1815. gadā [Vaidavā. — S.C.] dāmu kaklarotām tika salasītas divas vērtēnes pilnas ar pērļēm. 1807. gadā darināta pērļu virkne pieder baronesei fon Volfai, kura dzimusi kā baronese fon Ferrena. Otra un skaistāka virkne pieder baronesei fon Volfai, kura dzimusi kā Konstānce Mengdena. Bez tam vēl daudz pērļu iestrādāts gredzenos, auskaros un krūšādatās. Zemnieki, kuri nododas pērļu meklēšanai, daudz no tām pārdod krievu tirgotājiem, kuri apbraukā gadatirgus» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 363. lpp.). Pērles ražojošo pērļu daudzums arvien samazinājās. 19. gs. vidū Vidzemes ūdeņos vairs tikai retumis atrada nelielas, maza zirņa lieluma pērles, kas svēra 6—10 grānus. Gadsimta beigās Druvienas un Tirzas zemniekos vēl bija saglabājušās atmiņas par pērļu zveju. Rakstnieks druviēnis Jānis Poruks (1871—1911) šo atmiņu noskaņā 1895. gadā uzrakstīja romantisku stāstu «Pērļu zvejnieks».

Izcilās dabas bagātības — saldūdens pērļu — iznīcināšana Vidzemes un Igaunijas upēs un ezeros ir izteikts piemērs nesaprātīgai darbībai un tuvredzīgai attieksmei pret apkārtējo vidi. Tā sniegtā mācība nav ievērota līdz pat mūsdienām, kad upēs katastrofāli samazinājusies, bet daudzās pat pilnīgi izbeigusies, vērtīgo ceļojošo zivju — lašu, nēģu, vimbu, zušu — zveja.

II nodaļa

ZVEJAS TIESĪBAS

Latvijas un Igaunijas pamatiedzīvotāju zvejas tiesības 19. gs.—20. gs. sākumā izrietēja no cittautiešu — Baltijas iekarotāju feodālajām tiesībām, kas bija te iedibinātas 13.—14. gs. un attīstījās vēlākajos vēstures periodos. Jau 18. gs. otrajā pusē, bet īpaši 19. gs. Baltijas tautas uzsāka aktīvu cīņu pret feodālisma pamatiem, tātad arī pret feodālajām īpašuma tiesībām, pret feodāli dzimtbūtnieciskajiem saimnieciskajiem un administratīvajiem nosacījumiem, pret nacionālo un kultūras apspiestību. Cīņas aktīvākā forma bija daudzie zemnieku nemieri. Tādos apstākļos vecās feodālās tiesības saglabājās, Baltijas muižniecības un cara patvaldības apvienoto spēku balstītas. Tie izstrādāja un īstenoja dzīvē atbilstošu likumdošanu.

No 13.—16. gs. bija saglabājies pēdējā perioda muižnieku tiesiskais pamatpriekšstats, ka zemi sagrābušajam feodālajam valdniekam vienīgajam pieder tiesības gan uz visu, kas ir tieši virs zemes, gan arī uz visu, kas atrodas virs tās gaisā un zemes dziļēs (PR 877. p.). Muižnieku īpašuma tiesības dalījās vispārējās, kas piederēja jebkuram īpašniekam neatkarīgi no viņa sociālā stāvokļa, un īpašās, kas nebija saistītas ne ar muižas statusu, ne ar īpašnieka stāvokli. Pirmās vienādā mērā attiecās uz visām Baltijas guberņām, otrās — tikai uz Kurzemes guberņu (PR 881. p.). Tāda stāvokļa sīkāku skaidrojumu atrodam PR 892. pantā. Tur teikts, ka lēņa (bruņinieka) muižas īpašniekam pieder zvejas tiesības muižas ūdeņos neatkarīgi no viņa stāvokļa. Starp muižnieku daudzajām vispārējām tiesībām, kas bija spēkā visās guberņās, tika nosauktas arī viņu īpašuma tiesības uz visām dzīvām būtnēm, kas mīta ūdensbaseinos (PR 882. p.).

Ir minami vairāki likumu pamatnoteikumi, kas saistījās ar Baltijas guberņu ūdensbaseinu izmantošanu. 1) Baltijas jūra, Peipuss un seši Kurzemes brīvezeri (koplietošanas ezeri) — Dēgermuižas, Durbes, Engures, Liepājas, Usmas, Vilgāles — nepiederēja nevienam. Tajos drīkstēja zvejot ikkatrs. Izņēmums bija vienīgi īpaši atrunātas vietas (PR 1011., 1032. p.). Šo kārtību, kas pastāvēja kopš 16. gs., precizēja PR 1033. pants, kurš noteica, ka Kurzemes brīvezeros zveja ir atļauta

katram guberņas iedzīvotājam un ka nevienam uz zveju nav priekšrocības tiesību. 2) Stāvošie un tekošie ūdeņi, kas atradās zemes īpašnieka robežās, piederēja zemes īpašniekam, tos drīkstēja izmantot tikai īpašnieks un ar viņa atļauju arī citas personas (PR 1012. p.). Tāds nosacījums darbojās kopš 1671. gada. 3) Stāvošie un tekošie ūdeņi, kuri šķērsoja vai apskaloja dažādu īpašnieku zemes gabalus, atradās attiecīgo muižnieku kopīpašumā. Ikvienam no viņiem bija tiesības izmantot to ūdensbaseina daļu, kura šķērsoja vai apskaloja viņa zemi (PR 1013. p.). 4) Saskaņā ar 1561. gada noteikumu vajadzēja nošķirt sīkās upes un kuģojamās koplietošanas upes. Igaunijas guberņā koplietošanas upe skaitījās tikai Narva. Vidzemes guberņā tādas bija Daugava (labais krasts un visa lejtece lejup no Doles salas), Gauja, Mētra (Emajegi) un Pērnavas, Kurzemes guberņā — Abava, Auce, Daugava (kreisais krasts), Lielupe, Misa un Venta (PR 1014. p.). 5) Koplietošanas upē ikvienai personai bija atļauta tāda ūdens sīkizmantošana, kura nevarēja radīt zaudējumus sabiedrībai vai pārkāpt zemes īpašuma tiesības: bija pieļauta ūdens ņemšana, veļas mazgāšana, mazgāšanās, zirgu peldināšana, kokmateriālu pludināšana, mājlopu dzirdināšana, maksšķeršana, braukšana ar personīgo laivu (PR 1015. p.).

Uz minētajiem likumu vispārējiem noteikumiem, kas pamatoja zemes īpašnieku pārākuma tiesības uz ūdensbaseiniem (izņēmums bija tikai jūra un Kurzemes brīvezeri), balstījās visi pārējie nosacījumi un muižnieku reālās tiesības, to skaitā arī tās, kas attiecās uz zveju. Atkārtoti tika apstiprināta kārtība, kura pastāvēja kopš 1671. gada: zemes īpašniekam bija tiesības aizliegt zveju sava valdījuma robežās jebkurai citai personai (PR 1031. p.). Jūras piekrastē esošo muižu īpašnieki drīkstēja zvejot un izmest tīklus viņiem piederušās krasta līnijas garumā. Šī «robeža» visumā noteica arī tos ūdeņus, kuros bija atļauts zvejot jūras piekrastē uzcelto igauņu, latviešu un lībiešu ciemu un sētu iedzīvotājiem. Tomēr Igaunijas un Vidzemes piekrastu muižniekiem bija īpašs statuss: viņiem vienīgajiem bija zvejas tiesības trīs verstu joslā, kas stiepās no krasta uz selgu. Brīva neierobežota zveja tika pieļauta tikai aiz minētās trīs verstu joslas. Analoģiski zvejas noteikumi pastāvēja arī Peipusā.

Tādi ierobežojumi kavēja igauņu, latviešu un lībiešu zemnieku zvejas attīstību Vidzemes guberņā. Zvejnieku skaits un viņu koncentrēšanās pakāpe Vidzemes piekrastē bija ievērojami mazāka nekā Kurzemes piekrastē, jo zemniekiem zveja ar vadiem un piekrastes tīkliem kļuva likumīga, tikai samaksājot nomas naudu vai natūru un saņemot muižas administrācijas atļauju.

Vēl lielākā mērā ierobežoti bija Igaunijas guberņas zvejnieki. Tur muižu īpašniekiem kopš 1766. gada vairs nepastāvēja pienākums atstāt jūras krastā tauvas joslu (neapstrādāta zemes strēmele gar jūras malu,

kurā ar muižnieka — zemes īpašnieka atļauju ierīkoja laukumus tīklu un citu zvejas piederumu žāvēšanai, kokmateriālu krautuves u.c.). Viņiem bija atļauts nerobežoti izmantot visu krasta teritoriju (PR 1029. p.). Tāda tiesiska priekšrocība deva iespēju likt šķēršļus piekrastes iedzīvotāju zvejai (to nedrīkstēja atļauties Vidzemes guberņas muižnieki pret zvejniekiem, kas strādāja jūrā aiz trīs verstu joslas). Igaunijas guberņas muižnieki varēja aizliegt zemniekiem izvilkt laivas jūras krastā un žāvēt tur zvejas piederumus, tādējādi faktiski liedzot viņiem zvejas iespējas (sk. arī Гей-неман 1904, 7. nr., 421.—422. lpp.; Manninen 1931, 96. lpp.).

Kurzemes guberņas ezeros katrs piekrastes muižas īpašnieks vasarā jebkurā laikā drīkstēja zvejot visā ezerā neatkarīgi no tam pieguļošā zemes gabala lieluma. Vienīgi paraduma tiesību tradīcijas vai īpaša vienošanās varēja noteikt citādu zvejas kārtību. Zemle- dus zveja ziemā Kurzemes guberņas ezeros turpretim notika saskaņā ar daudzpusīgu vienošanos: līdzīpašnieki savlaicīgi informēja cits citu par zvejas apstākļiem; nevienam nebija tiesību nepiedalīties saskaņošanās nolīgumā. Ziemas zvejas ienākumus dalīja vienādās daļās. Ja muižas robežas ezeros bija atzīmētas kartē vai citos dokumentos, tad ikviens muižnieks viņam piederošajā ezera daļā zvejoja jebkurā laikā pēc sava ieskata (PR 1035. p.).

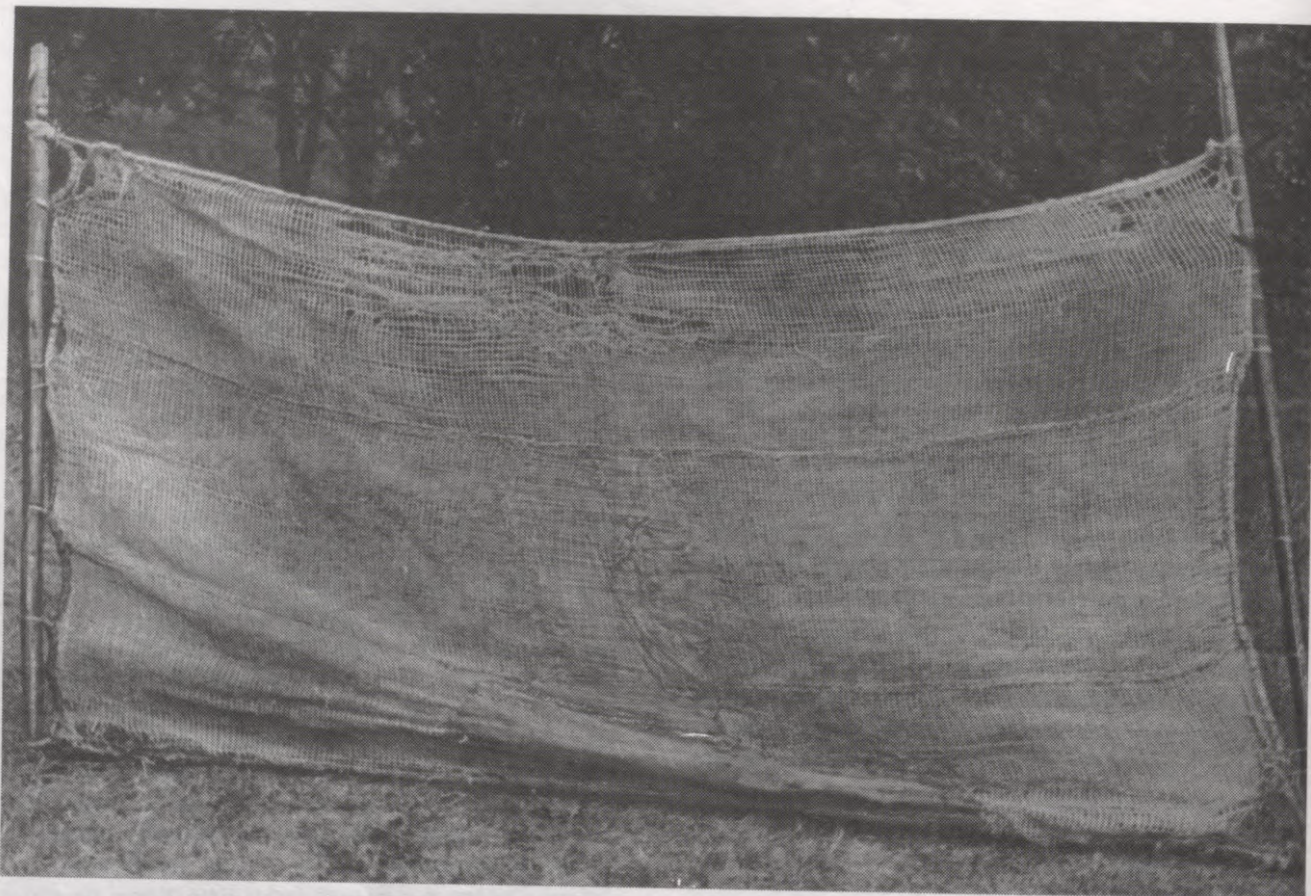
Vidzemes guberņā kopējos ūdensbaseinos ikvienam muižniekam bija tiesības apzvejot to akvatorija daļu, ko viņš spēja apgūt, nepiesaistot svešu darbaspēku. Šo principu dokumentāri nostiprināja jau 13. gs. (Brandis 1842, 178. lpp.). Divu muižu robežās esošā ūdensbaseinā katram guberņas muižniekam saskaņā ar 1671. gada nolikumu vajadzēja zvejot savā daļā (PR 1034. p.). Tādu kārtību 17. gs. pēdējā ceturksnī attiecināja arī uz Kurzemes un Vidzemes koplietošanas upēm (PR 1036. p.).

Ūdeņu bagātībām visai postoši bija tas, ka likumā netika noteikti ierobežojumi zvejas termiņiem — zemes īpašnieks drīkstēja zvejot pat zivju nārsta laikā. Tas atbilda seno paraduma tiesību praksei (PR 1038. p.). Vispārējā likumdošana nenoteica arī tīklu un tīklu acu lielumu. Vienīgais šāds ierobežojums kopš 1773. gada attiecās uz Jervekilas ezeru Tallinas tuvumā. 1859. gadā līdzīgu ierobežojumu noteica arī Peipusā ietekošo upju grīvām un ezera liču ieejām, kurās neatļāva mest smalkacainus tīklus (PR 1020., 1039. p.). Kopš 1859. gada 23. novembra Peipusā visa gada garumā noliedza vērtīgo zivju sugu mazuļu zveju. No 24. jūnija līdz 30. augustam, kad zivju mazuļi koncentrējās ezera ličos un piekrastēs, aizliedza zvejot ar jebkuriem rīkiem. Atļauta bija vienīgi maksšķerēšana (PR 1040., 1042. p.). Par visbūtiskāko ir uzskatāms 1859. gada aizliegums Peipusa zvejniekiem lietot metamos tīklus un āmja vadus (тканцы, недотки; Peipusa zvejnieku vairums bija krievi), kas bija izgatavoti no reta,

stellēs austa auduma. Aizliedza arī tādus austos tīklus, kuriem kvadrātveršokā (veršoks = 44,45 mm) bija vairāk nekā 30 acis (PR 1041. p.). 1859. gadā Peipusā visu gadu aizliedza zveju, kuras laikā zivis dzina tīklos ar dažādu trokšņu palīdzību (PR 1043. p.).

Minētie zvejas ierobežojumi Peipusā zināmā mērā sekmēja krievu zvejnieku došanos tālajā sezonas peļņas zvejā uz Igaunijas, Kurzemes un Vidzemes guberņu iekšzemes ezeriem, kuros šādu ierobežojumu nebija. Atbraukušie krievu zvejnieki peļņas vietās varēja netraucēti zvejot ar tradicionālajiem smalkacainajiem tīkliem un vadiem. Tas turpinājās līdz brīdim, kad arī tālās peļņas ezeros sāka jūtami mazināties zivju krājumi. Tad ūdeņu īpašnieki atjēdzās un sāka ierobežot atbraukušos sezonas zvejniekus. Latgalē un Ziemeļvidzemē vēl 19. gs. beigās—20. gs. sākumā, šķiet, kā senlaicīgu aizguvumu no Peipusa un Pleskavas ezera krievu zvejniekiem, varbūt arī kā vietējos pagātnes relikthus, lietoja smalkacainus mestus un pat stellēs austus linumus, no kuriem darināja tīklus, vadiņu āmjus un bridņus (25., 26. att.). Iespējams, no krievu zvejniekiem bija aizgūta arī zivju dzišana ziemas vadus ar trokšņu palīdzību, zivju baidīšana (dzišana) uz tām vietām, kuras paredzēja apņemt ar vadu vai apzvejot ar tinām. Ziņas par to iegūtas Beļavas un Lejasciema apkārtnes ezeros. 1907. gadā dzimušais Roberts Liepiņš Lejasciema Krimos 1956. gadā plaužu baidīšanu attēloja šādi: «Baidīšanai ar skaliem brauc pa ezeru laivā. Laivas vienā galā piesien apm. 100 m garu striķi. Tam galā akmens, kurš velk striķi dibenā. No akmens apm. 15 m attālumā ir pirmie 5—7 skali. Tiem jābūt baltiem, apm. 1 m gariem. Pie lielā striķa piesiets auklas. Katras auklas galā piesiets viena skala gals. Visas 5—7 mazās auklas no lielā striķa atiet vienā punktā, to garums 0,5—1 m. Citas auklas garākas, citas īsākas, lai, skaliem kustoties ūdenī, izveidotos savdabīga aina. 20—30 m attālumā no pirmās šādi piestiprinātās skalu bunte ir otra skalu bunte. Skalu attālums atkarīgs no lielā striķa garuma. Viena skalu bunte ūdenī iznāk dziļāk, otra — seklāk. Ar laivu vairākas reizes brauc pa ezera vidu, kur atvari. Skali, iedami pa ezera dziļumu, izbaida zivis. Bēg visas zivis, bet visvairāk brekši. Viņiem ir tāda daba, ka, ja vienā vietā tos izbaida, tie bēg uz krastu un paslēpjas melndros. Zvejnieki ievēro tās vietas, kur brekši paslēpjas. Visvairāk tas mēdz būt seklākās vietās. Baidīšana ar skaliem notiek īsi pirms ezera aizsalšanas. Izbiedētās zivis atpakaļ dziļumā vairs neiet. Kad ezers pilnīgi aizsalis, sākas malu zveja ar tinām. Zivju baidīšana ar skaliem bijusi pazīstama jau pirms 1900. gada. Ar zivju baidīšanu senāk nodarbojās ezeru nomnieki» (E 11, 1476). Otrs paņēmieni bijis plaužu baidīšana, braucot ar ratiem pār aizsaluša ezera dziļumiem. Rati stipri grabējuši, un zivis bēgušas no trokšņa (E 11, 1474).

Zivju krājumu saglabāšanu Dienvidigaunijā un Vidzemē sekmēja 1777. gada aizliegums mērcēt ūdensbaseinos kaņepes un linus. Ziemeļigaunijai tādu aizlie-

25. att. Divbridis — bradnis, paladzeņš, pologs, puskakaža u.c. Balvu raj. Liepnas pagasta Avotiņos 1963. gadā. Gatavots no stellēs austa reta līnu audekla (E 1656. filma, 11. neg.).

gumu pieņēma 1804. gadā (PR 1044. p.). Tomēr aizliegumu bieži neievēroja. Tāpēc prese publicēja daudz kritisku piezīmju, bet tiesās izskatīja ne mazumu strīdu lietu.

Jūras piekrastē, ap brīvezeriem, gar kuģojamo un pludināmo upju abiem krastiem zemes īpašniekiem vajadzēja atstāt neapstrādātas zemes strēmeli — jau pieņemto tauvas joslu. Tā bija paredzēta jūras braucējiem, laiviniekiem, pludinātājiem, strūdziniekiem (PR 1028. p.). Saņēmuši zemes īpašnieka atļauju, zvejnieki tauvas joslā drīkstēja turēt savas laivas, ierīkot laukumus (*vabu plačus*) tīklu un citu zvejas piederumu žāvēšanai, celt būdas tīklu, enkuru, virvju, airu un cita glabāšanai (PR 1037.p.). Kurzemes piekrastes valsts zemēs no jūras tālākajā tauvas joslas pusē vai arī kāpās bezzemnieki būvēja savas mājas. Tieši tur radās zvejniekiemu savdabīgās daļas ar bezzemnieku apbūvi, kādas zināmas Nidā, Papē, Sārnatē un citur.

Vispārējais likumu nosacījums runāja arī par pērļu lasīšanu (zveju) un tās tiesībām, kuras privatūdeņos kopš 1764. gada piederēja vienīgi muižniekiem. Turpretim jūrā un brīvezeros pērles drīkstēja lasīt jebkurš (PR 1045. p.).

Daudz uzmanības likumdevēji veltīja taču (zvejas aizsprostu) būves un izmantošanas sakārtošanai (plašāk sk. Cimermanis 1963, 80. lpp.; Cimermanis 1964, 162.–165. lpp.).

Tādā kārtā priekšrocības tiesības uz zveju Igaunijā un Latvijā piederēja vācu un poļu, retāk krievu muižniekiem un viņu pēctečiem. Turpretim igauņu, latviešu, lībiešu un citu tautību zvejnieki drīkstēja zvejot tikai tik daudz, cik to pieļāva zemes īpašnieki, kuru rokās atradās visas juridiskās un ekonomiskās sviras: tiešs aizliegums, atteikšanās iznomāt lomu vietas (zvejas ūdeņus), augstas nodevas un nomas likmes, lietojamo zvejas rīku daudzuma un izmēru ierobežojumi, zvejas laivu skaita noteikšana u.tml. Pagaidām zināma tikai viena neliela latviešu zemnieku grupa, kurai kopš 15. gs. izdevās saglabāt zvejas tiesības. Tie bija kuršu ķoniņi, kuru vairums dzīvoja četros Turlavas pagasta ciemos — Kalējos, Ņoniņos, Pliķos un Ziemeļos, pārējie — Kuldīgas pagasta Dragūnos, Padures pagasta Sausgaļos un Snēpeles pagasta Viesalgos (KĢB, 49. f., 1. apr., 5. l., 5.–9. lp.; Derschau, Keyserling 1805, 182.–186. lpp.). Tomēr 19. gs. viņiem šīs tiesības atņēma.

19. gs.—20. gs. sākumā zvejas ūdeņi, kā jau teikts, Latvijā piederēja galvenokārt muižniekiem, jo ezeru un upju vairums skaitījās viņu īpašums. Daļa ezeru pie-

26. att. Divvelkamais vadiņš (divbridis) — *bradins, podvoloka, podvoločka, vadiņš* u.c. Jēkabpils raj. Atašienes pagasta Ezerpodniekos 1959. gadā. Darināts 1949. gadā no stellēs austa reta lina audekla (E 674. filma, 20. neg.).

derēja valstij. Tos pārzināja gubernu valsts īpašumu (domēņu) valdes un attiecīgo valsts muižu nomnieki. 19. gs. otrajā pusē valsts ezeri Vitebskas gubernas Ludzas un Rēzeknes apriņķos bija 45,53 desētinas lielā Bižas ezera daļa, ko iznomāja par 111,30 rbļ.; 2498,75 desētinas no Lubāna ar gada ienākumu 75 rbļ.; 532,25 desētinas lielā Nirzas ezera daļa; 347,97 desētinas no Rāznas ezera; 385,19 desētinas Cirmas ezera, kā arī vairāk nekā 20 citu ezeru (LVVA, 657. f., 2. apr., 41. l., 52. un turpm. lp.; Сементовский 1878, 123., 124. lpp.). Kurzemes gubernas Elkšņu mežniecībā Jaunjelgavas apriņķī kā valsts ezeri skaitījās Akmens, Dumbļis, Ilze, Nomanis, Supe, Urve, Kuldīgas apriņķī Saldus mežniecībā — Cieceres ezers, Ventspils apriņķī Piltenes mežniecībā — Semba (LVVA, 472. f., 11. apr., 1795. l., 32. lp.).

Ūdensbaseini piederēja arī baznīcām un klosteriem. Ludzas apriņķī Raipoles katoļu baznīca 1826. gadā apgalvoja, ka vismaz kopš 1754. gada zemes mērīšanas instrukcijas izpildes laika tai pieder Nirzas ezera daļa, kurā ietilpst sešas ziemas vada mešanas (lomu) vietas. Tomēr dokumentu pārbaudē 1833. gadā noskaidrojās, ka tā «var izmantot piekrastes ūdeņus tikai sakarā ar zemes gabalu atrašanos kaimiņos» (LVVA, 713. f., 1. apr., 754. l., 3.–14. lp.). Saskaņā ar 1785. gada zemes mērīšanas (robežu nospraūšanas) datiem Višķu ezera ziemeļu daļa Daugavpils apriņķī piederēja Aglonas dominikāņu klosterim. Turpretim, pēc Vitebskas gubernas Statistikas komitejas ziņām, tam piederēja tikai 13 desētinas ezeru un 2 desētinas upju (LVVA,

1437. f., 1. apr., 573. l., 2., 3. lp.; 657. f., 1. apr., 3. l., 449. lp.). 1785. gada zemes mērīšanas laikā Sīvera ezera daļa Daugavpils apriņķī atradās Aulejas baznīcas garīdznieku — jezuītu valdījumā, bet, izveidojoties arāju — karavīru apvidum (Округ пахотных солдат), tā pārgāja karavīru rīcībā (LVVA, 760. f., 1. apr., 199. l., 1.–5. lp.). 1893. gadā viens no Rēzeknes apriņķa ezeriem piederēja Mogiļevas Romas katoļu arhibīskapam (BVVA, 2502. f., 1. apr., 47. l., 73. lp.). Savs ezers bija arī Daugavpils apriņķa Izvaltas pagasta Šķeltovas ciema katoļu baznīcai (LVVA, 680. f., 1. apr., 796. l., 1. lp.). Saldus luterāņu mācītājmuižai piederēja Cieceres ezera daļa, bet Āraišu mācītājmuižai — daļa no Āraišu ezera (LVVA, 472. f., 11. apr., 1795. l., 32. lp.; E 30, 5024). Baltezers bija Ādažu mācītājmuižas īpašums un 19. gs. sākumā deva tai ap 100 sudraba rubļu lielu ienākumu (LA, 1823, 15. un 22. marts; DL, 1887, 18. maijs). Jaunjelgavas apriņķī esošais Saukas ezers bija nodots pastāvīgā izmantošanā Ilūkstes pareizticīgo klosterim (LVVA, 183. f., 168. apr., 330. l.). Zināmi arī daudzi citi līdzīgi gadījumi.

Rīgas pilsētai piederēja tie ezeri vai to daļas, kas atradās Rīgas patrimoniālapgabala teritorijā — Babītes ezers, Dūņezers, Juglas ezers, Ķīšezers, Lādes ezers un Limbažu Lielezers.

Daudzi lielle ezeri piederēja vairākiem īpašniekiem. Piemēram, Burtņieku ezeru visā 19. gs. dalīja vairāk nekā 20 muižas. No tām minēsim tikai Bauņus, Briedi,

Burtņiekus, Dūri, Jaunati, Košķeli, Labrenčus, Lutermuižu, Olerus, Rūjienu, Rūti, Sauļus, Sēļus, Vecati (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 88., 89., 117., 151., 343. lpp.). Alūksnes ezers skaitījās Alūksnes baznīcas muižas, Alūksnes pils muižas, Kolberģa, Lāzberģa un citu muižu īpašums (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 282., 283. lpp.). Āraišu ezeru pārvaldīja Drabežu, Intes un Spāres muižas (LVVA, 6810. f., 1. apr., 16. l., 198., 199. lpp.). Sīvera ezers 1846. gadā piederēja šādiem īpašniekiem: 1) Valsts īpašumu palātas pārziņā esošajai Tenismuižai; 2) Daugavpils apriņķa arāju — karavīru apvidum; 3) muižniekiem grāfiem brāļiem Ivanam, Kazimiram, Konstantīnam un Staņislavam Plāteriem un grāfam Mihailam Plāteram-Zībergam; 4) muižniekam grāfam Severīnam Plāteram un 5) muižniecei Karolīnai Tizenholdei, viņas dēliem un meitām (LVVA, 760. f., 1. apr., 199. l., 2., 3. lp.). Višķu ezeram 1846. gadā bija trīs kopīpašnieki: 1) Daugavpils apriņķa arāju — karavīru apvidus; 2) muižnieki grāfi Mihails un Izabella Plāteri-Zībergi; 3) muižnieks un kavaleris (ar ordeni apbalvota persona) Aleksandrs Mogls. Ludzas apriņķa Cirmas ezers bija sadalīts piecos gabalos — Kaulaču, Poznaņas, Sarkanu, Zvirgdenes muižu un valsts (E 30, 431).

Daudzām muižām piederēja vairāki ezeri. Valkas apriņķa Aumeistaru muižai — ne mazāk kā seši ezeri, starp tiem arī palielie Salainis, Vadainis un Vēderis (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 191. lpp.), bet Nēķena muižai — Buliņu un Indzeru ezeri (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 282., 283. lpp.). Valmieras apriņķa Puikules muižai piederēja Lāčezers, Purva ezers un Svētezers (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 174., 175. lpp.), bet Cēsu apriņķa Drustu, Dzērbenes un Nēķina muižām — attiecīgi 8, 18 un 9 ezeri (LVVA, 6810. f., 1. apr., 16. l., 276., 277. lpp.). Rēzeknes apriņķa Kameņecas un Rušonu muižas pārvaldīja 34 ezerus, kurus kopumā sauca par Rušonu ūdeņiem (BVVA, 2635. f., 1. apr., 457. l., 8., 9. lp.; 430. l., 2. lp.). Daugavpils apriņķa Dagdas muižai piederēja plašā Dagdas ezera 140 desetīnu lielā daļa un vēl četri nelieli ezeri (BVVA, 2635. f., 1. apr., 413. a l., 2. lp.).

Samērā pilnīgu priekšstatu par Latgales ezeru piederības daudzveidību sniedz šo ezeru un to īpašnieku saraksts, kas radies sakarā ar 1784. gada ģenerālmērīšanu (LVVA, 6984. f., 1. apr., 24. l.), kā arī privātmuižu apraksti (inventāri), kas sastādīti 19. gs. 40. gadu otrajā pusē (BVVA, 2635. f., 1. apr.). Tādas pašas ziņas par Vidzemes ezeriem, arī par Augšzemes un Kurzemes ezeru daļu sniedz O. Hūna vākums 19. gs. sākumā (LVVA, 6810. f., 1. apr.).

Arī upju apzvejā bija līdzīgs stāvoklis. Ir zināmi divi galvenie īpašuma tiesību varianti: 1) viss kādas upes plūduma posms atradās viena muižnieka rokās; 2) upes pretējie krasti piederēja dažādiem īpašniekiem. Lat-

vijas šaurajās upēs bieži sadūrās to saimnieku intereses.

Starp ezeru, upju un jūras piekrastes īpašniekiem bieži izcēlās strīdi, kuru risināšana nereti turpinājās gadiem ilgi. Strīdi bija parasta parādība arī starp ūdeņu īpašniekiem, viņu zemniekiem un pārējiem apkārtnes iedzīvotājiem. Nesaskaņas izraisīja vairāku personu īpašuma tiesības uz vienu ūdensbaseinu, zvejas tiesību vienpusīgā muižnieciskā ievirze, viena īpašnieka zvejnieku darbība otra īpašnieka robežās, zemnieku un citu personu nelegāla zvejošana viņiem nepiederošos ūdeņos, tādu zvejas rīku un paņēmienu lietošana, kuri samazināja kaimiņa lomus (pārāk blīvi tači upēs, liču ieeju un upju grīvu aizsprostošana ar tīkliem, cits citam pārāk tuvu sabūvēti tači u.c.), daudzveidīgie ierobežojumi, aizliegumi u.tml.

Dokumentos ir aprakstītas daudzas ūdeņu īpašnieku un zvejnieku strīdu situācijas. No tām minēsim dažas, mūsaprāt, tipiskās. Lubānas muiža 1784. gadā sagrāba daļu no zivīm bagātā Lubāna ezera, kas piederēja valsts Rēzeknes mežniecībai, Barkavas, Bikavas, Gaiģalavas un Varakļānu privātmuižām. Strīdu dažādās tiesu instancēs skatīja vairāk nekā 50 gadus (LVVA, 3. f., 1. apr., 1798. l.). 1796. gadā izcēlās konflikts starp Daugavas kreisajā krastā valstij piederošo Ābeļmuižu un privāto Krustpils muižu labajā krastā. Ābeļmuiža kopš neatminamiem laikiem apzvejoja savu Daugavas pusi, arī visai izdevīgo un zušu lomiem bagāto Gļiņaukas krāci. Abu muižu zvejnieki pēc sena paraduma gadiem ilgi zvejoja pa visu upi. Minētā gada 27. un 29. septembrī Krustpils zvejnieki pēkšņi, izpildīdami muižas īpašnieka barona Korfa pavēli, ar draudiem padzina Ābeļmuižas zvejotājus no upes. Tajā pašā laikā krustpiliešu zvejnieki paziņoja, ka viņi neiebilst pret tradicionālās kopzvejas turpināšanu. Sākās ilgs tiesas process par Ābeļmuižas zvejas tiesību un iespēju atjaunošanu (LVVA, 472. f., 13. apr., 50. l.). Līdzīgs strīda process starp Krustpils muižu un valsts Salasmuižu, kas atradās Daugavas kreisajā krastā, ilga no 1802. līdz 1814. gadam: Salasmuižas zvejnieki slepus un nelikumīgi zvejoja Krustpils ūdeņos, kur labi ķērās zuši (LVVA, 96. f., 6. apr., 750. l., 3. lp.; E 30, 3019–3021). 1839. gadā par zvejas tiesībām Burtņieku ezerā strīdējās Burtņieku Pilsmuiža un Lutermuiža (LVVA, 77. f., 1. apr., 275. l.). Lutermuižai bija tiesības zvejojot ezeram pieguļošo muižas un zemnieku pļavu zonā. Tīklu trūkuma dēļ tā nezvejoja kopš 1790. gada. Kad Lutermuiža nolēma atjaunot zveju, Pilsmuiža to uzskatīja par savu tiesību pārkāpšanu. Gubernijas iestāžu dokumentu pārbaude parādīja, ka Lutermuižai Burtņiekā ir ne vien zvejas tiesības, bet tā skaitās arī ezera līdzīpašniece. Tad Pilsmuiža izvirzīja savas pretpasības: Lutermuižai esot tiesības zvejojot tikai savām vajadzībām, izmantojot savus zvejas rīkus un ļaudis (šīs zvejas princips Baltijā, kā jau minēts, darbojās

kopš 13. gs.); zveja esot atļauta [arī?] zivju nārsta laikā, t.i., no 20. marta līdz jūnijam; zvejojot drīkstot tikai pie muižai piederošās zemes krasta, ne tālāk kā 50 asu platā joslā; zvejas tiesības kā iznomājumu vai dāvinājumu nedrīkstot nodot ne muižas zemniekiem, ne svešiem ļaudīm. Uzskaitīto prasību atzišana būtu ierobežojusi Lutermuižas zvejas iespējas. Varas iestādes burtniecīšu prasības noraidīja. No 1840. līdz 1874. gadam turpinājās strīds starp Rīgas maģistrātu, Rīgas arhibeja namu un Vidzemes guberņas domēņu valdi par unikālo un zivīm visai bagāto Babītes ezera lomu vietu pienācīgu uzturēšanu kārtībā, par zvejas tiesībām ezerā un par to nomas noteikumiem (LVVA, 77. f., 11. apr., 276. l.; 3. f., 1. apr., 3030. l.; 3. f., 6. apr., 2219. u.c. lietas). Rīgai piederējušās Piņķumuižas un Salasmuižas zvejnieki 1806. gadā ielika savus murdus valsts Kalnciema muižai piederošajā 5 km garajā Lielupes zvejas posmā, kur viņiem atņēma 13 murdus (LVVA,

96. f., 6. apr., 750. l., 7. lp.). 1824. gadā izcēlās konflikts starp Daugavas kreisajā krastā esošo valsts Baldones muižu un upes labajā krastā uzcelto Rīgas pilsētai piederošo Ikšķiles muižu. Nesaskaņu iemesls bija lašu zvejas robežas upē (LVVA, 3. f., 1. apr., 1346. l.).

Minētās un citas zināmās domstarpības mudina domāt, ka konflikti par zvejas tiesībām visbiežāk izcēlās sakarā ar vērtīgo zivju sugu — lašu, nēģu, vimbu, zūšu — zveju. Ūdensbaseinu īpašnieku ieinteresētību pasargāt savas zvejas vietas no svešiem zvejniekiem ilustrē 24. tabula, kurā parādīti muižu zvejas gada ienākumi.

Ūdeņu īpašnieki zemniekiem zvejas tiesības deva uz sekojošiem pamatiem.

1. Zveju kā feodālās klaušu saimniecības daļu ierakstīja māju vaku grāmatā: zemnieks atdeva muižai noteikto zivju daudzumu, atstrādāja pieprasīto kājinie-

24. tabula

MUIŽNIEKU GADA IENĀKUMI NO DAŽIEM LATVIJAS ŪDENSBASEINIEM 19. GS.—20. GS. SĀKUMĀ (sudraba rubļos)

Ūdensbaseina nosaukums	Atrašanās vieta (apriņķis)	Ienākums	Ziņu avots
<i>Ezeri</i>			
Balvu	Ludzas	Līdz 300	LVVA, 657. f., 2. apr., 41. l., 52., 53. lp., 1871. g.
Bižas	"	300	"
Cirmas	"	Līdz 400	"
Kurmas	"	Līdz 200	"
Lielais Ludzas	"	200—700	"
Pildas	"	300	"
Pokrutu	"	Līdz 50	"
Pokuļevas	"	Līdz 300	"
Tilžas	"	Līdz 100	"
Viļakas	"	Līdz 400	"
Dagdas	Daugavpils	30	BVVA, 2635. f., 1. apr., 403. l., 51. lp., 1848. g.
Liezēres	Cēsu	75—100	DL, 1887, 6. maijs
Sāvienas	"	50—100	"
Mieziņu	Valkas	100	"
Juglas	Rīgas	Līdz 320	DL, 1887, 19. maijs
Dūņu-Lilastes	"	1/3 loma	Борисов 1913, 14. lpp.
<i>Lielupes posmi</i>			
Buļļi-Sala	"	350	" 11. lpp.
Spunņupe	"	600	" 12. lpp.
<i>Daugavas posmi</i>			
Skrīveru muiža	"	50	DL, 1887, 5. maijs
Pasta muiža	"	80	"
Mazjumpravas muiža	"	2150	"
Doles muiža	"	4000?	"
Rīgas pilsēta	"	700	"
<i>Rīgas līča piekrastes posmi</i>			
Majori-Melluži	"	500	Борисов 1913, 4. lpp.
Bolderāja-Buļļumuiža	"	No katra zvejnieka 20—35	"
Salacgrīva-Ainaži, Salacas lejteces labā puse	Valmieras	Līdz 6000	LVVA, 6810. f., 1. apr., 14. l., 327. lpp., 19. gs. sākums
Svētciems-Salacgrīva, Salacas lejteces kreisā puse, Svētupes lejtece	"	Līdz 6000	"

ku un zirdzinieku dienu skaitu, pēc muižas administrācijas pieprasījuma veica citus darbus. Loma pārpalikumu zvejnieks izlietoja pēc sava ieskata, arī pārdeva. Tā vēl 1852. gadā darbojās Svētciena Klāvu un Vadloma saimnieki. Par tiesībām zvejot ar vadu reņģes Rīgas līcī viņiem nācās atdot muižai loma desmitdaļu, ar kuru apmaksāja muižas laukstrādnieku un kalpotāju darbu. Atlikušo loma daļu zemnieki pārdeva (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 68., 69. lp.). Piebilstams, ka loma desmitdaļa kā zivju nodeva Latvijā zināma vismaz kopš 1253. gada (LUB 1. sēj., 329. sl., 249. nr.), Igaunijā — kopš 1345. gada (LUB 2. sēj., 389., 390. sl., 839. nr.).

Rīgas līča austrumu krasta posmā Skulte—Ainaži 78 zemnieku — zvejnieku sētām zvejas tiesības bija feodālās klaušu saimniecības sastāvdaļa (25. tab.). O. Hūns 19. gs. sākumā zemnieku jūras zveju raksturoja ar šādiem izteikumiem: «zemnieki zvejo», «zemnieki zvejo Baltijas jūrā», «krasta zemnieki un tie, kas dzīvo netālu no piekrastes, zvejo, pārējie nezvejo» u.tml. (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 208., 209., 230., 231. lpp.).

1839. un turpmākajos gados Kurzemes guberņas Sēlpils apriņķa Vārgavas (Vārgūnes?) ezerā kopš neatminamiem laikiem zvejoja Vārgavu (Vārgūņu?) māju saimnieks. Viņam divreiz nedēļā vajadzēja apgādāt ar zivīm valsts Biržu muižu vai arī maksāt tai 10 sudraba rubļus. Bez tam sētas nomniekam nācās sargāt ezera krastos esošās muižas pļavas (LVVA, 472. f., 11. apr., 1795. l., 8. lp.).

2. Zveja kā nomātās sētas klaušu daļa. Sētas ļaudis darbu veica muižas uzdevumā strādājošā zvejnieku kolektīva sastāvā. Tā zvejoja Vecsaukas zemnieki Saukas ezerā, Neretas zvejnieki Plāteru ezerā, Seces zemnieki Piksteres ezerā u.c. (LVVA, 472. f., 11. apr., 1795. l., 9.–37. lp.).

3. Zveja upēs, ezeros un jūrā saskaņā ar individuālas vai kolektīvas nomas noteikumiem. Zināmi divi galvenie līguma slēgšanas varianti:

a) Līgumus slēdza tikai par zveju. Tā rīkojās Carnikavas muiža, iznomājot zvejnieku grupām Gaujā taču vietas lašu un nēģu zvejai, kā arī iznomājot Dūņu un Lilastes ezerus zvejai ar ziemas vadu. Rīgas pilsētas valde un Doles muiža tādus līgumus slēdza ar zvejnieku grupām, kas Daugavā nomāja taču vietas lašu, nēģu un vimbu zvejai. Vecsalacas muižas pilnvarotie zvejas lietās iznomāja zemniekiem lomu vietas jūrā un Salacā. Arī Ventas Rumbu pie Kuldīgas iznomāja zvejas saimniekiem (Kuldīgas pils muižas astoņu sētu nomnieki, kam zveja bija paredzēta kā saimnieciskās darbības sastāvdaļa) lašu, nēģu un vimbu zvejai (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35.–45. l.; Борисов 1913, 4. lpp.; E 30, 1961.—1985. g. ekspedīciju pieraksti).

b) Līgumus slēdza par visu sētu, un to atsevišķos pantos ierakstīja zvejas tiesību noteikumus. Tādus līgu-

mus ar piekrastes zemniekiem par zveju jūrā slēdza Buļļumuiža, Dundagas muiža, Majoru muiža u.c. Muižas, kurām piederēja ezeri, māju nomas līgumos ierakstīja ezeru apzvejas noteikumus. Svētciena un Vecsalacas muižas tādā veidā iznomāja atsevišķas lomu (taču) vietas Salacā un Svētupē (LVVA, 6999. f., 13. apr., 330., 332., l.; 1184. f., 3. apr., 35.–45. l.; 1779. f., 1. apr., 1.–20. l.; DL, 1887, 5. un 19. maijs; E 30, 1973.—1995. g. ekspedīciju pieraksti).

4. Algots darbs muižas zvejnieku kolektīvos vai pie ūdeņu nomniekiem. Tā notika visās muižās, kas zvejoja jūrā, ezeros un upēs savai vajadzībai vai arī pārdošanai. Kā piemērus minēsim Ādažu, Carnikavas un Remberģes muižu lašu un nēģu tačus Gaujas lejtecē (LVVA, 7363. f., 4. apr., 281. l.), Svētciena un Vecsalacas muižu lašu, nēģu, vimbu un zušu tačus Salacas un Svētupes lejtecē (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 208., 209. lpp.), Dūņezeru, Dzirnezaru un Lilastes ezeru, kuros vasarās zvejoja vienīgi Carnikavas muižas ļaudis (Борисов, 1913, 13., 14. lpp.). Šajā sakarā minami arī gandrīz visi vada zvejnieku kolektīvi, kuri algoja palīgstrādniekus. Pagaidām zināmās senākās ziņas par vietējo zemnieku iesaistīšanas lietderību sezonas zvejā atbraukušo krievu vada zvejnieku kolektīvos attiecas uz Ludzas apkārtni 1599. gadā (LVVA, 5426. f., 1. apr., 138. l., 468. lp.).

5. Zveja valsts ezeros un upēs, kā arī koplietošanas upēs. Tā 19. gs. 30. gados tika uzskatīta par praktizētu kopš neatminamiem laikiem un, domājams, balstījās uz senajām paraduma tiesībām. Šo zveju piekopa pie minētajiem ūdensbaseiniem dzīvojošie visu sociālo slāņu zemnieki. Nodarbi sēkmēja viņiem ierādīto zemes gabalu atrašanās ezeru un upju krastos. Daļai zvejnieku bija viņu valsts muižas administrācijas dota atļauja, citiem — augstāku instanču atļauja. Vienus ūdensbaseinus apzvejoja tikai piekrastes ciemu un viensētu zemnieki, citus — zemnieki un muižas zvejnieki. Tā Piksteres ezerā līdzās valsts Piksteres muižas zvejniekiem zvejoja 11 apkārtējo sētu zemnieki (LVVA, 472. f., 11. apr., 1795. l., 9. lp.). Grobiņas apriņķa Rucavas pagasta Papes ezerā zvejoja valsts Papes muižas un Rucavas mežniecības ļaudis, tāpat Papes ciema zemnieki, to skaitā arī viņu nabadzīgākā daļa — nemeļnieki (LVVA, 472. f., 11. apr., 1795. l., 13. lp.). Kuldīgas apriņķa Cieceres ezerā zvejoja valsts zemnieki un septiņu privātmuižu ļaudis (LVVA, 472. f., 11. apr., 1795. l., 37. lp.). Dobeles apriņķa Zebrus ezerā zvejoja tikai triju Villiķu sētu zemnieki (LVVA, 472. f., 11. apr., 1795. l., 25., 28., 30. lp.).

6. Kurzemē un Latgalē bija visai izplatīta zveja brīv- ezeros, iedalītajos un pirktajos ezeros.

Aprakstītās zemnieku zvejas tiesiskās formas ilgus gadus pastāvēja vienlaikus. Tās savstarpēji saskārās un sajaucās, bet kopumā veidoja savdabīgu sistēmu. Tā

25. tabula

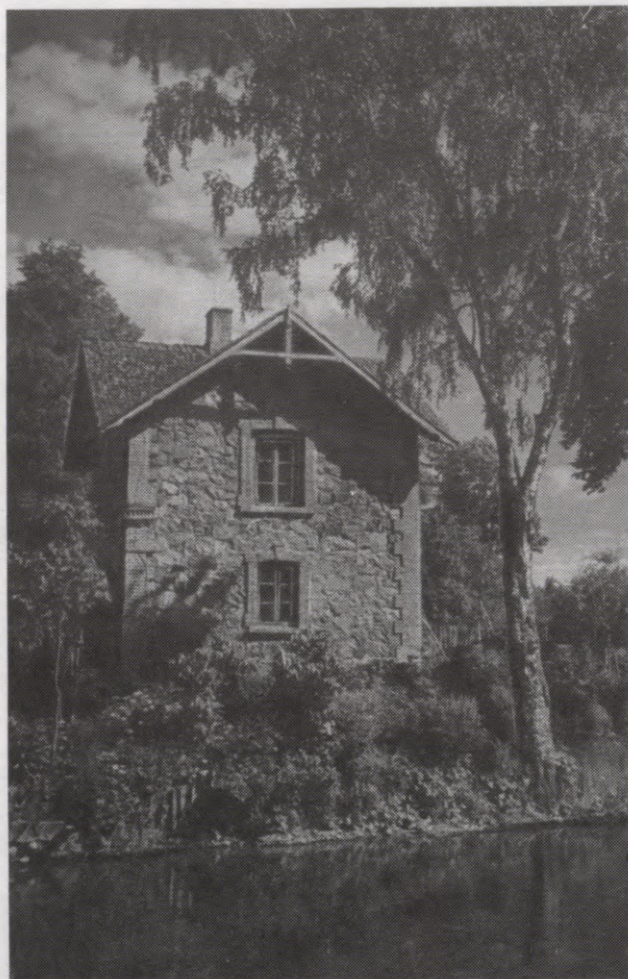
RIGAS LĪČA SKULTES—AINAŽU PIEKRATES ZEMNIEKU — ZVEJNIEKU SĒTAS 1815. GADĀ
(LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 211.–213., 239.–242., 244. lp.).

Nr. p.k.	Muiža	Sēta	Nr. p.k.	Muiža	Sēta
1.	Skulte	Aģes krogus	40.	Vidriži	Lielčorkas
2.		Braši	41.		Mazčorkas
3.		Briedis	42.	Ķirbiži	Mantiņi
4.		Brūveļi	43.		Peltes
5.		Caurais	44.		Sēne
6.		Kalniņi	45.		Stauģi
7.		Kaņepi	46.		Teces
8.		Kluģi	47.	Stiene	Kalna Varzas
9.		Krastiņi	48.		Lejas Varzas
10.		Kursieši	49.		Lingas
11.		Ķērnēs	50.		Lingas
12.		Mežgriezes	51.		Prieži
13.		Migļiņi	52.		Urgas Varzas
14.		Nagliņi	53.	Vecsalaca	Briediķi
15.		Platkāji	54.		Dzeņi
16.		Pucpāvuli	55.		Jēka Kriši
17.		Silanši	56.		Ķikupe
18.		Timaji	57.		Kokki
19.	Liepupe	Ķiri	58.		Kraukļi
20.		Lemuši	59.		Veckuiviži
21.		Raķi	60.	Svētciems	Dzeņi
22.	Vecmuiža	Stakeļi	61.		Gesperī
23.		Ābolnieki	62.		Ķulmaki
24.		Kalna Virlapi	63.		Ķeguļi
25.		Koškuļi	64.		Lauteri
26.		Kriminalnieki	65.		Lielkulkuls
27.		Ķurmī	66.		Mazkulkuls
28.		Lejas Virlapi	67.		Mugurs
29.		Ozolnieki	68.		Sprundas
30.		Vieķi	69.	Ainažciems	Ainažkrogus
31.		Dunte	Arņi	70.	Vecsalacas muižas teritorijā
32.	Lauci		71.		Pelmi
33.	Panšaki		72.		Piltāni
34.	Pidas		73.		Sapati
35.	Tūja	Pidas	74.	Dreimaņciems	Kalna Iklas
36.		Stoberi	75.	Ķēniņmuižas teritorijā	Keskuļi
37.		Jūrmalsēne	76.		Lejas Iklas
38.		Sīpoli	77.		Meža Miķeļi
39.		Svilpes	78.		Piedes

darbojās apstākļos, kad dabas bagātību izmantošanā bija spēkā muižnieku privilēģijas. Līdz šim iegūtās ziņas minētās sistēmas pastāvēšanā ļauj nodalīt trīs periodus: 1) līdz 19. gs. 30.—40. gadu robežai, kad pārsvarā bija feodālā kļaušu saimniecība un zvejā valdīja kļaušu darbs un naturālās nodevas; 2) 40.—70. gadi, kad attīstījās preču un naudas saimniecība, zemnieku zvejā arvien plašāk iesakņojās nomas attiecības, vērojami mēģinājumi izdot valsts ūdeņus pastāvīgā nomā (LVVA, 77. f., 11. apr., 471. l.; 472. f., 1. apr., 1795. l.); 3) kopš 70.—80. gadu robežas, kad pēc daudzu zemnieku māju iepirkšanas par dzimtu joprojām saglabājās muižnieku zvejas privilēģijas un veidojās spēcīgs zemnieku — privātpašnieku slānis; zemnieki un viņu interešu aizstāvji izvirzīja jautājumu par ūdensbasei-

nu pirkšanu kopā ar zemi un par zvejas tiesību iegūšanu tajos.

Lai nepieļautu nevēlamu cilvēku iesaistīšanos zvejā, ūdeņu īpašnieki un nomnieki uzdeva mežsargiem un citām uzticības personām sargāt ezeru, upju un jūras piekrasti (E 17, 5631, Sāviena; E 18, 4401, Trapene; 4622, Baižkalns; E 27, 9210, Bērzpils; 10462, Kacēni; E 30, 164, Vecpiebalga; 167, Sausnēja; 2091, Līksna; 5024, Āraiši; 5379, Veclaicene; E 44, 582, Vārme). Lielāko un ienesīgāko ūdeņu īpašnieki to uzraudzīšanai algoja sargus, ko dokumentos dēvēja par *fišmeistariem*, *zivju kungiem* un citādi. Zināmi gadījumi, kad ūdensbaseinu sargāšanu zemniekiem uzdeva kā kļaušu pienākumu. Pagaidām atrastās senākās norādes par ezeru sargiem Latvijā attiecas uz 1599. gadu — Lu-

27. att. Šķirstiņu muižas 19. gs. celtā ezera sarga māja 1957. gadā (E 372. filma, 21., 22. neg.).

dzas stārstijas jeb trakta inventāra aprakstā lasāms: «Timofejs Daņilovičs [Ludzas muižas kļaušu zemnieks. — S.C.] pie Zilā ezera. Viņam vajag sēdēt uz robežas un to sargāt» (LVVA, 5426. f., 1. apr., 138. l., 466. lp.). Zilezers bija robežezers ar Krieviju.

Zvejas vietu un zvejas tiesību ievērošanas uzraugus ne vēlāk kā kopš 16.—17. gs. mijas bieži algoja Kurzemes hercogiste un Rīgas pilsēta. Viņu pienākumos ietilpa hercogistei un pilsētai piederošo ūdeņu uzraudzīšana, rūpes par naturālo nodevu — zivju savlaicīgu nogādi abiem ūdeņu īpašniekiem, zvejas vietu nomas naudas savākšana. Sargiem vajadzēja arī raudzīties, lai zvejnieki lietotu tikai atļautos zvejas rīkus, apkarot nelikumīgos zvejniekus, gādāt par zivju pārdošanas noteikumu ievērošanu. Babītes ezera un Lielupes Rīgas daļu uzraugiem bez tam vajadzēja rūpēties, lai ezera un upes zivis nevestu pārdošanai uz Jelgavu, kura līdz 18. gs. beigām bija Kurzemes hercogistes galvaspilsēta (Bulmerincq 1931, 12., 41.—43, 51.—54. u.c. lpp.).

Sekojošie piemēri attiecas uz 19. gs.—20. gs. sākumu. Jau minētā Rušonu muiža, kurai piederēja 34 ezeri,

1847. gadā algoja trīs ūdeņu sargus — Jurču Ožuku, Vincu Seimanovu un Jokepu, kuri dzīvoja Rušona Bērzu salā, Ozolsalā un Priežu salā un labi prata uzraudzīt ezerus (BVVA, 2635. f., 1. apr., 457. l., 8., 9. lp.). Valmieras apriņķa Viļķenes pagasta zivīm bagātais Āsteres ezers piederēja Āsteres un Šķirstiņu muižām, kuras algoja trīs ezera sargus. Divi no tiem uzmanīja Šķirstiņiem piederošo ezera daļu. Muiža pie ezera uzcēla laukakmeņu mūra divstāvu ēku (27. att.). Tās apakšējo stāvu aizņēma ezera sargs, augšstāvu kā atpūtas vietu vasarās izmantoja muižnieks un viņa viesi (E 12, 3718—3721). Valkas apriņķa Aumeistaru muiža rūpīgi apsargāja zivīm bagāto Salaini, Vadaini, Vēderi un citus ezerus. Algotie ezeru uzraugi, kas vienlaicīgi bija arī muižas zvejnieki, no paaudzes paaudzē dzīvoja viņiem īpaši būvētajā mājā Jaunsalaiņos. Pie gleznainā Salaiņa barons Vulfs uzcēla krāšņu medību namu ar virtuvi un kalpotāja dzīvokli, stalli ar kučiera istabu un laivu šķūni. Laivas izmantoja muižnieka un viņa viesu izpriecu braucieniem. Sargam bija neliels vads ar apm. 40 m gariem spārniem. Ar to zvejoja muižas vajadzībām. Gleznainā Vēdera krastā barons uzcēla tējas paviljonu, pie kura no Salaiņa nokļuva pa kanālu. Medību nams un tējas paviljons skaitījās barona ģimenes un tās viesu izklaidēšanās vietas (E 18, 4276—4277).

Vecsalacas muiža bija pazīstama ar attīstītu vērtīgo zivju sugu — lašu, nēģu, taimiņu, vimbu un zušu — zveju (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 201., 209. lpp.). Arī tā algoja vairākus ūdeņu uzraugus, kas pastāvīgi kontrolēja zveju Rīgas līcī un Salacā. 1853. gadā par upes sargiem strādāja Dreslers un Rozenbergs (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 45. lp.). 1855. gadā Rozenbergam kā otrs uzraugs bija nolīgts Gusts Šmits (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 95. lp.). 1864. gadā zvejas vietu nomnieks un zvejas tiesību ievērošanas uzraugs A. Martinsons salīga neprecētu puisī Mārtiņu Krūmiņu (LVVA, 1184. f., 3. apr., 36. l., 64. lp.), kurš viņam kalpoja kā otrs uzraugs līdz 1871. gadam (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 143. lp.). Vecsalacā vērojama pat zināma uzraugu specializēšanās: 1854. gadā viens Gusts Šmits strādāja par vadu zvejas uzraugu, bet otrs Gusts Šmits — par taču uzraugu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 114., 115. lp.). Pastāvīgus zvejas uzraugus algoja arī Svētcieņa muiža, kas viņiem uzdeva ēku, meža un ūdensbaseinu sargāšanu. Sargi raudzījās, lai zemnieki bez atļaujas nezvejotu pat ar sīkajiem rīkiem — kabenēm, livjiem, maksšķerēm, naktsāķiem, ūdām (28., 29. att.) (LVVA, 1779. f., 1. apr., 16. l., 127., 129. lp.).

Dažās muižās ūdeņu sargs bija arī zvejas darbu vadītājs. Šim amatam parasti izvēlējās kādu uzticamu zemnieku — vienu no vispieredzējušākiem zvejniekiem — vai muižas kalpotāju. Dažreiz šie pienākumi ģimenē pārgāja no paaudzes paaudzē. Burtnieku muižā zvejas vadītājs un zivīm bagātā Burtnieku ezera sargs 1854. gadā bija kāds Brikmanis (LVVA, 842. f., 2. apr., 1. l., 50. lp.). Rīgas apriņķa Stukmaņu muižā

28. att. Zveja ar divbrīdi — paladziņu, puskakažu u.c. Madonas raj. Meirānu apkārtnē 1959. gadā (E 678. filma, 21., 22. neg.).

lašu, nēģu un zušu zveju Daugavā vairāku paaudžu gaitā vadīja Dūņulejas krodzīnieku Līkumu ģimene. Dūņuleja atradās Daugavas labajā krastā līdzās Oliņkalnam un iepretim Sēlpils pilskalnam. Pie kroga bija pārceltuve pār Daugavu, kuras pretējā — kreisajā krastā stāvēja otrs krogs. Līkumu ģimenes galva, pildītāms krodzīnieka amats, bija arī muižas zvejnieks. Viņš upē sadalīja zvejas iecirkņus, organizēja to izsoles, ievāca no zvejniekiem nomas maksu. Dažās vietās viņš zvejoja arī pats, citreiz nodeva šīs vietas apakšnomā. 19. un 20. gs. mijā vienlaicīgi ar Līkumu par ūdeņu sargu strādāja arī māju saimnieks Niedre (E 21, 3616, 3617). Carnikavas muižā lašu, nēģu, taimiņu zveju Gaujas lejteces tačos, kā arī zveju vairākos ezeros uzraudzīja zvejnieku Martinsonu ģimene. Muižas zvejas pārzinis ierakstīja lomu lielumu īpašā grāmatā, kurai šodien ir liela zinātniska vērtība. Muižas tačos ik dienas nozvejoto nēģu, daļēji arī lašu un taimiņu daudzums grāmatā ierakstīts laikā no 1887. līdz 1908. gadam. Daļu no šiem ierakstiem savā grāmatā ir publicējis P. Borisovs.

Ezeru sarga stāvokli, darbības veidu un dzīves apstākļus 19. gs.—20. gs. sākumā ilustrēsim ar Vecpiebalgas muižas piemēru. Ne vēlāk kā 19. gs. vidū Alauksta krastā ezeru sarga vajadzībām uzcēla Jaunplaužu mājas. Tajās bija dzīvojamā ēka, kūts zem kopēja jumta ar ratnīcu (*vāgūzi*) un apmēram trīs pūrvietaš zemes. Muiža saimniekam maksāja algu kā mežsargam — ūdeņu uzraugam. Uzmanišanas pamatobjekts bija Alauksts. Tomēr vajadzēja novērot arī Inesi, Taunu

un citus ezeros. Sargs turēja zirgu, 1—2 govīs, cūkas, aitas, vistas un zvejoja muižas vajadzībām. Kad ziemās Vecpiebalgas ezeros zvejoja no tālienes atbraukušie krievu zvejnieki, viņš bija klāt pie loma vilkšanas, raudzījās, kā zvejnieki ievēro kārtību, saņēma no zvejniekiem muižai pienākošos naudas daļu: uzpircēji atbrauca tieši lomu izvilšanas vietās, kur nopirka no zvejniekiem lomus (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 36., 47. lp.). Uzraugs apsargāja arī apkārtējo mežu, pārlūkoja malkai paredzēto koku ciršanu, saņēma par tiem maksu.

Ezera sarga dzīvojamā ēka bija apaļkoku guļbūve uz zemu laukakmeņu paviļu pamatiem. Telpu sadalījums — priekšnams, virtuve un divas istabas. Četrslīpju jumtam uzlikts skaidu segums, apsildīšanai — krāsns ar dūmeni. Vecpiebalgas zemnieku mājās ierastās pagrabā ierīkotās virtuves Jaunplaužos nebija. Pagaidām zināmi divu Jaunplaužos dzīvojušo ezeru sargu vārdi — Andžs Šūmanis, kurš strādāja līdz 1905. gadam, un Ķepītis, ienācējs no Sērmūkšiem, kuru salīga pēc Šūmaņa. Sargus līga arī citu ezeru uzraudzīšanai, tomēr tie nebija tā specializēti kā pie lielā Alauksta. Kā tādu sargu pie Zobuļa ezera varam minēt Ģibuļu saimnieku Sniedzi (E 30, 4721, 4724), pie Jaunpiebalgas Streiņu ezera — Vecpiebalgas zemnieku Antonu Gailīti (LVVA, 5890. f., 1. apr., 26. l., 184., 185. lp., 1885. gads).

Zemnieku zvejas tiesības stingri nosacīja trīs galvenajos virzienos:

29. att. Zveja ar divvelkamo vadiņu — bradini, podvoloku, vadiņu u.c. Liksnas upītē 1962. gadā.

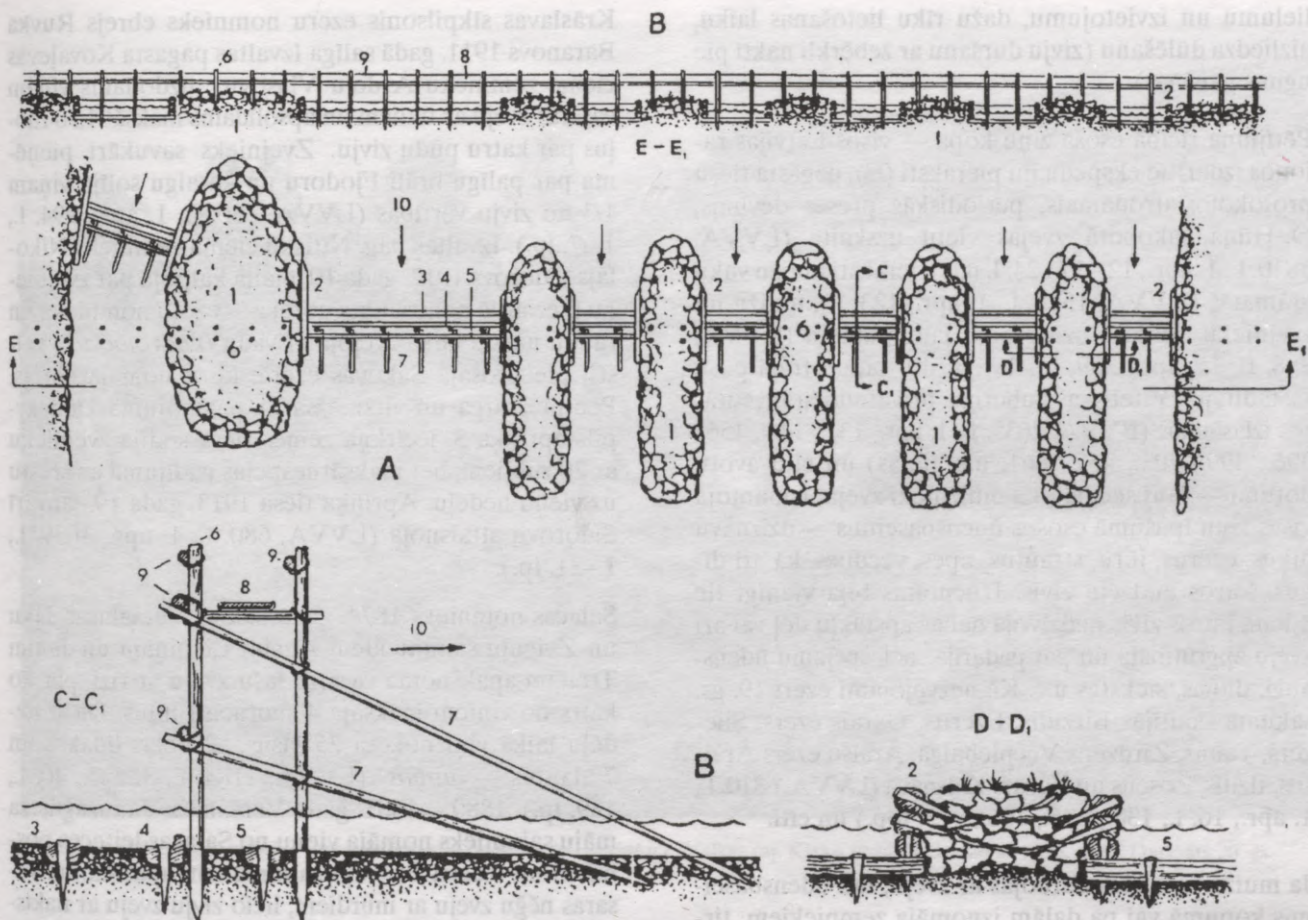
- 1) precīza zvejas vieta;
- 2) zvejas rīku un piederumu daudzums, veids un lielum;
- 3) zvejas laiks.

Svētciema pusmuižas Annasmuižas nomnieks Dreslers 1853. gada 2. aprīlī noslēdza sešgadu nomas līgumu ar Pūrnavu māju saimnieku Jēkabu Bahmani. Līgums pēc pagarināšanas bija spēkā līdz 1865. gadam. Saskaņā ar līgumu Bahmanim bija atļauts zvejot Salacā lašus no Labrenčiem 10. augustā līdz Miķeļiem 29. septembrī ar 20 asis (40 m) garu lašu tīklu un no Labrenčiem turēt upē 10 asis (20 m) garu nēģu taci virgu (30. att.). Zemnieks bez muižas administrācijas atļaujas nedrīkstēja mainīt tača ierīkošanas un tīkla mešanas vietas. Nomniekam atļāva no Miķeļiem zvejot sīgas «ar pus draudzi» (?), bet aizliedza to darīt ar liekaču tīklu liesi. Par saņemtajām zvejas tiesībām saimniekam vajadzēja vasaras mēnešos atstrādāt muižai 23 kājinieku un 23 zirdzinieku dienas (LVVA, 1779. f., 1. apr., 20. l., 1., 2. lp.). Līdzīgu līgumu 1860. gada 17. martā noslēdza ar Krūmiņu māju nomnieku Ernestu Zilemani (LVVA, 1779. f., 1. apr., 20. l., 9. lp.). Līgumi balstījās uz kļaušu darbu un naturālām nodevām. Zilemanim nācās muižai katru gadu atstrādāt 151,5 kājinieku un 107 zirdzinieku dienas, dot 1 un 1/3 pūra rudzu, 1/2 pūra miežu, 1 un 1/6 pūra auzu, 1 mārciņu smalkus diegus (tīklu aušanai?), 1 mārciņu diegu vada aušanai, 2 mārciņas apiņu, 1/2 auna, 2 cāļus, 1/2 maisa (maisā audumu?) un 18 olas. No Miķeļiem līdz Mārtiņiem 10. novembrī Zilemanim vajadzēja ik dienas sūtīt uz muižu divus kājiniekus zvejai

un kulšanai. Līdzīgas saistības uzņēmās arī Bahmanis (LVVA, 1779. f., 1. apr., 20. l., 9. lp.). Bez tam saimniekiem, kas lika nēģu tačus Salacā, Svētupē un citās upēs, nācās ik gadus dot muižai un mācītājam obligāto muižas, mācītāja un citādu daļu — mācītāja tiesu, muižas tiesu, zutiņu ņemšanas tiesu, t.i., trīs nakšu lomu. Lomu ņemšanas naktis izvēlējās pats mācītājs vai muižnieks: nēģi vislabāk nākuši tumšās, vējainās naktīs.

Pierastos pienākumus, kas bija seno paraduma tiesību sastāvdaļa, oficiālajos zvejas vietu nomas līgumos neierakstīja. Tāpēc nereti radās strīda situācijas (LVVA, 1779. f., 1. apr., 8. l., 94. lp., 1870. gads), kā tas notika starp Svētciema muižas īpašnieku O. Fēgezaku, no vienas puses, un Karu, Lauteru un Pūrnavu māju saimniekiem, no otras puses. 1855. gadā domstarpības uz tāda pamata izcēlās starp Svētciema pusmuižas Annasmuižas nomnieku H. Dresleru un Dīriķu, Kūru un Salacjennas māju saimniekiem, kuri atteicās atdot muižniekam līdz tam pierasto nēģu nozvejas daļu. Saimnieki lūdza atļauju mest pavasarī Salacā trīs vimbu tīklus — vimbu liešus, kas bija atļauts citiem upes krastos dzīvojošiem zemniekiem. Ja viņi saņemtu tādu atļauju, tad dotu muižai trijās naktīs nozvejotos nēģus, kā tas bija agrāk. Muižnieks piekrita tādām izlīgumam (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 124. lp.).

Ir zināmas arī citas līdzīgas nodevas. 1842. gada 28. decembrī Baltijas ģenerālgubernators apstiprināja regulatīvu, ar kuru noteica, ka Doles draudzes mācītājam

30. att. Nēģu tača — taču dambja uzbūves shēma Salacas lejtecē pie Vecsalacas Limbažu raj. Salacas pagastā 1968. gadā (E 30, 1968. gada materiāli).

A — plāns; B, C—C₁, D—D₁ — griezumī; 1 — no akmeņiem sakrautās salīņas — dambji; 2 — dambju sānu nostiprināšanai iebūvētās balķu sienas; 3 — priekšējais (pirmais) tača balķis — *sija*; 4 — vidējais (otrais) tača balķis — *sija* ar pietapotu vai pienaglotu listi — *zobu*; 5 — pēdējais (trešais) tača balķis — *sija*; 6 — tača mieti; 7 — balstkoki — *stutes*; 8 — tača laipa; 9 — tača kārtis (augšējās — *mergas*, apakšējā — *ūdenskārtis*); 10 — straumes virziens.

pienākas «no katra Doles un Bērzmēntes muižu robežās ierīkota lašu tača viens lasis gadā». Šī mācītāja privilēģija saglabājās līdz 1914. gadam (LVVA, 3. f., 1. apr., 1347. l.).

No pašreiz apstrādātajiem avotiem izriet, ka naturālās nodevas (vērtīgo sugu zivis) zemnieki — zvejnieki muižām deva vismaz kopš 17. gs. 40. gadiem (Bulmerincq 1931, 179.–196. lpp.), bet nodevu — desmito daļu (tiesu) — no katras nozvejotās sugas zivīm, kā jau minēts, kopš 1253. gada. Senlaicīgās feodālās nodevas līdz pat 19. gs. 70. gadiem prasīja arī upju nomnieki — zvejas uzņēmēji. Atteikšanās dot šo nodevu zvejniekiem varēja radīt nepatīkšanas. 1869.—1870. gadā Salacas nomnieks A. Martinsons izdeva Vecsalacas Upeskickiņu saimniekam A. Zilemanim apakšnomā vienu nēģu taci. A. Zilemanis savukārt nodeva to apakšnomā Svētciema Lēderu māju saimniekam G. Ozoliņam. Saskaņā ar senajām paraduma tiesībām Martinsons varēja ņemt no iznomātā tača divu nakšu lomu bezsala laikā un vienas nakts lomu, ja upe aizsalusi. Tomēr Ozoliņš nodeva Martinsonam gaidīto

maksu, jo viņa līgums ar Zilemani tādu neparedzēja. Vecsalacas pagasta tiesa izskatīja strīda lietu un nolēma: Zilemanim jāsamaksā Martinsonam par 49 nēģiem, kuri noķerti loma atdošanas naktī, un jāatdod viņam otrās nakts loms tāpat, kā to darīs citi zvejnieki. Martinsons tiesā atteicās no viņam piespriestās maksas un no nēģu naturālās nodevas, bet pieprasīja, lai ar saimnieku tiktu galā pats muižnieks un izlemtu, vai Zilemanim turpmāk var atļaut nēģu zveju (LVVA, 1184. f., 3. apr., 38. l., 159. lp.). Rīgas apriņķa Ķeizu muižas zemnieks Viļums Ābels 1870. gadā par zemes gabalu un zvejas tiesībām Gaujā visu gadu gāja muižas darbos ik nedēļā divas kājinieku dienas, vasarā nopļāva divas pūrvietas lielu labības lauku, 4 pūrvietas pļāvu, 0,5 pūrvietas āboliņa, nopļūca vienu pūrvieta linu un novāca 1/6 pūrvieta kartupeļu (LVVA, 6096. f., 1. apr., 8. l., 12. lp.).

Zīmīgi, ka Babītes ezerā vēl 20. gs. sākumā ievēroja daļu noteikumu, kas zvejas regulēšanai bija izstrādāti 1568. un 1636. gadā (Bulmerincq 1931, 33.–35. lpp.). Tie nosacīja lietojamo zvejas rīku veidus, daudzumu,

lielumu un izvietojumu, dažu rīku lietošanas laiku, aizliedza dūlēšanu (zivju duršanu ar žebērkli naktī pie uguns gaismas).

Pētījuma rīcībā esošā ziņu kopa — visos Latvijas rajonos izdarītie ekspedīciju pieraksti (E), pagasta tiesu protokolos atrodamais, periodiskās preses devums, O. Hūna sakopotā zvejas vietu uzskaitē (LVVA, 6810. f., 1. apr., 12.–17., 24. l. u.c.), ieraksti muižu vaku grāmatās (KVVA, 1528. f., 1. apr., 123. l.), muižu un zvejnieku atbildes uz aptauju jautājumiem (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l.), 19. gs. 40. gadu otrajā pusē sastādītajos Vitebskas guberņas privātmuižu inventāros izlasāmais (BVVA, 2635. f., 1. apr., 131., 144., 156., 396., 399., 403., 457., 861. u.c. lietas) un citu avotu dotumi — ļauj secināt, ka muižnieki zvejai izmantoja visus viņu īpašumā esošos ūdensbaseinus — dzirnavu dīķus, ezerus, jūru, strautus, upes, vecupes, kā arī dīķus, kuros audzēja zivis. Izņēmums bija vienīgi tie ūdeņi, kuros zivis nedzīvoja dabas apstākļu dēļ vai arī zveju apgrūtināja un pat padarīja neiespējamu ūdensaugi, dūņas, siekstas u.c. Kā nezvejojami ezeri 19. gs. sākumā skaitījās Birzulis, Ezerīts, Garais ezers, Silezers, Tauns, Zirdzens Vecpiebalgā, Āraišu ezers Āraišos, Ilzītis, Zosens un Žagars Kalsnavā (LVVA, 6810. f., 1. apr., 16. l., 138., 296., 306., 415. lpp.) un citi.

Ja muiža pati nenodarbojās ar zveju, tad ūdensbaseinus kopumā vai pa daļām iznomāja zemniekiem, tirgotājiem, zvejas uzņēmējiem un citām personām. Tās tad arī rūpējās par zvejas tiesību ievērošanu un apkaroja maluzvejniekus. Ir zināmi gadījumi, kad zemniekiem iznomātajos ūdeņos atļāva zvejot tikai ar kādu noteiktu paņēmienu, kādā noteiktā laikā u.tml. Tā 19. gs. sākumā Tukuma Dzirnavu upītes posmā no Slokas ūdensdzirnavām līdz Kauguru ezeram zemniekiem bija liegts zvejot tikai no 23. aprīļa līdz Miķeļiem, jo minēto gabalu nomāja dzirnavnieks (LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 76. lpp.). 1854. gadā zemniekiem Salacā atļāva zvejot ar sīkajiem rīkiem, to skaitā ar laižamo tīklu *rīzi* (sk. 7. att.). Tomēr rīzēt aizliedza tajās lomu vietās, kas bija paredzētas zvejai ar vadu un ar metamajiem tīkliem. Zemnieki nedrīkstēja zvejot tajā laikā, kad zvejoja nomnieki paši vai arī viņu uzticības personas (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 61., 67. lp.).

Zvejas vietu nomnieki nomāto ūdeņu apzvejai parasti salīga zvejnieku kolektīvu, kas strādāja ar ziemas, retāk ar vasaras vadu. Reizumis līga atsevišķus zvejniekus, kas strādāja ar mazajiem vadiem (*vadiņš, podvoloka, podvolocka*) (31. att.), metamiem un laižamiem tīkliem, arī ar citiem rīkiem. Zvejai bija radīta secīga sociāli tiesiska struktūra: zvejas ūdeņu īpašnieks — ūdeņu uzraugs — ūdeņu nomnieks — apakšnomnieks — zvejnieku kolektīva vadītājs — zvejnieks — zvejas palīgstrādnieks — zivju tirgotājs — starpnieks starp nomnieku, tirgotāju un zvejniekiem.

Krāslavas sīkpilsonis ezeru nomnieks ebrejs Ruvka Baranovs 1911. gadā salīga Izvaltas pagasta Kovaļevas ciema zemnieku Avdeju Vlasovu, uzdodams viņam vasaras zveju ar tīkliem un apsolidams maksāt 1,50 rubļus par katru pudu zivju. Zvejnieks savukārt pieņēma par palīgu brāli Fjodoru un kā algu solīja viņam 1/3 no zivju vērtības (LVVA, 680. f., 1. apr., 994. l., 1.–7. lp.). Izvaltas pag. Nitišku ciema zemnieks Nikolajs Sidorovs 1912. gada 10. maijā kalpoja par zvejnieku pie vārdā nenosaukta ebreja — ezeru nomnieka un raudu nārsta laikā zvejoja ar vadu (*podvolocku?*) valstij piederošajā Sakovas ezerā, kuru nomāja ebrejs. Pēc mežsarga un virsmežsarga paziņojuma Daugavpils apriņķa 3. iecirkņa zemes tiesa sodīja zvejnieku ar 20 rubļiem, bet maksātnespējas gadījumā ar arestu uz vienu nedēļu. Apriņķa tiesa 1913. gada 19. janvārī Sidorovu attaisnoja (LVVA, 680. f., 1. apr., 1039. l., 1.–21. lp.).

Salacas nomnieks 1874. gadā izdeva Vecsalacas Jaku un Zviguļu saimniekiem Ancim Liepiņam un Jānim Treijam apakšnomā vasaras lašu zveju ar rīzi, par ko katrs no viņiem maksāja 4 sudraba rubļus. Dažu nedēļu laikā viņi noķēra 25 lašus, 2 lielas līdakas un 7 ālantus — *turbas* (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 139. lp.). 1880.—1881. gadā Vecsalacas Jaunzāgmeža māju saimnieks nomāja vienu no Salacas lejtecēs posmiem un izdeva Brūveļu saimniekam apakšnomā vasaras nēģu zveju ar murdiem, lielo zivju zveju ar naktsāķiem, kā arī lašu zveju. Par to viņš prasīja atstrādāt zināmu dienu skaitu (LVVA, 1184. f., 3. apr., 41. l., 255. lp.). 1881. gadā Vecsalacas Jēcēnu saimnieks Andrejs Eglītis nomāja no muižas Salacas posmu, kurā lika naktsāķus. Viņš atļāva īrniekam vai kalpam Gustam Brantam likt upē vienu auklu ar naktsāķiem. Tomēr Brants iemeta Salacā četras auklas ar āķiem un bez tam vēl pārlūkoja arī saimnieka āķus. Eglītis par to aizliedza viņam zvejot (LVVA, 1184. f., 3. apr., 41. l., 260. lp.).

Līdzās vispārējiem zemnieku zvejas aizliegumiem dažādos apvidos pastāvēja arī lokālie ierobežojumi, kas attiecās uz atsevišķiem zvejas rīkiem un paņēmienu. 1853. gadā Vecsalacas Percu saimniekam Jēkabam Bērziņam saskaņā ar nomas līgumu bija atļauta sīko zivju zveja Salacā. Neraugoties uz to, viņš ar rīzi ķēra lielās zivis vietās, kas bija iznomātas zvejai ar vadu. Par to pagasta tiesa 1854. gada 10. februārī sodīja viņu ar 4 sudraba rubļus lielu naudas sodu. Otru zvejnieku — Grasi, kurš zvejoja ar rīzi ārpus vada vilkšanas vietas, nesodīja. Bērziņš par pārestību sūdzējās draudzes tiesā. 1854. gada 22. aprīlī Vecsalacas pagasta tiesa otrreiz izskatīja Bērziņa lietu un nolēma: «Tā zveja ar laižam tīklu uz Salac upi tiek pavisam iekš to laiku, kamēr tie divi upes Rentes kungi savus zvejošanas ar liešiem u.t.j. tur, tiem Salac upes zvejniekiem un zemniekiem aizliegts, ka nemaz tāda būšana vairs nebūtu. Ja vēlāki tiktu atrasts, ka vēl kāds ar laižam tīklu zvejotu, tad pēc Rentes kunga uzdošanas visi

31. att. Divvelkamais vadiņš — bradnis, bridenis, podvoločka, vadiņš u.c. Valkas raj. Kārķu pagasta Upeslejās 1958. gadā. Darināts 20. gs. 30. gados (E 484. filma, 24., 25. neg.).

tādi tiks bez kādas atrunāšanas cieti apstrāpēti» (LVVA, 1184.f., 3. apr., 35. l., 61., 67. lp.).

1874. gada augustā—oktobrī Vecsalacas pagasta tiesa izpildīja Valmieras apriņķa tiesas norādījumu un pavēlēja Jaunliepiņu, Jaunzāgmeža, Košķu, Ķesteru, Līnurgas, Mellurgas, Pāžkalna, Rāmnieku, Tīrummeinieku, Vecnacku, Veczāgmeža māju saimniekiem un mežsargam Reinvaldam likvidēt Salacā tačus, kas tajā bija būvēti no neatminamiem laikiem, maksājot muižai atbilstīgu nomu. Minēto saimnieku vairumam kā soda naudu par katru taci vajadzēja samaksāt 10 sudraba rubļu un 48 1/2 kapeikas, jo tači it kā uzcelti bez muižas administrācijas atļaujas (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 24., 25., 34. lp.). Šī akcija, domājams, bija tās kampaņas noslēgums, kuru pret taču būvi Salacas lejtecē 19. gs. 50. gadu sākumā Valmieras apriņķa tiesā ierosināja gar upes augšteci esošo muižu īpašnieki. Viņi apgalvoja, ka Salacas lejtecē sabūvētie tači tā paaugstinot ūdens līmeni, ka pārplūstot Piesalacas pļavas (LVVA, 10. f., 2. apr., 4445. l., 2. lp.).

Zināmi daudzi gadījumi, kad muižnieki aizliedza zemniekiem turēt laivas ezeros un upēs. Ar to viņi cerēja novērst maluzvejniecību. Ir dokumentēts 1863. gada notikums Vecsalacā: Kazebiku māju saimnieks Ancis Lūkins vairākus gadus turēja savu laivu muižas ezerā. Tad Kliķu pusmuižas nomnieks aizliedza viņam to darīt un panāca sev labvēlīgu pagasta valdes oficiālu lē-

mumu (LVVA, 1184. f., 3. apr., 38. l., 28., 29. lp.). Carnikavas muižas administrācija tādu aizliegumu ierakstīja māju nomas līgumos (sk. 123. lpp.).

Rīgas rāte, iznomādama zemniekiem tiesības zvejai ar vadu Daugavā, prasīja, lai nomnieki netraucētu Rīgas zvejnieku amata locekļu darbu, jo arī tiem bija tiesības zvejot Daugavas lejtecē no grīvas līdz Parumbai (pēdējā Daugavas krāce Doles salas lejgalā). Nomniekiem aizliedza mest vadu vietās, kur vilšana varēja traucēt un radīt zaudējumus nēģu zvejniekiem, kas būvēja tačus Parumbā (Борисов 1913, 8. lpp.). Lielupes zvejniekiem rāte aizliedza noteiktu izmēru zivju mazuļu zveju, kā arī zveju zivju nārsta laikā (Борисов 1913, 11. lpp.).

Daudzi Kurzemes un Vidzemes guberņās dzimušie vecākās paaudzes cilvēki dažādos aspektos stāstīja par stingriem aizliegumiem zvejot ezeros un upēs ar tīkliem, murdiem, pāra murdiem, bridņiem, naktsāķiem un pat ar makšķerēm tādiem zemniekiem, kuri nav samaksājuši ūdeņu nomas maksu vai izlūguši zvejas atļauju. Īpaši stingri aizliegumi uzturēti Vidzemes privātmuižās. Nedaudz brīvāk bijis Kurzemes guberņā, kur pastāvējušas daudzas valsts muižas. Tās pieļāvušas zemniekiem lielāku brīvību. Daži aizliegumi tika atcelti 19. gs. beigās apvidos, kur muižnieki pārdeva zemniekiem zemi kopā ar ūdensbaseiniem un zvejas tiesībām tajos. Īpaši tas sakāms par valsts muižām

(E 12, 3718, Viļķene; E 13, 3818, Lugaži; 3825, Trikāta; E 17, 5631, Sāviena; E 18, 4277, Aumeistari; 4278, Zvārtava; E 30, 4864 Stopiņi; 4900, Tīnūži; 4960, Krape; 4995, Suntaži; 5379, Veclaicene; 5977, 5993, Dzērbene; 6103, Lielupe Jelgavas—Valgundes posmā). Tādu rīcību apstiprina arī vēstures arhīvos saglabātie dokumenti (LVVA, 3345. f., 1. apr., 41. l., 48. lp., 1880. gads; 46. l., 212., 213. lp., 1888. gads; Skulte).

Vidzemes piekrastē pastāvēja stingri aizliegumi arī jūras zvejā. Tur, kā jau minēts, zvejas tiesības trīs verstis platā piekrastes ūdeņu joslā piederēja vienīgi muižām. Tās šo Rīgas liča daļu drīkstēja iznomāt citām personām, kuras savukārt izdot nomā trešajām personām, bet tās — vēl nākamajām. 1874. gadā Vecsalacā darbojās krāsotājs A. Martinsons, kurš noslēdza līgumu ar Vecsalacas muižu un ieguva tiesības atņemt laivu un zvejas rīkus katram, kas bez viņa atļaujas zvejo nomātajā jūras un Salacas gabalā. 1874. gada 1. jūlijā sasauktajā pagasta tiesas sēdē viņš paziņoja Kuivižu zvejniekciema saimniekiem, ka visa Rīgas liča Vecsalacas piekrastes trīs verstis platā ūdens josla pieder viņam un ka no tās dienas šajā joslā nevienam nav brīv zvejot ne ar kādiem rīkiem. Kurš vēloties zvejot, tam vispirms jānorunājas ar viņu — nomnieku. Jebkuru nesarunātu zveju viņš uzskatīšot par zagšanu. Zvejot drīkstot tikai tajā jūras daļā, kura Kuivižu saimniekiem esot noteikta kā piemājas jūra, t.i., zvejnieka daļa. Esot atļauta arī ikpavasara reņģu zveja laikā no ledus izešanas līdz 10. jūnijam. Reņģu zveja pēc vada vilkšanas sezonas beigām esot atļauta vienīgi jūras nomniekam A. Martinsonam. Tiesas sēdes protokolā šai sakarā lasām: «No zveju rentnieka A. Martinson kunga tika priekš pagasta tiesas tiem kuivižniekiem Pēter Štrauh, Jān Laiviņ, Nike Krūmiņ, Kapsēt Kalniņ un Kapsēt Krūmiņ saimniekiem zināms darīts: ka visa jūras zveja gar šās Vecsalacas valsts [pagasta. — S.C.] jūrmaļu līdz 3 verstes tālumā no strandas uz selgu [no krasta uz dziļumu. — S.C.], kur tikai tā ierādīta kuivižnieku saimnieku daļa izšķirta [izņemta. — S.C.] paliek, pieder zveju rentniekam A. Martinson kungam; un ka nevienam, no šodien sākot, nav vairs brīv tai šās valstes muižas jeb zveju rentnieka kunga daļā it nekādu zveju turēt; un, kas to grib darīt, tam vajaga papriekš ar zveju rentnieka kungu uz to salīgt, un katra bez salīgta zvejošana taps par zādzību uzskatīta. Tikai reņģu zveja katrā gadā no pavasar līdz 10. jūnijam netiek iekš šo aizliegtu zveju rēķināta, bet katra reņģu zveja pēc 10. jūnija katrā gadā paliek arī iekš šo aizliegtu zveju» (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 6., 40., 41. lp.).

Jau 1874. gada 28. oktobrī A. Martinsons pagasta tiesā ierosināja lietu pret Randvaktu māju saimnieku Jēkabu Kleinu par patvaļīgu zveju jūrā ar tīkliem un pieprasīja 5 sudraba rubļus kā ķīlas naudu. 1875. gada 3. februārī tiesa apmierināja viņa prasību 2 rubļu apmērā (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 38., 39. lp.). 1874. gada 30. oktobrī Martinsons ierosināja pagasta tiesā lie-

tu pret Lielsalacas mācītājmuižas zemnieku Juri Krasīņu un Vecsalacas muižai piederīgo Niku Balodi. Abi naktī ar tīkliem patvaļīgi zvejojuši Salacas grīvā un bēguši no viņa. Martinsons ar saviem kalpiem Andreju Dambi un Krišjāni Balodi bēgļus notvēruši, atņēmuši laivu un gribējuši atņemt arī tīklu. Krasīņš esot pretojies un neatzinis tīklu zvejas aizliegumu jūrā. Tiesa piesprieda Krasīņam 20 sitienus ar rīkstēm, bet Balodim 10 sitienus. Bez tam Krasīņam nācās samaksāt soda naudu par tīklu 5 sudraba rubļus un 5 rubļus par laivas lietošanu. Ja Krasīņš nevēlēšoties maksāt par laivu, Martinsons būšot tiesīgs pārdot to izolē un visu iegūto naudu paturēt sev (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 40.–42. lp.). No citiem tiesas protokoliem izriet, ka Martinsons par palīgiem algoja Jāni Bernu un Pēteri Bērzu, zveju kontrolēja kopā ar brāli, arī krāsotāju, Mārtiņu Martinsonu un sistemātiski apmeklēja iespējamās lomu vietas (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 48., 49. lp.). Lai nostiprinātu savu varu Salacā, kurā ķēra Latvijas vērtīgākās zivis — lašus, nēģus, vimbas, zušus, A. Martinsons 1875. gada 8. septembrī lūdza Vecsalacas pagasta valdi izlikt visos pagasta krogos paziņojumu par to, «ka no 15. sept. š. g. it nevienam, kurš ar viņu uz zvejošanas atļaušanu salīdzis neesot un uz to vienu atļaušanas zīmi izņēmis, tā brīvība neesot iekš to Vecsalacei piederīgu Salacas upi no Dripat robeža sākot līdz šejienes muižas Dambgal taci ar it nekādiem rīkiem vai tīkliem zvejošanu dzīt, bet, kurš bez atļaušanas pie to pienākts būs tikt, ka tas būs pamest visus savus zveja rīkus vai tīklus un bez tā vēl vienu zveja strāpi kā ķīla naudu ar 5 rbl. sudr. viņam (zveju rentnieka kungam) par labu [dot], un kurš atkal par tādu nekārtīgu zvejošanu būs pierādīt un uzdot, tas būs no to pieminētu ķīla naudu vienu maksu, it kā pateicības algu ar 3 rbl. sudr. dabūt, un ka šī sludināšana lai nederot tikai uz šo gadu vien, bet, no 15. sept. š.g. sākot, uz visiem nākamajiem laikiem.» Pagasta tiesa nolēma izlikt sludinājumu un stingri piekandināt to ievērot (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 158. lp.).

Stingru kārtību zvejas tiesību un nomas noteikumu ievērošanā uzturēja arī citos Vidzemes piekrastes iecirkņos. Svētciema Lēderu māju saimnieks Gustavs Ozoliņš saņēma muižas atļauju zvejot jūrā neierobežotā attālumā no krasta un patvaļīgi atdeva šo tiesību Viļumam Ērglim. Par to viņu sodīja (LVVA, 1779. f., 1. apr., 15. l., 179. lp., 1882. gads). Skultes Kaņepu sētas īpašnieks Vilhelms Jordāns 1896. gadā ar pagasta tiesas starpniecību iznomāja zemniekam Mārtiņam Brīniņam savas saimniecības pusi un nodeva apakšnomā 1/4 jūras vada zvejas (LVVA, 3345. f., 1. apr., 88. l., 6. lp.).

Muižnieki — ūdeņu īpašnieki vienlīdz modri sekoja savu zemnieku un pusmuižu nomnieku zvejai. 1850. gada 26. augustā Svētciema pagasta tiesa izskatīja muižas īpašnieka prasību pret Annasmuižas pusmuižas nomnieku H. Dresleru, kurš bija aiznesis pārdot uz Stienes muižu divus nelielus svaigus un vienu kūpinā-

tu lasi, kā arī nelielu spainīti ar 6 kāliem (kālā 30 gabalu) svaigu nēģu. Tiesa nolēma piedzīt no Dreslera 3,20 sudraba rubļus par zivīm un 5 rubļus par zvejas tiesību neievērošanu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 28. lp.).

Ūdensbaseinu īpašnieki dažkārt atņēma zemniekiem zvejas tiesības un lomu vietas. Svētcieņa muiža 1850. gada 20. jūlijā paziņoja Krūmiņu saimniekam Nikam Bahmanim, ka turpmāk viņam nav tiesību izmantot līdzšinējo nēģu tača vietu. 1865. gada 3. septembrī muiža pavēstīja Kancu un Percu saimniekiem Zēģelim un Girgensonam, ka aizliedz viņiem zvejot lašus Rīgas līcī iepretim Salacas grīvai. Bahmanim bija jāizvēlas vai nu turpināt sētas nomāšanu bez zvejas tiesībām, vai arī to atstāt. Ja Zēģeli un Girgensonu pieķertu zvejā, viņiem draudētu rīku atņemšana un sods (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 26. lp.; 4. l., 36. lp.).

Neatļautā zvejā pieķertos zemniekus muižnieki parasti iesūdzēja tiesā, kur apvainotie saņēma dažādus sodus. 1843. gada 14. jūnijā Priekuļu pagasta tiesa piesprieda Bišu māju saimniekam Jānim Bitem 10 sitienus ar rīkstēm par to, ka viņš pirms muižas cilvēkiem sāka zvejot ar vienbrīdi *krīti* (32. att.) nolaistajā dzirnavu ezerā. Muižas administrācija bija pavēlējusi ezeru nolaist, lai zvejotu tajā savām vajadzībām. Zemnieks uzskatīja, ka viņš nav vainīgs, jo zvejojis tajā ezera daļā, kurai piegājusi viņa pļava. Tiesa uzskatīja saimnieka rīcību par rupju, jo viņš nepakļāvis muižas vagaram, kurš prasījis pārtraukt zveju (LVVA, 1156. f., 1. apr., 118. l., 64. lp.). 1854. gada 10. decembrī Svētcieņa pusmuižas Annasmuižas nomnieks H. Dreslers sūdzēja pagasta tiesā Krastiņu māju vaļinieku Niku Bahmani par to, ka viņš nodarbojies ar zemniekiem pilnīgi aizliegto rudens lašu zveju jūrā un Salacā, lietojot šim nolūkam tīklus. Tiesa sodīja zvejnieku ar 20 rīkstēm. Notiesātais lūdza nomainīt miesas sodu pret naudas sodu, samaksāja 4 sudraba rubļus un paskaidroja, ka tā darot veselības stāvokļa dēļ (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 114., 115. lp.). 1865. gada 27. augustā Svētcieņa pagasta tiesa sodīja ar 5 rīkstēm Kulāču māju puīšus Juri Bezbaili un Krišjāni Tomsonu, kuri bez atļaujas zvejoja ar tīklu Salacā. Notiesātie atpirkās ar soda naudu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 4. l., 31. lp.).

1885. gada 3. aprīlī Vecpiebalgas pagasta zemnieks un Jaunpiebalgas Streiņu ezera sargs Antons Gailītis sūdzēja pagasta tiesā Vecpiebalgas zemniekus Andrievu Skuju tēvu un Andrievu Skuju dēlu, Andrievu Gregoru, Jēkabu Gulbi, Jāni Ezeriņu un Ansi Klaparu par zveju ar vizuļiem (velcēm). Tiesa atzina, ka tādas zvejas tiesības pieder muižniekam, tomēr nespēja noteikt soda mēru par velcēšanu. Nolēma nodot lietu izskatīšanai aprīņa tiesā un lūgt tās izskaidrojumu gan par iespējamo soda mēru vispār, gan par sodu šā pārkāpuma vaininiekiem (LVVA, 5890. f., 1. apr., 26. l., 184., 185. lp.).

1871. gada 4. oktobrī Ķirbižu muižas administrācija ierosināja lietu pret Melēku saimnieku Andreju Lielkalnu, kurš, neraugoties uz muižas aizliegumu, ar diviem tīkliem sazvejoja jūrā 9 pūrus reņģu. Astonus pūrus viņš pārdeva par 16 rubļiem, bet divus pūrus (?) iesālīja savām vajadzībām. Lielkalns uzskatīja, ka muižniekam nav tiesību aizliegt zveju jūrā, jo tā piederot muižai. Ja zemnieks nenoķersot nevienu reņģi, viņam nāksoties badoties. Muižas administrācija prasīja atdot tai visas sazvejotās reņģes vai arī par to pārdošanu ieņemto naudu. Tiesa nolēma, ka saimniekam jāatdod muižniekam 12 rubļi un par nepaklausību jāmaksā sods 2 sudraba rubļi par labu pagasta nabagiem (LVVA, 1779. f., 1. apr., 7. l., 158.–161. lp.). Līdzīgu lietu 1875. gada 8. decembrī izskatīja Vecsalacas pagasta tiesa: jūras un Salacas zvejas nomnieks Percu māju saimnieks sūdzēja Otto Gulbi, kurš bez viņa atļaujas un piekrišanas zvejojis jūrā. Tiesa pavēlēja vaininiekam samaksāt 1,50 rubļus soda naudas (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 195. lp.).

Ar zivīm bagāto Sāvienas ezeru 19. gs. beigās—20. gs. sākumā apsargāja Sāvienas valsts muižas administrācijas algots sargs Brutāns, kurš bieži apstaigāja ezeru. Zemnieki vakaros gar piekrasti parasti zvejoja ar trejbrīdi, ko tur sauca *kabe*. Ja sargam izdevās viņus noķert, tad atņēma rīku. Zināmi gadījumi, kad muižnieks par neatļautu zveju atņēma saimniekam nomāto sētu (E 17, 5631). Svētcieņa muižā mežu un ezeru

32. att. Ap 1945. gadu darinātais vienbrīdis — dukurs, grūztuve, krīte, ķesele, murda, veda u.c. Gulbenes raj. Sinoles pagasta Bebrupjos 1956. gadā (E 317. filma, 24.—26. neg.).

sargāja Tenis Zands, kuru bija salīdzis Primas pusmuižas nomnieks. Viņš raudzījās, lai zemnieki nezvejotu ar bridņiem, naktsšnorēm un pat nemakšķerētu. Tādēļ sargam nereti izcēlās domstarpības ar apkārtnes iedzīvotājiem, kuri neatzina tādus ierobežojumus. 1884. gada 29. jūlijā, svētdienas rītā, Zands izsekoja trīs vīrus, kuri ezerā ar trejbrīdi ķēra zivis un vēžus, un atņēma tiem bridni. Izcēlās kautiņš, un lietu nodeva pagasta tiesai (LVVA, 1779. f., 1. apr., 16. l., 127.–129. lp.).

Atklātajos patvaļīgas zvejas gadījumos parasti arestēja zvejas rīkus. Pēc tam vai nu sodīja pieķertos, vai arī pārdeva atņemtās lietas. Tas bija sens un izplatīts sodīšanas veids, par kuru saglabāties daudz dokumentāru liecību. Ir iespiesti arī attiecīgi sludinājumi presē. Piemēram, Dobeles apriņķa Tetelmindes muižas administrācija «Latviešu Avīžu» 1836. gada 16. janvāra numurā atkārtoti paziņoja, ka jau vairākas nedēļas ar izpirkšanas naudu neierodas zvejnieki, kuriem neatļautas zvejas dēļ atņemti tīkli. Ja rīkus neizpirkšot līdz 25. janvārim, tos pārdošot izsolē.

Dažreiz sods par neatļautu zveju bija visai smags. Svētciena Krūmiņu saimnieks Niks Bahmanis 1852. gada 23. aprīlī noslēdza ar muižas administrāciju māju nomas līgumu uz 6 gadiem. Tajā viņš kopā ar citiem pienākumiem apņēmas rudens un ziemas periodā sargāt pie Salacas grīvas krastā izvilktās muižas transportlaivas un krastmalas krautuvēs savesto laivu malku, t.i., ar laivām uz Rīgu vedamo pārdošanai paredzēto malku. Bahmanis apņēmas dzīvot godīgi un kārtīgi — necirst mežā kokus, nezvejoj Salacā. Ja viņš kaut kur un kaut ko piesavināsies, muižas administrācija atņems viņam mājas un viņš pazaudēs visus saimniecībā ieguldītos līdzekļus (LVVA, 1779. f., 1. apr., 20. l., 3. lp.). Iespējams, ka šie draudi piepildījās: 1854. gadā Niks Bahmanis jau ir Krastiņu māju vaļinieks. 1853. gadā Salacas uzraugi Dreslers un Rozenbergs sūdzējās Vecsalacas pagasta tiesai par to, ka kalpi un vaļinieki, kuriem liegts zvejoj Salacā, slepus ķer tajā lašus un citas zivis. Tiesa izsauca uz sēdi Jesparu, Percu, Sila Kickiņu, Strausu, Tirpakmeņu un Upes Kickiņu saimniekus. Viņus stingri brīdināja un pavēlēja rūpēties par to, lai tādi gadījumi turpmāk neatkārtotos (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 45. lp.). Dundagas muižas administrācija zvejnieku māju nomas tipveida līgumos 19. gs. 90. gados paredzēja, ka nomniekam «tūliņ, tiklīdz arendes [nomas. — S.C.] devēja kgs. to paģērē, jāuzsaka dienests un jāizraida iz mājām tādus dienastniekus un iedzīvotājus, kuri kādas noziedzības jeb zādzības pie kokiem, meža lopiem jeb citām lietām izdarījuši» (LVVA, 6999. f., 13. apr., 330., 332. l.).

Ļaudis sodīja arī par tikumiskiem pārkāpumiem. 1854. gada 14. oktobrī Svētciena pagasta tiesa uzklauzīja pareizticīgo draudzes mācītāja sūdzību un sodīja ar viena vara rubļa maksājumu kalponi un katru no trim laukstrādniekiem, kuri 1. oktobrī dievkalpo-

juma laikā bija vilkuši vadu. Soda naudas iemaksāja baznīcas kasē (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 11. lp.). Par zvejošanu dievkalpojuma laikā sodīja arī luterāņu draudzes locekļus Burtņiekos, Skultē un citur.

Atrasto dokumentu analīze mudina domāt, ka Latgales (Vitebskas guberņas) muižnieki zvejas jautājumos izturējās pret zemniekiem iecietīgāk nekā Igaunijas, Kurzemes un Vidzemes guberņu muižnieki. Augšzemē, Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē katra zvejas veida, pat makšķerēšanas, aizliegums zemniekiem skaitījās ikdienišķa norise, bet Latgales zemniekiem parasti atļāva sīko zivju zveju vasarā ar bridņiem un makšķerēm. Vienīgais nosacījums bija, ka jāzvejo tikai savas ģimenes patēriņam. Tāda nostādne fiksēta gan oficiālajos muižu dokumentos, gan etnogrāfu ekspedīciju pierakstos, kas iegūti tradicionālo zvejnieku ģimeņu mājās.

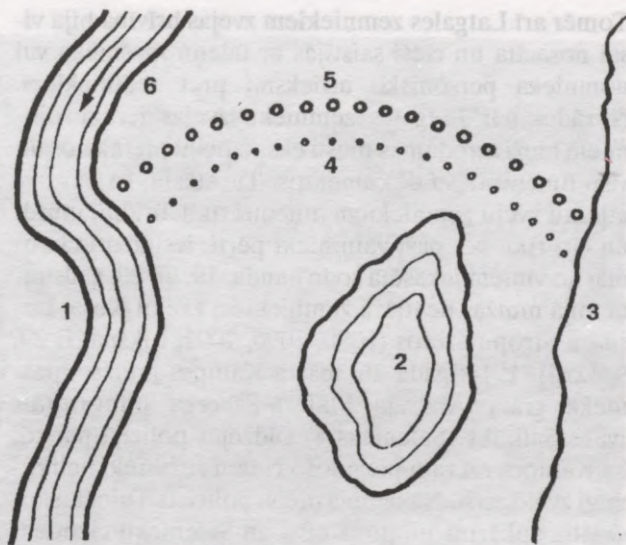
1848. gada 15. decembrī sastādītajā Daugavpils apriņķa Dagdas muižas aprakstā par zveju lasāms: «Ar zveju tajās [divās upēs un strautos. — S.C.] tāpat kā ezeru piekrastēs [5 ezeri. — S.C.] zemnieki vasarās nodarbojas bez maksas kā ar labumu. Par labu muižniekam iznomā ezeru ūdeņus» (BVVA, 2635. f., 1. apr., 403. l., 5., 6. lp.). Minētā apriņķa Grāveru muižas aprakstā teikts: «Zemnieki zvejo bez maksas [Koviška, Ota un Sīvera ezeros. — S.C.] savai iztikšanai» (BVVA, 2635. f., 1. apr., 399. l., 4. lp.). Ludzas apriņķa Domopoles muižas 1846. gada aprakstā nosacīts: «Bez zemkopības un lopkopības zemniekiem nav liegta zveja upēs, bet it īpaši pavasaros plašajos izplūdumos [pārplūdušajās Lubāna ezera klānu pļavās. — S.C.] tā dod zemniekiem ne mazus labumus» (BVVA, 2635. f., 1. apr., 861. l., 11. lp.) (33. att.). Ludzas apriņķa Biržu muižas 1857. gada apraksts savukārt stāsta: «Zemniekiem savdabīgus labumus dod zveja ar bridņiem ezeros un upēs» (BVVA, 2635. f., 1. apr., 156. l., 130., 131. lp.). Līdzīgas norādes sniedz arī Ludzas apriņķa Cirmas, Koncepoles, Ludvinovas, Poļanovas muižu, Daugavpils apriņķa Jadlovecas pusmuižas un citi apraksti (BVVA, 2635. f., 1. apr., 156. l., 128., 129., 143., 144., 148., 149. lp.; 399. l., 1. lp.). Arī mūsu ekspedīciju pierakstos daudzos Latgales apvidos atzīmēts, ka zemnieki vasarās savas ģimenes vajadzībām varējuši samērā brīvi zvejoj ar sīkajiem rīkiem, sevišķi bridņiem (E 27, 9183, 9210, Bērzpils; 9211, Daugasne; 9276, Šķilbēni; E 28, 4351, Cirma; 4371, Nukši; 7654, 7658, 7667, 7678, Kārsava; 7699, Gaveiķi; E 29, 2, Ozolaine; 22, Zosna; E 30, 370, Plastiene; 431, Cirma; 2093, Katigrade; 3002, Līksna).

Mazāk ierobežota zemnieku zveja Latgalē, jādodomā, izskaidrojama ar zivīm bagāto ezeru lielo skaitu un ar to ekstensīvo apzveju vasarā. Muižnieki atļāva zemniekiem zvejoj muižu ezeros un upēs nolūkā saglabāt viņu darbaspēku, jo zveja zemniekiem bija liels atbalsts pārtikas sagādē. Latgales sīkzemnieku lielās ģimenes vienmēr izjuta pārtikas trūkumu. Sevišķi ass

tas bija neražas gados. Tādu domu apstiprina publicētais Vitebskas guberņas 1892. gada pārskats. Tajā atzīmēts, ka zveja vietējo iedzīvotāju vidē ir visai attīstīta, jo novadā ir ļoti daudz ezeru, daži no tiem ļoti lieli un bagāti ar sīkajām zivīm, piemēram, Lubāna, Osvejas, Sebežas, Seļava un Ukleja ezers (Обзор 1892, 10. lpp.).

Visizplatītākais zvejas tiesību izmantošanas princips bija ezeru iznomāšana sīkpilsoņiem, t.i., brīviem tirgotājiem vai zvejas uzņēmējiem. Pēdējie ezerus savukārt izdeva apakšnomā zvejniekiem vai arī salīga tos par strādniekiem. Tomēr muižnieki samērā bieži neievēroja šo principu un savus ūdeņus iznomāja tieši zemniekiem — zvejniekiem. 1848. gada novembrī sastādītajā Daugavpils apriņķa Geronimovas muižas aprakstā lasām: «Visos šajos ūdeņos [muižai piederēja ap 1400 desetīnas ezeru. — S.C.] zveja ir izdevīga — ūdeņus iznomā brīviem ļaudīm vai zemniekiem uz tiem izdevīgiem noteikumiem. Izņēmums ir kopīpašuma ezeri, kuru iznomāšana ir aizliegta ar likumu» (BVVA, 2635. f., 1. apr., 396. l., 3. lp.). No Geronimovas netālās Kameņecas muižas 1847. gada aprakstā atzīmēts, ka «zemnieki papildus zemkopībai nodarbojas ar zveju». Starp ezeriem, kuros viņi zvejojot, minēts Rušons, Ūbulis [Rušona līcis. — S.C.], Ilze [Mazā Ilze netālu no muižas; Lielā Ilze bija Geronimovas muižas īpašums. — S.C.], Skudriņš un Cīrtis (BVVA, 2635. f., 1. apr., 431. l., 1., 2. lp.). 1907. gada beigās Šķeltovas katoļu baznīcas mācītājs Vasilījs Nazarevskis iznomāja Izvaltas pagasta Nitišku ciema zemniekam Filipam Sidorovam uz vienu gadu nelielu baznīcas ezeru par 20 rubļiem (LVVA, 680. f., 1. apr., 796. l., 1. lp.).

Šajā sakarā visai interesants ir 1902. gada 2. martā gubernatoram adresētais Vitebskas guberņas lauksaimnieku biedrības ziņojums. Tas pamatots ar visā guberņā iegūtajām ziņām: «Izņemot nedaudzus, vairums ūdensbaseinu atrodas tiem pieguļošo zemju īpašnieku koplietošanā vai arī tādu svešu personu lietošanā, kurām ir tā saucamās valdījuma tiesības (право вступя) — savdabīgs servitūts. Viņiem parasti neizdodas vienoties par zivju audzēšanu un pat par paizreizu zveju. Katra no šīm personām cenšas tikai iegūt iespējami ātrāku un lielāku labumu no tai piederošām tiesībām, tas ir, manās nozvejot ezerā vai upē iespējami vairāk zivju. Bez tam katrs no tādiem līdzīpašniekiem vai valdītājiem (вступчик) var savas tiesības par zināmu maksu nodot ne tikai vienai, bet arī vairākām personām, kuras zvejos kā viņu strādnieki. Tādā situācijā ūdensbaseinu praktisko izmantotāju skaitu nosaka tikai zvejas vismazākā izdevīguma robeža. Viena un tā paša ūdensbaseina kopizmantošanas tiesības, ko un tā praktizē vairākas personas, ir nepārvarams šķērslis ceļā uz racionālas zivsaimniecības iesakņošanu, un, ja šīs tiesības neatceļ, tas drīzā laikā novedīs novadu pie pilnīgas ūdeņu bagātību izaikšanas» (LVVA, 657. f., 1. apr., 17. l., 27. lp.).

33. att. Tača shēma Ičas applūdušajos krastos Balvu raj. Bērzpils pagasta Salā. Zīmēta pēc 1893. gadā dzimušā Jāņa Raciborska stāstījuma 1963. gadā (E 27, 9200).

1 — upe; 2 — ieplaka; 3 — neapplūstoša vieta; 4 — tacis; 5 — tača aizsargstabi; 6 — straumes virziens.

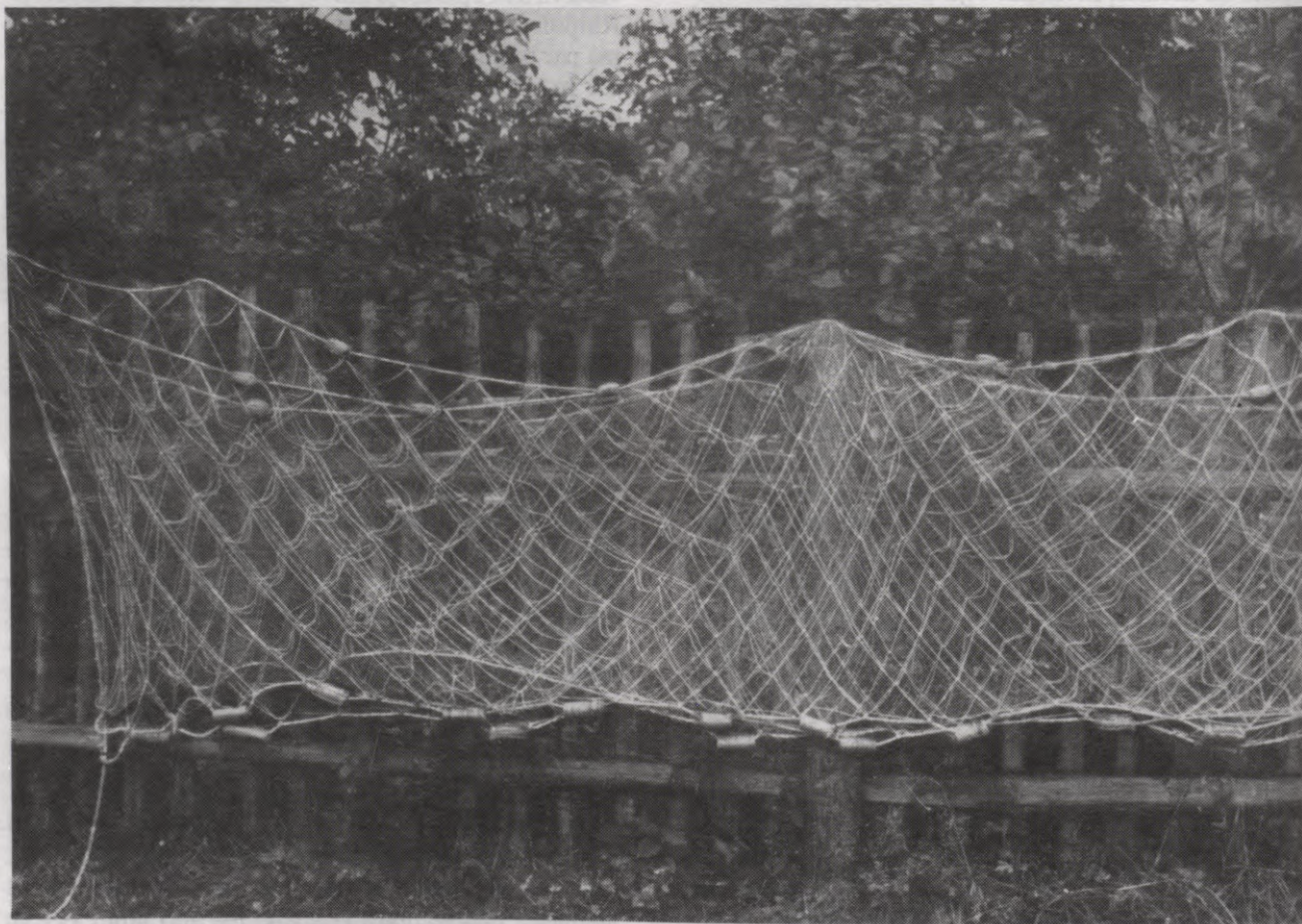
1826. gada 5. februārī Ludzas novada vecākā (староста) grāfa Borha pilnvarotais Onufrijs Reuts ar saviem vadiem apzvejoja Nirzas ezera daļu, kas piederēja Raipoles katoļu baznīcai, un paziņoja, ka tā uzskatāma par baznīcai atņemtu (LVVA, 713. f., 1. apr., 754. l., 12. lp.). 1846. gadā Kauņas guberņas Novoaleksandrovskas apriņķa Lodzes ezera īpašnieka grāfa Plātera pilnvarotais uzdeva zemniekam Semjonam Kovaļukam (varbūtējam ezera nomiekam ?) noslēgt mutisku līgumu ar ebrejiem Judelu un Leibu Šapiriem par ezera iznomāšanu, nosakot gada nomas naudu 600 rubļu un dodot viņiem zvejas tiesības uz vienu gadu. Ziemas vads maksāja 125 rubļus. To deva muižnieks. Sadarbības gaitā izcēlās strīds par vada īpašnieku un tirdznieciskiem darījumiem. Lietas iztiesāšana turpinājās 19 gadus (LVVA, 4638. f., 1. apr., 9. l., 17.–20. lp.). 1846. gadā radās konflikts starp Konstantinovas muižas pārvaldi un Daugavpils apriņķa karavīru — arāju apvidu par zvejas vietām Sīverā, kurš piederēja pieciem īpašniekiem. Muiža it kā pārņēmusi savās rokās ezera daļu, par kuras īpašnieku sevi uzskatīja karavīru — arāju apvidus. Pēdējais esot traucējis muižai zvejojot viņa daļā. Lietas iztiesāšanas laikā noskaidrojās, ka 1) ezers oficiāli nav sadalīts, 2) nav atzīmētu robežu, 3) ezers atrodas visu piecu īpašnieku kopvaldījumā, 4) nav pilnas skaidrības par abu konkurentu darbībām. Tiesa pieņēma nenoteiktu lēmumu: ezerā vai nu speciāli novilkta robežas, vai arī atstāt to iepriekšējā kopīpašumā, ja tā vēlas visi īpašnieki. Gada beigās Daugavpils tiesu starpnieks (посредник) Gizbergs paziņoja muižnieku aizbildniecībai (Дворянская опека), ka viņam nav mērnieku un, tiklīdz tie ieradīsies, taps paziņots (LVVA, 760. f., 1. apr., 199. l., 1.–13. lp.).

Tomēr arī Latgales zemniekiem zvejas brīvība bija visai nosacīta un cieši saistījās ar ūdeņu īpašnieka vai nomnieka personisko attieksmi pret zemniekiem. Norādes par Latgales zemnieku zvejas ierobežojumiem bieži atrodamas mūsu ekspedīciju pierakstos un visu līmeņu tiesu dokumentos. Tie stāsta, ka par neatļautu zveju zemniekiem atņemti tīkli, bridņi, murdi un citi rīki, bet paši vaininieki pērti, ieslodzīti cietumā, no viņiem iekasēta soda nauda. 19. un 20. gadsimta mijā muižas neatļāva zemniekiem zvejot Koša, Losu un Stropu ezeros (E 30, 2090, 2091, Līksna; E 29, 9, Losi). 1914. gada 26. martā Kalupes muižas īpašnieka grāfa Andreja Plātera-Zīberga pilnvarotais Ivans Saliniks (Salenieks ?) sūdzējās policijā par to, ka Kalupes ezeram pieguļošo ciemu zemnieki nelikumīgi zvejo zivis. Nākamajā dienā policists Toločko apskatīja apkārtni un pie Keišu un Salenieku ciemiem dažādās ezera un Kalupes upes vietās, kā arī applūdušajās pļavās atrada 15 liekaču tīklus — tinas un vienu murdu (34., 35. att.), kas bija pīts no lazdu klūgām. Tinas novērtēja cenā no 33 kapeikām līdz 2 rubļiem, murdu par 10 kap. Rīki bija izvietoti nārstojošo līdaku un citu zivju zvejai. Kalupes pagasta Keišu ciemā dzīvojošie zemnieki Antons un Pēteris Ploņi atzinās, ka sešas tinas 48 rubļu vērtībā pieder viņiem, un pa-

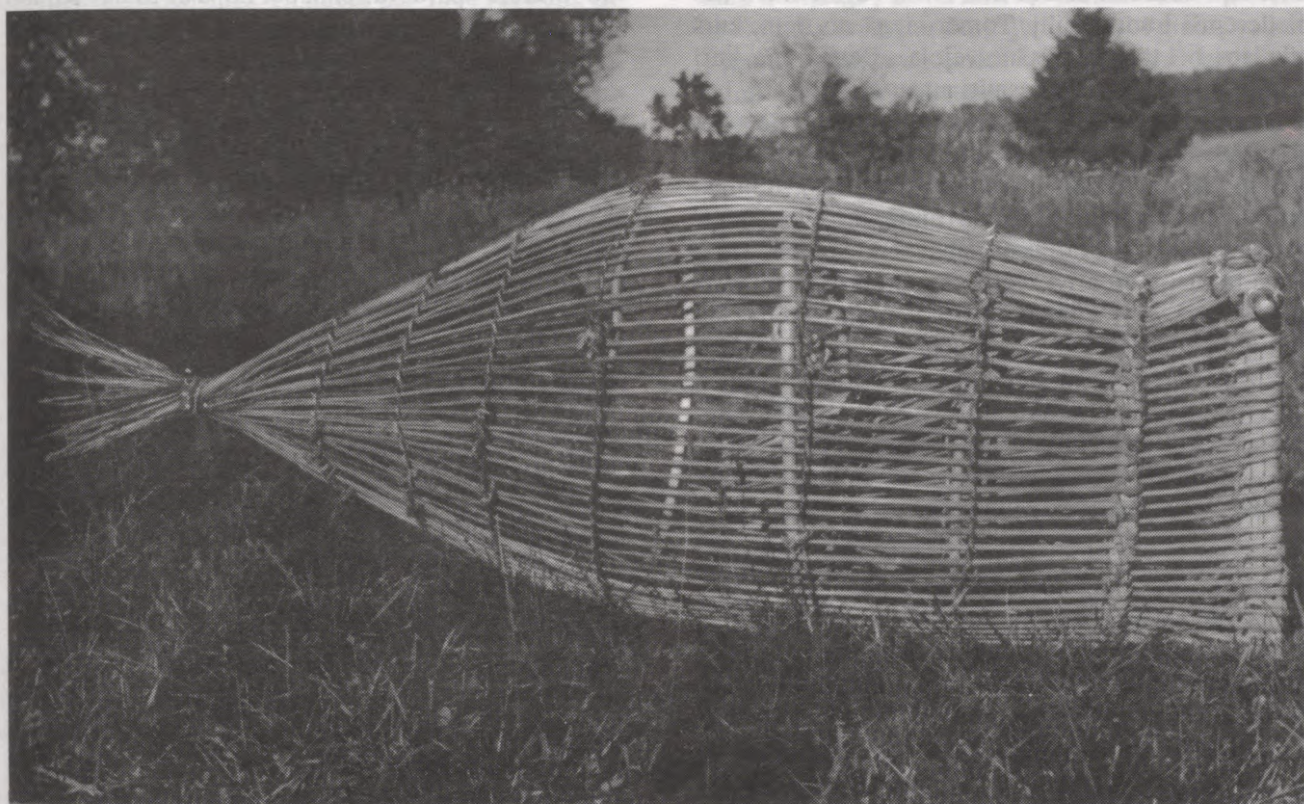
skaidroja, ka tā viņi esot zvejojuši katru gadu un neviens viņiem neesot to liedzis. Tiesas process turpinājās līdz 1915. gadam, un to pārtrauca pirmais pasaules karš (LVVA, 682. f., 1. apr., 507. l., 1.–14. lp.).

1913. gadā naktī no 20. uz 21. aprīli Krāslavas pagasta Gribuļu ciema zemnieki Osips Kozlovskis, Ignāts Kuprēvičs un gans Staņislavs Dilba Skaistas ezerā patvaļīgi zvejoja ar tinu un makšķeri. Ezers piederēja grāfienei Broelei-Plāterei. Tiesa nolēma nodot deviņgadīgo ganu vecāku atbildīgā uzraudzībā, bet katram pieaugušajam piesprieda 10 rubļu naudas sodu. Maksātnespējas gadījumā viņus nāktos arestēt uz trim dienām (LVVA, 680. f., 1. apr., 1041. l., 1.–16. lp.). 1914. gada pavasarī grāfa T. Plātera-Zīberga pilnvarotais M. Arcimovičs apvainoja Zabaltišku ciema zemniekus Antonu Javnašānu un Pēteri Rasnaču, kā arī Kalupes pagasta Baltkroga ciema zemnieku Ludvigu Ivbuli par patvaļīgu zveju ar bridni un prasīja iekasēt no viņiem muižnieka labā 4 rubļus, jo apvainotie esot sazvejojuši pudu zivju. Lietas izskatīšanu pārtrauca, jo Javnašānu iesauca karā (LVVA, 682. f., 1. apr., 508. l., 1.–8. lp.).

Saskaņā ar Latgalē pastāvošajām zvejas tiesībām muižnieks nevarēja zemniekiem aizliegt zveju, atņemt

34. att. Liekaču tīkls — dzeitins, obors, setka, tina, tīkls u.c. Balvu raj. Bērzpils pagasta Salā 1963. gadā (E 1116. filma, 26. neg.).

35. att. 1958. gadā pītais klūgu murds Valkas raj. Zvārtavas pagasta Lielmeļos 1960. gadā (E 752. filma, 30., 31. neg.).

viņu murdus un citus rīkus tajās upītēs un ezeros, kas atradās ciemu kopīpašumā (LVVA, 680. f., 1. apr., 992. l., 1.–27. lp.). Daudzi mazie ezeri un dažāda lieluma upju posmi skaitījās to zemnieku apmetņu kopvaldījums, kuru zemes atradās ezeru un upju krastos. Visiem tādu krastu apmetņu iedzīvotājiem bija tiesības zvejot savām vajadzībām visā ezerā vai cieminieku koppiederības daļā, bet upē līdz tās vidum, skaitot no attiecīgās apmetnes krasta. Uz tādu tiesību pamata Ludzas apriņķa Baltinavas zemniekiem 1871. gadā piederēja Oboļevas ezers, kurā viņi zvejoja savām vajadzībām. Dažus lielākus zemnieku ezerus baltinavieši ziemā iznomāja profesionāliem zvejniekiem. Tas viņiem deva zināmus ienākumus: piemēram, ap 100 desetīnām plašais Ūdriņu (Ūdrenes ?) ezers gadā ienesa līdz 25 rubļiem. Šis ezers piederēja Baltinavas pagasta Ruskulavas ciemam (?). Domopoles pagasta Ozolnieku ciemam (?) piederēja ap 100 desetīnu lielais Augustavas ezers, no kura gadā ieņēma līdz 150 rubļiem (LVVA, 657. f., 1. apr., 41. l., 52., 53. lp.).

No ezeru sarakstiem izriet, ka 1891. gadā Izvaltas, Jasmuižas un Maļinovas pagastu 120 ciemiem īpašumā skaitījās 260 desetīnas ezeru un 88 844 asis (178 km) upju. Starp šādiem ciemiem ir arī Piedaugavas Butiški, Nitiši, Sandariški, Slutiški, Vecpils, Vecračina, kuriem piederēja zivīm bagātās upes 0,75 līdz 4 km gari posmi. Izvaltas pagasta 11 ciemiem 10 km garumā piederēja zušiem bagātās Dubnas kreisā puse (LVVA,

657. f., 1. apr., 3. l., 37.–1024. lp.). 1891. gadā Ludzas apriņķa 11 pagastu — Balvu, Ciblas, Domopoles, Istras, Janovoles, Kārsavas, Pasienes, Pildas, Rundēnu, Viļakas, Zaļmuižas — zemnieku īpašumā skaitījās 271 desetīna ezeru, dīķu, upīšu un upju, kuru krastu kopgarums bija 69 642 asis (140 km). Ūdensbaseini viņiem bija iedalīti vai arī pirkti (LVVA, 657. f., 1. apr., 1. l., 9.–993. lp.). Daudzi no tradicionālām zvejnieku dzimtām cēlušies vecākās paaudzes teicēji ekspedīciju laikā stāstīja par upītēm, upēm un maziem ezeriem, arī par samērā lielu ezeru daļām, kas piederējušas zemnieku ciemiem un pat atsevišķām sētām (E 27, 9183, 9184, Bērzpils; 10462, Liepna; E 28, 4365, Rundēni; 4366, Nirza; E 29, 2, Ozolaine; E 30, 431, Cirma; 2092, Vārkava; 2090, 3003, Līksna; 2094, Līvāni). Nirzas ezers piederējis vairākām muižām, Raipoles katoļu baznīcai un apmēram ceturtdaļa — Līdaksnes ciemam. Ezera apkārtnē pierakstītas ziņas par to, ka muižai piederējušās ezera daļas nomnieks Ludzas ebrejs Kušaks zvejojis zemniekiem piederošajā ezera daļā un par to devis ciema saimniekiem pusi no loma (E 28, 4366).

Iespējams, ka nelielu zemnieku kopīpašuma ezeru pastāvēšana 19. gs.—20. gs. sākumā ir senā kopienas īpašuma atspulgs no tiem laikiem, kad feodāļi vēl nebija sagrābuši visus ūdensbaseinus, bet turēja savās rokās un apsargāja tikai visnozīmīgākos zvejas ūdeņus. Tā domāt mudina Ludzas stāstījās 1599. gada inven-

tārs: tajā nosaukti astoņi lieli zivīm bagāti ezeri, kas piederējuši Ludzas piliņ. Tomēr vienā no tiem, kurš bija labs, bet tālu no pils, nezvejoja. «Bet pārējie, kuri atrodas mežos, vairāki desmiti mazu un lielu, stāv bez izmantošanas, un pils vajadzībām tajos nezvejo, un, kas vēlas, tas arī zvejo» (LVVA, 5426. f., 1. apr., 138. l., 468. lp.). Citēto ierakstu var saprast šādi: no administratīvajiem un saimnieciskajiem centriem attālos ūdensbaseinos zemnieki varēja saglabāt seno kopienas īpašuma tradīciju un brīvi zvejot. Tik pieļāvīgas kārtības pastāvēšanā, bez šaubām, sava loma bija gan dažāda lieluma ūdensbaseinu pārpilnībai Latgalē, gan zivju daudzumam tajos, gan zvejas iespējām ezeros un upēs, kas muižniekiem ļāva izvēlēties sev visizdevīgākos apstākļus. Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē, tāpat arī Igaunijā nebija tādas ezeru bagātības, un zemniekiem piederošu ūdeņu tur praktiski nebija.

19. gs. 70., bet īpaši 80. gados zemnieki aktīvi izpirka savas sētas par dzimtas īpašumu. Ar to viņiem vairāk vai mazāk sekmīgi zuda iepriekšējā feodālā atkarība no vācu un citu svešzemnieku muižniekiem. Laukos veidojās patstāvīgu, nereti turīgu saimnieku slānis, kurš cīnījās par savām tiesībām, arī par tiesībām zvejot, par ezeru un upju bagātību saglabāšanu. Šajā sakarā laikraksts «Baltijas Vēstnesis» 1879. gada 18. aprīļa numurā ievietoja plašu redakcijas rakstu «Zvejošanas nosacījumi Baltijas privātlīkumos». Tajā līdzās vispārējam likumu pantu skaidrojumam īpašu vērību veltīja tiem apstākļiem, kuri ļauj zemniekiem iegūt zvejas tiesības, piemēram, ja ūdensbaseina pārdošana zemniekam noformēta ar līgumu un ja zvejas tiesības bijušas ierakstītas attiecīgās zemnieka sētas kādreizējā vaku grāmatā. Laikraksts «Dienas Lapa», kurš lielu uzmanību pievērta sociālu jautājumu skaidrošanai, 1887. gadā publicēja rakstu sēriju ar kopēju nosaukumu «Par zveju Baltijā» un «Par zveju Daugavā». Vienā no rakstiem nesaudzīgi zveju izskaidroja ar to, ka cilvēki, kuriem neesot zvejas tiesību, zvejojot slepeni, nedomādami par sekām un par nākotni. Muižnieki, kuriem zvejas tiesības esot, paši tās izmantojot reti un nododot par zināmu samaksu algotiem zvejniekiem. Ja zemnieku māju saimniekiem būtu likumīgas zvejas tiesības, viņi pret ūdensbaseiniem izturētos kā pret savu īpašumu, zvejotu saprātīgi un saudzīgi, no lomu pārdošanas gūtu prāvus ienākumus. Rakstā uzsvērts, ka runāt par zivju saudzēšanu un mākslīgu audzēšanu, par labiem lomiem nākotnē varēs tikai tad, ja ievēros zemnieku intereses (DL, 1887, 6. marts).

Tomēr muižnieki pastāvēja uz zvejas feodālo privilēģiju saglabāšanu. Vairākums atteicās pārdot zemniekiem zemi kopā ar ūdeņiem un zvejas tiesībām tajos, kaut arī daudzi ūdensbaseini jaunajā laikā atradās zemnieku īpašumā esošās zemes robežās un saskaņā ar jau minēto privāttiesību 1012., 1013. un 1031. pantu zvejas tiesības piederēja jaunajiem zemes īpašniekiem — zemniekiem. Muižnieku tiesību aizstāvis A. Tobīns tādu muižnieku rīcību attaisnoja ar juridis-

ko formulu «pārdeva zemi, bet kopā ar to nav pārdoti ūdeņi» (Balss, 1906, 21. jūn.).

Neraugoties uz to, ka ezerus un upes zemniekiem nepārdeva, māju pirkšanas—pārdošanas līgumos ierakstīja īpašu pantu, ka zvejas tiesības arī turpmāk pieder vienīgi muižai. Ilustrācijai citējam Rīgas apriņķa Kokneses draudzē esošās Atradzes muižas īpašnieka Oskara fon Gerstenmeiera un Atradzes pagasta zemnieces Maijas Klaučānes 1882. gada 22. novembrī noslēgtā līguma 8. pantu: «Pircējs nedrīkst nekādas tādas tiesas un brīvības sev par labu meklēt, kas ar zemnieku gruntsgabalu nedrīkst savienotas būt, bet paliek šās brīvības, īpaši jakts un zvejošanas brīvība, iekš mājas robežām arī uz priekšu pie lielas muižas. Bet, ja uz priekšu jakts brīvība zemnieku mājām atvēlētā tīktu, tad pircējs apsolās tam lielas muižas dzimkungam to brīvību par vienu rubli S.[udrabā] par gadu atdot un no tās pašas visai atstāties» (E 21, 3529).

Daļa jūras piekrastes muižu, piemēram, Dundaga, ierobežoja zemnieku zveju, nosakot sētai atļauto laivu skaitu (2—3) un pieļaujot zveju tikai ar mājas ļaužu spēkiem (LVVA, 6999. f., 13. apr., 330.—333. l.; E 30, 1973.—1995. gada ekspedīciju pieraksti). 1897. gada 10. novembra tipveida līgumā, kuru noslēdza Dundagas muižas īpašnieka barona Kārļa fon Ostena-Zakena galvenais pilnvarotais barons Frīdrihs Grot-hūss un Ģipkas Bātes māju nomnieks Jānis Zandners, šajā sakarā lasām: «Kaut gan arendatoram izrentētas mājas robežas nesniedz līdz pat jūras malai, tad tomēr viņam atļauts no jūras malas zvejošanu izdarīt, pie kam viņam jāievēro sekoši nosacījumi: a) zvejošanu drīkst tikai no mājām izdarīt, tas ir, tikai arendatoram ir tiesība laivas turēt, tikai viņam ir tiesība ar savu pastāvīgu mājas saimi zvejot; turpretī cieti aizliegts zvejošanas tiesību izrentēt jeb citādi kā atdot citām personām; b) zvejošana izdarāma tikai ar divām (2) laivām; c) laivu iegādāšana un piekropšana ir tikai arendatora pienākums, kādēļ arī uz priekšu vajadzīgs koku materiāls priekš laivām par velti netaps dots; d) ja gaidāmie jaunie zvejas likumi kādu reizi taptu ievesti, tad arendators būs atbildīgs par šo likumu kārtīgu izpildīšanu» (LVVA, 6999. f., 13. apr., 330. l., 1. lp.). Šādus zvejas noteikumus kopš 1863. gada ierakstīja visu Dundagas piekrastes latviešu un lībiešu zvejnieku sētu nomas līgumu 3. pantā, atšķirās vienīgi pieļauto zvejas laivu skaits: vairums saimnieku drīkstēja zvejot ar divām laivām. Dažādās muižās līguma detaļnosacījumos bija daudzas variācijas, bet pamatlīnija — muižu zvejas privilēģiju saglabāšana — visur palika vienota.

Nedaudz atšķirīgu tekstu zvejas regulēšanai ierakstīja Dundagas piekrastes zvejnieku sētu pirkšanas līgumos. 1899. gada 23. aprīlī Dundagas muižas īpašnieks barons Kristians fon Ostens-Zakens pārdeva Kārlim

Bernšteinam Košraga Tilmačus par 1600 rubļiem. Līguma 7. pantā par zveju lasām: «Kaut gan pārdotas mājas robežas, kā kārte [karte. — S.C.] rāda, nesniegšanas līdz pašai Baltijas jūras malai un tādā vīzē mājas īpašnieks nav nekāds jūras piedzīvotājs un viņš tādēļ nevar paģērēt jūras piedzīvotāja tiesības, tad taču tiklab viņam, kā arī visiem viņa tiesībuņēmējiem atļauts: 1) svabadi lietāt ceļu no Košrages ciema uz jūras malu [gāja caur Tilmaču sētu. — S.C.] un tāpat taisni no savām mājas zemēm iet uz jūras malu pār tiem muižas zemes gabaliem (kāpām), kas viņa zemes no jūras šķir; 2) jūrmalā savākt jūras mudu [jūras mēslus. — S.C.] priekš savas mājas zemju vajadzības un to novest; 3) un no jūras malas kopt zveju. Lai tomēr aizkavētu, ka šī tiesība netiktu izlietota aplam par skādi kaimiņu māju īpašniekiem un pašam Dundangas majorātam, tad šī tiesība izlietojama tik ar šādiem aprobežojumiem: a) zvejošana izdarāma tik ar trīs (3) laivām, b) mājas īpašnieks tik drīkst zvejot pats ar savas pastāvīgas mājas saimes, bet nevis ar citu svešu cilvēku piepalīdzību, viņš arī nedrīkst zvejas tiesību atdot, iznomāt jeb kā citādi citiem svešiem cilvēkiem atļaut sevišķi zvejot, tas ir: bez kā turklāt mājas neatdotu citam, c) tāpat viņam bez pretošanās jāpaklausā visiem pastāvošiem jeb uz priekšu nākotnē izdodamiem likumiem un nosacījumiem, kas zīmējas uz zvejas kopšanu, tīklu plašumu, zivju saudzējamiem laikiem un tā tālāk, un šinī ziņā jāpaklausā un jāpadodas Dundangas muižas valdes pārraudzībai.» Minētajā datumā tādus pašus noteikumus ierakstīja Pitraga Ottu un Randu (Jūras) zvejnieksētu pirkšanas-pārdošanas līgumos, bet 1908. gada 12. maijā — Košraga Jaunkrūmiņu līgumā.

Citas muižas, piemēram, Carnikava vispār nepārdeva zemniekiem zemi un sāka to darīt tikai 19. un 20. gs. mijā (Balss, 1882, 1. dec.). Māju nomas un pārdošanas līgumos ierakstīja stingrus zvejas aizliegumus. Ja zemnieks vēlējās zvejot, viņam nācās noslēgt ar muižu īpašus līgumus par jūras, aizsprosta (taču) un ezeru zveju. 1897. gada 1. februārī Carnikavā noslēgtā Gaujas kreisajā krastā esošās Nagaiņu sētas nomas līguma 15. pantā starp citu lasām: «Viss, kas rentniekam šinī kontraktā nava *skaidriem vārdiem atļauts*, bet no viņa līdz šim par paradumam jeb dibinoties uz senākajiem kontraktiem tapis izlietots, tagad der par tādu, kas *skaidriem vārdiem ir aizliegts*. Tā it sevišķi viņš: .. b. nedrīkst, kaut arī tikai uz īsu brīdi, turēt laivas jeb citus kādus ūdens braucamos rīkus Carnikavas ezeros jeb Gaujā, jeb citos Carnikavas ūdeņos. Katrs tāds ūdens braucamais rīks, dibinoties uz šo īpašo nolīgumu, taps bez kādas tālākas runas atņemts bez kaut kādas atlīdzības; .. e. *nedrīkst nodarboties ar ne kaut kādu zveju, vai tas nu būtu jūrā jeb Gaujā, jeb Carnikavas ezeros, jeb citos kādos Carnikavas ūdeņos. Rentnieks pats atbildīgs par saviem dzimtas (ģimilijas) piederīgiem šinī ziņā, kā arī par saviem kalpiem un citiem mājas iedzīvotājiem* [izcēlums mans. — S.C.]; [..] Tomēr rentnie-

kam ir atļauts pie Carnikavas muižas valdes griezties ar lūgumu, lai taptu noslēgts īpašs nolīgums, uz kura pamata viņam tas, kas šinī kontraktā aizliegts, varbūt taptu atļauts.» Piebilstams, ka nomas līgumu Nagaiņu saimnieces Marijas Zandbergas vietā parakstīja Ropažu pagastam pierakstītais Jānis Arājs. Šis līgums ik gadus tika pagarināts vismaz līdz 1903. gadam, ko apliecina 1902. gada 1. februārī izdarītais Carnikavas muižas pārvaldnieka (?) Ernsta Pandera ieraksts.

Teikto ilustrēsim ar citātu no vietējā tipveida līguma par jūras zveju, kuru 1895. gada 1. februārī krievu, latviešu un vācu valodā noslēdza Carnikavas muižas pārvaldnieks (?) Ernsts Panders un zvejnieks — zemkopis Mārtiņš Zandbergs, kurš saimniekoja jau minētajos Nagaiņos:

«Carnikavas muižas īpašniece, kurai, dibinoties uz Baltijas guberņu Provinču likumu III. daļas 1032. panta pamata, pieder *tikai vienai pašai zvejas* tiesības gar visu jūrmalu, kas pieder pie Carnikavas muižas, atļauj Martin Zandberģim priekš 1895. gada zem sekošiem nolīgumiem jūrā zvejot reņģes, lašus, butes un citas zivis, pie kam M. Zandberg apņemas, zem paša atbildības, ka izpildīs visus nolikumus, kas izlaisti par zvejniecību, tiklab tos, kas jau pastāv, kā arī kas turpmāk tiktu izlaisti.

§ 1. Zvejošanas tiesība, kas M. Zandberģim atļauta, der *vienīgi tikai viņam pašam*, un tamdēļ viņš šās tiesības nevar atdot kādam citam. Tamdēļ katra vadu biedrība [jūras vada zvejas kolektīvs. — S.C.] drīkst uzņemt pie sevis par līdzdalībniekiem pie zvejošanas tikai tādus cilvēkus, kuri no Carnikavas muižas valdes *skaidriem vārdiem* dabūjuši atļauju, ka drīkst nodarboties ar zveju jūrā.

§ 2. Zīmējoties uz tīkliem, kas pie zvejas lietojami, vispāri der par likumu, ka tīkla acīm vajaga būt tik tālu vienai no otras [būt tik lielām. — S.C.], ka lai jaunajām, vēl nepieaugušajām zivīm būtu iespējams iz tīkla atkal izlīst ārā. Citos sīkumos M. Zandberg tūlīt un bez pretim runāšanas jāpaklausā visiem noteikumiem, kurus Carnikavas muižas valde šinī ziņā ieskata par derīgiem.

§ 3. Zīmējoties uz vadiem, kuru skaitu Carnikavas muižas valde pēc savas patikšanas nosaka, jāievēro sekošais: Carnikavas muižas valde atļauj priekš 1895. gada pavisam 5 vadus. Katrai personai, kura dabūjuse atļauju nodarboties ar zveju jūrā, it sevišķi M. Zandberg, vajaga samērā ar atļauto vadu skaitu savienoties tā dēvētā vadu biedrībā, un katrs var pēc savas patikšanas izvēlēties, pie kuras vadu sabiedrības viņš grib piebiedroties. Tikai ķildu gadījumos, ja, p. piem., tāds, kam brīv ar zveju nodarboties, ne no vienas vadu sabiedrības netaptu labprātīgi uzņemts, tad Carnikavas muižas valde, kā pati par labu ieskata, nosaka tās personas, kurām kopā vajaga sastādīties vadu biedrībā.

§ 4. Zīmējoties uz vadu izmešanas vietām, top caur šo noteikts: a. $\frac{3}{4}$ verstu attālumā gar abi pusi pie Gaujas ietekas jūrā nedrīkst zvejot; b. citādi katra vadu biedrība savus vadus var izmest tur, kur viņa ieskata par derīgu, pie kam tomēr starpai starp divu vadu izmešanas vietām vajaga būt, vismazākais, pusversti vienai no otras; c. ja izceltos kādas ķildas, tad Carnikavas muižas valde noteiks katram vadam savu zināmu izmešanas vietu; d. pats par

sevi saprotams, ka neviena vadu biedrība nedrīkst kaut kādi kaitēt muižas zvejai un vajaga zvejojot rīkoties pēc muižas izmešanas vietām, p. piem., turēties no tām pienākošā attālumā.

§ 5. Iesākoties reņģu un lašu zvejai, stūrmanim [zvejas kolektīva vadītājam. — S.C.] vajaga Carnikavas muižas valdei uzdot katru zvejnieka vārdu, kuri ir sabiedrojušies vienā vadu biedrībā. Tam pašam vajaga bez tam rūpīgi vest grāmatu par to, cik vienā dienā sazvejots un par cik daudz naudas zvejojums tapis pārdots. Zīmējoties uz pārējo zveju, M. Zandberg top uzlikts par pienākumu muižas valdei pēc sirdsapziņas uzdot, cik daudz viņš pēc jūras zvejas beigām ir sazvejojis un cik daudz naudas par to dabūts.

§ 6. Kā atlīdzību par zvejas tiesību jūrā M. Zandberg jādod Carnikavas muižas valdei sestā (6.) daļa no sazvejojuma vai nu zivīs jeb skaidrā naudā, kā to viņa vēlas un nosaka.

§ 7. Par kauciju [ķīlu. — S.C.], ka viss tas, kas šē noteikts, taps pareizi izpildīts, M. Zandbergim jāiemaksā Carnikavas muižas valdei piec rbļ., kura nauda, cik tālu tā nepiekrīt Carnikavas muižas valdei, pēc jūras zvejas beigām M. Zandbergim top izmaksāta atpakaļ, kad viņš dēļ tam pieteicas [līgumā virs šā panta ar sarkanu tinti uzrakstīts «Neizmaksāts. Panders.» — S.C.].

§ 8. Tiesība nodarboties ar jūras zveju ir izdota tikai uz augšā minēto 1895. gadu un beidzas ar 31. decembri 1895. Katra gada 1. aprīlī vajaga šādu atļauju *katrā ziņā no jauna* izbrīvēt un dabūt. Tā tad *klusā* atjaunošana dēļ šādas zvejas tiesībām *ne par ko nav atļauta*.

§ 9. Tiesība zvejojot jūrā tūlīt zaudē spēku bez kādas atlīdzības: a. priekš Mārt. Zandberg, ja dara pretim noteikumiem, kas atrodas šā nolīguma 1., 2., 5., un 6. §; b. priekš visas vadu biedrības, pie kuras Mārt. Zandberg ir līdzdalībnieks, un tā tad arī priekš viņa, ja dara pretim noteikumiem, kas atrodas 1., 4.a un d un 6. §.

No Mārt. Zandberg iemaksātā kaucija taps līdz piemēri-gam augstumam bez kādas ierunas izlietota prasījumu segšanai, kas varbūt varētu pienākties Carnikavas muižas valdei caur šā līguma neizpildīšanu.»

Izņēmums bija tās valsts muižas un dažas privātmuižas, kuras pārdeva zemniekiem zemi kopā ar zvejas tiesībām Ķīšezerā, Juglas ezerā, Daugavā un citās koplietošanas upēs (Борисов 1913, 13. lpp.; MV, 1870, 10. aug., Ulpiši; E 13, 3818, Lugaži; E 21, 3536, Aizkraukle; E 30, 3000, Krustpils; 4832, Rembate; 6060, Ikšķile).

Tādos apstākļos 20. gs. sākumā ar jaunu spēku izvirzījās jautājumi par zvejas tiesību nodošanu zemnieku rokās. 1905. gada revolūcijas apstākļos Vecsalacas pagasta saimnieku sanāksme 3. aprīlī muižniekam izvirzīja 18 prasības, to skaitā arī zvejas tiesības zemniekam viņa sētas robežās (RA, 1905, 12. jūl.). Šo notikumu vēl 50. gados atcerējās vairāki vecākās paaudzes Vecsalacas zvejnieki. 1906. gadā laikraksta «Balss»

lappusēs izraisījās diskusija starp vācu muižnieku interešu aizstāvjiem un cīnītājiem par zemnieku tiesībām. Daļa domstarpību saistījās arī ar zvejas tiesībām (Balss, 1906, 1., 13., 14., 21., 23., 28. jūn., 22. jūl.). Tajos apstākļos Vidzemes guberņas valde guberņas 1905. gada pārskatā ierakstīja melīgu vispārinājumu: «Zvejas tiesības, kas agrāk bija muižu privilēģijas, tagad pieder ikvienam zemes īpašniekam» (LVVA, 28. f., 1. apr., 834. l., 86. lp.). Ierakstam vajadzēja sniegt nepareizas ziņas par patieso stāvokli guberņā un par saasinājušās šķiru cīņas cēloņiem.

Arhīvos, publicistikā un ekspedīcijās iegūtās ziņas pārlicina, ka zvejas ūdeņi un tiesības Latvijā 19. gs. un 20. gs. sākumā piederēja galvenokārt muižniecībai kā privilēģētam sabiedrības slānim. Etniskā ziņā šis slānis sastāvēja galvenokārt no poļu un vācu muižniekiem, kas Latvijā bija ieceļojuši dažādos vēsturiskās attīstības posmos. Tālā pagātnē piesavinātās zvejas vietas un tiesības muižnieki iznomāja maksātspējīgām personām, to skaitā zvejas uzņēmējiem un zivju tirgotājiem ebrejiem, krieviem, vāciešiem, arī profesionāliem krievu, latviešu un lībiešu zvejniekiem vai to grupām, tāpat krievu, latviešu, lībiešu un citu tautību zemniekiem. 19. gs zvejas tiesību sistēma bija radīta iepriekšējo gadsimtu gaitā feodālo iekarojumu rezultātā. Tā darbojās citiem etnosiem piederušās muižniecības ekonomiskās varas un privilēģiju aizstāvēšanas interesēs. Tika veikti arī zivju krājumu saglabāšanas pasākumi. Latvijas vietējiem iedzīvotājiem ūdensbaseinu izmantošanā atvēlēja gandrīz tikai fiziskā darba strādnieku lomu. Zvejas tiesību īpašnieki darīja visu iespējamo, lai saglabātu savas gadsimtiem vecās privilēģijas. Tomēr feodālās klaušu sistēmas sairšanas un kapitālistiskā ražošanas veida attīstības gaitā muižniekiem pamazām nācās atteikties no savām privilēģijām. Zemnieki, kas atbrīvojās no feodāli dzimtbūtnieciskā jūga un ieguva īpašumā savas saimniecības, sāka cīņu par zvejas tiesību iegūšanu un par zivju bagātību izmantošanu viņu interesēs. Daudzi zemnieki neatzina muižnieku privilēģijas un praksē nereti vadījās pēc senajām pārmantotajām paraduma tiesībām. Par to viņus parasti sodīja. Zvejas tiesību un ūdeņu iznomāšana bija divu un pat trīs pakāpju sistēma, kas nespēja nodrošināt zivju krājumu saglabāšanu.

Visa esošo ziņu kopa ļauj secināt, ka Kurzemes un Vitebskas guberņās zemnieku iespējas nodarboties ar zveju visumā bija plašākas nekā Vidzemes guberņā. Tas pats sakāms arī par valsts muižu zemniekiem salīdzinājumā ar privātmuižām pakļautajiem. Tomēr visos gadījumos un apvidos zvejas iespējas zemniekiem bija atkarīgas arī no zemes un ūdeņu īpašnieka personīgajām īpašībām un no viņa attieksmes, no viņa izpratnes par zemnieku uztura līdzekļiem.

III nodaļa

ZVEJNIEKU PAPILDU NODARBES

Saskaņā ar Krievijas un Baltijas 19. gs. jurisdikciju gandrīz visi Latvijas pamatiedzīvotāji — latvieši un lībieši — grāmatā analizētajā laikposmā piederēja zemnieku kārtai neatkarīgi no tā, kādā mērā viņi patiesi strādāja zemkopībā. Pat 1897. gada pirmās vispārējās tautas skaitīšanas sākotnējo anketu iedaļā par cilvēka sociālo piederību ieraksts par laucinieku — zemkopi, zvejnieku, amatnieku, dzirnavnieku, krodznieku, skolotāju, tirgotāju, strādnieku un citu — gandrīz vienmēr lasāms viennozīmīgi — *zemnieks*. Šim apzīmējumam ir arī varianti *privātmuižas zemnieks* vai *valsts (kroņa) muižas zemnieks*. No kopīgās zemnieku kārtas daļā dokumentu nodalīti tā sauktie kras-ta zemnieki jeb piekrastes iedzīvotāji. Latviešu valodā rakstītajos dokumentos viņu parastākie nosaukumi — *jūrmalnieki, zvejnieki*, vācu valodā rakstītajos — *Fischerbauern, Strandbauern, Fischerleute, Fischerwirthe* (LVVA, 630. f., 1. apr., 157. l., 509.–654. lpp.; 6810. f., 1. apr., 15. l., 211.–213., 239.–242., 244. lpp. u.c.), t.i., ļaudis, kam zeme atrodas jūras krastā, arī ezera vai upes krastā. Un līdz ar to gluži dabiska, zemkopībai paralēla nodarbe — zveja ezerā, jūrā vai upē.

Latvijas samērā nelielie saldūdens (iekšējie) ūdensbaseini, aizsalstošā jūra un zivju dzīvesveids noteica zvejas kā nodarbošanās nozares sezonālītāti. Latvijā bija tikai 14 ezeru, kuru platība pārsniedza 10 km²: Alūksnes — 15,0; Babītes — 22,4; Burtnieku — 40,0; Kauguru — 15,6; Ķīšezers — 18,7; Liepājas — 40,3; Lubāns — 88,3; Papes — 14,0; Rāznas — 57,2; Rušons — 16,6; Sīvers — 28,9; Usmas — 39,7; Ežezers — 10,3; Engures ezers — 46,0 km² (Skujenieks 1927, 25. lpp.). Latvijā nebija neviena tāda ezeru milža kā Vircezers Igaunijā, Peipuss un Pleskavas ezers uz Igaunijas un Krievijas robežas. Baltijas jūrā un Rīgas līcī pie Latvijas krastiem nebija arī zivju dzīvei un zvejai tik izdevīgu lagūnu un salu grupu kā Igaunijas rietumu un ziemeļu piekrastē. Tādos apstākļos daļa Latvijas zvejnieku — zemnieku ģimeņu nevarēja iztikt ar tiem ienākumiem un produktiem, ko viņiem deva zveja un lauksaimniecība. Šādas ģimenes meklēja arī citus ienākumu avotus, visbiežāk tas sakāms par bezzemniekiem un sīkzemniekiem.

O. Hūns 19. gs. sākumā līdzās citām ziņām sakopoja arī Vidzemes upju aprakstus. Tajos lasām, ka zivīm bagātājās upēs — Aiviekstē, Gaujā, Daugavā, Melnupē, Pededzē, Salacā — pavasaros pludinājuši kokmateriālus (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 203. lpp.; 16. l., 19., 41., 89., 313., 315., 502. lpp.; 17. l., 18., 237., 273., 397. lpp.). No 19. gs. otrās puses—20. gs. sākuma un jau minētajiem dokumentiem izriet, ka pludināšana kā zvejnieku nodarbe un peļņas avots pastāvēja visā aplūkotajā laikposmā (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35.–45. l., Vecsalaca; 1779. f., 1. apr., 1.–19. l., Svētciems; 2706. f., 1. apr., 115. l., 1299., 1300. lp., Krustpils—Līvāni; 145. l., 1144.–1165. lp., Domopole (Bērzpils); 227. l., Vecsalaca u.c.). Etnogrāfu ekspedīciju pierakstos lasāmas norādes par to, ka plostus sējuši, laiduši un izvadījuši cauri bīstamām krācēm daudzi upju un ezeru krastu apdzīvotāji, sevišķi zvejnieki, kas labi pazinuši pludināmo upju gultnes.

Plostus sējuši un laiduši arī vairākās citās upēs, piemēram, Abavā, Bārtā, Ičā, Lielupē, Mēmelē, Susējā, Tīrzā, Ventā. Visai izplatīta bijusi vaļēju (plostos nesasietu) baļķu un citu kokmateriālu pludināšana, kas īpaši praktizēta mazajās upēs. 1873. gadā dzimušais salacgrīvietis Augusts Bisenieks par to atcerējās: «Pavasaros pa Salacas upi pludināja kokus. Sievieši tos ķeksēja ārā [vilka ar ķekšiem malā. — S.C.]. Vēlāk malku lādēja kuģos un veda uz Rīgu. Ja dabūja darbu pie malkas lādēšanas, varēja nopelnīt 3 rbļ. par dienu» (E 13, 1881). 1882. gadā dzimušais kuivižnieks Richards Strauss raksturoja visu mežmateriālu realizēšanas darbu kopu, kas pastāvēja Rīgas līcī ietekošo upju grīvās un to tuvumā: «Rentnieki ziemā gāja kungam [muižniekam. — S.C.] malku vest. Vasarā lādēja kuģos un ara arī kunga tīrumus. Tā atpelnīja renti. Pa Krišupīti kungs lika pavasaros no meža pludināt kokus. Puikas gāja tos ķeksēt malā, par ko viņiem maksāja 20 kap. par dienu. Tālāk kokus ar zirgiem pieveda laivām un ar pēdējām aizveda līdz kuģiem, kuri stāvēja tālāk, jūrā noenkurojušies. Dažreiz 5 vai 6 kuģi uz reizi stāvēja. Baroni ar kuģiem malku veda uz Rīgu un pārdeva. Uz Pērnavas papīrfabriku sūtīja stutmalku» (E 13, 1906). Vitrupnieks Rolands Pumpurs stāstīja, ka vietējie zvejnieki pavasaros gājuši uz Vitrupi ķeksēt malku. Parasti ķeksējušas sievietes. Vīrieši ar ķerrām dzinuši malku krastā un krāvuši grēdās. Rudenī un ziemās zvejnieki pelnījušies meža darbos (E 13, 1824).

No Daugavas zvejniekiem — plostniekiem šai sakarā īpaši minami Priežu ciema un Bebrulejas iedzīvotāji. Prieži atradās Daugavas augstajā labajā krastā pie plostiem bīstamās krāces Pirkažas, kas mutuļoja lejpus Jēkabpils. Bebruleja arī atradās Daugavas labajā krastā lejpus Pļaviņām pie garās un ne mazāk bīstamās krāces Bebrulejas. Abu ciemu iemītnieki vismaz vairāku paaudžu laikā vadīja plostus cauri upes garajām un viltīgajām krācēm, kas sākās no Gļiņaukas augšpus Jēkabpils un beidzās pie Kokneses (E 30,

2365). Raksturojot Jēkabpils apriņķa Salas pagasta iedzīvotāju saimniecisko darbību, laikraksts «Dienas Lapa» 1894. gada 6. augustā starp citu rakstīja: «Šā pagasta lielākā daļa atrodas uz Sakas jeb Muižas salas un garā līnijā gar Daugavas krastiem. Tāpēc no visai liela svara priekš šejieniešiem Daugavas ūdeņi; pavasari Daugavā ūdens, augstu paceldamies, appludina daudz jomās un atbodos [zema vieta, kurā pēc plūdiem palicis ūdens; pārplūdusi ieplaka. — S.C.] atromnās pļavas un tīrumus, caur ko tās vietas izdod lielu ražu. Tad vēl šejieniešiem ir bagāts saimniecības zars — zveja. Pavasarī, kad ūdens pacēlies, ir likumos, atbodos, upīšu un grāvju iztekās ļoti teicama tīklu un tinu zveja, vasarā atkal zvejo ar murdiem, makšķerēm, tačiem un citādi. Kā daudz vietās citur, tāpat arī še zvejnieki ziemā negriež lielu vērtību uz zivju kopšanu, domādami, ka zivju būtu neizsmelams daudzums. Bet vismīļākais amats šejieniešiem ir plostošana. Ar plostošanu nodarbojas ne tik vien bezzemes ļaudis, bet arī gruntnieks atstāj savu saimniecību sieviešu un bezspēcīgu vecīšu rokā. Caur to tad zeme paliek nepienācīgi izstrādāta un izdod mazu ražu. Arī lopkopība stāv uz diezgan zema stāvokļa. Krietns, iekopts augļu dārzs ar kādiem bišu kociņiem arī še reta lieta. Tā ka pēdējos gados plostošanas algas ļoti samazinājušās un arī uz priekšu laikam necelsies, tad pie slikti koptas zemes, kura izdod mazu ražu, būs grūta cauri tikšana.»

Pie izlasītā piebildīsim: Salas pagasts atradās Daugavas kreisajā krastā uz minētās salas dažus kilometrus lejpus Jēkabpils, jau nosauktās krāces — Pirkažas apkaimē. Jēkabpils apkārtnes zvejnieki — plostnieki pludināšanu nereti sāka pat no Baltkrievijas pilsētas Vitebskas. Par pieprasījumu pēc labiem plostu ceļa zinātājiem varam spriest kaut tikai pēc tā, ka 20. gs. pirmajos gados, pēc Vidzemes gubernatora atskaitēm, ik pavasari Rīgas koku ostā ienāca 16 000—20 000 plostu, jo Rīga bija kļuvusi par lielāko kokmateriālu eksportostu Krievijas impērijā (KVVA bibliotēkas fonds, 1. apr., 50. l., 3. lp.). 19. gs. dažādos gadu desmitos šie skaitļi bija mazāki. Piemēram, Kurzemes gubernatora pārskatā par gubernas stāvokli 1860. gadā minēts, ka pa Daugavu nolaists līdz 3278 plostiem (KVVA, 1263. f., 1. apr., 2900. l., 237. lp.). Tūlīn, protams, jāpiebilst, ka vairums plostu nāca no dažādiem Krievijas apvidiem. Arī tur dzīvoja un strādāja daudzi plostu vadītāji — labi Daugavas ūdensceļa pazinēji, kas varēja iztikt bez Latvijas plostnieku palīdzības.

Daugavas zvejnieki vadīja cauri krācēm arī no Krievijas peldošās ar dažādām precēm piekrautās strūgas. Tas pirmām kārtām sakāms par jau minēto īpaši bīstamo posmu no Jēkabpils līdz Koknesei. Pirms Rīgas—Orlas dzelzceļa darbības uzsākšanas, t.i., 1860. gada pavasarī, Rīgā saskaņā ar Kurzemes gubernatora pārskatu pa Daugavu iebrauca ap 9400 visāda lieluma strūgu (KVVA, 1263. f., 1. apr., 2900. l., 237. lp.). Tas var radīt zināmu ieskatu par to, kāds bija pieprasījums

pēc vietējiem ūdensceļu zinātājiem — strūgu izvadītājiem cauri krācēm. Ja strūgas nepaspēja nokļūt līdz Rīgai īstajā palu laikā, strūdziniekiem nācās braukt nepietiekami augstā un līdz ar to bīstamākā ūdens līmenī. Tādēļ lielās laivas nereti avarēja. Tādās situācijās strūdzinieki bieži vien neriskēja. Viņi lika izkraut preces Jēkabpilī, nolaist tad jau salīdzinoši vieglās strūgas līdz drošai vietai un tur no jauna pielādēt. No Jēkabpils līdz Koknesei vai kādai citai vietai strūgu kravas aizveda apkārtnes zemnieku pajūgos. Strūgu preces veda arī zvejnieki (LA, 1823, 15. nov.).

Lindes un Birzgales draudzes mācītājs Konrāds Šulcs bija cilvēks ar plašu redzesloku, labs apkārtnes pazinējs un dziļš novadpētnieks. Kā aculiecinieks viņš vairākkārt publicēja ziņas par to, ka Daugavas posmā no Pļaviņām līdz Rembatei daudzi cilvēki sien parastos baļķus plostos un īpašus malkas plostus, ko laiž uz Rīgu (LA, 1823, 26. apr. u.c. numuri). Par labiem Daugavas pazinējiem un veikliem laiviniekiem viņš uzskatīja Dolessalas iedzīvotājus — zvejniekus, kas pelnījušies, pārvadājot savās burulaiivās pa upi dažādas kravas (LA, 1823, 2. aug.).

Minēto faktu būtisko pareizību Kurzemes gubernas aprakstā apliecina arī E. Deršaus un P. Keizerlings: «Kā peļņas avoti, kas teicami darbojas, ir: krodzniecība, cepšanas amats, tirgošanās ar gaļu, alus brūvēšana un strūgu izvadīšana caur upes krācēm. Šim darbam ar zināmu samaksu piesaista zvejniekus un citus iedzīvotājus, kuri strūgas pavada un vada posmā no Jēkabpils līdz Sēlpils valsts muižai» (Derschau, Keyserling, 1805, 222. lpp.).

Aiviekstes, Bārtas, Daugavas, Lielupes, Mēmeles, Salacas, Ventas un citu upju zvejnieku saimnieciskās darbības komplekss, kurā ietilpa zemkopība, zveja, kokmateriālu pludināšana, upes transports, saglabāšanās līdz 20. gs. sākumam. To pilnā mērā apliecina arī etnogrāfu ekspedīciju pieraksti. 1884. gadā dzimušais dolēnietis Jēkabs Krūka stāstīja: «Līdzās zvejai tē vēl laida plostus, ar laivām veda malku, akmeņus. Lai saņemtu malkas laivas, Dolessalas iedzīvotāji gāja līdz Koknesei, Skrīveriem. Bija lielas laivas, kurās iekrāva 8—10 m³ malkas. Vasarā siltā laikā akmeņus lauza tepat Dolē. Pavasara palu laikā pēc akmeņiem gāja uz Koknesi. Raka arī žviru [oļus. — S.C.]. Dolē nebija tādu cilvēku, kas būtu pārtikuši tikai no zvejas» (E 21, 3957). 1887. gadā dzimušais Doles zvejnieks Kārlis Viķis atcerējās: «Salas iedzīvotāji apvienoja zveju ar zemkopību. Sīkzemnieki zvejoja, pludināja kokmateriālus un darīja citus darbus.» — «Stāvūžkaula [viena no Daugavas krācēm, kurā ierīkoja tačus. — S.C.] grupā vairums zvejnieku sākumā bija sīkzemnieki un bezzemnieki. Viņi nodarbojās ar zveju un koku pludināšanu» (E 21, 3958, 3959). Līdzīgu ainu veido arī 1897. gada tautas skaitīšanas anketu ieraksti.

Krustpils baronam N. Korfam piederošajā Daugavpils apriņķa Vīpes pagasta Dravkas muižīnā netālu no

Daugavas dzīvoja koku pludinātājs un zvejnieks 50-gadīgais latvietis Jegors Mogona [Magone? — S.C.] (LVVA, 2706. f., 1. apr., 115. l., 1299., 1300. lp.). Ludzas apriņķa Domi poles pagasta Saksmales ciemā dzīvoja vairāki vīri, kas strādāja tikai zemkopībā un zvejā. Tur dzīvoja arī trīs vīri — 60-gadīgais latvietis Juris Sausens, viņa 25-gadīgais dēls Jēkabs un 30-gadīgais latvietis Indriķis Gabrovs —, kas skaitījās zemkopji, zvejnieki un pludinātāji (LVVA, 2706. f., 1. apr., 145. l., 1144.–1199. lp.). Viņu kā pludinātāju un zvejnieku darbs noritēja galvenokārt Aiviekstē un Ičā.

Līdzīgas ziņas sniedz arī latviešu periodika. Laikraksts «Latviešu Avīzes» 1822. gada 22. jūnijā, piemēram, rakstīja, ka Daugavas piekrastes iedzīvotāji jau 19. gs. sākumā burulaivās veduši pa upi uz Rīgu dažādu lauksaimniecības produkciju. Laikraksts «Mājas Viesis» 1870. gada 6. jūlijā un vairākos turpmākajos numuros ievietoja sludinājumu: «Laivinieks, kas grib uzņemties vadīt un pārraudzīt trīs laivas, ar kurām māls, merģels u.c. no Stopiņ (Krustes-) muižas un Ogeres uz Rīgu jāved, tiek tūlīt meklēts. Tuvākas ziņas dabūjamas Kārl Kr. Šmidta kantorī, rātskunga Šāra namā, pie Cūku vārtiem.»

Arī Gaujas un Salacas krastu apdzīvotājiem — zvejniekiem kokmateriālu izvešana no cirmsmām līdz krautuvēm un pludināšana bija ne mazāk sena nodarbe kā Aiviekstes un Daugavas zvejniekiem. Uz O. Hūna sastādītās aptaujas lapas jautājumu par iedzīvotāju galvenajām un papildu nodarbēm Vecsalacas draudzes mācītājs 1815. gadā atbildēja: «Zemkopība un lopkopība; zemnieki gūst ievērojamus ienākumus arī no zvejas un no kokmateriālu pievešanas. Svētciena un Vecsalacas muižas maksā par katru jūrmalā aizvesto malkas asi 3 [varbūt 5? — S.C.] rubļus» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 203. lpp.). Svētciena un Vecsalacas pagastu jūrmalā zināmas daudzas krautuves. Dokumentos visbiežāk pieminētas Salacas grīva un Vadloms. Salacas grīvu kā kokmateriālu savākšanas un kuģos ielādēšanas nozīmīgāko vietu jau 1780. gadā zīmēja J.K. Broce (36. att.). Attēla centrā ir Salacas grīva. Tai pretim jūrā noenkurojušās četras vienmasta dižlaivas (varbūt nelieli piekrastes burinieki? — S.C.), kas sēkļu dēļ nevar iebraukt upē. Salacas kreisajā — Svētciena krastā ir krautuve ar dēļu grēdām. Pie tām noenkurotas divas platas sekli peldošas laivas, kurās dēļus un malku ved līdz dižlaivām.

Kā Salacas zvejnieka — pludinātāja raksturīgu piemēru minēsim 1834. gadā dzimušo Vecsalacas pagasta Ļekungu māju visai aktīvo saimnieku latvieti Niku Āboltiņu. Par viņa saimniecisko darbību stāsta daudzi dokumenti. Āboltiņš no muižas nomātajās zvejas vietās upē ierīkoja divus tačus. 1871. gadā viņam bija līgums ar kokmateriālu pludināšanas uzņēmēju F. Martinsonu par to, ka zvejnieks nolaidīs pa upi līdz Salacgrīvai visas 922 asis malkas, kas savestas Salacas krasta krautuvē pie Korģenes. Kā malkas iemetējus upē

Āboltiņš savukārt salīga trīs savus kaimiņus, arī Salacas zvejniekus, kuriem par katras malkas ass iemešanu ūdenī maksāja 2 sudraba kapeikas (LVVA, 1184. f., 3. apr., 3. l., 120., 126. lp.).

Kurzemes guberņā ap 19. gs. vidu nozīmīgākās kokmateriālu pludināšanas upes skaitījās Abava, Bārta, Mēmele, Mūsa un Venta. Kurzemes gubernatora P. Brēverna 1860. gada atskaitē lasām, ka pa tām no-laisti 285 baļķu plosti un 2721 kubikass malkas (KVVA, 1263. f., 1. apr., 200. l., 237. lp.). Par plostu laišanu Daugavā kā Kurzemes un Vidzemes guberņu robež-upē jau minējām 125., 126. lpp.

Kopš 18. gs. otrās puses droši zināma preču pārvadāšana lielās jūras laivās — *dižlaivās* (sk. 4. att.) no Ziemeļkurzemes lībiešu ciemiem uz Rīgu un citām ostas pilsētām (LVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 210. lp., Pitrags, 1772. gads). Kopš 1790. gada jau atrodamas plašākas ziņas par malkas un citu kokmateriālu vešanu pa jūru. Ar to nodarbojušies Kurzemes piekrastes zemnieki — zvejnieki. Kopš 19. gs. sākuma tādas liecības kļūst visai parastas. Engures mācītājs J. Brants draudzes hronikā 1790. gadā ierakstīja: «Zvejnieki varēja būt apmierināti ar jūras dāvanām. Un, tā kā viņi Rīgā praktizēja visai izdevīgu tirdzniecību ar malku, tad no vasaras darba viņiem bija bagāts ienākums. Uzcītīgie un saprātīgie izmantoja to nākotnei, turpretim nesaprātīgie nodevās dzeršanai un izlaidībai un tāpēc kļuva bezspēcīgi un nabadzīgi» (Brandt 1836, 9. lpp.). Par Engures zvejnieku labiem ienākumiem no tirgošanās ar malku J. Brants rakstīja arī 1791. gadā un pieminēja zvejnieku regulārus braucienus ar laivām uz Rīgu arī turpmākajos gados (Brandt 1836, 12.–14., 17. lpp.). 1810. gadā engurnieki veda malku uz Rīgu lielās burulaivās (LA, 1824, 14. febr.). 1822. gadā Bērzciema Skoru māju zvejnieki kopā ar citu sētu iemītniekiem no Engures piekrastes lielās burulaivās veda uz Rīgu malku (LA, 1822, 13. jūl.). Piebildīsim, ka Bērzciema Skorās zvejnieki dzīvoja vēl 20. gs. 70. gados.

Tajā pašā 1822. gadā atzīmēts arī, ka dižlaivas dažkārt rada lielus zaudējumus lībiešu zvejniekiem: «Visi Lībeši zvejnieki un nopeln savu maizi visvairāk no zvejas. Tie gadi ne ir vienādi, jo dažā vasarā tik vienu bagātu lomu pēc otra velk, bet dažs gads varen vājš, tā ka no tā jādzīvo, ko papriekš iekrājuši. Dažureizi tiem nabagiem ļaudīm liela skāde caur to uziet, kad diža laiva uz to sleju, kur tīkli mesti, savu ceļu ņem, tad viņu tīklus saplosa jeb tos, pie valdīšanas irkli [pie stūres. — S.C.] piekabinātus, līdz velk» (LA, 1822, 16. marts). Reizumis jūrā gāja bojā malkas krava un radās zaudējumi arī pašam laiviniekam. Tā Mērsraga Groces māju saimniekam — zvejniekam un laiviniekam Janim aizgāja bojā četras laivas malkas kravas 800 rubļu vērtībā (LA, 1824, 17. jūl.). 1823. gadā Ābragciema Ābragu māju saimnieks un zvejnieks Mārtiņš Rūsa no Engures jūrmalas lielā laivā burāja uz Dundagas piekrasti. Tur ielādēja malku laivā un

36. att. Salacas grīva un osta 1780. gadā (Monumente II, 5. lpp.).

A — Vecsalacas muižas teritorija. B — Svētciema muižas teritorija. C — lielās burulaivas, kam jāpaliek jūrā, jo sēkļi pie D neļauj tām iebraukt upes grīvā. E — platās sekli peldošās laivas, kas pārvadā malku un dēļus uz burulaivām pie C. F — zvejnieku laivas. Burulaivas malku un dēļus lielā vairumā nogādā uz Rīgu.

gribēja to nogādāt Rīgā. Pie Kaltenes zvejniekciema Rīgas līča Kurzemes krastā uznāca vētra un apgāza laivu (LA, 1825, 20. aug., 10. sept.). Piebildsim, ka Ābragciems Rīgas līča krastā posmā starp Bērciemu un Enguri pastāv vismaz kopš 17. gs. vidus. 1825. un 1830. gadā uz Dundagas jūrmalu jau minētajā nolūkā devās Mērsraga Loģu māju saimnieks Miķelis un viņa brālis Kristis kopā ar Upesgrīvas zvejnieksētas Oheri saimnieka dēlu Jani (LA, 1825, 10. sept.; 1830, 18. dec.). 1825. gada augustā jūrā pie Engures zvejniekciema stāvēja liela laiva, ar kuru vajadzēja vest malku uz Rīgu (LA, 1825, 6. aug.).

Minētajos un vēlākajos gados malku pa jūru uz Rīgu transportēja visu Rīgas līča mežaino krastu apdzīvotāji. Uz Liepāju un Ventspili, mazāk uz Rīgu to veda arī Baltijas jūras Kurzemes piekrastes apdzīvotāji. Piemēram, Grobiņas mežniecības Struķenieku māju saimnieks Andrejs kopā ar brāli Jani un kaimiņmāju saimnieku Luntas Jani 1822. gadā ar malkas kravu laivā devās no Šķēdes piekrastes uz Liepāju (LA, 1822, 4. maijs). 1825. gadā no Pilsberģes jūrmalas [Jūrkalnē. — S.C.] pa jūru veda dēļus (LA, 1825, 13. aug.). Daudz līdzīgu ziņu nāk no visas Kurzemes mežiem bagātās piekrastes. No tām izriet, ka Baltijas jūras un Rīgas līča Kurzemes piekrastē malkas laivas apkalpē ietilpa trīs vīri, kurus dokumentos parasti dēvē par *laiviniekiem*. Nereti par *laiviniekiem* sauca tikai laivas īpašniekus, bet algotos strādniekus — par *laivas puišiem* (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l.).

Svarīgs ienākumu avots Kurzemes piekrastes zemniekiem — zvejniekiem bija arī baļķu, malkas un citu

kokmateriālu sagatavošana mežā, to izvešana no cirsmām uz jūrmalas krautuvēm, salādēšana laivās un kuģos. Ventspils apriņķa Popes—Rindas draudzes mācītājs V. Hilners laikrakstā «Latviešu Avīzes» 1840. gada 25. janvārī par minēto latviešu un lībiešu apdzīvoto apvidu [draudzē ietilpa trīs lībiešu apdzīvoti jūrmalas zvejniekciemi — Lielirbe, Lūžņa un Miķeljtornis (Piza). — S.C.] šajā sakarā rakstīja: «Tūlīt pēc Mārtiņa pa mūsu pusi, kur daudz meži, jau bij labs ziemas ceļš, un tā līdz šo laiku tie ziemas darbi labi šķīrās un vēl vaļas atliek ar naudas braukšanām [peļņām. — S.C.] maizi uz pavasaru iegādāt, tā ka gan bez lielām bēdām par laicīgu uzturu jaunu gadu varējām uzņemt.»

Mežu darbi kā Kurzemes zvejnieku papildu ienākumu avots turpinājās un bagātinājās visu 19. gs. atbilstoši tam, kāds bija pieprasījums Latvijas un ārzemju kokmateriālu tirgū. Minēsim dažus rīcības piemērus, par kuriem vecākās paaudzes jūrmalnieku stāstījumi pierakstīti 1973.—1977. g. ekspedīcijās.

Kad vētru un aukstā laika dēļ rudenī izbeigusies zveja, Sīkraga lībieši ķērušies pie meža darbiem. Zirgu īpašnieki izveduši no cirsmām uz jūrmalu baļķus, malku un citus materiālus. Kam zirgu nebijis, tie mežā cirtuši un zāģējuši baļķus, dedzināmo malku, stutmalku un pārējo vajadzīgo. Pavasarī jūrmalā izvestos materiālus lādējuši buriniekos, kas noenkurojušies jūrā iepretim zvejnieku laivu piestātnei — *valgumam* jeb *sedumam*. Pie tā ziemā savests tūkstošiem kubikmetru sagatavoto materiālu. Vispirms jūrā zināmā attālumā no krasta iebūvējuši īpašus āžus. Sievietes parastajos zirgu

aizjūga darba ratos no krasta līdz āžiem pievedušas krastā sakrauto malku. Vīri pie āžiem to pārlādējuši lielajās brētliņu zvejas laivās un noveduši līdz kuģim [citos ciemos tas darīts īpašās platdibenēs. — S.C.]. Kuģos malku aizveduši ne vien uz Rīgu un Liepāju, bet arī uz Angliju, Dāniju, Vāciju.

Saunagā krautuvju nebijis. Tāpēc ciema saimnieki kokmateriālus veduši uz Pitraga un Vaides krautuvēm, kas piederējušas Dundagas muižas īpašniekam baronam Ostenam-Zakenam. 1891. gadā dzimušais Saunaga Vecvalku vecsaimnieks — lībiešu zvejnieks Žanis Frīdmanis par kuģu lādēšanu stāstīja sekojošo. 19. un 20. gs. mijā, kā arī 20. gs. sākumā pavasaros no Rīgas pēc malkas atbraukuši burinieki, bet baļķus sējuši plostos, un speciāls tvaikonītis — vilcējs bezvēja laikā tos vilcis uz Rīgu. Malkas vešanai no krasta līdz kuģim katrs vecsaimnieks būvējis īpašu platdibena malkas laivu. To celtpēja bijusi 15 m³ malkas. Visā Dundagas jūrmalā no Jaunciema līdz Žocenei 1896. gadā skaitījās 80 zvejnieku vecsaimniecības (KVVA, 1290. f., 11. apr., 1043. l., 129.–287. lpp.). Laiva noenkurota jūrā ar diviem enkuriem apmēram 60—70 cm dziļumā tā, lai stāvētu ar sānu pret krastu. Sievietes pievedušas malku no krasta līdz laivai parastajos zemieņu darba ratos. No tiem malku pārlādējuši laivā, un vīri airējuši laivu līdz kuģim. Zvejnieki malku no laivas padevuši uz burinieka klāja. Matroži un piekrastes ciemos salīgtie krāvēji pagales sakrāvuši kuģu tilpnēs un uz klāja. Malkas kuģi esot pienākuši katru nedēļu. Vaļinieki, kuri neturējuši zirgus, ziemā mežā gatavojuši baļķus un malku. Spēcīgākie un pieredzējušākie mežstrādnieki pēc muižas pasūtījuma gatavojuši speciālus seššķautņaini aptēstus *kabalķus*, ko veduši uz Pērnavu un Rīgu (E 30, 1974. gada ekspedīcijas pieraksti). Līdzīgi kokmateriālu transportēšanas darbi norisinājušies arī Lūžņas jūrmalā. Tomēr turienes lībieši materiālus uz Ventspili veduši arī zirgu pajūgos (E 30, 1987. gada ekspedīcijas pieraksti).

1910. gadā Vaidē dzimušā lībiešu zvejnieka Alfona Bertholda rakstītajās atmiņās lasāms, ka ciema Lāžu un Lekšu vecsaimniecību nomnieki 19. gs. pēdējā ceturksnī uzbūvējuši nelielus buriniekus [dižlaivas? — S.C.] malkas vešanai un paši braukuši uz tiem par kapteiņiem. Tādi burinieki esot bijuši arī citiem vecsaimniekiem. Bez tam Ziemeļkurzemes lībiešu zvejnieki esot būvējuši īpašas lielas burulaivas — *bočkas*, ar kurām veduši uz Rīgu kartupeļus, sakņaugus un citus produktus.

Ekspedīcijās pierakstīto vecākās paaudzes lībiešu stāstījumu principiālo pareizību par viņu ciemiem apstiprina tā laika prese un līdz šim apstrādātie arhīvdokumenti. «Baltijas Vēstnesis» 1890. gadā pārpublishēja informāciju par Lielirbi, kurā lasām: «...aprija pēdējās dienās tur sākuši parādīties kabotāžas kuģi, un no tā laika viņu skaits topot vienmēr lielāks, tā ka tagad uz turienes reidos stāvēt līdz 20 kuģu, kas ar

ilgošanos uz Brakmana apsolītiem slīperu lādiņiem gaidot, bet vēl neesot pietiekošā mērā apgādāti. Arī lādiņu ieņemšana te esot ļoti apgrūtināta, tādēļ ka trūkstot visu priekš tam vajadzīgo līdzekļu, kādi citur ostās atronami» (BV, 1890, 9. maijs). Tā paša laikraksta redakcija 1890. gada 24. maija numurā ievietoja aicinājumu malkas laiviniekiem, lūdzot pieteikties tos, kas vēlētos atvest no Dundagas piekrastes uz Rīgu 183 asis malkas.

Līdz mūsdienām saglabātajos Dundagas pagasta tiesas 1876. —1878. gada sēžu protokolos ierakstītas dažas skopas un aprautas ziņas par meža darbiem un koktirdzniecību. Uzzinām, ka meža materiālus uzpirkuši, to izvešanu no meža un transportēšanu pa jūru uz Rīgu organizējuši Pūrciema Silos dzīvojušais Jēkabs Silmanis, Melnsila Kilmeijeros (Kilmiņos) dzīvojušais Brancis Kilmeijers, Vecmežsargos dzīvojušais mežsargs Vilis Morics un Mazirbes Ķesteros dzīvojušais Ansis Stalte. Malku izveduši no meža, lādējuši laivās un kuģos dažādās mājās dzīvojušie saimnieki, kalpi, vaļinieki, to skaitā arī igauņi, kas no Sāmsalas nākuši uz Kurzemi peļņā (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 212., 231., 505., 517.; 538. u.c. lpp.).

Minētajos protokolos kā transportlaivu īpašnieki nepārprotami nosaukti: Ģipkā — Janis Zandfelds; Jaunciema Labrenčos — Ansis Leitenavs; Kolkā — Pēteris Adamkovičs, Andrejs Andersons, Pēteris Grīntāls, Andrejs Hausmanis, Pēteris Matisons, Andrejs Rozenfelds, Kolkas Sārnastos — Heinrihs Senmanis, Vecvagaros — Ansis Hausmanis un Jānis Freimanis; Mazirbes Kalšos — Kristis Rozenfelds, Reinos — Andrejs Šteinbergs, Siliņos — Ansis un Niks Riekstiņi, Taizeļos — Didriķis Adoks; Melnsila Aizklāņos — Bērtulis Rozenfelds, Vecmežsargos — Vilis Morics; Pitraga Niteļos — Pēteris Freimanis, Ottos — Trīne Strautmane; Pūrciema Plaucakos — Pēteris Enke un Jēkabs Šultmanis; Saunaga Vecvalkos — Pēteris Frīdmanis; Sīkraga Santos — Kārlis Jamels, Tiļļos — Andrejs un Kārlis Volmaņi [Folmaņi? — S.C.], Ušos — Andrejs Lorencs; Žocenes Kramniekos — Ernsts Kleinhofs (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l.). Minēti arī citu piekrastnieku — it kā laivinieku vārdi. Transportlaiva parasti piederēja vairākiem īpašniekiem. Tās braucienos gūto peļņu dalīja atbilstoši katra daļinieka laivas daļas lielumam (puse, trešdaļa, piektdaļa u.tml.). Laivinieku līdzīgu uzskaitījumu iespējams izveidot arī par Skultes, Svētciena un Vecsalacas piekrasti, jo pagasta tiesu protokoli saglabājuši attiecīgus ierakstus (LVVA, 1184. f., 3. apr.; 1779. f., 1. apr.; 3345 f., 1. apr.).

Kurzemnieku laivas pārvadāja malku un slīperus uz Rīgu arī no citām piekrastēm, piemēram, no Ķesterciema, Saulkrastiem, Vitrupes, pat no Tallinas, kā to 1876. gada pavasarī darīja Jāņa Frīdentāla un Pētera Zandberga dižlaiva. Mazirbes Siliņu Didriķim Riekstiņam, Bunku Pēterim Freimanim un Klāvam Am-

brakam piederošā dižlaiva tajā pašā vasarā, vedot dažādas kravas, brauca no Mazirbes uz Rīgu un Ventspili, no Rīgas uz Ventspili un citādi.

Jau minētā Alfona Bertholda atmiņās pirmo reizi atrodama norāde par to, ka lībiešu zvejnieki uzpirkuši kartupeļus, saveduši tos piekrastē un savās laivās burājuši uz Rīgu, kur kartupeļus pārdevuši turienes iedzīvotājiem. Atpakaļbraucienā laivinieki veduši preces, kas bijušas nepieciešamas zvejniekiem iedzīvotājiem.

Pēc jau minētās Dundagas pagasta tiesas protokolu grāmatas izskatīšanas pavērās šāda aina. Vairāki piekrastes zvejas saimnieki uzpirka kartupeļus no tuvākas un tālākas apkārtnes zemkopjiem, arī no muižām, un līga laiviniekus, kuri kravu nogādāja Rīgā un Pēterburgā, bet atpakaļceļā atveda zvejnieku pasūtītās preces. Kartupeļu savākšanas un ielādēšanas (tirdzniecības) centri jūrmalā bija Ģipka, Kolka un Pūrciems, bet to darīja arī Jaunciemā, Mazirbē, Sikragā, Vaidē un citos ciemos. Darbojās arī daudzi laivinieki, kas veda citādas zemkopju un zvejnieku preces uz Austrumprūsiju, Hāpsalu, Helsinkiem, Paldiskiem, Pērnavu, Pēterburgu, Rīgu, Sāmsalu, Ventspili. No turienes savukārt transportēja zvejniekiem un citiem piekrastes iedzīvotājiem vajadzīgo. Lūk, daži piemēri.

Dundagas pagasta Deidu saimnieks Kārlis Jaunupe 1875. gada pavasarī pārdeva Pūrciema Plaucaku saimniekam Jēkabam Šultmanim 272 pūrus kartupeļu un nogādāja tos jūrmalā. Laivinieks, kam kartupeļus vajadzēja aizvest pārdošanai, bija otrs Pūrciema Jēkabs Šultmanis. 1877. gada tirdzniecības sezonā no 1. aprīļa līdz 1. novembrim viņa laivu vadīja Melnsila Aizklāņos dzīvojušais Bērtulis Rozenfelds. Kolkas Vecvagaru iemītniekam Ansim Hausmanim un jau minētajam Bērtulim Rozenfeldam kopā ar vēl diviem pagaidām nezināmiem daļiniekiem piederēja dižlaiva (katram ceturdaļlaiva), ar kuru viņi 1876. gadā veda kartupeļus uz Pēterburgu, dalot peļņu četrās vienādās daļās. Dundagas Plaģu saimnieks Andrejs Vandsbergs 1876. gada rudenī pārdeva 158 pūrus kartupeļu Pūrciema Plaucakos dzīvojušajam laivniekam Pēterim Enkem. Enke trīs gadus dzīvoja Plaucakos kā vaļinieks. 1876. gadā abi ar saimnieku Jēkabu Šultmani būvēja kopēju dižlaivu un kopā tirgojās ar kartupeļiem, vezdami tos pat uz Pēterburgu. Acīmredzot radušos nesaskaņu dēļ Enke 1877. gadā vai 1878. gada sākumā no Plaucakiem bija pārcēlies uz Mazirbes Jaunvalganiem. Dundagas Dravnieku saimnieks Pēteris Matisons 1877. gada rudenī bija salīdzis ar Kolkas laivnieku Pēteri Adamkoviču, ka pēdējais aizvedīs uz Rīgu pārdošanai 90 pūrus kartupeļu un divus veprus. Laivinieks aizbrauca, nepaņēmis līdz sarunāto kravu. Dundagas Kārdiķos dzīvojušais Fricis Virkens un Mazirbes Taizeļu vaļinieks (?) Didriķis Adoks 1876. gada rudenī bija nopirkuši no Ances muižas nomnieka Vībeka 360 vai 370 pūru kartupeļu, lai vestu tos koplaiivā

pārdošanai uz Rīgu. Dundagas pagasta tiesas protokolā par šo darījumu parādās arī citi skaitļi un tas, ka dižlaivai ir arī trešais līdzīpašnieks — Pitraga Ottu vecsaimniece Trīne Strautmane. Līdz šim apstrādātie dokumenti rāda, ka aktīvākais kartupeļu tirgotājs — laivinieks Dundagas piekrastē 19. gs. 70. gados bija jau minētais Pūrciema Plaucaku vecsaimnieks Jēkabs Šultmanis.

Laivinieki tirgojās arī ar citām precēm. Ušos dzīvojušais Andrejs Lorencs 1877. gada rudenī Ģipkas krogā salīga ar Kaltenes kroga saimnieka Jana Kreicberga (varbūt Krenberga ?) pārstāvi Frici Andi, ka aizvedīs uz Rīgu 280 pūrus rudzu un pārdos uzpircējam — kādam ebrejam. Laivinieks līgumu izpildīja, bet radās domstarpības norēķinos. 1877. gada vasarā Kolkas Vecvagaru vaļinieks un laivinieks Janis Freimanis veda dižlaivā uz Rīgu māju saimnieka Andreja Štālera bušu vezumu, ko vajadzēja pārdot kādam uzpircējam ebrejam. Sikraga Tilļu iemītnieks Andrejs Volmanis (Folmanis?) 1874. gadā veda savā dižlaivā uz Rīgu Dundagas Visentu saimnieka Ernsta Pagelkalna (?), jo dokumentā uzvārds rakstīts trejādi) pārdošanai paredzētos 28 spaiņus sviesta un vienu teļu. Bija arī citi aktīvi laivinieki — dažādu preču pārvadātāji (LVVA, 894. l., 1. apr., 1. l., 120. un sek. lp.).

Tādas pašas meža darbu peļņas kā Dundagas jūrmalas zvejniekiem bija arī citās mežainajās Baltijas jūras un Rīgas līča Kurzemes piekrastēs: Labragā — malkas un citu kokmateriālu sagatavošana, nogāde piejūras krautuvēs un ielādēšana kuģos (RA, 1902, 24. dec.), Kaltēnē — dažādu mežmateriālu izciršana, izvešana krautuvēs, ielādēšana laivās un kuģos, malkas vešana uz Rīgu, baļķu sasišana jūras plostos (E 30, 6115), Ābragciemā — malkas atvešana jūrmalā no mežiem, kas atradās aiz Engures ezera, iekraušana kuģos un dižlaivās, baļķu siešana jūras plostos (E 30, 4019–4022, 4035). Darba organizācija minētajos un citos ciemos bija tāda pati kā Saunagā. Vairums meža darbu uzņēmēju Kurzemes piekrastē, vismaz 19. un 20. gs. mijā, bija ebreju koktirgotāji (Jūrnieks, 1907, 14. un 18. jūl., Roja; Balss TKP, 1903, 19. marts, Plienčiemis).

Ar mežmateriālu izvešanu no cirmsmām uz krautuvēm turpmākai aizpludināšanai vai arī ar izvešanu uz pārstrādes vietām plaši nodarbojās Usmas valsts muižas zemnieki — zvejnieki, kas dzīvoja zivīm bagātā Usmas ezera krastos. No apkārtnes lielajiem mežu masīviem, kas piederēja Piltenes, Usmas un Zlēku muižām, viņi veda uz Pieabavas krautuvēm uzpircēju sapirkto malku, ko pludināja uz Ventspili. Ozolu un priežu baļķus viņi veda burukuģu būvētājiem uz Dundagas jūrmalu. Bija izstrādāta savdabīga metode plostu pārvilkšanai no ezera dienvidu gala uz ziemeļu galu, kura tuvumā atradās Spāres dzelzceļa stacija: sasiētos plostus piekabināja zvejnieku laivām un ar tām pārairējās pāri visam ezeram (Balss, 1885, 22. maijs; E 30, 1978. — 1980. g. ekspedīciju pieraksti).

Spriežot pēc līdzšinējām ziņām, Kurzemes zvejnieku meža peļņas brīvāk varēja attīstīties pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1817. gadā un īpaši pēc 1825. gada. Tad izdeva un publicēja Kurzemes guberņas valdes 20. jūnija 3497. patentu, kas zemniekiem atļāva uzņēmējdarbus uz ķīlas vai izsoles pamatiem (LA, 1825, 23. jūl.). Zvejnieku un zemnieku meža peļņu materiālais pamats visā Latvijā bija mežu izstrāde, ko īpaši praktizēja privātmuižu īpašnieki. Tā savukārt balstījās uz kokmateriālu izdevīgo eksportu uz ārzemēm un uz lielo pieprasījumu strauji augošajās pilsētās.

Līdz šim apstrādātie arhīvu dokumenti stāsta par to, ka Rīgas līča Vidzemes piekrastes zvejnieku ģimenēm bija tikpat daudzveidīgas papildu peļņas iespējas kā kurzemniekiem. Tās aptvēra visas zvejnieku sociālās grupas. Pirms 19. gs. 60. gadu reformām, kad vēl jo-projām pastāvēja minētie darba izvēles brīvības ierobežojumi, daudzi piekrastes saimnieki līga īpašus strādniekus, kurus sūtīja peļņā uz noteiktu laiku vai arī kādu līgumā paredzētu darbu veikšanai. Nopelnītās algas norunāto daļu strādnieks atdeva saimniekam — viņa salīdzējam. Minēsim dažus piemērus no Skultes, Svētciema un Vecsalacas pagasta.

Skultes Mankiņu māju saimnieks Mārtiņš Vimba 1853. gadā salīga kalpu Pēteri Birzīti par malkas laivas strādnieku un sūtīja viņu peļņā pie Bīriņu pagasta laivnieka Gustapsona. Darba laiks bija paredzēts uz visu kuģošanas periodu, t.i., no Jurģiem 23. aprīlī līdz Mārtiņiem 10. novembrī. Birzītim šajos sešarpus mēnešos bija jāsaņem 50 sudraba rubļi un no šīs peļņas 30 rubļi jāatdod savam saimniekam Vimbam. Pēdējais savukārt kā gada algu Birzīša vajadzībām izsēja trešdaļpūru linsēklu, vienu pūru miežu, deva pietiekamu dārza zemes gabalu kartupeļu, pupu un kāpostu stādīšanai un pats šo gabalu apstrādāja. Kalpa sieva par vasaras darbu saņēma no saimnieka saknes un trīs siena gubiņas — *šķirdas* (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 22. lp.). Skultes Migliņu saimnieks 1856. gada pavasarī algoja kalpu Jāni Lapsu ar noteikumu, ka pēdējais no Jurģiem līdz Mārtiņiem dosies peļņā un no nopelnītā 30 sudraba rubļus atdos saimniekam (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 58. lp.). Skultes Stārstu saimnieks 1858. gadā palaida peļņā uz Inču krogu savu strādnieku Jāni Akmeni. Viņam tur vajadzēja piedalīties laivas būvē un par nostrādātajām dienām atdot sūtītājam 3 sudraba rubļus (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 92. lp.). Svētciema Karu saimnieks Kristis Kariņš 1854. gadā nodeva Ķeguļu māju saimniekam — zvejniekam un laivniekam Ernestam Silemanim savu kalpu Juri Tetermani. Kuģošanas laikā — no jūnija sākuma līdz rudenim — Kariņam vajadzēja saņemt 22 sudraba rubļus (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 119. lp.). Vecsalacas Klimpu saimnieks Mārtiņš Stāks 1862. gadā salīga divus kalpus, kurus nosūtīja peļņā kā malkas zāģerus. Par katru sazāģēto malkas asi viņi saņēma 40 sudraba kapeikas (LVVA, 1184. f., 3. apr., 36. l., 131. lp.).

Zvejnieki — sīkzemnieki un bezzemnieki no zvejas brīvajā laikā darbojās kā mežstrādnieki — dzelzceļa gulšņu sagatavotāji un malkas, baļķu, dēļu zāģeri. Viņu vairumam šie mežu darbi skaitījās papildu peļņas avots. Spriežot pēc pagasta tiesu sēžu protokolu grāmatu un 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējo anketu ierakstiem, mežcirtēja un zāģera amats vizitātais bija Vecsalacas pagastā, kur lielajos mežu masīvos izvērās kokmateriālu sagatavošana (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 310., 311., 400., 401., 516., 517. u.c. lp.). Tomēr zvejnieki nekur nebija mežstrādnieku vairums, jo Vidzemes ziemeļrietumu daļas mežainajos apvidos koncentrējās liels daudzums profesionālu mežcirtēju, zāģeru un pludinātāju. Viņi kā vaļinieki — īrnieki dzīvoja zemnieku sētās un arī Vecsalacas muižas celtās speciālās strādnieku mājās (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 381.–384., 387.–392., 397., 398., 403.–406., 470., 471., 489., 490., 502., 507., 516., 517. u.c. lp.). Profesionālie mežstrādnieki darbojās uzņēmēju un koktirgotāju — vietējo iedzīvotāju vai iebraukušu ebreju uzdevumā (LVVA, 1184. f., 3. apr., 38. l., 175. lp.; 41. l., 7., 24., 210. lp.; 2706. f., 1. apr., 227. l., 512., 513. u.c. lp.). Diezgan bieži Svētciema un Vecsalacas mežos strādāja mežcirtēji — iebraucēji no dažādiem Ziemeļkurzemes apvidiem, to skaitā arī no Dundagas (LVVA, 1184. f., 3. apr., 38. l., 175. lp., 1870. gads; 1779. f., 1. apr., 9. l., 74. lp., 1872. gads; 2706. f., 1. apr., 227. l., 1204., 1205. u.c. lp.), tāpat arī iebraucēji no Igaunijas (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 534., 535., 1254., 1255. lp.).

No 19. gs. pirmās puses un vidus ir saglabāties samērā daudz ziņu par Vidzemes jūras zvejniekiem — laivniekiem, kuri transporta darbu un tirdzniecības peļņas nolūkos burāja ne vien uz Rīgu, bet arī uz Pērnavu, Pēterburgu, Somiju, Tallinu. Bieži viņi nolīga visu laivas komandu, kurā parasti ietilpa trīs cilvēki (tāpat kā Kurzemē). Tomēr Pabažu un Stienes laivnieku komandās atšķirībā no pārējās Vidzemes guberņas piekrastes vismaz dažkārt ietilpa četri vīri (LVVA, 28. f., 1. apr., 378. l., 4.–6., 12.–14. lp.).

Piekrastes transportam paredzētas burulaivas vērtība svārstījās no 200 līdz 1100 rubļiem un bija atkarīga no tās lieluma (celtspējas), vecuma un nolietošanās pakāpes. Ainažu laivnieki Kalniņš un Mihelsons 1862. gadā pārdeva savu transportlaivu par 200 sudraba rubļiem (LVVA, 1184. f., 3. apr., 36. l., 10.–12. lp.), bet Vecsalacas muižas administrācija jaunu burulaivu novērtēja par 800 rubļiem (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 12. lp.). Ķirbižu laivnieka M. Ozoliņa avarējušo malkas laivu 1869. gadā novērtēja par 800 rubļiem, bet laivā ielādētās malkas vērtība bija 205 rbļ. (LVVA, 1779. f., 1. apr., 7. l., 60. lp.). Ķirbižu (Vitrupe) pagasta Peltu māju saimnieks Jānis Sausiņš 1870. gadā Rīgā nopirka puslaivu, samaksājot par to 500 rubļus. Kad šī laiva 1871. gadā naktī no 14. uz 15. jūliju avarēja Ķirbižu piekrastē, to novērtēja par 1300 sudraba rubļiem (LVVA, 1779. f., 1. apr., 7. l., 66., 147. lp.).

Krimas kara laikā 1855. gadā Rīgas līcī iebraukušie angļu karakuģi pārtvēra Svētciema muižai piederošu malkas laivu, kuras vērtība bija 850, bet tajā esošās malkas vērtība — 150 sudraba rubļi (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 132. lp.). Miķelis Irmeis 1866. gadā nopirka no Vecsalacas muižas īpašnieka malkas laivu par 1100 rubļiem, tūlī samaksājot 1000 rubļus un 100 rubļus paliekot neilgā parādā (LVVA, 1184. f., 3. apr., 37. l., 38. lp.). No teiktā un turpmākā izriet, ka daļa Vidzemes piekrastes vecsaimnieku — zvejnieku jau 19. gs. pirmajā pusē bija iekrājuši diezgan pamatīgus kapitālus, ko savu zināšanu un iespēju robežās lika lietā. Tādu ainu redzējām arī Kurzemes piekrastē.

Nereti tāpat kā Kurzemē transportlaivu kopīgi būvēja vai pirka un izmantoja vairāki zvejnieki. Tas atbilda sensenajai zvejas laivu un vadu kopīgas iegādes un lietošanas tradīcijai (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 83. lp.; 40. l., 51.–85. lp.; 1779. f., 1. apr., 1. l., 18. lp.; 7. l., 147., 195.–207. lp.; 3345. f., 1. apr., 37. l., 208., 209. u.c. lp.). Skultes pag. Platkāju vecsaimnieks 1842. gadā viens pats nopirka malkas laivu (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 87. lp.). Svētciema Ķeguļu vecsaimnieks Andrejs Sīlemanis 1845. gadā pārdeva savu laivas pusi (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 18. lp.). Skultes Māle-runču vecsaimnieks Sīmanis Krūzmanis 1850. gadā pielādēja savu laivu ar miltiem un nosūtīja uz Somiju (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 14. lp.). Bez tam viņš kopā ar znotu Dāvi Lapaini un Stārastu vecsaimnieku nopirka no Skultes muižas par 90 sudraba rubļiem vecu malkas laivu un vadāja ar to malku uz Rīgu (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 83. lp.). Ainažu Dreimaču vecsaimnieka — zvejnieka Andreja Veides burulaiva 1855. gadā bija aizbraukusi uz Tallinu. 19. gs. pēdējā ceturksnī un 20. gs. sākumā Ainažu jūras braucēju Veidu burukuģi un dižlaivas apkalpoja arī Ziemeļkurzemes piekrastes iedzīvotājus. Skultes Julten Kursišu vecsaimniekam Pēterim Miķelsonam jau 1856. gadā piederēja transportlaiva, ar kuru burāja uz Rīgu. Bez tam viņš iznomāja savu zvejas laivu malkas tirgotājam Sniedzem. Ar to laivu, tāpat kā Kurzemes piekrastē, malku no krasta veda uz lielo transportlaivu. Saimnieks par zvejas laivas iznomāšanu uz dižlaivas pielādēšanas dienām saņēma divus sudraba rubļus (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 59., 84. lp.; 38. l., 9.–12. lp.). Vecsalacas pag. Upeskadaku vecsaimnieka laiva 1864. gadā burāja uz Rīgu un Helsinkiem (LVVA, 1184. f., 3. apr., 36. l., 76. lp.), bet Ķirbižu saimnieka Mārtiņa Andersona un Skultes Julten Kursišu saimnieka Miķeļa Miķelsona laivas 1871. gadā brauca uz Pēterburgu (LVVA, 3345. f., 1. apr., 38. l., 256. lp.).

Domājams, ka tirgošanās ar malku, tajā skaitā arī izciršana, izvešana piekrastes krautuvēs, ielādēšana transportlaivās, aizvešana uz Rīgu un pārdošana vismaz daļai zvejnieku deva labu peļņu. Svētciema Ķeguļu vecsaimnieks un zvejnieks Andrejs Sīlemanis

1852. gadā nopirka no muižas 68 Rīgas asis priežu malkas par 170 sudraba rubļiem, t.i., tieši tik daudz, cik varēja salādēt divās viņam piederošajās transportlaivās. Pirtā malka bija paredzēta pārdošanai (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 94., 95. lp.). Svētciema Krastiņos dzīvojušais laivinieks Niks Bahmanis 1853. gadā nopirka no Svētciema muižas 38 Rīgas asis alkšņa un bērza malkas, maksājot vidēji 3,25 rubļus par katru asi. Pircējs bija nodomājis salādēt malku laivā un aizvest pārdošanai. Bahmanis palika muižai parādā 123,5 sudraba rubļus un apņēmas tos atdot četru nedēļu laikā. Parāda atdošanu viņš garantēja kopā ar brāli — Svētciema Pūrnavu vecsaimnieku un zvejnieku Jēkabu Bahmani, liekot ķīlā visus savus īpašumus (LVVA, 1779. f., 1. apr., 20. l., 3. lp.). 1852. gada pavasarī Niks Bahmanis nopirka no Pāles muižas īpašnieka vienu kravu bērza, trīs kravas alkšņa un vienu kravu priedes malkas, katrā laivas kravā rēķinot 40 Rīgas asis. Par bērza un alkšņa malku viņš maksāja 3,20 sudraba rubļus asī, bet par priedes — 2,50 sudraba rubļus. Viss pirkums maksāja 612 sudraba rubļus (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 77.–79. lp.). Neraugoties uz apjomīgo darbību, Bahmanis reizēm nonāca grūtā stāvoklī. 1859. gadā viņš iekļuva nesamaksājamā parādā. Tādēļ laivinieka īpašumu pārdeva izsolē (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 88. lp.; 2. l., 31. lp.). 19. gs. 60. gados Skultes Lieljēnu saimnieks Pēteris Amatnieks veda malku no Skultes piekrastes uz Rīgu, kur to pārdeva. Domājams, ka viņa apgrozības kapitāls bija liels: tikai 1862. gadā Amatnieks aizņēmas no radinieka, arī saimnieka, 165 rubļus (LVVA, 3345. f., 1. apr., 36. l., 289. lp.), kas tajā laikā atbilda apmēram 13 govju vai 10 zirgu cenai (LVVA, 3345. f., 1. apr., 102. l., 64. lp., 1860. gads; 73. lp., 1869. gads; 77. lp., 1869. gads). Visi vērtību rādītāji ņemti no mirušo Skultes saimnieku — zvejnieku īpašuma novērtēšanas aktiem, kas sastādīti, dalot mantojumu starp radiniekiem). 19. gs. 70. gados Skultes Brašu un Kalniņu saimnieki Jānis Uzkalns un Miķelis Brinkmanis nopirka no Skultes muižas meža gabalu par 300 sudraba rubļiem, pārstrādāja nocirstos kokus malkā, aizveda savā laivā uz Rīgu un tur pārdeva. Abu saimnieku sadarbība bija ilgstoša. Kad Uzkalns ap 1880. gadu nomira, viņa īpašumu novērtēja par apmēram 1000 sudraba rubļiem (LVVA, 3345. f., 1. apr., 41. l., 218.–242. lp.; 44. l., 168.–170. lp.).

Malka nebija laivinieku vienīgā prece. Viņi uz Hāpsalu, Helsinkiem, Pērnavu, Pēterburgu, Rīgu un vēl dažām ostām veda arī labību, linu šķiedru, linsēklas, miltus, putraimus un citu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 7. l., 36., 61., 190. lp., Vitrupe, 1869.—1872. gads; 1184. f., 3. apr., 37. l., 82., 83. lp., Vecsalaca, 1867. gads; 41. l., 16. lp., Vecsalaca, 1879. gads).

Par dažādu peļņas darbu precīzu apmaksu pagaidām iegūtas trūcīgas ziņas. Skultes pag. Pluģu māju iemītnieks Jānis Bite 1861. gadā par līdzdalību transportlaivas pielādēšanā ikreiz nopelnīja 5 rubļus (LVVA,

3345. f., 1. apr., 36. l., 47. lp.). Tā paša pagasta Trimpeļos dzīvojušais Miķelis Muskars 1869. gadā salīga laivas puīša darbā pie Upes dzirnavnieka Jāņa Grēves, saņemot 80 sudraba rubļus kā visas vasaras algu (LVVA, 3345. f., 1. apr., 37. l., 163. lp.). Ķirbižu Katrīnkroga nomnieks 1871. gadā prasīja 1,25 rubļus par katru linsēklu vezumu, kuru viņš no kroga aizveda līdz jūrmalā stāvošajai laivai (LVVA, 1779. f., 1. apr., 7. l., 117. lp.). Skultes Platkāju vecsaimnieks ap 1875. gadu prasīja Upes melderim Jānim Grēvem 60 kapeikas par katras malkas ass ielādēšanu laivā «Anna Olga», t. i., tikpat, cik dzirnavnieks maksāja citiem lādētājiem. Saimnieks apņēmas ielādēt laivā 18 asis malkas (LVVA, 3345. f., 1. apr., 40. l., 69. lp.). Skultes muižas administrācija 1885. gadā maksāja vedējiem vienu sudraba rubli par katras malkas ass izvešanu no meža (LVVA, 3345. f., 1. apr., 45. l., 1. lp.). Skultes Velu sētas nomnieks Jānis Tīme 1878. gadā par vienu darba dienu pie malkas laivas lādēšanas prasīja 7 sudraba rubļus. Viņš pasākumam deva mazo zvejas laivu malkas vešanai pie transportlaivas (par to rēķināja 2 rbļ.), vienu vīru laivā (rēķināja 1 rbļ.), vienu zirgu un vēl vienu strādnieku (rēķināja 2 rbļ.). Bez tam viņš vēl rēķināja 2 rbļ. par divu dienu darbu malkas izvešanai krastmalā (LVVA, 3345. f., 1. apr., 45. l., 93. lp.). Svētciena pag. dzīvojušais gulšņu pludinātājs Gustavs Bahmanis 1889. gadā apņēmas nopludināt pa Salacu no Ungurpils līdz Salacgrīvai dažādu koku blūkus. Par katru kļavas blūki viņš prasīja 45 sudraba kapeikas, par katru bērza blūki 10 kap., par 1028 bērza blūku ielādēšanu laivā — 34,32 rbļ. un par 100 bērza blūku nomizošanu — 1 sudraba rubli. Svētciena pagasta tiesa apstiprināja tādu rēķinu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 19. l., 118., 119. lp.). Jau minētais Vecsalacas Ļekungu saimnieks N. Āboltiņš prasīja 5 sudraba rubļus par iepriekš minēto kļavas blūku glabāšanu ziemā uz viņa zemes (LVVA, 1779. f., 1. apr., 19. l., 118., 119. lp.). Vidrižu pag. Čorku saimnieks Jānis Briedis 1867. gadā prasīja Skultes Lieljēnu saimniekam Pēterim Amatniekam 10 sudraba kapeikas par katru pārdodamās malkas asi, kuru viņš veselu gadu turējis uz savas zemes. Pagasta tiesa apmierināja prasību 5 kap. apjomā par katru glabāto malkas asi (LVVA, 3345. f., 1. apr., 36. l., 289.–293. lp.). 1890. gadā par būvkoču atvešanu no Inciema un Vidrižiem līdz Aģes grīvai (apm. 25 km) vedējam ar zirgu dienā maksāja vienu sudraba rubli (LVVA, 3345. f., 1. apr., 47. l., 227. lp.). Mežstrādniekam gulšņu sagatavotājam 1889. gadā Vitrupē solīja līdz 3 rubļu algu dienā (LVVA, 1779. f., 1. apr., 19. l., 165. lp.).

Par būvmateriālu pārvešanas apmaksu pagaidām iegūtas šādas ziņas. Skultes pag. Brūveļu vecsaimnieks un zvejnieks Jānis Zālītis 1860. gadā veda savā laivā un Skultes piekrastes uz Rīgu 41 000 ķieģeļu. Par katru 1000 ķieģeļu ielādēšanu, aizvešanu un izlādēšanu viņš saņēma 4,25 sudraba rubļus, bet par visu darbu kopā — 174,25 sudraba rubļus. Par līguma savlaicīgu

izpildi viņš saņēma vēl papildu maksu — 130 rubļus (LVVA, 3345. f., 1. apr., 36. l., 161. lp.). 1870. gadā no Vitrupes jūrmalas vajadzēja aizvest uz Liepāju 1 000 000 dedzinātu ķieģeļu. Par katru ķieģeļu tūkstoša ielādēšanu transportlaivā, aizvešanu un izlādēšanu maksāja 5,50 rbļ. (MV, 1870, 1. jūn., 176. lpp.). Šajos un citos gadījumos Ķirbižu un Skultes zemnieki un zvejnieki varēja arī nopelnīt, vedot ķieģeļus no abu muižu ceļiem līdz Rīgas liča piekrastei, kur stāvēja transportlaivas.

Ar jūras transporta darbiem pelnījās arī zvejnieki — kuģu īpašnieki, kas bija uzbūvējuši buriniekus gan individuāli, gan biedrojoties ar kaimiņiem un radiem. Kuģu būve un jūrniecība kā īpašas saimnieciskās darbības nozares Latvijas jūrmalā izvērsās kopš 19. gs. 50. gadiem. Tajās iesaistījās gan vietējie iedzīvotāji, gan atnācēji no citiem apvidiem, it īpaši no Igaunijas un tās salām. Tā kā kuģu būve un jūrniecība ir sevišķa pētījuma uzdevums, te tikai pieminēsim, ka, pēc jūrniecības pētnieka A. Bandreviča datiem, Latvijas piekrastē no 1857. līdz 1913. gadam uzbūvēti 532 burinieki (Bandrevičs 1918, 28. lpp.). Daudzu uzbūvēto burinieku kapteiņi bija to īpašnieki, bet komandas locekļi — īpašnieku dēli un citi radnieki, to skaitā arī zvejnieki (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., Skulte; 227. l., Vecsalaca; 228. l., Svētciems). Dundagas piekrastes kuģu īpašnieku sarakstā lasām jau minēto laivinieku — Frīdmaņa, Morica, Rozenfelda, Silmaņa, Staltes, Šultmaņa un citu uzvārdus.

Sakarā ar burinieku būves sākumiem ir lietderīgi pievērsties 26. tabulai. Tā rāda, ka Vidzemē bija izplatīta tradicionālā piekrastes kuģniecība ar lielajām transportlaivām — buriniecēm. Tabulas avots — Vidzemes guberņas statistikas komitejas 1873. gadā savāktie dati.

Tabulas skaitļi stāsta, ka piekrastes transporta kuģošana bija visattīstītākā apmēram 60 km garā Rīgas liča krasta posmā no Orres Dienvidigaunijā līdz Ķirbižiem (Vitrupei) Latvijā, kur koncentrējās 61,6% dižlaivu. To noteica turienes iedzīvotāju saimnieciskā aktivitāte, kas deva pārtikas produktus augošo pilsētu iedzīvotājiem, izejvielas rūpniecības uzņēmumiem, preces izvešanai uz ārzemēm no Pērnavas un Rīgas ostām (kokmateriāli, labība, līni un citi lauksaimniecības produkti). Sava nozīme bija arī apvidus attālumam no tā laika abiem lielajiem centriem, kas vasarās padarīja neizdevīgu preču masveida vešanu zirgu pajūgos uz Pērnavu un Rīgu. Tomēr arī 19. gs. dokumentos arhīvā nereti lasām, ka minētās piekrastes zemnieki zirgu pajūgos vasarā brauc uz Pērnavu un Rīgu. Salacas, Svētupes, Vitrupes un citu upiņu ietekās Rīgas līcī vai ieteku apkārtnē bija samērā izdevīgas laivu pielādēšanas vietas. Un droši vien pats galvenais laivu transporta attīstīšanās apstāklis bija tas, ka igauņu, latviešu un lībiešu zvejnieki labi pazina jūru un bija uzkrājuši darba pieredzi. Vēl varam nosaukt citus Vidzemes guberņas apvidus ar attīstītu

26. tabula

PIEKRASTES TRANSPORTLAIVAS — BURINIECES
VIDZEMES GUBERNĀ 1873. GADĀ
(LVVA, 28. f., 1. apr., 378. l., 4.–6., 12.–19., 31., 32. lp.)

Pagasts vai piekraste un apriņķis	Laivu skaits		
	kopā	muižnieku	zemnieku
Orres, Pērnavas	7	?	?
Hēdemistes, Pērnavas	10	?	?
Ainažu, Valmieras	7	1	6
Vecsalacas, Valmieras	10	3	7
Svētciema, Valmieras	6	5	1
Ķirbižu, Valmieras	13	3	10
Duntes, Valmieras	1	1	—
Vecmuižas, Valmieras	2	2	—
Liepupes, Valmieras	7	—	7
Skultes, Rīgas	1	?	?
Stienes, Rīgas	5	?	?
Pabažu, Rīgas	3	?	?
Carnikavas, Rīgas	1	?	?
Mangaļu, Rīgas	5	?	?
Bolderājas, Rīgas	1	?	?
Vecdubulti (peldvieta Slokas pag.), Rīgas	7	?	?
Kopā	86	?	?

laivu transportu — Liepupe un Stiene Rīgas līča austrumu krastā, Mangaļi pie Daugavas grīvas un Vecdubulti, kas atradās šaurajā zemes joslā starp Rīgas līci un Lielupes lejteci. Abas pēdējās vietas bija tieši Rīgas pievārtē.

Preču transportēšana pa jūru dižlaivās kā zvejnieku saimnieciskās darbības nozare sāka apstāties līdz ar drošāku un jaudīgāku transporta līdzekļu — burinieku būves izvēršanos. Turklāt raksturīgi, ka burinieku būve kļuva visaktīvāka tajās vietās, kur iepriekšējā periodā bija strādājis visvairāk laivinieku: Ainažos, Ķirbižos (Vitrupē), Liepupē, Svētciemā, Vecsalacā. Tāda pati likumsakarība redzama Baltijas jūras un Rīgas līča Kurzemes piekrastē: kur sākumā visaktīvāk burāja ar dižlaivām, tur vēlāk visaktīvāk būvēja buriniekus, t.i., piekrastes posmā no Ķesterciema Mazjūras krastā līdz Lielirbei Irbes šauruma jeb Lieljūras krastā (CKΓ 279.–290. lpp.; Bandrevičs 1918, 47.–59. lpp.).

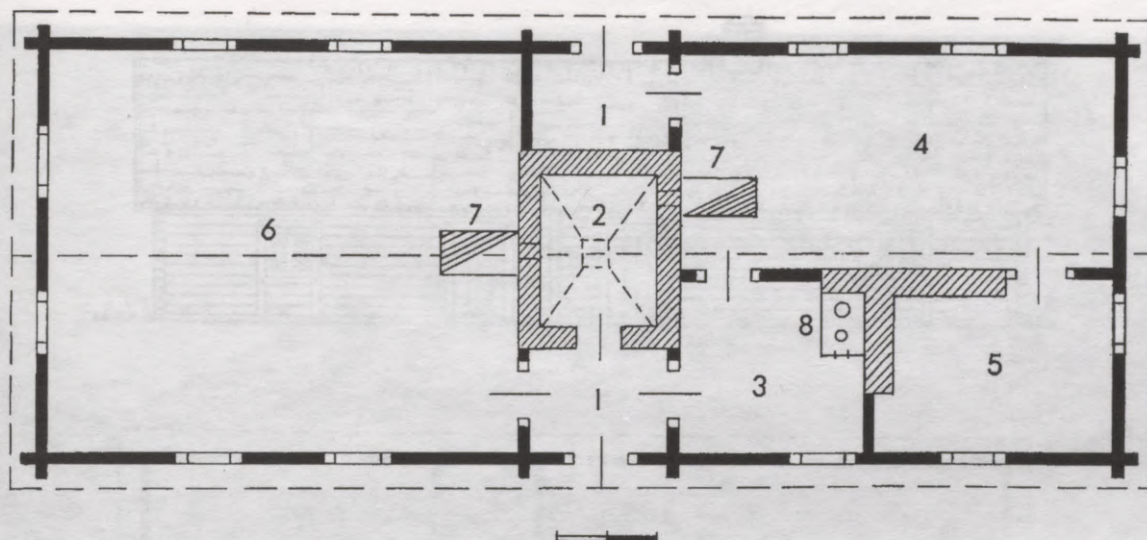
Burinieku būve pavēra zvejniekiem plašākas iespējas gūt papildu ienākumus: piekrastē esošajās būves vietās vajadzēja piegādāt kokmateriālus, metālu un citu nepieciešamo, būvētajus vajadzēja nodrošināt ar mājokli un uzturu. Savukārt kuģošana radīja pieprasījumu pēc uzticamiem vietējas cilmes jūrā braucējiem, kuģu pielādētājiem un izlādētājiem. Tādos apstākļos 19. gs. otrajā pusē no zvejnieku un citu piekrastes iedzīvotāju ģimenēm nāca profesionāli burinieku lādētāji, kuriem 70. gados pievienojās arī tvaikoņu lādētāji (LVVA, 28. f., 1. apr., 378. l., 17., 18., 31. lp.; 2706. f., 1. apr., 227. l., 387., 388., 487.–490., 493., 494.,

500.–509. lp.). 1897. gadā Vecsalacas pagastā, precīzāk — nelielajā Salacgrīvas ostā bija 11 tādu krāvēju (starp tiem viens bija izrīkotājs) — 10 latvieši un viens igauņis. Viņi dzīvoja trijās vietās: zvejnieka sētā Percos un divās strādnieku un amatnieku mājās, ko bija cēlusi Vecsalacas muiža. Visi 11 lādētāja profesiju uzskatīja par pamatnodarbi, bet vairums to uzdeva arī par vienīgo saimnieciskās darbības jomu. Neviens no viņiem vairs nenodarbojās ar zemkopību un zveju, kaut gan lielākoties bija nākuši no vietējām Svētciema un Vecsalacas zemnieku un zvejnieku dzimtām. Te jau droši varam runāt par profesionālu strādnieku grupas sākotni Ziemeļrietumvidzemes zemnieku — zvejnieku vidē.

Iespējas pelnīties jūras transporta darbos Salacgrīvas apkārtnē 19. un 20. gs. mijā labi atspoguļo kāda 1890. gada korespondence. Tajā stāstīts, ka pēdējos gadu desmitos Salacgrīvā ievērojami attīstījusies tirdzniecība. Lieli burinieki un tirdzniecības kuģi ar nelielu iegrimi varot pienākt diezgan tuvu krastam. Esot uzplaukusi labības, kokmateriālu, malkas un citu preču izvešana tajos gada laikos, kad Salacas ieteka jūrā ir brīva no ledus. Preces vedot uz Pērnavas, Rīgas un ārzemju ostām. Daži Vidzemes tirgotāji nodarbojoties ar labības un lina uzpirkšanu un izvešanu. Līdzās tādiem veikaliem viņi esot uzcēlušī arī lielas tirgotavas dažādu Rīgas preču pārdošanai. Neraugoties uz ievērojamo attālumu, tirgojoties lēti un labi. Pērnavas tirdzniecības namu filiāles rūpējoties par to, lai Salacgrīvā saglabātos visur valdošā konkurence.

Latvijas jūras zvejnieku ģimenēm svarīgs ienākumu avots bija bezzemnieku — īrnieku pieņemšana savās sētās. Tie parasti bija vaļinieki — dažādu gadījuma darbu strādnieki, amatnieki, mežstrādnieki, tirgotāji un citi bezzemnieki, kas lielā daudzumā apmetās jūrmalā nolūkā strādāt visādu sezonas un gadījuma darbus. Saimnieki savās dzīvojamās mājās īrnieku izvietojšanai ierīkoja īpašas vaļinieku istabas (37. att.), uzcēla atsevišķi stāvošas vaļinieku dzīvojamās mājas (mazistabas) (38. att.), piebūvēja pirtīm dzīvojamās telpas (39. att.) un meklēja citādus risinājumus.

Saglabājušies dokumenti stāsta, ka Skultes pagastā apmēram puse saimnieku — zvejnieku pieņēma vaļiniekus. 1897. gadā no 14 zvejnieku sētām 1 dzīvojamā māja bija divās sētās, 2 — piecās, 3 — četrās un 4 — trijās zvejnieku sētās. Stepēs, kur bija uzceltas trīs dzīvojamās mājas, bez divām saimnieka dzimtas ģimenēm vēl dzīvoja nomnieka un kalpa ģimenes, kā arī divu īrnieku — jūrnieka un grāvrača — ģimenes. Sētā pavisam dzīvoja 26 cilvēki. Sproģu četrās dzīvojamās mājās mita saimnieka, četru nomnieku, divu graudnieku un strādnieka ģimene, kā arī četru īrnieku — kurpnieka, skrodera, vaļinieka un iebraukuša zvejnieka — ģimenes. Šajā sētā dzīvoja 40 cilvēki. Julten Kuršiņu četrās dzīvojamās mājās līdzās saimnieka un nomnieka ģimenēm vēl dzīvoja sešu īrnieku — skrodera,

37. att. 19. gs. vidū celtas senlaicīgas lībiešu vecsaimnieka dzīvojamās mājas plāna shēma Talsu raj. Kolkas pagasta Saunaga Vecvalkos. Zīmēta pēc 1891. gadā dzimušā Žaņa Frīdmaņa stāstījuma 1974. gadā (E 30, 1974. gada ekspedīcijas materiāli).

1 — priekšnami; 2 — apvalkdūmenis; 3 — saimnieka ģimenes virtuve; 4 — saimnieka ģimenes istaba; 5 — saimnieka ģimenes guļamistaba; 6 — vaļinieku istaba četrām ģimenēm; 7 — krāsnis; 8 — plīts.

jūrnieka, zvejnieka, mūrnieka, tirgotāja un gadījuma darbu strādnieka — ģimenes, kopā 42 cilvēki. Mīgliņos divās dzīvojamās mājās līdz ar saimnieka un nomnieka ģimenēm mājvietu bija atradušas divu zivju tirgotāju ģimenes. Šajā sētā dzīvoja 18 cilvēki. Blusās bija tikai viena dzīvojamā māja, kurā izvietojās saimnieka, divu nomnieku, strādnieka un īrnieka — virpotāja ģimene, kopā 24 cilvēki. Brašu trijās dzīvojamās mājās mita divas saimnieka dzimtas ģimenes, laukstrādnieka un 10 īrnieku ģimenes. Pēdējo sastāvs visādā ziņā bija raibs: divas latviešu ģimenes — mežstrādnieka un vērpējas — un astoņas ebreju ģimenes. Starp pēdējām bija šķindeļu izgatavotāju un jumiķu, sīktirgotāju, skrodera, miesnieka un vienkārši vaļinieka ģimenes. Liekas, ka šī bija visapdzīvotākā lauku sēta Vidzemes jūrmalā — pavisam 64 cilvēki (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 120.–1119. lp.). Daudzus līdzīgus un atšķirīgus piemērus viegli atrast Svētciema, Vecsalacas un citu Rīgas līča Vidzemes piekrastes pagastu zvejnieku — zemnieku sētās (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227., 228. u.c. lietas).

Īrnieku — vaļinieku pieņemšana bija visai izplatīta arī Baltijas jūras un Rīgas līča Kurzemes piekrastes zvejnieku vecsaimniecībās. To atspoguļo 27. tabula.

Tabulā uzrādīti tikai tie īrnieki — vaļinieki, kas turēja zirgus un dzīvoja Baltijas jūras un Rīgas līča Dundagas piekrastes deviņu zvejniekiem — Jaunciema, Sīkraga, Mazirbes, Košraga, Pitraga, Saunaga, Vaides, Kolkas, Melnsila — zvejnieku vecsaimniecībās. No 75 tādām sētām 64 (85,3%) turēja no 1 līdz 5 vaļinieku ģimenēm. Visvairāk sētās (36%) dzīvoja divas vaļinieku ģimenes. Otrā vietā ieņēma sētas ar vienu vaļinieka ģimeni (25,3%), trešo — ar trijām (12%). Neliels bija tādu sētu skaits, kurās mita 4–5 vaļinieku

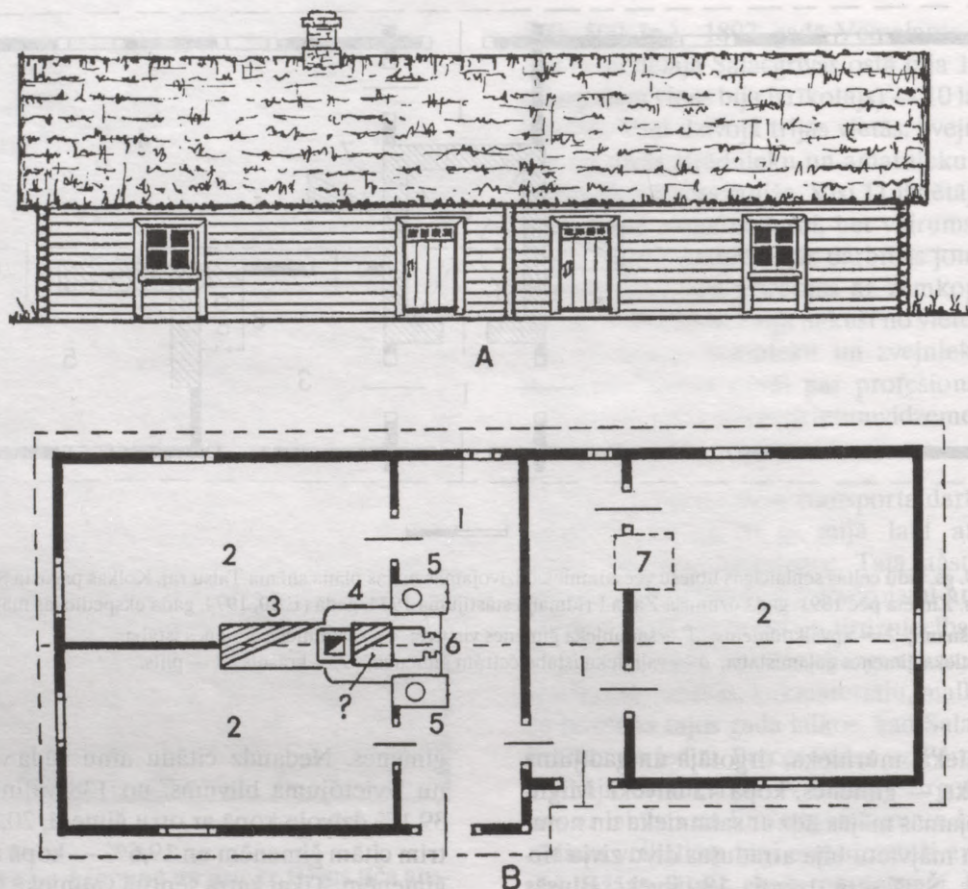
ģimenes. Nedaudz citādu ainu rāda vaļinieku ģimeņu izvietojuma blīvums: no 138 vaļinieku ģimenēm 39,1% dzīvoja kopā ar otru ģimeni, 20,2% — kopā ar trim citām ģimenēm un 19,6% — kopā ar divām citām ģimenēm. Tikai katra septītā vaļinieka ģimene dzīvoja bez kaimiņa — vaļinieka. Uz katru zvejnieka vecsaimniecību vidēji iznāca 1,84 vaļinieku ģimenes. Tomēr jāuzsver, ka patiesais vaļinieku ģimeņu skaits un viņu izvietojuma blīvums Dundagas piekrastē bija ievērojami lielāks, jo 27. tabulā nav iekļautas tās ģimenes, kas neturēja zirgus un līdz ar to palika ārpus toreizējās uzskaites. Šāds apgalvojums kļūst saprotams, kad pretstatām 1882. gada zirgu īpašnieku uzskaites datus ar mūsu ekspedīciju 1973.–1994. gada pierakstos fiksēto (28. tab.).

28. tabulai pilnā mērā atbilstošas ziņas ieguvām arī 1992. un 1993. gada ekspedīcijās Ģipkā, Mazirbē un

27. tabula

VAĻINIEKI — ĪRNIKI VENTSPILS APRINĶA DUNDAGAS PAG. ZVEJNIĒKU VECSAIMNIECĪBĀS 1882. GADĀ (LVVA, 874. f., 1. apr., 10. l., 82.–89. lp.)

Vaļinieku skaits sētā	Sētu skaits, kurās dzīvoja vai nedzīvoja vaļinieki		Vaļinieku skaits attiecīgajā sētu grupā	
	abs. skaitļos	%	abs. skaitļos	%
1	19	25,3	19	13,8
2	27	36,0	54	39,1
3	9	12,0	27	19,6
4	7	9,3	28	20,2
5	2	2,7	10	7,3
Nedzīvoja	11	14,7	—	—
Kopā	75	100,0	138	100,0

38. att. 19. gs. celtās vaļinieku dzīvojamās mājas — mazistabas shēmas Talsu raj. Kolkas pagasta Košraga Vecžokos.

A — ieejas fasāde. B — plāns. 1 — nami; 2 — istabas; 3 — krāsns (?); 4 — sildmūris; 5 — plītis; 6 — maizes krāsns; 7 — nezināma apkures ierīce. Celtnes 1943. gada uzmērojums samērā virspusējs, tāpēc shēmās iespējamās neprecizitātes (LVME 2002. mape, 100. dok.). Ēka sen jau nojaukta.

Pūrciemā. Ģipkas Jokos vēl tagad apdzīvo 19. gs. pēdējā ceturksnī būvēto dzīvojamo māju, kuras vaļinieku galā izbūvētas divas viņiem paredzētas istabas, un 1866. gadā celta divtelpu klēts, kas paredzēta īrnieku vajadzībām (40. att.). Kaimiņos esošajos Muļķos redzama dzīvojamā māja, kuras nesen pārbūvētajā vaļinieku galā bijušas četras istabas. Pūrciema Plaucakos četrām vaļinieku ģimenēm uzcelta atsevišķa māja ar namu vidū un divām istabām katrā mājas galā. Kad šī ēka, t.s. *vecistaba*, vecuma dēļ kļuva nelietojama, saimnieks 1903. gadā uzcēla jaunu tāda paša plānojuma māju, kas pārbūvēta redzama vēl tagad (41. att.). Plaucaku nomas līgumā, kas noslēgts 1897. gada 10. novembrī, vecā vaļinieku māja ierakstīta kā pavisam nolietota un remontējama (LVVA, 6999. f., 13. apr., 332. l., 143. lp.). Arī Mazirbes Kalšos (Vecaņņos) ir bijusi atsevišķi celta vaļinieku māja, kas jau krietni sen nojaukta.

Par to, ka īrnieku — vaļinieku skaits lībiešu ciemos bija ievērojami lielāks, nekā to rāda 1882. gada uzskaitē, runā arī Dundagas pagasta ļaužu revīzijas lapu 1826. gada ieraksti. Kaut arī 19. gs. pirmajos gadu desmitos zvejnieku sociālā noslāņošanās bija mazāka ne-

28. tabula

VAĻINIEKU ĢIMENŪ SKAITS DAŽĀS
DUNDAGAS PAG. ZVEJNIEKU VECSAIMNIECĪBĀS
19. GS. PĒDĒJĀ CETURKSNĪ (LVVA, 874. f., 1. apr., 10. l., 82.–89. lp.; E 1973.—1994. gada ekspedīciju pieraksti)

Ciems, sēta	1882. g. reģistrētais vaļinieku skaits	Vaļinieku istabu vai kaktu skaits tā laika dzīvojamā mājā
Sīkrags, Lorumi	3	4
Sīkrags, Santi	2	4
Košrags, Jaunkrūmiņi	—	2
Košrags, Anduļi	2	4
Košrags, Tilmači	3	4
Pitrags, Jūra (Randi)	—	4
Saunags, Vecvalki	3	4
Vaide, Žonaki	1	4
Melnšils, Baķi	2	4
Melnšils, Silnieki	1	2
Kopā	17	36

39. att. 19. gs. otrajā pusē celtā pirts ar piebūvētu vaļinieka istabiņu Limbažu raj. Vitrupes Mazmieriņos 1957. gadā (E 371. filma, 20.—22. neg.).

kā gadsimta beigās, 1826. gadā uz katru vecsaimniecību vidēji iznāca 2,05 vaļinieku ģimenes (plašāk sk. 65.—66. lpp.).

Īrnieku — vaļinieku pieņemšana zvejnieku mājās bija izplatīta visā Rīgas līča rietumu piekrastē. Tomēr neprecīzie ieraksti, kas lasāmi atrastajās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās, neļauj izdarīt precīzus aprēķinus. Priekšstatu par īrniekiem — vaļiniekiem kā jūrmalnieku sociālu grupu var gūt no Rīgas jūrmalā, Slokas un Vandzenes pagastos aizpildītajām sākotnējām anketām (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36., 240. l.). Ziņas par īrniekiem — zvejniekiem, mežstrādniekiem, amatniekiem un Rīgas līča rietumu krastā citādi strādājošiem pierakstītas mūsu ekspedīcijās Ābragciemā, Kaltenē, Rojā.

Topošā kūrorta — Rīgas Jūrmalas — peldvietās, kas toreiz bija arī zvejniekiem, jau 19. gs. otrajā pusē dzīvoja zvejnieki — māju īpašnieki, kas savos īpašumos izvietoja vasarniekus — peldvietas vai īrniekus. Šo saimnieku vairums bija piekrastes pamatiedzīvotāji. Tomēr jau tajā laikā jūrmalā bija apmetušies arī pārnācēji no citiem apvidiem. Šai zvejnieku grupai raksturīgs: 1897. gada skaitīšana Asaros un Mellužos reģistrēja 13 zvejniekus — namīpašniekus, kas pieņēma vasarniekus un īrniekus; no viņiem 11 (84,6%) par pamatnodarbi uzskatīja namīpašuma turēšanu un tikai divi — zveju (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 62.—406. lp.).

Istabu izīrēšana vaļiniekiem sētas dzīvojamā ēkā bija mazāk izplatīta Kurzemes piekrastes valsts muižu zvejnieku mājās. Tur jau 19. gs. pirmajos gadu desmitos valsts īpašumos bija izdalīti mazi zemes gabaliņi, uz kuriem būvēja istabu un saimniecības ēku. Domājams, ka pēc šā parauga arī zemnieku sētās veidojās tradīcija nodalīt zemes gabaliņus saimnieku jaunākajiem dēliem un meitām, brāļiem un māsām, kuri pēc savas ģimenes nodibināšanas atdalījās no tēva vai brāļa ģimenes un turpināja dzīvot kā vaļinieki uz tēva vai brāļa ierādītā zemes gabala. No tādiem zemes gabaliņiem veidojās daļa no Rucavas pagasta Nidas un Papes zvejniekiem, no Nīcas pagasta Jūrmalcīma un Lejnieku Klampju ciema, Pērkones pagasta piekrastes apmetnes, Sārnates zvejniekiem Ventspils apriņķa Jūrkalnes pagastā un citas zvejnieku apdzīvotās vietas (plašāk sk. 78. lpp.).

Vispārinot izklāstītos faktus, secināms, ka bija trejādi vaļiniekiem izīrējamo mājokļu veidi: 1) kaks kopējā dižistabā (37. att.); 2) atsevišķa istaba kopējā ēkā (42. att.); 3) atsevišķa ēka vai tajā ierīkots mājoklis, piemēram, pirtij, rijai vai citai saimniecības ēkai piebūvēta istaba (43. att.). Šie ir tādi paši mājokļu veidi, kādus vaļiniekiem un precētiem kalpiem piedāvāja Latvijas un Igaunijas zemkopības apvidos (Cimermanis 1959, 141.—205. lpp.; Тихазе 1964, 63.—91. lpp.).

40. att. 1866. gadā celtā divtelpu klēts divām vaļinieku ģimenēm Talsu raj. Rojas pagasta Ģipkas Jokes 1993. gadā. Jumts lāpīts ar ruberoīdu pirms dažiem gadiem (E 1993. gada ekspedīcijas foto).

Par saņemto dzīvokli, lopu mītni, lopbarības un ģimenes mantu glabātuvī, dārza zemi kartupeļu un sakņaugu audzēšanai, ganību lopiem vaļinieks atstrādāja saimniekam noteiktu dienu skaitu zvejā, lauku vai citos darbos, izgatavoja vai izlaboja norunātos darbarīkus un saimniecības piederumus, palīdzēja būvdarbos, ganīja lopus salīgtajās darbdiēnās un svētdienās un darīja citus darbus.

Vairākos apvidos savdabīgu dabas apstākļu, īpaša ģeogrāfiskā stāvokļa, saimnieciskās darbības virziena un citādu iemeslu dēļ attīstījās un pastāvēja tikai tam apvidum vai pat apdzīvotai vietai raksturīgas zvejnieku papildnodarbes un peļņas avoti.

Dienvidos no Liepājas Baltijas jūras piekrastē vētru laikā ūdens izmeta krastā lielākus un mazākus dzintara gabalus. Jūrmalciema, Nidas, Papes un citu zvejniekiemu iemītnieki liedagā lasīja izskalotos dzintara gabalus. Viņiem bija pat īpaši smelteni (44. att.), ar kuriem dzintara gabaliņus izsmēla no jūras. Vīri uzvilka garos zvejnieku zābakus un brida pa ūdeni, vērojot viļņus. Kad vilnis nāca uz krastu, bridējs centās palikt smelteni zem viļņa un noķert tajā dzintara gabalus. Guvums nereti bija visai bagātīgs. Iegūto dzintaru zvejnieki pārdeva uzpircējiem — ebrejiem, kuri

braukāja vai staigāja pa zvejniekciemiem. Šos ebrejus piekrastnieki sauca par *dzintara žīdiem*. Viņi nāca no Palangas, kas tolaik bija ievērojams dzintara apstrādes centrs (E 30, 1980. gada ekspedīcijas pieraksti). Piebilstams, ka dzintara smelteni bija līdzīgi zivju zvejas smeltenim — *krītei* (sk. 32. att.), kas Baltijas jūras austrumu krastā lietota vismaz kopš 17. gs. beigām. Vīri ar tādiem rīkiem rokās redzami daudzos 17. gs. zīmējumos (Hartknoch 1684, 120., 414., 416., 423. lpp.).

Ar niedrēm bagāto jūras piekrastes lielo ezeru — Babītes, Engures, Kauguru, Liepājas, Papes — apkārtnē kā īpašs rūpals attīstījās niedru sagatavošana jumtu jumšanai. Darbs sākās rudenī, kad ezeri pārklājās ar pietiekami drošu ledu un nebija uzsnigusi sniega sega. Tad bezzemnieki un sīkzemnieki, to skaitā daudzi zvejnieki, veselām ģimenēm devās šajā darbā. Vīrieši plāva niedres ar tam nolūkam speciāli kaltām smagām izkaptīm — *šķūrēm* (45. att.). Sievietes sasēja nopļautās niedres kūļos, sakrāva ragaviņās un vilka uz krastu. Tur kūļus saslēja statos un atstāja līdz pavasarim, kad atkusušos kūļus izsūkāja ar īpašiem susekļiem, atdalot no stiebriem lapas. Tiros niedru stiebrus ar klūgām sasēja vienāda lieluma kūļos, kurus atkal saslēja statos, katrā pa 100 kūļiem. Vasarā niedres pārdeva tu-

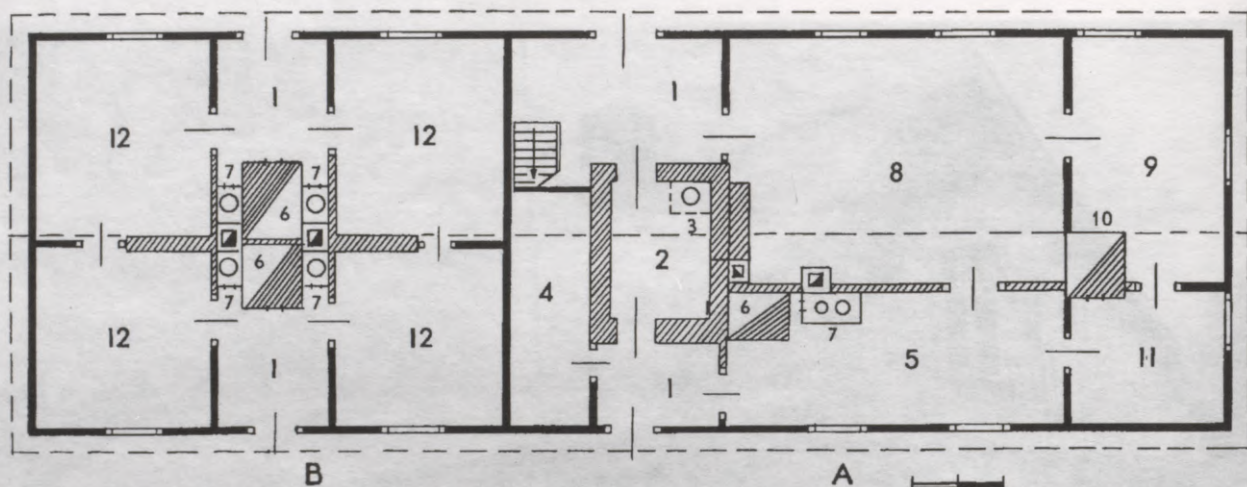
41. att. 1903. gadā celtā vaļinieku dzīvojamā māja četrām ģimenēm Talsu raj. Rojas pagasta Pūrciema Plaucaku vecsaimniecībā (tagad Viesturi) 1993. gadā (E 1993. gada ekspedīcijas foto).

vākas un tālākas apkārtnes saimniekiem, kuri ar tām juma dzīvojamās un saimniecības ēkas. Nereti ar niedrēm aplika arī dzīvojamo un saimniecības ēku sienas, tā pasargājot telpas no asajiem jūras vējiem. Ir gadījies redzēt malkas šķūņus un saimniecības ēku pūnes, kuru sienu stabu karkass aplikts tikai ar niedrēm (46. att.). Niedres esot izmantotas arī kā cūku staļļu pakaiši (E 30, 1972.—1988. gada ekspedīciju pieraksti; Jaunzems 1943, 25. lpp.).

Jau minētie vecākās paaudzes lībieši Alfons Bertholds, Teodors Lēmanis, Lizbete Švānenberga un Žanis Frīdmanis, kā arī Alfrēds Lēmanis (dzim. 1903. gadā Sīkragā), Klāvs Jurgenbergs (dzim. 1903. gadā Lielīrbē), Teodors Skadiņš (dzim. 1906. gadā Košragā) un Hermīne Ziverte (dzim. 1890. gadā Košragā) reizē ar savām atmiņām par zvejniekciem darbu un dzīvi izstāstīja arī daudz tāda, ko dzirdējuši no saviem vecākiem un vecvecākiem, kuri dzimuši un dzīvojuši laikā kopš 19. gs. 20. gadiem. No šiem stāstījumiem izriet, ka Ziemeļkurzemes lībiešu ciemu iemītniekiem vismaz kopš 19. gs. 40. gadiem nozīmīgs papildienākumu avots bijuši tirdznieciski darījumi ar Sāmsalas igauņiem. Īpaši aktīvi šie sakari bijuši ar Serves pussalas iedzīvotājiem. Attālums starp Serves pussalu, kas novietojusies Irbes šauruma pretējā krastā, un tai tuvā-

kajiem lībiešu ciemiem Košragu un Mazirbi bijis apmēram 30—35 km.

Kurzemes piekrastes laivu meistari, piemēram, ap 1840. gadu dzimušais Didriķis Fletners Košragā, kravu pārvadāšanai būvējuši speciālas lielas un dziļas vienu un divmastu burulaivas *brīckas* (sk. 4. att.). Tām bijusi horizontāla grīda un paaugstināti borti. Laivās veduši preces gan uz Rīgu, Pēterburgu, Sāmsalu, Ventspili un citām vietām, gan no turienes atpakaļ. Sāmsalā lētāk nekā Kurzemē varējuši nopirkt govīs, vēršus un pat zirgus. Tāpēc Kolkas, Košraga, Mazirbes, Saunaga un Sīkraga zvejnieki bezvēja laikā laivās burājuši uz Sāmsalu. Tur tirgos, zemnieku un zvejnieku sētās nopirkuši dzīvniekus un pārveduši uz Kurzemi. Pārvedamos dzīvniekus laivās piesējuši. Kurzemes piekrastē laivas noenkurojuši uz otrā vai trešā sēkļa. Dzīvniekus ar īpašu platu siksnu palīdzību nolaiduši ūdenī, kur tie otras mazas laivas pavadībā peldējuši un briduši uz krastu. Lībiešu ciemos govīs un vēršus pārveduši miesniekiem — ebrejiem, kuri tos dzinuši uz savām kautuvēm Talsos, Valdemārpilī un Ventspilī. Atvestos zirgus pārveduši galvenokārt Ances, Dundagas un Popes novadu zemkopjiem. Neilgi pirms pirmā pasaules kara Sīkraga Koiju vecsaimnieks vedis zirgus no Sāmsalas ar īpaši iekārtotu motorlaivu. 19. gs. un 20. gs. sākumā aukstās ziemās, kad Irbes šaurums aiz-

42. att. 19. gs. otrajā pusē celtās lībiešu vecsaimnieka — zvejnieka dzīvojamās mājas plāna shēma Talsu raj. Kolkas pagasta Košraga Tilmačos 1977. gadā. Vaļinieku gals piebūvēts ap 1900. gadu, uzlabojot ēkas sākotnējo plānojumu.

A — saimnieku gals. B — vaļinieku gals. 1 — priekšnami; 2 — apvalkdūmenis; 3 — iemūrētais *dižkatls*; 4 — pieliekamais; 5 — virtuve; 6 — maizes krāsnis; 7 — plītis ar sildmūriem; 8 — *dižistaba* (pirms vaļinieku gala piebūves tajā dzīvoja vaļinieku ģimenes); 9 — dzīvojamā istaba; 10 — stāvkrašns; 11 — guļamistaba; 12 — vaļinieku ģimeņu istabas (E 30, 1977. gada ekspedīcijas materiāli).

salis, Kolkas un Sīkraga zvejnieki ragavās braukuši uz Serves pussalu, kur tāpat kā vasarās pirkuši govus un veduši uz Kurzemi. Dzīvniekus ragavās noguldījuši uz siena, sasējuši un labi saseguši ar kamanu segām. Ragavu ceļa apzīmēšanai ledū izcirtuši āliņģiņšus un tajos iesaldējuši eglītes (E 30, 1973.—1987. gada ekspedīciju pieraksti).

Vairāki Košraga, Mazirbes un Sīkraga zvejnieki pirms plaujas sākuma esot burājuši uz Sāmsalu, sapirkuši tur zoslēnus un pārveduši uz Kurzemi. Pirkumu pārdevuši Dundagas pag. zemkopjiem — *arājiem*. Tie putnus ganījuši noplautajos tīrumos, nobarojuši ar birušajiem graudiem un vārpām un rudenī pārdevuši vietējos gada un pilsētu tirgos, īpaši Ventspilī (E 30, 1973.—1987. gada ekspedīciju pieraksti).

Alfons Bertholds atcerējās senču stāstījumu par to, ka tālā pagātnē Sāmsalā tecinājuši daudz darvas. Mucās salietu to laivās veduši uz Pitragu, jo Kurzemes zvejniekiem darvai bijis liels pieprasījums. Pitragā darvu pārdevuši. Saskaņā ar šo leģendu no tirgošanās esot cēlies ciema senais nosaukums Pittirg (līb. *Pitōrg*), t.i., mucu tirgus. Latvieši šo seno nosaukumu esot pārveidojuši: vārda saknei *pit-* pievienojuši galotni *rags*, un iznācis *Pitragas*.

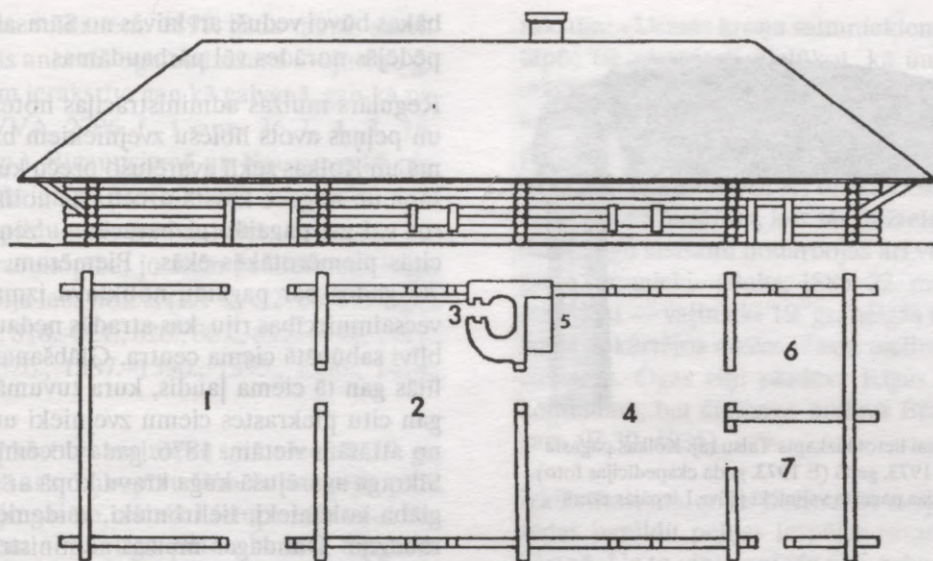
No Sāmsalas uz Kurzemi esot veduši arī zivis.

Kopš 1875. gada zināma akmeņu vešana no Sāmsalas uz Ventspili.

Minēto vecākās paaudzes lībiešu stāstījumu principiālo pareizību apstiprina arī 19. gs. laikrakstos un vēstures arhīvu dokumentos atrastās ziņas par dundadzieku sakariem ar Sāmsalas iedzīvotājiem.

«Latviešu Avīžu» 1830. gada 6. marta numurā korespondencē «No Dundangas» lasām: «Izgājušā nedēļā iraid ļaudis no šīs jūrmalas uz Sāmu zemi, kas kādas 7 jūdzes iznes, ar zirgiem un kamanām tiešām pār jūru nobraukuši un sveiki atkal pārnākuši. To ledu ir tie viscaur līdzenu, vienā gabalā un nekur lauztu atraduši. Viņi galvo, ka varot vissmagākus vezumus droši pārdzīt.»

Jau minētie Dundagas pagasta tiesas 1876.—1878. gada sēžu protokoli un citi dokumenti starp citu stāsta sekojošo. Pagasta iedzīvotājiem bijuši regulāri kontakti ar Rīgā, Sasmakā (Valdemārpilī), Talsos un Ventspilī dzīvojušajiem ebrejiem, to skaitā amatniekiem un lopu tirgotājiem. Viņi izpildījuši dundadzieku pasūtījumus, piegādājuši pieprasītās preces un pirkuši zemkopju un zvejnieku piedāvāto. Jau minētajiem Didriķim Adokam un Fricim Virkenam piederošā dižlaiva 1876. gada vasarā burājusi no Mazirbes uz Sāmsalu un no turienes uz Lielirbi, iebrucot Irbes upē. 1877. gada pavasarī jau minēto Andreja Šteinberga un Anša Riekstiņa koplaiva, Šteinberga vadīta, vedusi lopus, un peļņu dalījuši uz pusēm. Dokumentā gan nav norādīts, no kurienes lopu vesti. Cits ieraksts stāsta, ka minētajā laivā 1877. gada vasarā no Sāmsalas uz Kurzemi vestas piecas mucas ar reņģēm. Sāmsalas zivju pārdošanu Latvijā apliecina arī 1900. gadā rakstītais pārskats par Serves pussalas Olbrikas muižas zveju. Tajā starp citu lasāms: «Svaigas zivis bieži iet uz Rīgu un uz Kurzemes krastu. Reņģes galvenokārt patērē uz vietas un sālītas pārdod rudenos kā salas iekšienē, tā arī Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes guberņu piekrastes apvidos par cenu no 8 līdz 10 rubļiem par mucīņu» (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l.,

43. att. Rija ar dzīvošanai piebūvētām istabām galā Limbažu apkārtnē 19. gs. sākumā. Ieejas fasādes un plāna shēmas (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15 l., 269. lpp.).

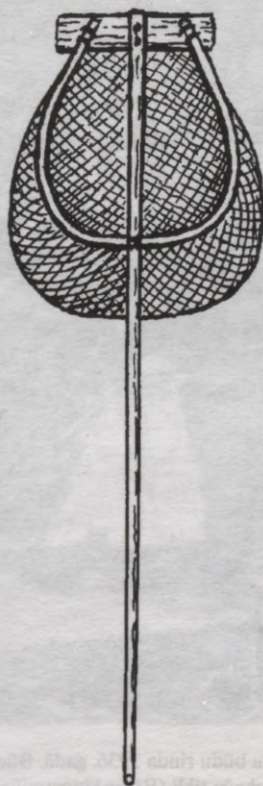
1 — piedarbs, kurā turēja arī zirgus un glabāja sienu; 2 — rija labības un lina žāvēšanai, kuru parasti izmantoja arī kā kalpu ģimeņu mājokli; 3 — rijas krāsns bez dūmeņa; 4 — dzīvojamā telpa ar stikla logiem; 5 — istabas ķieģeļu krāsns ar dūmeni; 6 — pieliekamais; 7 — priekšnams ar rokas dzirnavām. Vidzemes jūrmalā vēl 1957. gada ekspedīcijā izdevās redzēt vairākas šā tipa dzīvojamās rijas.

43. lp). 1876. gada vasarā jau minētā jaunciemnieka Anša Leitenava un sikradznieka Klāva Volmaņa (Folmaņa?) koplaiva veda kaut kādu kravu uz Sāmsalu (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l.). Līdzīgu dokumentāru ziņu klāstu par kurzemnieku sakariem ar sāmsaliešiem var viegli bagātināt.

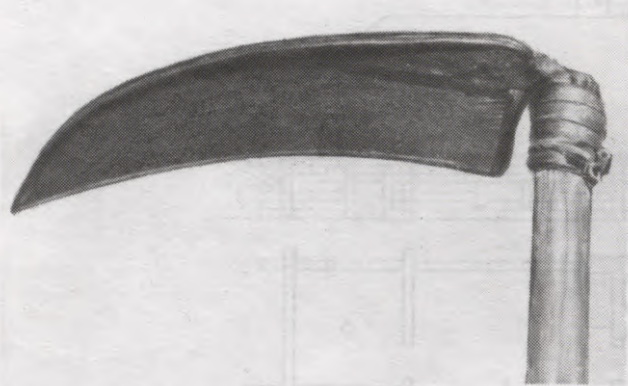
Sāmsalas un Ziemeļkurzemes savdabīgajos apstākļos radās vēl viens Irbes šauruma piekrastes zvejnieku peļņas avots. Sāmsalā, it īpaši jau minētajā Serves pussalā, kur pārsvarā bija mazauglīga augsne, vienmēr bija jūtama darbaroku pārpilnība. Turpretim Ziemeļkurzemes attīstītās lauksaimniecības pagastos pastāvīgi bija darbaspēka trūkums. Sevišķi to jūta pavasara sējas un tam sekojošajos ražas novākšanas mēnešos. Šādā situācijā Kurzemes lauksaimniekiem bija izdevīgi līgt vasaras strādniekus — sāmsaliešus, kam dzimtenē trūka darba un kas strādāja par mazāku algu nekā vietējie latvieši. Par starpniekiem igauņu darbaspēka sagādē kļuva Dundagas un Popes piekrastes Lielirbes, Mazirbes, Sīkraga, varbūt arī citu ciemu zvejnieki. Noteiktās pavasara dienās — ap Jūrģiem (23. aprīli), kad pēc senām tradīcijām sākās algoto strādnieku darba gads, viņi burāja uz Sāmsalu. Atpakaļceļā no turienes laivinieki veda darba meklētājus. Pēc vasaras darbu beigām viņi strādniekus aizveda atpakaļ uz dzimteni. Sevišķi izplatīta bija igauņu zēnu — ganu vešana. Viņus sauca par *sāmešpuikām*. Piebilstams, ka līdzās kurzemniekiem darbojās arī strādnieku pārcēlāji — paši sāmsalieši (E 30, 1973.—1987. gada ekspedīciju pieraksti).

Zvejnieku peļņas, kas balstījās uz Ziemeļkurzemes un Sāmsalas iedzīvotāju saimnieciskajiem kontaktiem, visumā izbeidzās ar pirmā pasaules kara sākšanos.

Ziemeļkurzemes zvejnieku islaicīgs lokāls peļņas darbs bija līdzdalība Kolkas bākas salīņas un pašas

44. att. Ķesele dzintara gabaliņu smelšanai (uzķeršanai) jūrā Liepājas raj. Rucavas pagasta Papes un Papes Ķoņu zvejniekiem 20. gs. sākumā. Zīmēta pēc 1900. gadā dzimušā zvejnieka Jāņa Zuļģa stāstījuma 1980. gadā (E 30, 1980. gada ekspedīcijas pieraksti).

45. att. Atvašu plaušanai lietotā izkaptis Talsu raj. Kolkas pagasta Sīkraga Jaunsmiltiņos 1973. gadā (E 1973. gada ekspedīcijas foto). Ar šādām izkaptīm Nīcas pagasta vajinieki plāva Liepājas ezera niedres.

bākas būvē 19. gs. 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā. Zvejnieki Dūmeles plāvās un citur bezsala laikā lauza akmeņus un ziemās ragavās izveda tos bācai tuvākajās Saunaga un Vaides, varbūt arī citās piekrastēs. Vasarās akmeņus lādēja laivās un veda uz Kolkasragu, kur jūrā garā sēkļa galā būvēja bāku. Ir pierakstīti arī stāstījumi par to, ka akmeņus bākas būves vietā pieveduši ziemā ar ragavām. Seniedzīvotāji stāstīja, ka akmeņus

bākas būvei veduši arī laivās no Sāmsalas. Tomēr abas pēdējās norādes vēl pārbaudāmas.

Regulārs muižas administrācijas noteikts pienākums un peļņas avots lībiešu zvejniekiem bija Irbes šaurumā un Kolkas sēklī avarējušo preču kuģu kravas glābšana un nogāde krastā uzceltajās noliktavās — *spīkeros* vai arī pagaidu glabātuvēs — zemnieku rijās un citās piemērotākās ēkās. Piemēram, Sīkragā 19. gs. 70. gados par pagaidu noliktavu izmantoja Lorumu vecsaimniecības riju, kas atradās nedaudz nomaļus no blīvi sabūvētā ciema centra. Glābšanas darbos piedalījās gan tā ciema ļaudis, kura tuvumā avarēja kuģis, gan citu piekrastes ciemu zvejnieki un pat zemkopji no attālām vietām. 1876. gada decembra sākumā pie Sīkraga avarējušā kuģa kravu kopā ar sīkradzniekiem glāba kolcinieki, lielirbnieki, vaidenieki. Darbus uzraudzīja Dundagas muižas administrācijas uzticības personas — vagari un citi. Iespējams, ka glābšanas darbos piedalījās arī dokumentā neminētie Jauncieņa, Mazirbes un citu tuvāko ciemu zvejnieki (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 322. lp.).

Pārējos apvidos bija citādi vairāk vai mazāk izdevīgi lokāli sezonas peļņas darbi. Asaros, Mellužos un citās Rīgas jūrmalas peldvietās dzīvojušie zvejnieki — namīpašnieki vismaz kopš 19. gs. vidus sāka audzēt avenes un zemenes, ko pārdeva vasarniekiem vai arī veda uz

46. att. Pie Liepājas ezera uzcelto tīklu būdu rinda 1936. gadā. Būdu sienas veidotas no niedru kūļiem vai vismaz apliktas ar tiem. Attēla labajā pusē vabās pakārti žāvējamie liekaču tīkli (Rīgas kinostudijas bijušā skaņu operatora Valdemāra Blumberga dāvinājums autoram).

Rīgas tirgiem un veikaliem. 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās ogu audzēšana zvejnieku ģimenes locekļiem ierakstīta gan kā galvenā, gan kā palīgnodarbe (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 4.–7., 16., 17., 405., 406. lp.). Bigauņciemā un Kauguros kā pilsētās zvejniekiem profesionālu zvejnieku sētās tajā laikā kā papildu nodarbes attīstījās kartupeļu audzēšana un dārzenkopība, jo šiem produktiem Rīgā, kā jau minēts, bija labs noiets (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 814., 815., 818.–821., 826., 827., 895.–900., 1319., 1320., 1325., 1326., 1387.–1390., 1395., 1396., 1414., 1415. lp.).

Babītes ezera apkārtnes zvejnieku saimniecībās 19. gs. otrajā pusē kopā ar sakņkopību sāka attīstīt pīļkopību un vistkopību, jo garām tekošā Lielupe bija visai bagāta ar stagarjiem — vērtīgu putnu barību. Stagarus vārot iztecējušos taukus pārdeva vai arī savārtīja kopā ar darvu un ieguva ratu smēri. Arī to pārdeva. Stagaru paliekas sajauc ar kūtsmēsliem un izmantoja dārzu augšnes uzlabošanai (DL, 1890, 7. apr.; 1892, 27. marts). Babītes ezera zvejnieki labi nopelnīja arī vasaras otrajā pusē un rudenos, kad savās mazajās no koku stumbra izdabtajās laiviņās — *pēlīšos* vadāja pa ezeru ūdensputnu medniekus (DL, 1890, 7. apr.): vedējam par dienu maksāja līdz 5 rubļiem (DL, 1892, 27. marts).

Piepilsētu apvidos, kur bija ar sēnēm un ogām bagāti meži, daudzās zvejnieku ģimenes nodarbojās ar to lasīšanu un pārdošanu. Tā Usmas ezera zvejnieki — sīkzemnieki, kas dzīvoja Kuldīgas apriņķa Rendas un Ventspils apriņķa Usmas pagastā, rudenos lasīja brūklenes un veda pārdot uz pilsētām. Laikabiedrs par to

rakstīja: «Usmas kroņa saimniekiem nav lielas mājas; tāpēc tie piespiesti pielūkot, kā un kur atrast ārpus mājas peļņu. Un usmeniekiem par slavu jāsaka — ir ievēriģi saimnieki, īsti rūķīši. Tie stāda gan sīpolus pārdošanai, gan dedzina darvu un vāra piķi; bet rudenī, brūkleņu laikā, visi iet brūklenēs. Toveriem tad tie ved ogas uz pilsētām, kur tās dažreiz it brangi samaksā. Ar ogu lasīšanu nodarbojas arī vēl šejienes citu pagastu saimnieki» (Balss, 1885, 22. maijs). Ābragciema zvejnieki — vaļinieki 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā lasīja apkārtējos mežos sēnes, mellenes, brūklenes un čiekurus. Ogas viņi pārdeva Rīgas uzpircējam Blankfeldam, bet čiekurus nodeva Bērmuižas mežsargam (E 30, 4035).

Izklāstītais materiāls liecina, ka zvejnieki meklēja dažādas papildu peļņas iespējas savas dzīvesvietas apkārtnē. Uz to viņus spieda abu galveno nodarbošanās nozaru — zvejas un lauksaimniecības — sezonālitate, zemes nepietiekamība, augšnes mazauglība, pastāvīgs iztikas līdzekļu un naudas trūkums. Līdzekļi bija nepieciešami ģimenes normālai iztikšanai, māju nomas vai izpirkšanas naudas samaksai, saimniecību nostiprināšanai, maksai par mājokli. Peļņas iespēju meklējumi variējās atbilstoši preču—naudas saimniecības un dažādu ražošanas nozaru vispārējai attīstībai. Plašākas papildu peļņas iespējas bija tiem zvejniekiem, kas dzīvoja tā laika lielo centru tuvumā, pie transporta ceļiem un aktīvas saimnieciskās darbības apvidos, t.i., tur, kur izvērās mežu darbi, celtniecība, rūpniecības uzņēmumu ierīkošana. Visās peļņas lielā mērā saglabājās tradicionālie darba paņēmieni un attiecības.

IV nodaļa

ZVEJU PAVADOŠĀS NODARBES

Arhīvu dokumentu, literatūras un etnogrāfu ekspedīciju materiālu kopums ļauj secināt, ka līdz 19. gs. 60. gadiem vairumu darbu, kas pavadīja zveju un nodrošināja to ar visu nepieciešamo, veica ar zvejnieka ģimenes un tai apkārtējo ļaužu, t.i., ar pašu sētas iemītnieku, spēkiem. Minētajā laikposmā vēl valdīja naturālā saimniecība. Tikai 60. gadu sākumā presē parādījās ziņojumi par to, ka Rīgā, Kungu ielā 12 pārdod Ķengaraga fabrikā ražotus dažādu numuru un šķirņu linu diegus tīklu aušanai, apģērba un maisu izgatavošanai, arī citām vajadzībām (MV, 1863, 14., 21. janv., 4. febr. u. turpm.). Tomēr tajos gados fabrikas produkcija bija pieejama tikai Rīgas zvejnieku amata locekļiem un pilsētai tuvējo piekrastu apdzīvotājiem. Fabrikas ražojumu lielāko daļu patērēja dažādu noslaņojumu audēji, to skaitā piebaldzēni. Ir iespējams, ka jau tolaik kaut kur pastāvēja īpašas darbnīcas, kurās izgatavoja tīklu aušanai derīgus linu diegus, jo «Mājas Vieta» 1863. gada 11. februāra numurā ievietotajā sludinājumā lasāms: «Augulehnes muižā, Gulbenes baznīcas draudzē ir pulku notītas lohsku [lielacu tīklu. — S.C.] linu dzijas pārdodamas.»

Var būt, ka tādi diegi ezeriem bagātajā Augulienas—Lejasciema apvidū parādījās ar Peipusa un Pleskavas ezera zvejnieku starpniecību: turienes krievu zvejnieki apmēram līdz 1895.—1900. gadam nomāja ziemas zvejai Augulienas, Lisas, Sudala u.c. ezerus (E 11, 1470, Lejasciems). Pleskavas ezera krievu zvejnieki ar ziemas vadu strādājuši arī citos Augulienai un Lejasciemam tuvāku un tālāku pagastu ezeros (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l.; E 18, 4403, Trapene; 4404 Ilzene). Arī kāds tālāka korespondents ziņoja, ka Lejasciema novadam samērā tuvējā Liezēres ezerā ik pēc diviem gadiem zvejojot Tveras guberņas krievi (DL, 1887, 6. maijs). Iespējams, ka viņi iebruca no lielā zvejas centra — Ostaškovas — ciemiem, kas atradās Seligera ezera krastos. Tur darbojās arī liels tīklu un vadu izgatavošanas centrs, kura meistari un uzņēmēji uzturēja sakarus vismaz ar Latgales zvejniekiem.

Fabrikās darinātie linu diegi zvejniekiem kļuva samērā labi pieejami tikai 19. gs. pēdējā ceturksnī, kad

P. Potapovs Rīgā atvēra savu firmu. Tā tirgojās galvenokārt ar linu diegiem. Potapovs, pēc mūsu ziņām, bija tirdzniecības starpnieks starp Ostaškovas kaņepāju un linu diegu izgatavošanas uzņēmējiem, diegu pārpircējiem un zvejniekiem Igaunijā un Latvijā. To netieši apliecināja arī I. Manninena dotumi (Manninen 1931, 102.–105. lpp.). Papildus tam Potapova firma vismaz kopš 90. gadu sākuma ieveda Latvijā ārzemju fabrikās austus tīklu linumus un pārdeva tos sīktirgotājiem, kuri ar linumiem apgādāja zvejniekus. Zvejnieki par linumiem maksāja gan naudā, gan ar zivīm. 1890. gadā firma atvēra Rīgā nelielu linumu aušanas darbnīcu, kurā 20. gs. sākumā pie diviem aužamajiem stāviem bija nodarbināti astoņi cilvēki. Viņi auda smalkacu linumus brētliņu un reņģu zvejai. Ik gadus pārstrādāja apmēram 27 pudus (432 kg) kokvilnas diegu, kurus ieveda no ārzemēm. Darbnīcas gada apgrozījums bija 5000 rubļu (Гейнман 1904, 8./9., 545. lpp.).

Kā jau minēts, 19. gs. otrajā pusē Tallinas apkārtnē izvērsās brētliņu zveja un brētliņu konservu — ķilavu izgatavošana. Mazo zivtiņu zvejošana gadsimta beigās iesakņojās arī Ziemeļkurzemes piekrastē. Tai vajadzēja piemērotu smalkacu tīklu. Tāpēc I. Lesmanis, viens no konservu fabrikantiem, kurš vēlāk ierīkoja savas darbnīcas arī Irbes šauruma un Rīgas līča piekrastes ciemos, 1880. gadā Tallinā nodibināja tīklu aušanas darbnīcu. Tajā pastāvīgi strādāja 18 cilvēku. Darbnīcas gada apgrozījums bija 18 815 rubļi (Гейнман 1904, 8./9., 545. lpp.). Abas tīklu aušanas darbnīcas auga lēnām, jo ievēdamos kokvilnas diegus aplika ar augstu ievēdmuitu — 18 rubļi par pudu. Tas sādārdzināja produkciju un mazināja tās pieprasījumu.

Ievērojami izdevīgāka bija ārzemēs austu tīklu linumu ievēšana. Par katru ievesto pudu nācās maksāt ievēdmuitu tikai 1,05 rbļ. (Гейнман 1904, 8./9., 544. lpp.). To izmantoja ārzemju tīklu fabrikanti, kuri pārdeva no kokvilnas diegiem austos linumus, kas izrādījās samērā lēti, arī izturīgāki, tīrāki un zvejā ražīgāki par vietējiem linumiem. Tāpēc zvejniekiem bija daudz izdevīgāk pirkt ievestos kokvilnas diegu linumus nekā vietējos no kaņepāju un linu diegiem austos. Kopš 19. gs. beigām ievesto tīklu lietošana plaši ieviesās Latvijas zvejniekciemās. 20. gs. sākumā kokvilnas diegu tīkli Baltijas jūras Latvijas piekrastē kļuva par valdošo tīklu veidu. Tas īpaši sakāms par Kurzemes piekrasti.

Pagaidām zināmās senākās droši dokumentētās norādes par tīklu diegu pirkšanu Rīgā nāk no Vecsalacas un datējamas ar 1884. gadu (LVVA, 1184. f., 3. apr., 44. l., 82., 83. l.). No linu diegiem austie metamie tīkli saglabājās galvenokārt Rīgas līča austrumu piekrastē, kur vēl 19. gs. otrajā pusē labi attīstījās linkopība (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35.–45. l.; 1779. f., 1. apr., 1.–19. l. u. c. dokumenti). Kaņepāju diegu tīkli 19. gs. beigās jau bija gandrīz izzuduši. Domājams, ka šo ie-

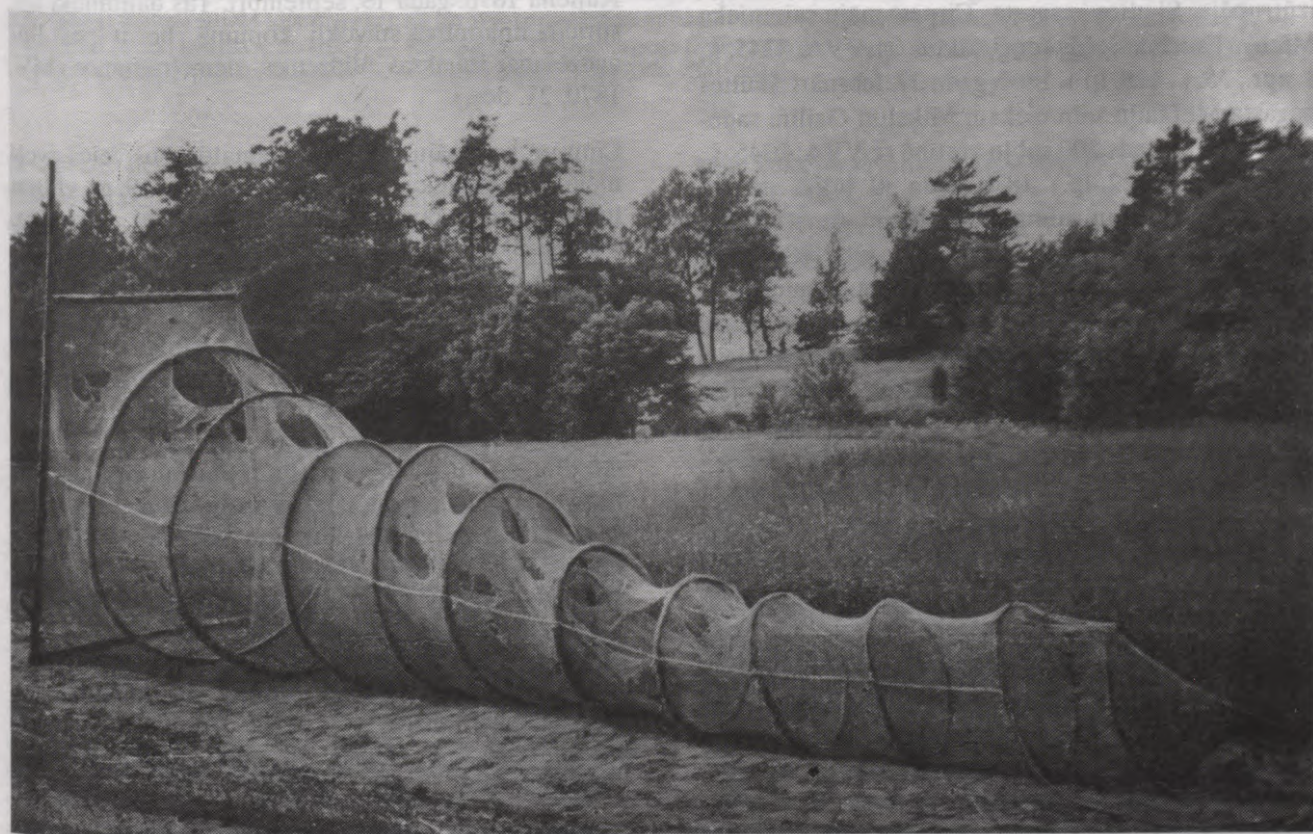
meslu dēļ 50.—80. gadu braucienos mums vairs neizdevās sastapt nevienu vecākās paaudzes zvejnieku, kurš kaut ko atcerētos par ostaškoviešu austo metamo tīklu un vadu lietošanu Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē. Pēc I. Manninena publicētā, šādi tīkli tur pagātnē lietoti (Manninen 1931, 102.—105. lpp.).

No pašaudzētu kaņepāju un linu šķiedras mājas apstākļos iegūtus diegus linumu aušanai vēl 20. gs. sākumā izmantoja tajās Rīgas līča piekrastes vietās, kurās lašus un reņģes zvejoja ar lielajiem velkamajiem vadiem vai ar jūras murdiem (*murdi* — līča austrumu, *venteri* — rietumu piekrastē) (47. att.). Vadus un murdus darināja no kaņepāju vai linu diegu linumiem. Ezeru un upju zvejā kaņepāju un linu diegu tīklus visā Latvijā lietoja vēl 20. gs. sākumā, turklāt daļu diegu un linumu piegādāja tieši no Ostaškovas novada (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35.—45. l., Vecsalaca; 1779. f., 1. apr., 1.—19. l., Svētciems; 3345. f., 1. apr., 32.—47. l., Skulte; E 1956.—1988. gada ekspedīciju pieraksti; Гейнеман 1904, 8./9., 453.—454. lpp.).

No teiktā izriet, ka zveja kā Latvijas iedzīvotāju saimnieciskās darbības tradicionāla nozare visā pētītajā periodā sekmēja kaņepāju un linu diegu izgatavošanu, linumu aušanu un vadu šūšanu kā īpašu nodarbošanās nozaru attīstību. Tās īstenojās dažādās formās. Diegu vērpēju, linumu audēju un vadu šuvēju amata pastāvēšanu izraisīja tīklu lielais pieprasījums, jo tie ilgsto-

ši stāvēja ūdenī, bieži tika saplēsti, vētru laikā aiznesti jūrā. Kopumā to mūžs bija īss. Par tīklu bojāeju ir plaša informācija. No tās publicējam tikai vienu aculiecinieka — Engures mācītāja Johana Branta — stāstījumu par 1824.—1825. gada ziemas vētrām, kuras iznīcināja lielu daudzumu Engures zvejnieku tīklu: «Tie ļoti lieli un bārgi vēji, kas izgājuša Dezember un Januar mēnešos par tik daudz vietām nelaiimes un skādes padarījuši, arī uz mūsu jūrmaļu ļoti plosījušies un mūsu zvejniekiem lielu postu pie tīkliem darījuši. Cilvēku dzīvību Dievs žēlīgi pasargājis, bet vairāk kā tūkstoši tīkli postā gājuši. Šī skāde mūsu zvejniekiem jo grūti panest, kad tiem jau pa diviem gadiem ne kāda laba sekme pie savas zvejijas bijusi, jo tie no zivju pārdošanas ne tik daudz naudas pelnījuši, ka varētu linus pirt un par ziemu jaunus tīklus aust» (LA, 1825, 23. apr.). Nosauktais ir apmēram tāds tīklu daudzums, kādu 20. gs. sākumā reņģu zvejai lietoja visi — apmēram 450 — Dundagas piekrastes zvejnieki 65 km garajā jūrmalas posmā no Lielirbes līdz Ģipkai (Mühlen, 19032, 542. lpp.).

Linumu iespējamo pieprasījumu labi raksturo atsevišķās zvejnieksētās uzskaitīto tīklu daudzums. Piemēram, Košraga Kine Dīķu lībieša vecsaimniecībā 1915. gada 3. jūlijā atrada 14 brētliņu tīklus, četrus reņģu tīklus, sešus mencu tīklus un četrus bušu vadus 906 rubļu kopvērtībā. Tie maksāja vairāk nekā visi

47. att. 20. gs. sākumā taisītais jūras *murds* Limbažu raj. Liepupes pagasta Jaunuzolniekos 1957. gadā (E 362. filma, 1.—9. neg.).

Kine Diķu mājdzīvnieki un mājputni — trīs zirgi, divas govīs, trīs teļi, piecas cūkas, 12 aitas un 18 vistas kopā — 864,40 rubļu. Tīklu vērtība sastādīja 18,7% no visu saimniecības labumu, to skaitā 15 ēku, izcenojuma. Par Latvijas piekrastē 19. un 20. gs. mijā lietoto zvejas tīklu kopskaitu un kopvērtību aptuvenu priekšstatu sniedz V. Mieža publicētie dati par tīklu lietojumu 1926. gadā. Tad bijuši 12 628 reņģu tīkli, 2376 salaku tīkli, 2914 brētliņu tīkli, 72 reņģu un brētliņu vadi, 87 lašu vadi, 1645 bušu un luču vadi, 312 strikšu vadi, 33 dažādi vadi, 69 reņģu murdi, 85 lašu murdi, 107 zušu murdi un 4633 loši, vimbukši un citādi tīkli 2 436 589 latu kopvērtībā (Miezis 1926, 30.–33. lpp.). Šos skaitļus ar zināmu piesardzību varam attiecināt uz 19. un 20. gs. miju. 1926. gadā bojā gājušo zvejas inventāru, tajā skaitā āķus, vērtēja ar 130 338 latiem (Miezis 1926, 42.–45. lpp.), kas sastādīja 5,1% no visu zvejas piederumu vērtības. Tātad ik gadu bojāejas dēļ vajadzēja atjaunot apmēram 1/20 no zvejas inventāra. Pierēķinot zvejas rīku un piederumu dabīgo nodilumu un bojājumus, jaunizgatavojamo tīklu linumu daudzums ievērojami palielinājās.

Minēsim arī dažus senākus dotumus par tīklu daudzumu atsevišķās zvejnieksētās. 1826. gadā Skultes pagasta tiesa Rūteļos atrada 13 tīklus, Diediņos — 16, 1828. gadā Ādu krogā — deviņus, 1834. gadā Ēlēs — desmit, 1836. gadā Trimpuļos — piecus tīklus (LVVA, 3345. f., 1. apr., 102. l., 9.–11., 18., 22. lp.). 1859. gada 6. martā izūtrupēja Skultes pagasta Cirpes māju saimnieka Miķeļa Tauriņa sešus reņģu tīklus (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 128. lp.). 1867. gada 27. februārī Skultes pagasta Mežgaiļu saimniekam Miķelim Gailim sādaga 20 tīkli un vads 200 rubļu vērtībā (LVVA, 3345. f., 1. apr., 36. l., 222. lp.). 1870. gada 30. jūlijā Skultes pagasta Mežkūzmu saimniekam Jānim Amatniekam piederēja 15 tīkli un trešdaļa vada, bet 1882. gada 25. oktobrī Mandagu saimniekam Jānim Trepiņam — 28 tīkli (LVVA, 3345. f., 1. apr., 38. l., 1. lp.; 42. l., 130. lp.). 1886. gada 11. martā Svētciena pagasta tiesa izūtrupēja mirušā Krūmiņu saimnieka Ernsta Zīlemaņa divus vadus, piecus vada gabalus, piecus reņģu tīklus un divus laižamtīklus, bet 1887. gada 30. decembrī — mirušā Salacjennas saimnieka Friča Seimana trīs vimbu, divus ālantu, divus lašu tīklus, divus laižamtīklus un divus reņģu vada gabalus (LVVA, 1779. f., 1. apr., 17. l., 55., 279. lp.). Dundagas pagasta Jaunciema Nabalu vecsaimniekam Didriķim Kopšteiņam 1876. gada 22. martā bija seši brētliņu tīkli, pieci reņģu tīkli, 13 loši un 7 maliņtīkli, t.i., 31 tīkls (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 130. lp.).

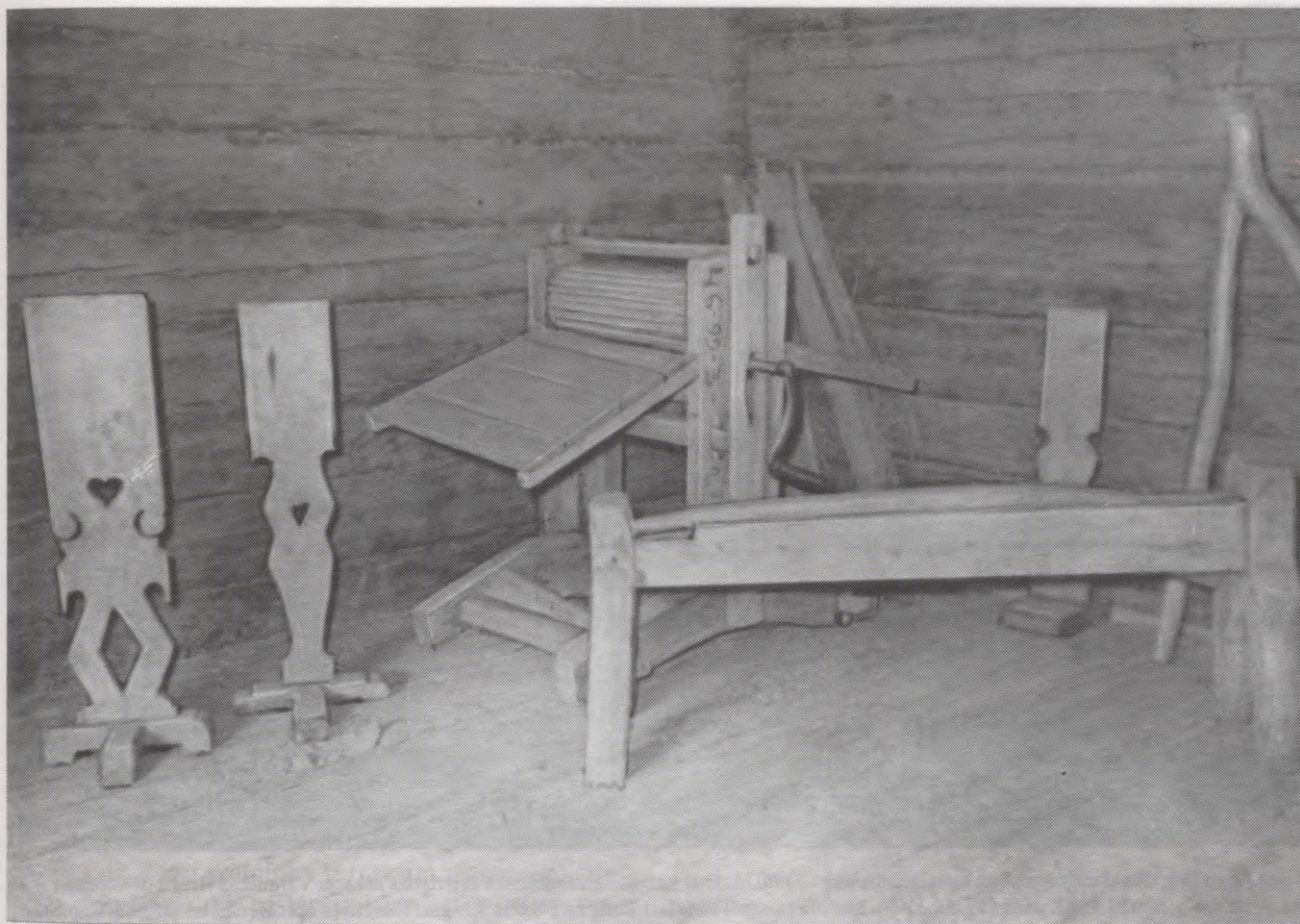
Lai nodrošinātu zvejniekus ar viņu darbam nepieciešamo, jūrmalas ciemos, lielo ezeru un upju apkārtnē nereti uzplauka citas nodarbes. Dažviet tās attīstījās arī attālu no zvejnieku apmetnēm, to pastāvēšanu sek-

mēja attiecīgu izejmateriālu esamība. Bija vajadzīgs liels līdzekļu un darba apjoms, lai uzturētu pienācīgā kārtībā, savlaicīgi un pakāpeniski atjaunotu plašo un daudzveidīgo zvejas rīku un piederumu kopumu.

Līdz 19.—20. gs. mijai visā Baltijas jūras piekrastē, it īpaši Rīgas līča austrumu krastā, iespēju robežās attīstījās linkopība un kaņepju audzēšana, linu un kaņepāju šķiedru apstrāde. Tā papildināja zemnieku un zvejnieku māju nomāšanai un iepirkšanai vajadzīgos līdzekļus, atviegloja darbarīku un cita inventāra iegādi, veco ēku remontu un jaunu būvi. Linu un kaņepāju šķiedras nodrošināja zvejniekus ar pašu ražotu labu izejmateriālu jūras murdu, tīklu un vadu linumu aušanai. Rīgas līča austrumu krastā esošo Skultes, Svētciena, Vecsalacas un citu pagasta tiesu sēžu protokolos nereti lasāmi ieraksti par to, ka linu audzēšana, apstrāde un šķiedru pārdošana ir naudas ieguves avots, kas nodrošina māju nomas un citu lielu izdevumu segšanu. Sliktas linu ražas gadījumā zvejnieki nespēja savlaicīgi samaksāt māju nomas naudu, krājās parādi. Nenokārtoto maksājumu dēļ daudzus zemniekus izlika no mājām, parādu piedzišanai izūtrupēja viņu mantību. Samērā bieži pagasta tiesu protokolos ierakstīts, ka zemnieki lūd atlikt maksājuma termiņu līdz linšķiedras pārdošanas laikam, kad cer iegūt vajadzīgo naudu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 16. l., 36. lp.; 3345. f., 1. apr., 46. l., 98., 344. lp. u.c. dok.). Linkopības nozīmi uzskatāmi apliecināja Vidzemes vispārnodrīgās un ekonomiskās biedrības izbraukuma sesija Rūjienā 1870. gada 19. septembrī. Tās dalībnieki apsprieda linkopības stāvokli kopumā, bet it īpaši linu audzēšanas izmaksas Vidzemes ziemeļrietumos (MV, 1870, 21. dec.).

Linu un kaņepāju apstrādes pamatdarbus veica zvejnieku — zemnieku sētu iemītnieki. Līdz 19. gs. vidum linus plūca, sukāja, mīstīja, kulstīja tikai ar rokām. Vissmagākais darbs skaitījās mīstīšana ar roku cilājām mīstīklās (48. att.). Tā paātrināšanai nereti sabiedrojās kaimiņu māju ļaudis un rīkoja linu mīstīšanas talkas. Kopš 60. gadu sākuma parādās ziņas par dažādas uzbūves linu mīstāmo mašīnu lietošanu. Tās darbināja ar cilvēku vai zirgu spēku (49. att.). Bieži vairāki saimnieki apvienoja savus līdzekļus un iegādājās kopīgu linu mīstāmo mašīnu. Mašīnu izplatīšanos Latvijā labi raksturoja tālaika prese, piemēram: «Tie laiki mums jau garām, kur linus ar roku mīstīklām mīstīja. Kurzemē ap Jelgavu, cik man zināms, visur šinī rudenī visi saimnieki tikai ar mīstāmām mašīnām vien linus izmīstīja. Ar mīstāmām mašīnām ne vien cilvēkiem mazāks pūliņš, bet arī linu šķiedras tik apļam netiek saraustītas, cik agrākos laikos, ar mīstīklām mīstījot, notika. Mēs droši varam teikt, ka pie mīstāmās mašīnas viena zirga spēks atstāv 6 vīru spēkus» (LA, 1867, 42. nr., 333. lpp.).

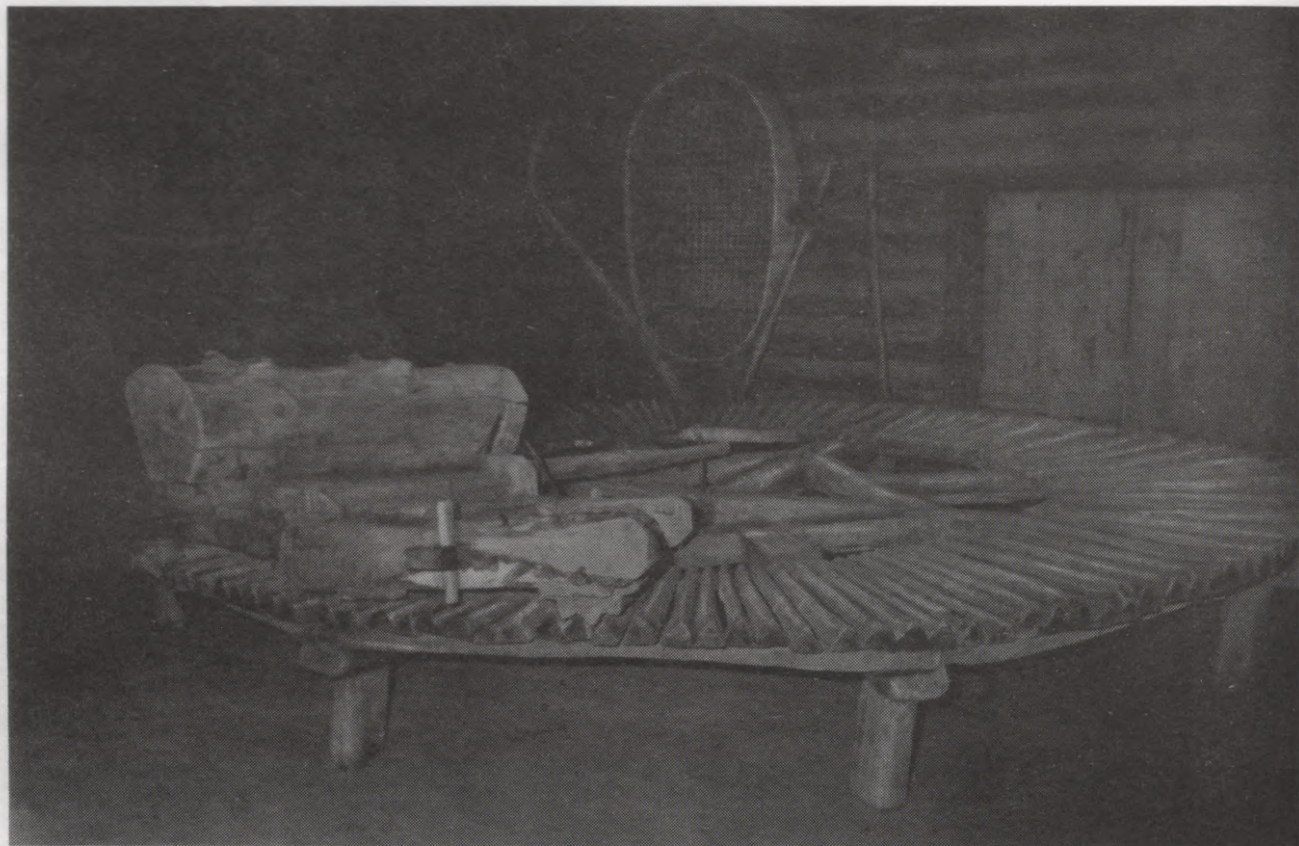
Parasti katrā zvejnieka — zemnieka sētā bija vairāki vai mazāki pilnīgi linu apstrādes rīku komplekti, kura

48. att. Linu šķiedras apstrādes rīki Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja Deju laidara pelavniekā 1957. gadā. Priekšplānā ar roku cilājama (darbināma) mīstīkla (BDM 130; ziņu nav); aiz tās ar roku darbināma mīstāmā mašīna no Bērzaunes pagasta (BDM 1385); mašīnai līdzās — griezumam rotātas kulstīklas: no kreisās — Kuldīgas raj. Turlavas pagasta Lejaszoņos, darināta 19. gs. vidū; Kalnavāžos, darināta 1910. gadā; Liepājas raj. Otaņķu pagasta Skujās, darināta 20. gs. sākumā (BDM 2346; 2361; 3324).

vērtīgākās lietas iekļuva saimniecību inventāra uzskaites sarakstos. 1844. gada 6. februārī Skultes pagasta Ķērnes māju mantā ierakstīts linu susekļu pāris, tas pats 1848. gada 16. augustā Julten Kursišu vaļinieka un Mandagu saimnieka inventārā (LVVA, 3345. f., 1. apr., 102. l., 32., 40., 58. lp.). 1855. gada 18. novembrī Skultes pagasta Ēles māju saimniekam Sīmanim Puriņam bija divas mīstīklas, Rūtulu saimniekam Pēterim Kramiņam, Mankinu saimniekam Mārtiņam Vimbam un Galnieku saimniekam Jānim Amatniekam — trīs (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 39.–41. lp.). 1857. gada 18. jūnijā Skultes pagasta Stārastu saimniekam Pēterim Trepiņam pierakstīja piecas mīstīklas, bet 1858. gada 17. aprīlī Mālerunču saimniekam Sīmanim Krūzmanim — divus linu susekļus un četras mīstīklas (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 67., 91., 92. lp.). 1863. gada novembrī Skultes pagasta Tampiņu saimniekam Pēterim Krūmiņam sadega septiņas mīstīklas (LVVA, 3345. f., 1. apr., 36. l., 96. lp.). 1868. gada 6. septembrī Svētciena Klāvu mirušā saimnieka Andreja Dansona atstātajā mantībā kopā ar citu ietilpa linu mīstāmā mašīna. Tādu 1869. gada 3. februārī uzņēma arī Skultes pagasta Pones māju mirušā saimnieka Mi-

ķeļa Vēksuļa inventārā (LVVA, 1779. f., 1. apr., 5. l., 165. lp.; 3345. f., 1. apr., 102. l., 78. lp.). 1869. gada 10. martā Svētciena pagasta Salacjenu ūtrupē pārdeva trīs mīstīklas un divus linu susekļus, bet 10. aprīlī Skultes pagasta Mežgaiļos pirmsūtupes mantu uzskaitē atrada linu mīstāmo mašīnu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 6. l., 88. lp.; 3345. f., 1. apr., 37. l., 199. lp.). 1871. gada 12. aprīlī Vecsalacas pagasta Upes Kadagos izūttrupēja mirušā saimnieka Jēkaba Bērziņa saimniecības rīkus, starp tiem arī linu mīstāmo mašīnu, bet 10. jūnijā uzņēma Svētciena pagasta Postu mirušā saimnieka mantību, tajā skaitā četrus susekļus, četras mīstīklas, divas linsēklu tīrāmās mašīnas un linu mīstāmo mašīnu (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 78. lp.; 1779. f., 1. apr., 9. l., 15. lp.). 1882. gada 25. oktobrī Skultes pagasta tiesa novērtēja Mandagu mirušā saimnieka Jāņa Trepiņa mantu, kurā ietilpa arī divi linu susekļi, piecas mīstīklas un divas ar roku darbināmas linu mīstāmās mašīnas (LVVA, 3345. f., 1. apr., 42. l., 130., 131. lp.). 1884. gada 24. septembrī Skultes pagasta Brašās bija ar roku darbināma linu mīstāmā mašīna, bet 1888. gada 19. aprīlī Mazjaunzemos — linu pogaļu suseklis, trīs mīstīklas, divas kulstīklas un mīs-

49. att. Ar zirga spēku darbināma lina mīstāmā mašina — *tilta mašina* Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja Valmieras Brežu dzīvojamās rijas — skolas piedarbā 1962. gadā (BDM 2067). Mašīnu taisījuši meistari Jānis un Pēteris Kangari Rēzeknes apr. Bērzgales pagasta Ceplīšos apmēram 19. gs. 60. gados. Viņi šādas mašīnas veduši pārdot uz Rēzekni.

tāmā mašina (LVVA, 3345. f., 1. apr., 44. l., 156. lp.; 46. l., 173., 174. lp.). Ir atrasti arī daudzi citi līdzīga satura dokumenti.

Patstāvīga profesija skaitījās lina un kaņepāju kulstītāji, kas staigāja no mājas uz māju, darīdami šo putekļaino un smago darbu. Apkārtstaigājošie kulstītāji parasti bija bezzemnieki un sīkzemnieki, kas dzīvoja tajā pašā pagastā, taču bieži arī ārpagastnieki un pat pārnovadnieki. Par lina kulstītājiem uz Vidzemi bieži nāca Latgales krievi un latvieši, arī igauņi no Dienvidigauņijas. Uz Rietumkurzemi lina kulstītāji nāca no Lietuvas (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35.–45. l., Vecsala; 1779. f., 1. apr., 1.–19. l., Svētciems; 3345. f., 1. apr., 32.–47. l., Skulte; E 30, 1973.—1988. gada ekspedīciju pieraksti).

Visā jūras piekrastē kā plaša sieviešu nodarbe pastāvēja kaņepāju un lina diegu vērpšana. No diegiem auda tīklu un vadu, bet kopš 19. gs. beigām arī jūras murdu linumus. Raksturojot viņu darbu, 70-gadīgais kuivižnieks Pēteris Gulbis 1958. gadā sacīja: «Ar mурdiem sāka zvejot ap 60 gadus atpakaļ. Vecais Būdiķis bija iesācējs. Visu ziemu sievas un bērni priekš mурda auda un vērpa. Uz reņģu zveju katram vīram viens mурds bija. Mурda sētas garums bija ap 100 asu, bet augstums atkarīgs no jūras dziļuma — 10—30 pēdas

[pēda — 30 cm. — S.C.] liels» (E 13, 1786). Augšzemē, Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē vērpjamie ratiņi, bet Latgalē vērpjamās vārpstas ar skriemeli bija katras ģimenes mantības neatņemama sastāvdaļa, kas atspoguļojas arī arhīva dokumentos.

Pēc pašreiz zināmajiem dotumiem izšķiramas četras vērpēju grupas: 1) zvejnieku sievas, māsas, meitas, mātes un citas tuvas radniecības, kuras kā mājamatniecības un ģimenes locekles strādāja savas saimes vajadzībām; 2) neprecētas laukstrādniecības, kalpu un vaļinieku meitas, sievas un mātes, vaļinieces, kas dzīvoja zvejnieku un zvejnieku sētās; viņas pelnījās kā algotas strādniecības vai arī ar vērpšanu atlīdzināja saimniekam par mājokli un dārza zemes gabaliņu; šajos gadījumos ir darīšana ar amatniecēm, kas strādāja zināmam pasūtītājam; 3) bezzemniecības un sīkzemniecības, dažāda turības līmeņa saimnieku un saimnieču gadus vecās mātes, kas ar vērpšanu pelnīja iztiku un parasti strādāja zināmam pasūtītājam; 4) šajā grupā ietilpinātās sievietes sociālā ziņā atbilda trešās grupas vērpējām, bet strādāja iepriekš nezināmam brīvā tirgus pieprasītājam. Trešās un ceturtās grupas vērpējas bieži vien ir grūti atšķirt, jo daļu viņu produkcijas paņēma zināms pasūtītājs, daļu — nezināms pircējs. Vērpuma saņēmēju parasti noteica šķiedras iegūšanas iespējas:

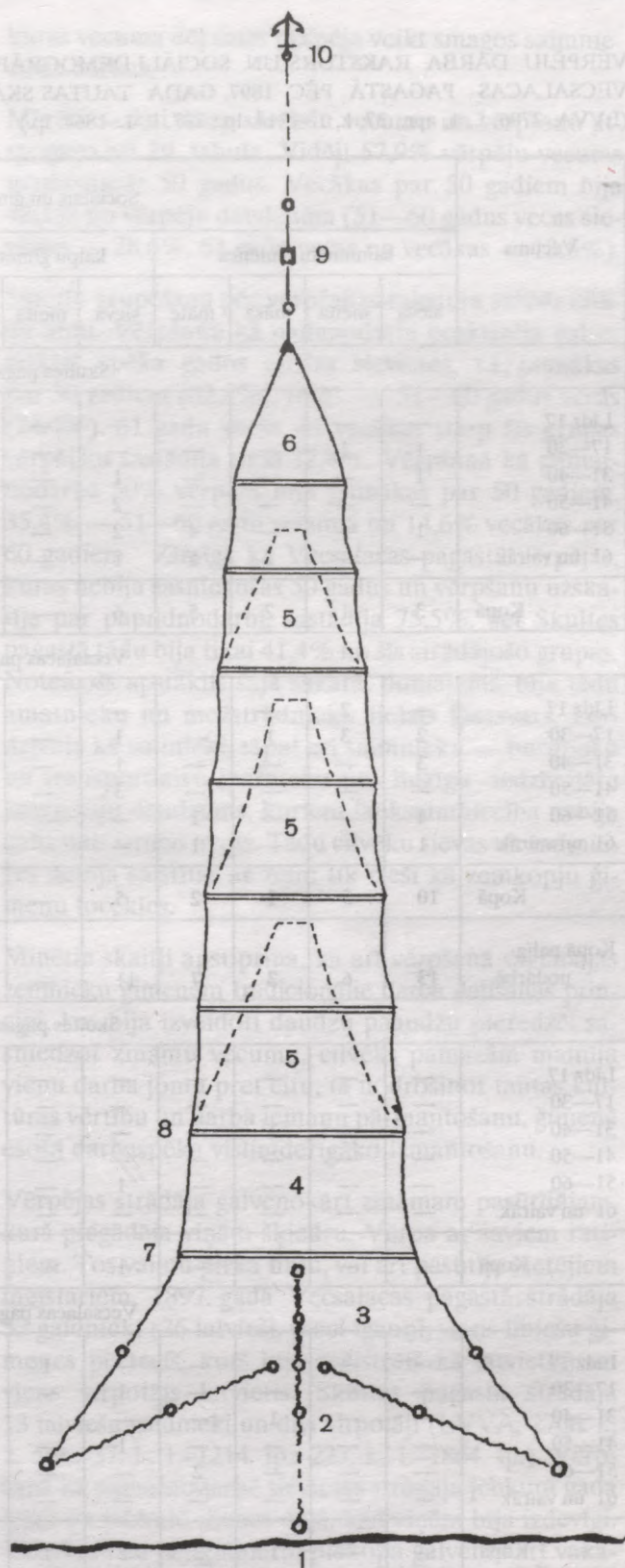
ja vērpesas pašas pirka izejmateriālu, viņas vērpa tik, cik spēja pārdot. Ja šķiedru piegādāja pasūtītājs, vērpus atbilda viņa pieprasījumam.

Arhīvā saglabātās jau minētās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketas atspoguļo to personu sociāli profesionālo daudzveidību, kuras vērpsanu dēvēja par savu specialitāti vai minēja to kā papildnodarbi. Anketas ļāva noskaidrot arī vērpsēju sociāli demogrāfisko sastāvu un vērpsanas kā nodarbošanās nozares raksturu (saimnieciskās darbības pamats vai papildinājums). Tomēr ieraksti klusē par vērpsēju meistarības līmeni un vērsuma daudzumu. Par pēdējo var spriest vienīgi pēc tā, kā vērpsana atspoguļojas pagasta tiesu protokolos un citos dokumentos, kādā mērā par to ekspedīcijās stāstījuši ziņu sniedzēji.

Piemēra labad publicējam 29. tabulu. Tajā iestrādātas ziņas par Skultes un Vecsalacas pagastā 1897. gadā dzīvojušo vērpsēju vecumu, sociālo un etnisko piederību, ģimenes stāvokli un darba raksturu. Jau minēts, ka Skultes pagastā pavisam dzīvoja 2347 cilvēki. No tiem kā vērpsējas darbojās 52 sievietes jeb 2,2% no iedzīvotāju kopskaita. Vecsalacas pagastā turpretim dzīvoja 4027 personas, starp kurām 74 jeb 1,8% bija vērpsējas. Skultes pagastā strādāja 97 zvejnieki, uz vienu zvejā nodarbināto iznāca 0,5 vērpsējas. Vecsalacas pagastā uz vienu zvejnieku turpretim iznāca 1,05 vērpsējas. Iespējams, ka pastāvēja kāda saikne starp vērpsēju un zvejnieku skaitu un tīklu līnumu izgatavošanu.

Par Skultes pagastu autora rīcībā tādu datu nav. Tāpēc minam dažus skaitļus par zvejnieku tīklu daudzumu Vecsalacā. To noaušanai un labošanai nenoliezdami vajadzēja daudz diegu: 20. gs. sākumā turienes zvejniekiem piederēja 60 lieli jūras murdi reņģu zvejai, 49 — lašu zvejai, viens jūras vads un 864 metāmie tīkli (Mühlen 19031, 46. nr., 471., 473. lpp.). 1926. gadā 105 zvejniekiem šie skaitļi bija: 610 dažādi metāmie tīkli, viens vads, 14 reņģu, 47 lašu un 19 zušu (kopā 80) murdi. Skultes piekrastē tajā pašā gadā 84 zvejnieki zvejoja ar 853 dažādiem tīkliem, 36 bušu un luču vadiem, vienu reņģu murdu (Miezis 1926, 22., 23., 26., 27. lpp.). Nevienā citā Latvijas piekrastes posmā nebija tādas lielo jūras murdu (50. att.) koncentrācijas kā Ainažu—Vecsalacas jūrmalā. 1926. gada datus tikai aptuveni var attiecināt uz visu 19. gs.: toreiz valdošie zvejas rīki bija tīkli un lieli jūras vadi. Tikai 19. gs. beigās Vidzemē sāka būvēt jūras murdus, kuri pamazām ieviesās vadu un tīklu vietā.

Skultes pagastā vērpa tikai latvietes, jo iedzīvotāju etniskais sastāvs tur bija stipri viendabīgs. Vecsalacas pagastā turpretim jaukti dzīvoja igauņi un latvieši, tāpēc tajā 10,8% vērpsēju bija igauņietes. Par abu pagastu savdabību uzskatāms tas, ka vērpsēju vairumam dzīve tieši nesaistījās ar zvejniekiem. No 52 Skultes vērpsējām tikai 12 (23%) bija zvejnieku ģimeņu locekles. Vecsalacas pagastā tāda izrādījās tikai viena vērpsēja

50. att. Jūras murda izvietojuma shēma Tukuma raj. Engures pagasta Ābragciemā 20. gs. sākumā. Zīmēta pēc 1900. gadā dzimušā zvejnieka Anša Legzdiņa stāstījuma 1972. gadā (E 30, 4113). Murda — morda garums apmēram 25 m.

1 — Rīgas liča krasts; 2 — apmēram 250 m garais murda žogs, kas veidots no jūras dibenā iedzītiem mietiem un tīkla līnuma; 3 — murda piltuve — aploks; 4 — murds; 5 — iedzirkņi — padzirkņi; 6 — murda aste ar tai piesietu virvi — treilīņu; 7 — kvadrātveida iecija — mute; 8 — stīpas; 9 — astes virvē — treilīnā starp diviem mietiem iesiets bloks murda nostiepšanai; 10 — enkurs.

VĒRPĒJU DARBA RAKSTURS UN SOCIĀLI DEMOGRĀFISKAIS STĀVOKLIS SKULTES UN VECALACAS PAGASTĀ PĒC 1897. GADA TAUTAS SKAITĪŠANAS SĀKOTNĒJĀM ANKETĀM (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 1.-1214. lp.; 227. l., 1.-1864. lp.)

Vecums	Sociālais un ģimenes stāvoklis												Kopā vecuma grupā	Etniskā piederība	
	saimnieku ģimenes				kalpu ģimenes			vaļinieku ģimenes			kalpones			latvietes	igauņietes
	sieva	meita	māsa	māte	sieva	meita	māte	sieva	meita	māte	kalpone	māte			
Skultes pagasts, palīgnodarbe															
Līdz 17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17—30	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	5	5	—
31—40	1	—	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—	4	4	—
41—50	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	3	3	—
51—60	1	—	—	4	2	—	1	2	—	—	2	—	12	12	—
61 un vairāk	—	—	2	1	1	—	—	1	—	—	—	—	5	5	—
Kopā	3	1	2	5	6	—	1	7	—	—	4	—	29	29	—
Vecsalacas pagasts, palīgnodarbe															
Līdz 17	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
17—30	2	3	1	—	1	—	—	1	1	—	3	—	12	12	—
31—40	3	—	—	—	1	—	—	6	—	—	1	—	11	11	—
41—50	—	—	—	—	3	—	—	6	—	1	2	—	12	10	2
51—60	4	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	7	7	—
61 un vairāk	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	5	4	1
Kopā	10	5	1	2	5	—	1	15	1	2	7	—	49	46	3
Kopā palīgnodarbē	13	6	3	7	11	—	2	22	1	2	11	—	78	75	3
Skultes pagasts, pamatnodarbe															
Līdz 17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17—30	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	3	3	—
31—40	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	2	—
41—50	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	6	6	—
51—60	—	—	—	—	1	—	—	5	—	—	—	1	7	7	—
61 un vairāk	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	5	5	—
Kopā	—	—	1	—	1	—	—	19	1	—	—	1	23	23	—
Vecsalacas pagasts, pamatnodarbe															
Līdz 17	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—
17—30	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
31—40	—	—	1	—	—	—	—	3	—	—	—	—	4	3	1
41—50	—	—	—	—	1	—	—	6	—	—	—	—	7	6	1
51—60	—	—	—	2	—	—	1	7	—	—	—	—	10	7	3
61 un vairāk	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2	2	—
Kopā	—	—	1	2	2	1	1	18	—	—	—	—	25	20	5
Kopā pamatnodarbē	—	—	2	2	3	1	1	37	1	—	—	1	48	43	5
Pavisam kopā	13	6	5	9	14	1	3	59	2	2	11	1	126	118	8
Tajā sk. Skultes pag.	3	1	3	5	7	—	1	26	1	—	4	1	52	52	—
Tajā sk. Vecsalacas pag.	10	5	2	4	7	1	2	33	1	2	7	—	74	66	8

jeb 1,4% no viņu skaita. Tomēr abos pagastos daudzas vērējās dzīvoja zvejnieku sētās kā vaļinieces, kalpu sievas un citādas īrnieces. Saiknes trūkums starp vēršanu un zveju kā īpašām nodarbošanās nozarēm vienas ģimenes ietvaros vērojams arī citos piekrastes pagastos (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., Rīgas jūrmala, Slokas pag.; 228. l., Svētciema pag.; 248. l., Nīcas, Pērkones, Rucavas pag.). Acīmredzot zvejnieku ģimeņu sievietes vērpa savām vajadzībām (to ekspedīcijās stāstīja vecākās paaudzes zvejnieki, kas vēl atcerējās tīklu aušanu savās sētās). Šķiet, ka skaitīšanas anketās galvenokārt ir atspoguļota to vērēju darbība, kuras strādāja peļņas nolūkos.

Sociālā ziņā vērēju lielum lielais vairums — 93 jeb 73,8% no 126 bija bezzemnieces: vaļinieces, amatnieku un citu personu ģimenes locekles, kas dzīvoja vaļinieču statusā, tāpat arī kalpu sievas, neprecētas laukstrādnieces un citas sievietes. Tikai 33 vērējās (26,2%) piederēja saimnieku ģimenēm. Spriežot pēc skaitīšanas datiem, vērēju sociālā noslāņošanās bija izteiktāka Skultes pagastā: tur vērējās — bezzemnieces sastādīja 76,9% no viņu kopskaita, kamēr Vecsalacas pagastā šis īpatsvars bija tikai 71,6%. Noslāņošanās īpaši manāma to vērēju kopā, kurām amats skaitījās pamatnodarbe: Skultē bezzemnieces sastādīja 95,7% no viņām, Vecsalacā — 88,0% (starp vērējām — palīgnodarbniecēm šie skaitļi attiecīgi bija 65,5% Skultē un 63,2% Vecsalacā).

Pēc sociālās piederības vērējās grupējās šādi: 50% vaļinieces, gandrīz divreiz mazāk — 26,2% — saimnieku ģimeņu sievietes, 14,3% — kalpu ģimeņu sievietes, 9,5% — neprecētas laukstrādnieces un viņu mātes. Vērēju darba rakstura skatījums pa pagastiem sniedz šādu ainu: starp vērējām, kas amatu uzdeva par pamatnodarbi, Skultes pagastā vaļinieces bija 86,9%, bet Vecsalacas pagastā — tikai 72%. Kalpu ģimeņu sievietes šajā grupā Skultes pagastā — 4,3%, bet Vecsalacas pagastā — 16%. Vēršanās kā papildu nodarbē Skultes pagastā vaļinieciem un kalpu ģimeņu locekļiem iznāca vienāds īpatsvars — 24,1%, bet Vecsalacas pagastā attiecīgi 12,2 un 36,7%.

Neprecētajām kalponēm un viņu mātēm bija niecīgs īpatsvars to vērēju kopumā, kuras amatu uzskatīja par pamatnodarbi, — vienīgi Skultes pagastā 4,3%. Turpretim vēršanās kā palīgnodarbē viņu līdzdalība visai jūtama — Skultē 13,8%, Vecsalacā — 14,3%.

Saimnieku ģimeņu sieviešu īpatsvars starp vērējām, kuras amatu uzskatīja par pamatnodarbi, izrādījās neliels — Skultes pagastā 4,3%, Vecsalacas pagastā — 12%. Turpretim starp vērējām, kam vēršana bija papildnodarbe, saimnieku ģimeņu sievietes Skultē aizņēma 38%, bet Vecsalacā — 36,7%. Domājams, ka šajos skaitļos ietilpst sīksaimnieku ģimeņu sievietes. Starp saimnieku ģimeņu vērējām liels īpatsvars ir saimnieku padzīvojušajām mātēm un māsām (33,3%),

kuras vecuma dēļ vairs nespēja veikt smagos saimniecības darbus.

Minēto saikni starp sieviešu vecumu un vēršanu atspoguļo arī 29. tabula. Vidēji 57,9% vērēju vecums nepārsniedz 50 gadus. Vecākas par 50 gadiem bija 42,1% no vērēju daudzuma (51—60 gadus vecas sievietes — 28,6%, 61 gadu vecas un vecākas — 13,5%).

Skaitļu grupēšana pēc vēršanas rakstura sniedz citādu ainu. Vēršanu kā palīgnodarbi praktizēja galvenokārt spēka gados esošas sievietes, t.i., jaunākas par 50 gadiem (62,8%), retāk — 51—60 gadus vecās (24,4%). 61 gadu vecās un vecākas starp šīs grupas vērējām sastādīja tikai 12,8%. Vēršanās kā pamatnodarbē 50% vērēju bija jaunākas par 50 gadiem, 35,4% — 51—60 gadu vecumā un 14,6% vecākas par 60 gadiem. Zīmīgi, ka Vecsalacas pagastā vērējās, kuras nebija sasniegušas 50 gadus un vēršanu uzskatīja par papildnodarbi, sastādīja 75,5%, bet Skultes pagastā tādu bija tikai 41,4% no šīs strādājošo grupas. Noteicošs apstāklis šajā sakarā, domājams, bija tādu amatnieku un mežstrādnieku lielais īpatsvars, kuri dzīvoja kā vaļinieki, tāpat arī saimnieku — burinieku un transportlaivu īpašnieku un līdzīgu iedzīvotāju kategoriju daudzums, kuriem lauksaimniecība nebija galvenais iztikas avots. Tādu cilvēku sievas un radniecības nebija saistītas ar zemi tik cieši kā zemkopju ģimeņu locekles.

Minētie skaitļi apstiprina, ka arī vēršanās saglabājis zemnieku ģimenēm tradicionālie darba dalīšanas principi, kas bija izveidoti daudzu paaudžu pieredzē: sašniedzot zināmu vecumu, cilvēks pamazām mainīja vienu darba jomu pret citu, tā nodrošinot tautas kultūras vērtību un darba iemaņu pārmantošanu, ģimenē esošā darbaspēka vislietderīgāko izmantošanu.

Vērējās strādāja galvenokārt zināmam pasūtītājam, kurš piegādāja viņām šķiedru. Vērpa ar saviem ratiņiem. Tos vai nu pirka tirgū, vai arī pasūtīja vietējiem meistariem. 1897. gadā Vecsalacas pagastā strādāja 32 galdnieki (26 latvieši, pieci igauņi, viens lībiešu ģimenes pēctecis, kurš bija reģistrēts kā latvietis) un viens virpotājs latvietis. Skultes pagastā strādāja 13 latviešu galdnieki un divi virpotāji (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 1.—1214. lp.; 227. l., 1.—1864. lp.). Vēršanās kā pamatnodarbē sievietes strādāja jebkurā gada laikā un jebkurā dienas daļā, kad viņām bija izdevīgi. Vēršanu kā palīgnodarbi piekopa galvenokārt vakaros un no lauksaimniecības darbiem brīvā dienas daļā, it īpaši ziemā.

Tīklu un vadu līnumu aušanai vajadzīgo kaņepāju un līnu diegu vērējās darbojās arī dažu lielo ezeru apkaimē, kur strādāja daudz zvejnieku — tīklu pieprasītāju. Tā 19. gs. pēdējos gadu desmitos — 20. gs. sākumā Latgales plašākā ezera Rāznas apkārtnē, kur atrodās arī desmitiem citu lielāku un mazāku ezeru, dzīvoja krievu un latviešu bezzemnieki un sīkzemnie-

ki, kas vērpa diegus no pasūtītāja pievestas šķiedras. Kā vērņēmju ciemi Rēzeknes apriņķa Andrupenes pagastā pagaidām zināmi Krievu Virauda, Latviešu Virauda, Ļīpuški, Rusiški, Škrjabi, Ubogova, Zeļonki. Izsukātus linus piegādāja gan Latgales ezeru zvejnieki, gan tīklu aušanas uzņēmēji — Andrupenes pagasta Ubogovas ciema latviešu zemnieks Ņemcovs un Škrjabu ciema vecticīgais krievs Kononovs. Vērpuma kvalitāte bija atkarīga no atvesto šķiedru labuma.

Vecākās paaudzes zvejnieki stāstīja, ka tīklu diegu vērpšanai vienmēr veduši vislabāko kaņepāju un linu šķiedru. Bez tam arī Ņemcovs pats Latgalē un Pleskavas gubernā esot pircis vērpšanai sagatavotus linus un kaņepājus, izdalījis tos vērpējām, savācis vērpumu un pārdevis tiem zvejniekiem, kuri paši auduši tīklu linumus. Ekspedīciju pierakstos lasām, ka Ņemcovs bijis turīgs zemnieks un nomājis daļu Rāznas ezera (E 29, 12, Losi; 27, Ļīpuški; E 30, 2067, Rušanica; E 31, 4612, Andrupene).

Mūsu rīcībā pašlaik esošā ziņu kopa tomēr liecina, ka saldūdens zvejnieku vajadzībām linumu diegus vērpuši galvenokārt viņu sētu iemītnieki un ģimeņu locekļi. Vidus- un Rietumlatvijā (Kurzemē, Vidzemē, Zemgalē) tīklu diegus vērpa ar horizontālajiem un vertikālajiem ratiņiem, bet Austrumlatvijā (Latgalē) — ar vārpstām, tāpat, kā to darīja baltkrievu un krievu vērpējas.

Arhīvos saglabātie dokumenti, ekspedīciju pieraksti un literatūrā atrastais mudina domāt, ka linumu aušana un lāpīšana pat lielākā mērā nekā tīklu diegu vērpšana atradās zvejnieku ģimeņu rokās (E 1956. — 1995. gada ekspedīciju pieraksti visos pētītajos Latvijas rajonos). Saglabātajās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās tīklu audēji un lāpītāji nosaukti ievērojami retāk nekā vērpējas. Piemēram, Vecsalacas pagastā atzīmēti tikai četri 50—65 gadus veci latviešu vīri, kas auduši un lāpījuši tīklus. Viņu sociālā piederība neskaidra. Viens 64 un otrs 65 gadus vecs tīklu audējs amatu uzskatīja par galveno un vienīgo nodarbi. Trešais — 58-gadīgais par pamatnodarbi nosauca zveju, par palīgdarbu — tīklu izgatavošanu. Ceturtais — 50-gadīgais pagasta nabags tīklu linumu aušanu pierakstīja kā papildu peļņas avotu, jo pamatiztiku saņēma no pagasta (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 307., 308., 314., 315., 370., 371, 409., 412. lp.).

Skultes pagastā reģistrēti seši tīklu audēji un lāpītāji, starp kuriem arī viena sieviete. Visi atzinuši sevi par latviešiem. Starp četriem 63—72 gadus veciem vīriešiem trīs bija vaļinieki un viens — saimnieks. Divi no viņiem tīklu aušanu pieteica par pamatnodarbi, divi — par palīgnodarbi. Vaļinieka 45 gadus vecā otrā sieva palīdzēja vīram lāpīt tīklus. Tas skaitījās viņas pamatdarbs. Sestais atzīmētais tīklu meistars bija 17-gadīgs no zemniekiem cēlies strādnieks, kurš tīklu izgatavošanu uzdeva kā palīgnodarbi (LVVA, 2706. f.,

1. apr., 37. l., 695., 696., 803., 804., 815., 816., 839., 840., 899., 900. lp.).

Vairākos attīstītas zvejas pagastos 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās linumu audēji un tīklu lāpītāji vispār nav pieminēti: Krustpils, Līvāni, Vīpe (LVVA, 2706. f., 1. apr., 115. l.), Domopole (LVVA, 2706. f., 1. apr., 145. l.), Nīca, Pērkone, Rucava (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l.). Domājams, ka linumu aušana un īpaši lāpīšana skaitījās mazāk darbietilpīga nekā tīklu diegu vērpšana. Tīklus labprāt auda un lāpīja ģimenes vecie ļaudis, kuri vairs nespēja veikt citus darbus. Tā kā viņi strādāja savas saimes vajadzībām, tos skaitīšanā kā vairāk vai mazāk patstāvīgus meistarus vienkārši neregistrēja. Zvejnieku ģimenes tīklus gatavoja no zvejas un citiem darbiem brīvajā laikā. Tīklus parasti lāpīja tūliņ pēc saplēšanas. Izņēmums bija to jūras zvejnieku ģimenes, kuru sievas nāca no zemkopju sētām un neprata tradicionālos zvejnieksievu darbus. Tādās mājās tīklu aušanu un lāpīšanu uzticēja kaimiņsētu vai kaimiņciemu sievietēm (E 1973.—1996. gada ekspedīciju pieraksti).

Tiklinieču tradicionālie darba meklējumi kaimiņciemos turpinājās arī 20. gs. pirmajos gadu desmitos. 1912. gadā dzimušais Kolkas lībietis Augusts Adamkovičs 1995. gada vasarā par to stāstīja: «Vasarās un rudenos Kolkā darbs bija *pa kūriem* [brētliņu konservu darbnīcām. — S.C.]. Ziemā, kad kūri nedarbojās, kolcinieces gāja lāpīt tīklus pa Lieljūras ciemiem. Marija [teicēja māsa. — S.C.] gāja pa Košragu, Mazirbi, Sīkragu. Tur iepazinās ar Kārli Klambergu, Latvijas laikā apprecējās un palika dzīvot Sīkraga Jaunsmiltiņos. Tīklus lāpīt gāja arī Kolkas lībiete Emma Stalte. Tā ieprecējās Sīkraga Sproģos. Bija vēl citas meitas, kas staigāja pa ciemiem, tīklus lāpīdamas. Mana jaunākā māsa Ņina tā ieprecējās Mazirbes Leitendorfos. Melānija Ešentāle, strādādama Lieljūras ciemos, neprecējās. Tiklinieces zināja, kuram zvejniekam vajadzīga palīdzība: kad radās vajadzība, zvejnieks padeva ziņu. Lāpītājas darba laikā dzīvoja tajā sētā, kurā strādāja.

Kad darbu pabeidza, gāja uz nākošo māju. Darba laikā lāpītājas bija saimnieka uzturā. Kolciniecēm tālākais lāpīšanas ciems bija Sīkrags. Gar Lieljūru tīklu zvejnieku bija vairāk, jo tur gāja uz butēm. Lāpīja brētliņu un reņģu tīklus. Bušu vadus zvejnieki lāpīja paši.» Pēc tādiem principiem zvejnieki un tīklu lāpītājas esot sadarbojušies iepriekšējos gadu desmitos, t.i., teicēja tēva un vectēva darbības laikā.

1906. gadā dzimušais Košraga lībietis Teodors Skadiņš 1987. gadā atcerējās: «Lielāko tiesu tīklus lāpīja pašu sievas un meitas, arī vīri paši. Kolkā dzīvoja kādas 2—3 sievietes, kas nāca te tīklus lāpīt par maksu. Vārdus neatceros. Tās bija vaļinieces, kam nebija savas saimniecības. Zvejnieks, kurš Košragā pa ziemu ņēma kolcinieces, bija Gustavs Anzenaus Valdamo mājās. Viņa sieva bija *no kalna* un neprata lāpīt. Arī

mana sieva ir latviete *no kalna* un neprata lāpīt. Tāpēc lāpīt nāca Berta Indriksone no Mazirbes Lauriem. Es savukārt viņai apstrādāju zemi. Tā notika Latvijas laikā. No zēna gadiem neatceros lāpītājas no citām vietām. Ciemos bija savas vaļinieces, kas pelnījās ar tīklu lāpīšanu.»

Zvejas apvidos tīklu aušanas tradīcija dzīvoja kopš visai tālas senatnes. Latvijā vissenākās ziņas par tīkliem sniedza L. Vankinas vadītie arheoloģiskie izrakumi Sārnatē neolīta apmetnē. Tur atrada linuma paliekas, tīklu gremdus, pludiņus un pat vada spārna gala nūjas (Ванкина 1970, 94., 95. lpp.). Tīkla acis atgādinošs ornaments redzams uz Sārnatē atrastā koka kapļa lāpstas un uz keramikas lauskām (Ванкина 1970, XL, XLI tab.).

Tīklu aušanas kā nodarbošanās nozares attīstību 19. gs. noteica divi apstākļi: 1) zvejnieku pieprasījums; 2) muižu administrācijas prasība saimniekiem nodot muižai zināmu daudzumu nodevu kārtā noaustu linumu. Tādu prasību feodālās klaušu saimniecības apstākļos uzturēja muižas, kurām piederēja ūdeņi un kuras nodarbojās ar zveju. Tā 1770. gadā Ludzas apriņķa Janovoles un Nirzas apvidu 36 zemnieku ciemiem vajadzēja aizvest muižām kā naturālās nodevas 32 pudus 31 2/3 mārciņas tīklu linuma. Tajos ciemos skaitījās 537 zemnieku sētas (LVVA, 5426. f., 1. apr., 138. l., 498.—502. lp.). Par muižu ieinteresētību iemācīt zemnieku bērniem nepieciešamās un derīgās amatu iemaņas, to skaitā tīklu linumu aušanu, 1823. gadā stāsta Cēsu apriņķa Drustu zemnieku skolas mācību nodarbību apraksts: «.. No pulksten 8 līdz 11 skole top turēta un atkal pēc pusdienas no plkst. 2 līdz 4; pēc pabeigtas skolas, kā priekš tā arī pēc pusdienas, allažin viena spēles stunde bērniem brīva top atlaista. Pāvakaros no pulksten 5 līdz 8 pa 3 stundām dažus roku darbus māca, kā kurvju, šņoru, striķu višana, tīklu aušana.» (LA, 1823, 25. okt.). Drusti bija viens no ezeriem bagātiem apvidiem Vidzemes Centrālajā augstienē.

Norādes par muižām nododamiem tīklu diegiem regulāri lasāmas vaku grāmatās, kurās līdzās muižu saimnieciskajai darbībai ierakstītas arī no zemniekiem saņemamās naturālās nodevas. Ļaudonas mācītājmuižai 1814. gadā no sešu sētu desmit saimniekiem vajadzēja saņemt 67 mārciņas (26,8 kg), Jaunkalsnavas muižai no 46 sētu 46 saimniekiem 93 mārciņas (37,2 kg), Odziņas muižai no 41 saimnieka 181,5 mārciņas (72,6 kg), bet Jaunpiebalgas mācītājmuižai — 16 mārciņas (6,4 kg) tīklu vai vadu linumu diegu (KVVA, 1528. f., 1. apr., 95. l., 146., 153., 136., 125. lp.). 1815. gadā Āsteres muižai no 12 saimniecībām ar 12 saimniekiem pienācās 24 mārciņas (9,6 kg), bet Drieliņu muižai no septiņām saimniecībām ar septiņiem saimniekiem 14 mārciņas (5,6 kg) vadu diegu, Rozulas muižai no 28 saimniecībām ar 28 saimniekiem — 128 mārciņas (51,2 kg) tīklu diegu, Inciema muižai no 32 sētu 32 saimnie-

kiem — 51 mārciņa (20,4 kg) vadu diegu, Skultes muižai no 104 sētu 104 saimniekiem — 106 mārciņas (42,4 kg) tīklu diegu, Zeltiņu muižai no 24 sētu 74 (?) saimniekiem — 280 mārciņas (112 kg) tīklu diegu (KVVA, 1528. f., 1. apr., 96. l., 72., 84., 96., 295. lp.). 1817. gadā Lugažu draudzes Burges muižai bija paredzēts saņemt no zemniekiem 65 mārciņas (26 kg) tīklu diegu, Aumeisteru muižai no 47 zemnieku saimniecībām — 57,75 mārciņas (23,1 kg) vadu diegu, Sausnējas muižai no 38 saimniecībām — 63 mārciņas (25,2 kg) tīklu diegu (KVVA, 1528. f., 1. apr., 131. l., 121., 128., 132. lp.). 1819. gadā Ļaudonas muiža prasīja no 123 sētu 123 saimniekiem 404 mārciņas (161,6 kg) vadu diegu (KVVA, 1528. f., 1. apr., 148. l., 294. lp.). Līdzīgs uzskaitījums būtu arī par citām muižām citos gados līdz laikam, kamēr turpinājās naturālo nodevu ievākšana. Dažādās muižās to izbeidza atšķirīgos gados.

30. tabulas skaitļi uzskatāmi atspoguļo darbaspēka lietpratīgas izmantošanas principu: smagajā un zināmā mērā bīstamajā jūras zvejā brauca galvenokārt veiklie un spēcīgie vīrieši, kuriem ne vienmēr atlika laiks pastāvīgi nodarboties ar tīklu aušanu un lāpīšanu. Kā profesionāli tīklu audēji — arodnieki strādāja galvenokārt padzīvojuši cilvēki, it īpaši sievietes, un pusaudži. Citādi bija tīklu aušanā un lāpīšanā kā papildnodarbē: tur vairāk darbojās cilvēki spēka gados, no kuriem lielākā daļa bija sievietes. Teikto apstiprina ziņas par tīklu audēju un lāpītāju vecumu. Visdaudzskaitlīgākā un darbā visspējīgākā iedzīvotāju daļa — 17—50 gadus vecie cilvēki — vidēji sastādīja 59,7% no tīklinieku kopskaita, bet pusaudži un padzīvojušie ļaudis — 40,3%. Tomēr tīklu aušanā un lāpīšanā kā pamatnodarbē 17—50 gadus veco ļaužu īpatsvars ievērojami samazinās — līdz 48,6%. Turpretim papildnodarbē tas pieaug līdz 70%. Pusaudžu un veco cilvēku tīklu aušanā un lāpīšanā kā pamatnodarbē ir 51,4% no tīklinieku kopskaita, bet palīgnodarbē viņu īpatsvars samazinās līdz 30%. Vēl piezīmējams, ka pusaudžu loma tīklu aušanā un lāpīšanā kā peļņas avotā bija niecīga — vidēji 6,5% no tīklinieku daudzuma. Pamatnodarbē viņi sastādīja 8,1%, bet palīgnodarbē tikai 5,0%.

Minēto skaitļu principiālo objektivitāti apstiprina ekspedīciju pieraksti visā Latvijas jūras piekrastē. Tomēr no teicēju iztaujājumiem izriet, ka tīklu aušanā un lāpīšanā nozīmīga loma bija vecākās paaudzes vīriešiem. Tas īpaši sakāms par tīkliniekiem, kuri strādāja savas ģimenes vai sētas vajadzībām (vecie saimnieki, kalpi, vaļinieki).

Sprīžot pēc O. Hūna sakopotajiem datiem, vismaz 19. gs. pirmajos divos gadu desmitos tīklinieku saimē savu daļu veidoja pagastu nabagi, kas dzīvoja nabagmājās un pie saimniekiem. Viņus kā tīklu audējus un lāpītājus O. Hūns min Ādažu, Burtnieku, Ļaudonas, Raunas, Salacas, Trikātas, Umurgas un citās draudzēs

TĪKLU AUDĒJU UN LĀPĪTĀJU DARBA RAKSTURS UN SOCIĀLI DEMOGRĀFISKAIS STĀVOKLIS RĪGAS LĪČA PIEKRĀSTES POSMĀ MELLUŽI—RAGACIEMS PĒC 1897. GADA TAUTAS SKAITĪŠANAS SĀKOTNĒJĀM ANKETĀM (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 4.–1447. lp.)

Vecums	Dzimums		Sociālais un ģimenes stāvoklis												Kopā vecuma grupā
			saimnieku ģimenes						vaļinieku ģimenes				kalpone		
	vīr.	siev.	vīrs	sieva	meita	dēls	tēvs	māte	māsa	vīrs	sieva	mazdēls		māsa	
Pamatnodarbe															
Līdz 17	1	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	3
17—30	—	8	—	—	5	—	—	—	1	—	1	—	1	—	8
31—40	—	5	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—	5
41—50	—	5	—	2	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	5
51—60	—	6	—	2	—	—	—	3	—	—	1	—	—	—	6
61 un vairāk	2	8	—	2	—	—	1	4	—	1	2	—	—	—	10
Kopā	3	34	—	8	9	—	1	7	3	1	5	1	2	—	37
Papildnodarbe															
Līdz 17	—	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
17—30	2	11	—	1	5	2	—	—	1	—	2	—	2	—	13
31—40	1	9	—	6	—	1	—	—	—	—	2	—	—	1	10
41—50	—	5	—	3	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	5
51—60	2	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
61 un vairāk	6	1	2	1	—	—	2	—	—	2	—	—	—	—	7
Kopā	11	29	4	12	7	3	2	—	1	2	5	—	3	1	40
Pavisam	14	63	4	20	16	3	3	7	4	3	10	1	5	1	77

(LVVA, 6810. f., 1. apr., 1. l., 7., 116., 139., 169. lpp.; 14. l., 96., 97., 203. lpp.; 16. l., 217., 315. lpp.; 17. l., 113. lpp.). Par Ādažu draudzes vecajiem tīkliniekiem viņa sakopojumā lasām: «Nabagi, kuri vēl var strādāt, veic mājas darbus pie viņu radiem vai saimniekiem; auž vai labo tīklus, vai aprūpē citas mājas lietas, cik viņi pēc viņu spēkiem iespēj, un nopelna viņu uzturu» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 1. l., 7. lpp.). Par Burtnieku draudzi teikts: «Starp nabagiem ir daži, kuri spēj vēl kaut ko strādāt. Daži nabadzīgie ir pieņemti sētā kā bērnu un uguns uzraugi. Citi ziemā ir nodarbināti ar vērpsanu, adīšanu, vilnas kāršanu, aušanu, tīklu aušanu un vasarā — bez palīdzēšanas parastajos lauku darbos — ar lopu ganišanu, dārzu ravēšanu, grāvju rakšanu, pļavu tīrīšanu» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 14. l., 97. lpp.). Par Trikātas draudzi rakstīts: «Gaudenie un vecuma dēļ par darba nespējīgiem kļuvušie, ja viņiem nav tuvu radnieku, kuri tos var uzturēt, tiek uzņemti nabagmājā tik, cik pieļauj telpas. Viņus te nodarbina ar diegu vērpsanu sveču daktīm, spalvu plūksanu, tīklu aušanu u.t.t.» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 113. lpp.).

Rīgas līča piekrastes posms Melliži—Ragaciems raksturojās ar zvejnieku — zemnieku sīksaimniecībām un ar zemes mazauglību. Tāpēc turienes apdzīvotāju

sociālā noslāņošanās bija mazāk izteikta nekā nevienlīdzība līča Vidzemes piekrastē. Melližu—Ragaciema jūrmalā dzīvoja ievērojami mazāk kalpu un vaļinieku nekā Dundagas vai Vidzemes zvejniekiem un sētās. Tas atspoguļojās arī tīklinieku sociālajā sastāvā: Melližu—Ragaciema posmā tīklus auda un lāpīja galvenokārt saimnieku ģimeņu locekļi. Viņu īpatsvars tīklinieku kopā sasniedza 74,0%. Turpretim bezzemnieku bija 26,0%. Vēl spilgtāk tas izpaužas starp personām, kuras tīklu aušanu un lāpīšanu uzdeva par pamatnodarbi. Tur saimnieku ģimeņu locekļi sastādīja 75,7%, bet bezzemnieki tikai 24,3%. Starp ļaudīm, kas tīklinieka amatu pieteica kā papildnodarbi, saimnieku ģimeņu locekļu bija 72,5%, bet bezzemnieku 27,5%.

Tīklinieku pamatgrupas sociālās piederības ziņā rindojas šādi: saimnieku sievas — 26,0%, saimnieku meitas — 20,8%, vaļinieku sievas — 13,0%, saimnieku un saimnieču mātes — 9,1%, vaļinieku māsas un meitas — 6,5%. Tātad saimnieku ģimeņu sievietes sastādīja 61,0% no tīklu audēju un lāpītāju kopskaita. Diemžēl pagaidām apstrādātie avoti neļauj izvērtēt viņu sociālo noslāņošanos. Citādas sociālās piederības cilvēku īpatsvars ir nenozīmīgs: paši saimnieki un viņu māsas veidoja pa 5,2%, saimnieku dēli un tēvi, kā arī

vaļinieki — katrs 3,9%, kalpone un vaļinieka mazdēls — katrs 1,3%.

Līdz šim aplūkoti dotumi par zvejas raksturu rādīja, ka rūpals kā iedzīvotāju saimnieciskās darbības nozare attīstījās ciešā saiknē ar citām nodarbēm. 31. tabulā parādītas nodarbes, kuras papildināja tīklu audēju un lāpītāju dzīvi un darbu.

31. tabulas skaitļi stāsta par tīklinieku augstu profesionalizāciju un par viņu atdalīšanos no citām nodarbošanās nozarēm: 40 tīklu audēji un lāpītāji (51,9%) šo nodarbi atzina par vienīgo savas saimnieciskās rīcības jomu. Īstenībā arodnieciski nodarbināto daļa bija nedaudz lielāka: dažas personas, uzdodamas tīklinieka pienākumus par palīgnodarbi, nepārprotami neatzīmēja savu pamatdarbu. Tā noteikšanai lasām vārdkopas «[strādāju. — S.C.] pie vīra», «pie tēva» u.tml., bet vīriem un tēviem bija vairākas nodarbes. Tāpēc 31. tabulā iekļautas tikai viennozīmīgas atbildes, bet pārējās — dažādi saprotamās — atstātas bez ievēribas. Īpaši augsta profesionalizācija, šķiet, bijusi personām, kuras tīklinieka darbu atzina par pamatnodarbi: šajā grupā bija 91,9% tādu meistaru, kas nestrādāja citās jomās. 52,6% saimnieku un vaļinieku ģimeņu locekļiem nav zināmi citi peļņas avoti: kā vienīgo viņi norādīja tīklu aušanu un lāpīšanu.

Tīklu aušana un lāpīšana Mellužu—Ragaciema piekrastē saistījās tikai ar divām citām saimnieciskās darbības jomām: 26,0% tīklinieku zvejoja un 14,3% kopa zemi. Bez tam 2,6% no viņiem audzēja zemenes, t.i., nodarbojās ar piepilsētas virziena zemkopību.

Piebilstams, ka ikvienai tīklinieka ģimenei bija mājsaimniecība, kuru neizcēla kā īpašu peļņas avotu. Tā darīja tikai ar amatiem, zemkopību, zveju un citām

nodarbēm. Tāpēc mājsaimniecība kā peļņas avots ierakstīta tikai retās anketās un 31. tabulas aprēķinā nav ietverta.

1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketas ļauj nodalīt trīs tīklu audēju un lāpītāju grupas: 1) tikai no vecākās paaudzes (51 gadu veci un vecāki) ļaudīm sastāvošas ģimenes, kas nodarbojās vienīgi ar tīkliem; 2) zvejnieku atraitņu ģimenes, dažkārt arī vecākās paaudzes zvejnieku ģimenes, kurās visas vai vismaz daļa sieviešu bija aizņemtas ar tīklu aušanu un lāpīšanu; 3) sievietes (5,2%), kas bija specializējušās vadu šūšanā un visas dzīvoja Ragaciemā.

Ievērojot tīklu audēju un lāpītāju lielo koncentrēšanos īsajā Mellužu—Ragaciema piekrastes posmā, kā arī viņu augsto specializācijas un atdalīšanās pakāpi no zemkopības, zvejas un citām ražošanas nozarēm, var domāt, ka tieši tur atradās tīklu izgatavošanas centrs. Zvejnieku un tīklinieku attiecība tur bija 6,8 : 1. Turpretim Vecsalacā un Skultē šī attiecība bija 18,3 : 1 un 16,2 : 1. Šajos pagastos tāpat kā citur ir zināmas konkrētas personas, kas specializējās tīklu aušanā un dzīvoja piekrastē, piemēram, Andrejs Lielkalns Vitrupē 1871. gadā (LVVA, 1779. f., 1. apr., 7. l., 167. lp.). Skultes pagasta Jenēs dzīvojušā vaļiniece Līze Tetere 1871. gadā 6,5 nedēļas lāpīja saimnieka tīklus (LVVA, 3345. f., 1. apr., 38. l., 145. lp.). Tomēr, kā jau teikts, vislielākā speciālistu — tīklinieku koncentrācija vērojama Mellužu—Ragaciema piekrastē.

19. gs. pēdējos gadu desmitos—20. gs. sākumā jau minētais uzņēmējs — Andrupenes pagasta Ubogovas ciema zemnieks Ņemcovs kopā ar trim meitām sāka aust tīklu linumus Latgales ezeru zvejniekiem. Pēc pašreizējiem dotumiem, šis rūpals kā turienes iedzīvotāju

31. tabula

TĪKLU AUDĒJU UN LĀPĪTĀJU PROFESIONĀLAIS RAKSTUROJUMS RĪGAS LĪČA PIEKRĀSTES POSMĀ MELLUŽI—RAGACIEMS PĒC 1897. GADA TAUTAS SKAITĪŠANAS SĀKOTNĒJĀM ANKETĀM (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 4.–1447. lp.)

Tīklu aušana un lāpīšana					Citas nodarbes	
pamatnodarbe		palīgnodarbe			pamatnodarbe	palīgnodarbe
saimnieks, viņa ģimenes loceklis	vaļinieks, viņa ģimenes loceklis	saimnieks, viņa ģimenes loceklis	vaļinieks, viņa ģimenes loceklis	kalpone		
26	8	4	2	—	—	—
2	—	—	—	—	—	Zemkopība
1	—	—	—	—	Zveja	—
—	—	13	5	—	Zveja	—
—	—	2	—	—	Zemeņu audzēšana	—
—	—	1	—	—	—	Zveja
—	—	7	2	—	Zemkopība	—
—	—	1	2	—	Saņem uzturu no pagasta vai pilsētas	—
—	—	—	—	1	Dažādu darbu kalpone	—
29	8	28	11	1		

saimnieciskās darbības virziens radies ne vēlāk kā 1870.—1875. gadā. Izvērtoties darbam, izveidojās savdabīga izkļiedēta manufaktūra. Sākumā Ņemcovs iesaistīja darbā savus cieminiekus, bet pēc tam sievietes un vīriešus no tuvajiem ciemiem — Krievu Viraudas, Latviešu Viraudas, Ļipuškiem, Rusiškiem, Zeļonskiem. Uzņēmējs apgādāja strādniekus ar kaņepāju un linu diegiem, kurus viņa uzdevumā vērpa to pašu ciemu sievietes. Bezzemnieki rūpālā strādāja visu gadu, saimnieku ģimeņu locekļi — tikai ziemā. Gatavo produkciju — četru veidu linumus, kas atšķīrās ar acu lielumu —, savāca pats Ņemcovs un pārdeva Latgales augstienē Biržagala, Ciriša, Cirmas, Dagdas, Eža, Ilzes, Ismeru, Losu, Rāznas, Rušona, Sīvera, Tiskadu un citu ezeru zvejniekiem. Viņi no pirktajiem linumiem paši šuva vadus, darināja tīklus, murdus, bridņus un citus rīkus. Ir pierakstīti vairāki norādījumi par to, ka Rāznas ezera apkaimē šūti vadi, kas saukti par *Rāznas vadiem*. Tomēr šīs vecākās paaudzes zvejnieku sniegtās ziņas ir pārbaudāmas un salīdzināmas ar arhīvu dokumentiem.

Zvejnieki pie Ņemcova varējuši ierasties jebkurā dienā un iegādāties vajadzīgos linumus. Bijusi iespēja tos pasūtīt arī iepriekš, izsakot savus īpašos vēlējumus. Uzņēmēja rūpals pārtraucies pēc viņa nāves 20. gs. 30. gados. Tad Rīgas un Latgales veikalos jau pietiekošā daudzumā varēja nopirkt fabrikās ražotus kokvilnas diegus tīklu aušanai. Varēja nopirkt arī fabrikās no kokvilnas diegiem austus tīklu linumus. Tomēr daļa zvejnieku turpinājuši aust tīklus savās sētās, tikai no pirktajiem kokvilnas diegiem (E 29, 12, Losi; 27, Ļipuški; E 30, 2067, Rušanica; E 31, 4611, 4612, Andrupene).

Vienlaicīgi ar Ņemcovu darbojies otrs tīklu aušanas uzņēmējs — jau minētais Andrupenes pagasta Škrjabu ciema saimnieks Kononovs (E 29, 12, Losi; 27, Ļipuški). Andrupenes (Rāznas) tīklu audējus pazinuši un viņu devumu cienījuši Lubāna zvejnieki (E 30, 2004, 2005, 2029, Gaigalava).

Par Rāznas tīklu audēju darba samaksu pagaidām ir visai maz ziņu. Vienīgi 1887. gadā dzimušais Latviešu Viraudas iedzīvotājs Jānis Livkišs stāstīja, ka par deviņas asis (18 m) garu linumu uzņēmējs maksājis 3,5 rubļus. Teicējs 20. gs. sākumā strādājis pie Ņemcova. Atkarībā no acu lieluma tāda darba veikšana prasījusi 4—5 dienas (E 31, 4611, Andrupene).

Vismaz daži Latgales zvejnieki zināja Ziemeļaustrumlietuvā — Solonos dzīvojošos tīklu audējus, kuri no pašu vērptiem linu diegiem gatavojuši metamos tīklus. Rušona pussalas zvejniekiem — Dudaru, Kondrašovas un Petrovkas vīri braukuši pie Lietuvas meistariem pirkt gatavus smalkacu tīklus (E 30, 2067, Kondrašova).

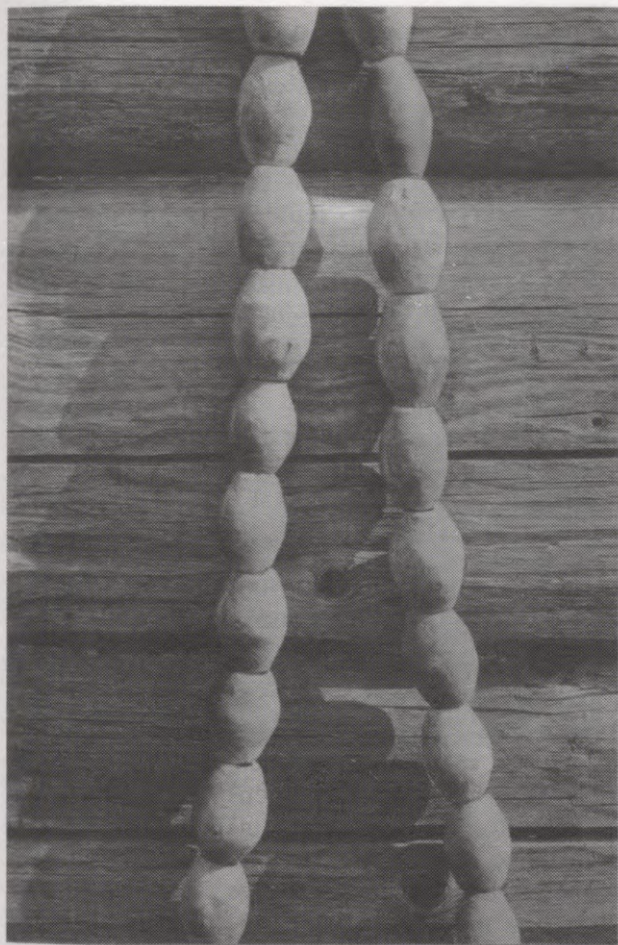
Daudziem Latgales zvejniekiem, to skaitā arī Rāznas un Rušona vīriem, bija tieši sakari ar Ostaškovas zvejas vadu izgatavotājiem. Ar Ostaškovu zvejnieki saprata lielā Seligera un citu Valdaja augstienes ezeru apkārtni, kas 19. gs. beigās ietilpa Demjanskas, Ostaškovas un Valdaja apriņķī. Tur simtiem cilvēku auda tīklu un vadu linumus, šuva ezeru vadus. Ar tiem viņi apgādāja plašus toreizējās Krievijas impērijas ziemeļrietumu apvidus, to skaitā arī Igauniju, Latviju un Somiju (E 1980. gada ekspedīcijas pieraksti Krievijas Federācijas Tveras apgabala Ostaškovas rajonā; Ostaškovas novadpētniecības muzeja zinātniskā arhīva dotumi; Manninen 1931, 104. lpp.).

Jau minētajā Kondrašovā 1890. gadā dzimušais Akinfa Osipovs, kas cēlies no senas Rušona zvejnieku dzimtas un visu mūžu zvejojis, vispārināja tēva, vectēva un kaimiņu stāstīto, kā arī savas jaunības atmiņas: «Šejiens zvejnieki cara laikā pasūtīja gatavus vadus no kaņepāju vai linu diegiem Ostašovā aiz Pleskavas, apmēram 250 km no Pleskavas. No šejiens brauca uz turieni, pasūtīja uzņēmējam vadu, bet tas savukārt nodeva pasūtījuma izpildīšanu zemniekiem. Ostašovas vadi bija no smalkiem kaņepāju diegiem. Tie bija labāki par Rāznas vadiem, viegli velkami. Ostašovā vadus arī sašuva. Šejiens zvejnieki uzskatīja, ka zivis labāk ķeras Ostašovas vados» (E 30, 2067). Tradicionālās Rāznas zvejnieku dzimtas pārstāvis Jerasts Ivanovs vēl piebilda, ka ostašovieši vadus auduši un šuvuši no pašu darināta materiāla. Vadu pasūtītājiem — Rāznas zvejniekiem — vajadzējis pateikt tikai loma vietu dziļumu (E 29, 27, Ļipuški).

Minētie Latgales zvejnieku kontakti ar Ostašovas tīklu izgatavotājiem atbilst Igaunijas zvejnieku sakariem ar Ostašovas uzņēmējiem (Manninen 1931, 104. lpp.). Ar tādu tiešu saikņu uzturēšanu zvejniekiem izdevās izvairīties no valdājiešu tīklu pārpircēju starpniecības, piemēram, no jau minētā P. Potapova darbības Rīgā. Viņiem nenācās pārmaksāt tīklu patieso vērtību.

Arī citos Latvijas apvidos ir pierakstītas ziņas par cilvēkiem, kas specializējušies linumu aušanā, tīklu, vadu un citu zvejas rīku un piederumu izgatavošanā (E 28, 7655, Kārsava; E 30, 4048, Zentene; 4752, Vecpiebalga; 4814, Krimulda; 4870, Stopiņi; 4969, Viskaļi; 5985, Dzērbene; 6018, Sala; E 44, 608, Raņķi u.c.; E 30, 1972.—1996. gada ekspedīciju pieraksti Ābragciemā, Kaltēnē, Kolkā, Košragā, Lielirbē, Lilastē, Lūžņā, Mazirbē, Melnsilā, Nidā, Pabažos, Papē, Papes Ķoņos, Rojā, Salacgrīvā, Sārnatē, Saunagā, Stkragā, Užavā, Vaidē, Vecsalacā un citur).

Zvejas rīku izgatavotāju un zvejnieku vajadzībām strādāja pat māla trauku meistari. Daļa no viņiem līdzās saimniecības traukiem un dekoratīvajai keramikai no māla veidoja metamo tīklu gremdus. Tie bija cilindriskas vai mucveida caurulītes, bet dažkārt atgādināja divus ar pamatnēm kopā saliktus nošķeltus ko-

51. att. No māla veidotie metamo tīklu gremdi — mucveida caurulītes Ludzas raj. Cirmas pagasta Goliševā 1958. gadā (E 778. filma, 15. neg.).

52. att. Zivju baidāmais koks — *dalba, dukurs, purga* u.c. ar dobu uzgali Cēsu raj. Priekuļu pagasta Brenguļos 1960. gadā (E 734. filma, 31., 32. neg.).

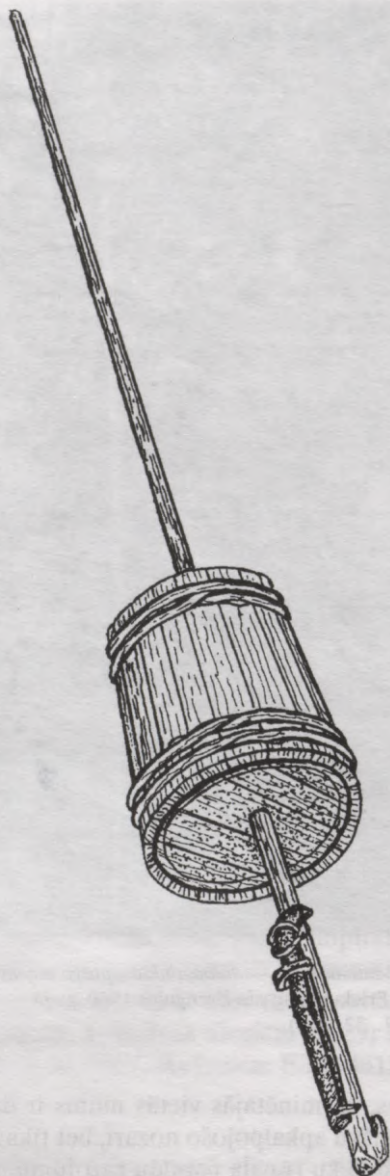
51. att.). Gremdus darināja gan pēc zināmu zvejnieku pasūtījuma, gan nezināmam pircējam, kurš tos iegādājās lauku, miestu un pilsētu tirgos. Gremdus kopā ar citiem izstrādājumiem izdedzināja parastajos podnieku ceļos, bet dažkārt arī parastajā maizes krāsnī. Māla gremdu izgatavošana, pēc pašreizējām ziņām, bija īpaši iecienīta Latgalē un Vidzemē (E 18, 4570, Līgatne; E 28, 4371, Nukši; 7656, Kārsava; E 29, 16, Losi; 136, Bērzgale; E 30, 458–463, Cirma; Blontu, Kucevka un citu Austrumlatgales ciemu podnieki savus gremdus pārdeva Ludzas tirgos; 2006, Gaigalava, Makužu ciema podnieki; 2035, 2036, Gaigalava, Samiņu ciema podnieks Rijnieks; 2074, 2075, Rušanica, Sekstu ciema podnieki; 2302, Līksna; 2304, Nīdermuiža; 2309, Līvāni; 2312, Krustpils; 4777, Vecpiebalga, podnieks Jānis Bāliņš Jaunpiebalgas Skrastos; 5040, Birzuļi; 5738, 5967, Līves, podnieks Jānis Baltiņš Lejasciemā un vārdā nezināms podnieks Mielās; E 31, 4160, Līpuški; 4599, Izvalta; E 39, 2722, Nereta; E 44, 593, Vārme).

Ir zināmi arī gadījumi, kad tīklu gremdi izdedzināti ķieģeļceļu krāsnīs kopā ar ķieģeļiem (E 30, 4777, Vecpiebalga, ķieģeļnieka Galīša ceplis Kutumos). To-

mēr jāatceras, ka minētajās vietās mums ir darīšana nevis ar atsevišķu apkalpojošo nozari, bet tikai ar tradicionālā podnieku rūpala papildu ražojumiem.

Zvejnieku pasūtījumus izpildīja arī Piebalgas ratiņu dreimaņi. Viņi no apses vai egles koka virpoja cilindruveida vai mucveida pludiņus, ko piestiprināja zvejnieku metamajiem tīkliem. Virpoja arī dukuru dobus uzgaļus (52. att.). Ar dukuriem zvejnieki dzina zivis tīklos (E 30, 93–94, 4777, Vecpiebalga).

Zvejnieki pieprasīja dažādas formas un lieluma mucinieku izstrādājumus, kas bija vajadzīgi zvejas piederumu izgatavošanai, dzēriena un ēdiena līdzņemšanai jūrā un ceļā, cepto, kūpināto, sālīto un žāvēto zivju glabāšanai un transportēšanai, darvas pārvešanai un glabāšanai, naktsāķu sakārtošanai pirms iemešanas ūdenī un citam. Spriežot pēc zvejnieku sētu saimniecības inventāra sarakstiem, kuros lasāms par kokapstrādes darbarīku esamību, to skaitā par mucinieku rīkiem, varam secināt, ka daudzu māju iemītnieki paši izgatavoja vajadzīgās koka tvertnes — kubliņus, mucas, mucīņas, spaiņus, vannas un vannīņas un daudz ko citu. Pagasta tiesu sēžu protokolos atrodami des-

53. att. No galdiņiem darināts nošķelta kona formas pludiņš tīkla *mērķim* — *tīklboj* — Ventspils raj. Tārgales pagasta Lūžņas Dižkāpos 1982. gadā. Darināts 20. gs. sākumā (E 1982. gada ekspedīcijas materiāli).

mitiem tādu prasmīgu cilvēku vārdi. Tomēr katrā pagastā bija arī dziļi specializējušies mucinieki. Par viņiem pietiekami dokumentētas liecības saglabājušas jau minētās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketas.

Piemēram, Skultes pagastā strādāja pieci amatnieki — dažādu koka trauku izgatavotāji. Viņi visi bija latviešu bezzemnieki — vaļinieki un strādnieki. Divi no tiem koka trauku izgatavošanu dēvēja par palīgnodarbi, bet zemkopību par pamatnodarbi. Diviem citiem pamatdarbs skaitījās koka trauku izgatavošana. Vienam no viņiem palīgnodarbe bija zveja, bet otrs tādu ne-

minēja. Piektais meistars par pamatdarbu nosauca kuģu būvi, bet par papildrūpalu — trauku taisīšanu (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 686., 687., 736., 737., 860., 861., 928., 929., 1099., 1100. lp.).

Vecsalacas pagastā darbojās septiņi mucinieki. No tiem seši bija latvieši, bet septītais — no Vilandes apriņķa Vendras pagasta iebraucis igauņis. Viņš Vecsalacā dzīvoja ne mazāk kā 15 gadus. Arī tur visi meistari bija bezzemnieki: trīs vaļinieki, kuri koka trauku izgatavošanu uzdeva kā pamata un vienīgo darbības jomu; diviem vaļiniekiem mucinieka darbs skaitījās galvenais, bet papildu pelņa — laukstrādnieka pienākumi. Divi pārējie vaļinieki par pamatnodarbi uzskatīja zemkopību, par palīgnozari — mucinieka amatu (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 76., 77., 546., 547., 1326., 1327., 1347., 1348., 1611., 1612., 1699.–1702. lp.).

Līdzīgu ainu rāda kaimiņos esošā Svētciena pagasta un Rīgas pievārtes Slokas pagasta tautas skaitīšanas dokumenti (LVVA, 2706. f., 1. apr., 228. un 36. l.).

Kurzemes piekrastē katrā zvejniekiem strādāja 1—3 mucinieki. Piemēram, Lūžņā 19. gs. pēdējā ceturksnī—20. gs. sākumā kā mucinieki darbojās divi vaļinieki. Viens no viņiem bija lībietis Airītis, kurš dzīvoja Dižbeltos. Otrs meistars mājoja Dižkāpos un darināja ne tikai mucas, bet arī mazākas tvertnes. Tajos pašos gadu desmitos Dižbeltos, Klajumos un citās sētās mita mucinieks latvietis Fricis Mūrnieks. Viņš taisīja gan lielas mucas un tīnes, gan dažāda lieluma spaiņus, vanniņas, mucīņas un citus zemkopjiem un zvejniekiem vajadzīgus traukus. Pēc 1902. gadā dzimušās lībietes L. Švanenbergas atmiņām, katra Lūžņas iedzīvotāju ģimene ziemai piesālījusi ar zivīm vismaz 2—3 mucas. Ciemā esot dzīvojušas ne mazāk kā 100 ģimenes.

19. gs. otrajā pusē—20. gs. sākumā netālu no Ķesterciema lauku sētā Supas strādāja mucinieki Krūms un Mīnders. Pēc Rīgas līča piekrastes zvejnieku pasūtījumiem viņi no egles dēlīšiem gatavoja ovālas baļļiņas. Tajās iepakoja un izvadāja kūpinātas reņģes. Sālītās brētliņas iepakoja no galdiņiem taisītās konveida baļļiņās, kuru tilpums bija no 0,5 līdz 2 spaiņiem (E 30, 4042–4043, Ābragciems). Kaltenes zvejniekiem tajos pašos gadu desmitos strādāja mucinieks Kārlis Rodets, kurš pēc zvejnieku pasūtījuma darināja baļļiņas un spainišus brētliņu sāļīšanai un pārvadāšanai. Kaltenes un Rojas piekrastes zvejnieki līdzīgas tvertnes pirka arī Talsu tirgos no svešiem amatniekiem (E 30, 6123). Doles un Ikšķiles zvejnieki veda savus lomus uz Rīgu lielās ovālās mucās, kurās ietilpa 10—20 spaiņu. Tās pielēja ar ūdeni (E 30, 6064).

Minēšu trīs piemērus, kuros atspoguļojas zvejnieksētu koka trauku daudzums. 1915. gadā, kad Kurzemē iebruka vācu karaspēks, tai draudēja okupācija un zvejniekiem nācās atstāt savas mājas. Tāpēc uzņēma un

54. att. Divdibenu spainītis Talsu raj. Kolkas pagasta Mazirbes skolas etnogrāfisko priekšmetu kolekcijā 1987. gadā (E 1987. gada ekspedīcijas foto).

novērtēja ēkas un pārējo inventāru, lai iespēju gadījumā par sapostīto varētu saņemt kādu atlīdzību. 1915. gada 3. jūlijā attiecīgu inventarizācijas protokolu uzrakstīja arī Košraga Kīne Dīķos. Mājas inventāra uzskaitījumā starp citu atrodam sešus lielus šķirstus (lādes) un četras mucas labības glabāšanai 68 rubļu vērtībā, toverus, spaiņus un citus sīkus koka traukus 99 rubļu vērtībā. Pēc vācu karaspēka aiziešanas māju saimnieki atgriezās un 1918. gada aktā uzņēma okupācijas gados iznīcinātās mantas. Tajā ietilpa arī trīs labības lādes, četras labības tīnes (mucas) par 75 rubļiem, liels gaļas toveris, deviņi mazāki toveri, trīs zvejas spaiņi 60 rubļu vērtībā, divi ūdens spaiņi, viena vanna un divi ķipji ar dzelzs stīpām, ko novērtēja par 10 rubļiem.

Dundagas pagasta Jaunciema zvejnieka Didriķa Kopšteina vecsaimniecībā Nabalos 1876. gada 22. martā bija 45 mucinieka izstrādājumi: 14 tīnes, pieci spaiņi, četri reņģu spaiņi, viens ķipsis, četri mazi spaiņi, viens putas spainītis *leģele*, septiņi toveri, trīs mazas mucīņas *vērpeles*, trīs darvas spaiņi, viena darvas vērpēle, viena darvas muca, viena alus muca (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 130., 131. lp.). Skultes pagasta Mežgaiļu mājās 1869. gada 10. aprīlī atradās 25 mucinieka izstrādājumi: seši spaiņi, viena zirgu baļļa, četras baļļas, viena gaļas vanna, četras reņģu mucas, trīs mucīņas, viena siļķu muca, četri kubuliņi, viena darvas muca (LVVA, 3345. f., 1. apr., 37. l., 198., 199. lp.).

55. att. 20. gs. sākumā darinātā darvas muca Ventspils raj. Tārgales pagasta Miķeļtorņa Aplokos 1983. gadā (E 1983. gada ekspedīcijas foto).

Visā jūras piekrastē katram zvejniekam bija ne mazāk kā 10 dažāda lieluma mucīņu ar nošķelta kona formu (53. att.). Tās lietoja kā *mērķu* (boju) pludiņus, piestiprinot atsevišķu tīklu vai tīklu rindu *jadu* galos. Mucīņas izdoba no koka stumbra gabala vai salika no galdiņiem un apstīpoja. Katrai mucīņai abos galos ielika dēlīšu dibenu. Lai iegūtu ūdens necaurīdību, tās darvoja. Ikvienā laivā stāvēja arī dzeramā ūdens mucīņa un divdibenu spainītis piena putas vai kādas zupas līdzņemšanai (54. att.) (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 77. lp.; 1779. f., 1. apr., 17. l., 24., 54., 68., 279. lp.; 3345. f., 1. apr., 35. l., 128., 132. lp.; 39. l., 274., 277. lp.).

Zvejas laivu, malkas un citu transportlaivu, tāpat burinieku darvošanai vajadzīgo darvu katrā piekrastes sētā glabāja lielās mucās, kas bija apstīpotas ar vairākām izturīgām koka, bet jaunākajā laikā — ar metāla stīpām. Mucām nereti bija cilindra forma (55. att.). Darvas pārnēsāšanai, līdzņemšanai jūrā vai ceļā (kokasu ratu riteņu smērēšanai) lietoja mazas mucīņas un nošķelta kona formas spainīšus ar vāku (56. att.) (LVVA, 3345. f., 1. apr., 37. l., 199. lp.; 39. l., 273., 278. lp.; 44. l., 156. lp. u.c. dok.).

56. att. Darvas spainītis (BDM 2977; ziņu trūkst).

Intensīvas nēģu zvejas apvidos, t.i., Daugavas, Gaujas, Lielupes, Rojas, Salacas, Svētupes, Ventas un citu upju lejas- un vidustecēs, kur zvejnieki paši apstrādāja lomus, vienmēr pieprasīja zemas galdiņu toverišus. Tiem bija nošķelta kona forma (57. att.). Toverišos salika izceptos nēģus, noslogoja, uzglabāja un veda uz tirgu. Trauka dibenā vai sānos parasti iedezināja, iegrieza, arī uzkrāsoja īpašnieka (zvejnieka) iniciāļus vai simbolu (mājas zīmi, kādu citādu veidojumu). Nēģu toverišus tāpat kā jau minētos lielākos mucinieku darinājumus ierakstīja un novērtēja zvejnieku saimniecību inventarizācijas dokumentos (LVVA, 1779. f., 1. apr., 17. l., 68., 279. lp. u.c. dok.).

Jūras piekrastē, lielo ezeru un upju krastos, kur zvejnieki rosīgi strādāja un paši veda zivis uz pārdošanas vietām vai arī sūtīja tirgotājiem, bija liels pieprasījums pēc ietilpīgiem priežu skalu groziem (58. att.). Tāpēc vairākos apvidos, kur auga skalu plēšanai piemērotas priedes, kā īpašs laucinieku rūpals attīstījās zivju grozu pīšana. Grozi bija gari, zemi un plati. Lai tvertnes būtu ērtāk nest, tām abos galos piepina par rokturim. Grozus pina gan pēc zināmu zvejnieku pasūtījuma, gan vešanai uz tirgu un pārdošanai svešiem pircējiem. Pēdējais variants labi atspoguļojas Latgales gadatirgu 1901.—1903. gada darbības uzskaites doku-

mentos. Tajos kā pārdodamās preces ierakstīti koka trauki, dažādi koka izstrādājumi, mājās ražotas koka lietas u.tml. (LVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 183.—222. lp.). Grozus zivju pārvadāšanai pārdeva arī Rucavas gadatirgos, kur tos nereti atveda grozu pinēji no Lietuvas (E 30, 6241, Nida, Pape). Latgalē plaši pazīstami grozu pīšanas centri bija Andrupenes, Dagdas, Kaunatas un Krāslavas pagasti (E 29, 159—162, Kaunata; E 31, 4583, Auleja). Pārējās Latvijas daļās zvejniekiem zivju grozus pina galvenokārt atsevišķi meistari vai nelielas viņu grupas. Tā 19. gs. beigās—20. gs. sākumā notika Rucavas pagasta Kalnišķos un Brušvitos (E 30, 6242, Nida, Pape), Bigauņciemam un Kauguriem tuvējos Bāžuciemā, Braņķuciemā un Līkumciemā, kas stāvēja Lielupes kreisajā krastā Slokas pievārtē (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 1586., 1587., 1607., 1608., 1633., 1634. lp.). Pēdējos trijos ciemos strādāja trīs grozu pinēji, visi latvieši vecumā no 47 līdz 78 gadiem. Lūžņā 19. gs. beigās—20. gs. sākumā kā grozu pinējs darbojās lībiešu vaļinieks Didriķis Leitis, kurš vēlāk kļuva par Mazbeltu saimnieku. Grozus pina arī vairāki citi padzīvojuši vīrieši, kas pinumus veda pārdot uz Ventspils tirgu (E 30, 6243). Augstos un šauros grozus (59. att.), kuros zivis nesa mājup no piekrastes vai no laivas, pina padzīvojuši vīri, kuri vairs nebrauca jūrā (E 30, 6153, Kaltene). Atsevišķos gadījumos grozus pina pusaudži (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 314., 315. lp., Vecsalaca).

Ziemeļaustrumu Latvijā, reizumis arī citos Latgales apvidos specializējušies pinēji un paši zvejnieki no priežu skaliem, retāk no kārķu klūgām pina lielas taisnstūrveida kastes *kumas* (60. att.). Tajās ielaida dzīvas zivis un glabāja ūdenī (E 27, 9036—9044, Bērzpils; 9229, Daugasne; 9271, Šķilbēni; E 30, 382, Silajāņi; 2020, 2054, Gaigalava; 2361, Nīdermuiža).

Jau minētajos intensīvās nēģu zvejas apvidos vienmēr bija liels pieprasījums pēc kārķu un paegļu klūgām, no kurām pina nēģu murdus. Zvejnieki pieprasīja arī nopītus murdus. Tāpēc Dalbes, Garozas, Ķekavas un Olaines apkārtnē, kur mitrajos mežos auga murdu pīšanai vispiemērotākie kārķi, zemnieki bija iemanījušies klūgu sagatavošanā un piegādē Daugavas zvejniekiem, to skaitā arī dolēniešiem. Visvecākie sastaptie zvejnieki, kas dzimuši 19. gs. 70.—80. gados, atcerējās šo rūpalu kopš bērnības un stāstīja, ka tas pastāvējis jau viņu tēvu laikā. Kārķi auguši arī Daugavas salās, bet izturīgākas bijušas meža kārķu klūgas (E 21, 4011, Dole). Rūpala attīstīšanos sekmēja Olaines un apkārtnes zemnieku ierobežotās iespējas iztikt no lauksaimniecības. Katlakalna draudzes mācītājs O.G. Hofmanis 1802. gada 14. oktobrī šajā sakarā rakstīja: «Turpretim [salīdzinot ar Jumpravas muižu. — S.C.] Olainē viņi [zemnieki. — S.C.] pavasarī ir pakļauti maizes trūkumam, tāpēc ka viņiem ir slikta augsne un maz zemes, vienīgi no kuras tiem vajag sevi

57. att. Nēģu kubliņš pārdošanai sūtāmo cepto nēģu iepakojšanai Rīgas raj. Doles salas Jaunspēlmaņos. Ap 1930. gadu darinājis Smiltenes mucinieks Cunābels. Tīlpums — divi kāli nēģu. Kubliņa sānos un vākā iedzudināts īpašnieka vārds — K(ārlis) Biļķens, uz dibena — K.K.B. (BDM 5497).

pabarot. Tālab zemnieki vienmēr paliek muižai parādā» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 1. l., 192. lpp.).

Teiktā ilustrēšanai atcerēsimies tradicionālas zvejnieku dzimtas pēcteča 1886.gadā dzimušā Doles nēģinieka Pētera Grundes 1961.gadā teikto: «Murdu klūdziņas uz Doli veda no Garozas, kur purvā auga murdiem derīgi kārkli. Tur bijuši daudzi sīkzemnieki, kas turējuši zirgus. Viņi griezuši klūgas un veduši uz Ķekavu. Visvairāk viņi te sabraukuši svētdienas rītos, citreiz pat pa 20 zirgu. Vēlāk sabraukuši sestdienas rītā, lai svētdien laikus tiek mājās. Kārklu piegādātāji bijuši veci griezēji, kas labi pazinusi kārkļus un zinājuši, kādi tie vajadzīgi murdiem. No Garozas kārkli vesti gan cariskās Krievijas, gan Latvijas gados. Tagad purvi izgrāvoti un ar klūdziņām grūti. Zvejnieki klūdziņas pirka veselām vāzēm. Pirms pirmā pasaules kara vezums maksājis 10—15 rbļ. Latvijas laikā vezums maksājis par 60 latas» (E 21, 4010).

Doles salā kā piepilsētas apvidū un lielā Latvijas saldūdens zvejas centrā 19. gs. otrajā pusē un turpmākajos gadu desmitos dzīvoja dažādas sociāli profesionālas piederības cilvēki. Starp tiem bija arī daudzi nēģu murdu (61. att.) pinēji. Daļa meistaruru dzīvoja pie saimniekiem kā vaļinieki, zvejoja Daugavā, pludināja kokmateriālus un strādāja citus darbus. Sasniedzot lielāku vecumu, viņi pilnībā pārgāja murdu pinēju kārtā. Dzīvoja arī tādi murdu pinēji, kuri darba laikā mīta pie saimnieka līdzīgi laukstrādniekiem un ēda pie saimnieka galda kopā ar pārējo saimi. Citi sestdienās devās uz māju, lai svētdienā pabūtu kopā ar ģimeni un pirmdien atgrieztos pie darba devēja. Par pīšanai vajadzīgo

klūgu sagatavošanu rūpējās saimnieks. Pinējs par katru murdu saņēmis vienu rubli.

Otru murdu pinēju grupu veidoja sīkzemnieki, kuri apsaimniekoja nelielu zemes gabaliņu un bija uzceļuši uz tā mājiņu. Viņi parasti strādāja mājās un pīšanai izmantoja pasūtītāja piegādātu materiālu. Šiem darba darītājiem saimnieks par katru murdu maksāja vairāk nekā pirmās grupas pinējiem — vaļiniekiem.

Šos vispārinājumus papildināsim ar jau minētā Pētera Grundes stāstīto: «Dolē bija daudz cilvēku, kas nodarbojās ar nēģu murdu pīšanu. Bija tādi, kas dzīvoja pie saimniekiem. Kad tie kļuva vecāki un nevarēja iet lauku darbos, viņi sāka pīt murdus. Bija tādi, kas gāja pie saimniekiem murdus pīt un dzīvoja darba vietā, kamēr murdus nopina. Citi atkal sestdienās gāja uz māju un pirmdien nāca atpakaļ. Saimnieks pats sagādāja murdiem vajadzīgo materiālu. Murdu pinējs pa darba laiku bija saimnieka uzturā. Šajā gadījumā par viena murda nopīšanu maksāja rubli. Tas bijis, kad teicējs gājis ganos, un te bijis kāds vecs murdu pinējs. Pirms pirmā pasaules kara murda cena jau bijusi 3 rbļ. Bija arī sīkzemnieki, kam Dolē bija mājiņa un neliela zeme un kas piepelnījās ar murdu pīšanu. Viņi murdus pina no saimnieka sagādāta materiāla. Tad par murda nopīšanu ņēma dārgāk. Murda cena bija atkarīga arī no pinēja darba kvalitātes. Ja murds, piemēram, nopīts pārāk biezs, nēģis neiet pat iekšā. Murdam jābūt labi nostrādātam» (E 21, 4009, Dole).

Vienlaikus ar murdu pinējiem — amatniekiem tos pina arī paši zvejnieki, viņu skaitā māju saimnieki (E 30, 6067, Ikšķile). 1873. gadā dzimušais Doles zvej-

58. att. Ap 1915. gadu pītais priežu skalu grozs *zibkis* zivju pārvadāšanai Rēzeknes raj. Kaunatas pagasta Virvu ciemā 1968. gadā (E 1421. filma, 1. neg.).

nieks Jānis Berkmanis 1961. gadā atcerējās: «Muižai bija savas zvejas robežas un zemniekiem savas. Zemniekiem savas dienas bija jākalpo muižai, jāpin nēģu murdi. Tad muiža zemniekiem par murdu pīšanu ierādīja zvejas vietu. Tad zemnieki par murdu pīšanu dabūja vēl algu naudā — vienu rubli par murdu» (E 21, 4008).

Līdz šim iepazītie avoti nestāsta par to, kad un kādus apvidus citu upju baseinos ar nēģu murdiem apgādāja Doles un pārējo Piedaugavas vietu, piemēram, Ikšķīles, pinēji. Zināms tikai tas, ka Lielupes vidusteces zvejnieki 20.gs. sākumā zvejoja nēģus ar murdiem, kas pirkti no Daugavas pinējiem (E 30, 6110, Jelgava). Nēģu murdu pīšana kā Piedaugavas iedzīvotāju īpašs rūpals pazīstama visā upes lejteces posmā līdz Pļaviņām. Nodarbe pastāvēja arī gar citām nēģu zvejas upēm.

Salacas zvejniekiem nēģu murdu pīšanai un stīpu izliekšanai vajadzīgās paegļu klūgas piegādāja galvenokārt Svētciema un Vecsalacas pagastu bezzemnieki un sīkzemnieki. Tomēr tajā jomā darbojās arī attālāku Ziemeļvidzemes pagastu iedzīvotāji. Klūgas uz Vecsalacu veduši pat no Mazsalacas apkārtnes (E 30, 6248, Salacgrīva). Vissenākās pagaidām zināmās norādes par šo rūpālu attiecas uz 19. gs. 50.gadu sākumu: atvaļinātais karavīrs Mačs Virsis Vecsalacas Vecdambru sētas zemē 1853. gadā grieza murdu pīšanai vajadzīgās klūgas un tās pārdeva. Pagasta tiesa sodīja

saimnieku ar 60 kapeiku lielu naudas sodu par to, ka atļāvis Virsim tādu rīcību (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 50. lp.). Klūgu griešanas atļauju varēja dot vienīgi Vecsalacas muižas administrācija. Kāds Vecsalacas pagasta Zonepu iemītnieks 1855.gadā nesa no meža nēģu murdu pīšanai paredzētas klūgas un pārdeva tās Pāles pagasta iedzīvotājam Oskam (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 85. lp.). 1872. gadā Svētciema Jesparos bija salīgts gada strādnieks Ancs (varbūt Ansis vai Ants?) Veidemanis, kurš izgatavoja un laboja arī murdus (LVVA, 1779. f., 1.apr., 9. l., 90., 91. lp.). Murdu taisīšanā specializējušies meistari 19.gs. otrajā pusē — 20. gs. sākumā zināmi arī daudzās citās Latvijas vietās, piemēram, Dzērbenē, Suntažos, Vecpiebalgā (E 30, 5992, 5006, 4731).

Murdus pina visu sociālo slāņu — saimnieku, sīkzemnieku un vaļinieku — ģimenēs, gūstot ar to ienākumus. Pelnījās kā zvejnieku, tā arī nezvejnieku ģimenes, it īpaši vecākās paaudzes ļaudis. Viņi tāpat kā mucinieki strādāja gan zināmam pasūtītājam, gan svešam pircējam tirgū. Tomēr vairāk pina pasūtītājam, jo murdam vajadzēja atbilst tā likšanas (tača būves) vietas savdabībām. Tāpat kā mucinieku izstrādājumus, arī murdus gatavoja gan no pasūtītāja, gan paša meistara sagādāta materiāla. Murdus pārdeva pinēja mājās, tirgos, izvadāja pa zvejnieku sētām, piegādāja pasūtītāja dzīvesvietā. 1877. gadā dzimušais Augusts Bisenieks, kurš līdz mūža pēdējam brīdim uzskatīja sevi par Salacas lībieti, 1958. gadā zīmīgi teica: «Rudeņos jau no tēvu tēvu laikiem upē [Salacā. — S.C.] liek zutiņu [nēģu. — S.C.] murdus. Par upes zveju baronam renti maksāja. Paši zvejnieki gāja mežā griezt rīkstiņas un plēst saknes, lai būtu no kā zutiņu murdus pīt. Visi jau paši neprata to darīt» (E 13, 1801, Salacgrīva). Svētciema pagasta Upes Jennās kā murdu pinēju 1897. gada tautas skaitīšanā pierakstīja 62-gadīgo zvejas strādnieku Andreju Līdaku. Viņa pamatnodarbe bija norādīta zveja, papildnodarbe — murdu pīšana (LVVA, 2706. f., 1. apr., 228. l., 817., 818. lp.).

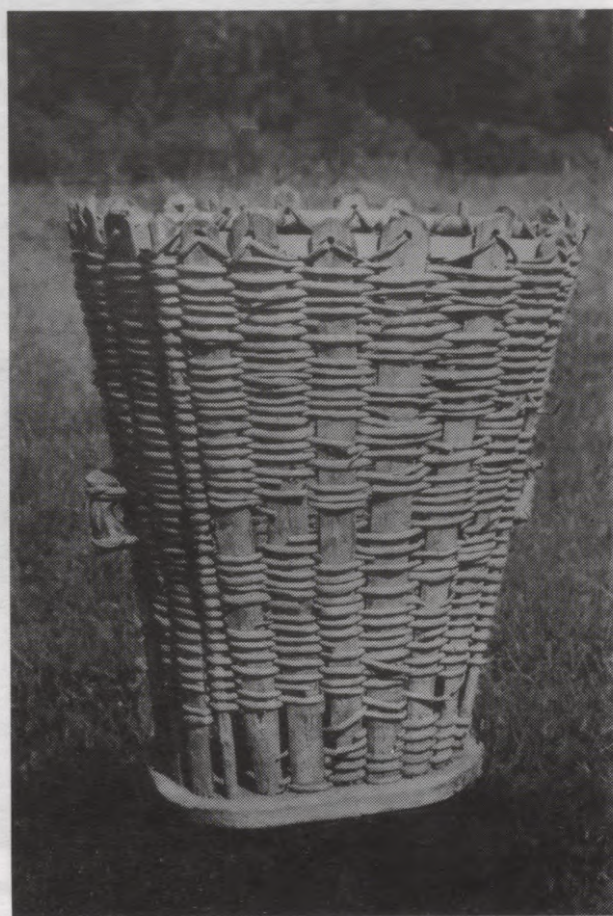
Katrā pagastā, kas atradās Baltijas jūras vai Rīgas līča krastā, dzīvoja laivu meistari. Viņi no izturīgiem dēļiem būvēja airu un buru laivas zvejai, tāpat transportlaivas kravu pārvadāšanai pa jūru, upēm un ezeriem. Īpašas laivas būvēja pārceļtuvēm (prāmjiem) pār Aivieksti, Bārtu, Daugavu, Gauju, Lielupi, Ventu un citām upēm. Laivu būvētāji dzīvoja un strādāja gandrīz katrā lielākā piejūras ciemā, nereti arī pie lielajiem ezeriem un upēm esošajās biezi apdzīvotajās vietās, piemēram, Dundagas pagasta Kolkā, Košragā, Mazirbē, Melnsilā, Pitragā, Sīkragā, Nicas pagasta Jūrmalcīmā, Popes pagasta Lielirbē, Lūžņā, Miķeltornī, Rucavas pagasta Nidā un Papē un citur. Laivas taisīja arī vietējie namdari — kuģu būvētāji. 1892. gadā dzimušais kuivižnieks Jānis Jēgers 1958. gadā teica: «Cara laikā laivas izgatavoja meistari. Materiālus vi-

sus pirka paši [zvejnieki. — S.C.] un maksāja meistaram par darbu 2—3 rbļ. dienā» (E 13, 1783).

Neraugoties uz ievērojamiem laivu būves apjomiem, arhīvu dokumentos līdz šim izdevies atrast maz norāžu par laivu būvētājiem. Saskaņā ar laivu reģistrācijas datiem Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastes posmā no Jaunciema līdz Žocenei 1911. gadā pierakstīja 561 laivu. Nedaudzu gadu laikā to skaits svārstījās nenozīmīgi (LVVA, 874. f., 1. apr., 35. l., 1.–65. lp.). Diemžēl Dundagas pagasta valdes un pagasta tiesas fondu dokumentos (LVVA, 874., 894. f.), kas iekļauti vairāk nekā 200 lietās, esmu atradis tikai nedaudzas norādes par laivu būvētājiem. 1877. gada 8. aprīlī Dundagas pagasta tiesā par laivas būvi skaidrojās Ģipkas Klāvu vecsaimniecībā dzīvojušais būvmeistars Frīdis Lakševics, Pūrčiemā Plaucaku saimnieks [Jēkabs Šultmanis. — S.C.] un Pitraga Niteļu iemītnieks Pēteris Freimanis. No šā protokola izriet: 1) ir būvēta burāšanai uz Rīgu domāta transportlaiva; 2) konflikts radies par tā darba samaksu, kurš veikts laikā no 1874. gada Jēkabiem (25. jūlijs) līdz Miķeļiem (29. septembris); 3) mestars prasīja par dienas darbu 80 kap., bet par visām 42 dienām kopā — 33 rbļ. un 60 kap.; 4) par laivas būvi salīgta maksa bijusi 100 rbļ.; 5) īpašnieki cerējuši būvdarbus pabeigt līdz Jēkabiem, lai vasaras otrajā pusē jau varētu doties ar to peļņā (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 345. lp.). 1874. gadā Saunaga Krūmiņos dzīvojušais Ansis Geige kopā ar sešiem citiem dundadzniekiem — Ernstu Mežgrāvi, Melgalvi, Kevāšu saimnieku Frici Kleinhofu un vēl diviem vārdā nenosauktiem — būvēja transportlaivu, kuras kalšanas darbi bija nolīgti par 113,51 rbļ. (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 436. lp.). Laivas būvmeistars dokumentā nav norādīts. Ģipcenieks Didriķis Šēners 1876. vai 1877. gadā būvēja transportlaivu kopā ar Frici Landbergu. Arī tajā norisē nav nosaukts amatnieks (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 502. lp.). Dundagas novada dokumentos neesmu atradis nevienu norādi par zvejlaivu būvētājiem.

Turpretim no ekspedīciju dotumiem izriet, ka mūsu gadsimta pirmajos divos gadu desmitos Kolkā, Košragā, Pitragā un Vaidē laivas būvēja ne mazāk kā seši mestari. Lūžņā pierakstītas ziņas par to, ka tur laivas būvējuši gan vietējie vīri, gan amatnieki, kas atbraukuši no Rīgas un Ventspils (E 30, 6249, 6250). Augusts Adamkovičs nosauca trīs zvejlaivu būvētājus, kuri mūsu gadsimta 20.—30. gados dzīvojuši un strādājuši Kolkā, ievērojuši senās zvejlaivu taisīšanas tradīcijas: 1) Sāmsalas igauņa un latvietes ģimenē ap 1910. gadu dzimušo Antonu Parbusu; 2) Andreju Andersonu, kurš precējies ar igauņieti; 3) lībieti Pēteri Freimani. Košragā dzīvoja plaši pazīstams laivu būvētājs Didriķis Volganskis.

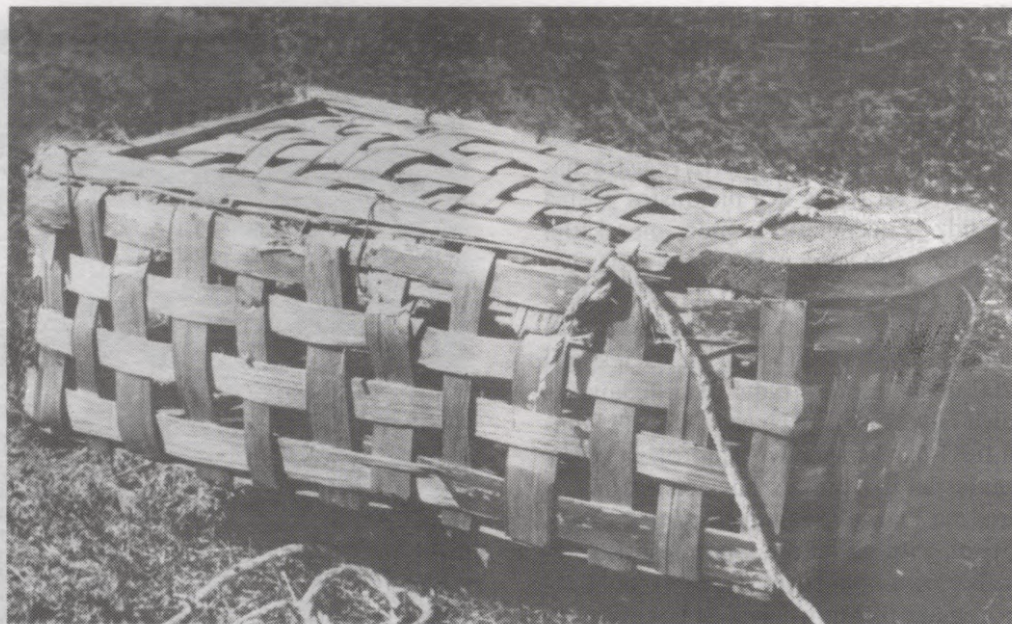
Vidzemes guberņas statistikas komiteja 1873. gadā savāca ziņas par kuģu būvētājiem, jūrniekiem un zvejniekiem. Tomēr apkopotajos materiālos nav nekādu

59. att. Uz muguras liekams no priežu skalīem un saknītēm 20. gs. sākumā pīts grozs — jūrkrīcis, krīcis zivju pārnēsāšanai Ventspils raj. Tārgales pagasta Miķeļtorņa Nābeļos 1983. gadā (E 1983. gada ekspedīcijas foto).

ziņu par laivu meistariem (LVVA, 28. f., 1. apr., 378. l.). Nepārliciecinotus datus par šo jautājumu sniedz arī 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketas: Slokas pagastā, kur zvejoja 527 cilvēki, atzīmēti tikai trīs laivu būvētāji — visi zvejnieki: 58 gadus vecais Kaspars Bumburis, 70-gadīgais Miķelis Piķis un viņa dēls Jēkabs, kuram bija 32 gadi. Viņi bija vietējie latvieši, zvejnieku apdzīvotā Ragaciema saimnieki. Visi par pamatnodarbi uzdeva zveju, par palīgnodarbi — laivu būvi (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 978., 979., 982., 983. lp.).

Līdzīga aina ir arī Skultes pagastā. Tur uz 97 zvejniekiem minēts tikai viens laivu mestars — vietējais latvietis, 37 gadus vecais vaļinieks Jānis Ķezberis. Amatnieka pamatnodarbe skaitījās laivu būve, bet palīgdarbs — zveja (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 682., 683. lp.). Vecsalacas pagastā 1897. gadā atzīmēti 73 zvejnieki, bet 1903. gadā — 41 zvejas laiva (Mühlen 1903, 471. lpp.). 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās Vecsalacā nav ierakstīts neviens laivu būvētājs (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l.). Laivu mestari nav minēti arī Nīcas, Pērkones un Rucavas

60. att. Pēc seniem paraugiem no priežu skaliem pīta kaste — kuma dzīvu zivju glabāšanai ūdenī
Balvu raj. Bērzpils pagasta Salā 1963. gadā (E 1116. filma, 15.–17. neg.).

pagastā aizpildītajās 1897. gada anketās. Tajos pagastos, spriežot pēc visai fragmentārām ziņām (anketu lielākā daļa nav atrasta), zvejā strādāja ne mazāk kā 250 cilvēku (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l.). Svētcieņa pagastā kā laivu būvētāji nosaukti Katlapu saimnieks 47-gadīgais latvietis Mārtiņš Andruss un viņa 51-gadīgais brālis Jānis. Abi par pamatnodarbi minēja zemkopību, par papildnodarbi — laivu būvi (LVVA, 2706. f., 1. apr., 228. l., 654., 655. lp.).

Ir grūti spriest arī par zvejlaivu meistarību kopskaitu Austrumlatvijā. Vitebskas guberņas statistikas komitejas 1896.—1903. gada dokumentos vienā ailē ir ierakstīti liellaivu (барки), laivu un citu ūdens transporta līdzekļu būvētāji vai arī abi apvienoti zem kopīga nosaukuma laivinieki» (лайбочники) (LVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 59., 172., 173., 228., 229. lp.). Jautājums paliek neskaidrs līdz jaunu avotu atrašanai.

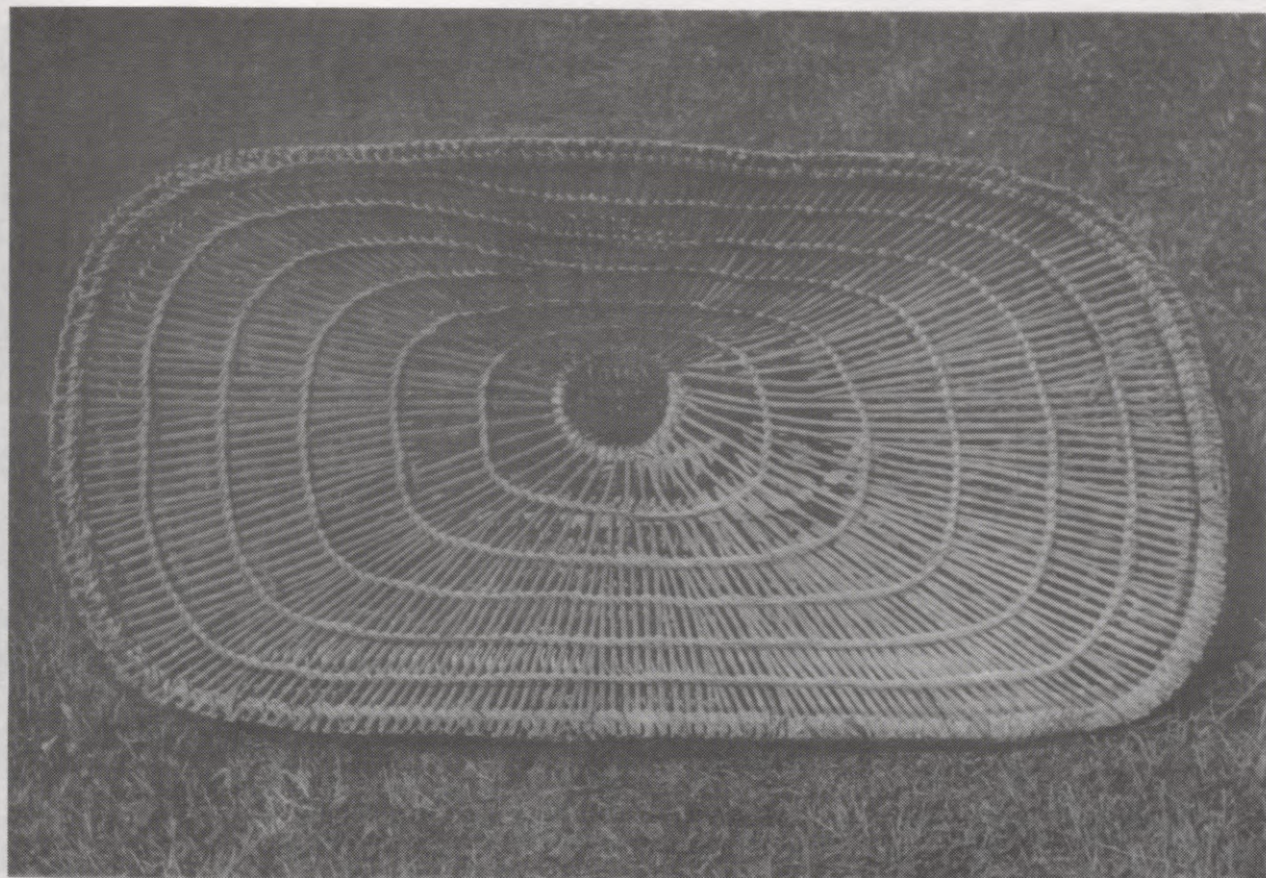
Piebilstams, ka pagasta tiesu protokolos samērā bieži pazib norādes par laivu būvēšanu un par šā amata prātējiem. No tā secināms, ka viņu bija ievērojami vairāk, nekā tas lasāms dažādos uzskaites dokumentos (LVVA, 1184. f., 3. apr., 42. l., 1881. gads, Vecsalaca, minēti meistari Mārtiņš Toffers un Kārlis Nurks; 44. l., 1884. gads, meistari zvejnieki Jānis Gulbis un viņa tēvs; 1779. f., 1. apr., 7. l., 75. lp., 1870. gads, Ķirbižu pagasta Paegļu māju saimnieks Andrejs Lielkalns krāj materiālus lielas un mazas laivas būvei; 162. lp. 1871. gads — Melēku saimnieks sagatavo materiālus laivas būvei).

Atsevišķos apvidos, it īpaši Austrumlatvijā, vēl 19. gs. otrajā pusē un pat 20. gs. sākumā turpinājās senlaicī-

go no resna apses vai egles stumbra dobtu laivu — vienkoču (sk. 2. att.) izgatavošana. Dažreiz tās esot dobtas pat no priedes baļķa. Vienkoces lietotas zvejai, pārbraukšanai pāri upēm un ezeriem (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 174. lp., Vecsalaca; 1779. f., 1. apr., 11. l., 133.–137. lp., Svētcieņš; E 27, 8880–8905, 9178, 9205, Bērzpils; 9225, Nikolajeva; 9228, Daugasne; 9247, Liepna; 9270, Šķilbēni; E 28, 7656, 7676, Kārsava; 7709, Gaveiķi; E 30, 345, 346, Plastiene; 500–501, Cīrma; 6047, Babīte; E 18, 4254, Nīca u.c.). Vēl vismaz 1661. gadā Bārtas pārceltuve sastāvēja no četrām vienkocēm, uz kurām bija nostiprināta baļķu vai biezu dēļu grīda (62. att.). Pārceltuve apkalpoja tajā laikā maģistrālo Kēnigsbergas—Grobiņas—Rīgas ceļu.

No pašlaik apstrādātajiem materiāliem izriet, ka 19. gs.—20. gs. sākumā laivas būvēja paši zvejnieki un profesionāli meistari, kas izpildīja pasūtījumus. Darbu parasti veica pasūtītāja sētā, bet dažkārt arī amatnieka dzīvesvietā. Ir zināmi gadījumi, kad meistars pasūtījuma izpildes laikā dzīvoja pie darba devēja un bija tā uzturā. Laivas būvei vajadzīgos materiālus deva zvejnieks.

Zvejniekiem visai nepieciešama ražošanas nozare bija darvas tecināšana. Rūpals pastāvēja kā muižu privilēģija, bet ar muižas atļauju to drīkstēja praktizēt arī zemnieki un zvejnieki. Dundagas muižas administrācijas un zvejnieku māju saimnieku parakstītajos sētu nomas tipveida līgumos, kas noslēgti pēc 1863. gada, 14. pantā tajā sakarā lasām: «Bez arendes devēja kga rakstiskas atļaušanas arendatoram nav tiesība izrentētās mājas robežās ietaisīt bodes, krogus, dzērienu namus, sudmalas un kaut kādas citas veikalniecības iestādes. Tāpat arī arendatoram ir aizliegts ķieģeļus,

61. att. Tradicionālā Daugavas nēģu murda pretskats Rīgas raj. Doles salas Jaunspēlmaņos 1961. gadā (E 869. filma, 29.–35. neg.).

darvu [darvu. — S.C.] un ogles dedzināt un t.pr. Šās tiesības izlieto tikai arendes devēja kgs. pēc sava ieskata» (LVVA, 6999. f., 13. apr., 330. l., 2. un turpm. lp.; arī 332. l.). 19. gs. beigās slēgtajos zvejnieku sētu pirkšanas un pārdošanas līgumos šis aizliegums it kā paturēts spēkā, it kā atcelts. Piemēram, 1899. gada 23. aprīlī noslēgtajā Košraga Tilmaču pirkšanas un pārdošanas tipveida līguma nedaudz pārveidotajā 14. pantā lasām: «Krogus, šenķus, brandvīna-brūžas, sudmalas, bodes un citas veikalniecības iestādes pircējs un viņa tiesību — ņēmāji nekādā ziņā nedrīkst bez Riteršaftes [bruņniecības. — S.C.] komitejas un Dundangas majorāts-kunga atļaujas ietaisīt, kaut arī likumi viņiem to atļautu. Tam pretī darot, šādas ietaises uz majorāts-īpašnieka vienkārša pagērējuma top slēgtas.» Par Dundagas muižas administrācijas brīvu rīcību rūpala jomā nepārprotami stāsta 23. pants 1897. gada 10. novembrī noslēgtajā Melnsila Silnieku ņomas tipveida līguma pielikumā: «Nomājamās sētas robežās esošā darvas tecināšanas krāsns [darvas ceplis. — S.C.] tiek izslēgta no nomnieka lietošanas un valdījuma; darvas tecināšana viņam tajā ir atļauta tikai vienu reizi gadā, pa to starpu, kamēr pārējā tiesība tecināt darvu minētajā krāsni tiek piešķirta Baķu sētas [Silnieku kaimiņu mājas, kas atradās apm. 400 m attālumā. — S.C.] saimniekam, kuram pēdējam tomēr pienākas aizvest izlauzto materiālu [priežu celmus. — S.C.] un uzturēt

žogus tādā veidā, lai Silnieku sētas saimniekam nerastos nekādi zaudējumi» (LVVA, 6999. f., 13. apr., 332. l., 96. lp.).

Darvas tecināšana zvejnieku vajadzībām attīstījās galvenokārt jūras piekrastē un ezeriem bagātajos apvidos, kur auga plaši priežu meži. To cirmās bija viegli pieejami sveķaini priežu celmi un galotnes. Tādos apstākļos Svētcēmā un Vecsalacā, ap Usmas ezeru esošajos Rendas, Spāres un Usmas pagastos, kā arī Andrupenes pagastā izauga darvas tecināšanas centri. Tur šajā rūpalā strādāja desmitiem cilvēku.

Pirmās ziņas par darvas tecināšanu Vecsalacā ap 1815. gadu atrodam O. Hūna sakopojumā, kur teikts, ka muižā darbojas viens darvas ceplis (LVVA, 6810. f., 1. apr., 15. l., 209. lpp.). 1879. gadā vaļinieks Mačs Variks tecināja darvu kādā vārdā nenosauktā sētā (LVVA, 1184. f., 3. apr., 41. l., 89. lp.). Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējām anketām iznāk, ka Vecsalacas pagastā kā darvdeģi strādāja divi vaļinieki — vietējie latvieši: 30-gadīgais Jēkabs Āboltiņš Jaunmadliņos un 35 gadus vecais Juris Kalniņš Vecmeldeiros. Abi pašos spēka gados esošie vīri rūpalu uzdeva par palīgnodarbi, bet zemkopību par pamatdarbu (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 96., 97., 1383., 1384. lp.).

62. att. Šveices mākslinieka Johana Rūdolfa Šterna 1661. gada pavasarī skicētā pārceltuve — prāmis Bārtas upē pie Bārtas (PI, 39. lp.). Prāmi veido biezu dēļu vai planku plāksne, kas nostiprināta virs četrām no blūķiem izdabātām laivām — vienkocēm. Prāmi bīda ar garu kārti.

Svētciema pagastā 1851. gadā kā darvdeģis strādāja Fjodors Sergejevs. Iespējams, ka viņš bija no citurienes atbraucis krievs. Dokumenti stāsta, ka Svētciema apkārtņē krievi strādājuši ķieģeļu cepļos kā zāģeri un citādi lietpratēji. Tomēr nav izslēgts, ka Sergejevs bija no luterānisma pareizticībā pārgājis latvietis, jo tādi rīcībai nereti sekoja vārda un uzvārda krieviskošana (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 43. lp.). Tāda norise ir dokumentēta arī Dundagas piekrastes lībiešu ciemos, kad pareizticībā pārgājušie cilvēki vietējos vārdus un uzvārdus nomainīja pret krieviskiem. 1906. gadā pārgāja pareizticībā dundadznieka luterāņa Kārļa Īviņa ģimene. Tajā ietilpa sieva Līze, dēli Fricis, Kārlis, Kristins, meitas Emīlija un Anna. Ģimenes galvam par jaundoto vārdu kļuva Kirils, pārējiem attiecīgi — Elizabete, Fjodors, Kirils, Krisps, Elitija un Anna. 1907. gada 4. februārī pareizticīgo mācītājs kristīja Jeļenas (?) Rozenfeldes 11-gadīgo dēlu Robertu un 8-gadīgo meitu Zeltu. Viņu jaunie vārdi bija Nikolajs un Elizabete (LVVA, 874. f., 1. apr., 18. l., 43., 14. lp.).

1871. gadā darvas ceplis strādāja Svētciema Avotkalnā, kur kā darvdeģis minēts I. Rakauskis (LVVA, 1779. f., 1. apr., 8. l., 207. lp.). 1897. gada tautas skaitīšanā darvas tecināšana ir reģistrēta Svētciema Ra-

bažkalnā. Rūpalu par palīgnodarbi tur nosauca māju saimnieks Krišjānis Kuišulis un viņa dēls Bernhards. Abi bija vietējie latvieši. Tēvs bija nodzīvojis 67 gadus, dēls — 38. Par saimnieciskās darbības pamatnozari abi atzina zemkopību (LVVA, 2706. f., 1. apr., 228. l., 960., 963. lp.).

Skultes pagastā darvas ceplis 1859. gadā darbojās Mālerunčos, kur kā darvdeģis, domājams, strādāja pats saimnieks Jānis Timma (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 138. lp.).

Ziņas par Rēzeknes apriņķa darvdeģu daudzumu ir pretrunīgas. 1896. gadā ir uzdoti 6 darvdeģi, 1900. gadā — 84, par 1901. gadu ziņu nav, bet 1903. gadā strādā 16 vīru. Par turpmākajiem gadiem nav uzrādīts nekas (LVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 59., 172., 173., 243., 327. lp.). Neticami, ka dažos gados rūpalā nodarbināto skaits var svārstīties no 2,6 līdz 14 reizēm.

Usmas ezera apkārtņē 1978. gada ekspedīcijas laikā izdevās pierakstīt 12 darvas cepļus, kas darbojušies 19. gs. beigās—20. gs. sākumā. Tie piederējuši muižām, atsevišķu māju saimniekiem vai saimnieku grupām. Savā vietā vēl stāvēja Rendas pagasta Kalnmeķu ceplis (63. att.), kurš ierīkots 19. gs. otrajā pusē. Vēl vecākais, ap 1860. gadu ierīkotais Rendas pagasta Slu-

63. att. Ap 1860. gadu ierīkots darvas ceplis Kuldīgas raj. Rendas pagasta Sluju mežsargmājā. Tagad — Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja Kurzemes sektorā. Fotografēts 1962. gadā.

ju mežsargmājas ceplis 1936. gadā ir pārvests uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā, kur uzstādīts Kurzemes sētas tuvumā (64. att.). Pārvestā cepla vietā Sluju mežmalā uzbūvēja jaunu tādu pašu cepli kā iepriekšējais.

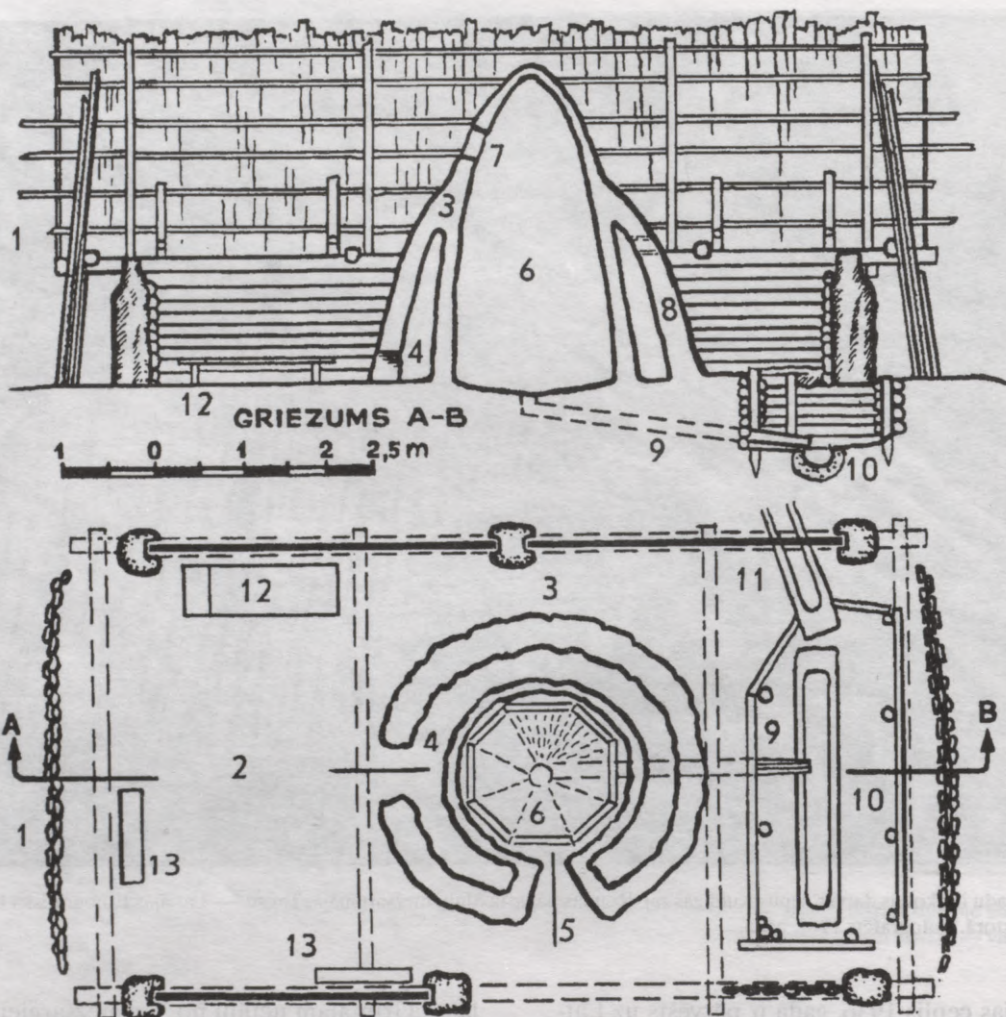
1973.—1996. gada ekspedīcijās ir pierakstītas ziņas par to, ka 19. gs. pēdējā ceturksnī—20. gs. sākumā katrā zvejniekiemā vai tā tuvumā strādājis vismaz viens, bet nereti arī vairāki darvas ceplī: Ābragciemā — 4 (E 30, 4365), Melnsilā — 2 (E 30, 6251), Mazirbē — 3 (E 30, 6253), Vaidē — 1 (E 30, 6252), Lūžņā — 3 (E 30, 6254) utt.

Pūrciema Plaucaku vecsaimnieks Jēkabs Šultmanis 1875. gadā pirka darvu no Dundagas Jaunmuižas cepla, kas deva ogles Dundagas kalējam Kārlim Krauzem. Pitraga Delnieku iedzīvotāji Ansis Amoliņš un Pēteris Jūrmanis 1876. gada ziemā tecināja darvu ceplī, kas atradās pie Zviedru mežsargmājas. Tajos gados ceplis vēl darbojās Dalantos, no kurienes darvu veda uz Ģipku, un Pēterkalnā (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 36., 40., 59., 60., 187., 375. lp.). Jau minētais Augusts Adamkovičs un citi teicēji stāstīja, ka 20. gs. sākumā plašu apkārtni, tajā skaitā Kolkū, apgādājis ar darvu Mazirbes Brausku ceplis. Pēc 1908. gadā dzimušā Rūdolfā Landmaņa atmiņām, Melnsila apkārtnē darvas ceplis bijis pie Krauču mežsarga mājām, bet pašā Melnsi-

lā — Grīntālam netālu no Vecmežsargiem un Silniekos. Pitraga Kurgatu ceplis stāvējis mežā pie Tammītēm. Muižas darvas ceplis ierīkots pie Mazirbes Rāgstiem. 1906. gadā dzimušais lībietis Teodors Skadiņš atcerējās, ka 20.—30. gados Košragā nelieli darvas ceplī bijuši mežmalā pie Žokiem un pie Košraga valguma. Veca darvas cepla vieta esot mežā pie *Zviedru damma* (dambja) pie Kukšupes. 1921. gadā dzimusi lībiete Hilda Helde vēl atcerējās, ka mazs ceplītis bijis ierīkots Izamo mazistabas lauka mežmalā.

No 1897. gada tautas skaitīšanas publicētajiem datiem izriet, ka Latvijā ar darvas tecināšanu nodarbojušies ne mazāk kā 60 cilvēki, no tiem Kurzemes guberņā — 22, Vidzemes — 17 un Vitebskas guberņā — 21 (Перепись XIX, 202., 203. lpp.; Перепись XXI, 196., 197. lpp., Перепись V3, 242., 243. lpp.). Tomēr jāteic, ka šie oficiālie dati ir ievērojami mazāki par patiesajiem: piekrastē bija daudz mazu ceplu, kas apgādāja ar darvu nelielu skaitu zvejnieku. Šie darvdeģi rūpālu neuzskatīja par īpašu nodarbi un peļņas avotu.

Minētajos un daudzos citos zvejniekiemos un piekrastes sētās darvas tecināšana bija sena tradicionāla nodarbe. 1823. gadā laikraksts «Latviešu Avīzes» vairākkārt publicēja paziņojumu par to, ka Nīcas pagasta Ignātkrogā pārdod 30 krāsnis labi izdedzinātu kokogļu (LA, 1823, 10., 17., 21. maijs). Rendas pagasta tiesa

64. att. Ap 1860. gadu ierīkotais darvas ceplis Kuldīgas raj. Rendas pagasta Sluju mežsargmājā 1936. gadā (Ārends 1937, 58. lpp.).

A u g š ā — garengriezuma shēma, a p a k š ā — plāna shēma. 1 — cepla virsbūve; 2 — darba telpa; 3 — darvas tecināmā krāsns; 4 — kurtuve; 5 — cepla mute malkas iekraušanai; 6 — pārtvaices telpa; 7 — augšējā lūka malkas iekraušanai; 8 — ar akmeņiem aizbāžamas lūkas dūmu izlaišanai; 9 — darvas iztekcaurule; 10 — bedre ar blūka sili darvas uzkrāšanai; 11 — pirmā destilācijas produkta — darvainā ūdens izlaidšanas tekne; 12 — lāviņa; 13 — soliņi.

1824. gadā ziņoja, ka naktī no 29. uz 30. oktobri Dreimaņu māju saimniekam Mātsam Lutriņkrogā nozagti divi zirgi un nekalti rati, kuros atradusies muca ar darvu un zābaku pāris (LA, 1824, 27. nov.).

Zvejnieki un piekrastes zemkopji izlietoja daudz darvas zvejas laivu un transportlaivu, kā arī burinieku darvošanai, tīklu un dažādu zvejas piederumu konservēšanai, dzīvojamo un saimniecības ēku apakšējo vainagu impregnēšanai, kokasu ratu smērēšanai un citām vajadzībām. Laivas esot darvojuši katru gadu, jo labi darvotai laivai bijis ilgs mūžs un droša braukšana.

Zemnieku un zvejnieku darvas ceplī darbojās divējādi. Daļu ceplu cēla viens saimnieks vai arī vairāki kopīgiem spēkiem. Kopīgi viņi gādāja celmu malku, tecināja un pārdeva darvu un kokogles. Peļņu dalīja vienādās daļās. Darvu pieprasītājiem piegādāja vai nu

paši deģi, vai arī pēc tās atbrauca tirgotāji, zvejnieki, kuģu īpašnieki. Tajā variantā darvas tecināšana pastāvēja kā īpašs rūpals ar savu sezonalitāti un darba dalīšanu: priežu celmus izlauza, sazāģēja, saskaldīja un žāvēja pavasarī un vasarā; darvu tecināja galvenokārt agrā pavasarī, kad ap cepli viss vēl bija slapjš. Ceplis parasti ierīkoja mežā vai mežmalā, kur varēja ērti piebraukt. Darvas malkas sagatavošanu nereti uzticēja algotiem strādniekiem, parasti apkārtnes bezzemniekiem un sīkzemniekiem. Darvu un ogles pārdeva gan zināmam pasūtītājam, gan jebkuram svešam pircējam.

Otrajā variantā cepla īpašnieks vai īpašnieku grupa pilnā mērā iztika tikai ar saviem spēkiem, darvu tecināja savām vajadzībām un parasti pārdeva tikai pārpalikumu. Kaut kādu ienākumu no cepla viņi guva, iznomādami to uz laiku apkārtnes iedzīvotājiem, se-

višķi zvejniekiem. Tādos gadījumos nomnieki paši sagatavoja un pieveda darvas malku, paši kurināja krāni. Šis darvas tecināšanas variants bija izplatīts galvenokārt zvejnieciem, kuros cilvēki cits citu labi pazina, nereti starp viņiem pastāvēja radniecības saites. Cieminieki kopš senlaikiem uzturēja dziļas kopdarba tradīcijas (E 1973.–1996. gada ekspedīciju pieraksti).

Par darba organizāciju muižu darvas cepļos autora rīcībā ir visai nenozīmīgas ziņas.

Saiknē ar zveju darbojās arī kalēji. Viņi kala zvejniekiem laivu duļļus, naglas, skavas, dažādas skrūves, ķēdes, četržuburus — *žiekarus* nogrimušo tīklu izcelšanai, atslēgas, žebērķļus, uguns restes dūlēšanai — *lākturus*, restes nēģu cepšanai, mucu stīpas, jūras murdu un tīklu, zvejas un transportlaivu enkurus, apkala ragavas un ratus.

Kala arī cirvjus, dakšas, durvju un logu viras, laužņus, arklu lemešus, ecēšu tapas, izkaptis un citu zvejnieku saimniecībām nepieciešamo. Diemžēl dati par kalēju saikni ar zveju ir visai fragmentāri un izkliedēti. Tādēļ pagaidām nevaram sniegt izsmeltošākas ziņas, jo ir zināmi galvenokārt tikai zvejnieciem vai to tuvumā dzīvojušo kalēju vārdi, piemēram, Dundagas piekras-

tē Sāmsalas igaunis Juhans Jākobsons Ķurbē, Frīdis Kāpmanis Dižupē, Lēmanis Sīkragā, Kārlis Rodins Ģipkā un Jānis Veinolds Vaidē 1877. gadā, Fricis Gancmanis Slīterē 1878. gadā u.c. (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 160., 261., 461., 480., 524. u.c. lp.). 1826. gada ļaužu revīzijā Dundagas jūrmalas zvejnieciem kā vienīgie amatnieki ir minēti četri kalēji, kas strādāja Mazīrbē, Pitragā un Sīkragā (LVVA, 630. f., 1. apr., 157. l.).

Šajā nodaļā iestrādātie dotumi pārliecina par to, ka zveja Latvijā attīstījās ciešā lietderīgā saiknē ar citām vadošajām saimnieciskās darbības nozarēm — ar amatniecību, lopkopību un zemkopību. Zvejas pastāvēšana rosināja vairāku pavadnozaru izvēšanos, sekmeja amatniecības izstrādājumu klāsta bagātināšanos, jo zvejnieki pieprasīja nozarei savdabīgus ražojumus. Zvejas attīstīšanās veicināja darba dalīšanas padziļināšanos un preču un naudas attiecību nostiprināšanos. Zvejas un citu nodarbošanās nozaru saskares varianti izstrādājās daudzu paaudžu saimnieciskās darbības pieredzē un kā kultūrvēsturiska tradīcija pārgāja no paaudzes paaudzē. Nozaru sadarbība bija pietiekami aktīva. Tā pilnveidojās līdz ar visa saimnieciskās darbības kompleksa attīstību.

V nodaļa

DARBA ORGANIZĀCIJA

Viss zvejnieku darbs, sākot ar materiālu sagatavošanu darbarīku un piederumu darināšanai un beidzot ar lomu pārdošanu, noritēja pēc paaudžu paaudzēm izstrādātiem principiem. Darbam bija savas organizācijas formas, kurās ievēroja ģimenes locekļu dzimumu un vecumu, strādātpējas un pieredzi, veicamā sezonalitāti. Turklāt ņēma vērā gan visai ģimenei strādājamā kopumu, gan atsevišķiem locekļiem darāmo.

Ģimenes rīcības nemainīga prioritāte bija tīklu un cita zvejai nepieciešamā savlaicīga un rūpīga sagatavošana priekšā stāvošajam darbam. Rušonā zvejojušie krievu vecticībnieki sāka gatavot ziemas vadus un to piederumus jau oktobrī, tiklīdz rudens zveja bija beigusies. Visi zvejnieku grupas (*artela*) locekļi sapulcējās kāda zvejas vīra mājā un strādāja vispieredzējušākā biedra vadībā. Tūliņ pēc ziemas zvejas pabeigšanas viņi sakārtoja metamos tīklus, murdus, vadus un citu vasaras zvejas inventāru (E 30, 2067, Kondrašova). Tāpat rikojās Lubāna (E 27, 9161, 9189, Bērzpils) un citu ūdensbaseinu zvejnieki.

Jūras zvejnieki savus rīkus sakārtoja ziemas mēnešos, kad nevarēja zvejot (E 30, 1972.—1995. gada ekspedīciju pieraksti). Šajā sakarā citēsim nedaudz poetizēto Carnikavas zvejnieka pavasara darbu raksturojumu: «Tas iet uz Gaujmalu, jūrmalu, darvo savas laivas, stellē savus ziemā austos tīklus, pagatavo airus un citas lietas, priecādamies, ka jo ātri siltā saule ziemu jūrā aizraida» (BZ, 1882, 24. marts).

Diegus visur vērpa un šķeterēja sievietes. Tikai dažās vietās ekspedīcijās pierakstīts, ka vērpuši vīrieši. Tā 1882. gadā dzimušais Pēteris Žuks stāstīja, ka viņa vectēvs, kurš dzimis ap 1840. gadu, vērpis ar vārpstu linu un kaņepāju diegus metamo tīklu (*tinu*) aušanai (E 30, 360, Plastiene). Vērpējas, kas pelnījās ar šo rūpalu, tāpat vecākās paaudzes sievietes vērpa jebkurā viņām ērtā dienas un gada daļā. Turpretim zemkopībā un citur pilnā mērā nodarbinātās sievietes savas ģimenes un saimes vajadzībām vērpa un šķeterēja galvenokārt rudens un ziemas vakaros un rītos, kad nevajadzēja iet citos darbos. Tādu pašu darba laiku ievēroja arī tīklu audējas un lāpītājas. Jau minējām, ka

starp tīklu audējām un lāpītājām, kurām rūpals bija pamatnodarbe, strādāja maz vīriešu. Tomēr no ekspedīciju pierakstiem izriet, ka zvejnieku ģimenēs, kurās tīklus gatavoja pašu spēkiem, vīriešu loma tīklu aušanā un lāpīšanā bija visai ievērojama, nereti pat noteicoša. Ir pamats domāt, ka ezeru un upju zvejnieku sētās tīklu aušanā un lāpīšanā lielāko darba daļu padarīja vīrieši, it īpaši vecākās paaudzes ļaudis. Turpretim tīklu iestādīšanā (*iestellēšanā*), gremdu un pludiņu piestiprināšanā darbojās gandrīz vienīgi vīrieši (E27, 9161, 9189, Bērzpils; 9216, Dausgne; 9236, Liepna; 9258, Šķilbēni; E 18, 4426, Trapene; E 29, 12, Losi; E 30, 6018, Babīte; E 44, 608; E 30, 4692, Raņķi; E 30, 5985, Dzērbene; E 28, 7660, Kārsava; Bielenstein 1918, 645. lpp.). 1881. gadā dzimušais veclaicēnietis Arvīds Miežītis tajā sakarā atcerējās tautas ticējumu: «Pie tīklu aušanas un zvejas nevar laist sievietes» (E 30, 5427).

Sievietes aužamajos stāvos (*stellēs*) auda īpašus retus linu un kaņepāju audumus (65. att.), no kuriem šuva ezeru un upju nelielu vadu āmjus. No tāda auduma taisīja arī divbrižus, līvjus, trejbrižus, vadiņus (sk. 25., 26. att.), kādus Latgalē un Vidzemē izdevās redzēt 50.—60. gadu ekspedīcijās. Tos labi atcerējās Latgales un Vidzemes vecākās paaudzes ļaudis (E 27, 9189, Bērzpils; 9236, Liepna; 9258, Šķilbēni; E 18, 4359–4363, Cirgaļi; 4465, Ape; 4473, Alsviķi; E 17, 5263, Krustpils; E 35, 2561, Aizkalne; E 30, 2278, Līksna; 5400, Veclaicene; u.c.).

Tīklu gatavošanas darbus parasti veica dzīvojamās mājas lielajā, nereti vienīgajā istabā vai namā. Tur vērpa un šķeterēja diegus, auda tīklu linumus, iestādīja un lāpīja tīklus, vija tievās auklas un darīja citus darbus. Tā iznāca, ka vairāki cilvēki vienā telpā vienlaikus darīja vairākus ar zveju saistītus darbus. Lielākajās saimniecībās, kurās dzīvoja un strādāja vairāk cilvēku, bija uzceltas plašas vairākistabu dzīvojamās mājas. To parasta sastāvdaļa bija lielā kopistaba (*diž-istaba, lielā istaba, saimes istaba*), kurā dzīvoja meitas, precētie kalpi, puīši, vaļinieki, dažkārt arī kāds no jaunākajiem saimnieka ģimenēs locekļiem. Dižistabas lielums nereti pārsniedza 50 m², un tajā veica iepriekšminētos darbus.

Vidzemes piekrastē daudzi latviešu un lībiešu zemnieki un zvejnieki tāpat kā Igaunijas zemnieki un zvejnieki līdz pat 19. gs. beigām mitinājās dzīvojamās rījās, t.i., labības un linu žāvējamās telpās vai arī tām piebūvētajās istabās (*dzīvojamos kambaros*). Šajos mājokļos zvejas rīkus gatavoja un laboja gan labības un linu žāvēšanai paredzētajā rījā, kurā dzīvoja arī cilvēki (senlaicīgākais variants), gan rījai piebūvētajās istabās (*kambaros*) (jaunākais variants). Šis mājokļa veids (66. att.) droši zināms kopš 17. gs. otrās puses. Tā cilme pagaidām neskaidra. Par dzīvojamās rījas atītīību hipotētiskas domas ir izteikuši P. Kundziņš (1936), A. Krastiņa (1959), S. Cimermanis (1969) u.c.

autori. Plašas ziņas par dzīvojamo riju izveidojumu, izplatību, attīstību un izmantošanu atrodamas O. Hūna sakopojumā (LVVA, 6810. f., 1. apr., l., 12.–17. u.c. lietas).

Ziemeļkurzemes lībiešu garajās daudzģimeņu dzīvojamās mājās (42., 67. att.) katra ģimene ar zvejas rīkiem un piederumiem darbojās savā istabā.

Zvejas rīkus un piederumus piemērotā laikā, protams, gatavoja arī citās telpās — klētīs, piedarbos, ratnīcās, šķūņos, tīklu būdās un citur, nereti pat pagalmā. Pēdējais īpaši sakāms par virvju višanu.

Līdzīga situācija bija arī zemkopju sētās, kur lielajā saimes istabā vai namā vairāki cilvēki vienlaikus strādāja dažādus darbus: adīja, auda, gatavoja un laboja zirglietas, saimniecības piederumus, vija auklas, darīja arī citu (plašāk sk. Cimermanis 1959, 189. un turpm. lpp.).

19. gs. 60. gados jau varēja nopirkt petrolejas lampas. Līdz tam laikam darbam un dzīvei izmantojamās telpas apgaismoja ar lukturos vai svečturos iestiprinātām aitu tauku vai vaska svečēm (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 74. lp., Skulte, 1857. gads; 37. l., 5. lp., 1865. gads; 1184. f., 3. apr., 36. l., 68. lp., Vecsalaca, 1864. gads; u.c. dok.), kā arī ar ugunsnedrošajiem un dūmojošajiem skaliem. Tos pa vienam vai diviem iestiprināja speciālos statīvos, kurus dēvēja par *skalturiem* un citādi. Tipoloģiskā ziņā tie bija visai daudzveidīgi un ir aprakstīti S. Lūša sastādītajā apgaismošanas piederumu katalogā, kuru izdeva Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs (Lūsis 187). Skalturu uzraudzīšanu un skalu apmaiņšanu tajos parasti uzticēja bērniem un pusaudžiem. Dienvidrietumu Kurzemē istabu apgaismoja arī ar vienkāršu kamīnu — *rūķi*, kuru iemūrēja telpas vidū vai stūrī netālu no krāsns (68. att.). Rūķi dedzināja īsu smalki saskaldītu malku.

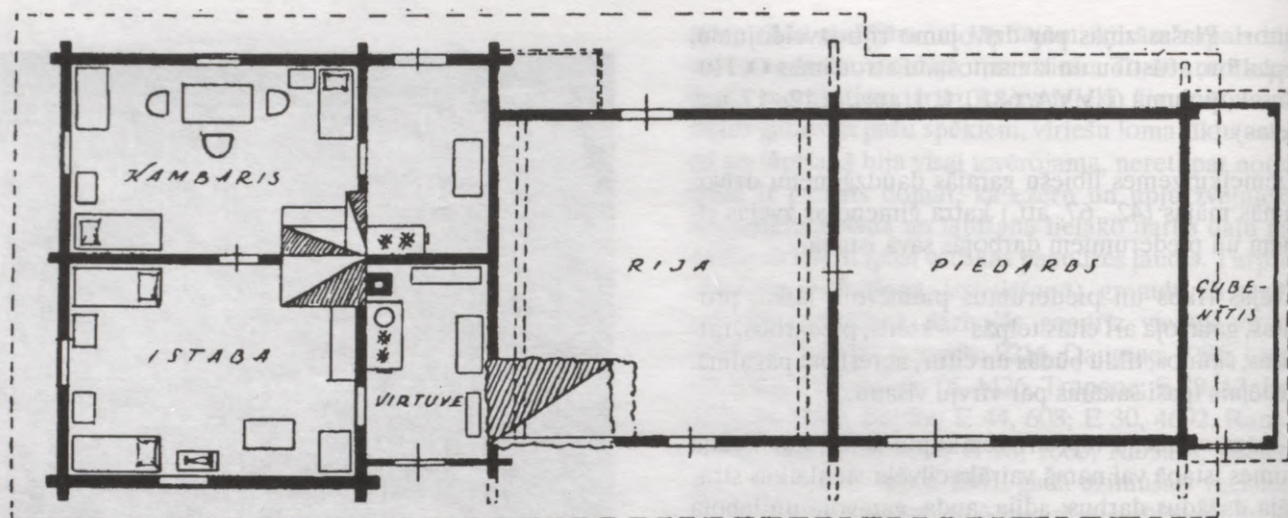
Vienkāršie apgaismošanas piederumi deva vāju un nevienmērīgu gaismu, piedūmoja gaisu jau tā pārapsdzīvotajā istabā. Tāpēc petrolejas lampas būtiski uzlaboja zvejnieku dzīves un darba apstākļus, kā arī mājas sadzīves kultūru. Tās pavēra iespēju pārnest darbu uz tādām telpām, kuru apgaismošana ar skaliem un svečēm agrāk bija visai ugunsbīstama. Pagaidām zināmās senākās drošās dokumentārās ziņas par petrolejas lampu lietošanu Vidzemes piekrastē attiecas uz 1869. gadu un uz Skultes pagasta Ponēm (LVVA, 3345. f., 1. apr., 102. l., 78. lp.). 1871. gadā vienu lielu un vienu mazu petrolejas lampu lietoja Svētcieņa Postēs. 1872. gadā vienu no šīm lampām par 55 kapeikām pārdeva Pūrnavu saimniekam (LVVA, 1779. f., 1. apr., 9. l., 15., 88. lp.). 1875. gadā Vecsalacas zvejnieka mājās Upeskadakos bija viena liela petrolejas lampa, kuru pārdeva par 1,60 rubļiem, un viena maza skārda lampiņa, kuru nopirka ūtrupē par 15 kap. (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 208. lp.).

65. att. Stellēs austs rets līnu audums, no kāda gatavoja bridņus un vadu āmjus Balvu raj. Liepnas pagasta Avotiņos 1963. gadā (E 1656. filma, 12. neg.).

19. gs. 80. gados petrolejas lampu ierakstīšana zvejnieku sētu mantu sarakstos kļūst samērā parasta. Lasāms arī par lielām pakaramām lampām. Dokumenti stāsta, ka vismaz kopš 80. gadu sākuma zemnieki un zvejnieki petroleju pirka vairumā, t.i., uzreiz veselas mucas (LVVA, 1184. f., 3. apr., 41. l., 240. lp.; 1779. f., 1. apr., 14. l., 316. lp.; 17. l., 24. lp.; 3345. f., 1. apr., 42. l., 131., 272. lp.; 46. l., 112. lp.). Vissenākās autoram pagaidām zināmās dokumentētās norādes par petrolejas pirkšanu Svētcieņa un Vecsalacas piekrastes zvejnieku sētās attiecas uz 1872., 1875. un 1876. gadu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 9. l., 165. lp.; 1184. f., 3. apr., 40. l., 162., 221. lp.). 1877. gadā Skultes pagasta zemnieki apstrādāja riji linus un apgaismoja telpu ar petrolejas lampu (LVVA, 3345. f., 1. apr., 40. l., 10. lp.).

Tomēr gan minētajos, gan turpmākajos gados zemnieku un zvejnieku sētās kā tradicionāli vīriešu darbi joprojām saglabājās *skalu malkas* ciršana mežā, izvešana un sagatavošana mājās (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 201. lp., Vecsalaca, 1875. gads; 1779. f., 1. apr.,

66. att. 19. gs. otrajā pusē celta zvejnieka rija ar piebūvētu dzīvojamo galu Limbažu raj. Liepupes pagasta Ķurmos 1957. gadā (Kraštinā 1959, 96. lpp.).

9. l., 213. lp., Svētciems, 1874. gads; 14. l., 50. lp., Svētciems, 1880. gads). Šie darbi visai bieži minēti iepriekšējo gadu desmitu dokumentos (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 44., 60., 77., 183. lp., Skulte, 1855.–1860. gads; 36. l., 83., 101., 244. lp., 1863.–1867. gads; 37. l., 184., 226. lp., 1869. gads; 1184. f., 3. apr., 39. l., 215. lp., Vecsalaca, 1871. gads; u.c. dok.).

Nīcā, Pērkonē, Rucavā sievietes stellēs (*staklēs*) auda speciālu retu linuma audumu, no kura šuva īpaša vada — *ķudēļa* āmi. Ar ķudeli zvejoja mazās zivtiņas *tubes*, kuras lika kā ēsmu uz mencu āķiem vai cepa cilvēku uzturam. Jūras zvejnieku sievas no līnu diegiem auda arī zvejlaivu buras. 19. gs. beigās līnu diegu vietā pārgāja uz kokvilnas diegiem.

Bridņu, murdu un citu zvejas rīku un piederumu izgatavošanai, taču būvei vajadzīgo akmeņu, baļķu, deļļu, kāršu, klūgu, latu, mietu, nūju, oļu, saknīšu, skuju, velēnu, zaru un citu materiālu sagāde un apstrāde bija vīriešu pienākums (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35. l., 50., 85., lp., Vecsalaca, 1853. un 1855. gads; E 21, 4010, Dole; E 30, 217, Vecpiebalga; 4218, Ābragciems; 6067, Ikšķile; E 31, 4612, Andrupene; u.c. dok.). Šajos darbos pat vēl 20. gs. sākumā nereti ievēroja tradicionālos priekšstatus par koku ciršanas laiku. Pēc daudzgadīgiem novērojumiem, pareizā laikā cirsta koksne esot izturīgāka un vieglāk apstrādājama. Egļu zarus murdu loku un stīpu liekšanai cirtuši martā, kad tie bijuši vislokanākie (E 27, 9161, Bērzpils). Samērā jaunu augošu apsi tīklu pludiņu virpošanai cirtuši pavasarī lobu laikā, kad koks viegls — izžāvētajiem pludiņiem bijusi laba celstspēja (E 30, 217, Vecpiebalga).

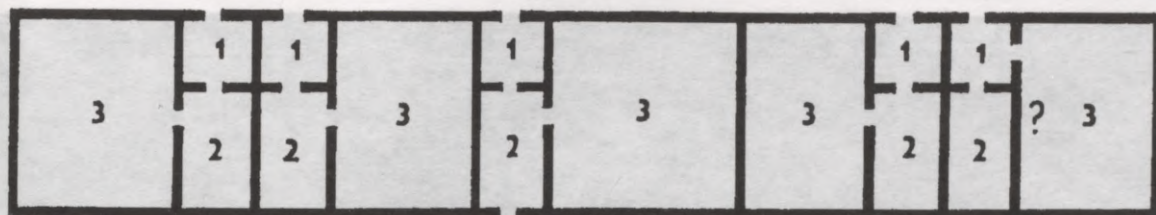
Vīriešu pienākumos ietilpa dažādas konstrukcijas klūgu murdu pišana un ar tīklu pārvilkto stīpu murdu gatavošana savām vajadzībām un pārdošanai (LVVA, 1779. f., 1. apr., 2. l., 109., 110. lp., Svētciems, 1856.–1862. gads; 9. l., 90., 91. lp., Svētciems, 1872. gads; E 21,

4009, 4081 Dole; E 30, 4048, Ābragciems; 4731, 4732, Vecpiebalga; 5006, Suntaži; 5992, Dzērbene; 6067, Ikšķile; E 39, 2817–2825, Mazzalve; u.c. dok.).

Arī tīklus iestādīja galvenokārt vīrieši. Dažreiz to darīja pat īpaši meistari — vaļinieki, kuri, tā pelnīdamies, staigāja pa zvejnieku sētām un ciemiem. Tomēr zināmi arī atsevišķi gadījumi, kad šo darbu veica sievietes (E 30, 4048, Ābragciems; 4814, Krimulda; 6018, Babīte).

Visus zvejniekiem vajadzīgos metālapstrādes darbus veica kalēji, kuru saimē pagaidām zināmi tikai vīrieši. Viņi kala laivu, murdu un tīklu enkurus, žebērķļus, cilpas un skavas zvejas rīku un laivu detaļu savienošanai, naglas un citas metāla detaļas laivu būvei, kā arī citus priekšmetus.

Vīriešu pienākumos ietilpa arī auklu, virvju un tauvu višana. Tievās auklas vija vienatnē. Resnajām virvēm un tauvām vajadzēja salaist kopā vairākas tievās auklas. To kopīgi darīja divi un vairāki zvejnieki, izmantojot īpašu virvju vijamo ierīci. Ne katram zvejniekam vai zvejnieku grupai bija tāda ierīce. Vajadzības gadījumā to ņēma no kāda cita, samaksājot par lietošanu zināmu naudas summu, atstrādājot norunāto dienu skaitu vai arī saņemot ierīci savstarpējas izpalīdzības kārtā (E 30, 4093, Ābragciems). 20. gs. sākumā vairākos lielākajos zvejniekciemos jau strādāja nelielas virvju un tauvu višanas darbnīcas. Kaltenes Kaulu māju īpašnieks un tirgotājs Dambekalns atvēra darbnīcu, kurā strādāja 3–4 vīri, kas dzīvoja ciema zvejnieku sētās. Šie strādnieki bija krievi un Sāmsalas igauņi. Darbnīcas vijumus pārdeva Dambekalna veikalā. Zvejnieki varēja pasūtīt pie viņa visas vajadzīgās auklas un virves. Uzņēmumu slēdza pēc pirmā pasaules kara, jo tad zvejnieki virves un tauvas varēja nopirkt par lētāku cenu Rīgā (E 30, 6140).

67. att. Lībiešu garās daudzģimeņu (sekciju) dzīvojamās mājas plāna shēma Ziemeļkurzemē (Beuningen 1893, 54. lpp.).

1 — virtuves; 2 — priekšnami; 3 — istabas.

Bērzpils pagasta zemnieku — zvejnieku ciemā Salā 19. un 20. gs. mijā vairāku sētu tīklu audēji vakaros parasti pulcējās kādā mājā un izvietojās vienā istabā, kurā katrs darīja savu darbu. Darbinieki stāstīja par dažādiem notikumiem, dziedāja, apmainījās domām par apkārtnes norisēm un citu (E 27, 9161, 9189). Līdzīgas vakarēšanas dažādu darbu veikšanai zināmas visas Latvijas zemnieku un zvejnieku sētās.

Zveju kā smagu un pat bīstamu amatu tauta uzskatīja vienīgi par vīriešu nodarbi. Tas īpaši sakāms par darbu jūrā. Sieviešu līdzdalība zvejā aprobežojās ar samērā viegliem nebīstamiem palīgdarbiem. Tikai izņēmuma gadījumos sievietes kopā ar vīriem devās dziļjūras zvejā ar tīkliem un citiem rīkiem.

Zināms, ka Lubāna zvejniekiem, kas 19. un 20. gs. mijā dzīvoja Bērzpils Salā, sievietes zvejā palīdzēja tikai retumis, it īpaši strādājot ar bridņiem — divbrīdi, trejbrīdi, vadiņu (sk. 6., 28., 29. att.). Daugasnes un Šķilbēnu apkārtnes ezeros un upēs sievietes palīdzēja, zvejojot vienīgi savas ģimenes vajadzībām: brienot ar trejbrīdi, viņas turēja rīka asti un spieda to pie zemes; velkot vadiņu, viņas baidīja zivis āmī; arī zvejojot ar tinām, viņas dzina zivis tajās (E 27, 9218, 9260, 9278, 9299). Kārsavas apkārtņē sievietes zvejoja ar vienbrīdi. Ja meta tinu no laivas, viņas airēja (E 28, 7660, 7670).

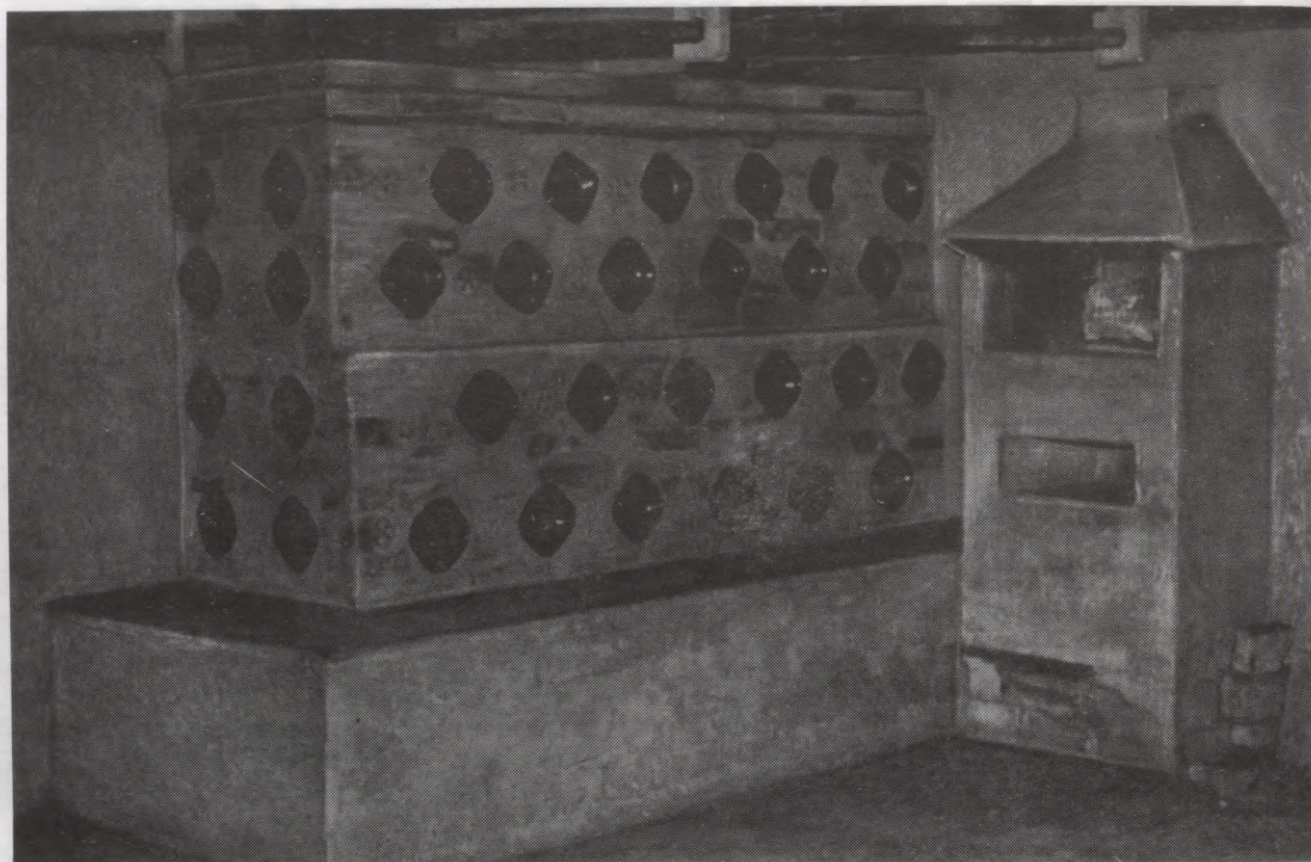
Minētajām Latgalē pierakstītajām ziņām līdzīgas iegūtas arī pie Kurzemes un Vidzemes ezeriem un upēm. Plāterē zvejnieka sieva bridusi ar vadiņu, Stopiņos — ar līvi (E 30, 4872, 4932). Viskaļos, Suntažos, Dzērbenē sievietes piedalījušās zvejā ar trejbrīdi, vadiņu, airējušās laivu (E 30, 4970, 5001, 5986). Cauri Raņķu pagastam plūstošajā Ventas posmā sievietes dažkārt palīdzējušās vilkt trejbrīdi un upes vadu, airējušās laivu (E 30, 4694; E 44, 609). Tādas pašas ziņas pierakstītas arī daudzos citos Latvijas apvidos. Raksturīgi, ka Kurzemes un Zemgales ezeru un upju apkārtņē ekspedīcijās pierakstīts ievērojami mazāk norādījumu par sieviešu līdzdalību zvejā, nekā tas noticis Latgales un Vidzemes ezeru un upju tuvumā. Tas atgādina stingrāku pienākumu sadali Kurzemes un Zemgales lauksaimnieciskajos darbos, kādu neredzam Latgalē un Vidzemē. Par plāvējiem Kurzemē un Zemgalē 19. gadsimtā un 20. gs. sākumā strādāja tikai vīrieši. Turpretim Latgalē un Vidzemē plāva kā vīrieši, tā arī

sievietes (plašāk sk. Cimermanis 1959, 71. un turpm. lpp.).

Visā jūras piekrastē bija parasta sieviešu līdzdalība gan lielā reņģu vada, gan bušu, luču un tubu mazo vadiņu vilkšanā tajos gadījumos, kad pietrūka vīru. Kopumā sakāms, ka tā bija piekrastes zveja. Rucavas pagasta Nidas zvejniekiem 1912. gadā dzimušais zvejnieks Miķelis Balčus nosauca trīs sievietes, kas piedalījušās dziļjūras mencu zvejā ar naktsāķiem un ūdām (*kopelēm*). Piekrastes zvejā ar bušu vadu sievietes strādājušās biežāk. Vēl biežāk viņas vilkušas krastā jau minēto ķudeli. Sievietes palīdzējušās vīriem irt laivu, izmest mencu āķus, atpakaļceļā uz krastu noņēmušās zivis no āķiem, žāvējušās āķu auklas. Dziļjūras zvejā devušās galvenokārt atraītnes, kuru vīri noslīkuši jūrā un ģimenes palikušas bez apgādnieka.

Senas Kaltenes zvejnieku dzimtas loceklis 1904. gadā dzimušais Frīdis Briģis no bērnības gadiem atcerējās tikai divas ciema sievietes, kuras kopā ar vīriem devušās Rīgas līcī, lai zvejotu ar metamajiem tīkliem (E 30, 6144). Par jūras zvejnieku darba bīstamību, kas izsauca nevēlēšanos ņemt sievietes tālajā zvejā, spilgtu liecību sniedz stāstījums par Carnikavu: «Nelai mes gadījums uz jūras noticis, zvejniekiem zvejojot. Laivā bijuši 5 zvejnieki, no kuriem viens, Jānis Krūmiņš, izglābās. Noslīkuši: Jānis Asniņš (30 g.), Natalija Kamol (18 g.), Marija Siliņ (17 g.) un Toms Tomsons (43 g.). Pirmie trīs bija neprecējušies, bet Tomsons atstāj sievu ar trīs maziem bērniņiem, no kuriem vecākais ir 8 g. v.» (Jūrnieks, 1907, 29. aug.).

Arhīva dokumenti ir saglabājuši dažas norādes par sieviešu piedalīšanos jūras zvejā. Piemēram, Vecsalacas pagasta Pāles māju iemītiece Grieta Kalniņa 19. gs. 60.—70. gadu vidū kopā ar vīriem vilka Ķuru saimnieka Baloža vadu. Par to viņai vajadzēja saņemt 4,60 sudraba rubļus (LVVA, 1184. f., 3. apr., 38. l., 60. lp.). Skultes pagasta Jēnu saimnieka Pētera Amātnieka sieva 1870. gadā visā pavasara zvejas sezonā (*vada laikā*) vilka reņģu vadu. Tajā pašā darbā bija salīgta arī sētas kalpa Jāņa Spāriša sieva. Tomēr viņa darbā tikpat kā nepiedalījās, neraugoties uz to, ka vadu tajā pavasarī vilka piecas nedēļas (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 54., 55. lp.).

68. att. Ap 1820. gadu celtās dzīvojamās mājas krāns ar dobajiem podiņiem un kamīns — rūķis apgaismošanai Liepājas raj. Nīcas pagasta Tupešos. Rekonstruēts Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā 1938. gadā. Fotografēts 1967. gadā.

19. gs. 80. gadu pirmajā pusē Skultes pagasta Māle-runču saimnieks Pēteris Daniels salīga laukstrādnieci Mariju Dalbriņu ar noteikumu, ka viņa piedalīsies vada vilkšanā. Tomēr darbiniece nepildīja līguma noteikumu sakarā ar to, ka līdzējs sūtīja viņu peļņā pie cita zvejnieka (LVVA, 3345. f., 1. apr., 45. l., 101. lp.). Skultes pagasta Migļiņu iemītnieka Miķeļa Uzkalna sieva Trīna 1885. gadā vilka vadu kopā ar vīriem (LVVA, 3345. f., 1. apr., 44. l., 315. lp.). Carnikavas zvejnieku darba un tradīciju aprakstā stāstīts, ka vada vilkšanas laika beigās, kad laiks un ūdens kļūst siltāki, bieži zvejo naktīs un norisē piedalās arī sievietes. Lai vada izvilšanas vietā būtu gaisma un vilcēji varētu sasildīties, krastā dedzinot ugunskurus. Darbu pavadījušas dziesmas, kas atgādinājušas par vasaras saulgriežu — Jāņu dienas — tuvošanos: «Uz zvejas beigām, kad jau laiks siltāks, tiek īpaši naktīm vien zvejots. Tas ir, gandrīz jāsaka, it jautra būšana: visgarām jūrmalai atspīd gan gaišuma, gan siltuma, bet īpaši arī jaukas izskatas dēļ sakurti ugunī; bet jo jaukāki atskan mīlīgā naktī krietnu latvju jaunavu mīlīgās balsis jaukajās tautas dziesmu meldijās, pavadītas no skarabajām jaunekļu balsīm. Dziedāšana nemitas dažreiz pat visu nakti, ja tik ir labs gaiss, un, no tāluma uz ugunīm skatoties un dziedāšanā klausoties, iekrīt prātā garā atskatīties uz

vectēvu senajiem Līgas svētkiem, uz kam ugunis un dziesmas mūs aizrāda» (BZ, 1882, 24. marts).

Diemžēl pagaidām mūsu rīcībā nav iespēju sniegt lasītājiem vispārinošus statistikas dotumus par sieviešu līdzdalību jūras zvejā. Iepriekš minētie dati par Skultes piekrastē zvejojušām sievietēm ir ņemti no pagasta tiesas sēžu protokolu grāmatām. Ir saglabājušās šajā pagastā aizpildītās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketas (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l.). Tajās ierakstīti 97 zvejnieku vārdi, kuru kopā atrodamas tikai divas sievietes: Krustiņu māju 34-gadīgā saimniece — zemkopja un zvejnieka Pētera Krustiņa 63 gadus vecā tēvamāsa Mari Krustiņa un Julten Kursišu vaļinieka — zvejnieka Sīmaņa Andersona sieva Trīna Andersone. Sīmanim bija 42 gadi, Trīnai — 31 (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 595., 596., 650., 651. lp.). Pārējo ierakstu neprecizitāte neļauj pētniekam noskaidrot lietu patieso stāvokli, jo anketās atrodam šādus izteikumus: vīrs — jūrniece un zvejnieks, sieva — strādā pie vīra; vīrs — zemkopis un zvejnieks, sieva — strādā pie vīra; vīrs — zemkopis un zvejnieks, sieva — nodarbojas ar zemkopību pie vīra; vīrs — zvejnieks, sieva — strādā pie vīra, dēls — tirdzniecības kuģa kapteinis un zvejnieks, māte — pie dēla, māsa — nodarbojas ar zemkopību pie brāļa; tēvs un brālis — zvejnieki, meita un māsa strādā pie tēva; vīrs — gald-

nieks un zvejnieks, sieva — pie vīra, arī vērpēja; vīrs — jūrasbraucējs, zemkopis, zvejnieks, sieva — strādā pie vīra u.tml. Tikpat nenoteiktas ziņas sniedz arī Vecsalacas pagastā aizpildītās 1897. gada tautas skaitīšanas anketas, kurās ierakstīti 73 zvejnieku vārdi. Zvejnieku kopā nav minēta neviena sieviete. Tas runā pretim Vecsalacas pagasta tiesas sēžu protokolu grāmatās un citos dokumentos lasāmajam (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l.; 1184. f., 3. apr., visa lietu kopa).

Minētās pretrunas varbūt ir skaidrojamas ar to, ka Skultē un Vecsalacā bija attīstīta zemkopība un dažādi amati, kuros strādāja arī sievietes. Izvērsās meža un transportdarbi. Netrūka vīriešu darbaspēka. Sieviešu līdzdalība zvejā visumā skatījās nenozīmīga, un tai bija īslaicīgu palīgdarbu raksturs: sievietes zvejā iesaistījās tikai nedaudzajās vada laika nedēļās. Tāpēc tautas skaitīšanas anketās viņas kā zvejnieces neierakstīja, kaut gan īstenībā tās kādu laiku darbojās zvejā.

Citāda aina bija tajos piekrastes posmos, kuros cilvēku darbs un dzīve saistījās galvenokārt ar jūru. Jau minētajā Rīgas līča dienvidu piekrastes posmā no Mellužiem līdz Ragaciem starp 527 zvejniekiem nosauktas 48 sievietes jeb 28,1% no zvejotāju kopskaita. Pie viena norādīsim, ka arī turienes anketās lasāms ne mazums neskaidru un dažādi saprotamu ierakstu. Tie visai līdzīgi jau minētajiem Skultes un Vecsalacas vairāknozīmīgi izprotamajiem ierakstiem. No minētajām 148 sievietēm 103 (69,6%) nosauca zveju par savas saimnieciskās darbības galveno un vienīgo nozari. 35 sievietes (23,6%) uzskatīja zveju par pamatnodarbi. Tai papildus viņas strādāja zemkopībā, auda un lāpīja tīklus, šuva. Tikai 10 sievietes (6,8%) zveju dēvēja par palīgnodarbi. Pēc sociāli demogrāfiskajām pazīmēm zvejnieces sadalījās šādi: pie vīra strādājošas zvejnieksievās — 101 (68,2%); pie tēva zvejojošas meitas — 21 (14,2%); zvejnieku atraitnes, kas skatījās zvejas saimnieces, — 11 (7,4%); pie dēla strādājošas mātes, pie brāļa zvejojošas māsas, zvejnieku atraitnes un strādnieces, kas kalpoja pie svešiem ļaudīm, — katrā grupā pa četrām sievietēm (2,7%); pie mātēm strādājošas meitas — 3 (2%) (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 1.–1634. lp.).

Minētie skaitļi nāk no anketām, kas stāsta par to, ka zvejnieces strādāja gandrīz vienīgi tādos zvejas kolektīvos, kuros ietilpa viņu ģimenes locekļi vai tuvi radnieki. Tikai neliela zvejnieču daļa — 2,7% — strādāja pie svešiem cilvēkiem. Papildus zvejniecēm Mellužu—Ragaciema piekrastes anketās vēl ierakstītas astoņas sievietes, kas darbojušās lomu sākotnējā apstrādē un nosauktas par *zivju kopējām*.

No Nīcas un Pērkones pagastos aizpildītajām 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējām anketām atrasta tikai daļa (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l.). Tajās ierakstīti 190 zvejnieki, starp tiem astoņas sievietes (4,2%),

kuras zveju uzskatīja par pamatnodarbi. Te piebilstams, ka zemkopībai un lopkopībai — sieviešu pamatnodarbei — vismaz zvejnieku daļas dzīvē bija nozīmīga vieta. Arī no Rucavas pagasta atrasta tikai nēcīga 1897. gadā aizpildīto anketu daļa. Tās attiecas uz lielā zvejniekciema Papes dienvidu daļu — Papes Ķoņiem, kurus pilnā mērā var uzskatīt par atsevišķu apmetni. Tur lauksaimniecība un citas nodarbes kopumā bija attīstītas vājāk nekā Nīcā un Pērkonē. Tāpēc starp uzskaitītajiem 48 Papes Ķoņu zvejniekiem bija 14 sievietes (29,2%). Viņas atzina zveju par savu pamatnodarbi (Nīcas, Pērkones un Rucavas pagastu zvejnieku plašāku raksturojumu sk. 81. lpp. un sek.).

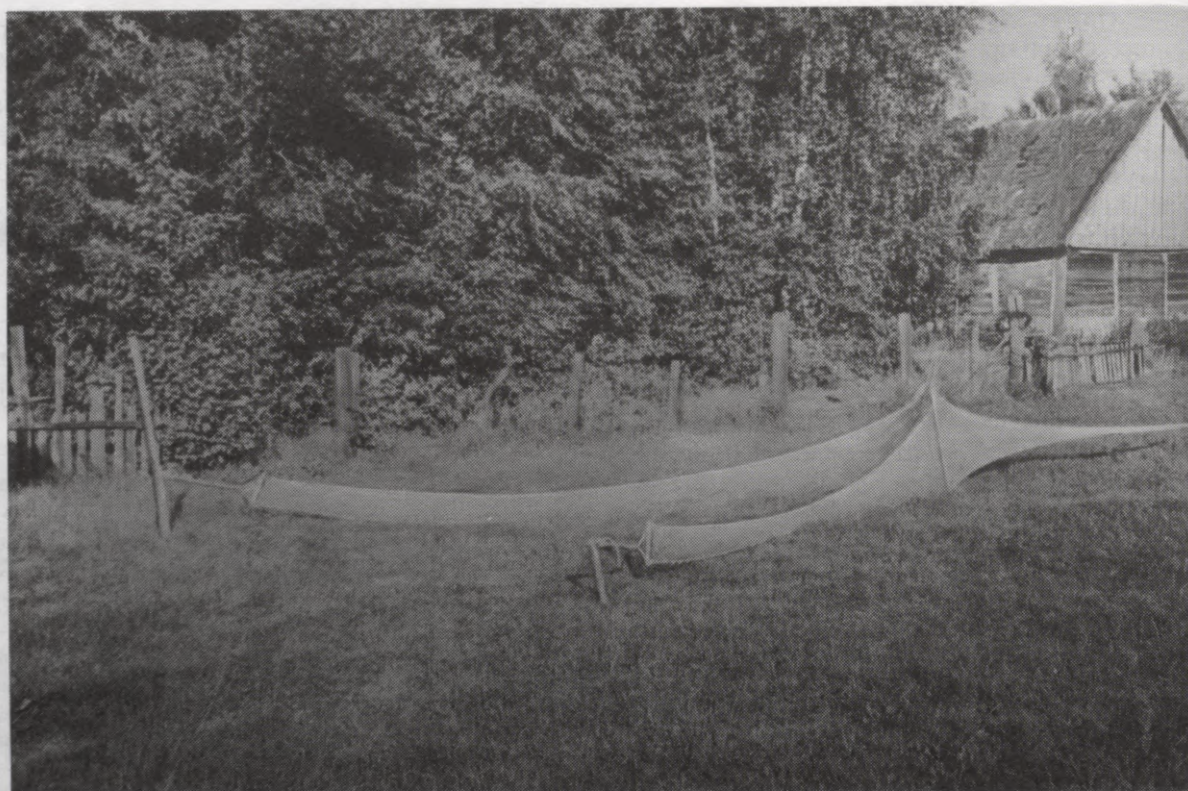
Anketu ierakstu izvērtējums pārlicina par to, ka sieviešu līdzdalību jūras zvejā noteica Pērkones—Nīcas—Rucavas piekrastes iedzīvotāju saimnieciskās darbības kopiespējas un esošā darbaspēka racionālas izmantošanas centieni.

Visa līdz šim apstrādātā arhīvu, etnogrāfu ekspedīciju un literatūras dotumu kopa stāsta, ka sievietes veica galvenos darbus lomu apstrādē un pārdošanā. Rītos viņas valgumos gaidīja vīru, brāļu, dēlu un citu zvejnieku atgriešanos no jūras un līdz ar pusaudžiem ķērās pie zivju apstrādes: izņēma un izpurināja zivis no tīklu acīm, palīdzēja vīriem nogādāt tās mājās, kur zivis mazgāja, tīrīja, sāļīja, vēra uz iesmiem (*virbiem*), kūpināja, pepināja un citādi apstrādāja. Gatavo produkciju sievietes iepakojā grozos, kastēs, vanniņās un citās tvertnēs, izvadāja un pārdeva zemnieku sētās un tirgos. Daudzu zvejnieku sievas, māsas un meitas līga par lomu apstrādātājam pie zivju uzpircējiem un konservu fabrikantiem. Sievietes veica visus viņām pa spēkam esošos zvejnieka sētas mājas darbus.

Pētītajā laikposmā zināmi trīs darba organizācijas pamatprincipi, kas pastāvēja jūras zvejā ar tīkliem.

1. Zvejoja tikai ar savas ģimenes spēkiem vai arī apvienojās vairākas tuvu radniecīgas ģimenes (tēvs un dēli, precēti un neprecēti brāļi vai citos variantos), kam piederēja viss nepieciešamais zvejas rīku un piederumu komplekts, arī zvejlaiva un bura. Lomi palika vienas vai dažu tādu ģimeņu rokās, kurām bieži vien bija kopēja saimniecība. Zvejas ienākumus izlietoja visu kopas cilvēku vajadzību apmierināšanai.

2. Kopzvejā iesaistījās vairākas radu vai svešu cilvēku ģimenes, kurām katrai bija sava saimniecība. Ikviens zvejas dalībnieks iegādājās savus rīkus un piederumus, kuru skaitam un kvalitātei vajadzēja būt vienādiem. Viņiem bija izgatavota koplaiva ar visiem tās piederumiem (bura, enkuri u.c.). Katram zvejniekam piederēja sava laivas daļa (*vīra daļa*), kas principā visiem bija vienāda. Tomēr zināmi arī varianti. Vienam zvejniekam varēja piederēt vairākas vīra daļas ar attiecīgu tīklu un piederumu daudzumu. Tādā gadījumā

69. att. 20. gs. 30. gados darinātais bušu vads — *lestvads* Talsu raj. Kolkas pagasta Sikraga Jaunsmiltiņos 1973. gadā (E 1973. gada ekspedīcijas foto).

viņš deva atbilstošu zvejas vīru skaitu. Lomus dalīja vienādās daļās, t.i., vienādās vīra daļās. Ja kādam piederēja vairākas vīra daļas, viņš saņēma attiecīgu loma tiesu.

3. Zveja ar vairāku radu vai svešu ģimeņu spēkiem, kuras katra veda savu atsevišķu saimniecību. Laiva un tās inventārs piederēja vienam augstākas sociālas grupas saimniekam vai zvejniekam, kurš līga laivas komandu. Visi grupas locekļi iegādājās vienāda daudzuma un kvalitātes tīklus. Lomus dalīja vienādās daļās. Tomēr laivas īpašnieks kā kompensāciju par savu vērtīgo zvejas piederumu saņēma agrāk norunātu loma papilddaļu. Pastāvēja arī otrs variants: laivas īpašnieks meta jūrā vienu tīklu vai 100 mencu āķus vairāk nekā pārējie komandas locekļi. Katrs saņēma tās zivis, kuras nonāca viņa tīklos vai uzkodās uz viņa āķiem.

Zvejas grupu rīcībā varēja būt varianti, kuru pamatā bija vietējie apstākļi: zvejnieku turības līmenis, darbspējīgo skaits ģimenē, dažādas sociālas piederības ļaužu īpatsvars u. tml. Piekrastes zvejā ar nelielu bušu vadu (69. att.) parasti devās divi zvejnieki; ar tīkliem un āķiem — arī divi. Tomēr zināmi gadījumi, kad zvejoja vienatnē. Dziljūras zvejā ar lielajām airu un buru laivām devās trīs līdz pieci zvejnieki: viņi strādāja ar metamiem un laižamiem tīkliem, arī ar āķiem. Zvejnieku skaits bija saistīts ar laivas lielumu un zvejas savdabībām. Parasti dziljūras zvejā vienā laivā brauca

četri zvejnieki (E 30, 1973.–1995. gada ekspedīciju pieraksti).

Minēsim dažus aplūkoto variantu piemērus, kas attiecas uz 19. gs. pēdējo ceturksni un 20. gs. sākumu. Rīgas līča Kurzemes piekrastē Kaltēnē zvejnieku sociālais sastāvs bija samērā viendabīgs. Parasti kopā turējās visumā turīgi vecsaimnieki, kas zvejoja tikai no lauku darbiem brīvajā laikā. Tāpat kopā darbojās sīkzemnieki un bezzemnieki, kuri zvejoja cauru gadu. Daļai zvejas grupu piederēja koplaiva un un koptura. Citās laiva piederēja tikai vienam zvejniekam. Pavasaros un rudenos, kad zivis turējās tālu no krasta, dziļjūras zvejā lielajās laivās devās četri vīri. Vasarā mazajās laivās jūrā brauca 2–3 zvejojāji. Bija gadījumi, kad lielā laiva piederēja vienam zvejniekam, bet mazā — otram. Citreiz abu laivu īpašnieks bija viens zvejnieks (E 30, 6149).

Tāpat kā Kaltene, arī Ābragciems atradās Rīgas līča Kurzemes piekrastē. Tur dažos laivu kolektīvos (*laivas draudzēs*), kas zvejoja ar tīkliem, vienam zvejniekam piederēja laiva, citam — bura. Kā trešo, dažreiz pat ceturto zvejnieku pieņēma tos, kam piederēja tikai tīkli. Laivu un buru vērtēja vienādi augsti. Katrs draudzes loceklis iegādājās savus tīklus. Visiem tīkliem bija vienāds garums un platums. Tomēr laivas īpašniekam (*stūrmanim*) un buras īpašniekam (*zēģel-*

vīram) katram bija pieci tīkli, bet trešajam zvejniekam (*vidusvīram*) — tikai trīs (E 30, 4049).

Ābragciemā pastāvēja arī cits zvejas organizācijas variants. Rudens dziļjūras zvejas lielā laiva (*rudens laiva*) piederēja stūrmanim, bet tās bura otram zvejniekam — zēģelvīram. Ja pēdējais spēja iegādāties sev nedaudz mazāko vasaras laivu (*jadās laivu*), tad stūrmanis deva tai buru. Trešais zvejnieks, ja vien spēja, uztaisīja mazo laivu (*vadiņlaivu*) piekrastes zvejai un tai piemērotu buru. Šajā variantā dziļjūras zvejā ar lielo rudens laivu stūrmanim un zēģelvīram bija par vienu tīklu vairāk nekā trešajam daļiniekam. Zvejā ar vasaras laivu visiem bija vienāds tīklu skaits. Katrs zvejnieks dabūja tās zivis, kas ieķērās viņa tīklos (E 30, 4057).

Minētās tīklu zvejas organizācijas formas, kas aprakstītas mūsu ekspedīcijās, kā tipiskas parādības atzīmētas arī Kurzemes guberņas pārskatā par rūpala stāvokli 19. gs. pēdējos gados: «Zvejā kopīgi dodas vairāki cilvēki un sadala guvumu vienlīdzīgās daļās, pie kam tas, kuram pieder laiva vai vads, saņem vairāk nekā citi. Lielie bušu vadi bieži ir vairāku saimnieku kopīpašums. Tad lomu daļa vienlīdzīgi» (CKT, 94. lpp.).

Laivas komandas vislietderīgākais sastāvs izveidojās zvejnieku daudzu paaudžu darba pieredzē. Engures draudzes mācītājs J. Brants 1798. gada piezīmēs par to rakstīja: «Arī jūra aiznesa dažu draudzes locekļu dzīvības. Konkrēti tie bija divi Engures cilvēki no Mērsraga draudzes — 30-gadīgais Juris un 60-gadīgais Indriķis no Ķipatiem [domājams, tēvs un dēls. — S.C.] un 24-gadīgais jauneklis Melks no Nurmuižas Caurnāšiem, kurus vienā laivā zvejas laikā pārsteidza pēķšņa vētra un kuri noslika, nesaņemdami palīdzību» (Brandt 1836, 32. lpp.).

Tīklu zvejas organizācijas seno tradīciju noturīgumu, izdevīgumu un pārmantošanu kā liecinieki un pētnieki 20. gs. sākumā aprakstīja B. Heinemanis (Гейнеман 1904, 7., 427. lpp.; 8./9., 549. lpp.), P. Borisovs (Борисов 1913, 28. lpp.), A. Biļenšteins (Bielenstein 1918, 654., 655. lpp.). Viņi vienlaikus arī minēja, ka tradīcijai ir daudzi varianti.

Zvejas organizācijas galvenais princips bija zvejnieku cenšanās panākt vienlīdzību darba ienākuma sadalē tādos apstākļos, kad katrs zvejas vīrs pasākumā iegulda vienādus materiālus un darbaspēku. Zvejnieki rēķinājās pat ar to, ka vienādā attālumā no krasta zivju daudzums dažādās vietās ir atšķirīgs. Tādēļ tīklu rindā — *jadā* zvejnieki ik vakaru mainīja tīklu kārtību. Tīklu daudzums atbilda laivas celtspējai laba loma gadījumā. Ziemeļkurzemes lībiešu ciemā Vaidē katram zvejniekam parasti bija divi tīkli. To garums svārstījās no 30 līdz 50 metriem. Laivas īpašniekam bija trīs tīkli. Tādā kārtā *jadā* savienoja deviņus tīklus, kurus numurēja no 1 līdz 9. Pirmo numuru deva laivas īpašnieka tīkliem. Tīklu numerācija sākās no *jadās*

krasta gala un beidzās dziļuma galā jeb *enkurgalā*. Tīklu vietas *jadā* mainīja noteiktā secībā.

Zvejas nakšu secība	Tīklu izvietojums pēc zvejnieku kārtas numuriem
1.	1-2-3-4-1-2-3-4-1
2.	1-1-2-3-4-1-2-3-4
3.	4-1-1-2-3-4-1-2-3
4.	3-4-1-1-2-3-4-1-2
5.	2-3-4-1-1-2-3-4-1
6.	1-2-3-4-1-1-2-3-4
7.	4-1-2-3-4-1-1-2-3
8.	3-4-1-2-3-4-1-1-2
9.	2-3-4-1-2-3-4-1-1
10.	1-2-3-4-1-2-3-4-1

Aprakstītais zvejnieku sadarbības princips bija spēkā visā Latvijas jūras piekrastē. Dažos apvidos mainījās tikai tā īstenošanas atsevišķas detaļas. Principu rūpīgi ievēroja arī taču (aizsprostu) un murdu zvejas kolektīvos (plašāk sk. 197.–198. lpp.).

Tīklu zvejas grupas visumā bija ļoti noturīgas. Pateicoties rūpīgi izstrādātiem un vispārārtzītiem darba organizācijas un lomu dalīšanas principiem, vīri grupās strādāja kopā daudzus gadus. Grupu noturību lielā mērā sekmēja arī zvejnieku radniecības saites un kaimiņu labās attiecības, nepieciešamība savstarpēji izpalīdzēt stihisku nelaimju gadījumos, kas bieži uzbruka piekrastes iedzīvotājiem.

Savas tradīcijas pastāvēja arī tīklu zvejnieku kolektīvu veidošanā. Tās bija izstrādātas daudzu paaudžu pieredzes gaitā, atzītas par labām un kā tādas saglabājās vēl 20. gadsimtā. Vecie zvejnieki šīs tradīcijas labi atceras pat mūsdienās. Pēc veco ļaužu atmiņām, Rucavas pagasta Papes zvejniekiem laivas īpašnieku saukuši par *kapteiņi*. Viņš savai laivai meklējis līdzzvejniekus, ar kuriem varētu pienācīgi saprasties. Vairākās tikšanās reizēs un pārrunās noskaidrojies, kuri zvejnieki atnāks uz līgšanas brīdi un dzers magaričas. Tās parasti dzēra kapteiņa mājās otrajos Ziemassvētkos. Tomēr dažkārt tas notika arī februārī, martā un pat aprīlī, tieši pirms pavasara zvejas sākuma. Sanāksšana nesaistījās ar noteiktu datumu, parasti izvēlējās sestdienu.

Šajā sakarā pieminams, ka arhīva dokumentos 19. gs. līgumu slēgšanas, parādu nomaksas un citu darījumu gadījumos zemnieku un zvejnieku vidē kā termiņi nosaukti Jaungads, Jurģu diena, Vasarassvētki, Jāņi, Miķeļi, Mārtiņi un Ziemassvētki (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35.–45. l.; 1779. f., 1. apr., 1.–19. l.; 3345. f., 1. apr., 35.–47. l. u.c. dokumentu kopas).

Uz magaričām kapteiņa mājās nāca līgstamie zvejnieki kopā ar sievietēm. Atnāca arī sievietes, kas bija apņēmušās zvejas sezonas laikā likt ēsmu uz mencu āķiem. Dažreiz ieradās muzikanti, jo magariču laikā dziedāja tautasdziesmas un populāras ziņģes, dejoja. Parasti sapulcējās vakarā ap astoņiem un gāja mājup ap trijiem

naktī. Galdu pēc tradīcijas klāja kapteinis. Viesus cienāja ar baltmaizi, desu, zivīm, degvīnu, alu. Kopējo vakariņu pamatsaturs bija pārrunas par priekšā stāvošo darbu. Norunāja kopīgi aust un šūt mencu ēsmas zvejai vajadzīgo vadiņu — *ķudeli*. Vienojās par to, tieši kuru vada gabalu — āmi, spārnu, virves u.c. — gatavos katrs zvejnieks. Kapteiņa sieva parasti apņēmas noaust buru. Salīga, kādu loma daļu dos kapteinim kā atlīdzību par laivu un buru. Parasti viņam par to deva 30 mencas no katra loma. Aprakstīto norisi sauca par *zveju magaričām*. Tikšanās beigās paspieda cits citam roku, un ar to līgums skaitījās noslēgts. Pēc šā vakara katrs zināja, ar ko viņš tajā gadā zvejos kopā. Visu darīja, pamatojoties uz godavārda. Nekādus rakstītus līgumus neslēdza. Nedeva arī rokasnaudu, kā tas bija parasts, līgstot laukstrādnieku (E 30, 1980.–1988. gada ekspedīciju pieraksti; par laukstrādnieku līgšanu plašāk sk. Cimermanis 1959, 35. un turpm. lpp.).

Lašu un reņģu jūras vada zvejnieku grupas kodols sastāvēja no 6–12 zvejas saimniekiem, bet vilkšanas dalībnieku bija ne mazāk par 10. Cilvēku skaitu nosacīja loma vietas un tai piemērota vada lielums. Rīgas līča Vidzemes piekrastē vada kolektīvu sauca par *kompāniju*, Kurzemes krastā — par *vada draudzi*. Ikdienas sarunu valodā vada zvejnieku grupu dēvēja *Gaiļa vads*, *Martinsona vads*, t.i., pēc tās vadītāja uzvārda vai pēc kādām citām pazīmēm. Tā Pabažos pastāvēja nosaukums *Putnu vads*, jo kolektīvā bija daudz locekļu, kuru uzvārds saistījās ar putnu nosaukumiem. Vada grupu vadīja pieredzējis zvejnieks, kuram bija autoritāte pārējo vidū. Vads dalījās ne mazāk kā 10 *vīra daļās*, t.i., katram zvejniekam no tā piederēja viena desmitdaļa: 30 asis iesēdināta linuma kopā ar auklām, pludiņiem un gremdiem spārnu šūšanai, 60 asis velkamās virves un velkamā josta. Bija arī citāda lieluma daļas. Āmis bija visiem kopējs un nedalāms. Par tā izgatavošanu katrs zvejnieks maksāja savu daļu. Dažkārt vienai zvejnieka ģimenei piederēja vairākas vīra daļas. Par katru daļu viņš sūtīja darbā vienu cilvēku. Ja nepietika savas ģimenes vai sētas darbaroku, nācās līgt strādniekus — citu ģimeņu piederīgos. Tos sauca par *pusgraudniekiem*. Kā algu viņi saņēma pusi no tā loma, kas pienācās attiecīgās vīra daļas īpašniekam — vairāku vīra daļu turētājam. Ja trūka vīru darbaroku, tad vada izmešanā, bet it īpaši tā vilkšanā piedalījās sievietes. Vajadzības gadījumā līga strādniekus — *zvejas puišus*, *vada puišus*, kuriem par darbu maksāja naudā vai graudā (natūrā).

Latvijas jūras zvejnieku darba organizācijas visizplatītākā forma 19. gadsimtā un 20. gs. sākumā bija grupa, kuras kodols sastāvēja no 3–6 cilvēkiem. Viņus nereti saistīja tuvas radniecības vai kaimiņu attiecības. Katrs vīrs iegādājās pilnu zvejas rīku un piederumu komplektu. Minēsim dažus piemērus.

1884. gadā Skultes pagastā darbojās ilgi kopā strādājis zvejnieku kolektīvs. Tajā ietilpa Pāvulu māju saim-

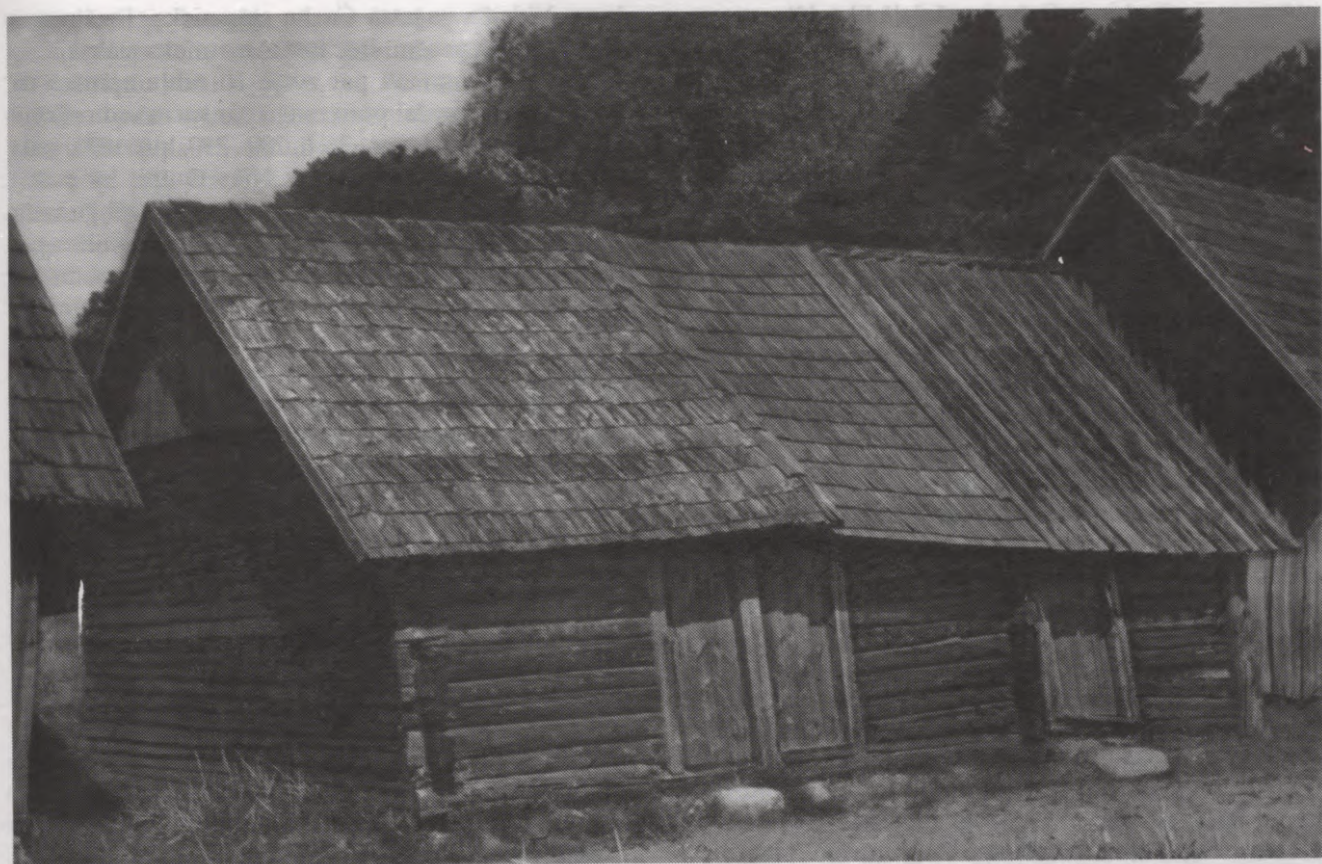
nieks Pēteris Kūla, Bražu saimnieks Jānis Uzkalns un viņa brālis — Migliņu saimnieks Miķelis Uzkalns. Zvejas rīku un piederumu kopā ietilpa tikli, vads, enkuri, mērķi, laiva ar buru u.c. Pēc tēva nāves viņa vietu zvejnieku grupā mantoja dēls, kurš izturējās bezrūpīgi pret kopīgo lietu un pret darbarīkiem, kam bija liela vērtība. Tāpēc zvejnieki izraidīja viņu no sava vidus, neraugoties uz radniecību (LVVA, 3345. f., 1. apr., 44. l., 168., 169. lp.).

1886. gadā kopā zvejoja sešu Skultes saimnieku grupa, kurai piederēja kopējs vads un laiva. Dokumentā ir ierakstīti Kaņepu un Zievartu (Zīvartu ?) īpašnieki Pēteris Gaile un Andress Nicmanis. Šķiet, ka kolektīvā vēl ietilpa vārdā nenosauktie Mankiņu un Mazmankiņu saimnieki, tāpat Varigšu saimnieks Pēteris Gaile un Senkuļu saimnieks Mārtiņš Ozols (LVVA, 3345. f., 1. apr., 45. l., 125.–164. lp.).

Piekrastes sētu inventāra sarakstos nereti atrodamas atzīmes par to, ka zvejniekiem pieder puse, trešdaļa vai sestdaļa no laivas, vada, vada velkamās virves. Ir minēta arī kāda vada detaļa pilnībā vai tās daļa, piemēram, āmis, spārns, velkamā virve. Dažreiz norādīts, ka zvejniekam pieder «n» asis gara vada, tā spārna, virves vai kā cita daļa (LVVA, 1779. f., 1. apr., 5. l., 165. lp., 1868. gads; 6. l., 88. lp., 1869. gads; 17. l., 279. lp., 1887. gads, Svētciems; 3345. f., 1. apr., 102. l., 18.–64. lp., 1834.–1860. gads; 35. l., 38. lp., 1855. gads; 37. l., 1. lp., 1868. gads; 38. l., 1. lp., 1870. gads; 42. l., 131. lp., 1882. gads, Skulte; u.c. dok.). Ir saglabājušies atsevišķi dokumenti par to, ka laiva vai vads piederējis tikai vienam zvejniekam (LVVA, 1779. f., 1. apr., 4. l., 127. lp., Svētciems, 1867. gads).

Salīdzinājuma labad atzīmējams, ka pagaidām nav atrasti dokumenti un nav dzirdēti teicēju stāstījumi par to, ka Latvijas piekrastē būtu strādājuši lieli vada zvejnieku kolektīvi — vairāki desmiti daļinieku. Tādas vada zvejnieku kopas vismaz kopš 19. gs. otrās puses ir strādājušas Rietumigaunijā Pērnavas līča piekrastē. Mums pagaidām nav ziņu arī par tādiem daudzzvejnieku — vadinieku kolektīviem kādi darbojās Igaunijas Muhu salā (Manninen 1931, 176.–181. lpp.). Latvijas piekrastes vada zvejnieki strādāja mazās grupās, kādas zināmas Rietumlietuvās, Igaunijas un Somijas piekrastēs (E 30, 1981. gada ekspedīcijas pieraksti Kretingas un Šilutes rajonos Lietuvā; Manninen 1931, 181. lpp.; Sirelius 1934, 115. lpp.).

1882. gadā kāds aculiecinieks aprakstīja jūras vadinieku darbu Carnikavas piekrastē, un viņa minētie fakti pilnā mērā atbilst tām ziņām, kas mūsu ekspedīcijās fiksētas Rīgas līča Vidzemes piekrastē. Iespiedumā lasām: «Tiklīdz nu jūra tīra, te zvejnieks ved turpu savus vadus [izcēlumi mani. — S.C.] un taisās uz reņģu zveju. Pie viena vadus vairāk saimnieku sabiedrojās, no kuriem viens allaž tas priekšnieks jeb — kā to zvejnieki sauc — *stūrmanis* ir. Tā nu savestie vajadzīgie vadus gabali, katrs no 10 asu garuma un 3 asu platu-

70. att. 19. gs. otrajā pusē no apaļbalķiem celtās senlaicīgās tīklu būdas (attēla centrā) un 20. gs. celtās jaunlaiku tīklu būdas ar dēļu sienām (abos sānos) Limbažu raj. Skultes pagasta Jaunbrūveļos 1961. gadā (E 738. filma, 13. neg.).

ma, gar virsu ar pludiņiem jeb *klotiņiem*, gar apakšu ar *olām* jeb *akmiņiem*, tiek 20—30 kopā sasieti un sašūti vienā gabalā. Katrā galā piesien garu koku, ko sauc *stelti*, un vidū, vairāk uz vienu galu, lielu, lielu kuli, tāpat austu kā vadu, un nosauc to par *āni* (*āmi?* — S.C.); pie steltēm piesien garas virves (*treiliņus*), ieliek to visu savā lielākā laivā (*kārbā*) un tad derīgā laikā ved to uz jūru un iemet jūrā it smalki iekšā. Pie steltes piesietās virves (*treiliņa*) galu noved malā, un ļaudis paši, uz zemes nogājušies, stiepj atspērušies visu to būšanu atkal pie krasta klāt. Kā pēdīgais un visu cerību nesējs nāk āmis, bet daudzreiz tas ir tik maz līdz atvedis, ka tīri tam pašam vajadzētu kaunēties.. Bet nu reiz gadās arī labāks loms, kur kādi simts un vairāk pūri spožo, zilmuguraiņo zivtiņu ir iekšā. Nu ir jautra būšana: sabrauc pircēji, tiek atvests šnabis un alus.. Reņģes tiek nestas uz zemes, tiek pārdotas; bet arī tiek gādāts, ka atkal jaunas lai dabūtu klāt. Met un velk atkal un atkal; iznāk cits loms, vai nu atkal tukšs, vai pilns, un tā tas iet jo projām, kamēr zvejas laiks beidzas, kas dažu gadu velkas 5—6 nedēļas un arī ilgāk. Pa šo laiku, ja tik vien izdodas, var puslīdz labi pelnīt; tādēļ šis zvejs ir viens no ievērojamākiem carnīkaviešu pelņas avotiem» (BZ, 1882, 24. marts).

Vada zvejas laikā, t.i., pavasarī no ledus iziešanas līdz jūnija vidum, zvejnieki gandrīz pastāvīgi atradās jūr-

malā. Izņēmums bija vējainās un vētrainās dienas, kurās nevarēja zvejot. Tādēļ vietās, kur vada zvejai piemēroti piekrastes posmi bija attālu no zvejnieku sētām, laivu piestātnes (*seduma*, *valguma*) malā zvejnieki kā atpūtas un naktsmītni uzcēla pagaidu mājokļus vai arī dīvtelpu tīklu būdas (*tīklbūdas uz divi gali*). Šādas piekrastes piemērs ir Vidzemes jūrmala no Pabažiem līdz Skultei.

Tradicionālās tīklu būdas tur bija krusta pakšos celtas apaļkoku vai aptēstu balķu guļbūves (70. att.). Starp sienu balķiem klāja baltās purva sūnas. Zem ēkas stūriem un sienu vidusdaļā par pamatiem lika atsevišķi stāvošus laukakmeņus. 19. un 20. gs. mijā tīklu būdām sāka mūrēt laukakmeņu lentveida pamatus. Jumtu būvēja divslīpju, sedzot ar plēstām skaidām, bet kopš 19. gs. pēdējā ceturkšņa arī ar šķindelīem. Līdz 19. gs. 80.—90. gadiem dažos apvidos saglabājās plēsto lubu jumti, bet kā retums arī egļu mizu jumti (*kasku jumti*). Lubu un egļu mizu segums uzskatāms par visai raksturīgu nelielām saimniecības būvēm. Kopš 20. gs. sākuma tīklu būdām stāvu jau nereti veidoja stabu (balķu) un kāršu karkass, kuru no ārpuses apšuva ar vertikāli liktiem dēļiem (70. att.). Tīklu būdas ieeja parasti bija no gala, t.i., no jūras puses, bet dzīvojamās daļas ieeja — no sāna. Tīklu daļā griestu nebija, bet grīdu lika no dēļiem vai apaļkokiem, nereti arī no

plēstiem apalkokiem. Dzīvojamā daļā lika dēļu griesus un grīdu. Istabiņā iemūrēja ķieģeļu plīti ar dūmeni, dažkārt arī ar sildmūri. Gar sienām ierīkoja lāvas, uz kurām zvejnieki klāja savus salmu vai siena maisus. Tomēr nereti gulēja arī uz grīdas. Ja bija laiks, tad maltīšu reizēs gāja uz māju. Zvejnieku naktsmītnes cēla arī pie Carnikavas lašu un nēģu tačiem (plašāk sk. 196. lpp.).

Būdu parasti cēla stūrmanis, un zvejnieki to sauca viņa uzvārdā. Piemēram, Pabažu pagasta jūrmalā 20. gs. sākumā stāvēja piecas tādas būdas — *Kezbūda, Reisonbūda, Riekstbūda, Strazdiņbūda* un *Zviedrbūda*. Tajās pārnakšņoja katra kopvada 10 zvejnieki (LVVA, 1184. f., 3. apr., 35.–45. l., Vecsalaca; 1779. f., 1. apr., 1.–19. l., Svētciems; 3345. f., 1. apr., 35.–47. l., Skulte; E 30, 1961.–1988. gada ekspedīciju pieraksti). Zvejnieku sezonas mītnes ierīkoja gan visā Baltijas jūras piekrastē, gan pie daudziem Ziemeļaustrumeiropas iekšējiem ūdensbaseiniem. Tās cēla arī pie Latvijas ezeriem un upēm.

Vismaz kopš 19. gs. vidus visā Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē darbojās zvejnieki — pušelnieki, kurus sauca par *pusgraudniekiem, puszvejniekiem* un citādi. Kā pušelnieki parasti strādāja vietējie vaļinieki un atnācēji no tuvākiem un tālākiem apvidiem. Dundagas piekrastes lībiešu ciemos tādi bija tuvējo pagastu lauksaimniecības apvidu latvieši un Sāmsalas igauņi, pat daži rīdzinieki. Pušelniekiem nebija savu tīklu un citu zvejas piederumu. Viņi sabiedrojās ar turīgākajiem zvejniekiem, it īpaši radiniekiem, kam piederēja daudz tīklu, tāpat ar zvejniekiem, kuru galvenā nodarbe skaitījās zemkopība. Pušelnieki atrada sabiedrotus arī starp zvejnieku atraitnēm, kas no vīra bija mantojušas zvejas rīkus, bet palikušas bez vīriešu darba rokām. Daļa puszvejnieku strādāja cauru gadu, daļa tikai izvēlēto zivju zvejas sezonas mēnešos. Viena tāda sezona bija brētliņu zveja no augusta līdz novembrim, cita — reņģu zveja ar vadu pavasarī. Puszvejnieki dzīvoja darba devēja mājās vai arī iekārtojās kādā tuvējā sētā. Viņi zvejoja ar saimnieka laivām, tīkliem un pat zābakiem, ko visu saņēma darba kārtībā esošus. Par uzturu pušelnieki rūpējās paši. Zvejas ienākumus kopā ar saimnieku dalīja uz pusēm (E 30, 1973.–1995. gada ekspedīciju pieraksti Kolkā, Košragā, Melnsilā, Nidā, Papē, Papes Ūņos, Saunagā, Sikragā, Vaidē un citur).

Tomēr domājams, ka pušelnieki darbojās jau ievērojami agrāk, jo zvejnieki, kas piekrastē ieradās uz sezonas zveju no citiem apvidiem, zināmi jau 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā (Brandt 1836, 14. lpp.; Schlippenbach 1809, 202.–204. lpp.).

Par puszvejniekiem pagaidām nav atrasti pietiekami pilnīgi dokumentu un literatūras dotumi. Tādēļ par viņu darbību minēsim tikai dažus piemērus. Ne vēlāk kā 1862. gadā Skultes Lieljēnu saimnieks Pēteris Amatnieks zvejoja ar reņģu vadu pie sava krustdē-

la — Vidrižu pagasta Čorku saimnieka. Ienākumus viņi dalīja uz pusēm. Bez tam Amatnieks maksāja ikgadējo nomas naudu par zveju 10 rubļu apmērā un deva Vidrižu muižai pūru reņģu par katru vada vilcēju (LVVA, 3345. f., 1. apr., 36. l., 289., 290. lp.). 1871. gadā Vecsalacas pagasta zvejnieks Nīks Gulbis kā pušelnieks zvejoja ar Kapsētkalniņu saimnieka reņģu vadu (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 252. lp.). Skultes pagasta Kaņepu saimnieks no 1879. līdz 1884. gadam ar pusvadnieka tiesībām zvejoja pie Zievertu saimnieka Andresa Nicmaņa (LVVA, 3345. f., 1. apr., 125. lp.). 19. gs. 70. gadu pirmajā pusē Svētciema Dīriķos dzīvoja vaļinieks Jēkabs Kariņš, kurš salīga par pušelnieku pie saimnieka Krišjāņa Kariņa. Saskaņā ar līgumu viņi dalīja zvejas ienākumus uz pusēm (LVVA, 1779. f., 1. apr., 10. l., 64., 75. lp.).

Laikraksts «Tēvija» apkopoja jau minētās visai nepilnīgās 1900. gada aptaujas datus par zvejas stāvokli Kurzemes guberņā. Apskata autors atzīmēja, ka iedzīvotāju vidū ir īsti zvejnieki un tādi, kuri zvejo par maksu un saņem daļu loma (Tēvija, 1902, 16. okt.). Atziņas pareizību atspoguļo tās nedaudzās aptaujas sākotnējās anketas, kas saglabātas līdz mūsdienām Krievijas Valsts vēstures arhīvā (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l.).

Puszvejnieku sistēma zvejā ir radniecīga visai izplatītajai pušelniecībai, pusgraudniecībai jeb puszemniecībai zemkopībā. Pušelnieks saņēma no saimnieka zināma lieluma zemes gabalu, apstrādāja to ar saviem spēkiem un darbarīkiem, bet ražu dalīja uz pusēm ar zemes un darba devēju. Šajā sakarā piebilstams, ka pirms māju izpirkšanas par dzimtu saimnieks varēja pieņemt pušelnieku tikai pēc muižas pārvaldes atļaujas saņemšanas. Plašas un daudzpusīgas ziņas par pušelniecību piekrastes apvidos ir saglabājuši daudzi Skultes, Svētciema, Vecsalacas un citu pagasta tiesu sēžu protokoli un pārējie dokumenti (LVVA, 3345. f., 1. apr.; 1779. f., 1. apr.; 1184. f., 3. apr. u.c.).

Savdabīgs saldūdeņu zvejas apvidus izveidojās seklā un zivīm bagātā Babītes ezera apkārtnē. Gar ezeru tecēja Lielupe, kuru ar to savienoja divas kanālveidīgas straumes — Gāte un Spuņņupe. Turienes zvejnieki strādāja individuāli ar mazajiem rīkiem — katicām, metamajiem tīkliem, murdiem, venteriem un citiem. Visu šo rīku kopu zvejnieki sauca par *mazo spaili*. Tikai ārkārtējos gadījumos zvejnieki lūdza kaimiņu vai radu palīdzību. Turpretim darbam ar vadiem 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā veidoja vīru kopas, ko sauca par *vada draudzēm*. Ja zvejoja ar *mazo vadu*, tad draudzē ietilpa 3–4 vīri, ja ar *lielo vadu*, tad 5–6 zvejnieki. 20. gs. sākumā Lielupē zvejoja divas lielā vada draudzes — *dižā vada draudzes* un vairākas *mazā vada draudzes*. Sievietes šādās grupās strādāja visai reti.

1903. gadā dzimušais Dāvids Alksnis Babītes zvejnieku darbu kopumā raksturoja šādi: «Cariskās Krievijas un Latvijas laikā sievietes zvejā gāja reti. Atceros tikai

vienu sievieti, kas gāja vīram līdzī zvejā. Ar *mazo spaili* zvejoja katrs atsevišķi. Ar *mazo vadu* kopā gāja 3—4, ar lielo vadu — 5—6 vīri. Paši sarunāja un nodibināja *vadus draudzi*. Vadītāju sauca *šķeperis*. Šķepera uzvārdā sauca draudzi, piemēram, *Sīpola draudze*. Viņš bija draudzē noteicējs, un viņa vārds bija likums. Šķeperis bija draudzes organizētājs, lielāko tiesu vispiederzējušākais zvejnieks. Viņš tad uzaicināja savā draudzē lietpratīgus, sev patīkamus zvejniekus. Ja zvejnieks negribēja, draudzē negāja. Katrs draudzes loceklis deva vienādu vada daļu. Laivu taisīja jaunu visi kopā. Katrs maksāja vienādu daļu. Zivis, t.i., par zivīm saņemto naudu, visi dalīja savā starpā vienādi. Uz tirgu brauca kopā divi zvejnieki. Ja bija daudz zivju, tad brauca 3—4 zvejnieki. Katram vada draudzes loceklim bija savs pienākums, kuru viņš veica ikvienā zvejas vietā. No Karuļa raga līdz Gātei bija divas vada draudzes — Pērkona un Sīpola draudzes, katrā pa 6 vīri. Tās bija *dižā vada draudzes*. *Mazā vada draudžu* bija vairāk. Šīs draudzes strādāja Latvijas laikā. Cara laikā vienīgā [? — S.C.] lielā vada draudze bijusi Spuņņupes zvejniekiem, kas zvejojuši tikai Spuņņupē. Pēc vecuma darbu nedalīja, jo zvejnieki bija spēcīgi vīri. Vienīgi pie vada izmešanas lika spēcīgākos vīrus. Vārgāks bija krastā pie *lentes* [velkamās virves. — S.C.]. Pats šķeperis ņē laivu, jo viņam vajadzēja zināt *lomu* [vada izmešanas vietu. — S.C.]. Lielupē bija daudz *kērāju* [akmeņu, dažādu upes sanesumu, siekstu. — S.C.], un upi vajadzēja labi pazīt» (E 30, 6019, Sala).

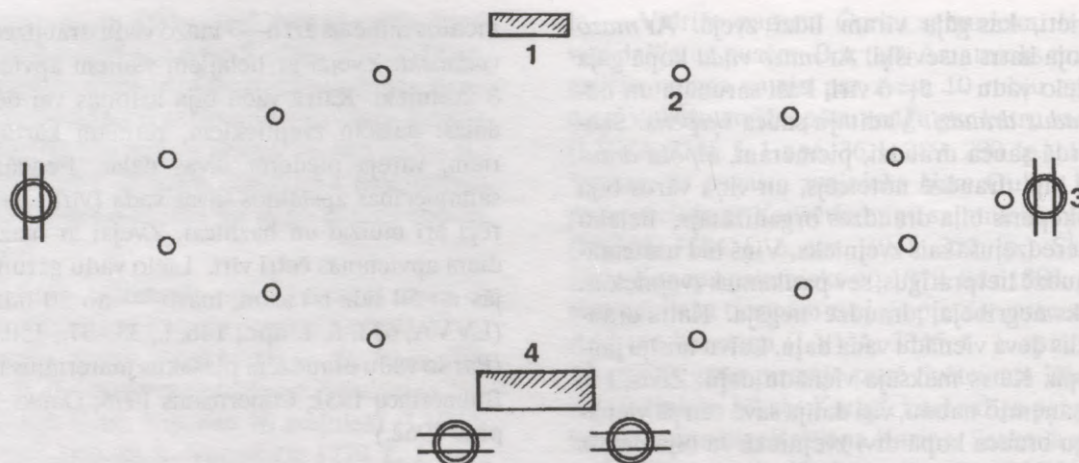
No šī apraksta un no citiem dotumiem izriet, ka zvejas kolektīvu organizēja viszinošākais un sabiedrībā viscienījamākais zvejnieks, kura domām uzticējās un pakļāvās pārējie. Grupai vajadzēja būt saliedētai un vienprātīgai. Tādēļ tajā iesaistījās labi pazīstami vīri, kas varēja sastrādāties. Pastāvēja negrozāms princips — materiālo vērtību un darbaspēka vienlīdzīgs ieguldījums kopīgā lietā. To stingri ievēroja arī jūras zvejā, un katra zvejnieka ieguldījumu, kā jau teikts, dēvēja par *vīra daļu* (LVVA, 3345. f., 1. apr., 46. l., 55. lp., Skulte, 1887. gads; u.c. dok.). Tikpat negrozāmi darbojās iegūto ienākumu vienādas sadales princips atbilstoši vīra daļu skaitam. Katrs zvejnieks teicami zināja savus pienākumus attiecīgajā zvejas laikā un vietā. Arī šo principu stingri īstenoja visā Latvijas jūras un saldūdens zvejā, it īpaši darbā ar ziemas vadu ezeru un jūrā.

Aprakstītie vada draudžu darba principi un draudžu uzbūve kā sena tradīcija Babītes ezera apkaimē droši zināmi kopš 17. gs. Tajā laikā ezers un Lielupe bija dziļāki nekā 19. un 20. gs. Tāpēc 17.—18. gs. dokumentos bieži minētas turienes zvejnieku lielo vasaras un ziemas vadu draudzes jeb vadi (*Sproģa vadus*, *Spunģu vadus*, *Straupes vadus*, *Žagarvadus*). Grupas dēvēja to zvejnieku apmetņu vārdā, kuru iedzīvotāji iekļāvās attiecīgajā vada draudzē. 17.—18. gs. doku-

mentos minētas arī 6—7 mazo vadu draudzes — *mazie vadinieki*. Zvejai ar lielajiem vadiem apvienojās 6—8 zvejnieki. Katrā vadā bija astoņas vai desmit vīra daļas: dažiem zvejniekiem, pirmām kārtām šķeperiem, varēja piederēt divas daļas. Feodālās klaušu saimniecības apstākļos savas vada (vīra) daļas piederēja arī muižai un baznīcai. Zvejai ar mazajiem vadiem apvienojās četri vīri. Lielo vadu garums svārstījās no 50 līdz 60 asīm, mazo — no 30 līdz 40 asīm (LVVA, 673. f., 1. apr., 146. l., 33.—37., 150.—169. lp.) (Par šo vadu draudzēm plašākus materiālus ir snieguši Bulmerincq 1931; Cimermanis 1975; Danks 1940; Liepiņa 1962.)

Uz līdzīgiem principiem ne vēlāk kā kopš 17. gs. veidojās arī citu ezeru vada zvejnieku grupas, kuras strādāja ar vasaras un ziemas vadiem. Ziemas zveja bija ezeru zvejnieku galvenais ienākumu avots. Ar vasaras vadu rīkojās 4—6 vīri. Darbs ar ziemas vadu prasīja pat līdz 25 zvejniekiem: viņu skaits bija atkarīgs no ezera un vada lieluma. Ezeru ziemas vadinieki dalījās kvalificēta un nekvalificēta darba darītājos. Kolektīva kodolu parasti veidoja vienas vai vairāku tuvu esošu apmetņu (ciemu) iemītnieki. Viņi iegādājās kopēju vadu vai arī saņēma to no darba devēja — ezeru nomnieka, muižas administrācijas, zivju tirgotāja, zvejas uzņēmēja — un veica atbildīgākos darbus: atzīmēja loma vietas robežas, ielaida ūdenī vadu un vilka to ārā, bīdīja zem ledus vada spārnus (precīzāk — vada velkamās virves) no lielās vada *ielaižamās akas* (āliņģa) līdz *izvelkamajai akai* (āliņģim).

Nereti grupas kodols veidojās no tēva un pieaugušajiem dēliem, no brāļiem, brālēniem un citiem tuviem radiniekiem. Tādā kārtā vadinieku kopas kodols parasti sastāvēja no vienas tautības un vienas konfesijas cilvēkiem. Augšzemē, Latgales dienvidu un vidus daļā tie bija galvenokārt vecticīgie krievi, katoļticīgie baltkrievi un poļi, pārējā Latvijā — luterticīgie latvieši (plašāk sk. 54.—60. lpp.). Kolektīva kodolu saistīja arī dzīvesvietas un sociāli ekonomiskā stāvokļa kopība, tāpat ilggadējais kopdarbs: daudzās zvejnieku ģimenēs rūpals kā saimnieciskās darbības pamata vai palīgozāre kā dziļā tradīcija pārgāja no paaudzes paaudzē. Bērni kopš mazotnes iepazīna nodarbi un pārņēma to kā pašsaprotamu darbalauku. Grupu parasti vadīja vecākais vai vispiederzējušākais zvejnieks — labākais ezeru, zvejas rīku, paņēmienu, zivju dzīvesveida un vietu pazinējs. Pārējie zvejnieki pakļāvās viņam bez ierunām. Viņš organizēja un pārraudzīja visus vada izgatavošanas un labošanas darbus, tāpat arī vada ielaišanu, vilkšanu un izvilkšanu. Vadītājs noteica vada ielaišanas vietu, vilkšanas virzienu, virziena maiņas vietas, izvilkšanas vietu un citu (71. att.). Grupas vadītājs kārtoja arī visus jautājumus par sadarbību ar ezeru īpašniekiem, viņu uzticības personām, nomniekiem, zivju tirgotājiem un citām zvejā ieinteresētām personām.

71. att. Ezeru ziemas vada vilkšanas varianta — romba shēma Gulbenes raj. Beļavas un Lejasciema apkārtne 19. un 20. gs. mijā. Zīmēta pēc veco zvejnieku stāstījuma 1956. gadā.

1 — vada ielaižamā aka; 2 — āliņģis kārts bīdīšanai — kārts aka; 3 — kubuliņš vada spārna vilkšanai; 4 — vada izvelkamā aka.

Stingra dalīšana pastāvēja arī citos darbos. Kārts dzinēji ar īpašu dakšu bīdīja zem ledus kārtis, kurām piestiprināja vada spārnu velkamās virves. Āķa vīri ar garu, līku āķi sameklēja zem ledus bīdāmo kārti, ja tā novirzījās no vēlamā virziena, un ievilka atpakaļ pareizajā līnijā. Padevēji ielaida vadu ielaižamajā akā. Algotie palīgstrādnieki cirta mazus āliņģus — akas, pa kurām kārts dzinēji bīdīja kārtis. Palīgstrādnieki grieza arī vada velkamo kubulu — vinču (72. att.), uz kuras uztina spārnu galiem piesietās virves. Līdzīga vadinieku kolektīva darba organizācija pastāvēja visā Eiropas ziemeļaustrumu daļā (Benecke 1880, 302. lpp.; Manninen 1931, 182.–190. lpp.; Prüfferowa 1930; Prüfferowa 1988, 57.–74. u.c. lpp.; Rānk 1934, 91.–129. lpp.; Sirelius 1934, 113.–116. lpp.; E 1956.–1995. gada ekspedīciju pieraksti Latvijā, 1966.–1981. gada pieraksti Baltkrievijas Vitebskas apgabalā, Krievijas Federācijas Novgorodas, Pleskavas, Tveras apgabalā, Lietuvas Kretingas un Šilutes rajonos).

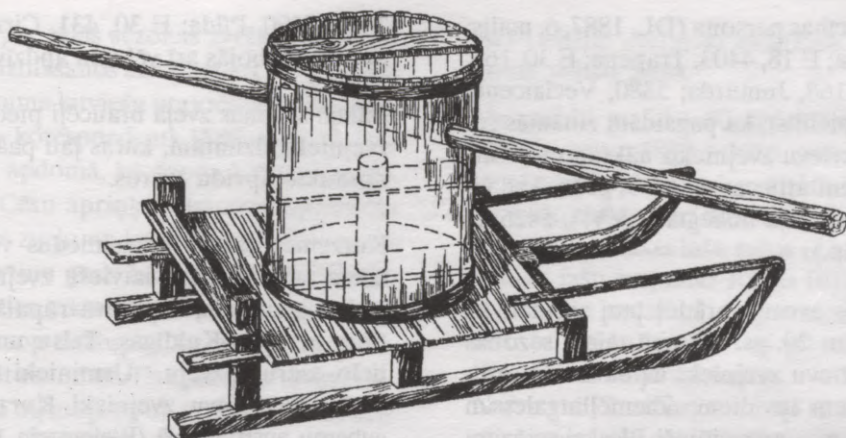
Sezonas zvejā uz attālos apvidos esošajiem ezeriem brauca viss vada zvejnieku grupas kodols jeb kvalificēto zvejas darbu veicēji. Viņi apmetās apzvejojamiem ezeriem tuvējās zemnieku sētās vai muižās. Vīriem līdzīgi parasti devās arī kāda sieviete, kas gatavoja ēdienu.

Atkarībā no vietējām iespējām zvejniekiem kā naktsmītņi ierādīja kādu istabu jau pazīstama saimnieka dzīvojamā mājā vai arī riju. Zirgus turēja piedarbā vai šķūnī. Par naktsmītņi, apkurināšanu un zirgu barību saimniekam maksāja ar zivīm. Zvejas vietā bieži ieradās zivju uzpircēji, parasti ebreji no tuvējiem miestiem un pilsētām. Darbojās uzpircēji, kas brauca pie viņiem zināmiem zvejniekiem un paņēma visu lomu. Citi uzpircēji lomas ņēma pēc vairāksolišanas principa. Uzpircēji apmetās netālu no zvejniekiem un pēc lomu nopirkšanas izvadāja tos patērētājiem. Zināmi

arī gadījumi, kad zivis pa zemnieku sētām, krogiem, veikaliem un citām iespējamās pārdošanas vietām izvadāja zvejnieki paši. Viņi paši pārdeva zivis arī ļaudīm, kas atbrauca uz lomu vilkšanas vietām (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l.; E 18, 4403, Trapene; E 27, 9253, Viļaka; E 29, 11, Losi; E 30, 165, 4738 un 4739, Vecpiebalga; 168, Jumurda; 2026, Gaigalava; 5380, Veclaicene; u.c.). Dažos apvidos sezonas zvejā atbraukušie vīri apmetās ezera nomnieka sētā vai arī atrada naktsmītņi pēc viņa ieteikuma. Dažkārt nomnieks apgādāja zvejniekus ar produktiem, par kuriem atskaitīja naudu no viņu pelņas (E 30, 2026, Gaigalava; 2065, Kondrašova). Visās minētajās norisēs bija daudz vietēju variantu.

Āliņģu ciršanai, vada velkamā kubula griešanai, zivju izsmelšanai no izvelkamās akas, kad tai tuvojās vada āmis, un citu vienkāršu darbu veikšanai līga strādniekus — pieezeru ciemu un sētu apdzīvotājus. Viņiem par darbu maksāja ar zivīm, retāk — ar naudu (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 1., 36. lp.). No ekspedīciju pierakstiem izriet, ka 19. un 20. gs. mijā palīgstrādniekiem maksāja atkarībā no loma lieluma un saskaņā ar vietējām paražām: Rēzeknes apkārtnes zvejnieki — 8–10 kg zivju no katra loma (E 17, 5682, Sāviena), Pleskavas ezera zvejnieki — 5–10 kg zivju dienā (E 18, 4403, Trapene), Cirmas ezera zvejnieki — zivis un 40–50 kapeikas naudā par dienu (E 28, 4351), Losu ciema zvejnieki — 6–8 kg zivju no katra loma (E 29, 11), Lubāna zvejnieki — 50–75 kapeikas un ķeseli zivju no katra loma (E 30, 2027, Gaigalava), Kondrašovas ciema zvejnieki — 2–5 kg zivju no katra loma (E 30, 2066), Ismeru ciema zvejnieki — 1–2 rubļus un sīkās zivis par dienu (E 30, 4740–4741, Vecpiebalga).

Par palīgstrādniekiem vadinieki algoja jebkuras taustības cilvēkus. Atkarībā no zvejas vietas un tās apkārtnes iedzīvotāju etniskā sastāva zvejnieku kopas sastā-

72. att. 20. gs. sākumā taisītais uz ragavām nostiprinātais kubuliņš ezeru ziemas vada vilkšanai Gulbenes raj. Beļavas pagasta Vēciņos 1956. gadā. Uz kubuliņa tina vada spārna velkamo virvi, un tā vilka spārnu uz priekšu.

vēja no baltkrieviem, krieviem, latviešiem, lietuviešiem, poļiem. Priekšroku deva vīriem, kuri jau bija piedalījušies zvejā ar vadu un bija pazīstami vadinieku kodolam. Pie ezeriem, kurus viņi apzvejoja kaut cik regulāri, dzīvoja jau zināmi palīgstrādnieki. Tie bija apguvuši profesionālo zvejnieku, to skaitā arī krievu, darbarīkus un paņēmienus, iemācījušies zvejas rīku un paņēmienu nosaukumus. Šie palīgstrādnieki sekmeņa iepazīto zvejas rīku un paņēmienu iesakņošanas savas dzīvesvietas apkaimē. Tādā ceļā Latgales un citu apvidu krievu zvejnieku lietotie zvejas rīki, paņēmieni un to nosaukumi izplatījās gan latviešu apdzīvotajos Latgales apvidos, gan pārējos Latvijas novados, kuros darbojās sezonas krievu zvejas vīri. Līdzīgi krievu zvejas tehniku un terminoloģiju apguva igauņi, somi un citas Ziemeļaustrumeiropas somugru tautas (Manninen 1931, 100.–106. lpp.; Sirelius 1934, 95.–130. lpp.; Moopa 1950, 46.–48. lpp.; Moora 1964, 165.–222. lpp.).

Vadinieki nereti līga ezeru apkārtnes iedzīvotājus arī kā zivju izvadātājus.

Pie ezeriem ar sarežģītu, nereti piesārņotu gultni, tāpat pie mazāk pazīstamiem (Alauksts, Inesis, Jumurdas ezers, Kaķīša ezers, Nedzis un citi Vidzemes Centrālās augstienes ūdensbaseini) no tālienes atbraukušie zvejnieki līga lomu vietu ierādītājus, t.i., vietējos vīrus — labus ūdeņu pazinējus. 19. gs. pēdējā ceturksnī un 20. gs. sākumā pie Alauksta tāds zinātais bija muižas algotais ezera sargs Bahmanis un vasarās zvejojošais Kuķādams (E 30, 5978, Dzērbene; 4740, 4741, Vecpiebalga), pie Lobes ezera — Ansons (E 30, 4967, Viskaļi).

Tālajā peļņas zvejā braucošie krievu zvejnieki Latvijā tāpat kā Igaunijā strādāja visā pētītajā laikposmā. Ezeru īpašnieki (baznīcas, klosteri, muižnieki un citi) un nomnieki — tirgotāji dzimtbūtnieciskās klausu saimniecības apstākļos uzskatīja par izdevīgāku uzticēt zemledus zveju savos ūdeņos no citurienes atbrau-

kušajiem krievu zvejniekiem nekā vietējiem dzimtlau-dīm. O. Hūns, vispārinājis par Cēsu apriņķi 19. gs. sākumā savāktās ziņas, rakstīja: «Zveju piekopj galvenokārt tikai lielākajos ezeros uz pusēm ar krievu zvejniekiem, kuru ienākums, t.i., krieviem piederošā lomu puse, ik gadus novērtējama ap 4000—5000 Krievijas rubļiem. Otra puse, tāpat arī dažās lielākās un mazākās upēs ar murdiem iegūtais ir kā ūdeņu īpašnieku peļņa» (LVVA, 6810. f., 1. apr., 16. l., 24. lpp.). Arī par Augšzemi viņš rakstīja, ka galvenā zveja tur atrodas krievu rokās (LVVA, 6810. f., 1. apr., 62. l., 39. lpp.).

Jaunjelgavas apriņķa aprakstā 1823. gada 15. novembrī līdzīgas ziņas sniedza laikraksts «Latviešu Avīzes». Tajā norādīts, ka pašos lielākajos ūdensbaseinos — Viesītes, Pikses (Piksteres) un Saukas ezeros ziemās zvejo krievi.

Zemledus vada zvejas iznomāšana no citurienes atbraukušajiem krievu zvejniekiem uz pušelniecības pamatiem, t.i., dalot lomu uz pusēm, ir zināma vismaz kopš 18. gs. vidus. Plaši pazīstamais publicists un novadpētnieks A.V. Hupels 1774. gadā šajā sakarā rakstīja: «Mūsu zemniekiem ir simtējādi zivju ķeršanas veidi..., bet viņi nekad nesasniedz krievu zvejnieku izveicību zvejojot zem ledus ar 200—300 asu gariem tīkliem, vadīt tīklu caur maziem caurumiem [āliņģiem. — S.C.], kas izcirsti taisni 10 soļus viens no otra, kad tas [vads. — S.C.] pie kāda akmens un tamlīdzīgi paliek karāties, to piesardzīgi atvilkt atpakaļ; tieši tāpēc viņi ziemās, strādādami par loma pusi, ir mūsu parastos zvejniekus mazajos ezeros nostūmuši novārtā. Veiklu ļaužu vai rīku trūkuma dēļ mēs šos ezerus vasarā esam atstājuši neskartus» (Hupel 1774, 134. lpp.). Tāda ezeru iznomāšana krievu vadiniekiem turpinājās vēl 20. gs. sākumā. To uzskatāmi atspoguļo līdz mūsdienām saglabātās jau minētās 1900. gada zvejnieku aptaujas anketas (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l.). Dažreiz vienojās arī par to, ka zvejnieki saņems tikai loma trešdaļu. Zveju nereti vēroja muižas pārvaldes vai

ežera nomnieka uzticības persona (DL, 1887, 6. maijs; E 17, 5384, Prauliena; E 18, 4403, Trapene; E 30, 165, 4728, Vecpiebalga; 168, Jumurda; 5380, Veclaicene; u.c. dok.). Te vietā piebilst, ka pagaidām zināmās senākās norādes par krievu zvejnieku nākšanu uz Latvijas (Ludzas) ezeriem attiecas uz 1599. gadu, kad viņiem tāda rīcība vispār bija noliegta (LVVA, 5426. f., 1. apr., 138. l., 468. lp.).

Līdz šim apstrādātās avotu norādes ļauj secināt, ka 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā tālajā sezonas zvejā strādājušie krievu zvejnieki uz dažādiem ezeriem brauca no šādiem apvidiem: Ziemeļlatgales un Ziemeļvidzemes ezerus apzvejojuši Pleskavas ezera vīri (E 18, 4274, Cirgaļi; 4403, Trapene; E 27, 9235, Liepna; 10462, Kacēni; E 30, 5380, Veclaicene; u.c. dok.), Limbažu apkārtnes ezeros strādājuši Ladogas ezera (?) zvejnieki, kas uz Latviju atbraukuši pa dzelzceļu, atvedot līdzī visu zvejai nepieciešamo (E 12, 3717). Nav izslēgts, ka 1880. gadā dzimušais teicējs ir sajaucis Peipusa un Pleskavas ezera zvejniekus ar Ladogas ezera zvejas vīriem. Ir zināms, ka Pleskavas ezera zvejnieki vismaz kopš 18. gs. 70. gadiem apzvejoja Dienvidigaunijas ezerus un, iespējams, pat Pērnavas līci (IVVA, 1185. f., 1. apr., 185. l., 22., 23. lp.; 3. f., 1. apr., 12 046. l., 3.–8. lp.; 12 990. l., 3.–9. lp.; 28. f., 1. apr., 378. l., 38. lp.; Manninen 1931, 99. lpp.; Moora 1964, 294. lpp.). Augšzemes, Vidzemes vidus un austrumdaļas, mazākā mērā Kurzemes ezerus apzvejoja Daugavpils un Rēzeknes apriņķa, kā arī Daugavpils pilsētas zvejnieki. Viņi strādāja arī daudzus Latgales ezerus, to skaitā Lubāna ezerā. Laikraksts «Dienas Lapa» 1887. gada 6. maijā aprakstīja zveju Daugavas baseinā un nosauca Austrumvidzemes ezerus, kuros strādāja no tālienes atbraukušie krievu zvejnieki, — Baznīcas ezeru Kalsnavas pagastā, Rāceņu, Sakaru un Timsiņu ezeru Lazdonas pagastā, Sāvienas ezeru Sāvienas pagastā, Mezišu (Miezīšu) ezeru Vecgulbenes pagastā un Liezēres ezeru Liezēres pagastā.

Kā īpaši aktīvus braucējus tālajā sezonas zvejā pagaidām varam minēt krievu zvejniekus no Višķeriem Rāznas ezera krastā, no Ismeriem un Losiem, kas atradās tāda paša nosaukuma ezeru krastos, no Rušona pussalā stāvošajiem Dudariem, Kondrašovas un Petrovkas, no Pieluknas ciema Daniševkas, kā arī daugavpīlieša Ribakova grupu (E 17, 5264, Krustpils; 5383, Prauliena; 5633, Mētriena; E 27, 9185, Bērzpils; 9213, Daugasne; 9253, Viļaka; E 29, 8, Losi; E 30, 369, Platiene; 2003, 2023, Gaigalava; 2061, Kondrašova; 2110, Kalupe; 2111, 3006, Liksna; 4725, 4736, 4767, Vecpiebalga; 4968, Viskaļi; 5024, Drabeši; E 31, 4585, Ļipuški; 4730, Puša; E 39, 2739, Birži; u.c. dok.).

Austrumlatgales ezerus apzvejoja Ludzā, Sebežā un pie Cirmas ezera dzīvojošie zvejnieki. Viņi strādāja Ludzas zivju tirgotāju Kušaku dzimtas uzdevumā (E 28,

7689, 7690, Pilda; E 30, 431, Cirma). Domājams, ka apvidū darbojās arī vēl citu apdzīvotu vietu zvejnieki.

Tālajā sezonas zvejā braucēji piederēja tādām senām zvejnieku dzimtām, kuras jau paaudzēm ilgi strādāja nosaukto apvidu ezeros.

Kurzemes ezeros ar zemledus vadu zvejoja Usmas ezera arodnieciskie latviešu zvejnieki. Pēc A. Bīlenšteina atzinuma, viņi savā rūpalā bija tik zinoši, ka tiem uzticēja Kuldīgas, Talsu un Ventspils apriņķa lielo ezeru apzveju. Usminieki tur veica tādu pašu darbu kā krievu zvejnieki Kurzemes un Vidzemes guberņu austrumdaļā (Bielenstein 1918, 666., 667. lpp.). Arī Usmas vīri bija senu zvejnieku dzimtu pēcteči. No Kurzemes zemes arhīva dokumentiem izriet, ka jau 16.—17. gs. pie Usmas ezera dzīvoja un strādāja Kurzemes hercogistei piederoši valsts zvejnieki. Par viņu dzīvi, saimniecisko darbību un zvejas piederumiem ir saglabāties samērā plašs un daudzpusīgs dokumentārais materiāls, kurš vēl līdz šim brīdim nav izziņāts (LVVA, 554. f., 3. apr., 1660., 1672., 1676. u.c. lietas). Jūras piekrastē esošos Kurzemes lielos ezerus — Bušnieku, Engures, Liepājas, Papes, Sembas, Tosmares — apzvejoja jūras zvejnieki, kas dzīvoja ūdeņiem tuvējos ciemos. Daļa no viņiem vairāk specializējās ezeru apzvejā, piemēram, pie Papes ezera dzīvojušie Trumpenieku saimnieki. Ciemos mita arī ļaudis, kas bija specializējušies tieši šo ezeru zvejā.

Tālajā sezonas zvejā braucējus interesēja iespējami lielāka peļņa. Dzenoties pēc tās, viņi nodarīja lielus zaudējumus ezeru zivju krājumiem: zvejoja ar smalkacu tīkliem, jo likums nenoteica acu lielumu. Kā jau teikts, likums neparedzēja arī zvejas laika ierobežojumus. Tajā sakarā Vidzemes vispārnodarīgā un ekonomiskā biedrība 1847. gada oficiālajā atskaitē norādīja, ka Peipusa ezera zvejai īpašu ļaunumu nodara smalkacu tīkli, kuru acis auž arvien mazākas, bet to izmēri nav pakļauti nekādam kontrolei un regulēšanai. Pleskavas ezera zvejnieki gatavoja tīklus pat no īpaša reti austā linu audekla. Ar tiem izķēra vismazākās zivis.

Nelabvēlīgā situācija turpinājās arī vēlākajos gados. Ģenerālštāba pulkvedis F. Veimarns 1864. gadā publicēja Vidzemes guberņas vēsturisku, ģeogrāfisku un ekonomisku aprakstu. Tajā par zveju starp citu lasām: «Pēdējo [krievu zvejnieku. — S.C.] darbība gan neaprobežojas tikai ar Peipusu; tā izplatās gan mazākā mērā arī uz iekšējiem ezeriem un uz guberņas jūras piekrasti. Krievu zvejas rīki vispār ir labāki nekā vietējo iedzīvotāju rīki, bet viņu vadiem ir tā īpatnība, ka āmja acis ir visai mazas. Ar līdzīgiem vadiem, kurus viņi saņem galvenokārt no Ostaškovas, ļoti viegli izķer visas zivis, kā lielās, tā jaunās, it īpaši mazos ūdensbaseinos; šī iemesla dēļ tagad ūdensbaseinus zvejniekiem nodod atpirkumā retāk nekā agrāk» (Веймарн 1864, 406. lpp.).

Radniecīgas ziņas par tālās sezonas zvejas vīriem un zivju krājumu samazināšanos atrodam arī 19. gs. otrās puses un 20. gs. sākuma latviešu periodikā. Laikraksta «Baltijas Vēstnesis» korespondents 1889. gada 19. janvārī rakstīja: «Kad apdomā, ka daudz Vidzemes ezeros (par piemēru, Cēsu apriņķa austrumu apgabalā) pa ziemu divi reizes zvejo un ka pie katra vilciena tik liels pulks mazu zivtiņu gluži bez vajadzības iet bojā, tad gan var iedomāties, cik neskaitāmi liels zivju pulks katrā gadā ezeriem top nolauptis, kuras taču turpmākam laikam vajadzētu saudzēt. Es apskatīju tuvāki tīklu, ar kuru patlaban bij zvejots, un ievēroju, ka tā acis bij tik mazas, it kā tas būtu austeris smelšanai. Jāpiezīmē, ka tādi tīkli minētā daudz ezeru apgabalā vispārīgi top lietoti. Tādēļ ne maz nav brīnums, ka mūsu ezeros zivju bagātība gadu pēc gada mazinājas, ka zveja top vienmēr neizdevīgāka, un ne pēc ļoti ilga laika varētu notikt, ka mums caur mākslīgu zivju audzināšanu un lieliem naudas tēriņiem tas jāizlabo, ko tagad aiz nevērtības un neapdomības izpostām.»

Laikraksts «Dienas Lapa» 1887. gada 6. maijā stāstīja, ka Kalsnavas Baznīcas ezerā senāk strādājuši krievu zvejnieki. Pēdējos trīs gados zveja pārtraukta, jo straujji samazinājies vērtīgāko sugu zivju daudzums. Līdzīgu ainu aprakstīja arī «Balss», «Baltijas Zemkopis» un citi latviešu laikraksti.

Pārliecinājušies par zemledus krievu zvejnieku nelietderīgo aicināšanu no tālienes, ūdensbaseinu īpašnieki sāka ierobežot viņu darbību un ne vēlāk kā kopš 19. gs. 60. gadiem paplašināja ezeru iznomāšanu vietējiem iedzīvotājiem. Kopš 19. gs. pēdējā ceturksņa Kurzemes un Vidzemes guberņās zināmi ezeru nomnieki — zvejnieki ar ziemas vadu, kas cēlušies no samērā turīgiem latviešu lauku iedzīvotājiem (E 11, 1470, Lejasciems; E 12, 3717, Āstere; E 18, 4279, Zvārtava; 4434, Zeltiņi, Trapene; E 27, 9183, 9211, Bērzpils; 9210, Daugasne; E 30, 4999, Suntaži; 5026, Launkalne; 5976, Dzērbene). 1879. gadā dzimušais pie Sudalu ezera dzīvojušais Lejasciema un Zeltiņu apkārtnes pazinējs Kārlis Balbārdis ezeru zvejnieku maiņu 1956. gadā attēloja šādi: «Vienīgi ziemā atbrauca vada zvejnieki. Sākumā tie bijuši krievi — iebrāucēji no Pleskavas puses. Viņiem ar muižu bijis kāds nolīgums. Tad ziemā atbraukuši un zvejojuši. No izvilktajām zivīm pusi atdevuši muižai, otru pusi paturējuši sev. Ap 1895.—1900. gadu sākuši uz pusi nomāt arī vietējie latvieši, kas Pleskavā pirkuši tīklu gabalus, te sašuvuši un tad gājuši zvejot» (E 11, 1470). Viens no tādiem vietējiem zvejniekiem bija Zeltiņu pagasta vecsaimnieks Laiva.

Ziņas par to, ka kopš 19. gs. 60. gadiem priekšroka dota vietējiem zvejniekiem, dokumentētas un publicētas arī par Igauniju (LVVA, 3. f., 1. apr., 12 046. l., 3.—8. lp.; 12 990. l., 3.—9. lp.; Веймарн 1864, 406. lpp.; Manninen 1931, 100. lpp.).

Arī Latvijas zvejnieki palaikam ir devušies tālajā sezonas peļņas zvejā.

Vairāki 19. gs. 70.—80. gados dzimuši Doles zvejnieki stāstīja, ka ap 1880.—1885. gadu kāds turienes zvejas uzņēmējs kopā ar saviem strādniekiem devies uz Narvu zvejot lašus. Tur dolēnieši aizguvuši slazdu tipa lašu būri, kurš likts lašu tačos (73. att.). 1900. gadā dzimušais lašu zvejnieks Kārlis Biļķens 1961. gadā atcerējās: «No vecajiem zvejniekiem dzirdēju, ka senāk lašu būri nav bijuši. Tos pirmais ievējis Riekstiņš [Klambaru māju saimnieks. — S.C.], kurš braucis uz Narvu vai Pēterburgu un no turienes noskatījis pašreizējos lašu būrus. Pats neatceros, ka lašu būri nebūtu bijuši» (E 21, 4092, Dole). 1873. gadā dzimušais Jānis Berkmanis šo notikumu spēja datēt: «Lašu būri Dolē parādījās ap 1885. gadu, kad man bija kādi 12 gadi. Pirmais tos sāka taisīt Klambaru saimnieks Riekstiņš. Būri [taisīti no koka. — S.C.] iznāca lētāki, jo kurvjī [tīkla murdi ar stīpām. — S.C.] ūdenī ātri sapuva. Gadā vienā vietā vajadzēja ielikt 3—4 kurvjus, lai tie vienmēr būtu jauni un stipri. Atceros, ka būru nemaz nebija. Riekstiņš bija atjautīgs cilvēks. Pirmie būri bija ar iedzirkni — *mutīti*. Būri, kas veidoti pēc slazda principa, parādījās vēlāk» (E 21, 4082, Dole). Citētās domas atkārtoja un papildināja 1886. gadā dzimušais Pēteris Grunde: «Lašu būri sākās neilgi pirms pirmā pasaules kara. Pirmie būri te bija Klambaru saimniekam Riekstiņam, kurš zvejoja Klambara tacī. Kur Riekstiņš būrus ņēma, nezinu. Riekstiņš bija vecs zvejnieks, tāpat arī viņa tēvs, kas ilgus gadus zvejojis šajā tacī. To, ka būru agrāk nebija, varu droši apgalvot. Tad zvejoja tikai ar lašu kurvjjiem. Būri tūliņ bija pēc slazda principa. Vēl bija runa par to, ka kurvjī pārbaudīt jāiet upē, bet būrim jau no krasta redz, ka lasis iekšā. Lašu būrus ar iedzirkni te neesmu redzējis [Šo vecāko un vienkāršāko būru tipu Daugavā pie Doles (74. att.) 18. un 19. gs. mijā zīmēja J.K. Broce (Monumente II, 10. lpp.). — S.C.]. No Riekstiņa būrus pārņēma citi zvejnieki» (E 21, 4087, Dole). Šo zināmā mērā pretrunīgo stāstījumu pārbaudei ir meklējami arhīvu dokumenti.

Ir pierakstītas atmiņas arī par pavēcu Doles nēģu zvejnieku Parsiņu, kurš dzīvojis Paegļa krogā un ap 1900.—1910. gadu braucis uz Narvu nolūkā nomāt nēģu ķeršanai izdevīgas vietas. Tajos gados it kā cēlusies Daugavas nēģu zvejas krāču nomas maksa, un Parsiņš devies uz Narvu meklēt izdevīgākus zvejas apstākļus. 1884. gadā dzimušais Pēteris Krūka atcerējās: «Doles lejgalā Mālkalnos [?] dzīvoja zvejnieks Parsiņš. Viņš bija pirmais Doles zvejnieks, kas brauca zvejot uz Narvu. Narvā viņš zvejoja nēģus, jo bija labs nēģu zvejnieks. Parsiņš zvejoja arī Daugavā. Uz Narvu viņš brauca viens pats vai kopā ar citiem, nezinu. Parsiņš bija labi gados, kad biju vēl puika. Viņš brauca uz Narvu jau tad, kad man bija 17—18 gadu» (E 21, 3956, Dole). P. Krūkas teikto bagātināja 1886. gadā dzimušais Pēteris Grunde: «Doles lejasgalā Paegļa krogā

73. att. Lašu būra paceļamo vārtiņu sprūda kopskats Stāvūžkaula taci Daugavā pie Doles salas 1961. gadā (E 867. filma, 17. neg.).

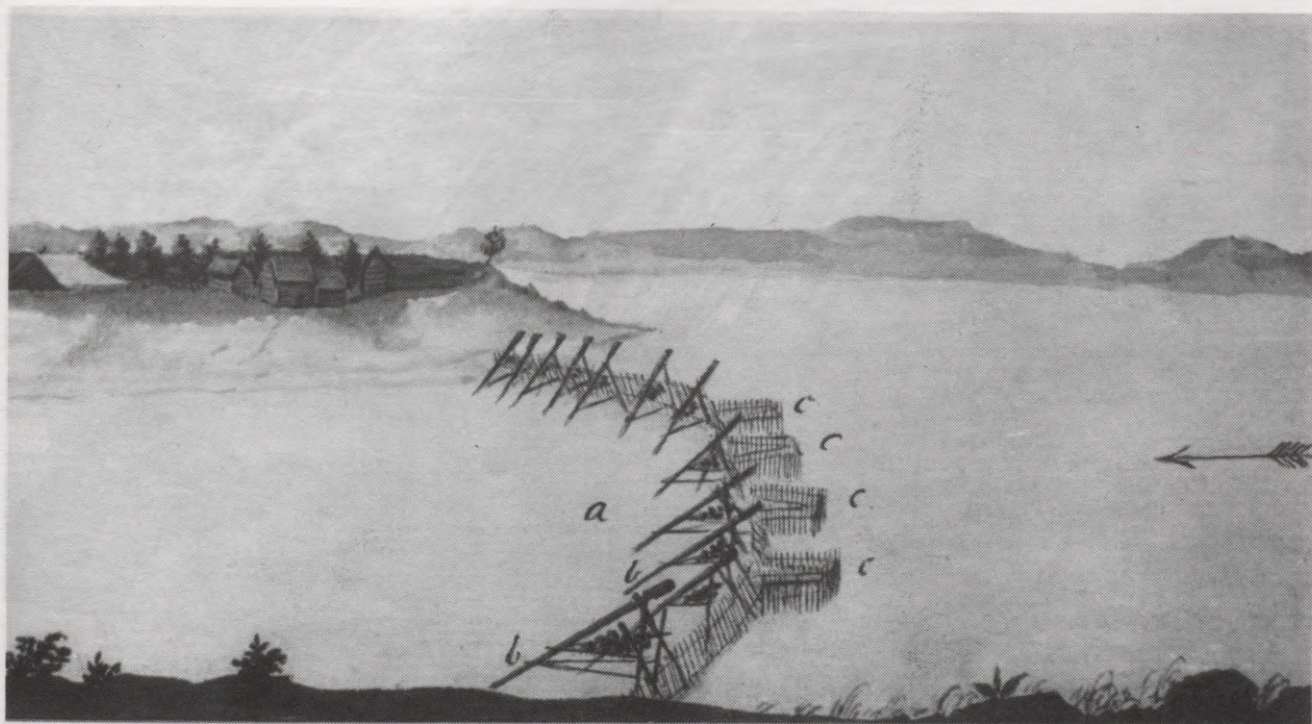
dzīvoja zvejnieks Parsiņš, vietējais latvietis. Viņš pirms pirmā pasaules kara ap 1910. gadu brauca uz Narvu zvejot. Kara laikā viņš bija Petrogradā. Viņš brauca turp it kā nosolīt zveju. Dolē zvejas vietu cenas sakāpušas augstu. Zveja nesusi zaudējumus, un Parsiņš braucis turp meklēt labākas un izdevīgākas zvejas vietas. Atbraucis atpakaļ Dolē, viņš daudz stāstīja par Narvas zveju un teica, ka tur labi lomi. Viņš vairākas reizes atbrauca no Narvas šurp. Klambara tača nomnieks Riekstiņš ar Parsiņu bija labi paziņas» (E 21, 3954, Dole).

Pēteris Grunde vēl zināja stāstīt, ka Rīgas zivju tirgotājs, zvejas vietu nomnieks un zvejas uzņēmējs Sēlis cariskās Krievijas laikā braucis zvejot uz Volgu, no kurienes vedis nēģus (E 21, 4086, Dole). Līdzīgas ziņas sniedza arī vecais Salacgrīvas zvejnieks Aleksandrs Martinsons, kurš labi pārzināja zvejas situāciju Salacā. Viņš daudz stāstīja par Sēli kā Salacas zvejas vietu nomnieku, tāpat par uzņēmēja citu saimniecisko darbību. Vecsalacas pagasta tiesas dokumenti (LVVA, 1184. f., 1.–3. apr.) apstiprina daudzu Martinsona pausto faktu pareizību.

Šīs teicēju sniegtās ziņas rosina turpmākiem meklējumiem. Īpaši nozīmīgi būtu dokumenti, kas apstiprinātu, precizētu un papildinātu ekspedīciju pierakstus.

Jūras zvejnieki parasti strādāja ūdens joslā, kas atradās pretim viņu ciemam vai sētai, tikai nedaudz nobraukdami uz vienu vai otru pusi. Zvejas pamatiecirkņa garums varēja svārstīties no 2 līdz 5 km. Tā bija Engures pagasta Ābragciemā, Pabažu pagasta Bātcieņā un Vecsalacas pagasta Kuivižos. Tomēr nereti tas stiepās 10 un vairāk kilometru garumā, kā notika Baltijas jūras Kurzemes piekrastes izstieptajos zvejniecīmos — Rucavas pagasta Nidā, Papes Ķoņos un Papē, Nīcas pagasta Jūrmalcieņā, Popes pagasta Lielirbē, Lūžņā un Miķeļtornī (Pizā), Dundagas pagasta Saunagā un Vaidē, Lubezeres un Nogales pagasta Kaltenē un citur. Tomēr, ja zvejnieki iebrauca kaimiņu ciema vai sētas zvejas iecirknī, tas neskaitījās paraduma tiesību un zvejas ētikas pārkāpums. Visai bieži tā gadījās nakts zvejā ar laižamajiem tīkliem. Vistingrāk zvejas iecirkņa robežas ievēroja, strādājot ar vadiem, piekrastes tīkliem, āķiem un jūras murdiem. Kā redzējām 108. lpp. un sek., vada, murda un citas zvejas vietas atsevišķai sētai (zvejas saimniekam) vai zvejnieku grupai stingri noteica muižas pārvalde (E 30, 1973.–1995. gada ekspedīciju pieraksti).

Sevišķi ienesīgu zivju sugu zvejas sezonā arī atsevišķu ciemu jūras zvejnieki devās peļņas rūpalā uz citām piekrastēm, kur meklējamās zivis parādījās agrāk vai salasījās lielākā daudzumā. Rīgas liča Kurzemes pie-

74. att. Lašu tača shēma Daugavā 18. gs. beigās (Monumente II, 10. lpp.). Spriežot pēc izvietojuma, tas ir Bērzmēntes kaula tacis.
a — tača kopskats ar izliekumu, kas vērstas pret straumi; b — ar akmeņiem noslogotie tača balsti — āži; c — lašu būri ar iedzirkni.

krastes dienviddaļā esošo Ābragciema, Apšuciema un citu apmetņu zvejnieki vismaz kopš 18. gs. pēdējā ceturkšņa pavasarī savās laivās burāja uz Dundagas piekrasti, lai zvejotu butes un citas zivis. Viņi tur palika visu vasaru. Kūpinātās un sālītās zivis peļņinieki nogādāja mājās vai pārdošanas vietās gan paši, gan nodeva pārpircējiem, kas nereti nāca no to pašu piekrastes zvejnieku dzimtām vai ciemiem (Brandt 1836, 14. lpp.; LA, 1824, 1. maijs un 31. jūl.; 1825, 20. aug; 1830, 11. dec.; LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 77. lpp.). Tāda tālā sezonas peļņas zveja turpinājās līdz 19. un 20. gs. mijai (Гейнemann 1904, 7., 430. lpp.; E 30, 4121, Ābragciems). To nodrošināja Dundagas piekrastes bušu augstā kvalitāte. Peļņā braucēji apmetās piekrastes lībiešu zvejnieku sētās vai arī uzcēla krastmalā apkurināmas pagaidu mītnes. Tās nav saglabājušās līdz mūsdienām. Tālās peļņas zvejnieki strādāja ar saviem zvejas rīkiem un paņēmieniem.

Kurzemes guberņas valdes amatpersona Ulrihs fon Šlipenbahs 1809. gadā aprakstīja tālciemu zvejnieku ierašanos Dundagas piekrastē un viņu īslaicīgo uzturēšanos tajā: «Dundagas piekraste ir ļoti bagāta ar zivīm, un no Rīgas apkārtnes, tāpat kā no piekrastes kaimiņu apvidiem, šurp ik gadus nāk zvejnieki, kuri visu vasaru par zināmu maksu zvejo pie šā krasta. Viņi dzīvo mazās tikai vasarai celtās mītnēs, kuras izkļūdas pa piekrasti.. Pa ceļam no Ģipkas līdz Kolkai mēs redzējām līdz 50 tādu zvejnieku mītnu.. Mēs iegājām vienā zvejnieka mītnē un atradām lielu un mazu [pieaugušu un bērnu. — S.C.], vīriešus un sievietes,

kas tīrīja kūpināšanai paredzētas jūras zivis; zem jumta pie kārtīm jau karājās zināms iztīrītu zivju daudzums, uz zemes [uz zemes klona. — S.C.] dega uguns, kuras augšupejošajos dūmos kūpinājās zivis» (Schlippenbach 1809, 202.–204. lpp.).

Šī vasaras pagaidu mītne, domājams, bija vientelpas dūmistaba, līdzīga tai, kas pārvesta un uzstādīta Ventspils Jūras zvejniecības brīvdabas muzejā. To izmantoja kā zivju kūpinātavu un sauca par *dūmnamu* (75. att.).

Rīgas līča Kurzemes piekrastē pagaidām precīzi zināmas divas vietas, uz kurām tālajā sezonā zvejā jūnijā — augustā burāja mazi laivu kolektīvi, lai zvejotu ar metamiem tīkliem, bušu un luču vadiem. Pirmā no tām bija nelielais *Lepstu līkums* pie vecās mežsargmājas un Lepstu krogs. Tas atradās starp Bērziemu un Mērsragu. Līkumā labi ķērās butes, luči, sīgas un vimbas. Turp devās jūras zvejnieki no Ābragciema, Apšuciema, Engures, arī Engures ezera zvejnieki no Ķūļciema un Dziedrucieņa. Otrā vieta bija *Daudzīte* starp Mērsragu un Upesgrīvu. Tur labi ķērās luči un butes. Turp brauca Apšuciema un Pliņciema jūras zvejnieki, arī Engures ezera zvejas vīri no Krievragciema un Ķūļciema. Šajā tālajā zvejā piedalījās visiem sociālajiem slāņiem piederoši zvejnieki — saimnieki, kalpi, vaļinieki un citi. Zvejnieki, kas dzīvoja darba vietai tuvākajos ciemos, vakarā devās mājup. Tālāko ciemu iedzīvotāji zvejas vietā apmetās vairākas dienas un pat nedēļas. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā naktsmītnēm

75. att. 19. gs. pirmajā pusē (?) Ventspils raj. Tārgales pagasta Lūžņas Dēliņos celtais lībiešu vientelpas *dūmnams* — zivju kūpinātava Ventspils Jūras zvejniecības brīvdabas muzejā 1957. gadā. Iespējams, ka aptuveni tādas bija tālajā peļņas zvejā uz Dundagas piekrasti atbraukušo zvejas vīru vasaras pagaidu mītnes, ko cēla jūrmalā.

taisījuši teltis no vecām burām. Ēdienu gatavojuši ugunsuros. Zivju kūpināšanai būvējuši dūmnamus. Kopā ar zvejniekiem piekrastē uzturējās arī viņu sievas. Viņas tīrīja, sāļīja un kūpināja zivis. Daļu loma pārdeva zvejas vietā, daļu veda mājup (E 30, 4118–4121, Ābragciems).

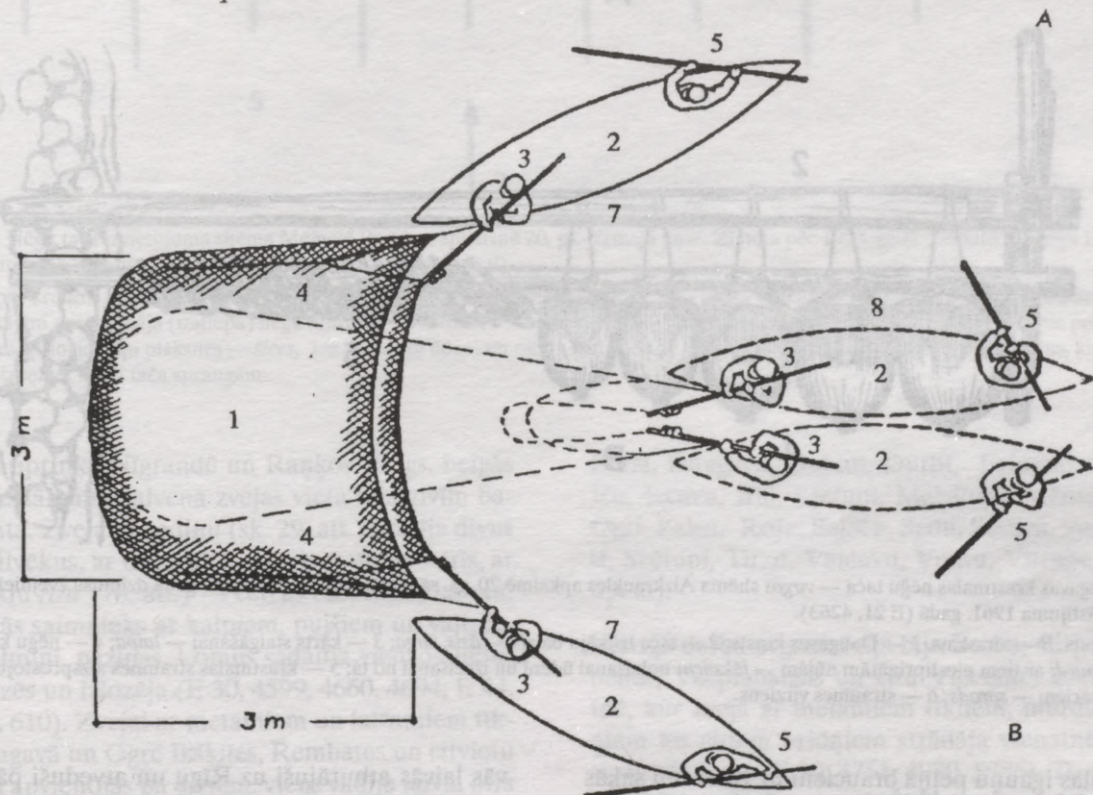
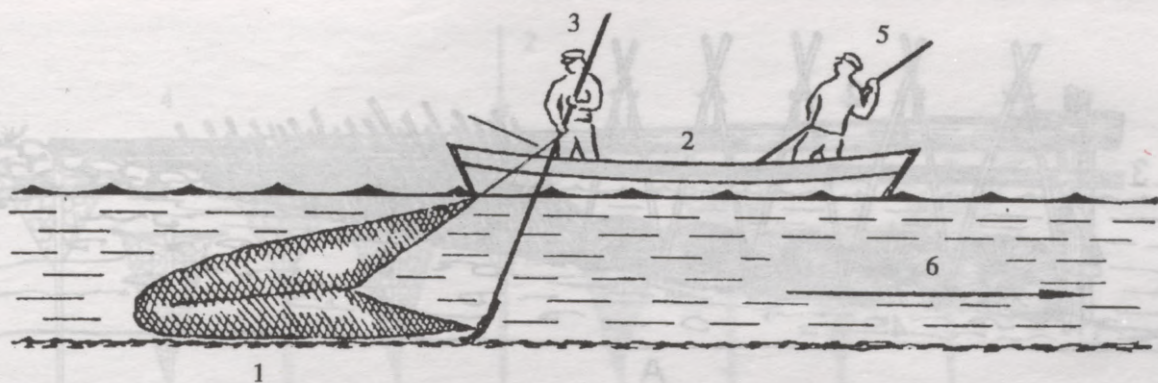
Pagaidu mītnes tālās zvejas vietās cēla arī igauņu, karēļu, krievu, somu un citu Ziemeļaustrumeiropas tautu zvejnieki (Manninen 1931, 255., 266., 267. lpp.; Sirelius 1934, 270., 274., 306. att.).

Arhīvu dokumenti liecina, ka Rīgas līča Vidzemes piekrastē viena no tālās sezonas zvejas vietām, kurā pulcējās zvejnieki, bija *Vadloms* Svētciema pagastā. Tas atradās jūrmalā starp Svētupes un Unģenes ietekām līcī. Vadlomā atradās arī Svētciema muižas krautuve un krogs. Tur vienmēr apgrozījās cilvēki — kokmateriālu vedēji, malkas kuģu un laivu lādētāji, zvejnieki, zivju tirgotāji un citi.

Zvejnieku došanos tālajā sezonas reņģu zvejā Baltijas jūras piekrastē aprakstīja B. Heinemanis: «Pavasārī ar reņģu zveju nodarbojas ne vien pastāvīgie vietējie iedzīvotāji, bet arī jūras krastā uz laiku atbraukušie zemnieki — zemkopji, tāpat arī tuvējo salu iedzīvotāji;

pēdējie tajā gadījumā, kad reņģu zveja pie salām kaut kādu iemeslu dēļ sākas vēlāk nekā Baltijas piekrastē» (Гейнеман 1904, 7., 437. lpp.; par to viņš stāstīja arī 430. lpp.).

Ir nepilnīgas ziņas par to, ka Rīgas līča Vidzemes piekrastē vismaz bagātas zvejas gados zvejojuši arī Sāmsalas igauņi un no kaut kurienes atbraukuši krievi. Laikraksts «Mājas Viesis» 1881. gada 6. jūnijā tajā sakarā rakstīja: «Reņģu zveja gar Vidzemes piekrasti šinī pavasarī bijusi ļoti bagāta. Reņģes, ledum aizejot, kā zināms, lieliem, bieziem bariem dodas uz jūras malu, kur tad zvejnieki tās ar tīkliem sagaida. Pirmās, tā saucamās ledus reņģes, ir tās gārdākās un gandrīz tik lielas kā laba siļķe. Par šādu reņģu spaini maksāja 45 kap. Pēcāk, kad izrādījās, ka zveja šogad izdevīga, varēja jau pirkt pa 30, vēlāk pa 15 un tālākās piekrastes vietās, kur sāls nebija tik drīzi sadabūjama, pat pa 7 un 5 kap. Stāsta, ka vienā vietā aiz sāls trūkuma reņģes ierakuši zemē. Ar reņģu zveju nodarbojās ne tikai vietīgie zemnieki, bet arī svešnieki, iznomādami no gruntsīpašniekiem [muižniekiem. — S.C.] zvejošanas tiesību. Esot aprēķināts, ka šie svešnieki, pa daļai krievi, pa daļai sāmsalieši, no Pērnavas apgabala vien līdz 17 000 r. šogad aizveduši, kurus tie ar reņģu zvejošanu sapelnījuši.» Iespējams, ka dažkārt uz Vidze-

76. att. Laižamtiķis — rīze, rīža un zveja ar to Daugavā Pļaviņu—Kokneses apkārtnē. Shēma zīmēta pēc veco zvejnieku stāstījumiem 1961. gadā.

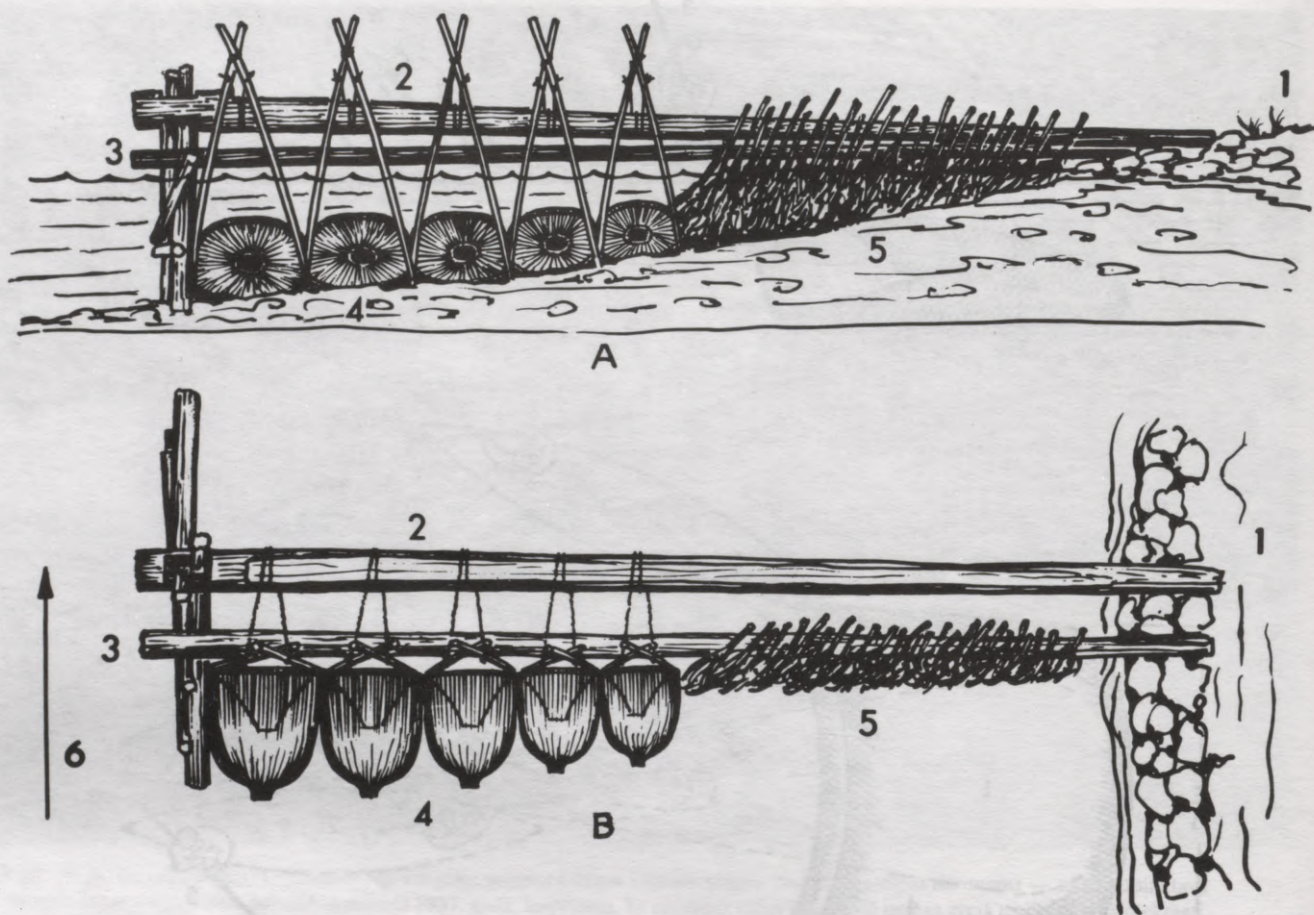
A — sānskats. B — virsskats. 1 — rīze; 2 — laivas; 3 — rīzes turētājs; 4 — signālaukliņas — jautri; 5 — laivas stūmējs; 6 — straumes virziens; 7 — laivu stāvoklis rīzes laišanas laikā; 8 — laivu stāvoklis rīzes izcelšanas laikā.

mes krastiem atbrauca arī Kihnu salas igauņu zvejnieki. 1887. gadā Vecsalacas pagasta tiesas protokolā ierakstīts, ka vietējais zivju tirgotājs Andrejs Rehe nopircis no kihniešiem 48,5 mucas reņģu un samaksājis par tām pie minētās tiesas 422 rubļus un 37,5 kapeikas, t.i., 8,75 rubļus par mucu (LVVA, 1184. f., 3. apr., 37. l., 115. lp.).

Tomēr Vidzemes piekrastē tālā sezonas peļņas zveja nekad nerasniedza tik lielus apmērus kā Igaunijā pie Pērnavas līča un citās piekrastēs. Tur strādāja peļņā braukušie igauņu un krievu zvejnieki. Dokumentos ir ierakstīts, ka 19. gs. 60. gadu otrajā pusē Pērnavas piekrastē zvejojuši 200 Peipusa krievi. Tā kā tie neievēroja novada likumus, pilsētas varas iestādes un vie-

tējie iedzīvotāji sāka viņiem traucēt zveju (LVVA, 3. f., 1. apr., 12 046. l., 3.–9. lp.). Igaņu un krievu zvejnieku darbošanos tālajā sezonas peļņas zvejā pie Igaunijas krastiem pietiekami plaši aprakstījuši A. Lutss (Luts 1964), I. Manninens (Manninen 1931, 100.–106. lpp.), A. Moora (Moopa 1950, 46.–48. lpp.; Moora 1964, 165.–222. lpp.), G. Renks (Ränk 1934).

Ar zināmu atrunu par tālajā peļņā gājušiem zvejniekiem var uzskatīt tos Sāmsalas igauņus, kuri pavaros devās uz Dundagas piekrastes lībiešu ciemiem. Tur viņi salīga pie saimniekiem par puišiem un kopā ar latviešiem un lībiešiem zvejoja Baltijas jūrā un Rīgas līcī. Viņi strādāja ar darba devēja rīkiem. Vasaras darbiem beidzoties, viņi rudenī atgriezās Sāmsalā. Tā-

77. att. Daugavas krastmalas nēģu tača — virgas shēma Aizkraukles apkaimē 20. gs. sākumā. Zīmēta pēc 1897. gadā dzimušā zvejnieka Jāņa Pandera stāstījuma 1961. gadā (E 21, 4263).

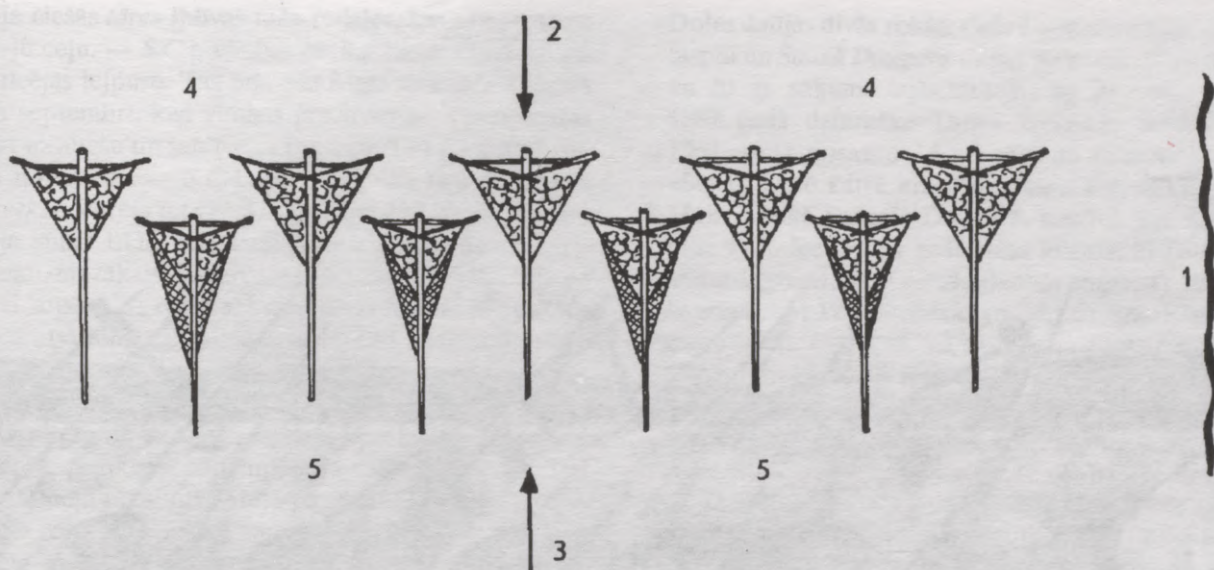
A — pretskats. B — virsskats. 1 — Daugavas krasts; 2 — tača trijkāju balsts — āzis, virga; 3 — kārts staigāšanai — laipa; 4 — nēģu ķeršanas ierīces — murdi ar tiem piestiprinātām nūjām — jākstiem nolaišanai ūdenī un izcelšanai no tā; 5 — krastmalas straumes aizsprostojums ar egļu un paegļu zariem — sprods; 6 — straumes virziens.

di Sāmsalas igauņu peļņā braucieni uz Kurzemi sākās ne vēlāk kā 16. gs. otrajā pusē (Arbusow 1924, 173. lpp.) un plašos apjomos turpinājās līdz Igaunijas Republikas nodibināšanai un robežas slēgšanai ar Latviju ap 1920. gadu. 20.—30. gados sāmsaliešu došanās peļņā uz Ziemeļkurzemi ievērojami apsīka. Diemžēl līdz šim apstrādātie avoti neļauj pietiekami plaši aplūkot ne peļņas darbos nākušos igauņus kā atsevišķas personas, ne arī viņu kopumu. Arī līdzšinējie ekspedīciju pieraksti atspoguļo norisi tikai kā faktu, bet nedod iespēju attēlot to visās detaļās.

Samērā bieži tālajā sezonas peļņā pie Kurzemes krastiem ieradās Roņu salas roņu mednieki. Viena no viņu apmešanās vietām 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā bija jau minētais Lepstes krogs (E 30, 4047, Ābragciems). Mums pagaidām zināmās senākās norādes par viņu nākšanu uz Kurzemes piekrasti attiecas uz 1825. gadu. Tajā gadā ir minēts arī Lepstes krogs (LA, 1825, 6. aug.). Droši vien roņsalieši tur ieradās arī krietni agrāk, jo roņu medības tajā piekrastē ir minētas jau 1790. gadā (Brandt 1836, 7. lpp.). J.K. Broce 18. gs. beigās uzzīmēja divus Roņu salas zemniekus, kas sa-

vās laivās atburājuši uz Rīgu un atveduši pārdošanai roņu ādas un taukus, lai par to saņemtu sāli un dzelzi. Par roņsaliešu saimniecisko darbību Rīgā zīmējuma paskaidrojumā lasām: «Divi Roņu salas zemnieki, kādi tie laivās ierodas Rīgā; viens no viņiem iznēsā pārdošanai zeķes un adītus kreklus; viņi ievēd Rīgā arī roņu taukus un ādas un saņem pretī sāli un dzelzi» (Monumente III, 82. lpp.). Tajā pašā zīmējumā redzama kāda no Roņu salas iebraukusi sieviete. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Roņu salas roņu mednieki apmeklēja arī Kaltenes—Rojas un Rīgas līča Vidzemes piekrasti (E 30, 6132, Kaltene; BV, 1887, 19. marts).

Ļaudis, kas zvejoja ar sīkajiem rīkiem (bridņiem, katicām, metamiem un laižamiem tīkliem, murdiem, naktsāķiem, pāra murdiem, maziem tačiem, smeltnēm, ūdām u.c.) savām vajadzībām un pārdošanai, strādāja vieni vai arī ar savas ģimenes spēkiem. Nereti viņi biedrojās ar kaimiņiem tādā apjomā, kādā to prasīja attiecīgie rūpala rīki. Tos rīkus, kuru izgatavošanai vajadzēja vairāk materiālu, taisīja kopīgi. Arī tajā zvejā sievietes piedalījās samērā reti.

78. att. Nēģu tača izvietoējuma shēma Mēmelē Bauskas apkārtnē 20. gs. pirmajā pusē. Zīmēta pēc 1923. gadā dzimušā Ludviga Lazdiņa stāstījuma 1988. gadā (E 30, 1988. gada ekspedīcijas pieraksti).

1 — upes kreisais krasts; 2 — straumes virziens; 3 — nēģu peldēšanas virziens; 4 — mazie trijkāji — *buki*, ko noslogoja ar akmeņiem, starp kājām nostiprināja (izstiepa) nēģu murdus — *venterus*; 5 — lielie trijkāji — *buki*, kurus noslogoja ar akmeņiem, bet pie priekškājām piestiprināja dēļu plāksnes — *šices*, kas aizturēja ūdeni un radīja tači spēcīgu straumi. Straume ierāva murdus tos nēģus, kuri mēģināja izpeldēt cauri tača spraugām.

Kuldīgas apriņķa Nīgrandē un Raņķos 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā galvenā zvejas vieta bija zivīm bagātā Venta. Zveja ar vadiņu (sk. 29. att.) prasīja divus vai trīs cilvēkus, ar trejbrīdi *kabi* (sk. 6. att.) — trīs, ar laižamtīklu *rīžu* (76. att.) — četrus cilvēkus. Darbam apvienojās saimnieks ar kalpiem, puīšiem un vaļiniekiem, kaimiņi, paziņas. Lomus sadalīja vienāda lieluma kaudzēs un izložēja (E 30, 4599, 4660, 4694; E 44, 591, 609, 610). Zvejai ar metamiem un laižamiem tīkliem Daugavā un Ogrē Iksšķiles, Rembates un citviet zvejnieki apvienojās pa diviem: viens vadīja laivu, otrs rīkojās ar tīklu. Mazos tačus viņi būvēja un apkalpoja katrs atsevišķi, dažkārt sabiedrojās divi zvejnieki. Lomus dalīja uz pusēm (E 30, 6068, 4838). Tāda zvejas organizācija ar minētajiem rīkiem pastāvēja visā Latvijā.

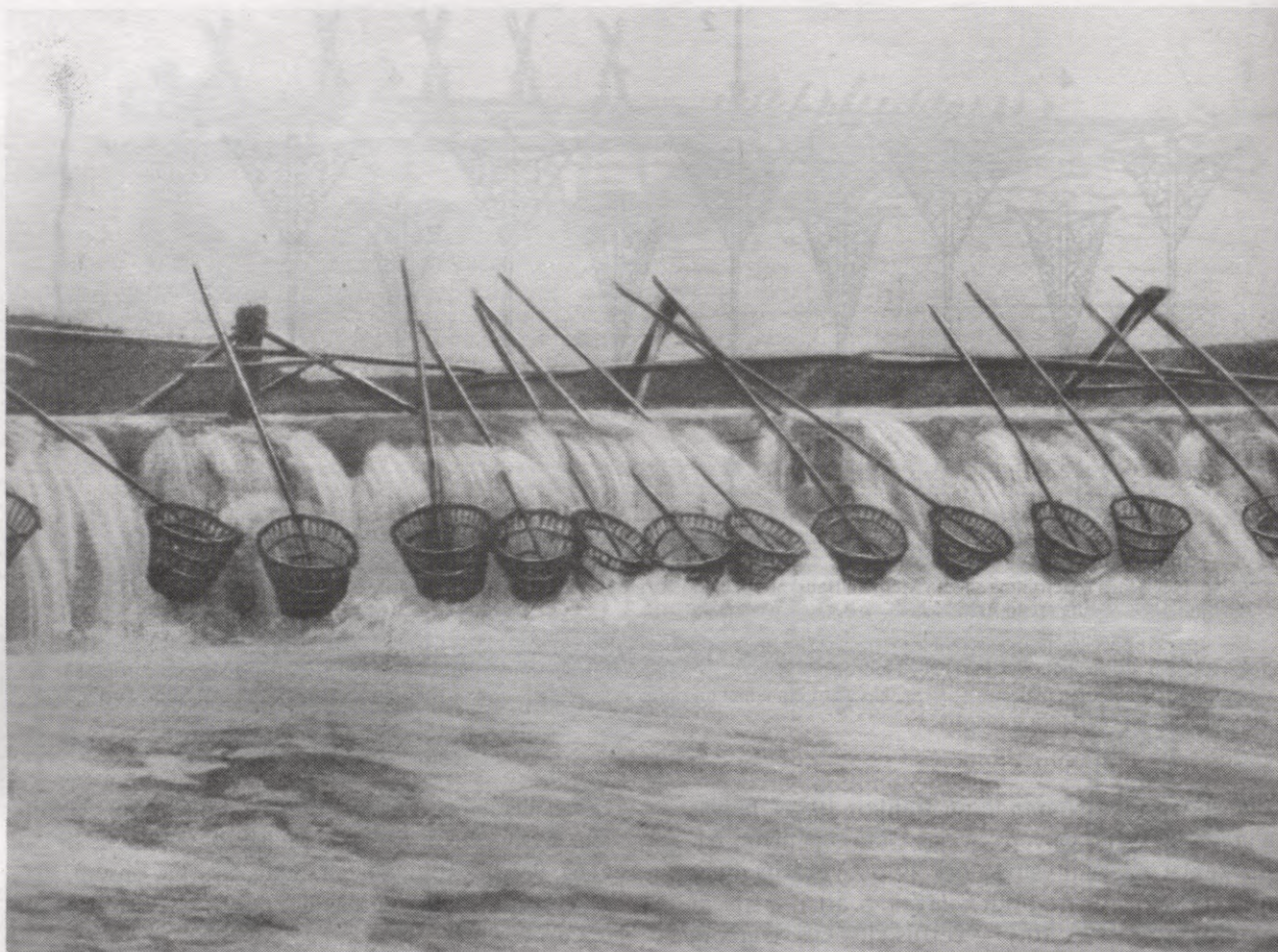
Nelielie tači, kurus būvēja un apkalpoja viens vai nedaudzi zvejnieki, bija bieži sastopami Aģē, Dubnā, Gaujas augštecē un vidustecē, Daugavas vidustecē (77. att.), Lielupē, Mēmelē (78. att.), Rojā, Salacā, Svētupē, Ventā (79. att.), Vitrupē un citās upēs (LVVA, 1184. f., 3. apr., 37. l., 105.–110., 130.–134. lp., 1867. gads, Vecsalaca; 1779. f., 1. apr., 1. l., 107. lp., 1854. gads; 8. l., 157. lp., 1870. gads, Svētciems; 4551. f., 1. apr., 107. l., 102. lp., 1857. gads, Bērzaune; 96. f., 4. apr., 17 308. l., 1859. gads, Ventas lejtece posmā no Kuldīgas līdz Ventspilij; 6810. f., 1. apr., 13.–17. u.c. lietas, Vidzemes draudzes; KVVA, 1528. f., 1. apr., 95. l., 1814. gads; 96. l., 1815. gads; 131. l., 1817. gads; 148. l., 1817.—1819. gads, Vidzemes muižu un mācītājmuižu vaku grāmatas; arī citas minētā fonda lietas; E 30, 1956.–1995. gada ekspedīciju pieraksti par Aivieksti, Bārtu,

Bērzi, Daugavu, Dubnu, Durbi, Feimanku, Gauju, Iču, Iecavu, Irbi, Lielupi, Melsilupi, Mēmeli, Mūsu, Ogri, Palsu, Roju, Salacu, Sedu, Sesavu, Susēju, Svēti, Svētupi, Tīrzu, Vaidavu, Ventu, Vitrupi un citām upēm).

Līdzīga darba organizācija bija Bebru, Cirgaļu, Dzērbenes, Vecpiebalgas un citu Vidzemes ezeru apkārtnē, kur zvejā ar metamiem tīkliem, murdiem, vadiņiem un citiem brīdņiem strādāja vienatnē vai dažī zvejnieki kopā (E 30, 4751, 4970, 5986). To pašu stāsta arī Bērzpīlī, Daugasnē, Šķilbēnos un citās Latgales vietās izdarītie pieraksti (E 27, 9191, 9218, 9260 u.c.), tāpat 1968.—1988. gada dotumi, kas iegūti Kurzemē un Zemgalē pie Babītes, Durbes, Engures, Lielaucē, Liepājas, Papes, Usmas, Vilgales ezera, Augšzemē pie Meduma, Riča, Silenes, Sventas, Varnaviču ezeriem (E 30).

Visā Latvijā pastāvēja tādas kopīga darba organizācijas formas, kurās vairāki, dažkārt pat daudzi zvejnieki apvienojās rīcībai ar nelielajiem un pat sīkajiem rīkiem (līvjiem, metamiem tīkliem, murdiem, vadiņiem, vienbrīdņiem). Tā viņi centās aptvert iespējami lielāku ūdensbaseina daļu un iegūt bagātāku lomu. Dažkārt tādos gadījumos apvienoja darbu ar dažādas nozīmes un uzbūves rīkiem, piemēram, brīdņus un metamos tīklus, tačus un metamos tīklus u.tml.

Vismaz kopš 18. gs. beigām Daugavā pie Doles salas pazīstama kopīga vimbu zveja ar metamajiem tīkliem, ko sauca *suveks*. Tam apvienojās līdz 60 zvejnieku. Darbība norisa lejpūs lašu tačiem. Tās būtība šāda:

79. att. Lašu un vimbu taci Ventas rumbā pie Kuldīgas 20. gs. sākumā (Sahm 1917, 21. lpp.).

Lašu tači aizšķērsoja Daugavas plūdumu, atstājot neaizsprostotu tikai likumā noteikto straumes tiesu — *brīvteci, ķēniņa āderi* u.c. Daļa vimbu, arī lašu, neatrada ceļu uz nārsta vietām augšpus Doles un lielā skaitā drūzmējās lejpus tačiem. Augustā vai septembrī, kad vimbas jau kļuva pietiekami treknas, tača īpašnieks — muižnieks vai arī nomnieks izziņoja suveksa dienu. Norisē drīkstēja piedalīties jebkurš zvejnieks. Viņi sadalījās pa pāriem. Katram pārim bija laiva un tīkls. Viens zvejnieks vadīja laivu, otrs meta ūdenī un vilka atpakaļ laivā lielacu liekaču tīklu *tinu* (sk. 34. att.), ko šajā gadījumā sauca *vimbuksis*. Katra zvejnieku pāra rīcībā bija divi tīkli, kurus piesēja vienu otra galā. Izsludinātajā dienā salasījās ne mazāk kā 30 laivu, t.i., 60 zvejnieku. Nonākušas zvejas vietā, laivas izkārtojās šķērsām upei vienā izliektā rindā. Atstatumu starp laivām turēja viena tīkla garumā. Tača īpašnieks vai nomnieks stāvēja krastā un ar šāvieni gaisā deva zvejas sākuma signālu. Tad zvejnieki izmeta šķērsām upei savus tīklus vienā rindā tā, lai viena tīkla beigas būtu pie otra tīkla sākuma. Pēc tam laivas airējās augšup pret straumi līdz tacim. Tur katra laiva apstājās pretim savam tīklam un visas vienlaikus sāka laisties le-

jup. Laižoties lejup, viens zvejnieks stāvēja laivā un ar zivju baidāmo koku (*dalba, dukurs, purga* un citādi nosaukumi) (sk. 52. att.) bieži un ātri sita ūdenī, tā radīdams troksni un ūdens kustību un dzīdams zivis tīklā. Piebraucot pie tīkliem, zvejnieki ievilka tos laivās un izņēma zivis. Tādā pašā veidā tīklus izvietoja un ievilka laivās vairākas reizes un katru reizi lejup pa straumi citā vietā. Lai zveja būtu līdztiesīga un visu dalībnieku guvums iespējami vienāds, zvejnieku vietas pirmajā tīklu rindā lozēja. Nākamajās rindās viņi mainīja tīklu vietas līdzīgi tam, kā to darīja jau minētajā jūras tīklu jadā, vai arī mainīja murdu vietas garajos nēģu tačos (plašāk sk. 177., 197. lpp.) (LVVA, 673. f., 1. apr., 146. l., 371. lp.).

Sazvejoto vimbu pusi saņēma tača īpašnieks vai nomnieks. Otra puse palika zvejniekiem, kuri to sašķiroja vienādās daļās. Suveksu praktizēja tāpēc, ka platā un ūdensbagātā upē zveja ar vienu tīklu deva niecīgu lomu. Par to, ka suveksa dienā iznīcina lielu daudzumu uz nārsta vietām ejošu zivju, neraizējās.

Jau minētais Doles zvejnieks Pēteris Grunde 1961. gadā suveksu attēloja šādi: «Kad lašu tačos lika *kurvjus* un

bija ciešās *tāres* [blīvas tača redeles, kas aizsprostoja zivju ceļu. — S.C.], vimbas netika tacim cauri un sapulcējās lejpusē. Tas bija pie Klambara tača augustā un septembrī, kad vimbas jau treknas. Viņas cenšas tikt uz augšu un sablīvējas pie tača. Tad Riekstiņš [tača nomnieks. — S.C.] paziņoja, ka tajā dienā būs *suveks*. Varēja iet visi, kas grib, pa divi kopā. Vienam bija jāmet tīkls, otrs airēja laivu. Sagāja daudz zvejnieku, mazākais, 30 laivu, t.i., 60 cilvēku. Tīkli bija pa divi kopā. Visi zvejnieki sastājās ar laivām lejpus tača tādā attālumā, cik sniedza tīkls. Tad Riekstiņš krastā izšāva un zvejnieki izmeta tīklus šķērsām pāri Daugavai vienu otram galā. Tad ar laivu aizbrauca savam tīklam pretim uz augšu un *dukurējot* laidās lejup. Kad piebrauca tīklam, to ņēma laivā un izņēma zivis. Tad tīklu meta atkal otrā vietā pa straumi uz leju. Lokus meta vairākas reizes. Tīkla mešanas vietas lozēja. Kad meta otro reizi, mainījās vietām. Suveksu taisīja tāpēc, ka platā vietā lielā dziļumā ar vienu tīklu neko nevarēja izdarīt. Tīkli bija *vimbukši*. Zivis sakrita *kulītēs* [tīkla maisiņos, kas veidojās, izgrūžot linuma acis cauri liekaču acīm. — S.C.]. Nosaukumu «suveks» zinu visu mūžu. Arī muiža taisīja suveksu. Muiža paturēja pusi loma, zvejnieki otru pusi. Arī tača īpašnieks paturēja pusi loma, bet zvejnieki otru pusi. Arī vēl tagad rudenos taisa suveksu. Arī tagad pusi loma paņem zvejnieki, pusi nodod valdībai [valstij. — S.C.] (E 21, 4016, Dole).

Suveksu praktizēja arī Lielupes lejtecē, kur to sauca par *upes kāzām*. Vācu valodā rakstītajos avotos pagaidām atrasti nosaukumi *Fischjagd* (zivju medības), *Flusshochzeit* (upes kāzas) un *Klapperjagd, Klopffischerei* (trokšņojošā zveja). Norisē piedalījās četru valsts muižu (Hercogmuižas, Kalnciema muižas, Klīvesmuižas un Lapskalna) un divu privātmuižu (Ekmuižas un Valgundes muižas) ļaudis. Kārtības uzturēšanas nolūkos zvejai sekoja visu minēto muižu pārvaldes pārstāvji (LVVA, 96. f., 6. apr., 750. l., 9. lp., 1797. gads). Suveksu Lielupē Kaigu—Kalnciema apkārtnē vispārīgās līnijās aprakstīja Z. Ligers (Ligers 1942, 88., 92. lpp.). Domājams, ka šis zvejas paņēmieni tāpat kā daudzi citi ir krietni senāks par 18. gadsimtu. A. Bulmerinka publicētajā dokumentu krājumā atrodam norādes par suveksu kā vimbu zvejas paņēmieni Salasmuižā 1661. gadā un pie Doles 1670. gadā (Bulmerincq 1931, 62., 451. lpp.). Iespējams, ka par suveksu runāts arī 1609. gada 14. augusta aktā, kurā uzņēma Daugavas lejtecē lietotos lašu vadus. Tur par sišanas zveju (*Fischklopfen*) pie Doles stāstīts kā par paņēmieni, kurš mantots no senseniem laikiem (*von altersher bei Dalen*) (Bulmerincq 1931, 831. lpp.).

Daugavas, Gaujas un Salacas lejtecē būvēja lielus tačus lašu un nēģu zvejai (sk. 22., 30., 74., 80. att.). To ierīkošana un apkalpošana prasīja daudz līdzekļu, materiālu un darbaroku. Tādēļ zvejnieki veidoja taču kolektīvus, kuru lielums bija atkarīgs no tača garuma un būvei vajadzīgo materiālu daudzuma. Daugava pie

Doles dalījās divās rokās: *Ceļa Daugava* plūda gar Salaspili un *Sausā Daugava* — gar Ķekavu. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā tajās strādāja ap 20 zvejas grupu. 1887. gadā dzimušais Doles zvejnieks Kārlis Viķis 1961. gadā nosauca 14 no tām un raksturoja šādi: «Senāk Dolē katrā krācē bija sava zvejnieku grupa. Muižas laikā Sausajā Daugavā, kas tek gar Ķekavu, bija: 1) *Krāces grupa* pašā salas lejgalā, 2) *Doles Lejaskaula grupa*, 3) *Doles Augšskaula grupa*, 4) *Sitelkaula grupa*, 5) *Vampaskaula grupa*, 6) *Bērzenes kaula grupa*. Ceļa Daugavā, pa kuru gāja plosti un laivas: 1) *Nozmas grupa*, 2) *Rumbas grupa*, 3) *Penderes grupa* (Doles pusē piederēja Doles muižai), 4) pretim Penderes grupai Salaspils pusē bija *zvejnieku grupa, kas zveju nomāja no Rīgas pilsētas*, 5) *Stāvūžskaula grupa*, 6) *Klambara tacis* (grupa), 7) *Mārtiņskaula grupa*, 8) *Rēznaskaula grupa*. Arī Latvijas laikā [20.—30. gados. — S.C.] bija tās pašas zvejnieku grupas, tikai ar zināmām izmaiņām. Grupu lielums nebija vienāds, noteikts. Vienīgi vecsaimnieku grupā, kas zvejoja Penderes krācē, bija noteikts skaits — 23 saimnieki. Sauca — *zvejas grupa*» (E 21, 3958). Domājams, ka darbojās arī citas grupas, jo daži zvejnieki kā taču vietas vēl minēja Aideskaulu, Āķakaulu, Dambi, Greizeni, Gruzi, Kazukaulu, Ķinneskaulu, Ķišukaulu, Radziņkaulu, Vikastes kaulu (E 21, 4017, 4024, 4025, Dole).

Gaujas lejteces posmā no Carnikavas līdz Remberģei zināmas sešas taču zvejnieku grupas. Par tām arhīva dokumenti pagaidām zināmi kopš 19. gs. 30. gadiem un stāsta par to, ka Carnikavas muiža tačus būvēja, vienojoties ar augstāk esošajām Ādažu un Remberģes muižām un stingri ievērojot Rīgas patrimonālāpgabala kārtības tiesas izvirzītos noteikumus par brīvteces vietu, platumu, norobežojuma spārnu garumu, par *fašinu* (zaru kūļu) izvietojumu brīvtecē, par lašu būru daudzumu taci un citu. Muiža rūpīgi sekoja taču būvei un izmantošanai, regulāri mērīja ūdens līmeni. Mērīšanā piedalījās Ādažu un Remberģes muižu pārvaldes, kā arī taču nomnieku pārstāvji. Taču stāvokli ik gadus ierakstīja protokolā, ko sastādīja trīs eksemplāros, no kuriem vienu saņēma katras muižas administrācija. Tāpat rīkojās Ādažu muiža, pieaicinot tikai pa Gauju augstāk esošās Remberģes muižas pārvaldes pārstāvjus (LVVA, 7363. f., 4. apr., 281. l.; E 30, 642, 643; Гейнemann 1904, 8./9., 540. lpp.).

Zvejas grupas lielumu noteica upes platums, tās krāces vai sēkļa savdabības, kurā būvēja taci, tāpat arī aizsprosta uzbūve. Daugavā Doles lejgalā esošo Krāces nēģu taci kopīgi būvēja un apkopa četri zvejnieki. Greizenē, Gruzi un Penderē nēģus zvejoja 23 cilvēku grupa, Stāvūžskaulā — 24—25 vīru grupa, bet Āķakaula apakšdaļā, kur uzstādīja garu nēģu taci ziemas zvejai, kopā darbojās pat 48 zvejnieki. 25 soļus augstāk par minēto aizsprostu Āķakaulā stāvēja otrs tacis, kuru būvēja un apzvejoja 24 saimnieki. Vēl 25 soļus aug-

80. att. Tradicionālā nēģu tača *vastalas* daļa Daugavas krācē Penderē pie Doles salas 1961. gadā.

Labajā pusē — no spēcīgās straumes žāvēšanai izceltie *murdi*, kreisajā — aizsprosta blīvais dēju žogs — *tāres*, kas paceļ ūdeni un tača spraugās rada spēcīgu straumi. Tā ierauj nēģus *murdos* (E 870. filma, 18. neg.).

stāk krācē stāvēja trešais ziemas tacis, kurā nēģus ķēra 20—30 zvejnieku (E 21, 3949a, 3953, 3955, 3958, 3959, 4006, 4081).

Gaujā pie Carnikavas pirmo (apakšējo) zemnieku taci sauca par *Lejgaliešu taci*, un tas piederēja 10 zvejniekiem. Otro (vidējo) aizsprostu dēvēja par *Nabiešu taci*, un to apzvejoja astoņi vīri. Trešo (augšējo) taci pazina kā *Augšnieku taci*, kurā strādāja septiņi nēģinieki (E 30, 642, 643; Гейнemann 1904, 8./9., 540. lpp.).

Dolē tačus sauca tās krāces vārdā, kurā tie stāvēja (*Greizenes tacis*, *Klambara tacis*, *Stāvūžkaula tacis* u. tml.), Carnikavā — tuvākās zvejnieka sētas vai sētu grupas vārdā. Līdzīgu taču nosaukšanas motivāciju atrodam arī pārējā Latvijā. Muižas tačus parasti dēvēja tās vārdā, piemēram, *Carnikavas muižas tacis* Gaujā stāvēja kā pirmais, *Berkavas lašu tacis* Daugavā pie Berkavas muižas, *Lindes tacis* jeb *Lindes zušu tacis* Daugavā pie Lindes muižas u. c.

Sociālā ziņā taču zvejnieku grupu kodolu veidoja saimnieki, kuri no muižas nomāja zvejas tiesības vai kuriem zvejas tiesības skaitījās iznomāto māju saimnieciskās darbības sastāvdaļa. Grupās ietilpa arī bezzemnieki, kuri spēja izpildīt grupu locekļu tradicionālos pienākumus taču būvei vajadzīgo materiālu sagādē, būvdarbos un citur. Nelielu savdabīgu zvejnieku gru-

pu veidoja 10 Doles bezzemnieki, kas pina nēģu *mur-* dus Doles muižas tačiem. Par to viņiem atļāva nēģu zveju Āķakaula augšdaļā ierīkotajā ziemas tacī. *Mur-* du pinējiem piediedrojās arī citi zvejnieki (E 21, 4081).

Taču zvejnieku grupu sastāvs līdz 19. gs. beigām bija samērā pastāvīgs, jo zvejas tiesības katrā aizsprostā pārgāja no paaudzes paaudzē, tāpat kā viena paaudze pārņēma no iepriekšējās nomājamās mājas. Grupu sastāvs parasti mainījās tajos gadījumos, kad muižas pārvalde izlika no mājām kādu zvejnieku un viņa vietā nāca cits saimnieks. Pārmaiņas kļuva redzamākas kopš 19. gs. 90. gadiem, kad uzplauka zemkopība un it īpaši lopkopība, kad zemnieki iepirka mājas par dzimtu (E 30, 643, Carnikava). To spēja izdarīt galvenokārt ekonomiski spēcīgākie saimnieki, kam bija pietiekami naudas. Māju izpiršanas gados daļai sētu mainījās īpašnieki un taču zvejnieku grupās iestājās agrāk nebijuši dalībnieki.

Taču zvejas grupu darba organizācijā izceļamas vairākas iezīmes. Zvejnieku grupa ik gadu ievēlēja vadītāju. Dolē viņu sauca par *priekšnieku* (E 21, 4017), Carnikavā — par *tača saimnieku* (E 30, 642). Dolē grupu parasti vadīja vīrs, kuram bija labas lietišķas attiecības ar muižas pārvaldi. Sekmīgas darbības gadījumā viņš savus pienākumus pildīja daudzus gadus. Neveiksmīgu priekšnieku pārvēlēja. Doles zvej-

81. att. Carnikavas Nabiešu nēģu—lašu tača būvei Gaujumalā savestie un sagrēdotie materiāli 1961. gadā. Kreisajā pusē lašu būris (E 873. filma, 10.–17. neg.).

nieks Pēteris Grunde tajā sakarā atcerējās: «Par visiem trim tačiem (Gruzī, Greizenē un Penderē) bija pašu zvejnieku izraudzīts vecākais — priekšnieks. Pirmais bija Mārtiņš Riekstiņš Būmaņos. Viņš bija arī pagasta vecākais. Ja priekšnieka darbā vainas nebija, viņš strādāja ilgu laiku. Ja nepatika, tad pārvēlēja. Priekšnieka izvēlēšanu muiža neietekmēja» (E 21, 4017). 1887. gadā dzimušais Kārlis Viķis vēl piebilda: «Katrai grupai bija vecākais. Grupas vecākais bija tas, kurš labāk varēja pieiet muižas pārvaldniekam. Tas saņēma zvejas vietu, pārzināja visu zveju, kārtoja nomas maksas. Nomas maksu dalīja uz galviņām» (E 21, 3958). Carnikavā tača saimnieku ievēlēja ik gadus, un šo slodzi pēc kārtas nesa visi zvejnieki (E 30, 642). Tača saimnieks kārtoja visus darba jautājumus ar muižas pārvaldi, zināja, cik un kādus materiālus tača būvei atveda katrs zvejnieks, organizēja tača būvi un apkalpošanu, raudzījās, lai visi vīri ieguldītu pasākumā vienādu darbu.

Visi tača zvejas grupas vīri zināja, kādi materiāli un kādā daudzumā vajadzīgi aizsprosta būvei un rezervei stihisku lielas straumes izraisītu nelaimju (izskalošanas, salaušanas, aiznešanas) gadījumā. Arī katrs zvejnieks allaž zināja, kāda kopmateriāla daļa jāiegādā viņam, un atveda savu daļu ierastajā vietā. Tur materiālus sašķīroja un saslēja vai sagrēdoja (81. att.). Taci būvēja kopīgi, dalot darbus pēc darītāja vecuma un

fiziskajām spējām (plašāk sk. Cimermanis 1964, 173.–176. lpp.). Visi daļinieki deva vienādu darbaroku daudzumu, un nēģu zvejā visiem bija vienāds murdu skaits. Tačus būvēja un apkalpoja vienīgi vīrieši. Muižai dodamo tača vietas nomas maksu dalīja vienādās daļās.

Vairums zvejnieku lielākā vai mazākā mērā strādāja arī lauksaimniecībā. Tāpēc darbietilpīgos tačus būvēja laikā pēc pavasara sējas darbu beigšanas un pirms siena plaujas sākuma. Kad upēs sāka nākt laši un nēģi, ūdenī atlika ielaist tikai lašu būrus un nēģu murdus. Zvejas sezonas vakaros visi zvejnieki sanāca pie tača. Viņi iztīrīja tača redeles no ūdens sanestajām zālēm un citiem gružiem, izlaboja sīkos bojājumus, ielaida straumē nēģu murdus. Lašu būri stāvēja ūdenī nepārtraukti. Katrs nēģu zvejnieks apkalpoja tikai savus murdus. Pēc aizsprosta sakopšanas un murdu ielaišanas ūdeni zvejnieki devās mājup. Agri no rīta viņi atkal atgriezās zvejas vietā, izcēla murdus no ūdens, izņēma no tiem nēģus un sakārtoja murdus virs tača žāvēšanai. Tā tie stāvēja līdz vakaram. Rudenī pacēlās ūdens līmenis. Tumšajās un vējainajās naktīs upēs ieņāca un murdos ielīda vairāk nēģu. Tad naktī murdus vajadzēja pārbaudīt vairākas reizes, tāpēc zvejnieki palika pie tačiem visu nakti. Carnikavā pie katra tača uzbūvēja speciālu zvejas māju (82. att.). Tā parasti bija vientelpas cirtnis — apaļu vai tēstu balķu guļbūve krusta vai gludajos pakšos. Kā pamatus zem stūriem

82. att. 19. gs. beigās celtā Lejgaliešu nēģu—lašu tača zvejas māja Gaujas lejtecē pie Carnikavas 1961. gadā (E 876. filma, 16.–18. neg.).

un sienu vidusdaļas palika laukakmeņus. Grīda un griesti bija no dēļiem. Jumts parasti divslīpju, ar salmu segumu, kopš 19. gs. otrās puses arī ar skaidu vai šķindeļu klāstu. Telpas vidū iemūrēja krāsni, dažkārt arī plīti ar sildmūri. To kurināja telpas apsildīšanai un nēģu cepšanai. Gar sienām iebūvēja dēļu lāviņas — lažas. Pārgulēšanai uz tām lika salmu vai sienu maisus.

Pagaidām nav pierakstītas ziņas par to, ka tādas zvejas mājas būtu celtas pie Doles tačiem. Tur pie katra tača pēc kārtas dežurējuši divi zvejnieki, kas sargājuši loma vietu no zagļiem (E 21, 4017).

Lomus dalīja vienādās daļās, jo, kā jau atzīmēts, tača būvē un apkalpošanā visi grupas dalībnieki ieguldīja vienādu materiālu un darbaspēka daudzumu. Daudz- kārt jau pieminētais Doles zvejnieku dzimtas pārstāvis Pēteris Grunde par lomu dalīšanu pastāstīja bēr- nības atmiņas: «Kad biju zēns, visu tača lomu iznesa krastā un izdalīja uz galviņām. Katrs zvejnieks saņēma 1/25 [grupā strādāja 25 vīri. — S.C.]. Nēģus skaitīja kālos. Kas nedabūja šodien [pilnu kālu. — S.C.], tas dabūja atkal rīt [piedevu. — S.C.]» (E 21, 4017).

Tā kā starp zvejniekiem gadījušies arī nekārtīgi ļaudis, tad ap 1900. gadu tačus sākuši dalīt nosacītos posmos (*numuros*) tā, lai katrā ietilptu divi blakus esoši nēģu murdi. Tie skaitījušies viens numurs. Visā tača garu-

mā katram zvejniekam iznākuši vairāki posmi jeb numuri. Nēģi visās krāces vietās negājuši vienādi. Tāpēc murdu (posmu) vietas izlozējuši divreiz gadā. Pirmo reizi lozējuši vasaras zvejai, otro — ziemas zvejai. Katrs vīrs dabūjis tikai tos nēģus, kuri ielīduši viņa muros (E 21, 4017). Šīs ziņas tomēr būtu pārbaudāmas, jo iespējams, ka taču dalījums posmos ir ievērojami senāks par 19. un 20. gs. miju.

Doles zvejnieku nomātajās Daugavas krācēs viena grupa dažkārt būvēja vairākus tačus. Ikvienam zvejniekam bija numuri visos grupas tačos. Tā, piemēram, notika Greizenes, Gruža, Penderes un Stāvūžkaula aizsprostos, kurus būvēja vienas grupas zvejnieki (32. tab.). Carnikavā katrai zvejnieku grupai piederēja tikai viens tacis, un murdu vietas *robi* tajā mainījās pa zvejas sezonām (gadiem). Tā kā tačos ievietoja līdz 120 mudiem, tad arī tur katram zvejniekam iznāca vairāki robi. Bez tam aizsprosta abos galos pie Gaujas nostiprinātajiem smilšainajiem krastiem lika divus mūdus, ko dēvēja par *kalta mudiem*. No tiem lomus izņēma tikai līdz 12. oktobrim. Pēc tam šīs vietas aizsprostoja. Katrs zvejnieks saņēma viņa muros ielīdušos nēģus (E 30, 642). Carnikaviešu nēģu murdu maiņas sistēma atspoguļota 32. tabulā.

Murdu ievietošanas vietu maiņas principu stingri ievēroja un numerāciju dokumentēja arī Rīgas zvejnie-

32. tabula

ATSEVIŠĪKIEM ZVEJNIEKIEM PIEDEROŠO NĒĢU MURDU IZVIETOJUMA MAIŅAS KĀRTĪBA GAUJAS LEJTECES TAČOS PIE CARNIKAVAS UN DAUGAVAS TAČOS PIE DOLES 20. GS. SĀKUMĀ (E 30, 642; Борисов 1913, 13. lpp.)

Gads	Carnikava				Dole				
	Zvejnieka numurs	Murdu vieta tačī			Zvejnieka numurs	Murdu vieta četros tačos			
						pirmais	otrais	trešais	ceturtais
1900.	1.	1.	11.	21.	1.	21.	13.	21.	18.
	2.	2.	12.	22.	2.	22.	4.	9.	15.
	3.	3.	13.	23.	3.	7.	21.	10.	1.
	4.	4.	14.	24.	4.	19.	23.	17.	14.
	5.	5.	15.	25.	5.	5.	12.	14.	21.
	6.	6.	16.	26.	6.	23.	3.	23.	20.
	7.	7.	17.	27.	7.	10.	22.	18.	8.
	8.	8.	18.	28.	8.	17.	6.	12.	23.
	9.	9.	19.	29.	9.	20.	17.	19.	2.
	10.	10.	20.	30.	10.	14.	2.	11.	9.
1901.	1.	2.	12.	22.	11.	18.	9.	7.	3.
	2.	3.	13.	23.	12.	11.	15.	4.	22.
	3.	4.	14.	24.	13.	16.	7.	1.	13.
	4.	5.	15.	25.	14.	8.	11.	6.	7.
	5.	6.	16.	26.	15.	4.	5.	5.	17.
	6.	7.	17.	27.	16.	1.	1.	8.	12.
	7.	8.	18.	28.	17.	3.	16.	3.	10.
	8.	9.	19.	29.	18.	13.	10.	13.	11.
	9.	10.	20.	30.	19.	15.	20.	20.	4.
	10.	1.	11.	21.	20.	9.	18.	22.	5.
1902.	1.	3.	13.	23.	21.	6.	19.	16.	19.
	2.	4.	14.	24.	22.	12.	8.	15.	16.
	3.	5.	15.	25.	23.	2.	14.	2.	6.
	4.	6.	16.	26.					
	5.	7.	17.	27.					
	6.	8.	18.	28.					
	7.	9.	19.	29.					
	8.	10.	20.	30.					
	9.	1.	11.	21.					
	10.	2.	12.	22.					

ku amata locekļi, kas zvejoja Balastdambī un Daugavas tilta austrumu un rietumu pusē (LVVA, 4038. f., 2. apr., 2152. l.).

Vispārinot nodaļā iestrādātās ziņas, varam secināt, ka Latvijas zvejnieku tradicionālās darba organizācijas pamatprincips 19. gs. un 20. gs. sākumā bija kopdarbība. Tās redzamākā izpausmes forma — kopīgā lietā (pasākumā) ieguldīts vienāds materiālu, naudas līdzekļu un darbaspēka daudzums. Strādāja, apvienojot vienas, vairāku radu vai kaimiņu ģimeņu (zemnieku — zvejnieku sētu) spēkus. Zvejnieku darba attiecībās pamatvērtības skaitījās rūpala iemaņas, kaimiņa uzticamība kritiskos brīžos, savstarpēja izpalīdzēšana. Šīs pamatvērtības bija īpaši nozīmīgas jūras zvejā. Pastāvēja diezgan izteikta darba dalīšana pēc dzimuma, vecuma un darba spējām. Tas ļāva lietderīgāk izmantot ģimenes vai sētas darbaspēku, pārmantot iepriekšējo paaudžu gudrību un pieredzi. Bērņus no mazotnes radināja pie viņu spēkiem atbilstoša darba, sākot ar zivju kūpināšanai nepieciešamo čiekuru lasīšanu

un zivju mazgāšanu un beidzot ar zvejas rīku labošanu un taisīšanu. Tā viņi pārņēma vecāko ļaužu darba ieražas un paņēmienus. Šī vienkāršā darba kooperācija skāra galvenokārt zvejas rīku un piederumu izgatavošanu un zveju, ievērojami mazāk — lomu apstrādi un pārdošanu. Zvejnieku darba kolektīvu (grupu) lielumu noteica galvenokārt ģeogrāfiskie un sociāli ekonomiskie apstākļi, it īpaši ūdensbaseinu raksturs un zvejnieku saimniecību izvietojums viensētās vai sētu grupās.

Balstoties uz dziļajām kopdarba tradīcijām, 20. gs. sākumā kā jauna un augstāka sadarbības forma dibinājās zvejnieku biedrības. Tās apvienoja plašas zvejnieku aprindas (jūras murdu grupas, tīklu zvejlaivu grupas, taču zvejniekus, vada draudzes u.c.) nolūkā sniegt palīdzību zvejas rīku sagādes, zvejas, lomu apstrādes un pārdošanas jautājumos. Vēlākajos gadu desmitos biedrību darbs paplašinājās un skāra arī kultūras dzīves jomas.

VI nodaļa

LOMU PĀRDOŠANA

Lomu pārdošana bija zvejas darbu beigu posms, kura sekmes lielā mērā nodrošināja zvejnieku ģimenes labklājību. No zivju pārdošanas gūtie ienākumi saistījās ar vairākiem apstākļiem: 1) zvejnieku un zivju apstrādātāju meistarība, t.i., prasme sazvejot augstvērtīgas zivis un māka sagatavot augstas kvalitātes zivju produktus; 2) lomu sastāvs; 3) zvejvietu attālums no zivju pārdošanas vietām; 4) zvejnieku un nezvejnieku skaits, t.i., zivju produktu ražotāju (sagādātāju) un patērētāju īpatsvars attiecīgajā apvidū; 5) nozvejas lielums, piedāvājuma un pieprasījuma attiecība zivju tirgū, kā arī konkurējošo zvejnieku un zivju tirgotāju daudzums tajā; 6) klimatiskie apstākļi, kas lielā mērā noteica svaigo un apstrādāto zivju saglabāšanas iespējas (laiks, kas bija vajadzīgs, lai zivis no loma vai apstrādes vietas nogādātu līdz pircējam).

Visizplatītākais loma vai tā daļas realizācijas veids bija zivju izlietošana ģimenes ikdienas uzturā un sagatavošana priekšdienām — laikam, kad zvejas nebūs. Šim nolūkam zivis vārīja, cepa, sālīja, kūpināja, žāvēja un *pepināja*. Zivju produktu īpatsvars zvejnieka ģimenes uzturā bija saistīts ar tās darbošanos zemkopībā, lopkopībā, amatniecībā un citās nozarēs, t.i., no iespējam izmantot ģimenes uzturā zemkopības un lopkopības produktus. Salīdzinot etnogrāfu ekspedīcijas pierakstīto ar vēstures arhīvos dokumentēto, gūstam atziņu, ka zivju produktus zvejnieku ģimenes pārtikā biežāk lietoja Kurzemes un Vidzemes jūrmaļu smilšainajos apvidos, kur lauksaimniecība bija vājāk attīstīta. Turpretim abu piekrastu auglīgākajos apvidos zivju produktus ģimenes uzturā izmantoja mazāk. Un vēl viens vērojums: pastāvot vienādiem pārējiem apstākļiem, bezzemnieku un sīkzemnieku ģimenēs zivju produktus patērēja vairāk nekā ģimenēs, kam bija lielāka zemes platība. Nezvejniekiem zivis bija produkts, kas papildināja gaļas un piena ēdienus. Zivis un to izstrādājumus viņi lietoja atkarībā no iegādes iespējām un pašu kā zvejas amatieru veiksmes.

Visā 19. gadsimtā Latvijas zvejnieki zivis bieži mainīja pret zināmu daudzumu citu produktu. Maiņai bija gan gadījuma (vienreizējs), gan pastāvīgas rīcības rak-

sturs. Šādas tirgus attiecības izskaidrojamas vismaz ar diviem apstākļiem: 1) nepietiekami attīstīta preču un naudas saimniecība, kurai līdzās vēl joprojām pastāvēja senās naturālās saimniecības laika rīcības formas; 2) atsevišķu apvidu, pat apdzīvotu vietu un ģimeņu šaura specializēšanās kādā nodarbošanās nozarē un brīvas naudas trūkums. Teikto labi ilustrē Engures draudzes mācītājs J. Brants, kurš 1824. gadā starp citu raksta: «Par pašu rudzu pļaujamo laiku tapa ir šinī gadā tie labības lauciņi pie mums no pagasta tiesas nospriesti (*jāsaka, ka mūsu lauki sava mazuma dēļ vairāk dārziem līdzī, ne kā druvām*) [izcēlums mans. — S.C.]. Tāpat tapa arī visi novada ļaudis, vīri, sievas, kā ir jauneklī un bērni, pēc skaitļa uzrakstīti, un tā sala-sijās 644 maizes ēdēji pa visu Engures novadu.

Kad nu pēc tiesas spriešanas uzauguši 753 pūru rudzu un 911 pūru miežu (jo auzas negribam rēķināt) un kad pēc sēklas vajaga 174 pūru rudzu un 165 pūru miežu, tad atliek tiem maizes ēdējiem vairāk nē kā 579 pūru rudzu un 746 pūru miežu, un tas iz nes uz ikkatru cilvēku nepilnu pūru rudzu un miežu drusciņ vairāk nekā pūru.

Te gan redz, cik maz tiem nabagiem zvejniekiem no saviem lauciņiem ataug un kā tiem to magazīnes tiesu [labības rezervi neražas un citiem stihiskas nelaiemes gadījumiem. — S.C.] un kas vēl māju ļaudim un arī lopiem no labības vajaga visu jāpērk. Tāda pirkšana gana ikgadus ir, bet bez zvejas svētības to nespēj izdarīt.

Šogad mūsu jūras gabals tikpat tukšs bijis kā pērnā gadā. Vēl neviens no mūsu zvejniekiem nav varējis ar savu preci uz laukiem [pie zemkopjiem. — S.C.] braukt un tur labību pret zivīm uz nākamam ziemu ieandelēt» (LA, 1824, 20. nov.).

Visas Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastes zvejnieki no saviem ciemiem un viensētām izvadāja zivis pa tuvākas un tālākas apkārtnes zemkopju un lopkopju sētām. To darīja gan tūliņ pēc atgriešanās no jūras, izvadājot svaigas zivis, gan arī pēc kāda laika, kad zivis bija iesālītas, nokūpinātas vai citādi apstrādātas. Katra zvejnieku ģimene centās šim nolūkam turēt zirgu, uztaisīt ratus un ragavas. Ja pati iegādāties nespēja, pajūgu nācās aizņemties no kaimiņiem par zināmu maksu naudā vai arī atstrādājot norunātos darbus (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 145. lp., Vecsalaca, 1871. gads; 3345. f., 1. apr., 37. l., Skulte, 1870. gads). Svaigas zivis izvadāja galvenokārt pa tuvākās apkārtnes pazīstamām sētām, ciemiem un citām apdzīvotām vietām, kur bija vairāk vai mazāk droša veduma pārdošana. Kūpinātas un sālītas zivis veda gan uz tuvāko apkārtni, gan tālākiem apvidiem. Maiņas tirdzniecība bija visai parasta zvejas apvidos ar vāji attīstītu zemkopību, piemēram, Kurzemes piekrastes šaurajā smilšainajā joslā Ances, Dundagas, Nīcas, Pērkones, Rucavas, Sarkanmuižas un Užavas jūrmalā, Vid-

zemes piekrastē — Dantes un Lilastes apkārtnē (E 30, 1972.–1993. gada ekspedīciju pieraksti).

Zivis parasti mainīja pret auzām, gaļu, kartupeļiem, miežiem, miltiem, putrainiem, rudziem, sviestu un citiem lauksaimniecības un lopkopības produktiem. Norēķinājās pēc attiecīgajā apvidū pieņemtajām cenām. Lūk, daži piemēri. O. Hūns ap 1820. gadu rakstīja, ka Slokas draudzes zvejniekiem esot maz aramzemes un ka daļai no tiem neesot pat dārza. Tāpēc zvejnieku vairumam nākoties pirkt labību vai arī mainīt sālītas reņģes pret Kurzemes zemnieku labību (LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 76. lpp.). 1852. gada pavasarī Svētciema Sprundu saimnieks Andress Kuisīls no Mārtiņa Kalniņa ņēma divus pūrus iztīrītu reņģu divu sudraba rubļu vērtībā. Par tām viņš solīja gan linus, gan miežus (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 97. lp.). 1871. gadā Vecsalacas pagasta iedzīvotājs Jānis Štrauss pie tā paša pagasta iedzīvotāja Tomasa Jurgensona mainīja lašus pret putrainiem (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 148. lp.). Vienu lasi viņš pielīdzināja diviem sudraba rubļiem, otru — 50 kapeikām. 1882. gadā Svētciema pagastā dzīvojošie Krišs Košulis un Aleksis Balodis mainīja reņģes pret rudziem, vienojoties par to, ka trīs pūri rudzu ir līdzcērtīgi diviem pūriem reņģu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 15. l., 70. lp.). 1885. gadā Ķirbižu Grīntālkroga nomnieks A. Bērziņš pārdeva Dambju māju īpašniekam Ādamam Rozītim reņģes un saņēma par tām četrus pūrus kartupeļu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 16. l., 179., 205. lp.). Vecpiebalgas ezeru zvejnieki 19. un 20. gs. mijā mainīja zivis pret gaļu, kāpostiem un citiem produktiem, bet Ventas zvejnieki — nīgrandnieki pret gaļu, graudiem un citu (E 30, 4655, 4731, 4732). Zivju izvadāšana no Ziemeļkurzemes piekrastes ciemiem pa tuvākajiem zemkopības apvidiem pieminēta kādreizējā Piltenes apgabala (tajā ietilpa visa Dundagas un Popes jūrmala) dokumentos vēl 19. gs. sākumā: «Te nav izņēmums nedaudzie piekrastes zemnieki, kuriem viņu mājokļu atrašanās vieta smilšainajā jūrmalā apgrūtina peļņas iegūvi ar zemkopību un lopkopību. Un zveja, ar kuru viņi nodarbojas, ir tomēr tik neienesīga, ka apriņķī to tikko var saukt par tirdzniecības lietu: jūras zivis retumis tiek vestas pārdošanai uz tuvējām draudzēm» (LVVA, 7363. f., 3. apr., 98. l., 10. lp.).

Zvejnieki izvadāja visas viņu rīcībā esošās zivis, bet visbiežāk svaigas un apstrādātas reņģes. B. Heinemanis par to rakstīja: «Baltijas zvejniekiem reņģes ir vissvarīgākās rūpnieciskās zvejas zivis. Viņiem tās ir visizplatītākais zivju ēdiens un tajā pašā laikā pārsvarā esošā daudzumā nonāk pārdošanā, ja tās salīdzinām ar citām Baltijas jūrā zvejojāmām zivīm» (Гейнemann 1904, 7. nr., 437. lpp.). Tomēr vērojama arī zināma specializācija. Rīgas līča piekrastes zvejnieki izvadāja galvenokārt reņģes: no līča rietumu (Kurzemes) krasta visvairāk kūpinātas, no austrumu (Vidzemes) krasta — sālītas. Šajā sakarā citēšu B. Heinemaņa, pētnieka un laikabiedra, rakstīto: «Vispieņemtākais un vis-

izplatītākais reņģu krājumu saglabāšanas veids ir sālīšana. Mucā sāla gandrīz visu šo zivju daudzumu, kas svaigā veidā nav pārdots piekrastei tuvējo apdzīvoto vietu iemītniekiem.. Reņģu sālīšana īpaši attīstīta Rīgas līča austrumu piekrastē, kur šīs zivis neiedomājamā daudzumā pavasaros zvejo ar murdiem.. Turpretim vasaras mēnešos, galvenokārt Rīgas līča rietumu piekrastē, zivju krājumus priekšdienām sagatavo ar kūpināšanas palīdzību» (Гейнemann 1904, 7. nr., 433., 434. lpp.). Ir pamats domāt, ka tādas saimniecības cēlonis meklējams zvejnieku nodarbinātībā ar lauksaimniecību: Kurzemes piekrastes zvejnieku dzīvē tai bija mazāka loma nekā Vidzemes piekrastes zvejnieku saimnieciskajā darbībā. Tāpēc zvejas sezonā kurzemniekiem bija vairāk laika nodarboties ar reņģu kūpināšanu un izvadāšanu nekā vidzemniekiem. Pēdējie laika trūkuma dēļ reņģes sālīja un tādas arī pārdeva. Šāda sakarība uzskatāmi iezīmējas arī, salīdzinot ierakstus par Rīgas līča un Baltijas jūras piekrastes apdzīvotāju saimniecisko darbību 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 1.–1061. lp., Rīgas jūrmala un Slokas pag.; 37. l., 1.–1210. lp., Skultes pag.; 227. l., 1.–1864. lp., Vecsalacas pag.; 228. l., 1.–1115. lp., Svētciema pag.; 248. l., 1.–1167. lp., Grobiņas apriņķis). Par tādu sakarību runā arī B. Heinemanis (Гейнemann 1904, 7. nr., 423. lpp.), tā atspoguļojas vēl citos dokumentos: darba apmaksai ar reņģēm gandrīz vienmēr kā piedeva minēta sāls (LVVA, 1184. f., 3. apr., 36. l., 122. lp.; 41. l., 236. lp., Vecsalaca; 1779. f., 1. apr., 19. l., 32. lp., Svētciems; 3345. f., 1. apr., 39. l., 149. lp.; 46. l., 19., 182. u.c. lp., Skulte). To pašu liecina 1957.–1988. gada ekspedīciju pieraksti.

Visai zīmīgs ir šāds fakts: Skultes, Svētciema, Vecsalacas un Vitrupes (Ķirbižu) pagastu dokumentos, kas uzrakstīti laikā no 19. gs. 40. gadiem līdz 1913. gadam, nav izdevies atrast norādes par lučiem kā par pārdojamām vai pret citām vērtībām maināmām zivīm. Nav lasīti arī ieraksti par to, ka luči kā darba algas daļa būtu doti amatniekiem, laukstrādniekiem (kalpiem) un vaļiniekiem. Turpretim vēlākajos gadu desmitos luči Vidzemes piekrastē kļuva par visai tipiskām tirgus zivīm. Rodas iespaids, ka lučus 19. gs. un 20. gs. sākumā uzskatīja par tādu gardumu, kuru lietoja tikai pilsētu iedzīvotāji. To norāda arī B. Heinemanis: «Dzīvdzemdētāja zivs — lucis nereti ķeras visā Baltijas piekrastē, bet zināma rūpnieciska nozīme tai ir tikai Rīgai tuvējos apvidos, galvenokārt Kauguros. Lučus, kas te ķeras mazajos vadiņos bušu zvejas laikā, neizmet atpakaļ jūrā un neizbaro cūkām, kā to dara citās piekrastes vietās, bet izlieto kūpināta produkta iegūšanai, kuru izgatavo tieši tāpat kā kūpinātas reņģes. Kūpināti luči ir ļoti garšīgi un tauki, un tos labprāt izpērk Rīgas tirgū un vietējos gadatirgos» (Гейнemann 1904, 8./9. nr., 542. lpp.).

Baltijas jūras Kurzemes piekraste posmā no Ventpils līdz Kolkai kopš senlaikiem bija slavēta ar kūpinātām

ilgi saglabājamām butēm, kuras izvadāja pa visai attāliem iekšzemes apvidiem. Jau Rozins Lentilijs 1677.—1680. gada atmiņās par Kurzemi rakstīja: «Butes grezno galdu, pie tam Rīgas butes skaita par delikātākām par citām (Lentilijs 1924, 40. lpp.). Izcili tā sauktās aukstās kūpināšanas meistari bija Ziemeļkurzemes lībieši, kuri Irbes šaurumā butes nereti zvejoja lielos daudzumos. Tādā sakarā zīmīgs ir rakstījums «Latviešu Avīžu» 1822. gada 12. janvāra numurā: «Izgājušā gadā mums Lībiešiem [lībiešiem. — S.C.] itin laba un izdevīga zvejošana bijusi, tā ka ne spējam mīļam Debesu Tēvam par savu svētību pateikt. Pie mūsu lielas jūrmalas [Irbes šauruma. — S.C.], kas stāv uz ziemeļa pusi, mēs esam daudz lestu (ko citur arī butes sauc) par vasaru ķēruši, vairāk ne kā citiem gadiem, un pie mūsu mazas jūrmalas [Rīgas līča. — S.C.], kas stāv uz Rīgas pusi, atkal Dieva svētības reņģu bija.»

Vasarā sakūpināja butes visas ziemas vajadzībām. Lībiešu kūpināto bušu popularitāti un plašo noietu 19. gs. otrajā pusē atzīmēja arī akadēmiķis F. Vīdemanis, kurš 1858. gadā lībiešu ciemos vāca materiālus par viņu valodu un dzīvi: «Iekšzemes iedzīvotāji daļu zivju pērk vai maina pret labību tieši uz vietas [lībiešu ciemos. — S.C.], pat lietuvieši un sāmsalieši, daļu lībieši paši aizved līdz kuģiem; viņu kūpinātās butes Kurzēmē pazīstamas tālu un plaši» (Wiedemann 1861, LXXII lpp.). Pārdošanai tirgos lībieši veda arī nelielu daudzumu svaigu un sālītu bušu (E, 1973.—1987. gada ekspedīciju pieraksti; Гейнemann 1904, 8./9. nr., 518. lpp.). Baltijas jūras Kurzemes piekraste, it īpaši dienvidos no Liepājas, izcēlās ar kūpinātu, žāvētu un sālītu, retāk svaigu mencu izvadāšanu un maiņu. Liepājas novada jūrmalā mencas zvejoja lielos daudzumos.

Ir iegūtas vairākas dokumentāras liecības par to, ka zivis reizēm mainīja pret zvejnieku saimniecībās vajadzīgajiem materiāliem. Tā Svētciema Katlapu māju nomnieks Andrejs Dzelvītis 1878. gadā pārdeva salmus Kancu saimniekam Mārtiņam Celmam, kurš par salmiem spēja samaksāt tikai ar zivīm. Tā kā Dzelvītis nebija mierā ar tādu maksājumu, Celmam nācās vēl arī atstrādāt (LVVA, 1779. f., 1. apr., 13. l., 9. lp.).

Samērā attīstītas preču un naudas saimniecības apstākļos (tirgošanās ar zivīm, lauksaimniecības ražojumiem, malku, dažādi meža darbi, atzīta amatniecība, transportlaivu un kuģu būve, jūrniecība u.c. peļņas avoti) Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē pat 20. gs. pirmajos gadu desmitos saglabājās naturālās saimniecības elementi. To neapstrīdami apliecina dažādu laukstrādnieku grupu, amatnieku un citu strādājošo darba apmaksas sadalījums. Viņu darbu bieži vien atalgoja galvenokārt natūrā, tajā skaitā ar reņģēm. Tādā kārtā darba atlīdzināšana ar reņģēm bija viens no zvejas lomu pārdošanas veidiem. Saskaņā ar daudzu paudžu gaitā izstrādātām sadzīves normām reņģes kā darba algu izsniedza pavasarī, t.i., zvejas galvenajā laik-

posmā, kad tās bija visgaršīgākās (LVVA, 3345. f., 1. apr., 38. l., 216. lp.). Minēsim dažus piemērus.

Svētciema Ranku saimnieks Krišs Tomsons 1862. gadā apsoliņa kalpam Gavrilam Tomsonam izsniegt kopā ar citu kā algas daļu puspudu reņģu un 24 kg sāls (LVVA, 1779. f., 1. apr., 2. l., 79. lp.). Svētciema Avotkalna saimnieks 1863. gadā apsoliņa vaļiniekam Kristoforam Zvejniekam un viņa sievai par vasaras darbu laikā no Jurģiem līdz Miķeļiem maksāt sešus pūrus rudzu, četrus pūrus miežu, 40 mārciņas sāls, 20 mārciņas reņģu, puspūru zirņu, sēt divus siekus vasaras rudzu un stādīt divus pūrus kartupeļu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 3. l., 4. lp.). Abos nolīgumos algu naudā pat neminēja. 1864. gadā Svētciema Eglīšu māju gada puisis Andrejs Krūmiņš visu algu saņēma natūrā. Tajā ietilpa arī pūrs reņģu. 1865. gadā to pašu māju puskalps Mačs Līcis kopā ar citām naturālijām un zemi gada algā saņēma pūru reņģu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 20. l., 11., 15. lp.) (par *puskalpu* un *puspārinieku* dēvēja precētu vīru, kurš strādāja saimniekam visu gadu, bet viņa sieva dzīvoja kā vaļiniece un atstrādāja saimniekam tikai zināmu dienu skaitu par mājokli). Skultes pagasta tiesa 1865. gadā norīkoja darbā Sņikeru mājās kalpa Mārtiņa Birzīša ģimeni (vīrs, sieva, meita), nosakot, ka strādās vīrs un meita. Viņiem pielīgtajā gadā algā ietilpa 12 pūri rudzu, seši pūri miežu, divi pūri graudu cūku barībai, trīs pudī sāls, divi pūri reņģu, zeme trīs pūru kartupeļu stādīšanai, puds linu, divas grēdas kāpostu (katra piecas asis gara un divas pēdas plata), barība un ganības govij un telei, ziemas barība vienai cūkai (tikai pelavas) un trim aitām, puspūrs zirņu, puspūrs pupu, 20 sudraba rubļu (LVVA, 3345. f., 1. apr., 36. l., 136. lp.). Vecsalacas Ceiku saimnieks 1865. gadā salīga kalpu Mārtiņu Oliņu, apsolut algā desmit pūrus rudzu, piecus pūrus miežu, piecus pudus sāls, iestādīt trīs pūrus kartupeļu, sešas gubas siena, ar saimnieka barību uzturēt trīs aitas, dot salmus vienas govys barībai, zemi 2/3 pūra linu sēšanai, zemi 2/3 pūra miežu sēšanai un 1,5 pūrus reņģu (LVVA, 1184. f., 3. apr., 36. l., 122. lp.).

Arī turpmākajos gados joprojām saglabājās naturālā alga. Nereti tā bija pat vienīgais norēķināšanās līdzeklis (LVVA, 1779. f., 1. apr., 4. l., 114. lp., Svētciema pag. Purtiltiņi, 1867. gads; 6. l., 29., 30., 105., 106. lp., Svētciema pag. Jespari un Kadagi, 1868. un 1869. gads; 1184. f., 3. apr., 39. l., 31., 32., 160. lp., Vecsalacas pag. Kliķu krogs un Kalnrūjas, 1871. gads; u.c.). Tomēr līdzās natūrai kā algas daļa dokumentos arvien biežāk parādās nauda. Risinot konfliktsituācijas, pagasta tiesas sāka arvien biežāk pārrēķināt naturālo algu naudā. 1867. gadā Ernsts Jūrmālis un J. Kemmerjēks Svētciema pagasta tiesā noslēdza gada darba līgumu. Saskaņā ar to pirmajam vajadzēja saņemt 20 rubļus naudā, astoņus pūrus rudzu, piecus pūrus miežu, vienu pūru zirņus, 1,5 pūrus cūku labības, 30 mārciņas linu, vienu pūru reņģes, piecus pudus sāls, divus pūrus pastaļu, barību vienai govij un trim aitām un zemi divu

pūru kartupeļu stādīšanai (LVVA, 1779. f., 1. apr., 5. l., 48. lp.). 1868. gada 5. februārī Svētciema pagasta tiesa atzina, ka Beijeru saimniekam līdz pavasarim jādod kalpam Ernstam Bračkam kā algas daļa viens pūrs reņģu jeb 1,50 sudraba rubļu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 5. l., 72. lp.).

Svētciema pusmuižas Annasmuižas nomnieks 1868. gadā norēķinājās ar puisi M. Ābolu, kurš darbā bija nokavējis 25 dienas. Pagasta tiesa visu puīša naturālo algu pārrēķināja naudas izteiksmē: 14 pūri rudzu — 52,50 rbļ.; 9 pūri miežu — 22,50 rbļ.; zeme divu pūru kartupeļu stādīšanai — 2 rbļ.; 1,5 pūri zirņu — 6,75 rbļ.; 1 puds sāls — 2,80 rbļ.; 1,5 pūri reņģu — 2,25 rbļ.; barība divām govīm — 10 rbļ.; 1 puds linu — 6 rbļ.; alga naudā — 30 rubļi. Visa alga — 141,80 rbļ. Puisim par katru nokavēto dienu vajadzēja atmaksāt saimniekam 28,5 sudraba kapeikas jeb kopā 7 sudraba rubļus un 12,5 kap. (LVVA, 1779. f., 1. apr., 5. l., 74. lp.). 1883. gadā rīdziniece Made Millere sūdzēja pagasta tiesā Skultes saimnieku Emīlu Vimbu un viņa tēvu Dāvi Boiju par to, ka slikti uztur un apkopj viņas deviņgadīgo dēlu Kārli, kuru salīguši par ganu ar šādu algu: divi pūri rudzu miltu, divi sieki putraimu, viens šoks (60 galviņas) kāpostu, trīs pūri kartupeļu, 12 kg cūkgaļas, 16 kg reņģu, divi nātni (linu vai pakulu) krekli, divas nātnas bikses, divi pāri cimdu, divi pāri zeķu, viena pusvilnas jaka un vienas pusvilnas bikses, viena veste un viena cepure, 2 rbļ. naudas, vasarā valkājamās pastalas, kā arī zēnu pabarot, apkopt un apmazgāt (LVVA, 3345. f., 1. apr., 43. l., 87. lp.). 1881. gadā Skultes pusmuižas Memkiles nomnieks salīga kalpu Mārtiņu Sinātu un viņa meitu Trīnu par gada algu: 65 rubļi naudas, 15 pūri rudzu, 13 pūri miežu, divi pūri zirņu, divi pūri mazo labību, divi pūri reņģu, 400 mārciņas sāls, 120 mārciņas linu, barība divām govīm, turēt trīs aitas, viens pāris čabas (zābaki) 3 rbļ. vērtībā, galvasnauda, zeme kartupeļu un kāpostu stādīšanai (LVVA, 3345. f., 1. apr., 41. l., 152. lp.). Līdzīgs algas sastāvs 1872.—1881. gadā bija arī citu Skultes pagasta sētu gājējiem (LVVA, 3345. f., 1. apr., 38. l., 315. lp.; 41. l., 206. lp.). Pūru reņģu kā darba algas daļu pielīdzināja 1—3 rubļiem, visbiežāk — 1,50 rbļ. (LVVA, 3345. f., 1. apr., 39. l., 149. lp.; 40. l., 69. lp.; 1779. f., 1. apr., 17. l., 5. lp.).

Ar zivīm apmaksāja arī amatnieku darbu gan pilnā apjomā, gan daļēji. Svētciema Krūmiņu saimnieks Niks Bahmanis 1851. gadā maksāja kalējam Jēkabam Dzelzītīm 30 sīgas divu rubļu vērtībā, pusmucu sāls un 27 sudraba rubļus. Meistars par to izkala jaunas laivas enkuru, naglas un citas detaļas (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 54., 55. lp.). Vecsalacas Sprinģu saimnieks Mārtiņš Prūsis 1879. gadā maksāja sedliniekam igaunim Mačim Palko 30 mārciņas reņģu, ko pagasta tiesa novērtēja par 1,80 rbļ. (LVVA, 1184. f., 3. apr., 41. l., 88. lp.). Vecsalacas Ceiku saimnieks 1867. gadā maksāja pagasta jumiķim Jurim Krogzemam 7 mārci-

ņas reņģu 35 kap. vērtībā un 6 sudraba rubļus: amatnieks bija apjumis 130 kvadrātasis un 2 kvadrātpēdas lielu jumtu (LVVA, 1184. f., 3. apr., 37. l., 77. lp.).

Katram zvejniekam nelielu loma daļu (vismaz dažos pagastos) vajadzēja dot skolai skolēnu barošanai, vēl daļu — muižai, mācītāja un pagastskolas skolotāja uzturam. Vecsalacas pagastskolas skolotājs F. Bērziņš 1870. gada decembrī sūdzēja pagasta tiesā Upeskickiņu saimnieku, kurš viņam jau otru gadu nedodot noteikto nēģu daudzumu. Saimnieks tiesas sēdē izlūdās piedošanu un apsollījās iedot skolotājam nēģus (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 13. lp.). Skultes Galnieku saimnieks Jēkabs Cepulis 1878. gada februārī sūdzēja pagasta tiesā savu nomnieku Mārtiņu Lamsteru par to, ka viņš nav aizvedis mācītājam paredzētās nodevas (*mācītāja sieku*) un skolas bērniem dodamos produktus, to skaitā 5 (?) reņģes (LVVA, 3345. f., 1. apr., 40. l., 57. lp.). Svētciema muižas administrācija 1852. gada novembrī sūdzēja pagasta tiesā Salacjennu un Karu saimniekus, kuri neesot nodevuši muižai no katra pienākošos pusmucu sālīto reņģu. Saimnieki attaisnojās ar neveiksmīgo rudens zveju. Tiesa uzdeva nokārtot parādu astoņu dienu laikā (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 73. lp.).

Lomu pārdošanas pamatforma bija zivju vešana tirgošanai uz biezi apdzīvotām vietām, dažādiem tirgiem un vietējiem veikaliem, arī krogiem, kas atradās daudzās kaut cik ievērojamās apdzīvotās vietās (muižās, pie baznīcām, dzirnavām u.c.), bet pie lielceļiem — apmēram ik pēc katrām astoņām verstīm (viena versts — 1,0668 km). Zvejas vietā zivis pārdeva tuvākās apkārtnes nezvejniekiem, no tālienes atbraukušajiem pircējiem, vietējiem zvejniekiem — zivju uzpircējiem un piekrastē dzīvojošiem zivju tirgotājiem. Pēdējie nereti nomāja no muižām zvejas vietas, un zvejnieki tajās strādāja viņu uzdevumā vai arī kā apakšnomnieki. Minētie zivju pārdošanas veidi pastāvēja visā 19. gadsimtā un 20. gs. sākumā.

Vecpiebalgas ezeru zvejnieki — vietējie iedzīvotāji 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā izvadāja lomu apmēram 30 km attālumā no zvejas vietām — uz Dzērbeni, Jaunpiebalgu, Nēķinu, Skujeni, Taureni, Veļķiem, Zosēniem un citur (E 30, 5025). Raksturojot zveju Vecpiebalgas pagastā 1900. gada pavasarī, Jēkuļos dzīvojušais skolotājs Pēteris Skaidrais starp citu stāstīja: «Zvejo pašu patēriņam; nelielos daudzumos pārdod. [Iedzīvotāji] daļēji darbojas zvejā kā strādnieki par maksu vai saņem daļu loma, raugoties no tā, kā salīgts.. [Zivis] pārdod svaigas pagastā» (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 36. lp.). Vecpiebalgas muižas pārskatā par zivju audzēšanu 1908. gadā uzziņām: 1) Alaukstā un Inesī kopš 1898. gada audzē plaužus, sīgas un zandartus; 2) muižā ir organizēta tādu zivju pārdošana, kuru svars pārsniedz piecas mārciņas; 3) gada laikā zivis pārdod par 1000 rubļiem, no šīs summas pusi saņem zvejnieki par darbu un par

tīklu; 4) zivis pārdod uz vietas, kā arī ved uz Daugavpili un Krustpili (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 47. lp.). Augulienas skolotājs Oto Ābols 1900. gadā rakstīja, ka Lejasciema un Vecgulbenes apkārtņē zvejo mājas patēriņam un daļēji pārdošanai: vasarā visvairāk vietējiem iedzīvotājiem, ziemā — zivju uzpircējiem (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 1. lp.). Palsmanes muižas īpašnieks Morics Linde 1900. gadā, runājot par ziemas zveju Valkas apriņķa ezeros, uzsvēra, ka zvejnieks — zvejas uzņēmējs, dažreiz arī muižnieks pārdod savu loma daļu uz vietas vai tuvējās apriņķu pilsētās un ved uz Rīgu (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 24. lp.). Veselavas pagasta Ūbeles muižas īpašnieks Kārlis Berkholtz 1900. gada pavasarī stāstīja, ka Cēsu apkārtņē ir maz zivīm bagātu ezeru un upju. Viņš piebilda, ka vietējie iedzīvotāji zvejo tikai savām vajadzībām un pārdod nenozīmīgu lomu daļu. Zivis pārdošanai vedot no Valmieras apriņķa un no jūrmalas (KVVA, 398. f., 75. apr., 23. l., 4. lp.). Arī Dzērbenes ezeru zvejnieki zivis veda uz ūdeņiem nabadzīgākiem apvidiem — Cēsīm, Siguldu, Smiltēni (E 30, 5980), viskalieši — uz netālo Koknesi un Skrīveriem (E 30, 4964). Nīgrandnieki — Ventas zvejnieki — zivis iznēsāja pa apkārtnes zemnieku sētām vai arī nodeva ebrejiem, kas dzīvoja Latvijas pierobežā Lietuvas miestā Pīkolos (E 30, 4634, 4655). Baltijas jūras zvejnieki Nīdā, Papē, Papes Ūņos speciāli krāsotos un baltiem palāgiem izklātos ratos veda zivis, visvairāk mencas, uz Bārtu, Duniku, Priekuli, Rucavu. Siltā laikā pārdeva iztīrītas un sālītas zivis, aukstā — svaigas. Varētu sacīt, ka Rucava bija zivju tirdzniecības centrs: tur dzīvoja un darbojās svaigu un apsālītu zivju uzpircēji, kuri tās pārdeva tālāk. Jūrmalciemā un Lejnieku Klampjos dzīvojošie zvejnieki pavasaros veda svaigas reņģes un vasarās — mencas uz Bārtu, Nīcu un Otaņķiem. Nīcas, Pērkones un Rucavas piekrastes zvejnieki nogādāja savus lomus arī uz Liepāju, kur pārdeva tirgū uzpircējiem: jūras zivis veda, kad labi ķērās, bet Liepājas un Papes ezeru zivis parasti ceturtdienas vakaros, jo piektdienas rītos tās labi pirka pilsētā dzīvojošie ebreji. Uz Liepāju savus lomus veda arī Durbes ezera zvejnieki (E 30, 1980.–1988. gada ekspedīciju pieraksti).

Zivis izvadāja arī daudzu citu ezeru, upju un jūras piekrastu zvejnieki (LA, 1824, 10. janv., Engure; Wiedemann 1861, LXXII lpp., Dundagas un Popes piekrastes lībiešu ciemi; LVVA, 1779. f., 1. apr., 9. l., 45. lp., Svētciems; 3345. f., 1. apr., 46. l., 286., 290. lp., Skulte; arī citi dokumenti). Vēl tikai piebilstams, ka 19. un 20. gs. mijā svaigas zivis uz Rīgu un Kurzemes piekrasti bieži veda arī Sāmsalas Serves pussalas zvejnieki. Sālītas reņģes viņi rudenos pārdeva gan salas iekšienē, gan Igaunijas, Kurzemes un Vidzemes piekrastē (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 43. lp.). «Baltijas Vēstnesis» 1890. gada 26. aprīlī rakstīja, ka «Vidzemes igauņu daļā jūrmalnieki pa ziemu ar sālītām reņģēm braukā māju no mājas apkārt un tās izmaina

pret rudziem, miltiem u.c.», un secināja, ka «reņģes ir ne vien Vidzemes jūrmalniekiem par ieņēmumu avotu, bet arī daudz citiem lauciniekiem par nepieciešami vajadzīgu lētu pārtiku».

Arhīvu dokumenti, ekspedīciju pieraksti un literatūra stāsta, ka visā Latvijā zivis pārdeva miestu, pilsētu tirgos un gadatirgos. Pārdevēji bija zvejnieki, vietējie tirgotāji un zivju tirgotāji, kā arī no citurienes iebrukušie zivju tirgotāji. Zvejnieki centās iegūt lomu tirgus dienā, lai pārdošanai varētu aizvest svaigas zivis (LVVA, 3345. f., 1. apr., 37. l., 94. lp.). Dokumentos saglabājušās ziņas par to, ka 1888. vai 1889. gadā reņģes pārdotas Ūribižu tirgū (LVVA, 1779. f., 1. apr., 19. l., 7. lp.). Pabažu Jānis Kaktiņš 1873. gada 21. septembrī Skultes tirgū pārdeva nēģus, prasot 3 sudraba kapeikas par zivi (LVVA, 3345. f., 1. apr., 39. l., 162. lp.). Rietumvidzemē vispopulārākais zivju tirgus bija Līmbažos, kurus parasti sauca par reņģu galvaspilsētu. Kurzemes piekrastes zvejniekiem tradicionālas zivju pārdošanas vietas bija tirgi Aizputē, Alsungā, Bārtā, Dundagā, Grobiņā, Liepājā, Pāvilostā, Piltēnē, Slokā, Talsos, Tukumā, Valdemārpilī, Ventpilī un citās lielākajās apdzīvotajās vietās. Tur sabrauca tālu apvidu zvejnieki un nereti nonāca atkarībā no zivju uzpircējiem. Tipisku tirgus norisi aprakstīja B. Heinemanis: «Tā kā mencas lielā daudzumā zvejo tikai gar Kurzemes rietumu krastiem no robežas līdz Kolkasragam, tad šīs zivs krājumu sagatavošanai ir nozīme tieši minētajā piekrastes daļā. Svaigas mencas pieprasa vietējie iedzīvotāji, un tās pārdod arī pilsētās, piemēram, Liepājā, kur svaigas mencas no tuvējām vietām atgādā paši zvejnieki, kas atbrauc tur savās ar zivīm līdz malām pielādētajās laivās. Lai labi parādītu precī, pāros sasiētās mencas pakar turpat piekrastē uz nūjām, kuru galus nostiprina uz āžiem. Zivis bez tirdzniecības starpnieku līdzdalības pārdod tieši patērētājam. Pats par sevi saprotams, ka svaigu mencu pārdošana tieši patērētājam ir izdevīga zvejniekiem, bet diemžēl iespējama tikai visai šauram zvejnieku lokam, kas dzīvo vai nu pilsētās, vai arī nelielā attālumā no tām. Vairumā gadījumu mencas nākas pārdot zvejas vietā atbraukušajiem zivju uzpircējiem vai vietējiem iedzīvotājiem dažreiz svaigā veidā, bet biežāk — kūpinātas, žāvētas vai sālītas» (Гейнман 1904, 8./9. nr., 523. lpp.). Aprakstītais stāvoklis izskaidrojams ar to, ka jūras zveja, ko līdz pat 19. un 20. gs. mijai praktizēja zemnieki — zvejnieki, noritēja tikai pašorganizēti, t.i., individuāli vai laivu, murdu un vadu kolektīvos, kas sastāvēja no 2 līdz 12 zvejniekiem. Tajā laikā vēl necēla leduspagrabus un nebija arī citu ierīču svaigu vai apstrādātu zivju ilgstošai glabāšanai. Lomus ne vienmēr apstrādāja pietiekami ātri. Tādos apstākļos zvejnieki nokļuva atkarībā no pilsoņiem — zivju tirgotājiem, kas bija par viņiem turīgāki un arī sociāli aizsargātāki.

Jelgavā un Rīgā darbojās speciāli zivju tirgi. Pirmais no tiem bija izbūvēts ap 1824. gadu un paredzēts arī dārzeņu pārdošanai. Sakarā ar Jelgavas tirgus būvi

Kurzemes guberņas valde publicēja jaunās ēkas izmantošanas noteikumus, kuri regulēja arī zivju iznēsāšanas kārtību. Tajos lasām: «1. Kamēr tanī jaunā zivju ēkā vēl rūmes ir, tamēr nebūs nekur citur rūmi pēc zivju un dārzu stādu pārdošanu ierādīt. 2. Tikai tiem ir vēlēts pilsētā apkārt iet un zivis pārdot, kas iekš to jaunu zivju ēku sevīm vienu vietu uz renti ņēmušies, kas šo nolikšanu pārkāpj, tas taps strāpēts ar 15 Rubb. Banko, no šīs strāpes naudas viena daļa tam pieder, kas to pārkāpšanu parāda, otra daļa tam ir dodama, kas to jaunu zivju ēku uzbūvējis un tagad tura, un tā trešā daļa apgādāšanas tiesai piekrīt. 3. Tās vietas tanī jaunā zivju un dārzu stādu ēkā būs caur īpašu uzraugu pēc numeriem izdalīt, un tā maksa tā ir nolikta, proti: par vienu vietu pēc zivju pārdošanas 20 kap. (10 grašus) un pēc dārzu stādu pārdošanas 10 kap. (5 grašus) maksas par dienu. 4. Ja āran pie zivju un dārzu stādu ēkas vietas būtu jāierāda, tad to arī pēc numeriem un ar to pašu maksu būs darīt. 5. Jelgavas pullicei [policijai. — S.C.] tā uzraudzīšana, tā spriešana pie sastrīdēšanām un tā pārmācīšana to pārkāpēju ir uzvēlēta. 6. Tā zvejnieku biedrība tagad vairs neģeld, bet ikkatrs, kas pie viņas piederēja, pie vietu ņemšanas ir pielaižams» (LA, 1824, 19. jūn.). Zemniekiem — zvejniekiem zivju pārdošana jaunajā tirgus ēkā sākotnēji, šķiet, bija diezgan apgrūtināta: saskaņā ar finansu ministra 1822. gada 5. janvāra norādījumu viņiem nācās sadabūt īpašu atļauju un maksāt noteiktas nodevas. 1849. gadā Iekšlietu ministrija sarakstījās ar Baltijas guberņu administrāciju. Tā rezultātā 1849. gada beigās atcēla īpašo nodevu, kuru zemnieki maksāja par tirgošanos Jelgavas zivju tirgū (IVVA, 291. f., 1. apr., 8068. l., 155.–161. lp.).

Īpašs zivju tirgus bija ierīkots arī Liepājā — tā laika ievērojamā tirdzniecības un zvejas centrā. Tomēr pat vēl 20. gs. sākumā tajā nebija preču uzglabāšanai un labai tirdzniecībai vajadzīgo ierīču. Tirgus skaitījās nolaists. «Rīgas Avīze» situāciju Liepājas zivju tirgū aprakstīja šādi: «Liepājā, kaut gan tā ir jūrmales pilsēta, zivju tirgus ir uz tik bēdīga stāvokļa kā gan nekur citur. Jelgava, samērā trešo tiesu mazāka par Liepāju, ir zinājuse jau sen ierīkot sev zivju tirgu ar visām tur piederošām ietaisēm, bet mūsu pilsētas tēvi nav turējuši par vajadzīgu ne drusku par to rūpēties. Še zivju tirgus, tāpat kā viss cits, pārkupču rokās, kuri nevien cenās ceļ un groza pēc sava prāta, bet sniedz publikai visu, kas tik vien par zivi saucas. Un kā lai uztura svaiņas zivis uz nākošu dienu, kad nav priekš tam vajadzīgo ietaišu?» Tika izteikta cerība, ka jaundibinātā Liepājas jūrmalas zvejniecības biedrība sakārtos arī Liepājas zivju tirgu (RA, 1903, 26. jūl.).

Visai bieži zvejnieki pārdeva zivis krodziniekiem, kuru nomātie krogi atradās pie piekrastes un citiem ceļiem. Rīgas līča Vidzemes piekrastē posmā no Carnikavas līdz Ainažiem pagaidām zināmi šādi krogi, kuros lielākā vai mazākā mērā tirgojās ar zivīm: Carnikavas, Dūņu, Lilastes, Inču, Gaiļa, Aģes, Baznīcas jeb

Lielais, Blusu, Dantes, Ķirbižu, Lāņu, Pāles, Bērzuļu, Salacas, Kuivižu un Ainažu krogs. Tie minēti jau norādītajās Ķirbižu, Skultes, Svētciena un Vecsalacas pagasta tiesu lietās. Dokumentos starp citu ierakstīts, ka Skultes Gaiļa kroga apmeklētājiem 1879. un 1883. gadā pārdoti nēģi. Vienā gadījumā tie saukti par *zutiņiem*, otrā par *neinaugiem* (no vācu vārda *Neunaugen*) (LVVA, 3345. f., 1. apr., 40. l., 305. lp.; 43. l., 184., 185. lp.). 1870. gadā ar nēģiem tirgojās Dūņu kroga nomnieks P. Skrastiņš (LVVA, 3345. f., 1. apr., 38. l., 28. lp.). 1871. gada rudenī Salacgrīvas Salacas kroga krodzinieks pirka lašus no Vecsalacas pagasta tiesas priekšsēdētāja zvejnieka F. Šmita (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 162. lp.). 1885. gadā Ķirbižu Grīntālkroga nomnieks pārdeva Svētciena Dambju saimniekam Adamam Rozītim piecus pūrus reņģu par 8 rbļ. un 10 kap., t.i., par 1,62 rbļ. pūrā (LVVA, 1779. f., 1. apr., 16. l., 179. lp.). 1874. gadā Vecsalacas Salackrogā varēja nopirkt lašus, bet 1875. gadā Bērzuļkrogā — nēģus (LVVA, 1184. f., 3. apr., 40. l., 67., 148. lp.). Ar zivīm tirgojās arī iekšzemes krodzinieki. Piemēram, Matīšu krodzinieks 1855. gada 12. februārī pārdeva plaužus par 20 sudraba kapeikām gabalā (LVVA, 842. f., 2. apr., 1. l., 172. lpp.). Tie bija Burtnieku ezera zvejnieku lomi.

Vairāki krodzinieki nodarbojās arī ar zveju un acīmredzot krogos pārdeva savus lomus. Piemēram, Salacgrīvas Salackroga nomnieks Oto Teicītis 1870. gadā zvejoja Salacā (LVVA, 1184. f., 3. apr., 38. l., 146. lp.). Salacgrīvas Pāles kroga saimnieks Eduards Seimanis 1871. gadā par 150 sudraba rubļiem nopirka uz trim gadiem Vecsalacas Upeskickiņu zvejnieku māju nomas līgumu un tajā pašā gadā nodeva sētu savam brālim Gustavam Seimanim. Viņš 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējā anketā ierakstīts kā 49 gadus vecs koloniālpreču tirgotavas īpašnieks Salacgrīvā (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 33., 80. lp.; 2706. f., 1. apr., 227. l., 451.–454. lp.). Skultes muižas Aģes kroga krodzinieka ģimene trīs paaudžu laikā līdzās kroģēšanai nodarbojās arī ar zemkopību un zveju. Viņi ķēra nēģus Aģē ierīkotā tacī un tirgojās arī ar zivīm. Tie bija ap 1800. gadu dzimušais tēvs Jānis Grēve, 1827. gadā dzimušais dēls Miķelis Grēve, mazdēli — 1864. gadā dzimušais Miķelis un 1875. gadā dzimušais Oskars Grēves (LVVA, 3345. f., 1. apr., 35. l., 22., 23. lp.; 2706. f., 1. apr., 37. l., 702., 703. lp.). Vecsalacas muižai piederošā Kuivižkroga nomnieks Ludvigs Fenske bija dzimis Kēnigsbergā ap 1839. gadu, bet dēls Teodors Fenske 1869. gadā Vecsalacas pagastā. Viņi abi 1897. gadā uzskatīja zveju par palīgnodarbi un tirgojās ar zivīm (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 221., 222. lp.).

Krodzinieki, kas nodarbojās ar zemkopību, zveju un tirgojās ar zivīm, zināmi visā Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē. Nereti viņi rīkojās arī pie lielajiem ezeriem un upēm, it īpaši tur, kur varēja zvejot vērtīgās ceļojošās zivis — lašus, nēģus, vimbas un zušus. To zveja un pārdošana solīja labus ienākumus. Krogu

parasti cēla vietās, kur pulcējās daudz ļaužu, — pie ceļu krustojumiem, pārceltuvēm u.tml. Tādu krodzinieku spilgts pārstāvis bija Aizkraukles muižai piederošā Rikas kroga nomnieks. Šis krogs atradās Daugavas labajā krastā pie Pungu pārceltuves un ceļa, kas veda no Aizkraukles uz Jēkabpili. Tur vienmēr apgrozījās daudz ceļinieku. Aizkraukles muižas īpašnieks barons Šulcs ne vēlāk kā 1895.—1914. gadā iznomāja Daugavu posmā no Bilstiņiem līdz Skrīveriem Rikas krodziniekam Aleksandram Miķelsonam, kurš neapmierinājās ar ienākumiem, ko deva kroģēšana un 27 ha lielā kroga zeme. Papildu ienākumus viņš meklēja Daugavas zvejā. Lai minētajā Daugavas posmā varētu zvejot visā upes plūdmā, Miķelsons atpircā no kreisā krasta zemniekiem zvejas tiesības un kļuva par vienīgo likumīgo zvejnieku (valstij piederošajā Sērenes muižā, kas atradās Daugavas kreisajā krastā, piekrastes zemniekiem zemi pārdeva kopā ar zvejas tiesībām upē). Lašu un nēģu zvejai Miķelsons algoja strādniekus — zvejniekus. Dzīvu zivju glabāšanai viņš uzbūvēja lielu *igvāti* (*kumu*). Lomus pārdeva nomātajā krogā, apkārtējiem veikalniekiem, zemniekiem un citām personām (E 21, 3535, 3536). 1902. gadā Miķelsons par 68 lašiem saņēma 493,69 rbļ., bet 1903. gadā par 114 lašiem — 1446 rbļ. Par citu zvejas gadu ieņēmumiem ieraksti Miķelsona saimniecības grāmatā ir fragmentāri vai to vispār trūkst.

Zvejoja un ar zivīm tirgojās arī Bēzrkroga nomnieks Jānis Pāvuls. Šis krogs atradās Rīgas apriņķa Slokas pagasta Braņķuciemā Lielupes kreisajā krastā (LVVA, 2706. f., 36. l., 1649., 1650. lp.). Tukuma apr. Zentenes pag. zivis pārdeva netālu no Engures ezera esošajā Pēpa krogā (LA, 1824, 29. maijs), Engures pag. — Lepstes krogā, kas bija uzcelts Rīgas ceļa malā starp Engures ezeru un Rīgas līci (LA, 1822, 13. jūl.; 1825, 6. aug.; E 30, 4118). Jelgavas apriņķa Vecsvirlaukas pagastā ar zivīm tirgojās Vimbukrogā, kurš stāvēja Lielupes krastā dažus kilometrus augšpus Jelgavas, Daugavpils apriņķa Līvānu pagastā — Zušukrogā, kurš bija Daugavas labajā krastā netālu no Veiguru sādžas zušu zvejas vietas Gārdes. Zināmi arī citi zivju tirdzniecības krogi (E 30, 1968.—1993. gada ekspedīciju pieraksti).

Visai izplatīta bija zivju pārdošana zvejas vietās: vietējie iedzīvotāji vai atbraucēji no tuvākiem un tālākiem apvidiem zvejas sezonā devās turp, kur zvejnieki vilka malā vadus, piebrauca lomu laivās, kur bija uzbūvēti tači. Ļaudīm, kuri pirka zivis personīgām vajadzībām, piebiedrojās zivju uzpircēji — apstrādātāji un uzpircēji — tālākpārdevēji. Abas zivju uzpircēju grupas dokumentos ne vienmēr ir parādītas šķirti.

1816. gada ziemā Zentenes muižas klēts pārzinis (informācijā — *klētsvagare*) Markuss Jansons kopā ar kalēju Ati Ermesu brauca uz Engures ezeru, «gribēdami zivis iepirkt» (LA, 1824, 13. marts). Zentenieki bieži devās tādos braucienos (LA, 1824, 29. maijs).

Kopš 19. gs. sākuma Rīgas līča piekrastes zvejnieki posmā no Lielupes grīvas līdz Plieņciemam zivis pārdeva vasaras peldvietiem un citiem privileģēto slāņu pārstāvjiem, kas vasarās uzturējās jūrmalā (LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 77. lp.; LA, 1823., 26. jūl.; 1824, 31. jūl.). 1871. gadā Vecsalacas Zvīguļu māju saimnieks Aleksis Treijs aizņēmas ratus no Sepu saimnieka A. Šmita, lai brauktu uz Rīgu. Tomēr īstenībā viņš aizbrauca uz Ainažiem pēc reņģēm (dokumentā — *aizbraucis reņģēs*) (LVVA, 1184. f., 3. apr., 39. l., 145. lp.). Minētajā gadā pēc reņģēm brauca Skultes pag. Lielrēvju iedzīvotājs Jānis Vītols, bet 1872. gadā Skultes muižas dārznieka Andresa Zviedra puisis Jānis Brinkmanis, kurš bija sūtīts uz reņģu zveju, atnesa mājās kubuliņu ar zivīm (LVVA, 3345. f., 1. apr., 38. l., 69., 271. lp.). 1872. gadā Skultes Salzemnieku nomnieks Lībis Zaķis paņēma no Vidrižu pag. Čorku māju nomnieka Jāņa Brieža 12 pūrus reņģu, rēķinot 75 sudraba kapeikas par pūru. Lai atlīdzinātu radušos 9 rubļu parādu, Zaķis sūtīja darbā uz Čorkām savu puisī Jāni Ābolu. Pēc Brieža izteikuma, Ābola nedēļas alga bija 1,75 sudraba rubļi, bet pēc Ābola liecības — 2,50 rbļ. (LVVA, 3345. f., 1. apr., 39. l., 8. lp.). 1881. gada pavasarī vairāki Skultes pag. iedzīvotāji pirka zivis Rīgas līča krastā Enāku māju apkārtnē. Daži par zivīm maksāja tūliņ, citi ņēma uz parāda, apsolut samaksāt rudenī (dokumentā — *uz rudens maksu*) (LVVA, 3345. f., 1. apr., 41. l., 205., 212., 213. lp.).

19. gs. latviešu periodikā saglabājušies daudzi ieraksti par zemnieku braucieniem uz Vidzemes piekrasti nolūkā sapirkt zivis savas saimes vajadzībām. Laikrakstā «Baltijas Vēstnesis» 1890. gada 26. aprīlī lasām: «Tik līdz sniegs nokūsis un laiks apmeties silts, no jūrmalas pat vairāk desmit verstu atstatu dzīvojošie saimnieki sāk domāt par «reņģēs braukšanu». Saimniece sagādā bagātu «ceļa kuli», saimnieks paņem arī labu krājumu zirga barības līdz (jo iz piedzīvojumiem zināms, ka ne katru reizi jūrmalā nobraukušam reņģes tūliņ dabūjamas, bet dažreiz, kad zveja neizdevīga, jāgaida vairāk dienas, pat nedēļas, līdz jūrmalniekiem izdevies iegūt bagātu lomu) un — «laiž uz jūru». Reņģu cena jūrmalā nav vienāda, bet atkaras no tā, cik bagāta zveja; dažreiz tās pārdod «spaiņiem» [spaiņiem. — S.C.], un par katru spani jāmaksā vairāk kapeikas; dažreiz pūriem, un pūru dabū par maz kapeikām, — atgadījums, kad kādā vietā izvilks milzīgs reņģu loms un pircēju nav daudz, zvejnieki piespiesti tās atdot par dzeramu naudu. Tiklīdz «reņģēs braucējs» pietiekošu vairumu reņģu sapircis un tās jūrmalnieku sievām un bērniem par īpašu aizmaksu līcis «izķīķēt» (izņemt nederīgās iekšas), — kurā darbā jūrmalnieku sievām un bērniem liela izveicība, — viņš tās, ja laiks jau īsti silts, apbārsta drusku ar sāli, saber maisos, kurus sakrauj ratos, un tad brauc dienu un nakti, zirgu netaupdam, lai jo drīzi nokļūtu mājās, pirms reņģes sabojātos. Mājās «reņģenieku» visi, lieli un mazi, ļoti ilgodamies gaida, lai dabūtu baudīt «prišas reņģes», kuras

atzīst par lielāko gārdumu un pirmajā dienā ēd gan uz oglēm, gan sviestā ceptas, gan arī izkurinātā maizes krāsni uz salmiem žāvētas. Saimniekam nav laika atpūties no ceļa gurdenuma, bet pēc pārbraukšanas tūliņ ņemas reņģes stipri iesālīt mucās un ballās, kur tad tās pēc maz dienām top par «aizdaru uz visu gadu.» Citētajai līdzīgu informāciju 1902. gada 3. novembrī par Vidzemes jūrmalu publicēja laikraksts «Pēterburgas Avīzes»: «No tuvienes un tālienes sabrauc ļaudis iepirkt reņģes, jo tās darba strādniekam viens no visnepieciešamākiem aizdariem. Gandrīz katrs zemes strādnieks mazākais 70—100 verstu tūlumā no jūras steidzas iepirkt pavasarā svaigas reņģes un tās iesālīt visam gadam. Viņi tie, kas jūrmalniekam tukšajā pavasarā pieved skaidru naudu, turklāt gaidīdami dažreiz veselu nedēļu, kamēr jūras māmuliņai iepatīkas apveltīt zvejniekus ar savām balvām. Un kā gan lai viņi negaidītu, jo viņi tak zina, ka, lai dabūs daudz vai maz, manta būs laba. Varētu iepirkt vēlāk uz tirgiem jau iesālītas reņģes, bet kas var galvot, kādu preci par dārgu naudu. Mucai virsū vienmēr reņģes labas, bet dibenā pie reizes īgauņa novalkātais kažoks vai cits kāds draņķis.» Zemkopju braucieni pēc zivīm uz piekrastes lomu vietām bija visai parasti arī Kurzemes jūrmalā (Wiedemann 1861, LXXII lpp.; E 30, 1972.—1994. gada ekspedīciju pieraksti Ābragciemā, Kaltenē, Ģipkā, Pūrciemā, Melnsilā, Kolkā, Vaidē, Saunagā, Košragā, Sīkragā, Lūžņā, Papē, Nidā). Tāpat viņi ziemās brauca pēc zivīm uz lomu vietām ezeros, kur zvejnieki strādāja ar zemledus vadu (E 18, 4403, Trajene; E 30, 4964, Viskāļi; u.c.).

Šķiet, ka par zivju uzpircējiem — tālākpārdevējiem, kam šī nodarbe bija profesija, varam runāt vismaz kopš 18. gs. beigām. Engures mācītājs J. Brands savas draudzes hronikā par 1792. gada notikumiem rakstīja: «Kā zināms, draudzes locekļi no Apšuciema cauru vasaru intensīvi zvejo butes un citas zivis Dundagas jūrmalā [iespējams, pie lībiešu ciemiem Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē, kur atradās izdevīgas bušu zvejas vietas. — S.C.], kur viņi pavada visu vasaru» (Brandt 1836, 14. lpp.). Šeit lietderīgi atcerēties B. Heinemaņa pētījumu slēdzienus par bušu sastopamības rajoniem un atzīmēt, ka pie tādām pašām atziņām daudzu paudžu pieredzes ceļā bija nākuši arī paši zvejnieki. Heinemanis rakstīja: «Butes mīt galvenokārt gar Kurzemes guberņas piekrasti; no rietumu robežas līdz Kolkasragam un austrumos no tā līdz Rojai; pie Sāmsalas rietumu un ziemeļrietumu krasta; pie Dago salas rietumu un ziemeļu krastiem, pie Baltijas ostas [Igaunijas pilsēta Paldiski. — S.C.] un, beidzot, pakāpeniski izzūd gar Rēveles [Tallinas. — S.C.] piekrasti. Rīgas līča dienvidu un austrumu daļā (no Engures līdz Pērnavas līcim), tāpat arī jūras šaurumos starp salām butes vispār neķeras vai arī tās zvejo niecīgā daudzumā» (Гейнман 1904, 8./9. nr., 515. lpp.).

Apšuciema zvejniekiem Dundagas jūrmalā visticamāk bija savi zivju uzpircēji, kuri veda lomu uz Rīgu

un uz citām pārdošanas vietām: vietējie zvejnieki — lībieši — labi pazina zvejas vietas un bija lieli rūpala zinātāji un bušu apstrādes meistari. Zināmā mērā to apstiprina 1825. gadā no Mērsraga publicētā informācija: «Trīs zvejnieki no Ragaciema, kas Rīgas daļā stāv, brauca šīnī gadā pēc vasaras svētkiem vienā laivā uz Dundangu, kur gribēja zivis sapirkt un uz Rīgu vest» (LA, 1825, 20. aug.). Arī O. Hūns rakstīja par to, ka vairāki Slokas draudzes zemnieki, 19. gs. sākumā strādādami vasarās Rīgā, tirgojās tur ar miltiem un kūpinātām Dundagas butēm (LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 77. lpp.). Šķiet, ka te ir vērojama darba kooperācija starp tālās peļņas zvejas dalībniekiem un viņu lomu uzpircējiem — tālākpārdevējiem: Apšuciems un Ragaciems ir kaimiņu ciemi Rīgas līča rietumu (Kurzemes) krastā, kuriem cieši kontakti ar citiem Slokas draudzes zvejniekiem.

Lībiešu zvejojās un kūpinātās butes uz Rīgu veda viņu pašu laivinieki. Tā 1877. gadā Kolkas Vecvagaros dzīvoja vajinieks — laivinieks Janis Feimanis, kurš apņēmas aizvest uz Rīgu sava saimnieka Andreja Štālera kūpināto bušu vezumu un atdot tās kādam uzpircējam — ebrejam. Par notikumu Dundagas pagasta tiesas 1878. gada 19. janvāra sēdes 77. protokolā lasām: «Vecvagaru s[aimnieks] Andrejs Štālers sūdzēja par savu piedzīvotāju Jani Feimani un prasīja no tā 95 rub. 45 kap. par to, ka šis plekstes uz Rīgu vedis un tās vezdams samaitājis. Jane Feimanis piedeva [piebilda. — S.C.], ka viņš vienu vezmu ar plekstēm no Vecvagara saņēmis un tos uz Rīgu vedis, pie tam jūrā iekritis un to preci saslapinājis, tādā vīzē tad no tā žīda, kas tās plekstes pircis bijis, neesot pretī ņemtas. Pēcāk tās plekstes mājā pārvestas un žuvētas taptas, bet pavisam sliktas palikušas un zemē apraktas. Cik tās plekstes vērtībā bijis, to viņš nezina un grib, lai sūdzētājs to pierāda» (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., 509. lp.).

1822. gadā kā zivju uzpircējs — tālākpārdevējs darbojās Engures Lepsteskroga krodzīnieks Bērtulis. Šis krogs atradās Rīgas līča Kurzemes krastā starp Mērsragu un Bērziemu, kas abi skaitījās ievērojami zvejniekciemi. Bērtulis uzpirka zivis, ņēma līdzīgu puisī un savu 15-gadīgo dēlu un diezgan lielā zvejas burulaivā devās uz Rīgu, kur izdevīgi pārdeva savu preci. Zivis bija saliktas speciālos zivju traukos. Naudu glabāja lādē. Pēc laivas avārijas kastē atradās 70 sudraba rubļu un 10 rubļu banknotēs (LA, 1822, 13. jūl.). Kā jau minēts, Lepsteskrogs bija tradicionāla naktsmītne no Roņusalas nākušajiem zviedru roņu medniekiem, kad viņi, sekodami roņiem, «pienāca Kurzemes krastam» (LA, 1825, 6. aug.; E 30, 4118). Informācijā no Kurzemes guberņas administratīvā centra — Jelgavas uzzinām, ka 1829. gadā Rīgas līcī pie Bulduru muižas noslīcis viens zivju tirgotājs (zivju kupčis) (LA, 1830, 2. janv.).

Minētie fakti stāsta par to, ka jau 18. un 19. gs. mijā Latvijas zvejā pastāvēja samērā attīstīta darba dalīšana. Tās redzamākie posmi bija zvejnieki, zivju apstrā-

dātāji, zivju uzpircēji, zivju pārvadātāji un zivju tālāk-pārdevēji. Tas nozīmē, ka pastāvēja profesionālā specializācija, mantiskā un sociālā noslāņošanās, attīstītas preču un naudas attiecības. Šīm parādībām tajā laikā, protams, visur vēl nebija viennozīmīga satura un dziļuma.

Zivju uzpircēju ierašanās zvejas vietās pa jūru un pašu zvejnieku — zivju izvadātāju darbošanās līdzās pastāvēja visā 19. gadsimtā un 20. gs. sākumā. Oficiālajā izdevumā «Kurzemes guberņas statistika» tajā sakarā ap 1900. gadu ierakstīts: «Zivis vai nu nekavējoši iesāla un tādā veidā pārdod uzpircējiem, kuri lielās laivās atbrauc no Rīgas un citiem apvidiem, vai arī kūpina un paši zvejnieki aizved pārdošanai uz tuvējām pilsētām vai uz apriņķu gadatirgiem» (CKΓ, 94. lpp.). Grāmatai piebalso laikraksts «Baltijas Vēstnesis», kurā starp citu lasām: «Vasaras laikā no Rīgas uz Dundagu [domāta Dundagas jūrmala. — S.C.] iet katru nedēļu kuģis turp un šurp» (BV, 1890, 18. apr.). No mūsu ekspedīciju pierakstiem ir zināms, ka 20. gs. sākumā no Kolkas uz Rīgu trīsreiz nedēļā brauca privātais piekrastes tvaikonītis «Greiks», kurš jūrmalas posmā Kolka—Engure piestāja pie visiem zvejniekiem. Zvejnieki ar kuģīti nosūtīja uzpircējiem zivis un, ja vēlējās, kopā ar lomu brauca arī paši (E 30, 4040, Ābragciems). Bez tam Ābragciema zvejnieki turpināja kūpināto reņģu, bušu, mencu un sāļto brētliņu nogādāšanu uz Auci, Dobeli, Kandavu, Kuldīgu, Sabili, Saldu, Talsiem, Tukumu un citām pilsētām un miestiem. Ābradznieki zivis izvadāja arī pa zemnieku sētām, pārdodami tās par naudu vai mainīdami pret labību. Kopš 20. gs. sākuma izvadājuši arī kūpinātus lučus. Ābragciems skaitījies zvejnieku — zivju izvadātāju jeb *braucēju* ciems (E 30, 4039).

Babītes ezera un Lielupes lejteces zvejnieki turpināja vest lomu uz Rīgu, bet vasarā vismaz daļu no tiem pārdeva jūrmalas atpūtniekiem. Pēdējā tirgošanās kļuva arvien izdevīgāka, jo vasarnieku skaits ik gadus auga. Visvērtīgākās turienes zivis — zušus — ar Rīgas zivju tirgotāju starpniecību eksportēja uz Brēmeni Vācijā (DL, 1890, 2. maijs). 1887. gadā dzimušais Jānis Seržāns stāstīja, ka Aiviekstes zvejnieki zušus paši veduši uz Rīgu gan cariskās Krievijas, gan Latvijas brīvvalsts gados. Uz vietas tos nevarējuši pārdot, jo upē viņus izzvejojuši birkaviem [birkavs — 160 kg. — S.C.] (E 17, 5380, Mētriena).

Domājams, ka ne jau nejaušības dēļ tieši kopš 19. gs. 20. gadiem, t.i., kopš dzimtbūšanas atcelšanas Igaunijas, Kurzemes un Vidzemes guberņās (attieciņi 1816., 1817., 1819. gadā), bieži sāk parādīties ziņas par zemniekiem — zivju un malkas pārdevējiem. 1822. gada 5. janvārī Kurzemes guberņas valde saņēma Krievijas impērijas finansu ministra norādījumu par tirgošanās atļaujas izsniegšanu zemniekiem, kuri vēlas darboties tajā jomā. Atļaujām bija noteiktas četras kategorijas: 1) plaša tirgošanās Krievijas valstī un ārzemēs ar

50 000 rbļ. lielu un lielāku apgrozījumu; 2) plaša tirgošanās tikai Krievijas valstī ar 25 000 rbļ. lielu un lielāku apgrozījumu; 3) tirgošanās ar 8000 rbļ. lielu un lielāku apgrozījumu; 4) tirgošanās apriņķa vai pilsētas robežās ar 4000—8000 rbļ. lielu apgrozījumu. Tirgošanās atļaujas derēja tikai vienam gadam. Par pirmās kategorijas atļauju ik gadus vajadzēja maksāt 2500 rbļ., par otrās — 1000 rbļ., par trešās — 400 rbļ., par ceturtās — 5 rbļ. no katriem paredzamā apgrozījama 100 rubļiem. Tirgošanās atļaujas izdeva tiem zemniekiem, kuri bija saņēmuši pasi. Atļaujas izsniedza laikā no 15. decembra līdz 1. janvārim, un tās bija derīgas no kārtējā gada 1. janvāra līdz nākamā gada 1. janvārim (LA, 1822, 26. janv.). Spriežot pēc mūsu rīcībā esošām ziņām, zemnieki spēja iegādāties galvenokārt 4. kategorijas atļaujas.

Teikto apstiprina Rīgas kārtības tiesas (bruģu tiesas) 1857. gada 2. janvārī izdotās atļaujas desmit Rīgas zvejnieku amata locekļiem — Heinriham Vilhelmam Ozoliņam, Georgam Dāvidam Riekstiņam, Jēkabam Ferdinandam Salmiņam, Dāvidam Heinriham Vellišam, Dāvidam Hinonam Damarovskim, Kārlim Hansim Damarovskim, Johanam Georgam Nariņam, Johanam Pēterim Damarovskim, Heinriham Dāvidam Jūlijam Damarovskim, Mārtiņam Vellišam — uzpirkt zivis visā Rīgas apriņķī un pārdot tās Rīgā. Atļauju izsniegšana visticamāk saistījās ar pilsētas iedzīvotāju skaita pieaugumu un nepieciešamību apgādāt tos ar iespējami lētākiem produktiem. Dokumentā lasām, ka saskaņā ar Rīgas zvejnieku amata lūgumu zvejas saimniekam «N» [jebkuram no minētajiem vīriem. — S.C.] vai viņa pilnvarotajam ir jāievēro šādi noteikumi: 1) viņam ir atļauts iepirkt zivis Rīgas apriņķī no pirmās rokas [no zvejnieka. — S.C.] un vest tās pārdošanai uz Rīgu; 2) viņš tajā jomā drīkst rīkoties tikai pilnā saskaņā ar Vidzemes guberņas valdes 1835. gada 5. novembra 6014. rezolūciju; 3) viņam jāatturas no jebkuras uz Rīgas tirgu vedamo zivju pārdošanas starpniekiem; 4) braucot uz laukiem pēc zivīm, viņam jātur klāt attiecīga atļauja; 5) pēc gada viņam jāpagarina tirgošanās atļauja; 6) ikreizējam pilnvarotajam jātur klāt zvejnieku amata izsniegta apliecība (LVVA, 7363. f., 1. apr., 384. l., 1. lp.).

Šāda atļauja pavēra ceļu jaunai attīstības pakāpei: no turīgāko un enerģiskāko Rīgas zvejnieku vidus izvirzījās zivju tirgotāji un zvejas uzņēmēji, vēlāk arī dažādu pakāpju zivrūpnieki. Šis process skaidri iezīmējās jau 19. gs. 70. gados. Jaunā slāņa visredzamākie pārstāvji bija Rīgas zvejnieku amata vadītāja Sēja un zvejnieku Nariņu dzimtas. Piebilstams, ka cīņu par lomu uzpirkšanas pārākuma tiesībām Rīgas zivju tirgū pilsētas zvejnieku amats sāka jau daudz agrāk un tā vainagojās ar panākumiem 1852. gada pavasarī. Tad tirgus uzraugi saņēma pilsētas varas iestāžu stingru norādījumu raudzīties, lai tirgū nenotiktu nekāda cita zivju uzpirkšana. Rīgas zvejnieku amatam savukārt nodeva priekšrakstu ziņot par pamanītiem neatļautas

zivju uzpirkšanas gadījumiem (LVVA, 4038. f., 2. apr., 2157. l., 1. lp.).

Ap to pašu laiku (varbūt arī 1869. gadā?) Rīgas zvejnieku amata locekļiem zivju tirgū bija 13 dubultgaldi (*Doppeltische*) ar diviem rokasgaldiem (*Handtisch*) pie katra no tiem. Ikviena trīsgaldu komplekta noma maksāja 27 sudraba rubļus un 2 grašus. Pie tā tirgojās divi zvejnieki vai arī viņu atraitnes. Tirdzniecības galdu turētāju (nomnieku) kopā skaitījās 22 zvejnieki un četras zvejnieku atraitnes. Dažiem zvejniekiem — zivju pārdevējiem bija tiesības uzpirkt zivis visā Rīgas apriņķī (LVVA, 4038. f., 2. apr., 2157. l., 10. lp.; 7363. f., 1. apr., 384. l., 1. un turpm. lp.). Spriežot pēc vārdiem un uzvārdiem, visi šie zvejnieki bija latvieši.

Situācijas skaidrākai izpratnei sniedzam nelielu vēsturisku atskatu. No Rīgas pilsētas valdes (rātes) 1848. gada 11. maija 3026. vēstules, kas adresēta Vidzemes guberņas valdei, uzzinām, ka senāk Rīgas zivju tirgū lomu pārdeva galvenokārt tie pilsētas zvejnieku amata locekļi, kuriem vienīgajiem bija tiesības zvejojot Rīgai piederošajos ūdeņos. Par to viņi sākotnēji atdeva pilsētai desmito daļu lomu. Tomēr jau kopš ilgāka laika viņi pārtrauca minētās lomu daļas došanu un zivju realizācija tirgū kļuva atkarīga no tirgus nodevas nomaksas (IVVA, 291. f., 1. apr., 8068. l., 91., 92. lp.). Līdz ar rūpniecības attīstību, iedzīvotāju skaita pieaugumu, ražošanas, sabiedrisko un dzīvojamo ēku celtniecības paplašināšanos pastiprinājās ūdeņu piesārņošana, samazinājās nozveja un zvejnieku skaits. Turpretim pieprasījums pēc zivīm palielinājās. Zvejnieku amata locekļiem kļuva izdevīgāk tirgoties ar zivīm nekā zvejojot. Viņi centās iesakņoties kā zivju uzpircēji jūras piekrastes posmā no Ainažiem ziemeļos līdz Ventspilij rietumos un kļūt par valdošajiem lomu pārdevējiem Latvijas galvenajā zivju tirgū.

Zīmīgi ir Latviešu muzeja vadītāja Matīsa Siliņa 1902. gada novērojumi, kuros starp citu lasām: "Naudas zivs Rīgas zvejniekiem tagad vēl it īpaši tikai vimba, kuru šogad noķerts pat pie 450 kālu.. Par zvejas panīkšanu Daugavā jo gaišu valodu runā zvejnieku amata paša grāmatas. 1755. gadā, piem., amatam apskaitāmi 59 locekļi, gadusimteni vēlāku, dažus gadu desmitus atpakaļ, šis skaits sašļucis jau uz 24, un tagad pie zvejnieku amata skaitās tikai 14 ģimilijas; bet nākamam gadu nebūs ir ne tik daudz. Vēl tā pāris gadu desmitu, un zvejnieku amata Rīgā vairs īstenībā nebūs; zvejnieks paliks vienīgi par uzpircēju. Zivju uzpircējs Rīgas zvejnieks jau no laiku laikiem, kā tas no amata grāmatām redzams. No tam viņu gar Vidzemes jūrmali un visur, kur runā tāmnieku izloksni (seno lībiešu apvidos), dēvē par «vējķiparu», kurš vārds izskaidrojams ar lībiešu «vej» (zvejnieks) un latviešu «kōper» (pircējs)» (RA, 1902, 23. nov.).

Jāpiebilst, ka zvejas uzņēmēju un zivju tirgotāju nodalīšanās no pašu zvejnieku vidus bija viņu personīgās radošās saimnieciskās aktivitātes rezultāts. Tā bija arī

zvejnieku mantiskās un sociālās noslāņošanās sastāvdaļa. Norise bija analoģiska tai, kuru vērojam lauku amatniecībā, kad amatnieku vidū nodalījās nozares uzņēmēji un ražojumu tirgotāji. Samērā sīki šajā sakarā izpētīti Latvijas lauku audēju un podnieku amati (Alsupe 1982, 78.–87. lpp.; Feldmane 1962, 151. lpp.; Feldmane-Cimermane 1963, 118.–121. lpp.). Process labi atspoguļojas dokumentos par namdaru un kokapstrādātāju amatu (LVVA, 894. f., 1. apr., 1. l., Dundaga; 1184. f., 3. apr., 38. l., 60. lp.; 41. l., 192. lp., Vecsalaca; 1779. f., 1. apr., 15. l., 181., 308.–310., 331. lp.; 17. l., 50. lp., Svētciems; 3345. f., 1. apr., 45. l., 103. lp.; 46 l., 160. u.c. lp., Skulte).

19. gs. vidū—20. gs. sākumā zivju uzpircēji un zvejas uzņēmēji darbojās visā Latvijā. 1850. gada vasarā Oto Dreslers kopā ar kalpu Andresu Girgensonu veda zivis no Svētcieņa uz Pērnavu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 1. l., 31. lp.). 1856. gada 30. janvārī Gulbēres zemnieks Kārlis Rudzītis sūdzējās Bērzaunes pagasta tiesā par to, ka viņam no zivju vezuma izzagti 2,75 pūri zivju. Tas noticis pie Nīgastes kroga, kur viņš kopā ar līdzbraucēju — arī gulbērieti — Miķeli Kaprāli apstājušies atpūtai uz pāris stundām (LVVA, 4551. f., 1. apr., 107. l., 99., 100. lp.). Spriežot pēc tā, ka vezums bija pilns ar zivīm, Rudzītis darbojās kā zivju uzpircējs — izvadātājs. 1867. gadā Vecsalacas pagasta iedzīvotājs Andrejs Rehe nopirka no Kihnu salas igauņu zvejniekiem 48,5 mucas reņģu, maksājot par mucu 8,75 rbļ. Pirkuma kopvērtību — 422 rubļi 37,5 kap. pircējs samaksāja pagasta tiesā (LVVA, 1184. f., 3. apr., 37. l., 115. lp.). 1868. gada 23. decembrī Svētcieņa pagasta tiesā griezās divi nēģu tirgotāji (*suttiņ andelmani*) (LVVA, 1779. f., 1. apr., 6. l., 42. lp.). 19. un 20. gs. mijā kā Salacas un Rīgas līča zvejvietu nomnieks, zvejas uzņēmējs un zivju tirgotājs Salacgrīvā bija nostiprinājies jau minētais Rīgas zvejnieku amata vadītājs Sēlis. Viņa plašās darbības izziņošanai būtu veltāms īpašs pētījums. Dokumenti par to atrodami dažādos arhīva fondos.

19. gs. 50. un vēlākajos gados Ziemeļkurzemes zvejnieku, to skaitā lībiešu, ciemos darbojās zivju uzpircēji no Rīgai tuvējiem līča piekrastes ciemiem, no Kurzemes pilsētām un miestiem, no Rīgas, Sāmsalas un pat no Lietuvas. Viņi pirka ilgi glabājamās auksti kūpinātās butes (Wiedemann 1861, LXXII lpp.). A. Oranovskis, raksturodams stāvokli 19. gs. 60. gadu sākumā, stāstīja: «Butes, ko zvejo pie Ventspils apr. ziemeļu krastiem, pazīstamas ar nosaukumu akmensbutes (*Steinbutte*). Tās izceļas ar savu lielumu un garšu un, kūpinātas ievērojamā daudzumā, tiek pārdotas Rīgā un pat Kauņas guberņā» (Orановский 1962, 284. lpp.). Vecākās paaudzes lībieši — Košraga, Lūžņas, Saunaga, Sīkraga un Vaides ilggadējo zvejnieku dzimtu piederīgie — ekspedīciju laikā stāstīja, ka 19. gs. pēdējos gadu desmitos—20. gs. sākumā uz viņu ciemiem pavasaros braukuši ebreji — zivju uzpircēji no Bauskas, Jūrmalas, Kandavas, Sabiles, Talsiem,

83. att. 19. gs. otrajā pusē celtā senlaicīgā pirts ar zivju kūpinātavu — *dūmbūdu, dūmnamu* Talsu raj. Kolkas pagasta Sīkraga Pentos 1965. gadā (E 1445. filma, 16. neg.).

Valdemārpils, Ventspils, noīrējuši no zvejniekiem naktsmītnei istabu vai citu telpu, nomājuši zivju kūpinātavu (*dūmnamas, dūmbūda, līb. koda*) (83. att.) un palikuši jūrmalā visu vasaru līdz zvejas sezonas beigām. Dūmnamos viņi kūpinājuši butes. Sīkragā ebreji apmetušies Brikšos, Tiļļos, Vecklāvos, Lūžņā — Dāviņos, Draudziņos, Jaunbeltos, Jūrmalniekos. Daži uzpircēji ieradušies kopā ar ģimenes locekļiem vai algotiem strādniekiem. Citi par strādniekiem līguši vietējo latviešu un lībiešu sievas un bērņus, uzticot viņiem zivju tīrīšanu, sāļīšanu un kūpināšanu. Atbraucēji jūrmalas valgumos gaidījuši zvejnieku atgriešanos no jūras, sapirkuši un apstrādājuši zivis un gatavo produkciju izvadājuši pa minētajām un citām apdzīvotajām vietām. Vairums zivju uzpircēju — ebreju — nākuši no senām zivju tirgotāju dzimtām, kas jau vairāku paaudžu laikā darbojušās lībiešu ciemos (E 30, 1973.–1994. gada ekspedīciju pieraksti). Arī B. Heinemanis rakstīja, ka visā Kurzemes rietumu piekrastē darbojas liels skaits kūpinātu bušu uzpircēju (Гейнман 1904. 8./9. nr., 518. lpp.). Kā savdabīgi zivju uzpircēji lībiešu ciemos darbojās arī zemkopji — latvieši, kas uz piekrastes ciemiem brauca no Dundagas, Nevejas, Sabdaga, Tiņģeres, Vīdales un citiem zemkopības apvidiem. Viņi pirka butes savas saimes ļaužu vajadzībām un zvejniekiem kā dāvanu atveda lauksaimniecības ražojumus — alu, pīrāgus, ābolus, arī

degvīnu. Tas skaitījās savstarpējās cieņas apliecinājums.

Dienvidkurzemes piekrastes latviešu zvejnieku ciemos — Nidā, Papē, Papes Ķoņos un citur — darbojās zivju uzpircēji — ebreji no Lietuvas miestiem un pilsētām — Darbeņiem, Kretingas, Palangas, Skodas un citiem. Viņi vienojās ar vairāku sētu saimniekiem par to, ka tie uzcelt zivju kūpinātavas — *rūkūzus*. Papē kā tādas sētas nosauktas Kūrši, Lurķi, Maķi, Pelči, Roģi, Papes Ķoņos — Gatvīnieki. Rūkūži bijušas palielas ugunsnedrošas būves, tādēļ tos tāpat kā citās piekrastēs izvietojusi attālu no pārējām sētas ēkām, parasti jūrmalas kāpās, kurām bija piebraucamais ceļš. Šādās sētās izraktas vairākas akas, jo zivju tīrīšanai vajadzējis daudz ūdens. Zivju tīrīšanai, mazgāšanai, sāļīšanai un kūpināšanai līguši apkārtējo zvejnieku sievas un meitas. Esot pat gadījies, ka ebreji atteikušies pirkt to zvejnieku zivis, kuru ģimeņu sievietes nelīgušas pie viņiem zivju tīrīšanai un sāļīšanai. Zivis pirktas vairumā, t.i., uzreiz viss loms. Uzpircēji visbiežāk pirkuši un kūpinājuši mencas — Dienvidkurzemes zvejnieku galveno guvumu. Ja lomā gadījušās butes un zuši, pirkuši arī tos, pat reņģes, ko tāpat kā mencas sāļījuši un kūpinājuši. Vairums zivju uzpircēju — Lietuvas ebreju ciemos iebraukuši tikai uz neilgu laiku, lai sapirktu

zivis un aizvestu gatavo produkciju. Tomēr bijuši arī tādi, kas jūrmalā apmetušies uz visu zvejas un zivju apstrādes sezonu.

Dažkārt jūrmalā izvēršusies abpusēja tirgošanās, jo zivju uzpircēji atveduši zvejniekiem vajadzīgās preces. Kurzemē kūpinātās, retāk — sālītās zivis uzpircēji izvadājuši pa visu Centrālo Lietuvu un Rietumlietuvu, nereti aizsniedzot pat Kauņu (E 30, 1980.–1988. gada ekspedīciju pieraksti).

Uz Siveniškiem un citiem Austrumlietuvās apvidiem savus lomus sūtīja Augšzemes latviešu zvejnieki (E 39, 2716, Nereta). Augšzemes krievi, kas ziemās ar vadu zvejoja ezeros, lomus veduši uz Jēkabpili Latvijā un uz Rokišķiem Lietuvā (E 39, 2737, Birži).

Vārdā nenosaukts atbraucējs no Vidzemes Skultes pagasta Brašās 1869. gadā nopirka pūru reņģu, bet māju puisis Jānis Trepīņš divreiz veda saimnieka un savas reņģes pārdošanai uz Straupi un divreiz uz Limbažiem (LVVA, 3345. f., 1. apr., 37. l., 267., 268. lp.). Pagasta tiesu sēžu protokoli parāda samērā plašus (tālus) apvidus, no kuriem pavasaros uz Vidzemes—Skultes jūrmalu brauca reņģu uzpircēji: 1879. gadā turp devās Reinis Prikulis no Cēsu apriņķa Dzērbenes pagasta (LVVA, 3345. f., 1. apr., 40. l., 255., 256. lp.); 1883. gada 14. maijā Skultes Lielkrogā apmetās reņģu uzpircēji — *reņģinieki*: Valkas apriņķa Plāņu pagasta Mūrnieku saimnieks Jānis Slemperis, tā paša pagasta Priekuļu saimnieks Dāvis Rubenis un Vecērvantu saimnieks Jānis Bērziņš, Rīgas apriņķa Lēdurgas pagasta Purmaļu saimnieks Vihelms Mauriņš un Jurka [Juris — ?] Pētersons no Cēsīm (LVVA, 3345. f., 1. apr., 43. l., 12., 13. lp.). Tā paša gada maijā Skultē bija iebraucis arī reņģu tirgotājs — Plāņu pagasta Dambīšu māju Pēteris Baltiņš, kurš veda uz Rīgu Skultes zvejnieku Miķeli Spožumu un viņa reņģes, prasot par vedumu 3,50 sudraba rubļus (LVVA, 3345. f., 1. apr., 43. l., 25., 26. lp.). Diemžēl ieraksti pagasta tiesu dokumentos ne vienmēr ļauj noteikt, kurš atbraucējs bija zivju pircējs savai vajadzībai, kurš uzpircējs — tālākpārdevējs.

Uz Vecsalacas jūrmalu brauca reņģu pircēji no Alojās, Burtniekiem, Mazsalacas, Staiceles un citiem Ziemeļrietumvidzemes apvidiem. 19. un 20. gs. mijā Vidzemes centrālajā daļā, tajā skaitā Dzērbenes pagastā, zivis pārdeva uzpircēji — *reņģu veči*. Rīgas apriņķa un Vecsalacas jūrmalā viņi sapirka kūpinātās reņģes, zušus, lučus, kā arī ceptus nēģus, kas bija iepakoti īpašos kubliņos, un zirga aizjūgos izvadāja pa plašu apkārtni. Pārdodamās reņģes un luči ar liepu lūkiem bija sasiēti kālos. Nēģus un zušus pārdeva gabaliem. Reņģu veči dažkārt nelielos daudzumos veda arī svaigas zivis (E 30, 5980, Dzērbene).

Zivju uzpircēji darbojās arī pie ezeriem, kuros ar vadiem zvejoja vietējie latviešu un krievu zvejnieki vai arī no citiem apvidiem iebraukušie krievi. Dzērbenes

pagastā 19. gs. pēdējā ceturksnī un 20. gs. sākumā dzīvoja vecsaimnieks — zvejnieks Kārkliņš. Viņš algoja cilvēkus, kuri palīdzēja zvejā un ar viņa zirgiem izvadāja svaigas ezeru zivis uz Cēsīm, Siguldu, Smilteni. Vedumu iepakojā caurmotās kastēs, kurās varēja salikt 50 kg zivju (E 30, 5980, Dzērbene). Tajos pašos gados Vecpiebalgas Jaunplaužu saimnieks Prūsis ņēma zivis no profesionāliem krievu zvejniekiem, kuri ar ziemas vadu zvejoja apkārtnes ezeros, un veda tās pārdot uz Zosēniem un Jaunpiebalgu. Otrs zivju uzpircējs bija Vecpiebalgas saimnieks Peika, kurš zivis veda uz Cēsīm (E 30, 4731, 4732). Profesionālu zvejnieku un zivju apstrādātāju darbību Vecpiebalgas ezeros apliecina arī jau minētā 1900. gada informācija par zveju un 1908. gada dotumi par zivsaimniecību Vecpiebalgas pagastā un muižā. Tajos starp citu lasām: «Vietējie iedzīvotāji daļēji piedalās zvejā kā strādnieki par maksu vai par daļu no loma, raugoties no tā, kāds ir nolīgums»; «zivis pārdod pagastā svaigas»; «ienākums no zvejas 1000 rubļu; no šīs summas zvejnieki saņem pusi par darbu un tīklu»; «zivis pārdod uz vietas, bet arī Daugavpili un Krustpili» (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 36., 47. lp.). Pie latviešu zvejniekiem, kuri zvejoja Lobes ezerā netālu no Kokneses, dažreiz atbrauca zivju uzpircējs ebrejs Lotke no Jaunjelgavas. Turpretim citnovada krievu zvejniekiem, kuri strādāja ar ziemas vadu, bija savi zivju uzpircēji (E 30, 4964).

Lomu realizācijā zināmas savdabības bija vērojamas Rīgas liča rietumu krasta posmā no Kauguriem līdz Bērzcīmam. Tas izskaidrojams ar šīs piekrastes zvejniekiem izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli. Tuvumā bija augoša pilsēta Rīga un topošais kūrorts Jūrmala. Iekšzemē atradās ūdensbaseiniem nabadzīgie Zemgales un Viduslietuvās plašumi. Minētajā piekrastē līdzās vietējiem zivju uzpircējiem — izvadātājiem darbojās daudzi vidutāji (starpnieki), kas uzpirka zivis no zvejniekiem un pārdeva lieltirgotājiem Rīgā, Lietuvā, Vitebskas guberņā. Piemēram, Ābragciemā 19. gs. beigās—20. gs. sākumā dzīvoja plaši pazīstams zivju pārpircējs Mārtiņbergs. Uz Ābragciemu brauca arī vairāki zivju pārpircēji no Engures, kuri savukārt veda zivis pārdošanai uz Rīgu un Tukumu. Bez tam no Žaģares un Rokišķiem šurp brauca 5—7 ebreji un lietuvieši, kas pirka kūpinātās un svaigas zivis. Pēdējās viņi paši sālīja. Lietuvieši un Lietuvas ebreji ieradās uz tādu laiku, kādā viņi paspēja sagatavot iecerēto reņģu, luču, bušu, asaru, raudu daudzumu. Zivju uzpircēji no Lietuvas brauca visu gadu, visbiežāk — rudenos.

Reņģu lomus pirka galvenokārt Rīgas zivju tirgotāji, kas bija izstrādājuši noteiktu rīcības sistēmu. 1) Rīta lomus zvejnieki dienas ritumā sālīja, kūpināja, savēra pa kāliem uz lūkiem un pret vakaru iepakojā speciālos no dēlīšiem taisītos kubliņos. Katrā kubliņā sagāja 6000—7000 reņģu. Bija arī otrs paņēmiens — zivis uzvēra uz iesmiem pa 1000 uz katra. 2) Sagatavotās reņģes vakarā nodeva vedējam — padzīvojušam zvej-

niekam, kurš vairs negāja jūrā, vai arī zvejnieksievai. Viņi zivis aizveda uz Sloku. Tur ap pusnakti vedēju Lielupē gaidīja tvaikonītis un zivju tirgotāja uzticības persona, kas pavadīja kravu līdz Rīgai. 3) Vedējam par darbu maksāja zivju tirgotājs, kura uzticības persona braucējam nodeva arī zvejniekiem izmaksājamo naudu. 4) Zivju kubliņus gādāja tirgotājs. Uz tiem bija uzrakstīts viņa vārds. 5) Saņemtās preces daudzumu zivju tirgotāja uzticības persona ierakstīja uzskaites grāmatā, kuru vedējs nodeva zvejniekam (E 30, 4039, 4044, Ābragciems).

Ziņas par zivju uzpircējiem — lietuviešiem, kas brauca peļņā uz Rīgas līča piekrastes zvejniekiem, lasāmas arī laikraksta «Jūrnieks» 1907. gada 11. jūlija numurā: «Zveja ziemā un pavasarī biedrības rajonā [informācija ir par Rīgas jūrmalas zvejniecības biedrības darbu. — S.C.] neizdevīga. Vasarā, siltā laikā, zivis nav visai teicama labuma, kādēļ tās tepat no jūrmalas pārdod leišiem, kuri šē katru gadu šādos laikmetos sabrauc diezgan lielā daudzumā, lai uzpirtās zivis izvadātu pa Kurzemes [? — S.C.] dažādiem tirgiem.» B. Heinemaņa darbā atrodam zivju uzpircēju — izvadātāju rīcības vispārēju ticamu raksturojumu, kā arī spriedumus par viņu aktivitātes dažām sekām: «Tā kā precei ir pieprasījums ne vien uz vietas, bet arī tālos apvidos (atbrauc pat no Vitebskas guberņas), tad vietējie zvejnieki iemanījās izgatavot no reņģēm arī vienkāršāku, stipri sasālītu, kūpinātu produktu, kas īpaši paredzēts no tālajām vietām atbraukušajiem pārpircējiem. Kaut gan tāda prece garšas ziņā stipri atpaliek no mazliet kūpinātajām reņģēm, tai ir tāda liela priekšrocība, ka tā nebojājas ilgāku laiku. Arī šo precī labprāt izpērk no jūras attālos apvidos, kur iedzīvotāji ar zivīm nav tā izlutināti kā piekrastē. Vasarā uz ceļiem, kas ved projām no jūras, pastāvīgi redzami ar kūpinātām reņģēm piekrauti rati. Pārpircēji tās ved pārdošanai Kurzemes iekšienē un Kauņas guberņā» (Гейнemann 1904, 7. nr., 435. lpp.).

19. gs. vidū, bet īpaši 60. gados sāka veidoties priekšnoteikumi, lai tradicionālajā zvejā un lomu pārdošanā varētu notikt būtiskas pārmaiņas. Bija pagājuši vairāki gadu desmiti kopš dzimtbūšanas atcelšanas. Bija atcelti vairāki ierobežojumi, kas neļāva cilvēkiem mainīt dzīvesvietu un brīvi izvēlēties saimnieciskās darbības jomu. Pilsētās sāka strauji attīstīties rūpniecība. Auga pilsētu iedzīvotāju skaits. Pārtikā arvien redzamāku vietu ieņēma samērā lētie zivju produkti. «Baltijas Vēstneša» 1890. gada 26. aprīļa numurā tajā sakarā lasām: «Arī Rīgā daudz strādnieki pavasaros pārtikas tirgū sapērk un iesāla reņģes visam gadam.»

Lai apmierinātu cilvēku pieprasījumu, dibināja zivju konservu fabrikas, kas ražoja produkciju galvenokārt sabiedrības vidējo un zemāko slāņu vajadzībām. Pēc B. Heinemaņa domām, pirmās ķilavu fabrikas Baltijā — Tallinā dibinājuši no Ostaškovas nākušie krievu zvejnieki ap 1860. gadu. To bāze bijuši bagātie garšīgo

brētliņu lomi Igaunijas ziemeļu piekrastē. Konservētajām brētliņām (ķilavām) bija liels pieprasījums Igaunijā un Pēterburgā. Tomēr tirgus paplašināšanos kavēja ķilavu neērtais iepakojums stikla burkā. Tikai ap 1885. gadu fabrikas sāka nomainīt stikla burkas pret transportēšanai daudz ērtākajām hermētiski noslēgtajām skārda kārbām. Tās sekmēja konservu ilgāku saglabāšanu un tirgus paplašināšanos. Pieauga ķilavu pieprasījums, radās jauni nozvejas apvidi, palielinājās brētliņu lomi (Гейнemann 1904, 8./9. nr., 501. lpp.).

J. Kols pretstatā B. Heinemanim ķilavu ražošanas sākumu Ziemeļigaunijā attiecina uz laiku ne vēlāku par 19. gs. 40. gadiem (Kohl 1841, 365. lpp.). 20. gs. sākumā Paldiskos un Tallinā darbojās ne mazāk kā 25 firmu uzņēmumi, kuri organizēja ķilavu ražošanu arī citās vietās, to skaitā Jelgavā un Rīgā (Гейнemann 1904, 8./9. nr., 508. lpp.). Rīgas fabrikās zivju konservu gatavošana sākās 1884. gadā. Vispirms ražoja norvēģu sardīnes un nedaudz vēlāk arī šprotes, ko gatavoja sešas firmas. 1911. gadā Rīgā un Rīgas apriņķī ķilavas ražoja jau 20 firmas, arī šprotes konservēja 20 firmas (Борисов 1913, 56.–58. lpp.).

Zivju konservu rūpnieciskai ražošanai bija nepieciešams daudz vairāk regulāri piegādātu lomu nekā iepriekšējā periodā pārdošanai tirgos un izvadājot. Fabrikanti organizēja savu transportu un savus zivju uzpircējus, kuri darbojās par starpniekiem starp zvejniekiem un rūpniekiem. Jūrmalā sapirtās zivis sūtīja uz Rīgu un citiem konservu ražošanas centriem ar kuģiem, laivām un pa dzelzceļu (Борисов 1913, 32. lpp.; E 30, 1973.–1993. gada ekspedīciju pieraksti). 1899. gadā visā Kurzemes guberņas piekrastē darbojās seši zivju uzpircēji — konservu fabrikantu pārstāvji. Tuvākajos gados darbu vajadzēja sākt vēl 3–4 uzpircējiem. Guberņas administrācija tādu uzpircēju skaitu uzskatīja par nepietiekamu un izteica nožēlu, ka zvejnieki vēl nav nodibinājuši tiešus kontaktus ar zivju pircējiem to patēriņa vietās. Guberņas valde uzskatīja, ka zvejniekiem turpmāk nevajadzētu samierināties ar to zemo zivju cenu, kādu piedāvā tradicionālie uzpircēji. Tika atzīmēts, ka zvejnieku ienākumi neapšaubāmi būtu lielāki, ja viņi stātos tiešos tirdznieciskos kontaktos ar Rīgas firmām (Обзор 1899, 61. lpp.).

Nolūkā paplašināt ražošanu un gūt lielākus ienākumus aktīvākie Paldisku un Tallinas zivju konservu fabrikanti meklēja jaunas brētliņu zvejvietas pie samērā attāļajām Dago, Muhu un Sāmsalas, kā arī pie Kurzemes krastiem. Tur bija novērota šo zivju liela koncentrēšanās. Viņi organizēja tur ne vien brētliņu zveju, bet arī konservēšanu, jo pie Ziemeļigaunijas krastiem lomi samazinājās. Vispirms fabrikanti iesakņojās Rīgas līča rietumu krasta zvejniekiem — Engurē, Ģipkā, Kaltēnē, Kolkā, Mērsragā, Rojā, Upesgrīvā, pēc tam pārvietojās tālāk uz Baltijas jūras Kurzemes piekrasti, kur iekārtoja konservu darbnīcas

Košragā, Mazirbē, Pitragā, Saunagā, Sīkragā, Vaidē. B. Heinemanis kā pētnieks un daļēji aculiecinieks Ziemeļigaunijas zivju fabrikantu iesakņošanas Latvijā aprakstīja šādi: «Pateicoties Rēveles ķilavu fabrikantu, galvenokārt brāļu Malahovu un brāļu Jarvu, enerģijai, brētliņu zveja Rīgas līča rietumu piekrastē pēdējos gados sāk gūt arvien lielāku nozīmi vietējo iedzīvotāju dzīvē. Vēl pirms 7 gadiem, 1897. gadā, ķilava, ko te sauc par brētliņu, nebija rūpala objekts. Tikai gadījuma dēļ tā pavasaros vietām iekļuva vados, bet vasarā — vietējo zvejnieku izliktajos metamajos reņģu tīklos, kuriem vissīkākās acis. Šurp atbraukušie Rēveles fabrikanti atveda sev līdzīgu ķilavu tīklus un iemācīja vietējos iedzīvotājus zvejot brētliņas, kuras tagad te daudzās vietās sauc par Rēveles ķilavām» (Гейнман 1904, 8./9. nr., 503. lpp.). Konservu izgatavošanai fabrikanti veda uz Latviju skārda kārbas, sāli, garšvielas un citus konservēšanas materiālus, kā arī preses kārbu aizvākošanai. Pārdodamās produkcijas etiķetēm bija uzraksts *Rēveles ķilavas* (Ревельская килька).

Brētliņu zvejas pārākumu pār citu zivju zveju Ziemeļkurzemes lībiešu ciemos 20. gs. sākumā apliecina arī Košraga Kine Dīķu sētas inventāra uzņemšanas protokols, kas sastādīts 1915. gada 3. jūlijā. To līdz 1977. gadam bija saglabājusi māju saimniece Katrīna Krasone. No protokola uzzinām, ka Kine Dīķos tajā dienā bija trīs zvejas laivas ar burām un citiem piederumiem 210 rbļ. vērtībā, 14 brētliņu tīkli 700 rbļ. vērtībā, četri reņģu tīkli 140 rbļ. vērtībā, seši mencu tīkli 30 rbļ. vērtībā, pieci enkuri ar enkuru tauvām 68 rbļ. vērtībā un trīs bušu vadi 36 rbļ. vērtībā. Iznāk, ka smalkacainie brētliņu tīkli bija arī visdārgākie: viena tīkla vidējā cena 50 rbļ, kamēr reņģu tīkls vidēji maksāja tikai 35 rbļ.

Publicētajā Kurzemes guberņas 1899. gada pārskatā Tallinas zivju konservu fabrikantu ienākšana minēta 1896. gadā, piebilstot, ka Dundagas piekrastē brētliņas «zvejo tādā daudzumā, ka viņu sāļišanas un sagatavošanas noslēpumu zinošie trīs tallinieši nespēj tikt galā ar visu sazvejoto zivju nokopšanu: tad nepietiek sāls, tad nepieciešamo piedevu, bet galvenokārt skārda kārbu iepakošanai, un pašā labākajā zvejas laikā, kā patlaban, zvejnieki sēž bez darba un peļņas» (Обзор 1899, 60. lpp.). Minētajā dokumentā runāts arī par ķilavu ražošanas lielo izdevīgumu, to augsto kvalitāti, kura visās pazīmēs pārspējot Tallinā izgatavoto ķilavu kvalitāti. Viena ražotāja produkcijas apgrozījums vasarā sasniedzot 65 000 rubļus. Konservus caur Tallinu vedot uz Maskavu, Pēterburgu un citām pilsētām (Обзор 1899, 60., 61. lpp.).

1899. gadā Ziemeļkurzemes piekrastē jau darbojās arī Jelgavā strādājošā Lankovska un Linkopa firma, kas ražoja šprotes un ķilavas un bija nodibinājusi filiāli Ventspilī. Firma gatavojās organizēt brētliņu zveju dziļjūrā, izmantojot tās zvejas metodes, ar kādām strādāja vācu zvejnieki pie Dancigas (Обзор 1899, 61. lpp.);

Гейнман 1904, 8./9. nr., 504. lpp.) un kas Latvijā vēl nebija pazīstamas.

1900. gada 24. augustā Ernsts Morics Melnsilā nodibināja rūpniecības uzņēmumu, kurā sālija un konservēja Kolkas brētliņas (LVVA, 874. f., 1. apr., 11. l., 12. lp.). Tomēr agrāk par citiem savu rūpālu un jaunievedumus, to skaitā jaunus lašu zvejas rīkus, Kurzemes piekrastē jau ap 1893. gadu iedibināja iepriekš minētais Sēlis — Rīgas zvejnieku amata vadītājs, zvejnieks, lomu uzpircējs, zvejas vietu nomnieks, zvejas organizētājs un zivju konservu fabrikants. Viņš aizsūtīja uz Ventspili savus strādniekus ar lašu zvejas rīkiem. Zvejai bija labas sekmes, un tai radās sekotāji. 1894. gadā Sēļa firma sapirka Ventspilī lašus par 5000 rubļiem. Bagātīgo lomu dēļ kritās lašu cenas: Ventspilī par mārciņu lašu gaļas maksāja ne vairāk kā 10 kapeikas. 1898.—1899. gadā Ventspilī lašus zvejoja ap 50 laivu komandas (Обзор 1899, 60. lpp.).

Ievērbu pelna tas, ka Ziemeļkurzemes brētliņu izcilās garšas īpašības vietējiem zvejniekiem un pārējiem iedzīvotājiem bija zināmas sen pirms konservu fabrikantu parādīšanās. Tomēr šo zivju masveida zveja neatīstījās tāpēc, ka zvejnieki vēl neprata tās sagatavot ilgstošai glabāšanai un tālai pārvadāšanai. Tādu atziņu apliecina Kurzemes guberņas valdes amatpersonas Ulriha fon Šlipenbaha ceļojuma piezīmes, kurās par Kolku starp citu lasām: «Daļa no mūsu mielasta bija atšķirīgā veidā pagatavotas jūras zivis, kas garšoja izcili. Es iesaku vispirms svaigās brētliņas, kuras tik lieliski tiek zvejotas tikai te raga apkārtnē un ir patiesa delikatese. Lai viņas nezaudētu brīnišķo garšu, tās drīkst vest tikai pāris jūdžu attālumā. Viņas gatavo tūliņ pēc izņemšanas no ūdens» (Schlippenbach 1809, 213. lpp.).

Pēc oficiāliem datiem, 19. un 20. gs. mijā Kolkasraga apkaimē brētliņu pirkšanā sacentās Tallinas zivju konservu fabrikantu Lesmaņa, Malahova, Zērensena un Rīgas fabrikanta Krēvalda firmas, kas zvejniekiem maksāja tikai 80 kapeikas par 40 kāliem zivju. Konkurenci viņi jūta maz. Rūpnieki zvejas sezonas laikā pelnīja tur ik dienas 25—30 rbļ. (Обзор 1899, 61. lpp.), jo nesamaksāja zvejniekiem par viņu smago darbu to, ko viņi patiesībā bija nopelnījuši.

Mūsu ekspedīciju pieraksti Košragā, Lūžņā, Saunagā, Sīkragā un Vaidē būtiski papildina un precizē to ainu, ko gūstam no pašlaik zināmajiem oficiālajiem avotiem. It īpaši tas sakāms par zvejnieku un firmu pārstāvju ikdienas attiecībām un par brētliņu konservēšanas darba organizāciju.

Pirmais Tallinas ķilavu fabrikants, kas 19. gs. beigās iesāka ražošanu Kolkā, bija no Ostaškovas nākušais krievs Malahovs. Ostaškova, precīzāk — krievu sādžas ap plašo un zivīm bagāto Seligera ezeru, kā jau minēts, bija liels Krievijas saldūdens zvejas un tīklu izgatavošanas centrs. Malahovs Kolkā Rīgas līča kras-

tā uzcēla tam laikam lielu uzņēmumu, kas sastāvēja no ķilavu fabrikas un dzīvojamās mājas. Brētliņu zvejas sezonā fabrikā pastāvīgi strādāja 3—4 no Tallinas atbraukuši krievu tautības vīrieši — zivju kārbu presētāji (aizvākotāji) un 2—3 igaunietes, kas vadīja brētliņu iepakošanu kārbās. Papildus šiem no Tallinas atbraukušajiem cilvēkiem uzņēmējs par strādniecēm līga vietējās latvietes un lībietes, kas mazgāja zivis un lika kārbās. Uzņēmējs pirka zivis Kolkā, Saunagā un citos ciemos, no kuriem tās uz Kolku veda paši zvejnieki.

Ap 1900. gadu Kolkā ieradās cita Tallinas ķilavu fabrikanta — Birmaņa pārstāvji. 1910. gadā Vaidē dzimušais lībietis Alfons Bertholds stāstīja, ka Birmanis esot bijis viens no Zērensena firmas līdzīpašniekiem. Kad paplašinājies ražošana, viņi jau 1901.—1902. gadā pārvietojušies uz Baltijas jūras krastā esošo Saunagu. Tur viņi apstrādājuši *Lieljūrā* (līb. *Sūr mer*; tā lībieši sauca Baltijas jūru pretstatā Rīgas līcim jeb *Mazjūrai*, līb. *Piški mer*) sazvejojot zivis. Birmaņa grupā kā vadītājs darbojies igaunis Jakubs, kurš uz jūrmalu atbraucis pāris reižu mēnesī. Otrs nozīmīgākais darbinieks grupā bijis igaunis — zivju pieņēmējs un piepildīto kārbu aizvākotājs. Vēl grupā strādājušas divas igaunietes — saimnieces, kas sāļījušas brētliņas, salikušas kārbās zināmās proporcijās garšvielas, pārbaudījušas piepildītās kārbas un atdevušas tās aizvākotājam. Zivju pieņēmējs un abas saimnieces apmetušies Saunaga Pentos, kur dzīvojuši visu zvejas sezonu, t.i., no aprīļa līdz novembrim. Viņi paši gatavojuši sev ēdienu un ēduši atsevišķi no saimnieka ģimenes. Igaunī Saunagā līguši strādniekus: vienu vīrieti, kurš mazgājis zivis un padevis tās pakotājām, un 10—12 sievietes, kuras mazgājušas un slaucījušas no Tallinas atvestās kārbas un pildījušas tās ar brētliņām. Piepildītās un aizvākotās kārbas salikuši kastēs un divreiz mēnesī veduši uz Tallinu. Par strādniecēm pie rūpnieka līgušas ciemu saimnieku un vaļinieku sievas un meitas. Par 100 kārbu piepildīšanu viņas saņēmušas 50 kapeikas.

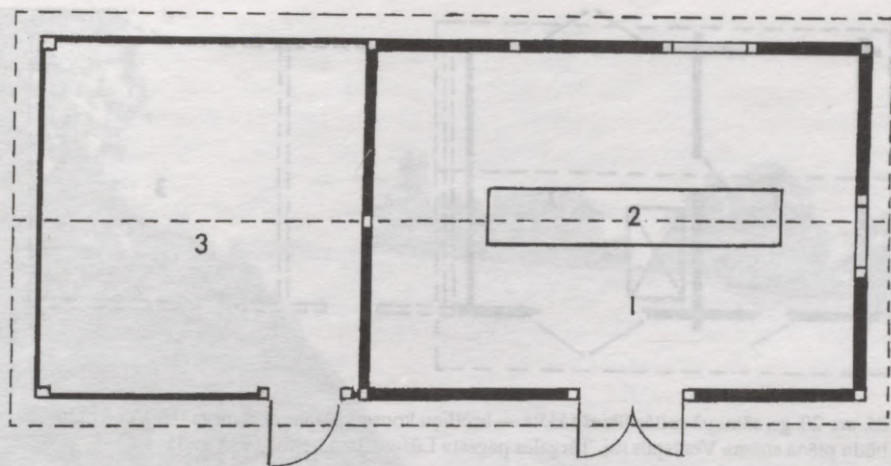
Uzņēmējs norunājis ar Pentu saimnieku, ka tas uzcels ķilavu darbnīcas ēku *kūri* (latv. — *kūris*, līb. — *kūr*, ig. — *kuur*). Par to fabrikants maksājis nomu apmēram 70 rubļus gadā. Kūris (84. att.) bijis šķūņveida vientelpa ar taisnstūra plānu, 10—12 m garš, 5—8 m plats. Pamati — zem ēkas stūriem un sienām palikti atsevišķi stāvoši laukakmeņi — paviļas. Sienas — ar vertikāli liktiem dēļiem apšūts stabu karkass, kāds taisīts arī jaunlaiku siena šķūņiem un kuļamšķūņiem. Jumts bijis divslīpju, ar skaidu segumu. Grīdu un griestus likuši no dēļiem. Vienā vai abās sānsienās ierīkotas divviru durvis, visās kūra sienās bijuši logi. Gar telpas sānsieni vai arī vidū nolikuši garu dēļu galdus uz krusta kājām. Uz tā šķīrojuši zivis un likuši kārbās. Visapkārt galda virsmai pienaglotas līstes, kas neļāvušas zivīm noslidēt uz grīdas. Listu nebijis vienīgi vietās, kur stāvējušas vai sēdējušas zivju pakotājas.

Tas atvieglojis viņu darbu. Gar kūra sienām stāvējuši soli. Kūra vienīgajā telpā maisos turējuši sāli, bet mucās garšvielas. Kastes ar tukšajām konservu kārbām glabājuši kūra bēniņos. Nekādu apkures ierīču nebijis. Kūra pamattelpas galā vai sānos pierīkota neliela piebūve, kurā ietaisīta viena ietilpīga vai vairākas mazākas kastes zivju mazgāšanai un zvīņu noberšanai. Virs kastēm karājies siets, kurā sametuši tīrās zivis. Piebūvi saukuši par *mazgājamo kūri* (līb. *pjaste kūr*). Dažus metrus no tā izrakuši aku, kurā ierīkojuši sūkni, jo zivju mazgāšanai vajadzējis daudz ūdens. Ūdeni no akas uz kūri novadījuši pa dēļu teknēm. Kūru vairuma uzbūvē un iekārtojumā dažādos ciemos un sētās bijušas nebūtiskas atšķirības.

Nedaudz vēlāk Birmaņa ļaudis sākuši darboties Mazirbē, Miķeļtornī (?) un Pitragā. Arī tur viņiem uzcelti kūri.

1903. gadā Saunagā ieradās vēl viena Tallinas konservu fabrikanta Jarva ļaudis — saimniece un kārbu aizvākotājs. Abi bijuši igaunī, kas apmetušies Saunaga lībiešu zvejnieka sētā Vecvalkos (sk. 37. att.). Vienlaicīgi ar Jarva pārstāvjiem atbraukušas arī citas igaunņu grupas, kas gatavojušas ķilavas Tallinas fabrikantam Gincam. Viņu kūris Saunagā uzcelts pie Kalnbunkiem. Tas tāpat kā Vecvalku saimnieka ierīkotsis kūris atradies kāpās netālu no jūras. Gınca grupu kūri bijuši arī Kolkā, Mazirbē, Melsilā un Pitragā. Vaidē pie lībiešu sētas Lekšiem darbojies tallinieša Lesmaņa firmas kūris. Pagaidām nenoskaidrotas piederības kūri bijuši kāpās pie Košraga Anduļiem un Vaides Žonakiem. Sīkraga zvejnieki pārdevuši brētliņas Lesmaņa, Malahova un Zērensena firmu zivju pieņēmējiem, kuri ciemā ieradušies ap 1910. gadu. Ap to gadu Sīkraga Keļķu, Koiju, Lorumu un Tiļļu saimnieki uzbūvējuši kūrus. Koiju un Tiļļu kūri stāvējuši kāpās. Tur ķilavas konservējuši kārbās, kuru tilpums bijis ap 400 gramu, un mucās, kurās ietilpuši 110 kg zivju. Dažus gadus pirms pirmā pasaules kara sākuma kūri bijuši arī Lielirbē un Lūžņā. Diemžēl par to darbību tuvāku ziņu pagaidām nav. Izņēmums ir vienīgi Lūžņas Dižbeltu kūris.

Igaunijas firmu pārstāvji brētliņas pirkuši no visiem zvejniekiem. Zivju pieņēmēji no rīta staigājuši pa valgumiem, kur zvejnieki nākuši malā no jūras, un vienojušies par darījumu. Zivis pirkuši ar mēru — ar spaiņveida trauku, kas bijis taisīts no ozola dēļiem (galdiņiem). Tajā sagājuši 40 kāli brētliņu. Mēram bijušas metāla stīpas un sānos metāla rokturi. Bijuši arī mazāki mēri — puse vai ceturtdaļa no lielā mēra (pamatmēra) tilpuma. Zivju cena svārstījusies atkarībā no zvejas sezonas, brētliņu labuma, lomu lieluma, t.i., no piedāvājuma un patēriņa vai apstrādes iespējām. Visvērtīgākās skaitījušas oktobrī zvejojotās brētliņas. Pēc 19. gs. beigās un 20. gs. pašā sākumā dzimušo zvejnieku stāstījumiem, par aprīli—maijā zvejotu brētliņu

84. att. 1909. gadā celtās brētliņu konservēšanas darbnīcas — kūra plāna shēma Talsu raj. Rojas pagasta Melnsila Zivtiņās 1993. gadā (E 69, 285).

1 — konservu darbnīca — baļķu guļbūve statņos; 2 — vieta, kur atradās konservu kārbu pildīšanas galds un soli ap to; 3 — noliktava — stabu karkasa būve ar dēļu sienām.

mēru maksājuši ap 2 rbļ., augustā — ap 2,5 rbļ., oktobrī — ap 5 rbļ.

Pirms pirmā pasaules kara starp Rīgu un Sīkragu braukuši preču un pasažieru tvaikoņi «Inspektors» un «Karlsburga». Tie apstājušies jūrā apmēram 0,5 km attālumā no krasta pretim laivu stāvvietai — *valgumam* pie Sīkraga, Mazirbes, Košruga, Pitraga, Saunaga, Vaides, t.i., pie katra Baltijas jūras Dundagas piekrastes ciema, kurā bijuši kūri. Tvaikoņi atveduši tukšās konservu kārbas, sāli, lauru lapas un citas garšvielas, aizveduši gatavo produkciju. Veduši arī pasažierus. Uz kuģiem darbojusies bufete. Teicēju sniegto informāciju apstiprina jau minētā 19. gs. beigu prese. «Vasaras laikā no Rīgas uz Dundagu [Dundagas piekrasti. — S.C.] iet katru nedēļu kuģis turp un šurp», lasām «Baltijas Vēstneša» 1890. gada 18. aprīļa numurā.

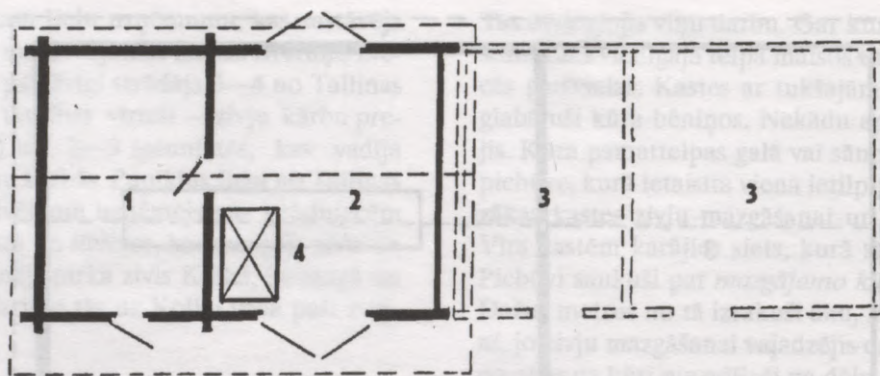
Igaunijas konservu fabrikantu pilnvarotie Ziemeļkurzemes lībiešu ciemos darbojušies līdz pirmajam pasaules karam. Kurzemi okupējusā vācu karaspēka daļas izvietotas arī jūrmalas zvejniekciemās. Kopā ar daudzām citām celtnēm karavīri nopostījuši arī kūrus, kuri pēc kara vairs nav atjaunoti.

Popes jūrmalā, Lūžņas zvejniekciema Jaunbeltos, 19. gs. beigās darbojies kūris, ko cēlis sētas saimnieks — turīgs zvejnieks un burinieka «Belta» īpašnieks Didriķis Švānenbergs. Kūris celts vienam no saimnieka daudzajiem paziņām. Tajā konservējuši brētliņas, ko atveduši zvejnieki no Lūžņas un no tai tuvākajiem lībiešu ciemiem — Jaunupes, Lielirbes, Ovižiem. Daļa zvejnieku veduši jau nomazgātas zivis. Brētliņas lielās mucās mazgājuši arī Jaunbeltos. Mucas stāvējušas pagalmā netālu no kūra. Zvejas sezonā Jaunbeltos no Rīgas un Ventspils sabraukuši meistari — kārbu aizvākotāji un viņu sievas — zivju pakotājas. Visi atbrau-

cēji bijuši latvieši. Zivis pakojuši un pēc tam presējuši cilindriskos spainīšos (kubliņos), kas izgatavoti no koka galdīņiem. Spainīšiem bijis vāciņš un divi rokturi. Kā konservējošas vielas un garšvielas lietojuši sāli, piparus, lauru lapas. Gatavo produkciju zirgu pajūgos veduši uz Ventspili.

Jaunbeltu kūris (85. att.) būtiski atšķīrās no jau aprakstītajiem. Tas bija ierīkots četrteļu ēkas vidusdaļā. Ēka bija aptēstu baļķu guļbūve ar krusta pakšiem. Vietumis sienās bija vertikāli rievoti statņi, kas būvei ļāva izmantot īsus baļķu gabalus. Grīdas un griesti bija no dēļiem. Ēkas vienā galā atradās klēts, kurā glabājās ķilavu spainīši un pārējais konservēšanai vajadzīgais. No klēts durvis veda kūrī, kur kaktā bija novietota ķilavu prese. Kūra sānsienās ierīkotas divviru durvis iebraukšanai un izbraukšanai. Ēkas otrā galā bija uzslietas divas tīklu būdas: vienā no tām ziemā glabājuši bušu vadu un dažādus tīklus, otrā — tīklu auklas, bojas un citus zvejas piederumus.

Pēc Didriķa Švānenberga vedeklas, 1902. gadā dzimušās lībietes Lizetes Švānenbergas, atmiņām, ciema apkārtnē citu kūru nebijis. Šīs atmiņas saskan ar 1900. gadā dzimušā Sīkraga lībieša Teodora Lēmaņa un 1891. gadā dzimušā Saunaga lībieša Žaņa Frīdmaņa stāstīto. L. Švānenbergai bija lieliska atmiņa un visu mūžu dziļa interese par Lūžņas un apkārtnes notikumiem. Viņa varēja atstāstīt daudz tāda, ko bija dzirdējusi no vecākiem, vecvecākiem un citiem ciema ļaudīm. Tomēr viņa nekā nezināja par Tallinas zivju konservu fabrikantu darbību Lūžņas apkārtnē. Toties viņai bija bagāta informācija par kuģu būvētājiem, kas nākuši no Sāmsalas un būvējuši viņas tēva burinieku. Viņa varēja labi pastāstīt arī par ebrejiem — zivju uzpircējiem, kas braukuši uz Lūžņu no Rīgas, Valdemārpils un Ventspils. Spriežot pēc visa, arī pēc savdabīgās brētliņu konservēšanas metodes, Jaunbeltu kūra

85. att. 20. gs. sākumā celtās lībiešu klētis — brētliņu konservēšanas darbnīcas (*kūra*) — tīklu būdu plāna shēma Ventspils raj. Tārgales pagasta Lūžņas Jaunbeltos 1982. gadā (E 1982. gada ekspedīcijas materiāli).

1 — klētis; 2 — brētliņu konservu darbnīca; 3 — nojauktās tīklu būdas; 4 — konservu kārbu aizvākošanas mašīna (prese).

darbība bija saistīta ar Lankovska un Linkopa firmas Ventspils filiāli.

Piebilstams, ka no aptēstiem guļbaļķiem statņu konstrukcijā 1909. gadā celts kūris līdz 1994. gadam bija saglabājies arī Melnsila Zivtiņās (86. att.).

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā zivju konservu darbnīcas ierīkoja arī citos zvejas centros. 1897. gadā Slokā darbojās zivju konservu fabrika, kurā strādāja vairāki jūrmalas iedzīvotāji (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 405., 406. u.c. lp.). Ap 1910. gadu ķilavu darbnīcu uz cēla samērā plašajā Bērzciemā (E 30, 4041). Laikraksts «Jūrnieks» 1907. gada 10. oktobrī rakstīja, ka Rīgas liča Kurzemes piekrastē uzceltas vairākas zivju konservu fabrikas, kuras zvejniekiem sapērk zivis un turpat arī apstrādā.

Saglabātajās 1897. gada tautas skaitīšanas sākotnējās anketās atrodami ieraksti par zināmu daļu zivju tirgotāju: par viņu sociālo un profesionālo statusu, vecumu, nacionālo piederību, ģimenes stāvokli, izglītību, dzīvesvietas maiņu un citu.

Skultes pagastā atzīmēti trīs pastāvīgi dzīvojoši zivju tirgotāji, kas apkalpoja 97 pagasta un varbūt arī kaimiņu pagastu zvejniekus. Bez tam pagastā dzīvoja trīs ebreju ģimenes, kas bija pierakstītas Kauņas guberņas Šauļu apriņķī. Šīs ģimenes skaitījās sīktirgotāji. Vēl pagastā uz laiku bija apmetušies četri ebreji, kuru pastāvīgā dzīvesvieta norādīta Lietuvā Šauļu apriņķa Žagarē. Arī šie ebreji nodarbojās ar sīktirdzniecību. Ievērojot teikto un arī citas ziņas par ebreju ierašanās nolūkiem jūrmalā, varam domāt, ka uz zvejas sezonu Vidzemes jūrmalā atbraukušie ebreji lielākā vai mazākā mērā uzpirka zivis, iespējams — tās arī apstrādāja, visticamāk — sāļja.

Par Skultes pagasta zivju tirgotājiem ir saglabājušās precīzākas ziņas. Skultes muižai piederēja zemnieka sēta Ābelītes. Tās saimnieks Jānis Amatnieks bija dzi-

mis 1866. gadā Skultes pagastā. Ieguvis draudzes skolas izglītību, viņš lasīja krievu, latviešu un vācu valodā. Par nodarbošanās pamatnozari saimnieks uzskatīja zemkopību, papildus tam strādāja par kurpnieku, muzikantu, koka trauku izgatavotāju un reņģu tirgotāju. Amatnieka sieva Jūle, dzimusi Skultē 1862. gadā, beigusi pilsētas sieviešu skolu, strādāja pie vīra. Amatnieka māte Trīne bija dzimusi Skultē 1844. gadā. Saņēmusi mājas izglītību, viņa lasīja latviešu valodā, strādāja pie dēla un papildus tam vērpa, lasīja ogas un sēnes. Amatnieka māsa Mari Matilde bija dzimusi Skultē 1874. gadā. Pēc draudzes skolas absolvēšanas lasīja latviešu valodā. Viņa palīdzēja brālim galvenokārt zemnieka darbos un papildus tam strādāja par šuvēju. Ģimenē bija trīs mazgadīgi bērni. Tā visa bija pierakstīta un pastāvīgi dzīvoja Skultes pagastā. Visi ģimenes locekļi uzskatīja sevi par latviešiem (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 823., 824. lp.). Var domāt, ka ģimenei bija pietiekams izglītības līmenis, lai tā varētu tirgoties un darboties etniski jauktā vidē.

Skultes pagasta zvejnieku sētā Migliņos kā īrnieki pastāvīgi dzīvoja divas zivju tirgotāju ģimenes, kuru pamatnodarbe bija tirgošanās ar zivīm. Vienas ģimenes galva Gusts Āboltiņš bija dzimis Valmieras apriņķa Stalbes pagastā 1852. gadā. Pēc draudzes skolas beigšanas lasīja latviešu valodā. Arī viņa sieva Anna bija dzimusi Stalbes pagastā 1852. gadā. Ieguvusi mājas izglītību, viņa lasīja latviešu valodā. Strādāja pie vīra. Dēls Toms, dzimis Stalbē 1882. gadā, mācījies draudzes skolā, varēja lasīt krievu un latviešu valodā. Viņš strādāja pie tēva. Arī meita Matilde dzimusi Stalbē 1880. gadā. Pēc draudzes skolas absolvēšanas viņa lasīja latviešu valodā. Dzīvoja un strādāja par laukstrādnieci Bīriņu pagastā. Ģimenē vēl auga divi mazgadīgi bērni. Ģimenei nebija palīgnodarbju. Spriežot pēc bērnu vecuma un dzimšanas vietām, Āboltiņi Skultes pagastā bija neseni ienācēji (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 676., 677. lp.).

86. att. 1909. gadā balķu guļbūvē statņos celtā brētliņu konservēšanas darbnīca — *kūris* Talsu raj. Rojas pagasta Melnsila Zivtiņās 1987. gadā. Šifera jumts uzlikts 70. gados (E 1987. gada ekspedīcijas foto).

Otras — Migļiņos dzīvojušās — zivju tirgotāju ģimenes galva bija Maksims Jakovļevs — 1840. gadā Vitebskas guberņas Sebežas apriņķa Kameņecas pagastā dzimis krievs. Viņš bija ieguvis mājas izglītību, lasīja krievu valodā. Par galveno nodarbi uzskatīja tirgošanos ar zivīm, papildnodarbes neminēja. Sieva Anna, dzimusi 1845. gadā Cēsu apriņķī (?), pēc mājas izglītības iegūšanas lasīja krievu valodā. Strādāja pie vīra, nenorādot citas nodarbes. Dēls Vasilijs bija dzimis 1875. gadā Kameņecas pagastā. Pēc pilsētas skolas absolvēšanas viņš lasīja krievu, latviešu un vācu valodā. Par pamatnodarbi Vasilijs uzskatīja darbu pie tēva, par papildnodarbi — zveju. Otrs dēls Prohors jau bija dzimis Cēsu apriņķī 1885. gadā, mācījās draudzes skolā, lasīja krievu un latviešu valodā. Pusaudzņa pamatnodarbe skaitījās darbs pie tēva, bet papildnodarbe — zveja. Arī meita Anna bija dzimusi Cēsu apriņķī 1877. gadā. Pēc pilsētas meiteņu skolas beigšanas viņa lasīja krievu un latviešu valodā, pastāvīgi dzīvoja Rīgā, kur strādāja kokvilnas fabrikā. Spriežot pēc bērnu vecuma un dzimšanas vietām, ģimene Latvijā dzīvoja vismaz 20 gadus, bet Skultes pagastā ne ilgāk kā 12 gadus (LVVA, 2706. f., 1. apr., 37. l., 672., 673. lp.).

Vecsalacas pagastā, kur strādāja 73 zvejnieki, 1897. gadā atzīmēti tikai divi pastāvīgi dzīvojoši zivju tirgotāji. Nav aizpildītas anketas, kurās būtu ierakstīti pastāvīgi vai uz laiku dzīvojoši tirgotāji — ebreji. Var tikai domāt, ka ar zivīm ir tirgojušies divi krodzinieki, no kuriem viens darbojās arī kā zvejnieks. No pagasta tiesas sēžu protokoliem uzzinām, ka viņu krogos pārdeva zivis.

Vecsalacas zvejnieka sētā Kriši Kuivižos pastāvīgi dzīvoja zivju tirgotāja Jāņa Behmaņa ģimene. Viņš bija māju saimnieka Mārtiņa Štelca znots un tirgošanos ar zivīm uzskatīja par pamatnodarbi. J. Behmanim tāpat kā sievastēvam zveja bija papildnodarbe. J. Behmanis dzimis Vecsalacas pagastā 1859. gadā. Pēc draudzes skolas absolvēšanas viņš lasīja latviešu valodā. Tirgotāja sieva Johanna bija dzimusi Vecsalacā 1865. gadā un beigusi pagasta skolu. Viņa lasīja latviešu valodā, strādāja pie vīra. Ģimenē bija četras mazgadīgas meitas (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 263., 264. lp.).

Vecsalacas muižai piederošajā zemnieka sētā Karetari dzīvoja Kārļa Ādamsona ģimene. Viņš bija dzimis Vecsalacas pagastā 1842. gadā un beidzis draudzes sko-

lu. Lasīja latviešu valodā. Viņa pamatnodarbe bija lauksaimniecības darbi pie saimnieka, papildnodarbe — tirgošanās ar zivīm. Kārļa sieva Anna bija dzimusi 1859. gadā Valmieras apriņķa Valberģu pagastā, absolvējusi pagasta skolu un lasīja latviešu valodā. Viņa strādāja zemkopības darbus kopā ar vīru un vadīja mājsaimniecību. Ģimenē bija mazgadīgs dēls (LVVA, 2706. f., 1. apr., 227. l., 1806., 1807. lp.).

Visām minētajām ģimenēm bija pietiekams izglītības līmenis, lai to gadu laukos varētu nodarboties ar tirdzniecību. Tomēr tikai vienai no tām tirgošanās bija pamatnodarbe. Tirgošanās ar zivīm Vecsalacā neatstīdās kā īpaša nodarbošanās nozare. Nevienu pastāvīgi vai kaut cik ilgi strādājušu zivju tirgotāju neparāda arī Svētciema pagastā aizpildītās anketas (LVVA, 2706. f., 1. apr., 228. l., 1.–1155. lp.) un samērā nedaudzās no Liepājas piekrastes saglabājušās, t.i., Nīcas, Pērkones un Rucavas pagastos pierakstītās, aptaujas lapas (LVVA, 2706. f., 1. apr., 248. l., 1.–1164. lp.). Jāpiebilst, ka trīs pēdējo pagastu kopā strādāja simtiem zvejnieku.

No minētajiem faktiem izriet, ka zivju izvadāšana pārdošanai un pārdošana lomu vietās atbraukušajiem uzpircējiem bija galvenais nozvejas pārdošanas veids no lielajiem centriem attālos apvidos, kuros nebija labu satiksmes ceļu un kas bija grūti aizsniedzami vai arī nespēja konkurēt ar citvietu zvejniekiem. Tādu secinājumu apstiprina Vecsalacas muižas pārvaldnieka un Ainažu muižas nomnieka A. Volfa 1857. gadā Vecsalacā rakstītās piezīmes, kas bija paslēptas Lielsalacas (Salacgrīvas) baznīcas tornī un atrastas 1909. gada augustā. Tajās starp citu lasām: «Pagājušā vasarā noķēra apbrīnojami daudz lašu, tā ka viens lasis maksāja apm. 80 kap. [par tādu cenu 1859. gadā Svētciemā ūtrupē pārdeva aitu (LVVA, 1779. f., 1. apr., 2. l., 31. lp.); 1869. gadā pēc Skultes Lielpuszemnieku saimnieka nāves mantinieki sadalīja viņa atstāto īpašumu un sešas aitas novērtēja par 6 rubļiem (LVVA, 3345. f., 1. apr., 102. l., 72., 73. lp.)]. Uzpircēji apgādāja ar tiem apkārtni 100—150 verstu apjomā. Dažu reizi vētras laikā, kad ūdens upē [Salacā. — S.C.] augstu cēlās, 24 stundu laikā noķēra 200—300 lašus. 1857. g. ūdens stāvoklis upē ir ļoti zems un lašu zveja nenozīmīga» (Skolotāja novadpētnieka A. Skujiņa kolekcija Salacgrīvā).

Citādi apstākļi bija Rīgas līča mazauglīgajā piekrastē. Tās posmā no Mellužiem līdz Ragaciemam, Braņķuciemā un Likumciemā pie Lielupes, tāpat citās apdzīvotajās vietās gar Lielupi un pie Kaņiera ezera skaitījās 527 zvejnieki (izskaitļots pēc LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 1.–1661. lp. ierakstiem). Rīgas pievārtē, Kurzemes guberņas administratīvā centra Jelgavas tuvumā (abās pilsētās 19. gs. beigās darbojās zivju tirgi un zivju konservu fabrikas, bija ērta dzelzceļa un ūdensceļa satiksmē), netālu no apriņķa pilsētas Tukumā un topošajiem kūrortiem — Ķemerī un Rīgas Jūr-

mala — vienmēr apgrozījās daudz ļaužu. Tas garantēja lomu pārdošanu. Tāpēc līdzās zivju izvadātājiem — pašiem zvejniekiem un zivju uzpircējiem — 1897. gadā tur darbojās 16 pastāvīgi dzīvojoši zivju tirgotāji. No tiem 15 bija latvieši, bet viens — vai nu latvietis, vai lietuvietis, varbūt arī ebrejs. Zivju tirgotāju sociālo un demogrāfisko stāvokli atspoguļo 32. tabula.

Ir pamats domāt, ka līdzās tautas skaitīšanas anketās minētajiem zivju tirgotājiem darbojās vēl trīs citi: 1) latviešu zvejnieka dēls Augusts Petrovs Ragaciemā, kurš aptaujas lapā ierakstīts kā tirgotāja palīgs (komijs) un zvejnieka Kaspara Petrova brālis; 2) Ragaciema latvietis Andrejs Bumburs, kura pamatnodarbe skaitījās sīktirdzniecība, bet palīgnodarbe — zveja; 3) Tukumā dzimušais ebrejs Bence Supmanis, kurš laiku pa laikam dzīvoja Lapmežciemā kā tirgotājs — izbraucējs un tirgošanos uzskatīja par pamatnodarbi. Kopā ar viņu bija 19-gadīgais dēls Leibe — amatnieks (LVVA, 2706. f., 1. apr., 36. l., 962., 963., 1034., 1035., 1247., 1248. lp.).

32. tabula parāda Jūrmalā un Slokas pagastā dzīvojušo zivju tirgotāju izteiktu specializāciju. Vidēji 50% no viņiem tirgošanos minēja kā pamatnodarbi, 50% — kā papildnodarbi. Sievietēm šis rādītājs atbilstoši bija 33,3 un 66,7%, vīriešiem — 60 un 40%. Vīriešiem profesionalizācija bija izteiktāka nekā sievietēm: 30% vīriešu — zivju tirgotāju tirgošanās skaitījās galvenā un vienīgā nodarbe, turpretim sievietēm — tirgotājām šis rādītājs bija tikai 16,7%. 25% zivju tirgotāju tirgošanos ar zivīm uzskatīja par savas saimnieciskās darbības vienīgo veidu. Visai izteikta bija arī zivju tirgotāju atdalīšanās no zvejas un lauksaimniecības, t.i., no pētītā apvidus iedzīvotāju galvenajām saimnieciskās darbības nozarēm: ar ģimenes zveju bija saistīti tikai 31,5% tirgotāju, ar lauksaimniecību — 25%. Zivju tirgotājas — zvejnieku sievas — bija 66,7% no tirgotāju — sieviešu daudzuma un 25% no zivju tirgotāju kopskaita. Zivju tirgotāju vairums — 62,5% — bija vīrieši.

Izdarītā analīze ļauj secināt, ka Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē, kas administratīvi ietilpa Kurzemes un Vidzemes guberņās, lomu pārdošanas daudzveidīgās formas atradās galvenokārt pamatiedzīvotāju rokās. Viņu ievērojama daļa bija latviešu un lībiešu zvejnieki, kā arī šo tautību zivju tirgotāji. Redzama loma bija ebrejiem, kas darbojās kā zivju uzpircēji — izvadātāji. Zināmi arī daži krievu tautības zivju tirgotāji.

Citāda aina bija Austrumlatvijā — Latgalē, kuru 1561. gadā iekaroja Polija. Pēc Polijas—Lietuvas valsts pirmās sadalīšanas 1772. gadā Latgali ietilpināja Pleskavas guberņas Polockas provincē. Kad 1802. gadā nodibināja Vitebskas guberņu, Latgali iekļāva tajā. Sakarā ar atšķirīgiem sociāli ekonomiskiem, tiesiskiem un politiskiem apstākļiem visa saimnieciskā darbība, arī zveja, Latgalē attīstījās citādi nekā Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē. Tur bija arī citāds iedzīvotāju

32. tabula

RĪGAS LĪČA MELLUŽU—RAGACIEMA PIEKRĀSTĒ UN CITĀS SLOKAS PAGASTA DAĻĀS DZĪVOJUŠO ZIVJU TIRGOTĀJU SOCIĀLI DEMOGRĀFISKAIS RAKSTUROJUMS PĒC 1897. GADA TAUTAS SKAITĪŠANAS SĀKOTNĒJO ANKETU IERAKSTIEM (LVVA, 2706.f., 1. apr., 36. l., 1.–1328. lp.)

Vārds, uzvārds	Dzimš. gads	Dzimš. vieta	Dzimtā valoda	Sociālais stāvoklis	Izglītība	Pastāvīgās dzīves vieta	Stāvoklis ģimenē	Nodarbes raksturs	
								pamatnodarbe	papildnodarbe
Trīne Rudzīte	1862	Rīgas apriņķa Salas pag.	Latv.	Zemiece	Baznīcas skola Dubultos	Melluži	Zvejnieka sieva	Zemeņu, aveņu audzēšana	Zivju pārdošana
Trīne Belte	1837	"	"	"	Mājas	"	"	"	"
Ādams Elksniņš	1847	Ilūkstes apriņķis	"	Zemnieks	Nav	"	Vīrs, saimnieks	Zivju pārdošana	Namīpašnieks
Johans Krinks	1871	Rīga	"	Sīkpilsonis	Baznīcas skola	"	"	"	Nav
Krišs Kānbergs	1854	Tukums	"	Zemnieks	Mājas	"	"	Namīpašnieks	Zivju pārdošana
Jānis Kiss	1870	Rīgas apriņķis	"	Sīkpilsonis	Draudzes skola	Slokas mācītājmuiža	Zemes īpašnieka — kalēja dēls	Zemkopis pie tēva	"
Jēkabs Kiss	1871	"	"	"	"	"	"	"	"
Jūle Ozola	1870	Slokas pag. Bigauņciems	"	Zemiece	Mājas	Bigauņciems	Ģimenes galva, atraitne	Zivju pārdošana	Nav
Elza Rungaine	1852	"	"	"	Pagasta skola	"	Zvejnieka sieva	Pie vīra	Zivju pārdošana
Jānis Ķīsis	1854	"	"	Zemnieks	Mājas	"	Vīrs, saimnieks	Zivju pārdošana	Nav
Ansis Riekstiņš	1851	Tukuma apriņķa Smārdes pag.	"	"	Pagasta skola	Slokas pag. Ragaciems	"	Reņņu pārdošana	Drēbnieks
Dore Kučera	1853	Tukuma apriņķis	"	Zemiece	Mājas	"	Ģimenes galva, atraitne	"	Adīšana
Jānis Žagars	1862	Tukuma apriņķa Ozolnieku pag.	"	Zemnieks	Pagasta skola	"	Vīrs, īrnieks	Zivju uzpircejs	Nav
Līze Kauķe	1845	Slokas pag. Lapmežciems	"	Zemiece	"	Lapmežciems	Zvejnieka sieva	Pie vīra	Zivju pārdošana
Josefs Mulduris	1860	Kauņas apriņķa Nozonas pag.	Nezināma	Zemnieks	Nav	Bigauņciems	Vīrs, īrnieks	Preču izvadāšana	"
Miķelis Ķīsis	1857	Slokas pag. Bigauņciems	Latv.	"	Mājas	"	Vīrs, saimnieks	Zivju pārdošana	Zveja

etniskais sastāvs: jaukti dzīvoja baltkrievi, ebreji, igauņi, krievi, latvieši, lietuvieši, poļi un citu etnosu pārstāvji. Turklāt minēto un citu etnosu pārstāvju (iedzīvotāju) īpatsvars dažādos miestos, pagastos un pilsētās nereti bija visai atšķirīgs (Skujenieks 1927, 202. un turpm. lpp.). Daudzu apstākļu mijiedarbības gaitā Latgalē izveidojās savdabīgas saimnieciskās darbības un dzīvesveida tradīcijas. Tādas bija arī zvejnieku lomu pārdošanā.

Ezeriem bagātajā Austrumlatvijā zivju tirdzniecība atradās galvenokārt ebreju — zivju tirgotāju un ezeru nomnieku rokās. Viņu vairums dzīvoja pilsētās un miestos, bet daļa arī zemnieku ciemos (LVVA, 2706. f., 1. apr., 115. l., 1.–1792. lp., Krustpils, Līvānu, Ungurmuižas un Vīpes pagasti; 145. l., 1.–1772. lp., Domo poles (Bērzpils) pagasts; u.c.). Sociālā ziņā viņi skaitījās sīkpilsoņi, daži bija tirgotāju ģilžu locekļi, t.i.,

oficiālajā sabiedrībā stāvēja pakāpi augstāk par zemniekiem. No valstij piederošajiem 214 Vitebskas guberņas ezeriem ebreji 1875. gadā nomāja 179 jeb 83,6% no ezeru kopskaita. Pārējiem nomniekiem atlika tikai 35 ezeri jeb 16,4% (Семетовский 1878, 115. lpp.). Vitebskas guberņas statistikas komitejas sekretārs 1865. gadā tajā sakarā rakstīja: «Zivju tirgus gandrīz pilnībā pārgāja žīdu rokās; tādēļ, neraugoties uz zivīm bagātu ūdeņu pārpilnību guberņā, šis pārtikas veids gadu no gada kļūst dārgāks. Vispār jāatzīmē, ka ebreji, darbodamies tirdzniecībā draudzīgi, kopīgi, ar savu iejaukšanos samazina zemnieku rūpalus un, izmantojot viņu smago darbu, tajā pašā laikā meistarīgi apzog visus citus slāņus» (Семетовский 1865, 248., 249. lpp.).

Par pagaidām visplašāk pazīstamiem Latgales ezeru nomniekiem — zivju tirgotājiem, kad darbojās 19. gs.

otrajā pusē un 20. gs. pirmajos gadu desmitos, varam nosaukt: 1) Rēzeknes ebreju Nokmani, kurš nomāja Lubāna ezeru (E 27, 9184, 9211, Bērzpils), 2) Višķu miesta iedzīvotāju krievu Makeju Oļingoviču, kurš nomāja Kalupes, Luknas, Stropu, Viračnas, Višķu u.c. ezerus (E 30, 1967. gada ekspedīcijas pieraksti), 3) Ludzas tirgotāju ebreju Dāvidu Kušaku, kurš nomāja Lielo un Mazo Ludzas ezeru, kā arī Cirmas, Kurmas, Nirzas un citus ezerus (LVVA, 713. f., 2. apr., 13. l., 3.–16. lp.; E 28, 4366, 4385, 7689, Eglāji, Nukši, Pilda), 4) Rēzeknes tirgotāju ebreju Epšteinu, kurš nomāja Losu un Lubāna ezeru (E 29, 9, Ozolaine), 5) Ludzas ebrejus — tēvu Peisahu un dēlu Mendelu Gordonus (Gordonus), kuri bija dzimuši 1837. un 1863. gadā; Mendels darbojās Kārsavā, pirkdams zivis no Bērzpils zvejniekiem (LVVA, 5426. f., 1. apr., 103. l., 17., 18. lp.; 105. l., 14., 15. lp.; E 27, 9184, 9213, Bērzpils), 6) Krāslavas ebreju Rahmidu Hiršinu, kurš nomāja Stirnu ezeru (LVVA, 721. f., 1. apr., 12. l., 1. lp.). Ekspedīciju pieraksti vēl stāsta, ka Cirmas, Ludzas un citus ezerus nomājuši Ludzas ebreji Moisejs un Jankels Kušaki (E 30, 431, Cirma), Lubāna ezeru — Rēzeknes ebrejs Zeļuks (E 27, 9184, Bērzpils), Sivera ezeru — brāļi Movša un Solomons (Daugavpils ebreji, kuru uzvārdus neizdevās noskaidrot; E 31, 4584, Šķipi).

Ir zināmi arī gadījumi, kad zivīm bagātos Latgales ezerus nomāja no Rīgas vai kaimiņu guberņām atbraukuši tirgotāji: 1866. gadā visus Ludzas pilsētai piederējušos ezerus nomāja Rīgas sīkpilsonis Kirils Dobriņins (LVVA, 713. f., 1. apr., 740. l., 1. lp.); 1912.—1913. gadā Kauņas guberņas Novoaleksandrovskā (tagad — Zarasos) dzīvojušais zemnieks Mihails Kumpins nomāja Daugavpils apriņķa Izvaltas pagasta Gaušļu un Aulejas ezeru (LVVA, 680. f., 1. apr., 1037. l., 1. lp.; 1038. l., 1. lp.; 1040. l., 1. lp.); 19. un 20. gs. mijā Osvejas ebrejs Kišens nomāja no Šķaunes muižnieka Karņicka Ludzas apriņķa Šķaunes pagasta Pintu un Šešku ezeru (E 28, 4362, Pinti).

Ebreju — ezeru nomnieku un zivju tirgotāju — veikali darbojās Dagdā, Daugavpilī, Kārsavā, Krāslavā, Ludzā, Preiļos, Rēzeknē, Varakļānos, Višķos un citos Latgales lielākajos centros. Zivis pārdeva nedēļas tirgos pilsētās, gadatirgos miestos un lielākajās bieži apdzīvotajās vietās — Aglonā, Bērzpilī, Dagdā, Dricēnos, Gaigalavā, Kaunatā, Maltā, Nagļos, Skaistā, Stoļerovā un citur. Svaigas zivis izvadāja arī pa apdzīvotām vietām, bet kūpinātas pa krogiem, zaļumballēm un citiem sabiedriskiem pasākumiem (LVVA, 657. f., 1. apr., 10. l., 188., 189. lp.; E 27, 9158, Bērzpils; 9212, Rugāji; 9234, Liepna). Samērā bieži lomus pārdeva ebreju veikalos zvejas vietu apkārtnē (E 27, 9218, Rugāji).

Zivju tirgošanā specializējušos ebreju — ezeru nomnieku vai tirgotāju darbība nereti bija visai nekārtīga. Kā vienu sliktu darba darītāju zvejnieki minēja rēzek-

nieti Veršoku (E 29, 9, Ozolaine). Apstāstīdams visā Vitebskas guberņas zivju tirdzniecībā redzamās nebūšanas, A. Sementovskis rakstīja «Tirgošanās ar zivīm visur, neizslēdzot pat guberņas pilsētu, norisinās visnaturālākajā veidā — tieši no vezumiem [ratiem. — S.C.] vai kamanām, kas tirgus dienās izvietoti tirgus laukumā bez jebkāda aizsega. Tirgotāju lietotie svāri vienmēr ir netīri. Zivis vezumos guļ nešķīrotās kaudzēs, vienīgi vislielākās ir atlasītas grozos. Liela sala laikā pārdodamās sīkās zivis ir sasalušas blāķī — turpat laukumā tirgotāji žīdi tos sadauza ar nūjām. Uz nākot salam, zivis turpat laukumā sasaldē, lai pasargātu no bojāšanās: plānos slāņos tās noklāj tieši uz zemes, bet šis pasākums bieži nav savlaicīgs. Sanitārā komisija jau pievērsa uzmanību nekārtīgajai zivju pārdošanai Vitebskā, bet tās centieniem pagaidām nav nekādu pozitīvu praktisku rezultātu» (Сементовский 1878, 115. lpp.).

19. gs.—20. gs. sākuma sociāli ekonomiskā situācija noteica zvejnieku atkarību no ūdeņu nomniekiem un zivju tirgotājiem. Pirms dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā muižnieki un valsts iznomāja ezerus tikai brīviem ļaudīm, kuri izolēs spēja pārsolīt citus nomas pretendētus un garantēt pašu noteiktās nomas naudas samaksu. Daļa nomnieku iegādājās vasaras un ziemas vadus un nodeva tos tirgotājam zināmas zvejnieku grupas (zvejas kolektīva) lietošanā. Nomnieki un tirgotāji apgādāja zvejniekus arī ar tīkliem. Zvejas rīku vērtību iekasēja no summām, kuras zvejniekiem pienācās par piegādātajām zivīm.

Tāda kārtība saglabājās arī pēc dzimtbūšanas atcelšanas, jo vairumam Latgales zvejnieku nepietika naudas līdzdalībai izolēs. Nomnieki atļāva zemniekiem vai citiem ļaudīm zvejot ezeros ar noteikumu, ka visas zivis nodos viņiem pašiem vai arī tirgotājiem, kuriem bija sakari ar nomniekiem (LVVA, 713. f., 1. apr., 740. l., 1. lp.; 2. apr., 13. l., 3. lp.; E 27, 9184, 9211, Bērzpils; E 28, 4385, Nukši; E 29, 9, Ozolaine). Teikto apstiprina arī ezeru nomnieku — zvejas uzņēmēju un zvejnieku skaitliskās attiecības Vitebskas guberņā: piemēram, laikā no 1896. līdz 1901. gadam Ludzas apriņķī vidēji darbojās 8 zvejas uzņēmēji un 60 strādnieki, bet Lepeles apriņķī Baltkrievijā atbilstoši 9 un 84 (BVVA, 2502. f., 1. apr., 564. l., 17.–19. lp.).

Vietās, kur krastā piestāja zvejnieku laivas, ne vēlāk kā 19. un 20. gs. mijā sāka būt leduspagrabus. Tajos turēja zivju pārvadāšanai un glabāšanai vajadzīgo ledu (E 27, 9158, 9184, Bērzpils; E 30, 2023, Gaigalava). Zināmi arī gadījumi, kad zivju savešanas vietās tirgotāji nopirka vai cēla īpašas klētis zivju glabāšanai (E 30, 2023, Gaigalava). Jau savlaicīgi norunātās dienās uzpircēji atbrauca pēc zivīm paši vai arī atsūtīja savas uzticības personas. Nereti zvejnieki paši aizveda zivis uzpircējam uz pilsētu vai miestu vai arī aizsūtīja tās ar salīgiem apkārtējo zemnieku pajūgiem (E 27, 9158, 9184, Bērzpils; 9212, Rugāji; 9292, Šķilbēni;

E 29, 9, Ozolaine; 25, Ļīpuški; E 30, 2023–2026, 2061–2064, Gaigalava, Silajāņi; 2063, Rušons; 2116, Aglona; u.c.).

Zivju tirgotāji nebija vienīgie lomu pārdevēji. Zināmi daudzi lokāli zivju pārdošanas varianti, kurus noteica vietējie apstākļi. Piemēram, Rugāju apkārtnes zvejnieki, kas zvejoja upēs un nelielajos ezeros, pārdeva savus lomus Balvu un Gulbenes tirgos un veikalos. Kūpinātas zivis viņi veduši uz zaļumballēm (E 27, 9212). Pildas apkārtnes zvejnieki pavasaros zvejojuši ar tinām — *dzeitiniem, oboriem, setkām* (sk. 34. att.) — un paši nesuši vai veduši zivis uz Ludzu, kur pārdevuši pilsētā dzīvojušajiem ebrejiem. Vadu lomus viņi pārdevuši tīgotājiem (E 28, 4385). Cirmas ezera zvejnieki zivis pārdeva gan Ludzas un Rēzeknes tirgos, gan uz pircējiem (E 30, 431). Nelielus lomus parasti iznēsāja vai izvadāja pa apkārtējiem ciemiem, miestiem un pilsētām, kur pārdeva vietējiem iedzīvotājiem, baznīcas kalpotājiem, tirgotājiem. Visizdevīgākā tirgošanās bijusi piektdienās, jo miestos un pilsētās dzīvojušie ebreji sestdienās neēduši gaļu un šīm dienām īpaši pieprasījuši zivis (E 27, 9250, Šķilbēni; E 28, 7658, Kārsava; 7899, Gaveiķi).

Par ebreju ievērojamo skaitu un īpatsvaru Latgales pilsētās pārliecinošas ziņas sniedz 1897. gada tautas skaitīšana: Daugavpilī tajā gadā dzīvoja 32 385 ebreji jeb 46,28% no pilsētas iedzīvotāju kopskaita, Ludzā attiecīgi 2803 personas jeb 54,53%, Rēzeknē — 6478 ebreji jeb 53,98% (Skujenieks 1927, 309. lpp.).

Ekspedīciju laikā vecākās paaudzes zvejnieki vairākkārt stāstīja, ka zvejojuši gan pēc īpaša pasūtījuma, gan pirmssvētku pieprasījuma apmierināšanai. Tas noticis, izpildot muižas kalpotāju vēlmes, piegādājot zivis kāzu, bērū, kristību un citu ģimenes svinību rīkotājiem, domājot par Lieldienu svinētājiem u.tml. (E 27, 9184, Bērzpils; 9234, Liepna; E 28, 7658, Kārsava). Visai izplatīta bijusi sīko zivju pārdošana vietējiem iedzīvotājiem pie ezeriem, kuros vilkuši vadu, kā arī šo zivju iznēsāšana no vada vilkšanas vietas pa apkārtējiem ciemiem un tuvējiem miestiem. Abus šos paņēmienus īpaši praktizējuši tālajā sezonas zvejā atbraukušie krievi (E 27, 9254, Šķilbēni). Nelielu loma daļu kā algu par darbu pie ziemas vada vilkšanas atbraukušie krievu zvejnieki atdevuši vietējiem iedzīvotājiem, kurus viņi salīguši par zvejas strādniekiem (E 30, 2116, Aglona). Zivis atlīdzībai par darbu krievu zvejnieki bieži deva arī Vidzemes ezeru apzvejā nolīgtajiem strādniekiem: Augulienā strādnieks saņēma nolīgto dienas naudu un garnicu zivju no katra loma (vada vilkuma), Vecpiebalgā atkarībā no norunas strādnieks saņēma naudu vai daļu no loma (KVVA, 398. f., 75. apr., 239. l., 1., 36. lp.).

Izvelkot nelielus lomus, zivis salaida no koka stīpām un tīkla darinātās, no dēļiņiem satapotās vai sanaglotās, no klūgām vai skalīem pītās dažāda lieluma un formas tvertnēs (87. att.), ko sauca *gilarka, jaščiks,*

kuma, kummis, kešels, murdeņa, sadoks, varza, varža, ventereits, zušu kaste. Tvertnes iegremdēja ūdenī netālu no krasta. Dzīvas zivis tajās varēja saglabāties vairākas dienas līdz brīdim, kad sakrājās pārdošanai piemērots daudzums, kuru aizveda tirgotājam. Līdzīgi rīkojās arī tad, ja izvilka ļoti lielus lomus. Tad tirgotājam tūliņ aizveda tikai daļu guvuma, bet pārējo salaida tvertnēs. Pārpalikumu laida tirgū pēc dažām dienām, kad loma pirmā daļa jau bija pārdota. Tādējādi zināmā mērā regulēja zivju cenas (E 27, 9194, Bērzpils; 9215, Rugāji; E 30, 431, Cirma).

Ne vēlāk kā 19. gs. pēdējā ceturksnī vislielākā Latvijas ezera — Lubāna — apkārtnē sāka darboties t.s. zivju savācēji. Viņi skaitījās starpnieki starp ezera nomniekiem, zivju tirgotājiem un zvejniekiem, kas dzīvoja daudzajos ezera piekrastes ciemos — Dirvanienē, Īdeņos, Kvāpānos, Ļodānos, Salā, Zvejsalā, Zvidzienā un citur. Gaigalavas pagastā pagaidām ir zināmi starpnieki Garjānis Dirvanienē un Jānis Reblis Kvāpānos. Viņi bija ezeru nomnieku un zivju tirgotāju uzticības personas, dzīvoja ezera piekrastes ciemos un noteiktās vietās pieņēma no zvejniekiem zivis. Par atvestajām zivīm zvejniekiem parasti samaksāja uzreiz. Ja savācējam nebija naudas, viņš uzrakstīja zvejniekam kvīti. Tajā norādīja saņemto zivju svaru un cenu. Tādā gadījumā zvejnieks saņēma atlīdzību tad, kad starpnieks bija nodevis zivis tirgotājam un dabūjis naudu. Pirms nodošanas starpniekam zivis sadalīja pēc sugām un labuma un katru daļu nosvēra. Līdzvērtīgas zivis skaitījās ālanti, plauži, lielie asari, lidakas, karūsas. Otrajā grupā ietilpa raudas un mazie asari. Atsevišķi vērtēja zandartus un zušus. Zivju tirgotājs galīgi norēķinājās ar zvejniekiem decembrī, kad beidzās zveja. Starpnieki aizveda zivis tirgotājam vai nu paši, vai arī salīga tuvējos ciemos vedējus. Viņi atveda zvejniekiem naudu, linumus un citu vajadzīgo. Pie zvejniekiem nereti atbrauca arī ezera nomnieki un zivju tirgotāji. Ekspedīcijās pierakstītas ziņas par to, ka starpnieki vai ezera nomnieki dažkārt bijuši klāt pie vada vilkšanas un zivju šķirošanas. Ezera nomnieki un zivju tirgotāji ar zvejniekiem parasti slēguši mutiskus līgumus (E 27, 9158, 9184, 9211–9213, Bērzpils; E 30, 2023, Gaigalava). Pie citiem Latgales ezeriem ziņas par starpniekiem mūsu ekspedīcijās nav pierakstītas.

Latgales zivju tirgotāji savas preces pārdeva galvenokārt pašu veikalos, kas darbojās visās pilsētās, miestos un pat lielākajos ciemos. Zināmi gadījumi, kad sīktirgotāji pārdeva zivis lieltirgotājiem, kuri tās nogādāja lielajās pilsētās — Daugavpilī, Pleskavā, Rīgā (E 27, 9184, Bērzpils; E 30, 2116, Aglona). A. Sementovskis, runājot par Vitebskas guberņu kopumā, šajā sakarā rakstīja: «Sasalušas zivis ziemā izvadā pa Vitebskas guberņas pilsētām un miestiem, reizēm izved arī uz kaīmiņu guberņām un uz Pēterburgu» (Семетовский 1878, 113. lpp.). Par Rēzeknes tirgotāju Epšteinu bijušais zivju savācējs un starpnieks Jānis Reblis 1965. gadā stāstīja, ka 19. gs. otrajā pusē un 20. gs.

87. att. Laivveida dēju tvertne — *kummis* dzīvu zivju uzglabāšanai ūdenī Limbažu raj. Liepupes pagasta Dzidrānos 1957. gadā (E 356. filma, 20.–22. neg.).

sākumā Rēzeknes tirgotāji ledū iepakotas zivis no Rēzeknes pa dzelzceļu sūtījuši uz Belostoku, Daugavpili, Grodņu, Rīgu un Viļņu (1861. gadā uzbūvēja dzelzceļa līniju Daugavpils—Rīga, 1862. gadā — līniju Pēterburga—Varšava, 1866. gadā — līniju Daugavpils—Vitebska). Ludzas apriņķa Pintu un Šešku ezeros nozvejotās zivis veduši uz Osveju, kur dzīvojis viens no ezeru nomniekiem (E 30, 2023, Gaigalava; E 28, 4362, Šķaune). Laikraksts «Tēvija» 1902. gada 16. oktobrī rakstīja, ka Latgalē sazvejotās svaigās zivis sūta uz Belostoku, Varšavu, Viļņu, Vitebsku. Kārsavas zivju tirgotājs M. Gordins pirka Bērzpils zvejnieku lielos lomos, kurus pārsūtīja uz Daugavpili, Pleskavu un citām pilsētām (E 27, 9184, Bērzpils).

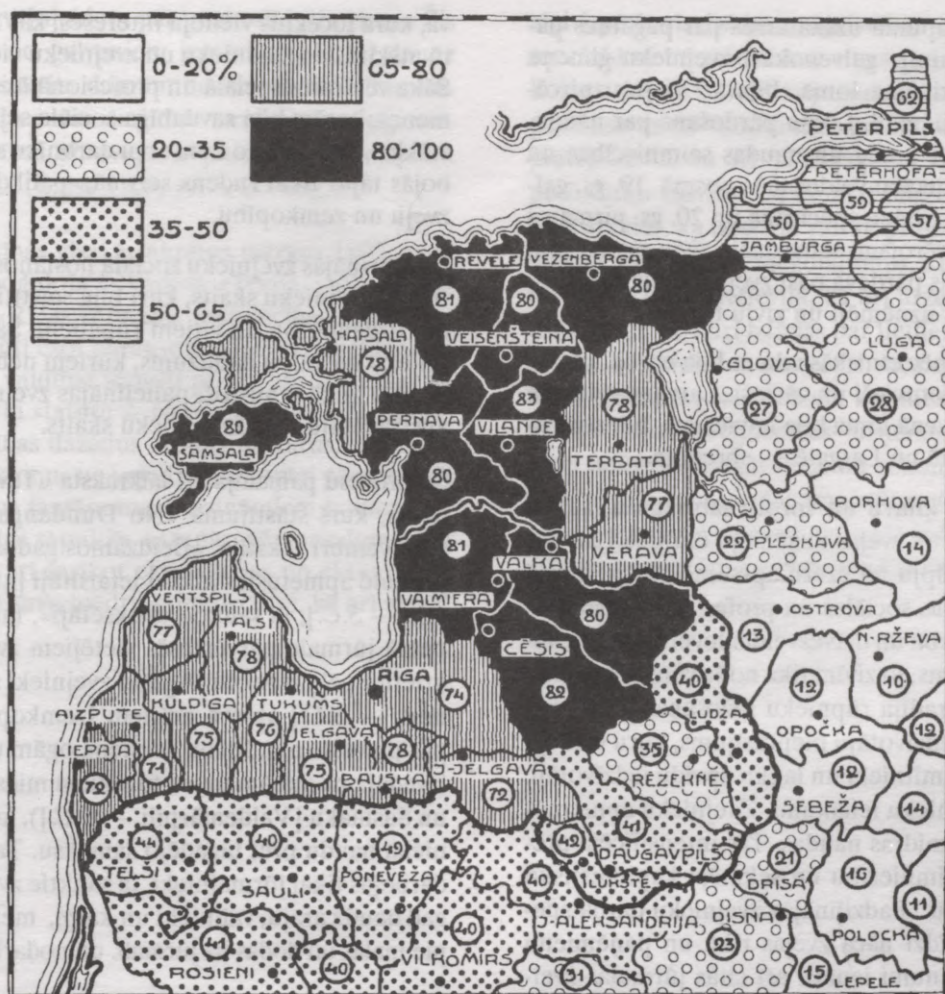
Vasarā zivis pārvadāja zemnieku ratos, ziemā — ragavās. Tās iepakoja šim nolūkam pītos lielos skalu grozos — *zibkos*, *kerzās* (sk. 58. att.), kam ērtākas nešanas labad galos izpina rokturus. Grozus pina gan paši zvejnieki, gan šajā darbā iemanījušies meistari. Viņi dzīvoja Andrupenes, Dagdas, Krāslavas un citos pagastos. Groza garums sniedzās līdz 130 cm, platums — līdz 70, augstums — līdz 60 cm. Grozs bija paredzēts sešu pužu zivju vešanai. Ziemā zivis vienkārši sabēra grozā, bet vasarā tām apakšā un virsū lika ledu. Grozu pārsedza ar audumu un pārsēja ar auklu, kas zināmā mērā pasargāja vedumu no tricināšanās

(E 28, 4351, Lenči; 4362, Šķaune; E 29, 9, Ozolaine; E 31, 4583, Šķipi).

Ir zināms, ka 19. gs. otrajā pusē—20. gs. sākumā Latgales ezeru un upju tīrajā ūdenī dzīvoja daudz vēžu. Kā vēžiem visbagātākie ezeri pagaidām zināmi Lielā un Mazā Kurma, Oijatu, Patmalnieku, Pildas, Sīvers un citi (E, 1963.—1968. gada ekspedīciju pieraksti). Tādēļ radās arī uzņēmīgi ļaudis, kas sapirka Latgalē vēžus un sūtīja tos caur Rīgu uz ārzemēm. Laikraksts «Tēvija» 1902. gada 16. oktobrī ziņoja par vēžu izvešanu no Vitebskas guberņas uz Franciju un Vāciju.

Samērā attīstītas zvejas un zivju tirdzniecības apstākļos Latgales zvejnieki noslāņojās gan mantiskā, gan sociālā plāksnē.

Izvirzījās uzņēmīgākie, veiklākie un turīgākie ļaudis, kas sāka nomāt ezerus un tirgoties ar zivīm. Daži no viņiem kļuva par pazīstamiem uzņēmējiem, kas uzpirka zivis un pa dzelzceļu transportēja uz Daugavpili un Rīgas zivju tirgiem. Tāda tirgošanās īpaši uzplauka 19. un 20. gs. mijā Lubāna un Sīvera apkārtnē, kā arī Aiviekstes, Daugavas, Dubnas krastos, kur zvejoja ālantus, lašus, zušus un citu vērtīgu sugu zivis, un tā turpinājās 20. gs. (E 27, 9184, Bērzpils; E 29, 9, Ozolaine; E 30, 2116, Aglona; E 31, 4582, Šķipi; 1968.—1970. gada braucienu pieraksti Krustpīlī, Līvānos,

88. att. Lasītpratēju īpatsvars Baltijas jūras austrumu piekrastes apvidos pirms pirmā pasaules kara (Skujenieks 1927, 341. lpp.).

Plaviņās, Vārkavā). No zvejnieku vidus nākušie uzņēmēji kļuva par konkurentiem iepriekšējā perioda zvejas uzņēmējiem, kas 20. gs. pirmajos gadu desmitos joprojām valdīja Latgales ezeru nomas izsolēs un zivju tirgū. Zvejas uzņēmēju — ezeru nomnieku un zivju tirgotāju izvirzīšanās no Latgales zvejnieku vidus ir tā paša procesa novērojums, kurš jau 19. gs. pirmajā pusē risinājās pārējos Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos. Latgalē šis process aizkavējās vēsturisko un sociālekonomisko apstākļu savdabības dēļ: Latgalē bija stipri jūtams zemes trūkums; zemniekiem iedalītie zemes gabali mantošanas gaitā arvien vairāk sadrumstalojās; ilgāk nekā pārējā Latvijā — līdz 1861. gadam — pastāvēja dzimtbūšana; iedzīvotājiem bija samērā zems izglītības līmenis; arī citi rādītāji šeit bija sliktāki nekā citviet Latvijā. Īpaši nozīmīgs šajā sakarā šķiet lasītnepratēju īpatsvars Latgalē un tās kaimiņos, ko atspoguļo 88. attēlā redzamā kartogramma. Pirms pirmā pasaules kara Rēzeknes apriņķī lasītprata 35% iedzīvotāju, Ludzas apriņķī — 40%, Daugavpils apriņķī — 41%. Turpretim rietumu kaimiņos — Cēsu, Rīgas un Valmieras apriņķos lasītprata

attiecīgi 82, 74 un 80% iedzīvotāju. Latgales austrumu kaimiņos — baltkrievu, krievu, un poļu apdzīvotajos apriņķos šis īpatsvars svārstījās no 12 līdz 23% (Skujenieks 1927, 341. lpp.).

No analizētajiem faktiem varam secināt, ka Latvijā 19. gs.—20. gs. sākumā pastāvēja vairākas lomu izlietošanas formas.

1. Lomu pilnīga vai daļēja izmantošana zvejnieka ģimenes vajadzībām. 2. Zivju maiņa pret lauksaimniecības produktiem, amatnieku izstrādājumiem un citām materiālām vērtībām, kas bija vajadzīgas zvejnieka ģimenei. Plaši praktizēja visa darba vai tā daļas apmaksu ar zivīm, kas naturālās saimniecības apstākļos uzskatāma par tradicionālu vērtību apmaiņas formu. Zivju un citu vērtību maiņas īpatsvara samazināšanās atspoguļo naturālās saimniecības atmiršanas procesa norisi. 20. gs. pirmajos gadu desmitos zivju maiņa pret citām materiālajām vērtībām pastāvēja galvenokārt kā 19. gs. reliktis. Izņēmums bija daži atāli zvejas apvidi, kas bija saglabājuši senlaicīgu saimniekošanas un dzīves organizēšanas formu komplek-

su. Šīs formas kopumā uzskatāmas par pagātnes paliekām. Zivis mainīja galvenokārt zvejnieku ģimeņu locekļi, tomēr zināma loma bija arī zivju uzpircējiem — izvadātājiem. 3. Lomu pārdošana par naudu. To sāka praktizēt preču un naudas saimniecības un kapitālistisko attiecību veidošanās posmā. 19. gs. gaitā šī forma kļuva arvien spēcīgāka un 20. gs. pirmajos gadu desmitos ievērojami samazināja zivju maiņu pret kaut ko citu. Zivis pārdeva paši zvejnieki, uzpircēji — izvadātāji, zvejas uzņēmēji un zivju tirgotāji.

Lomu pārdevēji pēc etniskās cilmes bija ebreji, krievi, latvieši, lībieši, lietuvieši un vācieši. Latvijas vidus un rietumu daļā galvenā loma bija latviešiem, bet austrumos — Augšzemē un Latgalē — ebrejiem.

Zivju uzpircēju, ķilavu un šprotu fabrikantu, kā arī citu zivrupnieku un zvejas uzņēmēju darbība Latvijas jūras piekrastē, upju un ezeru apkaimē 19. gs. otrajā pusē izsauca dziļas sociālas un profesionālas pārmaiņas zvejnieku darbā un dzīvesveidā. Ievērojami pieauga nozvejas lielums, jo zivīm tika nodrošināts sistematiskais noiets. To radīja rūpnieku ražošanas jaudu palielināšanās un iedzīvotāju pieprasījums, kuru veidoja augošo pilsētu iemītnieki un lauku apvidu iedzīvotāji. Palielinājās zvejnieku ienākumi. Zvejnieku apmetnēs iepļūda vairāk skaidras naudas. Tas intensificēja preču un naudas saimniecību un sekmēja kapitālistisko attiecību attīstību. Padziļinājās zvejnieku darba specializācija. Tai līdzī nāca zvejas rīku un paņēmienu uzlabošanās. Jaunumi ienāca arī citās jūrmalas zvejniekiem dzīves jomās, to skaitā ēku būvē un iekārtojumā, lauksaimniecības inventārā un citur. Rīgas līča un Baltijas jūras Ziemeļkurzemes piekrastes iedzīvotāji sāka specializēties brētliņu zvejā, jo lomus pieprasīja ķilavu fabrikantu ierīkotās konservu darbnīcas — kūri. Daugavas, Gaujas, Salacas, Ventas lejteces zvejnieki specializējās lašu, nēģu un vimbu zvejā. Aiviekstes, Daugavas, Dubnas, Salacas, Babītes ezera un citu vietu zvejnieki īpaši pievērsās zušu zvejai. Peļņas nolūkos jūrmalā apmetās ļaudis, kas agrāk neprata zvejot, bet tagad vēlējas kļūt par zvejniekiem. Tādi bija arī jau minētie ienācēji Kolkā, Košragā, Mazirbē, Melnsilā, Sīkragā un citur.

Zvejnieku ciemos, kuros attīstījās zivju apstrāde kūros (tā sākotnēji bija vienkārša, balstīta galvenokārt uz roku darbu), veidojās un attīstījās savdabīgi, nereti internacionāli darba kolektīvi. Tajos ietilpa igauņi, krievi, latvieši, lībieši, vācieši. Šie ļaudis agrāk piederēja dažādiem sociāliem slāņiem, bet bija cēlušies galvenokārt no zemniekiem (zvejniekiem) un sīkpilsoniem. Te kādreizējie zemnieki ieguva citu statusu, turklāt nereti tikai uz laiku. Būtībā palikdami zemnieki, zemnieki — zvejnieki vai to ģimenes locekļi, viņi daļu sava darba laika veltīja zemkopībai un zvejai. Vienlaikus viņi iesaistījās jaunās strādnieku profesijās, kam bija citāda darba apmaksas sistēma, iekļāvās kolektī-

vā, kura locekļus vienoja intereses, kas kaut kādā mērā atšķīrās no zemnieku un zvejnieku vides interesēm. Sāka veidoties sociālā un profesionālā ziņā jauktas ģimenes, kurām bija savdabīga sociāla seja pat tajos apstākļos, kad nelielo konservu darbnīcu strādnieki darbojās tajās tikai rudens sezonā, palikdami saiknē ar zveju un zemkopību.

Pastiprinājās zvejnieku sociālā noslāņošanās. Auga to turīgo zvejnieku skaits, kuri bija saistīti ar amatniecību, tirdzniecību un citiem rūpaliem. Samazinājās vaļinieku un kalpu daudzums, kuriem nebija zemes. Tajā pašā laikā atbilstoši palielinājās zvejnieku un lomu apstrādātāju — sīkzemnieku skaits.

Šo procesu pamanīja arī laikraksta «Tēvija» korespondents, kurš stāstījumā «No Dundangas» 1902. gada 6. novembrī rakstīja: «Beidzamos gados, kamēr mūsu jūrmalē apmetušies kilosu ietaisītāji [ķilavu izgatavotāji. — S.C.], tā sauktie «boksētāji», mūsu smilšu kāpainā jūrmale pārvērtusēs vietējiem zvejniekiem par krietnu peļņas avotu. Agrāki zvejnieki savu zveju [lomus. — S.C.] atdeva arājiem [zemkopjiem. — S.C.] par pievesto alu, šnabi, raušiem, ogām u.t.t. un pārējo izvadāja pa mājām un uz tuvākiem miestiem (Talsiem un Sasmaku [Valdemārpili. — S.C.]), kur pārdeva par nieka naudu pret tagadējo samaksu. Tad ar zveju nodarbojās tikai jūrmalnieki, tā sauktie zvejnieki, bet tagad daudz arāju, vaļinieki un kalpi, met cirvi un arklu pie malas un dodas uz jūrmali, un nodarbojas ar zveju.»

Tādi procesi zvejnieku vidē izraisīja agrāk nebijušas pretrunas. Zivju tirgotāji, rūpnieki un viņu uzticības personas darbojās samērā vienoti. Neraugoties uz savstarpējo konkurenci un centieniem gūt peļņu, viņi noteica saskaņotas zivju iepirkšanas cenas, pakļāva sev zvejniekus, apgādādami viņus ar tīkliem, piešķirdami naudas aizdevumus u.tml. Zvejnieki turpretim joprojām palika nevienotu ļaužu masa. Pat 19. gs. beigās Kurzemes guberņā nebija nevienas zvejnieku biedrības. Zināma tikai Kurzemes jūrnieku, viņu atraitņu un bāreņu savstarpējās palīdzības kase, ko nodibināja 1892. gada 27. janvārī. Tā darbojās Ventspilī (CKГ 367. lpp.). Šādā situācijā daudzi zvejnieki nonāca atkarībā no uzņēmējiem un zivju uzpircējiem.

20. gs. sākumā uzstājīgi sāka pacelties balsis, kas mudināja dibināt zvejnieku biedrības. Tādas radās Liepājā, Slokā, Ventspilī un citur. Biedrības nolēma apvienot zvejniekus, apgādāt tos ar parastajiem un uzlabotajiem zvejas rīkiem, organizēt lomu apstrādi un pārdošanu, palīdzēt nelaimes gadījumos un darīt citu zvejnieku labā nepieciešamo. Šajā sakarā ievēribu pelna ziņojums par zvejnieku biedrības dibināšanu Rīgas jūrmalā. Tajā lasām: «Nevēlami še jūrmalā ir tā sauktie uzakupči, kuri no zvejniekiem atpērk visas zivis, tās piegādā konservu fabrikām un tiešiem patērētājiem. No uzakupčiem atkaras jūrmalā zivju cena, ku-

ra daudzreiz zvejniekiem par postu slīd itin zemu. Šis nu bija viens no galveniem iemesliem, kādēļ daudz jūrmalnieki piekrita domām nodibināt biedrību, kuras mērķis būtu savas darbības iecirknī vispārīgi veicināt zvejniecības un zvejas rūpniecības attīstību un papildināšanu» (Balss TKP, 1903, 20. aug.).

Minētās biedrības visai konkrētos mērķus 1902. gada 22. maijā atspoguļoja laikraksts «Tēvija»: «Slokā tiek dibināta «Rīgas jūrmalas zvejniecības biedrība». Biedrības statūti esot parakstīti no 93 zvejniekiem un 1 mācītāja un valdībai iesūtīti priekš apstiprināšanas. Biedrības mērķi statūtu 2. pantā šādi apzīmēti: 1) Izpētīt zvejniecības dažādus arodus un zarus, kā arī izzināt viņu trūkumus un vajadzības, kopīgi pārspriežot uz to attiecīgus jautājumus pa zināmiem laikiem saucamās biedru sapulcēs, sarunās, pārspridumos un kongresos, kā arī sarīkot ekspedīcijas un ekskursijas, tiklab apskatīt savu biedru saimniecības, kā arī vispā-

rīgi izpētīt visvisādus zvejniecības veidus. 2) Izplatīt teorētiskas un praktiskas ziņas par zvejniecību, izrīkojot atklātus priekšlasījumus, izdodot drukā un izplatot savas un visādas citas grāmatas par zvejniecības jautājumiem, kā arī, ja iespējams, izdot savu sevišķu periodisku žurnālu un dibināt bibliotēku un muzeju. 3) Rūpēties, ka izstrādā vairāk praktiskus zivju zvejas veidus, izdarot to izmēģinājumus, kuri pieņemti citās tās vietās tiklab Krievijā, kā arī ārzemēs, lai izplatītu tos no viņiem, kuri izrādās par lietderīgiem priekšvietējiem zvejniekiem, izrīkojot sacensību ar zvejniecības rīkiem u.t.t. 4) Pabalstīt zvejniekus, ka tie pareizi ierīko savus zvejniecības uzņēmumus, pasniedzot tiem derīgus aizrādījumus un rekomendācijas un *uzņemties būt par vidutāju, apgādāt zvejniekus ar vajadzīgiem zvejas priekšmetiem un izpārdodot viņu preces, tai nolūkā atverot ziņu un komisijas biroju, zvejniecības noliktavas u.t.t.*»

NOSLĒGUMS

Zvejai kā vienai no tautas tradicionālās saimnieciskās darbības nozarēm Latvijā ir senas un dziļas vēsturiskas saknes. Rūpala attīstību pirmām kārtām noteica gara, gadu tūkstošiem apdzīvota jūras piekraste, lielais ezeru un upju skaits. Latvijas ūdeņi kopš tālas senatnes bija pazīstami ar savu tīrību un vērtīgu zivju bagātību — īpaši minami ālanti, butes, laši, līdakas, nēģi, plauži, sīgas, taimiņi, vimbas, zuši. Dzīvoja arī brētliņas, mencas, reņģes un citas zivis. Tāpēc ūdensbaseinu krastos izveidojās zvejnieku apmetnes, kuru iemītnieki nodarbi pārmantoja no paaudzes paaudzē.

19. gadsimtā un 20. gs. sākumā Latvijā kā profesionāli zvejnieki (arodnieki) strādāja 10 000—12 000 cilvēku. Daļai no tiem rūpals bija pamatnodarbe, daļai — papildu ienākumu avots (palīgnodarbe). Bez tam tūkstošiem cilvēku zvejoja tikai ģimenes uztura papildināšanai un bagātināšanai.

Visaktīvākās zvejas rajoni izveidojās Latvijas lielo centru tuvumā vai pie svarīgiem transportceļiem, kas atradās jūras piekrastē, lielo ezeru, upju lejteču un grīvu tuvumā. Tādi, piemēram, bija Liepājas un Rīgas pievārte, Kurzemes pussalas zvejniekciemi, Salacgrīvas apkaime, ezeriem bagātā Latgales augstiene un Vidzemes centrālā augstiene, kā arī Latvijas lielākā ezera — Lubāna apkārtnē.

Zvejā kā pamatnodarbē strādāja desmit etnosu pārstāvji. Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, to īpatsvars bija šāds: latvieši — 83,8%, lībieši — 5,8%, krievi — 3,7%, vācieši — 2,0%, ebreji — 1,9%, baltkrievi un poļi — 0,8% katram etnosam, igauņi — 0,7%, lietuvieši — 0,5%. Šo cilvēku vairums veica tiešo fizisko darbu, neliela daļa darbojās kā rūpala organizatori. Diemžēl pēc pašreiz zināmiem avotiem grupu īpatsvaru nevar noteikt.

Latvieši kā vienīgie vai kā pārliecinošs zvejnieku etniskais vairākums zvejoja visā Latvijas vidus un rietumu daļā (Kurzemē, Vidzemē, Zemgalē). Izņēmums — Ziemeļkurzemes pussalas Dundagas un Popes piekrastes, kurās vairums zvejnieku bija lībieši, un Bauskas apriņķis, kurā latviešu zvejnieku izrādījās mazāk

par ebreju un vāciešu kopumu. Latvijas austrumdaļā (Augšzemē un Latgalē) latviešu zvejnieku bija mazāk gan par baltkrievu, ebreju, krievu un poļu zvejnieku kopskaitu, gan arī mazāk nekā jebkuru nosaukto četru cittaotu zvejnieku. Vairākās Austrumlatvijas pilsētās statistiķi latviešu zvejniekus pat nepieminēja. Zvejas vīru vairums strādāja kā patstāvīgi zvejnieki individuāli, pašu un muižu veidotās zvejojātāju grupās, daļa arī kā lomu vietu nomnieki, muižu zvejas pārziņi, ūdensbaseinu uzraugi, zivju tirgotāji un citādi.

Lībiešu zvejnieki dzīvoja vienkopus Baltijas jūras Irbes šauruma un Rīgas līča piekrastes šaurās joslas 12 ciemos posmā no Lūžņas līdz Melsilam. 19. gs. pirmajā pusē viņi Kurzemes piekrastē vēl dzīvoja izklaidus starp latviešiem Ģipkā, Ovīžos, Pūrciemā un Žocenē, iespējams, arī dažos citos ciemos, bet Rīgas līča Vidzemes piekrastē — Svētciena un Vecsalacas pagastos, varbūt arī Liepupes un Vitrupes jūrmalā. Lībieši strādāja galvenokārt tiešajos zvejas darbos.

Krievu zvejnieku pārliecinošs vairums dzīvoja un strādāja Daugavpils, Ilūkstes, Jaunjelgavas un Rēzeknes apriņķī. Viņu lielākā daļa bija vecticībnieki, kas izvietojās galvenokārt etniskā ziņā viendabīgās krievu apmetnēs. Tālajā peļņas zvejā braucošu krievu zvejnieku grupas apzvejoja arī citus apvidus, it īpaši Vidzemes ezerus. Krievi visbiežāk bija tiešie zvejas strādnieki, kas nomāja ezerus ziemas darbam.

Nelielā vācu zvejnieku grupa dzīvoja izklaidus dažādos Rietum- un Viduslatvijas apriņķos un pilsētās. Viņi strādāja visvairāk kā muižu dīkšsaimniecību un zvejas pārziņi, vadīja muižu zivju audzētavas un veica citus vadošus pienākumus.

Ebreju pārliecinošs vairums dzīvoja Augšzemē un Latgalē. Viņi darbojās kā ūdensbaseinu nomnieki, zvejas uzņēmēji un zivju tirgotāji. Nereti viena persona uzņēmās pat visus trīs minētos pienākumus.

Baltkrievi un poļi kā ezeru un upju zvejnieki dzīvoja izklaidus tikai pie Augšzemes un Latgales ūdensbaseiniem. Viņi strādāja patstāvīgi vai kā muižas zvejnieki, nereti arī kā algoti strādnieki krievu vecticībnieku vai ezeru nomnieku veidotās zvejnieku grupās.

Igauņi dzīvoja izklaidus Baltijas jūras un Rīgas līča krastos, strādāja kā patstāvīgi jūras zvejnieki un kā algoti strādnieki pie zvejas saimniekiem vai muižu zvejnieku grupās.

Nedaudzie lietuvieši izklaidus dzīvoja Liepājas apkārtnē.

Zvejā kā pamatnodarbē strādāja galvenokārt sīko un vidējo zemnieku sētu iemītnieki, tāpat arī bezzemnieki, kuri nevarēja iztikt no zemkopības, lopkopības, amatniecības un citiem ienākumiem. Lielāku saimniecību nomnieki un īpašnieki zvejoja, lai gūtu papildienākumus. Zvejnieki tāpat kā zemkopji bija sociāli

noslāņota Latvijas iedzīvotāju daļa. Zvejnieku sociālā noslāņošanās visumā maz atšķīrās no zemkopju sociālās diferencēšanās. Zvejoja sētu saimnieki — īpašnieki, graudnieki un nomnieki, precētie kalpi, vaļinieki, amatnieki, neprecētie puīši, visai dažādie sīkpilsoņi.

Latvijas zvejnieku pamatsastāvu 19. gadsimtā—20. gs. sākumā veidoja bezzemnieki un sīkzemnieki, kuri zvejoja patstāvīgi, arī kā algoti strādnieki pie saimniekiem, krodziniekiem, dzirnavniekiem, zivju tirgotājiem, muižnieku uzticības personām un citiem. Tomēr katram piekrastes posmam un zvejas vietām bija savdabības. To iespaidā zvejas kopainā iezīmējās novadu lokālās īpatnības (zvejnieku profesionālo un sociālo grupu īpatsvars, zveja kā pamatnodarbe vai papildnodarbe, zvejas saiknes ciešums ar zemkopību, amatniecību un citiem rūpaliem, zvejnieku profesionālizācija, t.i., atdalīšanās no lauksaimniecības un citām saimnieciskās darbības nozarēm, u.tml.).

Latvijas zvejai 19. gadsimtā un 20. gs. sākumā raksturīgas divas strādājošo grupas: 1) universālie zvejnieki (visi jūras, ezeru un daļa upju zvejas vīru), kuri atbilstoši zivju uzvedībai un darba sezonai ķēra visas attiecīgajā ūdensbaseinā mītošās zivis; 2) zvejnieki, kas bija specializējušies vienas vai dažu ūdensbaseinā dzīvojošo zivju sugu zvejai (tie bija galvenokārt upju zvejnieki tačos). Par speciālistiem kādā nodarbes jomā minami arī vēžu zvejnieki un pērļu meklētāji.

Latvijas pamatiedzīvotāju zvejas tiesības 19. gs. un 20. gs. sākumā izrietēja no cittautu muižnieku un pārējo zemes īpašnieku feodālajām tiesībām, ko Latvijā 13.—14. gs. iedibināja vācu feodāli un vēlākajos gadsimtos attīstīja viņu pēcteči. Muižnieku un citu zemes turētāju juridiskais priekšstats atzina, ka feodālajam īpašniekam vienīgajam pieder tiesības uz zemi un uz visu, kas atrodas virs zemes gaisā, zemes dzīlēs un ūdenī. Praktiski neierobežotas zvejas tiesības Latvijā piederēja krievu, poļu un vācu muižniekiem, Rīgas pilsētai, baznīcām un klosteriem, valsts muižu nomniekiem. Latviešu, lībiešu un citu tautību zemiekiem zveju atļāva tikai tādā apjomā, kādu to noteica zemes īpašnieki, kuri radīja juridiskos un ekonomiskos šķēršļus zemieku zvejai: tiešus aizliegumus, zvejas ūdeņu iznomāšanas atteikumus, augstas nomas klaudas vai maksas, murdu, taču, tīklu un citu zvejas rīku, laivu un citu piederumu daudzuma un lieluma ierobežojumu, atsevišķu zvejas paņēmienu aizliegumu u.tml. Izņēmums bija vienīgi Kuldīgas novada kuršu kōniņi un atsevišķi Latgales ciemi, kuru kopīpašumā skaitījās daļa nelielu ezeru un upju. Daudzi ūdensbaseini piederēja vairākiem īpašniekiem. Tas radīja daudz strīdu un asu ilgstošu konfliktsituāciju.

Zvejas tiesības zemiekiem deva šādos gadījumos: 1) ja nodarbe pastāvēja kā vispārējo feodālo klausu darbu daļa; 2) ja zvejojot atstrādāja klausu darbus par iznomāto sētu; 3) ja ūdensbaseinu vai tā daļu iznomāja kādam zemiekam (zvejniekam) vai zemieku gru-

pai; 4) ja zemieku kā algotu strādnieku iesaistīja muižas vai ūdensbaseinu nomnieku veidotos zvejnieku kolektīvos; 5) ja zvejoja valstij piederošos ezeros un upēs vai arī kuģojamās koplietošanas upēs; 6) ja zvejoja Kurzemes brīvezeros, Latgales ciemiem iedalītajos vai cieminieku pirktajos kopezeros. Zemnieku zvejas tiesības stingri reglamentēja trīs pamatvirzienos: 1) precīza loma vieta ezerā, upē un pat jūrā; 2) lietojamo zvejas rīku veids, lielums un skaits; 3) zvejas laiks. Daļu ierobežojumu noteica zivju krājumu saglabāšanas labad.

Ūdensbaseinu īpašnieki un nomnieki uzticēja ezeru, jūras piekrastes un upju uzraudzīšanu mežsargiem un citiem muižu kalpotājiem, arī savām uzticības personām un īpaši algotiem sargiem. Visstingrākie aizliegumi un ierobežojumi pastāvēja Vidzemes guberņas privātmuižās. Nedaudz brīvāki apstākļi bija Kurzemes guberņā, kurā saimniekoja daudzas valsts muižas: tajās zemiekiem deva lielāku rīcības brīvību. Vēl iecietīgāki zemieku zvejas jautājumos bija Latgales ūdeņu īpašnieki. Tur zveja būtiski papildināja un uzlaboja sīkzemnieku uzturu.

Visizplatītākais ūdensbaseinu apzvejas organizēšanas tiesiskais princips bija ūdeņu iznomāšana sīkpilsoņiem, t.i., brīvajiem tirgotājiem un zvejas uzņēmējiem. Tie savukārt izdeva lomu vietas apakšnomā vai arī algoja savus zvejas strādniekus. Muižnieki samērā bieži iznomāja ūdensbaseinus vai to daļas tieši apkārtējiem zemiekiem vai arī tālajā peļņas zvejā nākošiem savas un citu guberņu krievu zvejniekiem.

Kopš 19. gs. 70.—80. gadiem zemieki aktīvi izpirka savas sētas par dzimtu. Laukos veidojās samērā patstāvīgu, nereti turīgu zemieku slānis, kurš cīnījās par savām tiesībām, to skaitā arī par iespējām zvejot un saglabāt ezeru un upju zivju krājumus. Muižnieki savukārt gādāja par veco feodālo zvejas privilēģiju saglabāšanu, atteicās pārdot zemiekiem kopā ar zemi ūdensbaseinus un līdz ar to zvejas tiesības tajos. Māju pirkšanas un pārdošanas līgumos ierakstīja īpašu pantu, kas noteica, ka zvejas tiesības arī turpmāk pieder vienīgi muižniekam. Daļa jūras piekrastes muižu ierobežoja zemieku zvejas iespējas, nosakot sētai atļauto zvejlaivu skaitu. Izņēmums bija tikai nedaudzas privātās un valsts muižas, kuras pārdeva zemiekiem zemi kopā ar ūdeņiem un zvejas tiesībām tajos. 20. gs. sākumā no jauna aktualizējās jautājumi par zvejas tiesību nodošanu zemiekiem. Tādas prasības vietumis izvirzīja arī 1905. gada revolūcijas dalībnieki.

19. gadsimtā pastāvējusī zvejas tiesību sistēma bija radīta viduslaiku feodālo iekarojumu rezultātā un darbojās cittautu muižnieku ekonomiskās varas un privilēģiju aizstāvēšanai. Latvijas pamatiedzīvotājiem ūdeņu izmantošanā parasti atvēlēja tikai fiziskā darba strādnieku lomu. Zvejas tiesību īpašnieki darīja visu iespējamo, lai saglabātu iepriekšējo gadsimtu privilēģijas. Tomēr feodālās klausu sistēmas sairšanas un ka-

pitālistiskā ražošanas veida attīstības gaitā muižniekiem pakāpeniski nācās no privilēģijām atteikties. Daudzi zemnieki neatzina muižnieku priekšrocības un ikdienas praksē nereti vadījās pēc senajām paraduma tiesībām. Par to viņus sodīja. Zvejas vietu un tiesību iznomāšana bija divu un pat trīspakāpju sistēma, kas parasti nespēja nodrošināt zivju krājumu saglabāšanu. Tomēr visos gadījumos un apvidos daudz kas bija atkarīgs no muižnieka — zemes un ūdeņu valdītāja personiskajām īpašībām un attieksmes pret zemniekiem, no viņa izpratnes par zemnieku pārtikšanu.

Daudzas zemnieku — zvejnieku ģimenes nevarēja iztikt no zemkopības un zvejas ienākumiem. Viņi meklēja arī citus peļņas avotus. Tas visbiežāk skāra bezzemniekus un sīkzemniekus. Visizplatītākās palīgnodarbes bija dažādu kokmateriālu sagatavošana, vaļēju koku pludināšana, plostu siešana un laišana, plostu pārvadāšana caur krācēm, jūras un upju transports, tajā skaitā malkas un citu kravu pārvadāšana īpašās lielās jūras un upju laivās, kokmateriālu izvešana no meža līdz krautuvēm.

Rīgas līča Vidzemes piekrastes zvejas saimnieki pirms 19. gs. 60. gadu reformām līga īpašus kalpus, meitas un puīšus, kurus sūtīja peļņā uz zināmu laiku vai konkrētu darbu veikšanai. Strādnieks atdeva darba gādātājam iepriekš salīgtu algas daļu.

Daudziem zvejniekiem labus ienākumus deva tirgošanās ar malku, pie kā piederēja arī malkas sagatavošana mežā, izvešana piekrastes krautuvēs, ielādēšana transportlaivās, aizvešana uz Rīgu un pārdošana. Laimnieki veda uz Paldiskiem, Pērnavu, Pēterburgu, Rīgu un citām pilsētām arī labību, linus, linsēklas, miltus, putraimus un citas preces. Mājupceļā viņi veda piekrastes iedzīvotājiem vajadzīgas preces. Kopš 50. gadu beigām kā zvejnieku papildnodarbe attīstījās piekrastes un tālbraucēju burinieku būve un jūrniecība, kurām līdzī nāca būvei vajadzīgo materiālu un pārvadājamo preču atvešana jūrmalā, arī preču ielādēšana kuģos.

Latvijas jūras zvejnieku — vecsaimnieku ģimenēm būtiskus ienākumus deva mājvietas izīrēšana amatniekiem, mežstrādniekiem, tirgotājiem, vaļiniekiem un citiem bezzemniekiem, kuri lielā skaitā ieradās piekrastē, lai pelnītos sezonas un gadījuma darbos. Rīgas jūrmalas zvejniekiem, kuri veidojās par iecienītām peldvietām, zvejas saimnieki jau 19. gs. otrajā pusē izīrēja istabas topošā kūrorta peldvietiem.

Dažādos apvidos attīstījās tādi zvejnieku papildienākumu gūšanas veidi, kādus sekmēja vietējie dabas un citi apstākļi: Baltijas jūras piekrastē dienvidos no Liepājas lasīja viļņu izskalotos dzintara gabalus; niedrēm pieaugušo piejūras ezeru tuvumā dzīvojošie ļaudis tās plāva, sagatavoja jumtu jumšanai un pārdeva saimniekiem; Ziemeļkurzemes lībiešu ciemu iemītnieki uzturēja tirdznieciskus sakarus ar Sāmsalas igauņiem;

ogām un sēnēm bagātajos mežos šos dabas produktus lasīja un pārdeva; Rīgas jūrmalas peldvietu iedzīvotāji vasarnieku vajadzībām audzēja avenes un zemenes. Papildpeļņas gūšanas iespējas paplašinājās un dažādās atbilstoši preču un naudas saimniecības un dažādu ražošanas nozaru attīstības gaitai. Labākas peļņas darbu iespējas bija tiem zvejniekiem, kuri dzīvoja augošo rūpniecības un tirdzniecības centru pievārtē, gar transporta ceļiem un ap citādas intensīvas saimnieciskās darbības vietām.

Tradicionālā zveja Latvijā attīstījās ciešā lietderīgā saiknē ar citām galvenajām tautas saimnieciskās darbības nozarēm — ar zemkopību, lopkopību un amatniecību. Zvejnieku sekmīga darbošanās veicināja dažādu ar zvejniecību saistītu nozaru uzplaukumu — lina un kaņepju audzēšanu un šķiedras apstrādi, kaņepju un lina diegu vērpšanu tīklu un vadu linumu aušanai, linumu aušanu un lāpīšanu, vadu šūšanu, dažādu auklu un virvju vīšanu, klūgu un skalu grozu pīšanu zivju pārvešanai un pārvadāšanai, klūgu sagādi nēģu murdu pīšanai, murdu pīšanu, laivu būvi, darvas tecināšanu u.c. Zveja sekmēja kalēju, kokamatnieku un podnieku darinājumu klāsta bagātināšanos — enkuru, lākturu, naglu, skavu, žebērķļu u.c. kalšanu, tīklu māla gremdu izgatavošanu un izdedzināšanu, koka pludiņu virpošanu tīkliem, mucu un mucīņu, vannu un vannīņu, nēģu kubliņu, tīklu mērķu (boju) pludu darināšanu un citu mucinieku darbu veikšanu. Katrai no šīm nozarēm bija sava darba organizācija un pienākumu sadale pēc darītāju dzimuma, vecuma un sociālā stāvokļa. Zvejas attīstība un zvejnieku specializēšanās sekmēja darba dalīšanas padziļināšanos un preču un naudas attiecību veidošanos. Zvejas un citu saimnieciskās darbības nozaru saiknes varianti veidojās, balstoties uz daudzu paaudžu pieredzi. Kā kultūrvēsturiskas tradīcijas tos pārmantoja no paaudzes paaudzē. Nozaru sadarbošanās un saiknes bija pietiekami lokanas un pilnveidojās atbilstoši saimnieciskās darbības jomu vairāk vai mazāk vienotai attīstībai.

Latvijas zvejnieku tradicionālās darba organizācijas pamatprincips 19. gadsimtā un 20. gs. sākumā bija darbaspēka un materiālo līdzekļu apvienošana. To īstenojot, katrs zvejas kolektīva loceklis kopīgā pasākumā ieguldīja vienādu darbaroku skaitu un materiālu daudzumu. Kopā strādājot, materiālus un darbu apvienoja vienas ģimenes, radu vai kaimiņu ģimeņu, arī sētu ļaudis. Lomus dalīja dažādi: gan vienādās daļās, gan katrs saņēma tās zivis, kuras iegāja viņa rīkos. Pēdējā gadījumā pēc zvejnieku izsenis praktizētās kārtības mainīja tīklu izvietojumu rindā (jadā), murdu vietas taču u.tml., jo zivis visur neķērās vienādi. Zvejnieks, kurš zvejas piederumu kopā bija ielicis vairāk līdzekļu vai materiālu nekā citi, saņēma arī attiecīgi lielāku loma daļu.

Zvejnieku savstarpējo attiecību veidošanā izšķiroša nozīme bija amata prasmei, pienākuma izjūtai un sav-

starpējas izpalīdzēšanas spējām, kas bija īpaši vajadzīgas nereti bīstamajā jūras zvejā. Lai vislietderīgāk izmantotu ģimenes, sētas vai zvejas grupas darbarokas, pārmanotu daudzu paaudžu gaitā izstrādātos darba paņēmienus, diezgan stingri ievēroja sezonu darbu dalījumu pēc strādātāju dzimuma, pieredzes, specialitātes, vecuma un veicamā smaguma. Bērnus kopš mazotnes radināja pie vecumam atbilstošiem pienākumiem, tā nodrošinot pieredzējušāko ļaužu darba paņēmieni un tradīciju pārmantošanu.

Vienkāršā darba kooperācija lielākoties skāra zveju un zvejas rīku izgatavošanu, mazākā mērā — lomu apstrādi un pārdošanu. Zvejnieku grupu (kolektīvu) lielumu noteica galvenokārt zvejas veids, loma vietu plašums un tam piemērots rīku — āķu, bridņu, laižamo un metamo tīklu, piekrastes un dziļjūras tīklu, taču, vadu u.c. izmēri. Zināma loma bija arī ģeogrāfiskajiem un sociāli ekonomiskajiem apstākļiem, it īpaši ūdensbaseinu raksturam, zvejnieku māju izvietojumam viensētās vai sētu grupās. Zvejnieku grupas sastāvs parasti nemainījās ilgu laiku. Šādas kopdarba grupas bija tīklu un āķu laivu komandas, vadinieku draudzes, taču zvejas kolektīvi u.c. Ar mazajiem āķiem, bridņiem, tačiem, tīkliem un citiem rīkiem zvejoja individuāli.

Balstoties uz zvejas kopdarba dziļajām tradīcijām, uz lauksaimniecības un citādu biedrību pieredzi, 20. gs. sākumā dibinājās zvejnieku biedrības. Tās bija darba kooperācijas augstāka forma, kas apvienoja plašās zvejnieku aprindas nolūkā nodrošināt savstarpēju izpalīdzēšanu zvejā, lomu apstrādē un pārdošanā, tāpat arī zvejas rīku, piederumu un cita vajadzīgā sagādē.

19. gadsimtā un 20. gs sākumā Latvijā pastāvēja trīs lomu izlietošanas un pārdošanas formas.

1. Lomu pilnīga vai daļēja izlietošana zvejnieka ģimenes vai sētas vajadzībām, ietverot naturālo nodevu kārtošanu bāznīcā, muižā, skolā un citur.

2. Zivju maiņa pret lauksaimniecības produktiem, amatnieku izstrādājumiem, tīklu un vadu linumiem un citām zvejniekiem vajadzīgām materiālām vērtībām. Zivis naturālās saimniecības apstākļos bija strādnieku, amatnieku un citu ļaužu darba samaksas jeb vērtību maiņas tradicionāls līdzeklis. Zivju kā maiņas līdzekļa īpatsvara samazināšanās atspoguļo naturālās saimniecības izzušanas norises. 20. gs. sākumā zivju maiņa pret citām materiālām vērtībām kopumā saglabājās galvenokārt kā pagātnes palieka. Izņēmums bija atsevišķi apvidi, kuros joprojām turpināja pastāvēt senlaicīgu saimnieciskās darbības un dzīves organizācijas formu komplekss. Zivis pret citām vērtībām parasti mainīja zvejnieku ģimeņu locekļi. Zināma loma bija arī zivju uzpircējiem — izvadātājiem.

3. Zivju pārdošana par naudu, kas izvērās, augot miestiem un pilsētām, attīstoties preču un naudas saimniecībai, rūpniecībai un citāda kapitālistiskai ražoša-

mai. Grāmatā aplūkotajā laikposmā tā pieņēmas spēkā un 20. gs. sākumā lielā mērā aizstāja zivju maiņu pret citiem produktiem. Zivis pārdeva paši zvejnieki, to skaitā arī izvadātāji, uzpircēji — izvadātāji, zivju tirgotāji un zvejas uzņēmēji. Zivju uzpircēju, ķilavu un šrotu fabrikantu un citu zivrupnieku darbībai 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā bija dziļas sociāli profesionālas sekas zvejnieku dzīvē un darbā. Ievērojami pieauga lomu apjoms un zvejnieku ienākumi, attīstījās preču un naudas saimniecība un kapitālistiskās attiecības, padziļinājās zvejnieku specializēšanās un sociālā noslāņošanās, uzlabojās zvejas rīki un paņēmieni, auga zvejnieku skaits, veidojās zivrupniecības strādnieki u.tml.

Lomu pārdevēji pēc etniskās cilmes bija ebreji, krievi, latvieši, lībieši, lietuvieši un vācieši. Latvijas rietumu daļā un vidusdaļā šajā jomā visvairāk darbojās latvieši, austrumdaļā (Augšzemē un Latgalē) — ebreji.

Sociālā ziņā lomu pārdevējiem pieskaitāmi zvejnieki un viņu ģimenes locekļi, visbiežāk zvejnieku sievas; dažādu Latvijas apvidu zemnieki; lietuvieši un Sāmsalas igauņi, kas atbrauca uz zvejas vietām; no zvejnieku vidus izvirzījušies zivju uzpircēji; krodzīnieki, zivju tirgotāji un citi veikalnieki; konservu fabrikanti un to uzticības personas, kas piederēja zemniekiem (zvejniekiem) un dažādām sīkpilsoņu grupām.

Visā pētītajā laikposmā Latvijas zvejā pastāvēja paaudžu pieredzes izkopšanas gaitā izstrādāta lomu pārdošanas sistēma un samērā attīstīta posmsecīga darba dalīšana: zvejnieks — zivju apstrādātājs — zivju izvadātājs — zivju savācējs (starpnieks) — zivju uzpircējs — zivju pārdevējs. Nereti viena persona veica vairāku posmu pienākumus.

19. gadsimtā un 20. gs. sākumā Latvijas zvejnieki nereti strādāja nelietpratīgi un neperspektīvi: uzmanību veltīja gandrīz vienīgi zvejai, kurai nereti bija nesaudzīgs raksturs; tikai nedaudzas muižas kopš 19. gs. pēdējā ceturksņa pievērsās zivju mākslīgai audzēšanai; nepastāvēja vispārēji zvejas laika, zivju sugu ķeršanas, zvejas rīku un to acu lieluma, zvejas veidu ierobežojumi; tika noteikti vienīgi lokāli ierobežojumi, kurus īstenoja atsevišķi muižnieki, Rīgas pilsēta un citi ūdeņu īpašnieki.

Latviešu un lībiešu zvejas un zivsaimniecības, tajā skaitā zivju mākslīgas audzēšanas attīstību kavēja muižnieku un citu zemes feodālo īpašnieku privilēģiju ilgā saglabāšanās ūdensbaseinu izmantošanā. Tomēr aktīvas zvejas apvidos izveidojās savdabīgs iedzīvotāju nodarbinātības saimnieciski kulturālais tips. Tajā ietilpa zveja un zivju apstrāde, lauksaimniecība, amati, jūras un upju transports, mežu darbi un kokmateriālu izvešana, tirdzniecība u.c. nozares. Zvejnieka ģimenes saimnieciskajai rīcībai nereti bija komplekss raksturs: tās locekļi strādāja visus apvidū un gadalaikā iespējamus darbus vai vismaz to lielāko daļu.

DIE FISCHEREI UND FISCHER IN LETTLAND IM 19. JAHRHUNDERT

ZUSAMMENFASSUNG

Die komplexe Erforschung der Geschichte von Wirtschaftszweigen, darunter auch einzelnen Gewerben, ist seit langem eine der aktuellsten Aufgaben der Geschichtswissenschaft gewesen. Zu solchen Gewerben zählt auch die Fischerei als eine ziemlich verbreitete Art der wirtschaftlichen Tätigkeit des Volkes, die über reiche Traditionen und große Erfahrung verfügt.

Die Fischerei als eine der traditionellen Beschäftigungsarten der Bevölkerung hat in Lettland bereits Jahrtausende existiert. Im 19. Jh. hat sie ihr System entwickelt und war einer der meistverbreiteten volkstümlichen Produktionszweige, worin um 10–12 Tsd. Menschen beruflich beschäftigt waren. Die Anzahl mit dem Zweig verbundener Menschen (bei Bearbeitung von Fängen, bei Bindung und Ausbesserung von Netzen, bei Anfertigung verschiedenen Zubehörs u.dgl.) lag viel höher.

In der kontinuierlichen Entwicklung hat sich die Fischerei einerseits langsam, aber ständig vervollkommnet, andererseits jedoch hat sie bis heutzutage vieles davon bewahrt, was die vorangehenden Generationen erfunden und gebilligt hatten. Daher war der Zweig ein vielschichtiges System, worin gleichzeitig organisatorische, rechtliche, produktionsgemäße und weitere Elemente unterschiedlicher sozial-ökonomischer Formationen nebeneinander existierten, die große wissenschaftlich-agnostische Bedeutung hatten. Das Existieren der Fischerei im 19. Jh. haben folgende Grundfaktoren bedingt: 1) große Anzahl fischreicher Wasserbecken, 2) das Vorhandensein kleiner wenig produktiver Landstücke an der Küste des Meeres und weiterer Wasserbecken, für deren Bewohner die Fischerei zur Quelle des Grund- bzw. Zusatzeinkommens wurde, 3) die Notwendigkeit der Ergänzung der Nahrungsration der Gesamtbevölkerung.

Die Fischerei existierte als eine spezifische Beschäftigungsart, die spezielle Professionalisierung der Menschen erforderte, und als ein Produkt der gesellschaftlichen Arbeitsteilung. Dies brachte ein ganzes System der Relationen zu anderen Produktionszweigen mit sich, die die Fänger mit allem Notwendigen versorgten. Diese Relationen waren bisher unbekannt, und

der Verfasser versucht, die wichtigsten davon zu ergründen.

Die Erforschung des Standes der Fischerei in Lettland im 19. Jh. verhilft dazu, eine Reihe von gemeinsamen Problemen der Geschichte der Volkswirtschaft und des praktischen Lebens des Volkes mehr detailliert zu untersuchen, z.B.: 1) die Herausbildung und den Inhalt des wirtschaftlich-kulturellen Typs Lettlands und seiner einzelnen Regionen; 2) die Wechselbeziehungen der unterschiedlichen Produktionszweige; 3) der Verfall der Naturalwirtschaft und die Entwicklung der Ware-Geld-Wirtschaft; 4) die besitzmäßige, soziale und berufliche Differenzierung der Bevölkerung; 5) die wirtschaftlichen und kulturellen Kontakte der Repräsentanten verschiedener Ethnien, 6) die Traditionen der rationalen Arbeitsorganisation, der Nutzung von den materiellen und Arbeitsressourcen, schonendes Verhältnis zur Umwelt und den Naturschätzen, was in den gegenwärtigen Verhältnissen große erzieherische und praktische Bedeutung hat.

In der Historiographie Lettlands ist die Fischerei als ein Beschäftigungszweig der Bauern komplex nicht erforscht worden. Nur einige Historiker haben einzelne mehr oder weniger lokale Probleme untersucht, bekanntes faktologisches Material veröffentlicht. Mehr Aufmerksamkeit wurde der ökonomischen, der technischen und der biologischen Seite des Gewerbes gewidmet.

Das vorliegende Buch ist als erster Band der Geschichte der Fischerei Lettlands geplant, der im Grunde die historische und soziale Information über diesen Zweig bietet. Zweiter Band «Geräte und Techniken der Fischerei in Lettland» wird vorwiegend Angaben kulturhistorischen und ethnischen Charakters enthalten.

Die geographischen Grenzen der Forschung umfassen das Territorium des heutigen Lettlands. Die erforschten Erscheinungen werden nach historisch-ethnographischen Gebieten, Fischfangrevieren und Gemeinden untersucht, was sowohl die Gemeinschaft als auch die Eigenart einzelner Ortschaften besser aufzudecken läßt. Eingehender werden diejenigen Ortschaften beschrieben, wo mehr repräsentative dokumentarische Angaben, Expeditions- oder Literaturdaten erhalten wurden.

Die chronologischen Rahmen der Forschung — das 19. Jahrhundert — wurden mit dem Ziel gewählt, die Tendenzen des Fischereigewerbes unter den Umständen des Verfalls der feudalen Fronwirtschaft und der Entwicklung der Ware-Geld-Wirtschaft und der kapitalistischen Beziehungen zu zeigen, wenn einerseits die feudalen Fischfangprivilegien fremdstämmiger Gutsbesitzer erhalten blieben, andererseits aber aus den Stammethnien sich eine Schicht landbesitzender Bauer bildete, die um ihre Rechte kämpften. Vom

19. Jh. sind massive dokumentarische Daten erhalten, die vielseitige Untersuchungen durchführen lassen.

Als grundlegende Quellenbasis haben unveröffentlichte Dokumente aus historischen Archiven, Bibliotheken, wissenschaftlichen Institutionen und Museen gedient, insbesondere die Materialien des Staatlichen Historischen Archivs Lettlands (LVVA). Im Fonds 6810 werden Daten über Fischerei in Livland (Vidzeme), einigen Ortschaften in Latgale, Kurland (Kurzeme) und Oberland (Augšzeme) zu Anfang des 19. Jh. aufbewahrt, die der Arzt und Landeskundler O. Huhn gesammelt hat. 1815 hat er Fragebögen zusammengestellt und an Pfarrer verschickt. Die Pfarrer haben Beschreibungen ihrer Kirchspiele vorbereitet, auf deren Grund O. Huhn vielbändige «Topographisch-statistische Beschreibungen der Kreise Lieflands» erstellt hat, worin er die Seen, Flüsse, Bedingungen des Fischfangs charakterisiert, die wertvollsten Fische nennt, manchmal auch die Fischer, darunter im See fangende russische Einsiedler, gibt an, wo und für welche Fische Fischzäune aufgestellt wurden. Das Werk O. Huhns bietet Vorstellung über Verbreitung, Art, Rechte und Organisation des Gewerbes, über seine Relationen zum Ackerbau.

Als eine komplexe Erforschungsquelle jedes Themas zur wirtschaftlichen Tätigkeit des Volkes könnten die primären Fragebögen der Ersten allgemeinen Volkszählung des Russischen Reichs im Jahre 1897 dienen (F. 2706), falls sie vollständig bewahrt sowie genau und eindeutig ausgefüllt wären. Es gibt leider weder das eine noch das andere. Wenn die Fragebögen aus den meisten Gemeinden in Latgale vorhanden sind, so sind in Vidzeme lediglich 20 Gemeinden vertreten, in Kurzeme und Zemgale noch weniger. Jeder Fragebogen enthält Angaben zu den Haupt- und Nebenbeschäftigungen der Menschen, die Namenliste der Hofbewohner, gibt annähernde Vorstellung über die Zahl, soziale und ethnische Angehörigkeit der Bevölkerung. Die Gesamtheit der Eintragungen läßt den Gesamtkomplex der Beschäftigungen bestimmen, die in einer Familie bzw. einem Bauernhof verübt wurden. Die Gegenüberstellung von Daten aus Fragebögen mit Angaben über dieselben Personen aus Protokollen der Gemeindeggerichte und Akten der Gemeindeverwaltungen läßt die Fragen der Arbeitsorganisation, der sozialen Verhältnisse und der zwischenethnischen Kontakte ausleuchten.

Komplexe Angaben über Fischerei sind in Protokollen und weiteren Urkunden der Gemeindeggerichte enthalten, die in Archivfonds aufbewahrt werden. Die Gesamtheit von Protokollen eines oder mehrerer Gemeindeggerichte, die im Laufe der Jahrzehnte niedergeschrieben wurden, bietet verhältnismäßig objektiv Vorstellung über die ökonomische Lage der Fischerhöfe, über die Rolle des Gewerbes bei der Tätigkeit der Familie, über Erträglichkeit und Organisation des Fischfangs, über die Möglichkeit der Bauern allgemein,

Fischfang zu betreiben, einzelne Geräte zu verwenden u.a.m.

In den Fonds der Ländereivorstände, der Adelsvormundschaft, der Gemeinde- und Friedensrichter der lettischen Gemeinden im ehemaligen Gouvernement Witebsk (F. 680, 682, 685, 713, 721, 760), Gemeinde- und Hauptmannsrichter der ehemaligen Gouvernements Kurland und Livland (F. 146, 784) wurden Urkunden über Besitzer, Pächter und Pachtbedingungen von Seen, über bäuerliche Fischer und jüdische Fischereiproduzenten, über Nutzung des Fischfangrechts, über Geräte, Techniken und Organisation des Fischfangs gefunden. Wertvolles wurde gefunden im Personalfonds des Historikers B. Brežgo (F. 6984), im Familienarchiv der Adelsherren Plater-Broel (4638), in den Fonds der kurländischen (96) und der livländischen (4) Gouvernementsverwaltung, der Kanzlei des livländischen Gouverneurs (3), der Bauabteilung der livländischen Gouvernementsverwaltung (10), des Auswärtigen Archivs des Rigaer Magistrats (673), in Aktensammlungen zur Geschichte Baltikums (7363), des Vereines der Forscher und Altertümer der Stadt Riga (4038), evangelisch-lutherischer Gemeinden Lettlands (235), in Wirtschaftsbüchern der Landgüter (6999), Revisionsagen des Gouvernements Kurland (630) u.dgl.

In den Akten der Staatskammern der Gouvernements Witebsk (F. 5426), Kurland (F. 472) und Livland (F. 77), der Verwaltung für Ackerbau und Staatseigentum in den Baltischen Gouvernements (183), der Statistischen Ausschüsse der Gouvernements Witebsk (F. 657) und Livland (F. 28) wurden Angaben über die juristische und ökonomische Seite des Fischfangs, über Kontakte lettischer Fischer mit den Fischfängern anderer Ethnien gefunden.

Im Staatlichen Historischen Archiv Rußlands zu St. Petersburg (KVVA) sind in den Fonds der Kaiserlichen Freien Ökonomischen Gesellschaft (91), des Departements für Staatseigentum am Finanzministerium (379), der Abteilung für Ländliche Ökonomie und Landwirtschaftliche Statistik (395), des Departements für Ackerbau (398), des Zentralen Statistischen Ausschusses (1290), der Abteilung für Landbesitz am Innenministerium (1291) Urkunden zu den Relationen der Fischerei mit anderen Beschäftigungsarten gefunden, ebenso zum Fischfangrecht, zu Aktivitäten der Fischer-Einsiedler, zu Fischersiedlungen, zur Organisation des Fischfangs und Realisierung des Fanges, zu Arbeitsgeräten und -techniken. Die Wackbücher der Landgüter im Gouvernement Livland von 1816 bis 1819 (F. 1528) haben allgemeine Vorstellung über Wasserbecken der Güter und den Fischfang geboten.

Im Staatlichen Historischen Archiv Estlands (IVVA) wurden in den Fonds des Generalgouverneurs Baltikums (291) und der Livländischen Gemeinnützlichen und Ökonomischen Gesellschaft (1185) An-

gaben zum allgemeinen Stand der Fischerei und ihren Zentren im Baltikum, zu Aktivitäten russischer Fischer—Einsiedler und der Livländischen Abteilung der Kaiserlichen Russischen Gesellschaft für Fischzucht und Fischfang, zur Realisierung von Fängen, zum Bau von Fischmärkten in den Großstädten und weiteren Themen gefunden.

Im Staatlichen Historischen Archiv Weißrußlands (BVVA) werden Inventarlisten der Privatbesitze der lettischen Gemeinden des Gouvernements Witebsk aufbewahrt, die Ende der 1840er Jahre aufgestellt wurden (F. 2635). Sie enthalten komplexe Angaben zur Fischerei in Latgale. In Akten der Kanzlei des Zivilgouverneurs von Witebsk (F. 1430), des Statistischen Ausschusses des Gouvernements Witebsk (F. 2502) sind nicht selten widersprüchliche Daten über Fischer, Fischereiproduzenten, Pächter von Wasserbecken und Realisierung von Fängen gefunden.

Im Archiv der Russischen Geographischen Gesellschaft zu St. Petersburg (KGB) sind fragmentarische Daten zur Fischerei in Lettland gefunden: in der Abteilung 49 — über das Fischfangrecht der kurischen Könige, im F. 11 — unter Reisebemerkungen des Mitgliedes der Gesellschaft J. Kalējs-Kuzņecovs in Latgale aus den Jahren 1872–1873 über die Art und Organisation des Fischfangs, über das Vorrecht der Adelsherren und weiterer Landbesitzer, über Beteiligung jüdischer Fischereiproduzenten und Händler an der Realisierung von Fängen, über die Anzahl der Fischer in einzelnen Gemeinden. Analogische Fragen der Fischerei in 17 Gemeinden aus Latgale erleuchteten Antworten auf die 1872 ausgeschickte Rundfrage der Südwestlichen Abteilung der Gesellschaft «Zum Stand der Landwirtschaft und der ländlichen Industrie». Die Antworten werden im F. 34 der Abteilung Manuskripte der Wissenschaftlichen Bibliothek an der Universität zu Vilnius aufbewahrt.

Als eine der Hauptquellen haben Daten aus Expeditionen gedient, die Erzählungen der Fischer, Beobachtungen des Verfassers, Beschreibungen, Skizzen und Aufnahmen von Fischfangtechniken, Realien der Arbeit und dem Gemeinschaftsleben der Fischer, Urkunden über das Gesamtkomplex des Gewerbes, linguistische Daten des Industriezweiges enthalten. Die Materialien werden im Wissenschaftlichen Archiv der Abteilung Ethnographie am Institut für Geschichte Lettlands (E) aufbewahrt. Im Laufe von 40 Jahren wurden nach einheitlichem Programm alle Bezirke Lettlands untersucht, um 300 Fischer interviewt, die in der Zeitspanne zwischen 1870 und 1930 geboren sind und glaubwürdige Angaben über die Periode von 1885 bis heutzutage geliefert haben. Einige Fragen konnten fragmentarische Notizen auf Expeditionen der Denkmalverwaltung in den 1920er–1940er Jahren ausleuchten, die im Wissenschaftlichen Archiv der Abteilung Ethnographie des Museums für

Geschichte Lettlands (LVME) aufbewahrt werden. Zwecks Sammlung vergleichenden Materials wurden Expeditionen in drei Landkreisen Westlitauens, im nördlichen Teil des Bezirks Witebsk in Weißrußland, in 15 Landkreisen der Bezirke Pskow, Twer und Nowgorod in Rußland, im westlichen und östlichen Estland organisiert. Die Gesamtheit der Expeditionsdaten hat die Quellenbasis wesentlich erweitert, ließ viele Erscheinungen ausleuchten, zu denen Urkunden der historischen Archive und Veröffentlichungen der bisherigen Verfasser schweigen. Die Expeditionsdaten sind besonders wichtig bei Erklärung von örtlichen Eigenarten des Gewerbes und zur Erweiterung von aus fragmentarischen Notizen in historischen Urkunden gewonnenen Vorstellungen.

Zu den Expeditionsdaten kann man relativ genaue Skizzen und Beschreibungen von Ortschaften, einzelnen Techniken und Geräten des Fischfangs, Fischer-siedlungen und weiteren mit dem Gewerbe verbundenen Objekten hinzuzählen, die der Pädagoge und Heimkundler J.Ch. Brotze Ende des 18.–Anfang des 19. Jh. angefertigt hat und die sich in der Abteilung Manuskripte und Raritäten der Akademischen Bibliothek Lettlands zu Riga befinden.

Von veröffentlichten Quellen ist vor allem die Ausgabe «Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht» zu nennen, in deren 1011–1056 Artikeln die Rechte und Privilegien der Adelsherren und weiterer Landbesitzer beim Fischfang und der Nutzung von Wasserbecken betrefflich des Baues von Fischzäunen, der Verwendung einiger Geräte u.dgl. bestimmt sind. Liv-, est- und kurländische Urkundensammlungen der Jahre 1093–1510, herausgegeben von F.G. von Bunge, enthalten Hinweise auf alte Gebrauchsrechte der Einheimischen, decken durch fremdländische Feudalherren darauf aufgeschichtete mittelalterliche Fischfangrechte, den Mechanismus ihrer Realisierung auf, datieren die Existenz einer Reihe von Fischersiedlungen und Fischfangorten, belegen die weitgehende Traditionalität des Gewerbes. Der deutsche Jurist und Historiker A. Bulmerincq hat eine umfangreiche Urkundensammlung aus dem 17.–Anfang des 18. Jh. über die wirtschaftliche Tätigkeit, darunter auch Fischerei, der Besitze der Landvogtei der Stadt Riga zusammengetragen. Im Band 5 der «Quellen zur Geschichte Lettlands» sind Urkunden veröffentlicht, die die schwierige Lage der livischen Fischer in den 1850er–1860er Jahren reflektieren.

Die Distribution, quantitative und ethnische Zusammensetzung der Fischer in Lettland sind nicht systematisch erforscht worden. Statistische Daten aus dem 19. Jh. sind des öfteren zufällig, sogar unglaubwürdig, manchmal fehlen sie überhaupt. Als einziges statistisches Material des 19. Jh., das sich auf ganz Lettland bezieht und nach einheitlichem Programm gesammelt wurde, dienen die veröffentlichten Daten der Volkszählung von 1897. Ungeachtet der Unge-

naugigkeiten, Widersprüchlichkeit und weiterer Mängel bieten sie eine einheitliche Vorstellung über Distribution und die ethnische Zusammensetzung der Fischer.

Die meisten Regierungen der Gouvernements waren der Ansicht, daß die Fischerei im Wirtschaftsleben keine wesentliche Rolle spiele, und haben ihr keine Aufmerksamkeit gewidmet. Allein im Gouvernement Kurland war die Situation günstiger. In der um 1900 veröffentlichten Statistik des kurländischen Gouvernements und der Übersicht des Gouvernements Kurland für 1899 sind einige Angaben über Fischer enthalten.

Als eine wichtige Gesamtheit veröffentlichter Quellen hat sich die lettische Periodik des 19.–Anfang des 20. Jh. erwiesen. Lokale Nachrichten enthalten Daten zur Art, den Rechten und Geräten des Fischfangs, zur Arbeitsorganisation, zu Nebenbeschäftigungen und Traditionen der Fischer, zu Fischern-Einsiedlern, zur Realisierung von Fängen, Verminderung von Fischvorräten u.a.m. Daraus gewinnt man weite Vorstellung von allgemeinen und lokalen Erscheinungen des Gewerbes.

In der 2. Hälfte des 19. Jh. hat die Stadtbevölkerung gewachsen. Es stieg der Bedarf nach Fischprodukten, des öfteren hörte man von der Verminderung von Fischvorräten, es erwuchs das Interesse über Fischerei und Fischzucht in Rußland. Im Auftrag des Ministeriums für Ackerbau und Staatsbesitz wurde begonnen, mehr Aufmerksamkeit der Fischerei im Baltikum zu widmen. In die Erforschung des Gewerbes haben sich die baltischen Abteilungen der Kaiserlichen Russischen Gesellschaft für Fischzucht und Fischerei eingefügt. Das Interesse des Adels hat die deutsche Presse verteidigt: die Zeitschriften «Das Inland», «Baltische Wochenschrift» und sonstige Ausgaben. Im Buch wird eine relativ eingehende Übersicht der Veröffentlichungen dieser Ausgaben geboten.

Zwischen veröffentlichten Quellen und Literatur sind einige Übersichten in Serienausgaben und der Periodik einzuordnen, vorbereitet aufgrund von Urkunden, Beobachtungen, die in anderer Weise nicht fixiert sind. Zur allgemeinen Charakteristik der Fischerei im Gouvernement Livland in der Mitte des 19. Jh. sind Berichte des Akademiemitgliedes K. Baers aus den Jahren 1851–1852 dienlich, der die Fischereiverhältnisse in den Seen Pskow und Peipsi und in der Ostsee in Grenzen der Gouvernements Livland und Estland erforscht hat. Die erste gründliche geographische, ökonomische und technische Untersuchung der Fischerei in der Ostsee und den Unterläufen großer Flüsse der Gouvernements Est-, Liv- und Kurland hat B. Heinemann veröffentlicht. In seinem Werk sind aufgrund von Urkunden und Beobachtungen des Verfassers mehrere Erscheinungen und ihre lokalen Eigenarten im Entwicklungsgang reflektiert. Das Ma-

terial umfaßt die Zeitperiode von 1880 bis 1904. Dieses Werk war der beste Beitrag zur Ergänzung von dokumentarischen Daten aus der Jahrhundertwende. P. Borisow hat 1912 die ökonomischen Verhältnisse der Fischerei im Kreis Riga — dem aktivsten Fischfanggebiet Lettlands — erforscht. Sein Gesichtskreis überschritt das gestellte Ziel. Er hat auch der rechtlichen, sozialen, technischen, gemeinschaftlichen Seite des Gewerbes Aufmerksamkeit gewidmet, umfangreiches und glaubwürdiges Material zu vielen Themenkreisen gesammelt. Das Material umfaßt die Periode von 1875 bis 1912 und bietet gute Vorstellung über das Gewerbe, insbesondere in den Gutsbesitzen von Dahlen/Dole und Zarnikau/Carnikava. Borisow und Heinemann haben die fragmentarische Beschaffenheit der offiziellen statistischen Daten zur Fischerei vermerkt.

Eine Sondergemeinschaft von Quellen, gleichzeitig auch Literatur, bilden Beschreibungen der Verfasser des 18.–19. Jh., die als eigene Beobachtungen, Zusammenfassungen der erhaltenen Angaben u.dgl. gestaltet sind. Es wurden die Erinnerungen des Arztes R. Lentilius über Kurzeme aus den Jahren 1677–1680, die Beschreibung des Enzyklopädisten J. Zedler über den Bau, die Einrichtung und die Fänge des Fischzaunes von Rumba im Fluß Venta, die genaue Beschreibung dieses Fischzaunes, erstellt vom deutschen Historiker, Sprachwissenschaftler, Heimkundler und Lehrer E. Hennig, die Notizen über Fischerei des Verwaltungsbeamten des Gouvernements Kurland U. von Schlippenbach, die «Liefländische Chronik» von J. Arndt, die dreibändigen «Topographischen Nachrichten von Lief- und Ehistland» des Pfarrers A.W. Hupel, die «Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee» von M.K.Ph.M. Snell, dem einstigen Rektor der Rigaer Domschule, die von J.Ch. Petri, Professor am Erfurter Gymnasium, zusammengestellte Beschreibung Livlands und Estlands verwendet. Pastor Brosse hat die Ursachen der Verminderung von Fischvorräten in der Ostsee zu erklären versucht, H. Bienenstamm hat in der geographischen Beschreibung der baltischen Gouvernements relativ genaue Angaben zur Fischerei angeführt. Pastor J.P. Brandt hat in der «Angernschen Chronik» aus der Wende vom 18.–19. Jh. und in den 1820er Jahren in der Zeitung «Latviešu Avīzes» («Lettische Zeitungen») vielseitige Information über Fischer an der estlichen Küste der Rigaer Bucht veröffentlicht. Korrespondierendes Mitglied der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst J.G. Kohl hat in seinen Reisebemerkungen die verschiedenen Seiten der Fischerei Lettlands kurz beschrieben. A. Hueck, Professor an der Universität zu Dorpat, hat im Buch über landwirtschaftliche Verhältnisse im Baltikum auch eine Reihe von rechtlichen und ökonomischen Fragen des Fischfangs erörtert. C. Bornhaupt hat im Entwurf einer Beschreibung der baltischen Gouvernements die Fischreichtümer und Fischfangorte erwähnt, die kurländischen Liven als Wirte und Fischfänger

charakterisiert. Akademiker F. Wiedemann hat als Forscher und Augenzeuge die wirtschaftliche Tätigkeit und das Gemeinschaftsleben der nordkurländischen Liven im Ausgang der 1850er Jahre, die feudalen Privilegien des Adelherrn beschrieben, die kleinbäuerliche Art des Fischfangs, die Realisierungsformen von Fängen gezeigt. A. Sementovskij, Sekretär des Statistischen Ausschusses des Gouvernements Witebsk, hat gezeigt, wie die Fischproduzenten und Händler die Seenpacht und den Fischverkauf ergriffen haben, wie unordentlich Fischfang und Handel betrieben wird, wie die Händler die Entwicklung von bäuerlichen Gewerben hemmen. A. Sapunow, Mitglied mehrerer wissenschaftlicher Gesellschaften und des Statistischen Ausschusses des Gouvernements Witebsk, hat eine historisch-geographische Übersicht des Flusses Daugava/Düna mit dem Buchkapitel «Im Fluß Daugava/ Zapadnaja Dwina lebende Fische und ihr Fang» verfaßt.

Eine Sondergruppe bilden Werke von Offizieren des Generalstabs, die die Versorgungsfragen des Heeres ausleuchten. Oberstleutnant A. Oranowskij hat in der Beschreibung des Gouvernements Kurland die Meeresküste, Flüsse, Seen, einige Fischfangorte, die Zusammensetzung, Bearbeitung, Realisierung von Fängen, eine Reihe von Fischersiedlungen u.dgl. charakterisiert. Stabskapitän v. Bursy hat einige Daten von Oranowskij übernommen. Sein Buch reflektiert den Hang der Adelsherren zu den feudalen Privilegien, die Schichtung von Fischfängern, die Ansiedlung von russischen Fischern in Augšzeme. Oberst F. Weimarn erwähnt in der Beschreibung des Gouvernements Livland in sehr allgemeiner Weise die Fischerei in den größten Seen und an der Küste der Insel Ösel/Saaremaa. Die Wissenschaftler Lettlands haben der Geschichte der Fischerei wenig Aufmerksamkeit gewidmet. Die Werke des Wirtschaftswissenschaftlers E. Balodis über Kooperationsformen in der 2. Hälfte des 19. Jh. haben zu besserem Verständnis der miserablen Lage jener Fischer verholfen, die in Abhängigkeit von Käufern, Händlern und Wucherern gerieten, sowie der umgehenden Notwendigkeit der Schaffung einer Kredit- und Konsumkooperation der Fischer. Der Landeskundler M. Sams führt im populärwissenschaftlichen Abriß «Lettische Meeresfischer» einige Angaben aus den 1920er–1930er Jahren zur nationalen, sozialen und quantitativen Zusammensetzung der Fischer, zur Art und Organisation des Fischfangs an, schildert kurz eine Reihe der Arbeitsgeräte und -techniken. Der Historiker P. Belte führt einige Daten aus dem 13.–19. Jh. betrefflich der Fischfangrechte der feudalen Landbesitzer und der Pflichten der Fischer, der Art und Regelung des Fischfanges im Fluß Lielupe und im See Babīte an, nennt einen Teil der Fanggeräte und -techniken, zeigt die Erblichkeit des Gewerbes und Formen der Realisierung von Fängen. Der Historiker B. Ābers hat in seinem Buch über die Lage der Bauern in Vidzeme in der 1. Hälfte des 19. Jh. über das Fischfangrecht als eines der feudalen Pri-

viliegen der Adelsherren gesprochen, gezeigt, daß sich im Milieu der Fischer die Ware-Geld-Beziehungen früher als in rein bäuerlichem Milieu entwickelt haben. Der Historiker J. Danks hat im Artikel «Die Fischer und Fischerei in Riga und Umgebungen im 17. Jh.» die allgemeinen Fischereiverhältnisse unter den freien Fischern Rigas und den leibeigenen Bauern seiner Umgebungen sowie die tiefgehende Traditionalität aller Seiten der Fischerei aufgezeigt. Der Historiker M. Kozins hat die rechtliche und wirtschaftliche Lage der livischen Fischer zu Dundaga und ihre Revolten in den 1850er–1860er Jahren beschrieben. Der Historiker V. Doroschenko hat festgestellt, daß die Fischerei derjenige Zweig war, wo die Spezialisierung am frühesten erfolgt hat und bereits im 16. Jh. ein Teil der Bauern zu den Fischern zählte, daß im 16. Jh. prinzipiell dieselben Fanggeräte wie im 19.–Anfang des 20. Jh. verwendet wurden, daß sich dieselben Fischfanggebiete wie in den darauffolgenden Jahrhunderten abzeichneten. Die Monographie der Historikerin Dz. Liepiņa bestätigt sowohl die tiefgehende Traditionalität der Fischerei in Lettland als auch daß sich im Fischermilieu die Ware-Geld-Wirtschaft rascher als im bäuerlichen Milieu entwickelt hat. Der Historiker H. Strods deutet im Abriß der Geschichte der Fischerei in Lettland zu Ende des 18.–1. Hälfte des 19. Jh. auf die Notwendigkeit der Ergründung der wirtschaftlichen Bedeutung des Gewerbes hin und schlußfolgert über die Entwicklung von Marktfischerei und Ware-Geld-Beziehungen im Fischermilieu bereits in der 2. Hälfte des 18. Jh.

Wesentlichen Beitrag zur Erforschung der Geschichte der Fischerei haben Juristen und Ethnographen geleistet. Der Jura-Student J. Ansberģis hat aufgrund umfangreichen Materials aus Nordwestvidzeme die Struktur der Dienerschaft, die Verteilung ihrer Pflichten nach Geschlecht, Alter, Arbeitsfähigkeiten, Vertragsbedingungen veranschaulicht, Vergleichsmaterial geboten. Der Publizist V. Plutte (Olavs) hat im Katalog der Ethnographischen Ausstellung der Letten von 1896 die relative Weite des Fischfangs erwähnt, den Preis der Jahresfänge in Vidzeme und Kurzeme eingeschätzt, den Fischfang in kleinen Flüssen und Seen, in der Daugava und im Meer abgesondert.

Der Ethnograph, Sprachwissenschaftler, Folklorist und Pastor A. Bielenstein hat als erster einen Versuch unternommen, Materialien zur Fischerei in Lettland historisch-ethnographisch zu bearbeiten. Hauptaspekt seines Werkes ist der Versuch, typologische und linguistische Beschreibung von Realien der Letten und Liven im 19. Jh. zu bieten, nach Möglichkeit die Anfertigung, Anwendung und Entwicklung der Geräte zu zeigen, Objekte und ihre Benennungen bei Letten, Liven, Litauern, Esten, Deutschen, Russen u.a. Völkern zu vergleichen. Die Art und Verbreitung der Fischerei, die Arbeitsorganisation, die soziale und ethnische Zusammensetzung der Fischer, ihre wirt-

schaftliche Tätigkeit im ganzen und weitere soziale Fragen werden entweder gar nicht betrachtet oder vorbeigehend erwähnt. Das Werk A. Bielensteins hat Ausgangsbasis für die Erforschung des Gewerbes geschaffen.

Der Fischereiinspektor V. Mansfelds betrachtet im populären Abriß «Alter Fischer aus den Dainas» einige Details des Gewerbes und schlußfolgert folgendes: 1) in der Schaffungsperiode der Volkslieder wurde die Fischerei von der Jagd übertroffen; 2) der Fischfang, insbesondere im Meer, war die Hauptbeschäftigung der Liven, die Letten waren Landpflüger und Jäger. F. Leinbock, Direktor des Estnischen Volksmuseums, hat Materialien aus drei Expeditionen zu den kurländischen Liven in den Jahren 1927–1928 inhaltlich zusammengefaßt, die Wirtschaft und den Fischfang der Liven als eine der Hauptbeschäftigungen kurz dargestellt. Die Künstlerin und Ethnographin K. Pāvuliņa behauptet in der Beschreibung der Umgebungen von Krustpils und Ļaudona, die Fischerei habe in den Flüssen Aiviekste, Daugava und in den Seen als eine Nebenbeschäftigung existiert, außerdem nennt sie einige Fischfanggeräte. Der schwedische Ethnograph D. Trotzig hat in seinem Artikel «Die Katica (Fischzaun) — eine alte Art der Fischerei» den Aufbau und die Anwendung dieses alten Gerätes im See Babīte, in den Flüssen Lielupe und Bērze sowie seine Verbreitung in den Ländern Europas und Asiens gezeigt. Zur Erörterung der Entwicklung und Verbreitung von einzelnen traditionellen Fischfanggeräten und -techniken und ihren Benennungen sind vom Ethnographen Z. Ligers in lettischer und deutscher Sprache veröffentlichte Abrisse in den Büchern «Die Volkskultur der Letten» nützlich. Wertvoll ist seine Forschung «Zu einigen Problemen der Sperrfischerei», worin der Aufbau und die Fänge der Fischzäune zum Fang von Lachs und Neunauge beschrieben sind, zahlreiche Urkunden und Beobachtungen durch Augenzeugen aus dem 12.–19. Jh., die die Entwicklung des Fischfangrechts, die Art des Gewerbes, die technische Seite des Fischfangs reflektieren, analysiert werden. Der polnische Ethnograph K. Pietkiewicz hat in sein populärwissenschaftliches Buch «Die Ethnographie Lettlands» ein kleines Kapitel über Fischerei aufgenommen, worin er im großen und ganzen alle Seiten des Gewerbes umreißt.

In den Veröffentlichungen von S. Cimermanis wird aufgrund von bisher ungenutzten Archiv- und Expeditionsdaten sowie Literatur der Gesamtkomplex der traditionellen Fischerei im 19.–Anfang des 20. Jh. betrachtet. Die Hauptaufmerksamkeit wurde der Erforschung der Art, der Verbreitung und des Rechts des Gewerbes, der Entwicklung von Geräten, Techniken, der Organisation des Fischfangs, der Realisierung von Fängen gewidmet. Als Zentralachse dienten dabei die Ergründung der inneren Gesetzmäßigkeiten bei der Entwicklung des Gewerbes, die Veranschaulichung

ihrer Eigenarten in verschiedenen Ortschaften, die Ermittlung von gemeinsamen und unterschiedlichen Elementen des Gewerbes bei Letten und ihren Nachbarvölkern.

Als grundlegende Vergleichsliteratur wurden die zugänglichen Veröffentlichungen der Forscher der Fischereigeschichte bei den europäischen Völkern genutzt.

Im Kapitel I «Die Verbreitung und Art der Fischerei» wird die Fischerei als einer der traditionellen Zweige der wirtschaftlichen Tätigkeit der Bevölkerung Lettlands betrachtet, der über eine tausendjährige Entwicklungsgeschichte verfügt. Die Möglichkeiten des Gewerbes wurden durch günstige Naturbedingungen bestimmt: die Gesamtlänge der Seeküste beträgt ca. 500 km, es gibt über 3200 Seen, 12 500 Flüsse und Fließchen, reich an wertvollen Fischen — darunter auch an Lachs, Neunauge, Wemgalle, Lachsforelle, Aal u.a.m. Das Gewerbe wurde von Generation zur Generation weitertradiert. Dennoch war der Fischfang seit der Leibeigenschaft der Bauern im 16. Jh. durch Verbote beschränkt und nicht für die Gesamtbevölkerung zugänglich.

Laut Daten der Ersten allgemeinen Volkszählung des Russischen Reichs von 1897 gab es in Lettland 2477 Fischer mit Fischerei als Hauptbeschäftigung und 6521 Mitglieder ihrer Familien, die quasi Fischfang betrieben haben. Es gab 2189 Fischer mit Fischerei als Nebenbeschäftigung und 451 Mitglieder ihrer Familien. Insgesamt also 4666 Fischer und 6972 Familienmitglieder. Unter den Fischfängern gab es 3,5% (161) Frauen. Nach Anzahl der Fischer belegten diejenigen Kreise die ersten Plätze, die über lange Meeresküste, große Seen und Unterläufe fischreicher Flüsse verfügten.

Letten als die einzige bzw. absolut dominierende Gruppe der Fischer haben das Gewerbe im zentralen und westlichen Teil Lettlands mit Ausnahme der Kreise Ventpils und Bauska betrieben. Liven haben 12 Siedlungen der Gemeinden Ance und Dundaga kompakt bewohnt, wobei sie den meisten Teil der Fischfänger im Kreis Ventpils ausmachten. Die meisten Russen (87,1%), vorwiegend Altgläubige, haben sporadisch Augšzeme, Sūdatgale und den östlichen Teil des Kreises Cēsis besiedelt, einige Gruppen der Fischfänger—Einsiedler haben aber viele Seen in anderen Kreisen, besonders in Vidzeme, befischt. Sie haben genauso wie Letten und Liven als selbständige Fischer und Gutsfischer, Pächter von Wasserbecken, verdingte Arbeiter bei Pächtern von Fischfangorten erwiesen. Deutsche haben verstreut im zentralen und westlichen Lettland als Familienmitglieder von Schenkwirten als Leute, die die Wirtschaft der Gutsfischerei leiteten, künstliche Fischzucht in den Landgütern betrieben, gelebt. Die meisten Juden haben in Augšzeme und Latgale gelebt, sie waren Fischproduzenten und -händler — Pächter von Fisch-

fangorten. Weißrussen und Polen als See- und Flußfischer haben zerstreut an Wasserbecken in Augšzeme und Latgale gelebt, selbständig oder als Gutsfischfänger, Söldner bei Altgläubigen oder Pächtern von Seen gearbeitet. Esten haben auch zerstreut an der Meeresküste gelebt, wo sie selbständig oder als besoldete bäuerliche oder Gutsfischer arbeiteten. Litauer waren zerstreut vorwiegend im Kreis Grobiņa angesiedelt, wo sie gemeinsam mit Letten fischten. Von uns wird die Gesamtzahl der Fischer in der Wende vom 19.–20. Jh. auf 10 000–12 000 Mann eingeschätzt, d.h., die Daten der Volkszählung von 1897 werden 2–2,5 mal vergrößert. In der genannten Anzahl sind die Frauen und Kinder der Fischfänger nicht mitgezählt, die überall an der Bearbeitung und Realisierung von Fängen beteiligt waren. Wahrscheinlich blieb die Anzahl der Fischer das ganze 19. Jahrhundert hindurch folgend. Fischerei wurde vorwiegend von Bewohnern kleiner und mittlerer Wirtschaften und von landloser Bevölkerung betrieben. Wirte großer Landgüter haben grundsätzlich zwecks Erhaltung des Nebeneinkommens gefischt. Mit der Entwicklung und Intensifizierung des Ackerbaues und der Viehzucht, mit dem Rückgang des Fischvorrats in der Wende vom 19.–20. Jh. verminderte sich mancherorts die Zahl von sogen. Fischerei treibenden Altwirtschaften.

Unterschiede in der sozialen Struktur der Ackerbau- und Fischereibevölkerung wurzeln in den demographischen, ökologischen und sozial-ökonomischen Verhältnissen. Im Ackerbauermilieu wurde der soziale Status des Menschen im Grunde durch den Nennwert seiner Wirtschaft bestimmt. Im Fischermilieu war der Besitz des Bootes als eines der Grundgeräte des Fischfangs nicht weniger wichtig beim Bestimmen des Status des Menschen. Die Eigner bildeten ihre Mannschaften, die sowohl Wirte als auch Landlose umfaßten.

Die soziale Struktur der Fischer war an der ganzen Küste ziemlich homogen: der Hofwirt (Pächter, Halbkörner, nach dem Auskauf der Höfe in der 2. Hälfte des 19. Jh. auch Besitzer), Lostreiber (ein Landloser, aufs Leben beim Wirt verdingt; nicht selten nahe Verwandte des Wirtes, die kein Erbrecht auf väterliche Landbesitze hatten), der Diener (Knecht), die Dienerin (ein Landloser, zur Verrichtung der gesamten Arbeit oder eines Teils davon verdingt; nicht selten ein mit seiner Familie separat lebender Verwandter des Wirtes). Das Eigengewicht der einzelnen Gruppen war in unterschiedlichen Ortschaften schwankend. Des öfteren war der Übergang eines Menschen bzw. einer Familie aus einer Gruppe in eine andere zu beobachten.

Aus dem Material des Kapitels lassen sich einige Schlußfolgerungen ziehen: 1) Die Hauptmasse der Fischer bestand im 19.–Anfang des 20. Jh. aus landarmer und landloser Landbevölkerung, die selbständig, als verdingte Arbeiter oder Fronarbeiter bei Guts-

und Hofwirten oder sonstigen Personen fischte. Die Hauptrolle bei Organisation des Fischfangs haben Vertrauenspersonen der Eigner von Wasserbecken, ihre Pächter, Wirte von Bauernwirtschaften gespielt. Für die einen war der Fischfang Hauptbeschäftigung, für andere hingegen Nebenbeschäftigung. Der Fischfang war öfters mit anderen Beschäftigungsarten verbunden. 2) Für das 19.–Anfang des 20. Jh. sind im allgemeinen zwei Gruppen der Fischer charakteristisch: a) Universalfischer, die alle im betreffenden Wasserbecken lebenden Fische fingen; b) auf den Fang einer oder einiger Arten spezialisierte Fischer, zu entsprechenden Saisons aber hat die Mehrzahl von ihnen auch andere Fische gefangen. 3) Mit der Fischerei waren Vertreter aller Nationen Lettlands verbunden. Eigentliche Fischer waren vor allem Letten, Liven, Russen. Die administrative Zwischenschicht bestand vorwiegend aus Deutschen und Juden. Der Fischhandel lag zumeist in den Händen der Juden, daran nahmen auch Letten, Liven, Russen, Litauer aktiv teil.

Im Kapitel II «Das Fischfangrecht» wird das Forschungsobjekt als Beibehaltung von feudalen Privilegien der herrschenden Klasse unter Umständen des Verfalls der feudalen Fronwirtschaft und der Entwicklung der kapitalistischen Beziehungen betrachtet. Deutsche, polnische, russische Adelsherren, Pächter des Staatseigentums, Kirchen, Klöster, die Stadt Riga in ihrem Patrimonialgebiet besaßen exklusives Fischfangrecht in ihren Besitzen. Ausnahme bildeten lediglich sechs öffentliche Seen im Gouvernement Kurland und sieben allgemein schiffbare Flüsse in Lettland, in denen alle Bevölkerung zu fischen oder nur zu angeln berechtigt war. Freier Fischfang war in der Ostsee in den Grenzen des Gouvernements Kurland erlaubt, jedoch konnten die Adelsherren die Bauern mittels Pachtverträge daran hindern. Die Adelsherren der livländischen Küste besaßen exklusives Fischfangrecht in der Entfernung von drei Meilen von der Küste in Richtung hoher See. Nur außerhalb dieser Zone war freier unbeschränkter Fischfang zugelassen. Die Fischerei hatte keine zeitliche Einschränkungen, auch nicht während der Laichperiode. Allgemeingesetzlich waren auch die Ausmaße von Netzen und Maschen nicht bestimmt. In den Gesetzen wurde der Ordnung des Baues und des Gebrauchs von Fischzäunen viel Aufmerksamkeit gewidmet. Ein Teil der Besitzer, insbesondere die Stadt Riga, führte lokale Einschränkungen des Fischfangs ein. Viele Seen und Flüsse gehörten mehreren Landbesitzern, was Tausende von Konfliktsituationen hervorgerufen hat.

Den Bauern war folgendes erlaubt. 1) Der Fischfang als ein Teil der feudalen Fronwirtschaft wurde ins Wackbuch eingetragen, der Bauer mußte dem Besitzer eine bestimmte Menge Fische zurückgeben, den Rest nutzte er nach seinem Erachten; 2) Der Fischfang als ein Teil der Fronarbeit für das gepächete

Land und den Hof, die in einem Kollektiv im Auftrag des Besitzers fangender Fischer zu verrichten war; 3) Der Fischfang unter Bedingungen individueller oder kollektiver Pacht; 4) Verdingte Arbeit in Kollektiven der Gutsfischer oder bei Pächtern von Wasserbecken; 5) Der Fischfang in staatlichen Seen und Flüssen sowie öffentlichen Flüssen, wahrscheinlich auf altem Gebrauchsrecht basiert; 6) Der Fischfang in öffentlichen Seen, in durch Zuteilung erhaltenen oder gekauften Seen, bekannt in Kurzeme und Latgale. Die einzige kleine Gruppe lettischer Bauer, die ihr Fischfangrecht das ganze Mittelalter hindurch beibehalten hat, waren die freien kurischen Könige. Die Rechtsnormen der bäuerlichen Fischerei bildeten ein System mit drei Entwicklungsperioden: 1) bis zur Grenze der 1830er–1840er Jahre, als bei der Fischerei Fronarbeit und Naturallohn dominierte; 2) die 1840er–1870er Jahre, als sich die Ware-Geld-Wirtschaft entwickelte, in den bäuerlichen Fischfang immer weiter Pachtverhältnisse eingeführt wurden; 3) seit der Grenze der 1870er–1880er Jahre, als sich nach dem Auskauf von Bauernhöfen eine starke Schicht besitzender Wirte bildete, die den Kampf um gleichzeitige Erhaltung von Wasserbecken und dem Fischfangrecht aufnahmen.

Die Besitzer und Pächter von Wasserbecken haben ihren Vertrauensleuten die Überwachung der Seen, Flüsse und der Meeresküste zwecks Verhinderung unbefugten Fischfangs delegiert. Das Fischfangrecht der Bauern wurde streng geregelt in vier Hauptrichtungen: der Ort des Fanges; die Zeit des Fanges; die Menge, Art und Ausmaße des Inventars; das Entgelt dem Besitzer des Wasserbeckens für die erhaltene Erlaubnis. Die Gutsbesitzer haben ihre Eigentümer für Fischerei genutzt: das Gut hat gefischt, Wasserbecken wurden verpachtet. In der Fischerei wurde eine hierarchische sozial-rechtliche Struktur geschaffen: der Besitzer des Fischfangortes — der Aufseher — der Pächter — der Unterauftragnehmer — der Leiter des Fischerkollektivs — der Fischer — der Arbeiter — der Fischhändler — der Vermittler zwischen Pächtern, Händlern und Fischfängern.

Es wurde folgendes schlußfolgert. Die Fischfangorte gehörten in Lettland im 19.–Anfang des 20. Jh. vorwiegend dem Adel. Die Fischfangorte und -rechte wurden von Gutsbesitzern zahlungsfähigen Fischproduzenten und Händlern, Berufsfischern sowie Bauern verpachtet. Das System der Fischfangrechte des 19. Jh. funktionierte im Interesse des fremdstämmigen Adels, teilweise auch zum Schutz der Naturreichtümer. Den Einheimischen Lettlands wurde beim Fischfang lediglich die Rolle der physischen Arbeitskraft überlassen. Die Gutsbesitzer haben alles Mögliche zwecks Beibehaltung jahrhundertelanger Traditionen unternommen. Viele Bauern haben jedoch diese nicht anerkannt und das alte Gebrauchsrecht geachtet. Die Pacht von Fischfangorten und -rechten war ein zwei- und dreistufiges System, das nicht imstande war, die Er-

haltung von Fischreichtümern zu sichern. In den Gouvernements Witebsk und Kurland waren die Möglichkeiten der Bauern, Fischfang zu betreiben, etwas größer als im Gouvernement Livland, im Staatseigentum größer als im Privateigentum. Überall war vieles von den persönlichen Eigenschaften der Gutsbesitzer — Eigner von Wasserbecken — abhängig. Die existierenden Fischfangrechte haben die Entwicklung der lettischen und livischen Fischerei gehemmt.

Im Kapitel III «Nebenbeschäftigungen der Fischer» wird das Beschäftigungskomplex der Fischerbevölkerung betrachtet.

Die Naturverhältnisse Lettlands haben die saisongebundene Art des Fischfangs bedingt. Da nicht viele Fischerfamilien mit den Einkünften vom Fischfang und Ackerbau auskommen konnten, mußten sie nach anderen Quellen des Einkommens suchen. Die Fischer aller größerer Flüsse und eines Teiles der Seen haben Holzlieferung in die Holzlager, Floßbinden und -treiben sowie das Flößen von Holzmaterialien getrieben. Die Fischer auf der Daugava und Aiviekste haben Flöße und Lastkähne über gefährliche Stromschnellen geleitet, ihre Lasten zwischen den Schnellen überführt. Die Daugava-Fischer haben im Abschnitt Rembate—Pļaviņas spezielle Holzflöße gebunden und nach Riga geflößt, die Fischfänger von Dole haben Lasten in Segelbooten überführt. Seit der 2. Hälfte des 18. Jh. sind Seehandelslieferungen von Holz, Holzmaterialien und weiteren Frachten nach Riga, Libau/Liepāja und Windau/Ventspils, auch nach Estland, Finnland und St. Petersburg bekannt. Wesentlichen Anteil am Einkommen der Fischer hatte die Bearbeitung von Holzmaterialien, ihre Zulieferung nach Ladeplätze, Ladung in Transportboote oder -schiffe, die in Besitz der Fischer oder sonstiger Personen waren. Der Schiffbau und die Schiffferei als ein Zweig der wirtschaftlichen Tätigkeit hat sich an der Küste Lettlands seit der 1850er Jahre am aktivsten dort entwickelt, wo früher die meisten Bootsführer beschäftigt waren. Der Bau von Segelschiffen hat die Möglichkeit der Einkünfte bei Lieferung von Baumaterialien geschaffen, und ihre Nutzung hat die Möglichkeiten der Schiffferei und der Ladearbeiten erweitert.

Wesentlichen Anteil am Einkommen der Meeresfischer hatte die Hausvermietung — Einquartierung von Lostreibern, Handwerkern, Händlern und weiteren Landlosen, die sich an der Küste zwecks Saison- oder Zufallsarbeit niedergelassen haben. In den Siedlungen des sich entfaltenden Kurorts «Rigaer Strand» hat in der 2. Hälfte des 19. Jh. eine Zwischenschicht der Fischer—Hausbesitzer gelebt, die an Urlauber oder Einquartierer Zimmer vermietete.

In verschiedenen Ortschaften haben sich durch spezifische örtliche Verhältnisse bedingte Arten des Zusatz Einkommens der Fischer entwickelt: das Sammeln

und der Verkauf von Bernstein, die Mahd und der Verkauf von Schilf, die Handelskontakte der Siedlungsbewohner im nördlichen Teil der Kurzeme mit der estnischen Insel Ösel/Saaremaa, das Hinübersetzen von bei Wirten verdingten Öselern (Esten) in Booten nach Kurzeme u.dgl. In Badeorten des Rigaer Strandes haben sich die Fischer—Hausbesitzer nicht später als in der 2. Hälfte des 19. Jh. den Anbau von Erdbeeren und Himbeeren angeeignet. In einigen Siedlungen hat sich in den Fischerwirtschaften der Anbau von Kartoffeln und der Gartenbau entwickelt. In Vorortwäldern haben die Fischer Sammlung und Verkauf von Pilzen betrieben.

Es wird schlußfolgert, daß die Fischer beim saisongebundenen Charakter der wichtigsten Beschäftigungsarten — des Fischfangs und der Landwirtschaft, sowie unter den Umständen der Landarmut, Landlosigkeit und geringer Bodenerträglichkeit solche Möglichkeiten des Zusatzeinkommens ausgesucht haben, die normales Existieren der Familie, die Rückzahlung der Pacht oder des Bodenauskaufs, die Festigung der Wirtschaft förderten. Die Suche nach Einkommen hat sich mit der Entwicklung der Ware-Geld-Wirtschaft und der Produktionszweige verstärkt. Mehr Chancen zum Nebeneinkommen besaßen diejenigen Fischer, die an Zugängen zu großen Industrie- bzw. Handelszentren, an Verkehrswegen oder unweit von sich entwickelnden wirtschaftlichen Unternehmen wohnten.

Im Kapitel IV «Mit der Fischerei verbundene Beschäftigungen» wird veranschaulicht, daß unter den Umständen der Entwicklung der Ware-Geld-Wirtschaft und der gesellschaftlichen Arbeitsteilung die Naturalwirtschaft der Fischer zugrundegeht, die aus einer mehr rationalen Organisation des Fischfangs erfolgreichen Beschäftigungsarten hingegen verwurzeln. Häusliche Anfertigung von Lein- und Hanfspinnerei und Netzbindung haben sich das ganze 19. Jh. hindurch bewahrt. Bis zur Grenze des 19.–20. Jh. hat sich entlang der gesamten Ostseeküste der Lein- und Hanfbau, die Flachs- und Hanfbearbeitung entwickelt, worin landlose und landarme Schwinger spezialisiert waren. Verbreitet war das Spinnen von Flachs- und Hanfgarn zum Stricken und zur Ausbesserung von Netzen. Es sind vier Kategorien der Spinnerinnen bekannt. Ein Teil der Spinnerinnen hat die Spinnerei als ihre Grundbeschäftigung genannt, die übrigen — als eine zusätzliche Beschäftigungsart.

Das Binden und die Ausbesserung von Netzen lag in größerem Maße als die Garnspinnerei in den Händen der Fischerfamilien. Am Netzbinden waren traditionell ältere Leute beschäftigt. In einigen Ortschaften wurde das Binden und die Ausbesserung von Netzen als ein spezielles Gewerbe abgesondert. Es wurden drei Kategorien der Meister aufgestellt: 1) aus bejahrten Menschen (50 Jahre und ältere) bestehende Familien, die nur mit Netzen beschäftigt waren; 2) die Familien von Fischerwitwen, mitunter auch älteren

Fischern, wo alle oder ein Teil von Frauen mit Netzen beschäftigt sind; 3) auf die Anfertigung von Schleppnetzen spezialisierte Frauen.

Eine Reihe der traditionellen Gewerbe hat zusätzliches Sortiment notwendiger Erzeugnisse für Fischer produziert: Senker und Schwimmer für Stehnetze, Schwimmer für Bojen, Fäßchen zur Aufbewahrung von Getränken und dem Essen, Fäße, Fäßchen und Kübel zur Verpackung, Aufbewahrung und Beförderung von Fisch, Salz, Teer, Körbe zum Fischtransport und -tragen, Kästen-Fischbehälter zur Besetzung von Wasserbecken mit lebendigen Fischen und ihrer Aufbewahrung. In Gegenden intensiven Fangs der Neunaugen haben die Bauern Wacholder- und Weidenruten zum Reusenflechten zubereitet, es haben Reusenflechter gearbeitet. Grundsätzliche Hersteller der erwähnten Waren sind Landlose und Landarme gewesen, insbesondere ältere Leute. In jeder Gemeinde und jeder großer Fischersiedlung wohnten Bootsmeister. Für die Fischer war die Teerbrennerei ein wesentliches Gewerbe.

Schlußfolgert wird, daß sich die traditionelle Fischerei in enger rationeller Verbindung zu anderen führenden Beschäftigungszweigen — dem Ackerbau, der Viehzucht, der Handwerkserei — entwickelt hat. Die Fischerei hat die Erweiterung der Entwicklung mehrerer Nebenzweige mit sich gebracht und die Erweiterung des Sortiments der Produktion einiger Handwerkszweige gefördert. Die sich entwickelnde Fischerei hat die Vertiefung der Arbeitsteilung und die Entwicklung der Ware-Geld-Beziehungen fördernd beeinflusst. Die wirtschaftlichen Relationen der Fischerei zu anderen Zweigen haben sich aufgrund jahrzehntelanger Erfahrung gestaltet und wurden von Generation zur Generation weitertradiert. Die Zusammenarbeit wurde gemäß der Entwicklung weiterer Sphären der wirtschaftlichen Tätigkeit vervollständigt.

Im Kapitel V «Die Arbeitsorganisation» werden Prinzipien der Nutzung von Zeit, Arbeitskraft und Erfahrung der Fischerfamilien, Gesinden, Kollektive bei Anfertigung und Ausbesserung des Zubehörs sowie beim Fischfang erörtert. Da die Fischerei mit der Landwirtschaft verbunden war, wurde für die erstere von der letzteren freie Zeit maximal genutzt.

Spinnerei und Garnwinden zur Anfertigung von Netzen haben fast immer Frauen betrieben. Sie haben dünnes Flachs- oder Hanfgewebe zur Herstellung von Säcken kleinerer Schleppnetze für die Seeküste, Flüsse oder Seen und verschiedene Watenetze sowie Segel gewebt. Unter Berufsarbeitern bei Netzbindung und -ausbesserung gab es wenig Männer. Dafür war ihre Rolle (insbesondere der älteren Generation) in solchen Fischerfamilien recht bedeutend, wo Netze eigenhändig angefertigt wurden. Als rein männliche Arbeit zählte die Vorbereitung und Bearbeitung von Holzmaterialien zur Herstellung des Zubehörs, der

Bau von Fischzäunen, das Reusenflechten, die Anfertigung von Setznetzen, das Netzwerfen, die Herstellung von Ankern, Fischeisen und weiteren Metall-erzeugnissen, das Flechten von Seilen und Trossen, der Bootsbau. Öfters kooperierten sich mehrere Fischer zwecks Verrichtung dieser Arbeitsgänge. Der Fischfang, insbesondere im Meer, galt im ganzen als Männerarbeit. Die Teilnahme von Frauen daran wurde als Hilfsarbeit eingeschränkt. Nur ausnahmsweise sind sie gemeinsam mit Männern weit in die See gefahren. Auf Flüssen und Seen haben Frauen als Hilfskraft mit Watenetzen gefischt, beim Netzfang manchmal gerudert. Entlang der gesamten Meeresküste haben Frauen beim Ziehen des großen Schleppnetzes für Strömlinge und kleinerer Schleppnetze zum Fang von Döbel, Scholle, Sandaal teilgenommen. Frauen spielten die Hauptrolle beim Ausnehmen, bei Verarbeitung und Realisierung von Fängen.

Beim Netzfang im Meer sind drei organisatorische Grundprinzipien bekannt: 1) der Fang mit Kräften einer oder mehrerer nahe verwandter Familien, die des öfteren gemeinsame Wirtschaft führten und vollständiges Komplekt des Zubehörs samt Boot besaßen; 2) der Fang mit Kräften mehrerer verwandter oder fremder Familien, die getrennte Wirtschaftsführung hatten, quantitativ und qualitativ gleiches Zubehör, gemeinsames Boot und Ausstattung besaßen; 3) der Fang mit Kräften mehrerer verwandter oder fremder Familien, die getrennte Wirtschaftsführung hatten. Das Boot und seine Ausstattung gehörte einem Wirt, der die Mannschaft aus 2–5 Menschen geheuert hat. Die Mitglieder des Kollektivs hatten quantitativ und qualitativ gleiches Zubehör. Der Fang wurde gleich aufgeteilt, allein der Bootsbesitzer erhielt einen verträglichen Zusatzanteil oder besaß mehr Netze. Beim Netzfang haben die Fänger jeden Abend nach einem bestimmten System den Wurfplatz von Netzen in der Reihe gewechselt.

Die Gruppen der Meeresfischer mit Schleppnetzen bestanden aus 6–12 Fischern—Wirten, es gab in der Regel 10 Fänger—Teilhhaber. Der Kern des Kollektivs bestand gewöhnlich aus 3–6 Menschen, nicht selten — aus nahen Verwandten. Die Gruppe wurde von einem erfahrenen Fischer geleitet, der Autorität genoß. Das Schleppnetz und das Boot wurde auf Männerteile geteilt. Die Fänge wurden gleichmäßig nach Anzahl der Menschen verteilt. Nicht später als im 17. Jh. wurden Gruppen der Süßwasserfischer mit Schleppnetzen analogisch gebaut. Ihre Größe betrug beim Sommerfang 3–8 Mann, beim Untereisfang — bis zu 25 Fischern. Es war der Einzelfang verbreitet: russische Einsiedler aus Latgale haben die meisten Seen in Augšzeme, Vidzeme und Latgale befischt, Letten aus Usma — die Seen in Kurzeme. Meeresfischer wurden zum Einzelfang in die Orte frühen Erscheinens oder großer Konzentration von Fischen geschickt. Mit Kleininventar fangende Menschen haben einzeln, mit Kräften ihrer Familie gearbeitet oder aber sich mit den

Nachbarn zusammengetan. Materialaufwendigeres Inventar wurde gemeinsam angefertigt.

In den Niederläufen der Flüsse Daugava, Gauja, Salaca, Venta wurden große Fischzäune zum Fang von Neunauge und Lachs gebaut, aus 4–50 Menschen bestehende Fischerkollektive gebildet. Beim Bau und der Instandhaltung des Fischzäunes haben alle Fischer gleichen Beitrag an Material und Arbeit geleistet. Die Fänge wurden gleichmäßig verteilt. Mit der Entwicklung der Ware-Geld-Beziehungen erhielt der Fischer immer häufiger dasjenige Neunauge, das in seine Reuse einlief. Die Aufstellungsplätze von Reusen wurden jährlich nach einem bestimmten System gewechselt.

Es wird schlußfolgert, daß im 19.–Anfang des 20. Jh. in Lettland als Grundprinzip der Arbeitsorganisation von Fischern die Kooperation zwischen Familien diente, bei der gleiche Anteile an materiellem und Arbeitsaufwand ins gemeinsame Unternehmen beige-steuert wurden. Bei gegenseitigen Beziehungen der Fischer haben ihre berufliche Qualifizierung, das Ellenbogenegefühl sowie gegenseitige Hilfe die entscheidende Rolle gespielt, was speziell bei Meeres-fischern zum Vorschein kam. Es gab ziemlich ausgesprochene Arbeitsteilung nach Geschlecht und Alter. Die Kooperation betraf vor allem den Fang. Aufgrund tiefgehender Traditionen der Kollektivarbeit sind am Anfang des 20. Jh. Fischervereine als die höchste Kooperationsform entstanden.

Im Kapitel VI «Der Verkauf von Fängen» wird die abschließende Etappe der Fischerarbeit betrachtet, von deren Erfolg der Wohlstand der Familie abhängig war.

Die meistverbreitete Art der Realisierung von Fängen war alltägliche Nutzung der Fische als Nahrung und ihre Zubereitung als Vorräte. Im 19. Jh. wurden Fische des öfteren gegen weitere Produkte und Materialien getauscht. Der Tausch war einmaliger oder systematischer Art. Oft wurde die Arbeit der Dienerschaft und sonstiger Arbeiter durch Fische vergütet. Seit Ausgang der 1860er Jahre wird der Naturallohn immer mehr durch das Entgelt in Bargeld ersetzt.

Die Grundform der Realisierung von Fängen war der Fischverkauf mittels Ausfahrten nach Siedlungen, Jahrmärkte, Märkte, Läden, Schenken, das die Fischer selbst ausübten. Des öfteren wurden Fänge an die Anwohner, an angereiste Bauern, Ladenhändler, Aufkäufer von Fischen aus dem Fischermilieu, an Fischhändler verkauft. Ein Teil von ihnen hat auch Ausfahrten betrieben. Nicht später als seit der Grenze des 18.–19. Jh. existierten relativ entwickelte Ware-Geld-Beziehungen und die Arbeitsteilung in folgender «Kette»: der Fischer — der Verarbeiter — der Aufkäufer — der Fischhändler. Die Handlungen bäuerlicher Aufkäufer von Fischen und Fischhändler wurden Anfang des 19. Jh. durch die Aufhebung der Leibeigenschaft aktiviert. Besondere Aktivität haben Mit-

glieder des Rigaer Fischeramts aufgewiesen. In der 2. Hälfte des 19. Jh. sind an der Meeresküste Lettlands nicht selten Aufkäufer von Fischen eingetroffen, besonders Juden aus Litauen, aus entfernten Städten und Ortschaften Lettlands, aus der Insel Saaremaa. Die Aufkäufer von Fischen — örtliche Bauern oder Zugereiste — handelten auch an Seen, in denen mit Schleppnetzen gefischt wurde, und haben Fänge zum Verkauf ausgefahren. Seit den 80er Jahren wurden Fabriken für Fischkonserven errichtet, die mehr Fische forderten. Die Fabrikanten haben ihr Transport und ihre eigenen Aufkäufer organisiert. In den 90er Jahren haben Fabrikanten aus Reval/Tallinn in den Fischersiedlungen der kurländischen Küste Werkstätten zur Konservierung von Brätlingen zu errichten begonnen. Brätlinge wurden durch Abnehmer von Firmen bei Fischern gekauft.

Folgendes wird schlußfolgert. 1. In Lettland gab es im 19.-Anfang des 20. Jh. drei Grundformen der Realisierung von Fängen: a) die Nutzung für den Bedarf der Fischerfamilie und der Wirtschaft; b) der Tausch von Fischen gegen landwirtschaftliche Produktion, Handwerk und weitere materielle Werte; die Vergütung der Arbeit durch Fische. Die Verringerung des Anteils an Tausch reflektiert den Prozeß des Absterbens der Naturalwirtschaft. c) der Verkauf von Fängen für Geld wurde bereits im 17. Jh. unter Umständen der Entwicklung der Ware-Geld-Wirtschaft praktiziert, erstarkte im 19. Jh. mit der Entwicklung der kapitalistischen Verhältnisse, und hat am Anfang des 20. Jh. beinahe den Fischtausch verdrängt. Der Verkauf wurde von Fischern, Aufkäufern—Ausfahrern, Fischhändlern und -produzenten durchgeführt. 2. Unter ethnischen Aspekt haben Letten, Liven, Juden, Russen, Litauer und Deutsche die Realisierung von Fängen durchgeführt. 3. Die Tätigkeit der Aufkäufer von Fischen und der Fischproduzenten in der 2. Hälfte des 19. Jh. hat tiefgehende sozial-berufliche Folgen bei der Arbeit und beim Gemeinschaftsleben der Fischer hervorgerufen: der Umfang von Fängen wuchs heran, die Fischerlöhne stiegen, es entwickelten sich die Ware-Geld-Wirtschaft und die kapitalistischen Verhältnisse. Die besitzmäßige und soziale Differenzierung der Bevölkerung verstärkte sich. 4. Die Entwicklung der kapitalistischen Verhältnisse hat neue Widersprüche im Fischermilieu hervorgerufen. Zwecks Überwindung der entstandenen Lage

wurden am Anfang des 20. Jh. Fischervereine gegründet, die die Versorgung von Fischern mit Zubehör, die Verarbeitung und Realisierung von Fängen, Unfallhilfe u.dgl. organisierten. Im Schlußteil werden folgende Momente besonders betont:

1. In Ortschaften aktiven Fischfangs wurde ein eigenartiger wirtschaftlich-kultureller Beschäftigungstyp der Bevölkerung geschaffen, der aus Fischerei, Landwirtschaft, Handwerksarten, Meeres-, Fluß-, See- und Waldgewerben, Beförderung und Handel bestand. Nicht selten war die wirtschaftliche Tätigkeit der Fischerfamilie von komplexem Charakter — ihre Mitglieder haben verschiedene Arbeitsarten verrichtet.
2. Die traditionelle Fischerei hat sich in enger rationaler Relation zu anderen führenden Zweigen der volkswirtschaftlichen Tätigkeit entwickelt. Die erfolgreiche Entwicklung der Fischerei hat die Erweiterung der Entwicklung einer Reihe von Nebenzweigen hervorgerufen, die Erweiterung des Sortiments von Erzeugnissen der Handwerkszweige gefördert.
3. Die sich entwickelnde Fischerei hat die Vertiefung der Arbeitsteilung, die Entwicklung der Ware-Geld-Beziehungen sowie der besitzmäßigen und sozialen Differenzierung gefördert. Die Differenzierung der Fischerbevölkerung unterschied sich im ganzen wenig von der Abschichtung der bäuerlichen Bevölkerung. Die Hauptmasse der Fischer bestand aus landarmer und landloser Landbevölkerung.
4. Die Fischerei war ein zutiefst traditioneller Beschäftigungszweig der Bevölkerung Lettlands, die im 19. Jh. viele alte, von Generation zur Generation ererbte rechtliche Vorstellungen und Handlungen, Formen der Arbeitsorganisation, Elemente des Zubehörs und Fangtechniken beibehalten hatte.
5. Die Bedeutung des Fischfangs im Wirtschaftsleben der Bevölkerung unterschiedlicher Ortschaften war vorwiegend von geographischen und sozial-ökonomischen Faktoren abhängig.
6. Die Fischerei als ein sich kontinuierlich entwickelndes System bietet uns wertvolle Angaben zur Erforschung von Problemen der Geschichte der Volkswirtschaft, der Kultur und der Kulturbeziehungen des Volkes.

РЫБОЛОВНЫЙ ПРОМЫСЕЛ И РЫБАКИ В ЛАТВИИ В XIX ВЕКЕ

РЕЗЮМЕ

Комплексное исследование вопросов истории развития отраслей народного хозяйства, в том числе различных промыслов, является актуальной задачей исторической науки. К таким отраслям относится и рыболовство.

Как один из традиционных видов занятий населения рыболовство в Латвии насчитывает тысячелетнюю давность. В XIX в. сложилась своя система, и оно было одним из наиболее распространенных народных промыслов, в котором профессионально работали около 10 000—12 000 человек. Количество людей, связанных с отраслью (работчики уловов, вязальщики и починщики сетей, изготовители различных принадлежностей и др.), было в несколько раз больше.

Находясь в непрерывном развитии, рыболовство, с одной стороны, медленно, но постоянно совершенствовалось, с другой — сохраняло и донесло до наших дней много того, что было изобретено и признано прежними поколениями. Поэтому промысел являлся многослойной системой, в которой рядом жили организационные, правовые, производственные и другие элементы различных социально-экономических формаций, что имеет большое научно-познавательное значение. Существование рыболовства в XIX в. определяли следующие основные факторы: 1) большое количество богатых рыбой водоемов, 2) наличие мелких участков малоплодородной земли на побережье моря и других водоемов, для жителей которых рыболовство стало источником основных или дополнительных доходов, 3) необходимость пополнения рациона пищи всего населения.

Рыболовство существовало как специфический вид занятий, требующий особой профессионализации людей, и как продукт общественного разделения труда. Это вело за собой целую систему связей с другими отраслями производства, обеспечивавшими ловцов всем необходимым. До сих пор эти связи известны не были и автор делает попытку выяснить основные из них.

Изучение состояния рыболовства в Латвии в XIX в. помогает более детально рассмотреть ряд более общих проблем истории народного хозяйства и практической жизни народа, например: 1) образование и содержание хозяйственно-культурного типа Латвии и ее отдельных регионов, 2) взаимосвязь различных отраслей производства, 3) отмирание натурального и развитие товарно-денежного хозяйства, 4) имущественная, социальная и профессиональная дифференциация населения, 5) хозяйственные и культурные контакты представителей различных национальностей, 6) традиции рациональной организации труда, использования трудовых и материальных ресурсов, бережное отношение к окружающей среде и богатствам природы, что в современных условиях имеет большое воспитательное и практическое значение.

В историографии Латвии рыболовство как отрасль крестьянских занятий комплексно не изучалось. Лишь некоторые историки рассматривали отдельные более или менее локальные вопросы, опубликовали известный фактологический материал. Больше внимания уделялось экономической, технической и биологической сторонам промысла.

Настоящая книга является первым томом истории латвийского рыболовства, дающим в основном историческую и социальную информацию об отрасли. Второй том — «Орудия и приемы рыболовства в Латвии» представит главным образом данные культурно-исторического и этнического характера.

Географические границы исследования охватывают территорию современной Латвии. Изученные явления рассматриваются по историко-этнографическим областям, участкам лова и волостям, что позволяет лучше раскрыть как общность, так и своеобразие отдельных местностей. Подробнее описываются те из них, где получены более представительные документальные, экспедиционные и литературные данные. В качестве сравнительных приводятся отдельные данные о рыболовстве соседних с латышами народов.

Хронологические рамки исследования — XIX в. — избраны с целью показать тенденции развития рыболовного промысла в условиях разложения феодально-барщинного и становления товарно-денежного хозяйства и капиталистических отношений, когда, с одной стороны, сохранялись феодальные рыболовные привилегии иноэтнических помещиков, с другой, — из коренных национальностей образовался слой крестьян—собственников земли, борющихся за свои права. С XIX в. сохранились массовые документальные данные, позволяющие провести многосторонние исследования.

Главной источниковой базой послужили неопубликованные документы исторических архивов, библиотек, научных учреждений и музеев, особенно материалы Государственного исторического архива

Латвии (LVVA). В фонде 6810 хранятся данные о рыболовстве Видземе, некоторых местностей Латгалэ*, Курземе и Аугшземе в начале XIX в., собранные врачом краеведом О. Хуном (Huhn). В 1815 г. он составил и выслал пасторам вопросник. Пасторы подготовили описания приходов, на основании чего Хун составил многотомные «Топографически-статистические описания уездов Лифляндии», в которых характеризует озера, реки, условия ловли в них, называет наиболее ценных рыб, иногда рыбаков, в том числе русских отходников, ловящих в озере, указывает, где и для каких рыб ставятся заколы. Работа О. Хуна дает представление о распространении, характере, правах и организации промысла, о его связи с земледелием.

Комплексным источником для изучения любой темы о народной хозяйственной деятельности могли служить первичные анкеты Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. (ф. 2706), если бы они сохранились в полной мере и были выполнены точно и однозначно. Однако нет ни того, ни другого. Если по Латгалэ анкеты имеются из большинства волостей, то в Видземе они представляют лишь около 20 волостей, в Курземе и Земгалэ еще меньше. Каждая анкета содержит сведения об основных и вспомогательных занятиях людей, поименный список жителей двора, дает примерное представление о количестве, социальной и этнической принадлежности людей. Совокупность записей позволяет определить весь комплекс занятий, имеющий место в одной семье или в одном дворе. Сопоставление анкетных данных со сведениями о тех же лицах из протоколов волостных судов и документов волостных правлений позволяет освещать вопросы организации труда, социальных отношений и межэтнических контактов.

Комплексные сведения о рыболовстве имеются в протоколах и других документах волостных судов, хранящихся в фондах архива. Совокупность протоколов одного или нескольких судов, написанных в течение десятилетий, дает сравнительно объективное представление об экономическом положении рыбацких усадеб, о роли промысла в деятельности семьи, о доходах и организации лова, о возможностях крестьян заниматься ловлей вообще, использовать отдельные орудия и т.п.

В фондах земских начальников, дворянской опеки, уездных и мировых судей латышских уездов бывш. Витебской губернии (ф. 680, 682, 685, 713, 721, 760), приходских и гауптманских судов бывш. Курляндской и Лифляндской губерний (146, 784) были найдены документы о владельцах, арендаторах и арендных условиях озер, о рыбаках-крестьянах и еврейско-рыбопромышленниках, об использовании

рыболовного права, об орудиях, приемах и организации лова. Много ценного найдено в персональном фонде историка Б. Брежго (Brežgo) (6984), в родовом архиве помещиков Платэр-Броель (Plater-Broel) (4638), в фондах Курляндского (96) и Лифляндского (4) губернских правлений, Канцелярии Лифляндского губернатора (3), Строительного отделения Лифляндского губернского правления (10), Внешнего архива Рижского магистрата (673), в коллекциях документов по истории Прибалтики (7363), Общества исследователей и древностей г. Риги (4038), евангелических лютеранских приходов Латвии (235), в хозяйственных книгах мыз (6999), в ревизских сказках Курляндской губернии (630) и др. В документах Витебской (ф. 5426), Курляндской (ф. 472) и Лифляндской (ф. 77) казенных палат, Управления земледелия и государственных имуществ в Прибалтийских губерниях (ф. 183), Витебского (ф. 657) и Лифляндского (ф. 28) губернских статистических комитетов найдены сведения о правовой и экономической сторонах лова, о контактах латышских рыбаков с ловцами других этносов.

В Государственном историческом архиве России в Санкт-Петербурге (КВВА) в фондах Императорского вольного экономического общества (91), Департамента государственных имуществ Министерства финансов (379), отдела сельской экономики и сельскохозяйственной статистики (395), Департаменте земледелия (398), центрального статистического комитета (1290), Земского отдела Министерства внутренних дел (1291) были обнаружены документы о связи рыболовства с другими видами занятий, о рыболовном праве, действиях рыбаков-отходников, поселениях рыбаков, об организации лова и реализации уловов, орудиях и приемах труда. Ваковые книги мыз Лифляндской губернии 1816—1819 (ф. 1528) дали общее представление о мызных водоемах и лове.

В Государственном историческом архиве Эстонии (IVVA) в фондах Прибалтийского генерал-губернатора (291) и Лифляндского общепольного и экономического общества (1185) обнаружены сведения об общем состоянии рыболовства и его центрах в Прибалтике, о действиях русских рыбаков-отходников и Лифляндского отдела Императорского Российского общества рыбоводства и рыболовства, о реализации уловов, о строительстве рыбных рынков в крупных городах и о др. вопросах.

В Государственном историческом архиве Белоруссии хранятся инвентари частных имений латышских уездов Витебской губернии, составленные в конце 40-х годов XIX в. (BVVA, ф. 2635). Они сохранили комплексные сведения о рыболовстве в

* Здесь и в дальнейшем топонимы и фамилии исследователей пишутся в фонетической транскрипции.

Латгалэ. В документах канцелярии Витебского гражданского губернатора (ф. 1430), Витебского губернского статистического комитета (ф. 2502) найдены нередко противоречивые данные о рыбаках, рыбопромышленниках, арендаторах водоемов и о реализации уловов.

В архиве Русского Географического общества в Санкт-Петербурге (КГВ) найдены отрывочные данные о рыболовстве Латвии: в разряде 49 — о рыболовном праве куршских кеныгов и в ф. 11 — в путевых заметках члена общества Ю. Калэйса-Кузнецовса (Kalējs-Kuzņecovs) 1872—1873 гг. о Латгалэ — о характере и организации лова, о преимущественных правах помещиков и других землевладельцев, об участии евреев-рыбопромышленников и торговцев в рыболовном промысле и реализации уловов, о количестве рыбаков в некоторых волостях. Аналогичные вопросы рыболовства в 17 волостях Латгалэ освещаются в ответах на вопросник Юго-западного отдела общества «О состоянии сельского хозяйства и промышленности», распространенный в 1872 г. Ответы хранятся в ф. 34 отдела рукописей Научной библиотеки Вильнюсского университета.

Одним из основных источников были экспедиционные данные, содержащие рассказы рыбаков, наблюдения автора, описания, зарисовки и фотоснимки приемов лова, реалий рыбацкого труда и быта, документы о всем комплексе промысла, лингвистические данные отрасли. Материалы хранятся в научном архиве отдела этнографии Института истории Латвии (Е). В течение 40 лет по единой программе обследованы все районы Латвии, опрошено около 300 рыбаков, родившихся в промежутке времени с 1870 по 1930 г. и давших достоверные сведения о периоде с 1885 г. до последних лет. Некоторые вопросы могли осветить отрывочные записи экспедиций Управления памятников 20—40-х годов XX в., хранящиеся в научном архиве отдела этнографии Музея истории Латвии (LVME). Для сбора сравнительных материалов организовывались экспедиции по трем районам Западной Литвы, по северной части Витебской области Белоруссии, по 15 районам Псковской, Тверской и Новгородской областей России, в Западную и Восточную Эстонию. Совокупность экспедиционных данных существенно расширила источниковую базу, позволила осветить многие явления, о которых молчат документы исторических архивов и публикации прежних авторов. Экспедиционные данные особо важны при выяснении местных особенностей промысла и для расширения представлений, получаемых из отрывочных записей в исторических документах.

К экспедиционным данным можно причислить сравнительно точные зарисовки и описания мест, отдельных приемов и орудий лова, поселений рыбаков и других объектов, связанных с промыслом,

сделанные педагогом и краеведом И.Х. Бротце (Brotze) в конце XVIII—начале XIX в., находящиеся в отделе рукописей и редкой книги Академической библиотеки Латвии в Риге.

Из опубликованных источников прежде всего следует назвать издание «Лифляндское, Эстляндское и Курляндское частное право», в 1011—1056 статьях которого определены права и привилегии помещиков и других землевладельцев на ловлю и использование водоемов, предусмотрены ограничения действий остального населения и владельцев водоемов относительно строительства заколов, применения отдельных снастей и т.п. Сборники Лифляндских, Эстляндских и Курляндских документов 1093—1510 гг., изданные Ф. Бунге (Bunge), содержат указания о древних обычных правах коренных жителей, раскрывают наслоенные на них иноземными феодалами средневековые права рыболовства, механизм их реализации, датируют существование ряда рыбацких селений и мест лова, доказывают глубокую традиционность промысла. Немецкий юрист и историк А. Булмеринк (Bulmerincq) составил обширный сборник документов XVII—начала XVIII в. о хозяйственной деятельности, в том числе о рыболовстве имений Рижского патримонциального округа. В пятом томе источников по истории Латвии опубликованы документы, отражающие тяжелое положение рыбаков-ливов на рубеже 50—60-х годов XIX в.

Размещение, количественный и этнический состав рыбаков Латвии систематически не изучались. Статистические данные XIX в. нередко случайны, даже недостоверны, а подчас они вовсе отсутствуют. Единственным статистическим материалом XIX в., относящимся ко всей Латвии и собранным по единой программе, являются опубликованные сводные данные переписи населения 1897 г. Несмотря на неточности, противоречивость и прочие недостатки, они дают целостное представление о расселении и этническом составе рыбаков.

Губернские власти считали, что рыболовство в хозяйственной жизни играет ничтожную роль и не уделяли ему достаточного внимания. Лишь в Курляндской губернии дело обстоит лучше. В Статистике Курляндской губернии, опубликованной около 1900 г., и в обзоре Курляндской губернии за 1899 г. имеются отдельные сведения о рыбаках.

Важной совокупностью опубликованных источников оказалась латышская периодика XIX—начала XX в. В сообщениях из местностей содержатся данные о характере, правах и орудиях лова, об организации труда, вспомогательных занятиях и традициях рыбаков, о рыбаках-отходниках, о реализации уловов, уменьшении запаса рыбы и о другом, что дает широкое представление об общих и локальных явлениях промысла.

Во второй половине XIX в. увеличилось население городов. Рос спрос на рыбные продукты, часто слышались голоса об уменьшении запасов рыбы, в России повысился интерес к рыболовству и рыбоводству. По поручению Министерства земледелия и государственных имуществ начали уделять большее внимание рыболовству Прибалтики. В изучение промысла включились прибалтийские отделы Императорского Российского общества рыбоводства и рыболовства. Интересы дворянства защищала немецкая печать: журналы «Das Inland», «Baltische Wochenschrift» и др. издания. В книге дается относительно подробный обзор публикаций этих изданий.

На рубеже опубликованных источников и литературы стоят некоторые обзоры в серийных изданиях и периодике, подготовленные на основе документов, наблюдений, которые в другом виде не зафиксированы. Для общей характеристики рыболовства в Лифляндской губернии в середине XIX в. пригодны отчеты академика К. Бэра (Baer) 1851—1852 гг., изучившего состояние рыболовства в Псковском и Пейпусском озерах и в Балтийском море в пределах Лифляндской и Эстляндской губерний. Первое глубокое географическое, экономическое и техническое исследование рыболовства на Балтийском море и в низовьях крупных рек Эстляндской, Лифляндской, Курляндской губерний опубликовал Б. Гейнеман. В работе на основании документов и авторских наблюдений в ходе развития отражены многие явления и их локальные особенности. Материал охватывает период с 1880 по 1904 г. Работа явилась лучшим пособием, дополняющим документальные данные рубежа XIX—XX вв. П. Борисов в 1912 г. исследовал экономические вопросы рыболовства в Рижском уезде — в районе самого активного лова Латвии. Его кругозор был шире поставленной задачи. Он обращал внимание и на правовую, социальную, техническую, бытовую стороны промысла, собирал обширный и достоверный материал по многим кругам вопросов. Материал охватывает период с 1875 по 1912 г. и дает хорошее представление о промысле, особенно во владениях имений Долэ и Царныкава. Борисов и Гейнеман отмечали отрывочность официальных статистических данных о рыболовстве.

Отдельную совокупность источников, одновременно и литературы, составляют описания авторов XVII—XIX вв., оформленные в качестве личных наблюдений, обобщения полученных сведений и т.п. Использованы воспоминания врача Р. Лэнтильюса (Lentilius) И. Цедлэра (Zedler) о строительстве, устройстве и облове Румбаского закола в реке Вента, подробное описание Румбаского закола, оставленное немецким историком, языковедом, краеведом и учителем Э. Хенныгом (Henning), заметки о рыболовстве должностного лица Курляндского губернского правления У. Шлыпенбаха

(Schlippenbach), Лифляндская хроника И. Арндта (Arndt), трехтомник «Топографические сведения о Лифляндии и Эстляндии» пастора А. Хупела (Hupel), «Описание русских провинций у Балтийского моря» бывшего ректора Рижской Домской школы М.К.Ф.М. Снэлла (Snell), описание Видземе и Эстонии, составленное профессором Эрфуртской гимназии И.Х. Петри (Petri). Пастор Броссе пытался объяснить причины уменьшения рыбных богатств в Балтийском море, Х. Бинэнштамм (Bienenstamm) в географических описаниях Прибалтийских губерний приводил сравнительно подробные данные о рыболовстве. Пастор И. Брандт (Brandt) в хронике Энгуреского прихода на рубеже XVIII—XIX вв. и в 20-х годах XIX в. в газете «Latviešu Avīzes» публиковал многостороннюю информацию о рыбаках Западного побережья Рижского залива. Член-корреспондент Курляндского общества для литературы и искусства И.Г. Кол (Kohl) в путевых заметках кратко описал различные стороны латвийского рыболовства. Профессор Тартуского университета А. Хик (Huesk) в книге об условиях сельского хозяйства в Прибалтике рассмотрел также ряд правовых и экономических вопросов лова. К. Борнхаупт (Bornhaupt) в кратком описании Прибалтийских губерний упоминал рыбные богатства и местности лова, характеризовал ливов Курземе как хозяев-рыболовов. Академик Ф. Видеман (Wiedemann) как исследователь и очевидец описал хозяйственную деятельность и быт северокурземских ливов в конце 50-х годов XIX в., феодальные привилегии помещика, показал мелкоземельный характер лова, формы реализации уловов. Секретарь Витебского губернского статистического комитета А. Семеновский показал, как рыбопромышленники и скупщики захватили аренду озер и продажу рыбы, как беспорядочно ведется лов и торговля, как скупщики тормозят развитие крестьянских промыслов. Член нескольких научных обществ и Витебского статистического комитета А. Сапунов написал историко-географический обзор о Даугаве с главой «Рыбы, водящиеся в реке Западной Двине; ловля их».

Отдельную группу составляют работы офицеров генерального штаба, освещающие вопросы обеспечения войск. Подполковник А. Орановский в описании Курляндской губернии характеризовал побережье моря, реки, озера, отдельные места лова, состав, обработку, реализацию уловов, ряд рыбацких поселений и др. Немного данных о рыболовстве позаимствовал у Орановского штабс-капитан фон Бурзи. Его книга отражает приверженность помещиков феодальным привилегиям, расслоение ловцов, размещение русских рыбаков в Аугшземе. Полковник Ф. Веймарн в описании Лифляндской губернии в весьма общем виде касается рыболовства в крупнейших озерах и у берегов Сааремаа.

Ученые Латвии вопросам истории рыболовства уделяли мало внимания. Работы экономиста Э. Ба-

лодыса (Balodis) о формах кооперации во второй половине XIX в. позволили лучше понять бедственное положение рыбаков, попавших в зависимость от скупщиков, торговцев и ростовщиков, срочную необходимость создания рыбацкой кредитной и потребительской кооперации. Краевед М. Самс (Sams) в научно-популярном очерке «Латышские морские рыбаки» приводит некоторые сведения рубежа 20—30-х годов XX в. о национальном, социальном и количественном составе рыбаков, о характере и организации лова, кратко описывает часть орудий и приемов труда. Историк П. Белтэ (Belte) приводит некоторые данные XIII—XIX вв. о рыболовных правах феодальных землевладельцев и обязанностях рыбаков, о характере и регламентации лова в Лиелупе и в озере Бабитэ, называет часть орудий и приемов лова, показывает преемственность промысла и формы реализации уловов. Историк Б. Аберс (Ābers) в книге о положении крестьян в Видземе в первой половине XIX в. говорил о рыболовном праве как одной из феодальных привилегий помещиков, показал, что в рыбацкой среде товарно-денежные отношения развивались раньше, чем в чисто земледельческой. Историк Я. Данкс (Danks) в статье «Рыбаки и рыболовство Риги и окрестностей в 17 в.» показал общее состояние лова у свободных рыбаков Риги и крепостных крестьян ее окрестностей, глубокую традиционность всех сторон рыболовства. Историк М. Козин описал правовое и экономическое положение Дундагаских рыбаков-ливов и их волнения на рубеже 50—60-х годов XIX в. Историк В. Дорошенко установил, что рыболовство являлось той отраслью, где раньше всего произошла специализация и уже в XVI в. часть крестьян относилась к рыбакам, что в XVI в. применялись такие же принципиальные орудия лова, как в XIX—начале XX в., отмечались те же районы рыболовства, как в последующие столетия. Монография историка Дз. Лиепини (Lierīņa) подтверждает глубокую традиционность латвийского рыболовства и то, что в рыбацкой среде быстрее, чем в земледельческой, развивалось товарно-денежное хозяйство. Историк Х. Стродс (Strods) в очерке по истории рыболовства Латвии в конце XVIII и в первой половине XIX в. указывает на необходимость выяснения хозяйственного значения промысла и делает вывод о развитии торгового рыболовства и товарно-денежных отношений в среде рыбаков уже во второй половине XVIII в.

Большой вклад в изучение истории рыболовства внесли юристы и этнографы. Студент-юрист Я. Ансбердис (Ansberģis) на материале Северо-Западной Видземе показал структуру батраков, распределение их обязанностей по полу, возрасту, способам труда, условиям найма, дал сравнительный материал. Публицист В. Плуттэ (Олавс) (Plutte (Olavs)) в каталоге этнографической выставки ла-

тышей 1896 г. упоминал относительную обширность лова, оценил стоимость годовых уловов в Видземе и Курземе, выделял ловлю в малых реках и озерах, в Даугаве и в море.

Этнограф, лингвист, фольклорист и пастор А. Билэнштэйн (Bielenstein) сделал первую попытку историко-этнографической обработки материалов о рыболовстве Латвии. Основной аспект его работы — попытка дать типологическое и лингвистическое описание реалий латышей и ливов в XIX в., по мере возможностей показать изготовление, применение и развитие снастей, сравнить объекты и их названия у латышей, ливов, литовцев, эстонцев, немцев, русских и др. народов. Характер и распространение рыболовства, организация труда, социальный и этнический состав рыбаков, их хозяйственная деятельность в целом и другие социальные вопросы не рассматриваются вообще либо упоминаются мимоходом. Работа А. Билэнштэйна создала исходную базу для изучения промысла.

Инспектор рыболовства И. Мансфелдс (Mansfelds) в популярном очерке «Древний рыбак дайн» рассматривает отдельные детали промысла и делает выводы: 1) в период создания народных песен охота превосходила рыболовство, 2) лов, особенно морской, являлся занятием ливов, латыши были землепашцами и охотниками. Директор Эстонского народного музея Ф. Лэйнбокк (Leinbock) содержательно обобщил материалы трех поездок к курземским ливам в 1927—1928 гг., кратко показал ливское хозяйство и ловлю как один из основных видов занятий. Художница и этнограф К. Павульня (Pāvuliņa) в описании окрестностей Крустпилса и Ляудоны утверждала, что в Айвиекстэ, Даугаве и озерах рыболовство существовало как вспомогательное занятие, называла некоторые орудия лова. Шведский этнограф Д. Троциг (Trocigs) в статье «Котцы — древний способ рыболовства» показал устройство и применение этого древнего орудия в озере Бабитэ, в Лиелупе и Берзе, а также его распространение в странах Европы и Азии. Для выяснения развития и распространения отдельных традиционных орудий и приемов лова, их названий пригодны очерки, опубликованные на латышском и немецком языках этнографом З. Лыгерсом (Ligers) в книгах «Культура латышского народа». Ценным является его исследование «Некоторые проблемы запрудного лова», в котором описаны устройство и облов заголов для ловли лососей и миноги, анализируются многие документы и свидетельства очевидцев XII—XIX вв., отражающие развитие рыболовного права, характер промысла, техническую сторону лова. Польский этнограф К. Петкевич (Pietkiewicz) в научно-популярной книге «Этнография Латвии» поместил небольшой раздел о рыболовстве, где в общих чертах обрисовал все стороны промысла.

В публикациях С. Цимерманиса (Cimermanis) на основе ранее неиспользованных архивных и экспедиционных данных, а также литературы рассмотрен весь комплекс традиционного рыболовства в XIX—начале XX в. Главное внимание обращалось на изучение характера, распространения и права промысла, развития орудий, приемов, организации лова, реализации уловов. Одними из центральных линий были выяснение внутренних закономерностей развития отрасли в целом, показ ее особенностей в отдельных местностях, выявление общих и различных элементов промысла у латышей и соседних народов.

В качестве основной сравнительной литературы использовались доступные публикации исследователей истории рыболовства у народов Европы.

В первой главе «Распространенность и характер рыболовства» рыболовство рассматривается как одна из традиционных отраслей хозяйственной деятельности населения Латвии, имеющая тысячелетнюю историю развития. Возможности промысла определялись выгодными природными условиями: протяженность морского побережья около 500 км, около 3200 озер, 12 500 рек и речек, богатых рыбой, в том числе ценной (лосось, минога, сырть, таймень, угорь и др.). Промысел наследовался из поколения в поколение. Однако ловля со времен закрепощения крестьян в XVI в. ограничивалась запретами и была доступна не всем жителям.

Согласно данным Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г., в Латвии насчитывалось 2477 рыбаков, считавших ловлю основным занятием, и 6521 член их семей, якобы занимавшийся ловом. Рыбаков, считавших лов вспомогательным занятием, было 2189, а членов их семей — 451. Итого 4666 рыбаков и 6972 члена их семей. Среди ловцов женщины составляли 3,5% (161 чел.). По количеству рыбаков на первых местах находились уезды, имевшие протяженное морское побережье, большие озера и низовья богатых рыбой рек.

Латыши как единственная или как абсолютно преобладающая группа рыбаков промышляли по центральной и западной частям Латвии за исключением Вентспилского и Баускаского уездов. Ливы компактно жили в 12 поселениях Попеской и Дундагаской волостей, составляя большую часть ловцов Вентспилского уезда. Большинство русских (87,1%), преимущественно старообрядцы, расселялись разрозненно в Аугшземе, Южной Латгалэ и в восточной части Цесисского уезда, но группы отхожих ловцов облавливали многие озера других районов, особенно Видземе. Они так же, как латыши и ливы, подвизались в качестве самостоятельных и мызных ловцов, арендаторов водоемов, наемных рабочих у арендаторов мест лова. Немцы проживали разрозненно в Центральной и Западной Латвии в

качестве членов семей корчмарей, управляющих мызным рыбным хозяйством, занимались искусственным разведением рыбы в имениях. Большинство евреев проживали в Аугшземе и Латгалэ, были рыбопромышленниками и рыборотговцами—арендаторами рыболовных угодий. Белорусы и поляки в качестве озерных и речных рыбаков жили разрозненно у водоемов Аугшземе и Латгалэ, работали как самостоятельные или мызные ловцы, наемники у старообрядцев или арендаторов озер. Эстонцы разрозненно проживали по берегам моря, работая в качестве самостоятельных, наемных крестьянских и мызных рыбаков. Литовцы разрозненно размещались главным образом в Гробиняском уезде, где ловили вместе с латышами. Мы оцениваем количество всех рыбаков Латвии на рубеже XIX—XX вв. в 10 000—12 000 человек, т.е. в 2—2,5 раза увеличиваем данные переписи 1897 г. В названное число не вошли жены и дети ловцов, повсеместно участвовавшие в обработке и реализации уловов. Вероятнее всего, такой была численность рыбаков на протяжении всего XIX в. Рыболовством занимались главным образом обитатели мелких и средних хозяйств и безземельные. Хозяева крупных дворов ловили в основном в целях получения дополнительных доходов. С развитием и интенсификацией земледелия и животноводства, с уменьшением запасов рыбы на рубеже XIX—XX вв. число так называемых старых хозяйств, занимавшихся рыболовством, местами сократилось.

Различия в социальной структуре земледельческого и рыбацкого населения коренятся в демографических, экологических и социально-экономических условиях. В земледельческой среде социальный статус человека определялся в основном характеристиками его хозяйства. В рыбацкой семье не менее важным определителем статуса человека служило наличие в собственности лодки как одной из основных принадлежностей лова. Их владельцы формировали свои команды, в состав которых входили как хозяева, так и безземельные.

Социальная структура рыбаков на всем побережье была относительно однородной: хозяин усадьбы (арендатор, издольщик, после выкупа усадеб во второй половине XIX в. и владелец), бобыль (безземельный, нанявшийся на жительство у хозяина; нередко близкие родственники хозяина, не имевшие права на наследование отцовской земли), батрак, батрачка (безземельный, нанятый для выполнения всех или части работ; нередко родственник хозяина, живший отдельной семьей). Удельный вес групп в различных местностях колебался. Часто наблюдался переход человека или семьи из одной группы в другую.

Из материала главы вытекают следующие выводы. 1. Основную массу рыбаков в XIX—начале XX в. составляли малоземельные и безземельные сельские жители, ловившие самостоятельно, в качестве

наемных или барщинных работников у дворохозяев и других лиц. Главную роль в организации лова играли доверенные лица собственников водоемов, их арендаторы, хозяева крестьянских усадеб. Для одних лов был основным, для других вспомогательным занятием. Лов часто был связан с другими видами занятий. 2. Для XIX—начала XX в. в целом характерны две группы рыбаков: а) универсальные, ловившие любую рыбу, обитавшую в облавливаемом водоеме; б) специализировавшиеся на лове одной или нескольких пород, однако в соответствующие сезоны большинства из них ловили и другую рыбу. 3. С рыболовством были связаны представители всех национальностей Латвии. Собственно рыбаками были прежде всего латыши, ливы, русские. Административная прослойка состояла главным образом из немцев и евреев. Рыботорговля находилась преимущественно в руках евреев, в ней активно участвовали также латыши, ливы, русские, литовцы.

Во второй главе — «Рыболовное право» — объект исследования рассматривается как сохранение феодальных привилегий господствующего класса в условиях разложения феодально-барщинного хозяйства и развития капиталистических отношений. Немецким, польским, русским помещикам, арендаторам казенных имений, церквям, монастырям, г. Риге на территории патримониального округа принадлежало исключительное право рыболовства в их владениях. Исключением являлись лишь шесть озер общего пользования в Курляндской губернии и семь судоходных рек общего пользования в Латвии, в которых любому жителю разрешались лов или лишь ужение. Свободный лов был разрешен в Балтийском море в пределах Курляндской губернии, однако помещики могли ограничить крестьян условиями арендных контрактов. Помещики Видземского побережья имели исключительное право на рыболовство на расстоянии трех верст от берега в направлении моря. Лишь за пределами этой зоны допускался свободный неограниченный лов. Рыболовство не имело временных ограничений, в том числе в период нереста. Общим законом не определялись также размер сетей и ячеи. Много внимания в законах уделялось упорядочению устройства и использования заколов. Часть собственников, особенно г. Рига, реализовали локальные ограничения лова. Многие озера и реки принадлежали нескольким землевладельцам, что повлекло тысячи конфликтных ситуаций.

Крестьянам разрешалось: 1) ловля как часть феодально-барщинного хозяйства записывалась в вакувую книгу, крестьянин отдавал владельцу определенное количество рыбы, а остаток использовал по своему усмотрению; 2) ловля как часть барщины за арендованную усадьбу, выполняемой в коллективе рыбаков, ловившем по заданию имения; 3) ловля на условиях индивидуальной или коллективной арен-

ды; 4) наемная работа в коллективах мызных рыбаков или у арендаторов водоемов; 5) ловля в казенных озерах и реках, а также реках общего пользования, основанная, вероятнее всего, на древнем обычном праве; 6) ловля в озерах общего пользования, в озерах, полученных по наделу или купленным (известна в Курземе и Латгалэ). Единственной небольшой группой латышских крестьян, сохранившей через средние века право рыболовства, были свободные куршские кеныги. Правовые нормы крестьянского рыболовства составляли систему, имевшую три периода развития: 1) до рубежа 30—40-х годов XIX в., когда в рыболовстве господствовали барщинный труд и натуральное вознаграждение; 2) 40—70-е годы, когда развивается товарно-денежное хозяйство, в крестьянский лов все шире внедряются арендные отношения; 3) с рубежа 70—80 годов, когда после выкупа усадеб формируется сильный слой крестьян—собственников, начинающих борьбу за приобретение вместе с землей водоемов и рыболовных прав.

Владельцы и арендаторы водоемов поручали доверенным лицам охрану озер, рек и морского побережья с целью недопущения к лову посторонних. Рыболовные права крестьян строго регламентировались по четырем основным направлениям: место и время лова; количество, вид и размер снастей; вознаграждение собственнику водоема за полученное разрешение. Помещики использовали для рыболовства свои угодья: ловило имение, водоемы отдавались в аренду. В рыболовстве создавалась иерархическая социально-правовая структура: собственник угодий — надзиратель — арендатор — поднаиматель — руководитель коллектива рыбаков — рыбак — рабочий — рыботорговец — посредник между арендаторами, торговцами и ловцами.

Сделаны следующие выводы. Рыболовные угодья в Латвии XIX—начала XX в. принадлежали главным образом дворянству. Места и права лова помещики отдавали в аренду платежеспособным рыбопромышленникам и торговцам, профессиональным рыбакам, а также крестьянам. Система рыболовных прав XIX в. действовала в интересах иноэтнического дворянства, а в некоторой степени и сохранения природных богатств. Коренному населению Латвии при лове отводилась главным образом роль физической рабочей силы. Помещики делали все возможное для сохранения вековых привилегий. Многие крестьяне не признавали их и нередко придерживались старинного обычного права. Аренда рыболовных угодий и прав являлась двух- и трехступенчатой системой, неспособной обеспечивать сохранение рыбных богатств. В Витебской и Курляндской губерниях возможности крестьян заниматься рыболовством были шире, чем в Лифляндской, в казенных имениях — шире по сравнению с частными. Повсюду многое зависело от личных качеств помещиков — собственников водо-

емов. Существовавшие рыболовные права тормозили развитие латышского и ливского рыболовства.

В третьей главе — «Дополнительные занятия рыбаков» — рассматривается комплекс занятости ловецкого населения.

Природные условия Латвии определили сезонность лова. Поскольку не все семьи рыбаков могли прожить на доходы от лова и земледелия, им приходилось искать другие источники заработка. Рыбаки всех более крупных рек и части озер занимались доставкой леса в лесосклады, вязкой и сплавом плотов, сплавом лесоматериалов. Айвиектэские и даугавские рыбаки проводили плоты и струги через опасные пороги, перевозили грузы между порогами. Рыбаки Даугавы на участке Рембатэ—Плявиняс вязали и сплавливали в Ригу особые дровяные плоты, долэские ловцы перевозили грузы на парусных лодках. Со второй половины XVIII в. известны морские торговые перевозки дров, лесоматериалов и других грузов большими лодками из рыбацких поселений в Ригу, Лиепаяу, Вентспилс, а также в Эстонию, Финляндию, Петербург. Важную статью доходов морских рыбаков составляли заготовка лесоматериалов, доставка их к местам погрузки, погрузка на транспортные лодки и суда, принадлежавшие рыбакам и другим лицам. Судостроение и мореплавание как отрасль хозяйственной деятельности на побережье Латвии развернулось с 50-х годов XIX в. наиболее активно в тех местах, где раньше работало больше лодочников. Строительство парусников создавало возможность заработка при доставке стройматериалов, а их эксплуатация расширяла возможности мореплавания и погрузочных работ.

Существенной статьей доходов морских рыбаков был прием на постой квартирантов — бобылей, ремесленников, торговцев и других безземельных, селившихся на побережье для сезонных и случайных работ. В поселениях складывавшегося курорта Рижское взморье во второй половине XIX в. жила прослойка рыбаков-домовладельцев, сдававших комнаты дачникам или квартирантам.

В различных местностях развивались обусловленные специфическими местными условиями виды дополнительных заработков рыбаков: собирание и продажа янтаря, косьба и продажа тростника, торговые контакты жителей поселений северной части Курземе с эстонским островом Сааремаа, перевозка на лодках в Курземе сааремаасцев, нанявшихся к хозяевам и др. В купальных местах Рижского взморья рыбаки-домовладельцы не позднее второй половины XIX в. освоили выращивание клубники и малины. В некоторых поселениях в хозяйствах рыбаков развивались выращивание картофеля и огородничество. В пригородных лесах рыбацкие семьи собирали для продажи грибы и ягоды.

Делается вывод, что при сезонности основных видов занятий — лова и сельского хозяйства, а также в условиях малоземелья и малого плодородия земли рыбаки изыскивали способы дополнительных заработков, способствовавших нормальному существованию семьи, оплате аренды или выкупа земли, укреплению хозяйств. Поиски заработков усиливались с развитием товарно-денежного хозяйства и отраслей производства. Больше возможностей заработать имели рыбаки, проживавшие на подступах к крупным промышленным или торговым центрам, возле транспортных путей и вблизи развивающихся хозяйственных начинаний.

В четвертой главе — «Сопутствующие рыболовству занятия» — показано, как в условиях развития товарно-денежного хозяйства и общественного разделения труда отмирает натуральное хозяйство рыбаков, укореняются виды занятий, вытекающие из более рациональной организации лова. Изготовление льняной и пеньковой пряжи и вязание сетей в домашних условиях сохранялись в течение всего XIX в. До рубежа XIX—XX вв. по всему побережью Балтийского моря развивались льноводство и разведение пеньки, обработка льна и пеньки, на которой специализировались безземельные и малоземельные трепальщики. Было распространено прядение льняных и пеньковых нитей для вязания и починки сетей. Известны четыре категории прях. Часть прях прядение считали основным, часть — вспомогательным видом занятий.

Вязание и починка сетей в большей мере, нежели прядение нитей, находилось в руках рыбацких семей. Вязанием сетей традиционно занимались старые люди. В отдельных местностях с развитым рыболовством вязание и починка сетей выделялись как особый промысел. Выделялись три категории мастеров: 1) семьи, состоявшие из пожилых людей (50 лет и старше), занятых лишь сетями; 2) семьи рыбацких вдов, а подчас и пожилых рыбаков, где все или часть женщин заняты сетями; 3) женщины, специализировавшиеся на изготовлении неводов.

Ряд традиционных ремесел производил дополнительный ассортимент изделий, необходимых для рыбаков: грузила и поплавки для ставных сетей, поплавки для бுவ, бочонки для хранения питья и еды, бочки, бочонки и бадейки для упаковки, хранения и транспортировки рыбы, соли, смолы, корзины для перевозки и переноса рыбы, ящики-садки для запуска и хранения в воде живой рыбы. В окрестностях интенсивного лова миноги крестьяне заготавливали лозу и прутья для плетения верш, работали плетельщики верш. Основными изготовителями упомянутых товаров были безземельные и малоземельные, особенно люди пожилого возраста. В каждой волости и в каждом крупном рыбацком поселении жили лодочные мастера. Существенным для рыбаков промыслом было смолокурение. Делается вывод о том, что традиционное рыболовство

развивалось в тесной рациональной связи с другими ведущими отраслями занятий — земледелием, животноводством, ремесленничеством. Рыболовство повлекло за собой расширение развития ряда сопутствующих отраслей и содействовало расширению ассортимента продукции отдельных ремесленных отраслей. Развивающееся рыболовство способствовало углублению разделения труда и развитию товарно-денежных отношений. Хозяйственные взаимосвязи рыболовства с другими отраслями формировались на основе опыта многих десятилетий и передавались из поколения в поколение. Взаимодействие совершенствовалось по мере развития других сфер хозяйственной деятельности.

В пятой главе — «Организация труда» — рассматриваются принципы использования времени, рабочей силы и опыта рыбацкой семьи, усадьбы, коллектива при изготовлении и починке снастей и при лове. Так как рыболовство было связано с сельским хозяйством, то для него максимально использовали время, свободное от последнего.

Почти всегда прядением и кручением нитей для изготовления сетей занимались женщины. Они ткали редкое льняное или пеньковое полотно для изготовления мотней небольших прибрежных морских, речных и озерных неводов и различных бредней, а также парусов. Среди профессиональных вязальщиков и починщиков сетей было мало мужчин. Зато их роль (особенно старшего поколения) была весьма значимой в рыбацких семьях, где изготавливали сети своими силами. Чисто мужскими работами считались заготовка и обработка лесоматериалов для изготовления снастей, строительство заколов, плетение верш, изготовление мереж, сажание сетей, изготовление якорей, острог и других металлических изделий, витье веревок и канатов, строительство лодок. Часто для выполнения этих работ кооперировались несколько рыбаков.

Ловля, особенно морская, в целом считалась мужской работой. Участие женщин в ней ограничивалось подсобной работой. Лишь в виде исключения они вместе с мужчинами отправлялись далеко в море. По рекам и озерам женщины в качестве помощниц ходили с бреднями, при сетевом лове иногда гребли. По всему морскому побережью женщины участвовали в вытягивании большого салачного невода и маленьких неводов для ловли бельдюг, камбалы, северной песчанки. Женщинам принадлежала основная роль в чистке, обработке и реализации уловов.

В морском сетевом лове известны три основных организационных принципа: 1) лов силами одной или нескольких близкородственных семей, часто ведущих общее хозяйство и имеющих весь комплект снастей и лодку; 2) лов силами нескольких родственных или чужих семей, ведущих раздельное

хозяйство, имеющих одинаковые по количеству и качеству снасти, общую лодку и ее оснастку. Улов делился поровну; 3) лов силами нескольких родственных или чужих семей, ведущих раздельное хозяйство. Лодка и ее оснастка принадлежали одному хозяину, который комплектовал команду из 2—5 человек. Члены коллектива имели одинаковые по количеству и качеству снасти. Улов делили поровну, однако владелец лодки получал оговоренную дополнительную долю или имел больше сетей. В сетевом порядке ловцы каждый вечер по определенной системе меняли место выбрасываемых сетей.

Группы морских неводчиков состояли из 6—12 рыбаков-хозяев, а ловцов-дольщиков было 10. Ядро коллектива обычно состояло из 3—6 человек, нередко близких родственников или соседей. Группой руководил опытный рыбак, пользовавшийся авторитетом. Невод и лодка делились на мужских долях. Уловы делили в равных частях соответственно количеству людей. Не позднее чем с XVII в. аналогично строились группы пресноводных неводчиков. При летнем лове в них было от 3 до 8 человек, при подледном — до 25 рыбаков. Был распространен отхожий лов: русские отходники из Латгалэ облавливали большинство озер в Аугшземе, Видземе и Латгалэ, латыши из Усмы — курземские озера. Морские рыбаки отправлялись на отхожий лов в места раннего появления или большей концентрации рыбы.

Люди, ловившие мелкими снастями, работали в одиночку, силами своей семьи, объединялись с соседями. Снасти, требовавшие больше материала, готовили сообща.

В низовьях Даугавы, Гауи, Салацы строились большие заколы для ловли миноги и лосося, создавались коллективы рыбаков, состоявшие из 4—50 человек. При строительстве и содержании закола все рыбаки вносили равную долю материалов и труда. Уловы делили в равных долях. С развитием товарно-денежных отношений все чаще каждый получал ту миногу, которая заходила в его верши. Места выставления верш ежегодно менялись по определенной системе.

Выводы. Основным принципом организации труда рыбаков Латвии в XIX—начале XX в. была межсемейная кооперация, при которой в общее дело вносили равную долю материальных и трудовых затрат. Во взаимоотношениях рыбаков решающую роль играли профессиональная выучка, чувство локтя и взаимовыручка, что особенно проявлялось у морских ловцов. Имело место довольно четко выраженное разделение труда по полу и возрасту. Кооперация касалась главным образом лова. На основе глубоких традиций коллективного труда в начале XX в. возникли рыболовецкие общества как более высокая форма кооперации.

В шестой главе — «Продажа уловов» — рассматривается завершающий этап рыбацкого труда, от успеха которого зависело благосостояние семьи.

Наиболее распространенный способ реализации улова состоял в повседневном использовании рыбы в пищу и в заготовке ее про запас. В XIX в. рыбу часто обменивали на другие продукты и материалы. Обмен носил разовый и систематический характер. Часто рыбой оплачивали труд батраков и других работающих. С конца 60-х годов XIX в. все чаще натуроплата заменяется наличными.

Основной формой реализации уловов была продажа рыбы с помощью развоза по населенным пунктам, ярмаркам, рынкам, магазинам, корчмам, практикуемая самими рыбаками. Часто уловы продавали на месте лова окрестным жителям, приезжим, земледельцам, лавочникам, скупщикам рыбы из среды самих рыбаков, рыборотговцам. Часть из них занималась и развозом. Не позднее чем с рубежа XVIII—XIX вв. существовали относительно развитые товарно-денежные отношения и разделение труда по «цепочке» рыбак — обработчик — скупщик — продавец рыбы. Действия крестьян-скупщиков рыбы и рыборотговцев активизировались после отмены крепостного права в начале XIX в. Особую активность показали члены Рижского цеха рыбаков. Во второй половине XIX в. на Латвийское побережье нередко прибывали скупщики рыбы, особенно евреи из Литвы, из отдаленных городов и местечек Латвии, из Сааремаа. Скупщики рыбы — местные крестьяне или приезжие люди — действовали также у озер, в которых ловили неводами, и развозили уловы для продажи. С 80-х годов создавались рыбоконсервные фабрики, потребовавшие больше рыбы. Фабриканты организовывали свой транспорт и своих скупщиков. В 90-е годы в рыбацких поселениях Курземского побережья фабриканты Таллинна начали создавать мастерские килечных консервов. Кильку у рыбаков покупали приемщики фирм.

Сделаны следующие выводы. 1. В Латвии в XIX—начале XX в. существовали три основные формы реализации уловов: а) использование для нужд рыбацкой семьи и двора; б) обмен рыбы на сельскохозяйственные продукты, ремесленные изделия и другие материальные ценности; оплата труда рыбой. Уменьшение удельного веса обмена отражает процесс отмирания натурального хозяйства; в) продажа уловов за деньги практиковалась в условиях развития товарно-денежного хозяйства уже в XVII в., с развитием капиталистических отношений в XIX в. набирала силу и в начале XX в. почти вытеснила обмен рыбы. Продажа осуществлялась рыбаками, скупщиками-развозчиками, рыборотговцами и рыбопромышленниками. 2. В этническом плане реализация уловов осуществлялась латышами, ливами, евреями, русскими, литовцами и немцами. 3. Деятель-

ность скупщиков рыбы и рыбопромышленников во второй половине XIX в. имела глубокие социально-профессиональные последствия в труде и в быту рыбаков: возрос объем лова, росли заработки рыбаков, развивались товарно-денежное хозяйство и капиталистические отношения. Усиливались имущественная и социальная дифференциация ловецкого населения. 4. Развитие капиталистических отношений порождали новые противоречия в рыбацкой среде. В целях выхода из создавшегося положения в начале XX в. основывались рыбацкие общества, организовывавшие обеспечение рыбаков снастями, обработку и реализацию уловов, помощь при несчастных случаях и т.п.

В заключение особо подчеркиваются следующие моменты:

1. В местностях активного лова создавался своеобразный хозяйственно-культурный тип занятости населения, состоявший из рыболовства, сельского хозяйства, ремесел, морских, речных, озерных и лесных промыслов, транспортных работ и торговли. Нередко хозяйственная деятельность рыбацкой семьи имела комплексный характер — ее члены занимались различными видами работ.

2. Традиционное рыболовство развивалось в тесной рациональной связи с другими ведущими отраслями народнохозяйственной деятельности. Успешное развитие рыболовства повлекло за собой расширение развития ряда сопутствующих отраслей, содействовало расширению ассортимента продукции отраслей ремесленничества.

3. Развивающееся рыболовство способствовало углублению разделения труда, развитию товарно-денежных отношений, имущественной и социальной дифференциации. Дифференциация рыбацкого населения в целом мало отличалась от расслоения земледельческого населения. Основную массу рыбаков составляли малоземельные и безземельные сельские жители.

4. Рыболовство являлось глубоко традиционной отраслью занятий населения Латвии, сохранившей в XIX в. много древних правовых представлений и действий, форм организации труда, элементов орудий и приемов лова, преемственных из поколения в поколение.

5. Значение лова в хозяйственной жизни населения различных местностей зависело главным образом от географических и социально-экономических факторов.

6. Рыболовство как непрерывно развивающаяся система предоставляет нам ценные сведения для изучения проблем истории народного хозяйства, культуры и культурных связей народа.

2,50

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300033257

99-6
L 88

Latvija, zveja un zvejnieki — trīs savstarpēji nesaraujami saistīti vārdi. Ap 500 km garā jūras piekraste, ap 3200 ezeru un ezeriņu, ap 12 500 upju un upīšu — lūk, dabas nosacījumi, kas radījuši labvēlīgus apstākļus zvejas kā ļaužu pārtikas līdzekļa sagādes un nodarbošanās nozares attīstībai. Ne velti jau Latvijas vissenākie iedzīvotāji apmetās zivīm bagātu tīrūdēns baseinu krastos. Lai atceramies Zvejniekus pie Burtnieku ezera un Salacas, Dvieti pie Daugavas, Iču, Osu, Zvejsalas pie Lubāna, Pūrciemu un Siliņupi pie Rīgas liča Kurzemes krastā, Pāvilostu un Sārnati pie Baltijas jūras un citas arheoloģisko atradumu vietas.

Gadsimtu gaitā pie Latvijas ūdeņiem izauga tūkstošiem lauku viensētu un ciemu, kuru iemītniekiem zveja kā nodarbe pārgāja no paaudzes paaudzē, izveidojās lietišķas un noturīgas darba un sadzīves paražas, darba rīki un paņēmieni. Tie nereti atnesuši līdz mūsdienām ziņas par daudzu gadsimtu vēsturi un ļaudīm — to veidotājiem. Zina stāstīt par tādām etniskām un kultūras norisēm, par kurām nereti klusē vēstures arhīvu dokumenti. Sūrais un palaikam bīstamais zvejnieka darbs izaudzināja stipra kaluma ļaudis, īpaši tas sakāms par jūras zvejniekiem. Zvejnieku viensētas, ciemi, sedumi jeb valgumi, lielajās upēs iebūvētie tači bija Latvijas daudzveidīgās un nereti krāšņās kultūrainavas nozīmīgas sastāvdaļas.

Par Latvijas zvejnieku dzīvi un darbu 19. gadsimtā stāsta šī grāmata, tā uzrakstīta pamatojoties galvenokārt uz npublicētām ziņām, kas iegūtas Latvijas un citzemju vēstures arhīvos, kas pierakstītas etnogrāfiskās ekspedīcijās. Stāstījumu ilustrē 90 dokumentāli fotoattēli un zīmējumi, vairāki desmiti tabulu ar statistikas datiem.